

Türkmen dilindäki paronimleriň sözlügi

Sözlükleri taýýarlan: Ahal welaýatynyň Gökdepe etrabyndaky 5-nji orta mekdebiň türkmen dili we edebiýat mugallymy Akmyrat Baýramow

2025 ý.

Sözbaşy

Türkmen dilindäki paronimleriň sözlüginä düzmeklik işi orta mekdeplerde türkmen dili we edebîyat derslerinden sapak berýän mugallymlara gollanma bolmak bilen, okuwçylaryň sözleýiş dilini ösdürmeklige, söz gorlaryny baýlaşdyrmaklyga gönükdirilen işdir.

Paronimleri hasyl edýän aýry-aýry manyly sözleriň birisiniň deregine ýalňyşlyp, beýlekisiniň ulanylyşyna ýazuwly edebîyatlarda-da, janly gepleşikde-de seýrek duşulmaýar. Aýratynam jähät, jäht; sepmek, serpmek; holtum, hortum; tikmek, dikmek; teleke, tereke; gowrak, gowurak; syza, syzy; köpen, köpün; mäki, mäkiýan; çapy, çapgy ýaly gündelik durmuşda ýygy-ýygydan ulanylýan sözleriň mysalynda köp gabat gelmek bolýar. Paronimleriň sözlügi ýazuwda, sözleýişde ses düzümi boýunça biri-birine ýakyn bolup, ulanylyşda biri beýlekisine derek ters ulanylyp, ýalňyşlyk döredýän sözleriň — paronimleriň biriniň deregine beýlekisiniň ulanylyp, ýalňyşlygyň ýüze çykmazlygyny maksat edinýär.

Sözleriň paronim hasaplanmagy üçin şu aşakdaky üç şert zerurdyr:

- 1) Paronimi hasyl etmäge gatnaşýan sözler ses düzümi taýdan biri-birine juda ýakyn bolmaly.
- 2) Paronimi hasyl etmäge gatnaşýan sözler aýdylyşy, ýazylyşy, manysy taýdan tapawutlanmaly.
- 3) Ýazuwda, gepleşikde biri beýlekisine derek ters ulanylyp, ýalňyşlyk döredip biläýjek sözler bolmaly.

Paronimleriň sözlüğünde häzirki zaman türkmen edebi dilinde işjeň ulanylýan: gurdamak, gurdukmak; güman, gümäna; içigar, içigara; kelpez, kelpeze; münker, münkür we ş.m. paronimler bilen birlikde nusgawy edebîyatlarda işjeň ulanylyp, häzirki döwürde ulanylyş gerimi daralan: gazamat, gazawat; goduk, guduk; saýak, syýak, süýek ýaly paronimleriň hem ençemesi orun tapdy.

Sözlüge: sypah, sypahy; galbir, galbiri we ş.m. atdan we şol atdan ýasalan sypatdan ybarat bolan doly däl paronimleriň hem käbiri girizildi.

Sözlügiň gurluşy hakynda

Her bir paronimi hasyl edýän sözleriň ilkinjisiniň baş sözi elipbiý tertibine salnyp, has gara ýazylan hat bilen berildi. Mysal üçin: **Çerim**, *Çirim* paronimleriň başky has gara hat bilen ýazylan «**Çerim**» sözi «Ç» harpy bilen başlanýan sözleriň düzüminde elipbiý tertibi boýunça öz ornunda goýuldy. Şol has gara ýazylan hat bilen berlen baş sözüň taýy bolup, bilelikde paronimi hasyl edýän soňky (2-nji, 3-nji) baş sözler täze setirden baş harp bilen başlanýan gyýa (kursiw) harplarda berildi. Meselem:

Çaşyrmak

Çaşarmak

Çaşermek

Paronimleriň sazlaşykly, akgyňly okalmagy (aýdylmagy) hem göz önünde tutuldy. Mysal üçin: paronimleriň sözlüğünde şu görnüşde berlen kümpüç, tümpüç, tünküç sözleriniň orunlaryny çalşyryp, tünküç, kümpüç, tümpüç ýaly görnüşde okalmaly (aýdylmaly) bolsa, akgyňlylyk, sazlaşyk ýitip, sözleri aýtmaklyk kynlaşýar.

Düşündiriş beriljek baş sözüň yzyndan gönüburçly ikigyraň ýaýyň [] içinde olaryň dogry aýdylyşy şu aşakdaky görnüşlerde berildi:

Çekimlileriň uzynlygy uzyn aýdylýan çekimliniň yzyndan iki nokat [:] belgisini goýmak arkaly görkezildi. Çekimsizleriň özara meňzeşleşmesi (assimilleşmegi); dodak, inçe we ýogyn çekimlileriň söz içindäki sazlaşygy (uýgunlaşmasy) görkezildi. Basaga, bosaga; çiglik, çiglek ýaly sözlerde «g» harpynyň süýkeş aýdylyşy şertli [ğ] belgisi bilen berildi. Özbaşdak ulanylman, başga bir söz bilen ulanylýan baş sözleriň yzyndan iki nokat (:) goýlup, yzyndan bile ulanylýan sözi bilen bilelikde getirildi. Meselem: **Ebşir: ebşir tutmak** — berk, mäkäm tutmak, gapjap tutmak, ebşirmek; *Ýalaňy: ýalaňy odun* — ownuk odun, çöp-çalam we ş.m.

Köp manyly (polisemiýa) sözleriň her biri sanlar bilen belgilendi. Meselem: **Çirk** — 1. Kir, hapa, ýokuşan gara. 2. (göçme many) Erbet pikir, nädogry düşünje. Omonimleri köp manyly sözlerden tapawutlandyryp, rim sanlary (**I II**) bilen belgilendi. Meselem: **Diger** [diğer] **I** (köne söz) — hiç zat, nam-nyşan. **Diger** [diğer] **II** (köne söz) — jykryň küýzesi. Sözleriň dogry aýdylyşyndan soň kese çyzyk (—) goýlup, baş sözleriň aňladýan manylary düşündirildi. Düşündirişleri tassyklaýjy halk döredijiligi eserlerinden we awtorly edebiýatlardan alnan mysallar, sitatlar daşy ýaýly goşa dynagyň (« ») içinde berildi. Mysalyň alnan ýeri, awtory ýaýyň içinde görkezildi. Şeýle-de, düşündirişleri tassyklaýjy durmuşdan alnan mysallaryň awtorlary görkezilmezden ýaýyň () içinde berildi. Baş söz bilen baglanyşykly bolan durnukly söz düzümleri pişme (◊) şekiliniň yzyndan has gara ýazylan hatlar bilen berlip, onuň düşündirişleri, tassyklaýjy mysallary ýokarda agzalan tertipde berildi. Meselem: ◊ **Bark urmak** — ýaldyramak, öwşün atmak; ýyldyrym çakmak. «Bark urar asmanda, baran eglenmez.» (Magtymguly)

Türkmen dilindäki paronimleriň sözlügi

Agdyrmak [a:ğdyrmak] — 1. Gabyna, pele we ş.m. hanasyna sygman, daşyna akar, guýular ýaly etmek. 2. Artdyrmak, geçirmek, aşyrmak, köpeltmek. «Mysgaldan agdyryp çekdi neşäni, Öz aýagna özi urdy teşäni.» (Körmolla) «Şirwan hanyň söwdasy ne ajaýyp söwdadyr, Gyldan bir ýan agdyrsa, kyýamat gün ryswadyr.» (Magtymguly) 3. Ýüki we ş.m. zady duran ýerinden aşak, gapdala... gaýdar ýaly etmek, agyp gaýdar ýaly ýagdaýa eltmek. ◊ **Eňkini agdyrmak** — ýadawlykdan, horlukdan, syrkawlykdan we ş.m. essi aýylmak, ysgyny gitmek, haly peselmek. «Gürrüň tapyp gülküliden-gülküli, Onuň halys agdyrypdyr eňkini.» (Jelaletdin Rumi)

Agdarmak [a:ğdarmak] — 1. Birini ýa-da bir zady beýleki tarapyna öwürmek, döndermek. «Gapan eýesi tilkini eýläk-beýläk agdarypdyr welin, görse, bu eýýäm ölüpdür.» (Ertekiden) 2. Birini ýa-da bir zady ýykmaq; ýykyp düşürmek. «Maýsa ýerinden galyp, Amany halynyň üstüne agdardy-da, gülki bilen mynçgady.» (B. Kerbabaýew) 3. (göçme many) Patyşany tagtyndan düşürip, häkimiýet başlygyny üýtgetmek. «— Uly oglum bilen agam Nekelaý agdarylan ýyllary söweşip, söweşde wepat boldy.» (O. Ödäýew) 4. Çäýnege demlenen çäýy käsä guýup, ýañadan yzyna, çäýnege (bir ýa-da üç gezek) gaýtarmak. «Sen çäýy agdaryşdyryber, Nurmyrat!» (H. Amangeldiýew) 5. Yeri ekişe taýýarlap sürmek, depmek. «Ýer-suwdan paý alan garyp ýoksullar, Agdaryň, dönderiň, ýer-suw siziňki.» (Mollamurt) 6. Dökmek, döküp boşatmak; döndermek. «Teňňe kiçi bolsa-da, ýükli arabany agdarar.» (Nakyl) 7. Gazandaky palawyň ýüzüniň alaçig bolman,

endigan bişmegi üçin, kepgirli garyp, palawyň üstki gatlagyny gazanyň düýbüne düşer ýaly etmek. 8. Garagyny eýläk-beýläk gezdirmek, ýokaryk döndermek. «Bekmyrat baý: — Aý, sag boluň — diýip, Suhan gatynyň ýüzüne ýiti seredip, gözünü agdardy-da, ýeňsesine dolandy.» (H. Derýaýew) 9. Kitabyň, depderiň sahypalaryny açyşdyryp, gözden geçirmek. (Kitabyň birnäçe sahypasyny agdarandan soň, gözleýän babyny tapdy) ◇ **Gurhan agdarmak (çykmak)** — Mukaddes Kurany boýdan-başa okap çykmak, hatm etmek we onuň sogabyny niýetlenen merhum(lar)a (özüne ýa-da kimdir birine) bagyş etmek, olara ýagşy dileg etmek. «Ak don geýip, molla geler her günde, Tekrar eýläp, saňa ol gurhan çykar.» (Magtymguly)

Agtarmak [ağtarmak] — 1. Tapmak üçin, gözlemek, dörüşdirmek, dökmek, gözläp ters aýlanmak, sermeşdirmek. «Şunça ýyl aýlanyp mähelle baryn, Diňe bir adamy agtaryp ýörün!» (Jelaletdin Rumi) «Jähenneme giden özüne ýoldaş agtarar.» (Nakyl) 2. Bir zadyň üstüni açmak, öwrenmek üçin, ylmy barlag geçirmek. (Gömlüp galan şäherleri, gorganlary gazyp, agtaryp öwrenýän hünärmen) 3. Birin-birin, yzly-yzyna gözden geçirmek. «Gündizlerne okadyp, gije kitap agtardyň.» (B. Hudaýnazarow) 4. Alaç etmek, çäre görmek, halas bolmak we ş.m. üçin oýlanmak, kelle döwmek, ýol gözlemek. «Aňyrsy almanson, çäre agtaran, Ögäp-ögäp, bar iýenni gaýtaran.» (Jelaletdin Rumi)

Ahram [ahra:m] — 1. Kábäniň töweregi. 2. Hormatly we eziz ýer. «Kemine bendäge berseňiz jowap, Bagdat keşwerige (**keşwer** — ýurt) ahram edeli.» («Leýli-Mežnun») **Ahramy** [ahra:my] (köne söz) — hyrsyz; jadyly, humarly (göz) «Eý, gözleri ahramy, Gel, gözlegil ýaramy.» (Magtymguly)

Ahyr [a:hyr] **I** — mallaryň önüne ot-iým, tirt dökmek üçin dürli materiallardan ýasalan nowa. «Dessäni eltip atyň ahyryna dök.» (H. Derýaýew) «... gara sygyr gözi ýok ýaly gelip, Artygyň alaşasynyň ahyryna urmakçy boldy.» (B. Kerbabaýew)

Ahyr [a:hyr] **II** — seret. **Ahyry** **2.** «Ömür ahyr boldy, doldy peýmana.» (Magtymguly) **Ahyry** [a:hyry] — 1. Ahyr soňy, iň soňunda, ahyryn; öňi-soňy. «Erkek demirdir, aýal kömürdir, ahyry ereder.» (Nakyl) 2. Soňy, bir zadyň gutaran ýeri. «Bar sözüne gulak goýgul bileniň, Ahyry hiç ýere ýetmez ýalanyň.» (Magtymguly) 3. Sözlemiň ahyrynda, soňunda gelip, käýinçli igenip, zeýrençli ökünip, bir zady nygtamagy aňladýan söz, ahyryn. (Senem şol bir diýeniňi tutup durma ahyry)

Ahyra [a:hyra] — gazy-haşar işlerinde giň we çuň ýap gazylanda, ýabyň çuň ýerindäki gummy daşyna çykarmak üçin, ýabyň raýyşyndan aşakda, ýagny, gummy ýokaryk zyňyp ýetirip bolaýjak ýerde edilýän kert. «Ilki ony ahyra zyňmaly, ahyradan bolsa raýyşdan aşyryp zyňmaly.» (H. Deraýaýew) «Galpakly irden turup, eşegi ahyra ýanady-da, dyrmaşyp üstüne mündi.» (H. Ysmaýylov)

Ahyret [a:hyret] — kyýamat, magşar, ahyrzaman; o dünýä. «Aý, ahyretde näme boljagyny Magtymguly ýaly ýagşyzadalaram bilmändir, biz biler ýaly.» (A. Kekilow) «Hem bu dünýä, hem ahyret ýoldaşym, Hoş geldiň, Garybym, sapa gelip sen.» («Şasenem-Garyp»)

Akybet [a:kybet] (köne söz) — ahyr, son, yz, netije. «Magtymguly, göwnüňdedir köp arman, Tapmady derdine akybet derman.» (Magtymguly) «Niýet — haýyr, akybet — haýyr.» (Nakyl)

Akyda [aky:da] — 1. Ynanç, pikir. «Gün göýä adatdaky ýörelgesinden golaýlan ýaly, bütin dünýäni ýandyryp ötmek akydasynnda bar ýaly, ot öwürýärdi, ýerler gor ýaly gyzardy.» (B. Kerbabaýew) 2. Dini düşünjäniň esaslary. «Akyda musulmanlaryň ilkinji

öwrenmeli dini ylymlaryndandyr. Akyda, adamyň ýüreginde we kalbynda ynam bilen ynanýan meselelerine degişlidir.» (<https://tk.wikipedia.org/wiki/Akyda>)

Hakyda [haky:da] — adamyň owal aňynda bar bolan zatlary huşuna getirip bilijiligi; ýat, oý, pikir. «Sen meniň taryhym, beýik hakydam. Öten zamanlaryň ýady bar sende.» (Türkmenbaşy) «Hakydada aýlap oň aýdan sözüň, Soňra soltan taýa öwürýär ýüzün.» (Jelaletdin Rumi)

Alaça [a:laça] — erşi gyzyly, argajy gök, tarada dokalýan nah matanyň bir görnüşi we şol matadan tikilen köýnek. «Ol egni täzeje alaça köýnekli... gapydan girdi.» (H. Derýaýew) «Kütelşen gözlerden syrygan damja, Alaça köýnegiň ýakasyn ezip.» (M. Seýidow)

Alaja [a:laja] **I** — ala reňkli (göwrümi kiçijik zat hakynda) «Alaja ýylandan gorkan alaja ýüpden gorkar.» (Nakyl)

Alaja [a:laja] **II** — 1. Akly-garaly sapaklardan işilen sapak, bag. «Türkmeniň alajasy inçeden nepis hem owadandyr.» (A. Abdullaýewa...) 2. Halynyň gyrasyna salynýan akly-garaly çyzmyk nagş.

Andyzy [annyz] (botanika) — owunjak ýapraklary bolan köki kösüge meňzeş ýazgyn bolup ösýän dermanlyk ot. «At keselini andyz açar, Gyz keselini — gopuz.» (Nakyl) «Andyzyň aty ölmez.» (Nakyl)

Gandyzy [gannyz] — it, at we ş.m. haýwanlaryň art aýagynyň iç ýüzi, ýamyzy. «... yzyna öwrüldi, atynyň gandyzyňa bir gamçy urdy.» (A. Atajanow) «Ýabysy samana dyzanda, onuň gandyzyňa bir gamçy çalyň, başyny gatyrap silkdi.» (B. Kerbabaýew)

Araz [ara:z] — Azerbaýjan bilen Eýranyň arasyndaky derýanyň ady, Araks. Käbir çeşmelerde Araz barada başgarak pikirlere, çaklamalara-da gabat gelmek bolýar. «Mundan gitsen, Araz çaýdan aşarsyň, Çandybilde Göroglyga duşarsyň.» («Görogly»)

«Amy derýanyň bir akymyna Araz diýlipdir.» («Görogly» eposyndaky bir çykgyt) «Şol wagt Gambar: «Bu Araz çaýy joşandyr we suwy örän köpdür. Atym hem ýorgundyr» diýip, beýt aýtmaga başlady.» («Arzy-Gammar») «Alym A. Bekmyradow Araz çaýy häzirki Türkmenistanyň çäklerinde, ýagny «... Aral deňzinden baş alyp, Kaspä guýýan Arzas diýlen derýa görkezilipdir. Bu megerem, eposdaky Araz çaýy bolmaly» diýen pikiri öňe sürüpdü. Emma biziň pikirimizçe... dogry bolmasa gerek.» (R. Mustakow)

Aryz — ýer; ýer şary (arapça: erz, era:zi:) «On iki müň agaç jaýy — Hindistan, Alty müň agaç ýol arzy — Rumustan.» (Magtymguly) «Aryzda Ganbar Arzyňy söýen dek söýmüşem seni.» (Magtymguly)

Aryz [a:riz] — ýüz, meňiz, ýanak. «Aryzy gül dek peri ruhsary gördüm şondadyr, Hup şejerler boý çekipdir bary gördüm şondadyr.» (Magtymguly) «Bu gülüstan husnuňa kaýdan ýetip hara, ogul, Aryzyň bolmuş saryg, başňa düşüp söwda, ogul.» («Ýusup-Züleyha»)

Arbat [arvat] — (seret) «Rabat» sözüniň ses ozgermesine sezewar bolan görnüşi bolup, ýer-ýurt aňladýan söz ýa-da şeýle sözün bir bölegi. «Soň Arbatdaky kitap dükanyna girip, inlis hudožnigi Hogartyň döredijiligine bagyşlanan kitaby satyn aldy-da, maňa:.. — diýip uzatdy.» (J. Gurbanowa) «Eýýäm, 1870-nji ýylyň Baýdak aýynda Uly Balkan daglarynda razwedka işlerine başlapdy we Daş Arbatgalany eýelemek maksada laýyk hasaplanypdyr.» (O. Gurbanowa) «Arbat — «rabat» sözüniň bir görnüşi. ◇ Agajarat, Gyzyarat.» (S. Atanyýazow)

Arwat [arwot] (gepleşik dili) — aýal, hatyn («**Owrat 2.**» sözi bilen kökdeş söz)
 «Sowgadyna görä edýäriň hormat, Bylkys diýdi: «Men-ä juwan bir arwat.» (Jamy) «Bäs wagty bilmegen bihabar baýdan, Segsen-togsan ýaşan arwat ýagşydyr.» (Magtymguly)

Argamak [arğamak] (gepleşik dili) — tikmek; nagyşlamak, keşdelemek. «Argyş çuwal argapdyr, ýüzüne suwlar dargapdyr.» (Halk döredijiliginden) «Ala torbam argapdyr, Ýüzi-gözi dargapdyr, Indi seni är almaz, Belli, Taňryň gargapdyr.» (Halk döredijiliginden)

Argymak [arğymak] (köne söz) — 1. Dag keýigi. «Argymak» sözi öň giň manyda ulanylypdyr, ol hem dag keýigini, hem bedew aty aňladypdyr.» (N. Nartyýew) 2. Arassa ganly tohum at, igdiş. «Münüp duşman sary argymagyny.» (Abdysetdar Kazy) «Argymak balasy bara ozdurar, Bende, sen hojaňa ýazgyjy bolma.» (Magtymguly) «Now gelin, nowça juwan gaşynda her gün jilwesaz, Argymak ziba bedew, esbasy üpjün teblebaz.» (Mollanepes) «Astyňda argymak, dal bedew atyň, Ýaradan Allahym bersin myradyň.» («Görogly»)

Arz — 1. Bir zatdan nägile bolup, dilden edilýän şikaýat. «Şa diýdi: «Her zady bilmek parzym bar, Sözle hany, maňa näme arzyň bar?» (Jelaletdin Rumi) 2. Bir zat hakynda edilýän haýyş, ýüz tutma, ýalbarma. «Tahyr, guzym, eşit, saňa arzym bar, Bendi men, başymny azat eýlegil.» («Zöhre-Tahyr»)

Arza — bir zat hakynda hat üsti bilen edilýän haýyş, şikaýat. «Başlygymyz ýygnakda, okap berdi arzasyn, Çykaralyň, ýoldaşlar, artdyrmasyn arzysyn.» (K. Gurbannepesow) «Gelmegne mähetdel, gözleri ýolda, Gözi ýaşda, arzalary golunda.» (Mollamurt)

Arzy — gadyr, hormat, sylag. «Ýanar Ýaýlym obadaşlarynyň arasynda arzysynyň barlygyna buýsandy, göwni göterildi.» (A. Atajanow)

Aşyry [a:şyry] — kürtäniň, köýnegiň we ş.m. egninden aşyrylyp, boýuna goýberilýän bir in mata. «Aşyry bilen ýany birikdirmek.» («Biçimçi-tikinçi»)

Aşyrym [a:şyrym] **I** — 1. Iki eginden aşyrylyp, jalbaryň guşaklygyna ildirilýän guşak. «... baýynda-da şol kysmy ak telpek, bilem çigni üste aşyrym kemerli diýýä.» (J. Hudaýgulyýew) 2. Dagyň, belentligiň üstünden geçýän, aşyp inýän ýol.

Aşyrym [a:şyrym] **II** — tapgyr, toplum. «Ýel bir-iki aşyrym geleninden soň ýatdy.» («Türkmen diliniň düşündirişli sözlügi» 84-nji sah)

Aýn I — arap elipbiýiniň on sekizinji harpy. «Aýn» arzyma adyl bolsaň, ýeter sen, Günähime laýyk zyndan atar sen.» (Mollamurt) «Zaý» zahyrdyr, «aýn» ylmyň bildirmeseň bilmezler.» (Magtymguly)

Aýn II (köne söz) — göz, çeşm, dide. «Kesarkajyň düzi meniň aýnyma, Täze gazlan gabrystan dek görüňdi.» (Kätibi)

Aýyn I (köne söz) — bezeg, çyra bezegi, yşyk bezegi (иллюминация) ♦ **Aýyn baglamak** — bezemek, owadanlamak, yşyk bilen bezemek. «Hurşyt şa Çyn şährini aýyn baglap, kyrk gije-gündiz toý berdi.» («Gül-Senuber»)

Aýyn II: aýyn bolmasa — iň bolmanda, juda bolmasa, sähelçe zada. «Içginsirärdi, aýyn bolmasa gülen bolardy, birhili syrly ýylgyrardy.» (R. Esenow)

Aýyň — guýudan suw çekilýän gowanyň agzyndaky atanak agaç (ýüp baglamak we gowanyň agzyynyň açyk durmagy üçin)

Aýýar [aýýa:r] — 1. Köpbilmiş hilegär, doga-jady, aldaw-hile bilen iş görýän, melgun. «Ony meniň ýaly suhangöý, jadygöý, aýýar kempir äkeler.» («Görogly») «Şol wagtda bir aýýar — hilegär bar erdi, adyna Taýmaz diýer erdiler.» («Şasenem-Garyp») 2. Mekir,

aldawçy; galp. «Diýdim: «Syry paş etdiň». Diýdi: «Aýtmýş aýýarlar.» (Magtymguly) «Gözleriň jellatdyr, tilleriň aýýar, Gamzaň bimar eder ýüzleriň timar.» (Magtymguly) *Haýýar* [haýýa:r] — haýasyz dawaçy, şermende gykylykçy. «Men haýýarmydyryn?!» (A. Gowşudow) «Gelin diýen gelin Bolanda haýýar, Çagaň üsti bilen Ärine gargar.» (B. Hudaýnazarow)

Azm [azym] **I** — gahar, gazap, haýbat, hemle. ◇ **Azm etmek (urmak)** — birine ýa-da köpçülige gaharly haýbat atmak, çişip, gazaplanyp çöwjemek. «Dykma serdar Hal molla baka azm urdy.» (A. Gowşudow)

Azm [azym] **II**: (köne söz) **azm etmek** — niýet etmek, ýürege düwmek, karara gelmek. «Mübärek bolsun seýliňiz, Azm edip siz ýola, kazym!» (Kemine)

Azym [azy:m] (köne söz) — beýik, ullakan, uly. «Wehm eýleme, sözi iki çykar diýp, Ant ißer men azym Kuran saryýa.» («Şasenem-Garyp») «Ne abat saraýlar, ýüz mün hünärler, Ne azym şäherler, sapaly ýerler.» (Aşyky) **Azym-azym** — uly-uly, beýik-beýik. «Azym-azym şäherler, Ak otaglar galmazlar.» (Magtymguly)

Badam [ba:dam] — gabygy ýuka, şanigi şetdalynyň şanigine meňzeş süýri miwe berýän agaç we onuň miwesi. «Annajanyň aý kişi, Dagda badam iýmiş.» (Halk döredijiliginden)

Badam gabak — pökgerip duran owadan gabak. «Badam gabaklaryň ýadyma düşdi.» (Mollanepes)

Badamjan [ba:damjan] — miwesi hyýara meňzeş süýri, garamtyl reňkli dik ösýän, gowaça boýly bakja ekini we onuň miwesi. «Günbatar tarapdan ok ýaly atylyp gelen badamjan reňkli ýeňil maşyn «jy-ýy-yk» edip köçäniň aňry ýüzünde saklandy.» (K.m. Ataýew)

Bakyr I (köne söz) — çerkeziň külünü gaýnadyp alynýan we reňkiň solmazlygy üçin boýaga goşulýan gyrgyzlyk reňkli suwuklyk. ◇ **Bakyr baýlygyny bermek** — çöpboýa boýalan ýüpi reňk alandan soň hem ýene bir gün şol suwda ýatyrmak.

Bakyr II (köne söz) — deňiz. «Pylan ýerde bakyr bar, baryp görseň, takyr bar.» (Nakyl)

Bakyr III (köne söz) — mis we misden ýasalan bedre, çäýnek. «Bar zat — bakyr, ýok zat — altyn.» (Nakyl)

Bokur — gysga boýunly (adam barada) «... öňünden oýmuldap çykan bokur boýunly aýal «içerik giriberiň» diýen yşarat etdi.» (A. Atajanow) «Kapasda kân ýatyrdyň boýny bokur, sen küýze!» (A. Kekilow)

Balh (köne söz) — Owganystanyň demirgazygynda gadymy bir şäheriň ady. «Aryf aýdar Balh şäheriniň patşasy.» (Aryf)

Balhy I (ýerli gepleşik) — toýundan ýasalan gap (gowrulan et, ýag saklamak üçin)

Balhy II — tuduň ýasy ýaprakly görnüşi we şol tuduň uly, ak tudanasy. «Balhy tut bar, her ýapragy el ýaly.» (Ata Salyh) «Içi köwek, egri balhynyň aňyrsyndaky eşek arabanyň üstünde-de bir topar bimaza çaga guduraşyp ýör.» (A. Atajanow)

Barak (ýerli gepleşik) — maňlaýy sakar, reňki gara suw guşy, sakarbarak. «Deňiz barak guşuna, Awa gider gyşyna, Ýarym tutan awuny Salar palaw aşyna.» (Halk döredijiliginden) «Häzirki türkmen dilinde awlanýan deňiz guşuna (sakarbaraga) barak diýilýän bolsa, geçmişde tüýlek haýwanlaryň käbirleri (gürjüler, düýeler...) barak diýip at alypdyrlar.» (S. Atanyýazow)

Borak [borok] (botanika) — malyň iýýän ýumşak otunyň bir görnüşi.

Bark (köne söz) — ýyldyrym. «Çü sürdün bark dek dokuz pelegiň üstige merkep.»

(Andalyp) ◇ **Bark urmak** — ýaldyramak, öwşün atmak; ýyldyrym çakmak. «Bark urar asmanda, baran eglenmez.» (Magtymguly)

Burk: *burk urmak* — güýçli we ýakymly ysyň bolmagy, burnuňa urmagy. «Baharyň ysy bolup, Burk urdy bägül.» (B. Hudaýnazarow) «... patyşanyň... diwan jaýy burk urup duran seýil bagyna öwrülipdir.» (Ertekiden)

Basaga [basağa] — deňziň uly gämiler gelip bilmeýän ýalpak ýerlerinde sütünler kakylp şonuň üstünde gurulýan desga. Ol ýükläp-düşürmek we gämi bejermek üçin meýdança hökmünde ulanylýar («basmak» işliginden ýasalan söz)

Bosaga [bosoğo] — 1. Işiksöýäniň aşaky kese goýlan agajy. «... bosaga бүдрäp ýykyldy.» (B. Kerbabaýew) 2. Işigiň ön, daş tarapy. «Giýewiň töründen, ogluň bosagasy ýagşy.» (Nakyl) 3. (göçme many) Wakanyň, ýagdaýyň ön ýany, önüsyrasy. «Mähriban çagalar! Siz häzir ullakan şatlygyň, ömürboýy ýatdan çykmaýak bir gowy wakanyň bosagasynda dursuňyz.» (A. Gowşudow)

Başbitin [başviti:n] — diri, ölüm-ýitimsiz, ýitgisiz, sag-salamat... «Ýene-de gyşdan başbitin çykan mallaryň agralmagy bilen owlak-guzy möwsümine ykjam taýýarlanmalysyň.» («Arkadag» gazetini)

Başbütin [başvütüýn] — 1. Bütünleý, düýbünden, düýpgöter. «Annaguly başbütin üýtgeşik ýigit bolupdyr.» (A. Durdyýew) 2. Boýdan-başa, tutuş, doly. «Şeýle bir bir kompozitorlar bolýar, olar öz döredijiligini haýsydyr bir ugra başbütin bagyş edýärler.» (Gazetden)

Baýza (köne söz) — 1. Yumurtga. «Döker ol baýzasyn misli mäkiýan.» (Şabende) 2. Ak; röwşen. «Çyn nurana wejh (ýüz, meňiz) baýza, berkemal, Labzy şähdi-şeker, eý sahypjema!» (Zelili)

Bayzy: *bayzy ýüň* — toklulardan ilkinji gezek (güýz aýlary) gyrkylp alynýan ýüň. «Ýokary hilli bayzy ýüňi almak üçin ýylyň başynda doglan toklulary tomsuň ahyrlarynda, ýagny, awgustyň 20-sinden soň gyrkýarlar.» (A. Baltaýew)

Baz [ba:z] **I** (köne söz) — laçyn, algyr guş. «Awun algan algyr bazdyr, Söhbetinde günde sazdyr.» (Mollanepes) «Golda götererler laçyny, bazy, Her daýym söýerler gelini, gyzy.» (Garajaoglan)

Baz [ba:z] **II** — käbir sözlere goşulyp, goşulan sözünden aňlanylýan düşünje bilen meşgullanýany, iş salyşýany bildirýän söz bölegi. Meselem: darbaz, masgarabaz, kartbaz, heleýbaz we ş.m.

Baz [ba:z] **III** (köne söz) — ýen-de, täzedan, gaýtadan. «Döwi baryp çah çinde öldürdim, Ýarym alyp, baz elimden aldyrdym.» («Zeýnelarap») «Hudaýa toba eýläp, dergahyňa döndüm baz, Ömür az, döwran deraz, ne roza bar, ne namaz.» (Magtymguly)

Bazy [ba:zy] (köne söz) — 1. Oýun, henek. «Aşyklaryň adaty oýun bilen bazydyr, Öýke-kine etseler, kereşmeýu-näzidir.» (Mätäji) «Eý, naýynsap, Alla birle kylma bazy, Kahhar (in güýçli) Eýäm janlylary bijan kylar.» («Hikmetler») 2. Söweş, jeň. «Ruzy sişenbede guruldy bazy, Doldurdy dünýäni myltygyň sazy.» (Mätäji) 3. (göçme many) Hile, al, pirim. «Dogry ýören aşyklardan Huda razy, Aşyk işi asan imes, kylma bazy.»

(«Hikmetler») ♦ **Bazy bermek** — 1. Oýun etmek. 2. Hilegärlik etmek, al salmak. «Pelek bazy bermiş jümle-jahana, Meniň ygtyýarym berme pelege.» (Magtymguly) «Gaplaň kimin arlap girse meýdana, Tilki kimin bazy berse her ýana.» (Magtymguly) **Bazy gurmak** — oýnamak, höwes etmek. «Gyz bile bazy gurduň, Tä on dört ýaşa ýetdiň.» (Magtymguly)

Beçge [beçge] — käbir ösümlikleriň, baglaryň düýbünden çykýan şahajygy. «Ýeri zor we yzgarly bolanda, her jöweniň düýbünden iki-üç beçge çykyp, olar hasylam getirýär.» (S. Atanyýazow)

Beçe, beçe (köne söz) — çaga, oğlan. «— Eý, beçe, kaýdan gelip, kaýda barar sen, adyň kimdir, beýan kyl...» (Andalyp)

Berç — 1. Kesel, näsaglyk zerarly bedende galýan düwün, gaty. 2. Hasratyň, yşk jebriniň we ş.m. salan ruhy ýarasy, tagmasy, dagy. «Görüňdi galanyň burçy, Ýüregimde yşgyň berçi.» (Kemine) «Ýüregim maddadyr, bagrym berç bilen.» (Kemine) ♦ **Berç bolmak (almak)** — 1. Bedende düwün bolup gatap galmak. 2. (göçme many) Agyr gaýgy-hasrat, alada we ş.m. zerrarly halys bizar bolmak, çydamsyz ýagdaýa düşmek. «... ol heleýden ýaña Durdynyň çeken jebri, iýen azasy ýüreginde berç alyp durdy.» (H. Derýaýew) «Uzyn-uzyn arçalar, içim-bagrym berç alar, Meniň joram sagmydyr, Habar beriň serçeler.» (Halk döredijiliginden)

Beşe — tagma (düýän gulagynyň ýeňsesinden alkymyň aşagyna tarap gyýalap basylýan)

Beşer — ynsan, adam, adamzat. «Seniň dek näzenin dogmaz beşerden.» (Dosmämmet) «Gözlerim ganyňa, görem ýüzüňni, Ne beşer, ne peri diýrler özüňni.» («Şasenem-Garyp»)

Beşir [beşi:r] (köne söz) — 1. Buşlukçy, hoş habar getirýän. «Biri Jeýhuný beşirdir, biri Seýhuný — nezir.» (Andalyp) 2. Adam ady. «Ýusup-Züleyha» dessanynda duş gelýän at. «Beşer, Beşir ikilesi gowa aldy, Ol guýynyň üzerine häzir geldi.» («Kyssaýy Ýusup»)

Betnam [betna:m] — ryswa, biabraý; ady ýaman; ady gara (**bet** — ýaman, **nam** — at) «Alamylla, adamyny a:lga salyp atsalar, Märeke era meýdanda belli betnam etseler.» (Mätäji) «Oguz:.. Eger, duşmanlar gelip, öýlerimizi talasalar, gürrüňsiz, betnam we betbagt bolarys.» («Oguznama»)

Betnema [betnema:] (köne söz) — betgelşik, gelşiksiz, erbet görnüşli, owadan däl, göze gelimsiz (**bet** — ýaman, **nema** — görkezýän, bildirýän) «Bir betnema bikir (boý, el degmedik) gezen gyz eken, Adam oglun ýere saldy bu dünýä.» (Magtymguly) «Awtor bu betnema aýala ýüzlenip: seniň sözleriň meniň üçin zäherden hem ajydyr, näzleriň bolsa taýakdan hem gatyрак diýýär.» (A. Öwezberdiýewa «Estetika we edebiýatşynaslyk»)

Bidäne [bi:dä:ne] — 1. Dänesi ýok, dänesiz. 2. Üzümiň dänesiz bir görnüşi. «Öňküleri ýaly, bu gezegem ullakan ýaglyga düwüp, bidäne üzümiň kişmişini, maňyz getirdi.» (Anna Paýtyk)

Boýdäne [boýdä:ne] (botanika) — bugdaý ýaly däneli, ekilýän ysly ösümlik. «Boýdäne ýurdumyzdaky seýrek ot-çöpleriň hataryna girýär.» («Türkmenistan — parahatçylygyň we ynanyşmagyň Watany» gazetini)

Bota [bo:to] (köne söz) — 1. Köşek. «Botasy galan düýe dek, eňrär imdi.» («Kyssaýy Ýusup») «Gadymy ata-babalarymyz köşege «bota» diýipdirler. «Botlamak» şol sözden galypdyr.» (O. Kulyýewa) 2. (göçme many) Çaga. «Biri, iblis ady, jynlar atasy, Bihasap jynlardyr onuň botasy.» (Azady) «Bolsa özüňden ulug saýgyn ataň, Bolsa ger senden kiçi sangyl botaň.» (Azady)

Pota [poto] (köne söz) — guşak. «Yşk ýolunda mydam özümi çaglap, Muhabbet potasyn bilime baglap.» (Zelili) «**Pota** — köne türkmen dilinde «seçekli ýün ýaglyk» manyda ulanylan bu söz araplaryň «fota» sözündendir. Arap dilindäki manysy — «guşak» (S. Atanyýazow)

Bowul (köne söz) — nusga; görelde. «Sen hem ýagşylardan alawer bowly.» (Magtymguly)

Bowl, Böwl [bewl] (köne söz) — peşew, siýdik. «Gylça yssy görmegeý sen, dag gadar puşman edip, Döküler gaýdyp dahanyndan pohuň-bowluň seniň.» (Magtymguly) «Bezegi dür bile ýakut turar ol, Tezek salmaz taky hem eýlemez böwl.» (Azady) «Resul alaýhyssalam: «Ol bizi gören bolsa, bize tarap böwl etmezdi» diýdi.» (Rabguzy)

Boýnuz (botanika) — atanak güllüler maşgalasyna degişli birýyllyk otjumak ösümlük (лепталеум)

Buýnuz — 1. Käbir aýrak, umga, sugun, sygyr ýaly öý we çöl haýwanlarynda kelle süňki bilen utgaşyp çykýan dürli şekildäki, ululykdaky ösüntgi, şah. «Goça buýnuzy ýük däl.» (Nakyl) «Uzakdan ak bolar jereniň özi, Depesinde bardyr goşa buýnuzy.» («Saýatly-Hemra») 2. Toýnagyn, şahyň, dyrnagyn düzümine meňzeş bolan materiallar we şol materiallardan ýasalan zatlaryň käbirisiniň atlandyrylyşy «Olar (hunlar) mal bakýar, bu olaryň pişesi, ýöne şonuň bilen birlikde olar agaç we buýnuz ýaýlardan atyp, aw awlamaga hem ökde.» (O. Ödäýew) «Uz polat gylyjy billerden asyp, Buýnuz galkanlary kükrege gysyp.» (S. Muhamow) 3. Gözüň togalak agy. «Gabaklar refleks boýunça ýapylýarlar we torly perdä ýagty düşmegine böwet bolup, sklerany hem-de buýnuz perdesini zyýanly täsirden goraýarlar.» (G. Karanow. T. Toýgulyýew «Miopiýa we onuň önüni almak.») 4. (göçme many) Palasa, keçä salynýan şaha meňzeş nagys.

Çadyr [ça:dyr] — ygal, sowuk geçirmeýän galyň, syk dokalan mata (брезент) we şol matadan tutulýan wagtlaýyn jaý. «Jögüden batyr dörese, çadyryny çapar.» (Nakyl)

Çadra [ça:dyra] — zenanlaryň ör-boýuny hem-de ýüzüni ýapyp duran nykaply ýuka geýiminiň, perenjäniň bir görnüşi. «Onuň oýlap tapan pirimne gara — Ýapdy oýnaşyna gara çadra.» (Jelaletdin Rumi) «Aýyrdy başyndan çadrasyny gyz.» (Jamy)

Çapgy I — ýörite et, ot we ş.m. zatlary çapmak, kerçemek üçin ulanylýan ýüzi palta çalymdaş çüwdesiz tutarly gural; çapmak üçin gural. «Çapgy — saman owratmak üçin ulanylýan gural. Öý haýwanlaryna beriljek ot we beýleki irimçik ot-çöpler şu zähmet guraly bilen ownuk edip çapylýar.» (akbugdaymuzeyi.gov.tm) **Çapgyýassyk** — üstünde et we ş.m. zatlary çapmaga niýetlenip ýasalan üsti tekiz togalak agaç.

Çapgy II — atyň iň ýokary derejedäki ylgawy; atlaryň arasyndaky ýyndamlyk boýunça geçirilýän ýaryş, çapyşyk. «Arabaçylar hem jylawy deň tutup, çapgysyna goýbermeseler-de atlary gorgunyna sürmäge çalyşýardylar.» (A. Allanazarow)

Çapy — donuň syýyndan bagjyk ýeri aralykdaky gyrasyna bezeg, owadanlyk üçin, urulýan zolak mata, urlan dan. «Açylmadyk sandygyň, Gulpy men-ä, jora jan! Geýilmedik gyrmyz donuň Çapysy men jora jan!» (Halk döredijilginden)

Çar [ça:r] **I** — dört. (parsça: **çaha:r** — dört) «Çarşenbe gün çar ýana.» (Nakyl)

Çar [ça:r] **II: çar bolmak (düşmek)** — türkmen göreşinde pälwanlaryň birýan gapdallarynyň deň ýere degip, ýeniş hiç kimiň haýryna gutarman, netije deňme-deň bolmak. «— Haramandäli, seniň ýagyrnyňa, meniň ýagyrnym degdi, ikimiz çar bolduk bu sapar.» («Görogly»)

Şar [şa:r] **I** — togalak pökgi görnüşindäki şekil we şeýle görnüşli predmet, zat. «Mekdebe çenli ýaşly çagalar köpburçluk, töwerek, tegelek, şar we beýleki geometrik figuralar bilen hem tanyşdyrylýar.» (O. Matalowa...)

Şar [şa:r] **II:** — reňk aňladýan «gara» sözünüň önünden gelip, bilelikde «gap gara», «hüýt gara» söz birikmeleri bilen manydaş bolan düşüňjäni aňladýan, ýagny, sypatyň artyklyk derejesini ýasaýan ownuk bölek. «Orta boýly şar gara adam mähelleden öňe saýlandy.» (T. Taganow)

Çarlak — gür ýelekli, kelte aýakly suw guşy. Onuň uly görnüşine garabaş çarlak diýilýär. «Çekik aýdar: «Bilbil men», Çarlak özün zag saýar.» (Magtymguly) «Mamanyň horrudysy, çarlagyň jyryldysy, düýeleriň gäwüşi olaryň gulaklaryna ilmedi.» (B. Kerbabaýew)

Çyrlak — torgaýa meňzeş goňrumtyl-sary, menek-menek ýelekli kiçijik guş. «Torgaýyň çommagyny ýolsañ, çyrlak bolar.» (Atalar sözi)

Çaşyrmak [ça:şyrmak] — 1. Üýsürilip ýa-da rejelenip goýlan zady çalam-çaş etmek, dyrpytrak etmek, öňküdenem beter bulaşdyrmak. «Özi-hä ony onda üýsürip, muny munda çaşyryp, mydam ýetişiksiz gara günde-ow.» (H. Derýaýew) «Ogulnyýazyň bir eli kündüklü, bir elem tabakly gelenini görüp, ap-ak bolan hüjjük saçyny çaşyryp, dyzlaryny ýumruklady.» (Ö. Nepesow) 2. Özünden gidermek, beýhuş etmek (Eşek oglanjygyň maňlaýyna depip çaşyrdy) ♦ **Akyllyny (başyny) çaşyrmak** — kösemek, horlamak, alada goýmak, her hili düşüniksizlik döretmek we ş.m. bilen aňkasyny aşyrmak, näme etjegini bilmez ýaly etmek, aljyratmak. «Doýduk eje, sen gürrüňi şeýle bir bulaşdyrdyň, şeýle bir bulaşdyrdyň, bu buýruga biz-ä düşünen dälidiris. Başymyzy çaşyrdyň.» (B. Kerbabaýew) **Çaşarmak** [ça:şarmak] — gözleriniň göreji nädogry, gyşyk ýagdaýda bolmak, çaşy halyna geçmek. «Yazowyň gözleri çaşardy.» (Ö. Nepesow)

Çäşermek [çä:şermek] — 1. Aýaklaryny uzyn salyp ölmek; çişip ýatmak, gölermek. (adam, haýwan) «Birdenem tüpeň göçdi. Men weli ýykylmadym, maňa derek orsuň esgeri çäşerip ýatyrdy.» («Gökdepe galasyndaky söweş») 2. (göçme many) Gelşiksiz ýagdaýda el-aýagyňy gerip, serlip ýatmak. «Ýatyr ol çäşerip, ýagdaýy agyr, Märeke daşynda edýärdi gowur.» (Jelaletdin Rumi) «Mama ortarada çäşerip, hemme ýeri tutup ýatyrdy.» (B. Kerbabaýew)

Çatyk — biri-birine çatylan, baglanyp goýlan; taraplaryň biri-biri bilen kesişýän ýeri. «Çatyk öküzüň arasyna düşme.» (Nakyl) «Çatyk taraplary bir göni çyzygyň üstünde ýatmaýan, çatyk däl taraplary umumy nokady bolmadyk kesimlerden düzülen geometrik figura köpburçluk diýilýär.» («Geometriýa» 8-nji synp)

Çatak — çykalga tapmak kyn, çylşyrymly, bulaşyk, ters, gapma-garşy. «Marufyň öýüne özüni atan, Ysgynsyz, çalajan, ýagdaýy çatak.» (Saady) «Iň çatak ýerem men ondan aljak galňymy eýýäm aldym.» (T. Taganow) ♦ **Çataga salmak** — hilä düşürmek, bulaşyklyk döretmek. **Çatak düşmek** — çatak ýagdaýa düşmek. (Ugran ugruma işlerim çatak düşüp duran bolaýdy)

Çekelik — gyzyň gupbaly tahýa dakynyp, gulaklarynyň ön ýüzünden, dulugynyň üstünden sallap goýberýän bezeg şaýy. «Bu gyzyň altyn çekeligi, altyn ýeňseligi, tylla gupbasy ýalkym salyp...» (A. Gowşudow)

Çekilik — üzeňniniň üzeňni gaýşy geçirilýän ýokarky keseje dörtburç deşigi. Üzeňni gaýşyny çekilikden ötürip, eýere baglanýar we toka arkaly uzaldylyp gysgaldylýar.

Çekgi — 1. Tara çarhynyň iginiň bir ujuny saklaýan toýnuk görnüşlije agaç. 2. Howrynyň (kürek) sapynyň ujuna kakylýan keseje agaç, sap, tutar, ýagny, howry elden sypmazlyk üçin.

Çekge — ýüzüň dulukdan ýokary, göz bilen gulak aralygy. «... aýpalta bilen Göroglynyň çekgesine çalyň goýberdi.» («Görogly») «Gyrçuw sakgalyna köpden bäri päki degmäni üçin, iki ýan çekgesine, ýanaklaryna gara çayyr gögeren ýaly garalyp durdy.» (A. Kekilow)

Çikge — gözün iki gyrasy, gözýaşyň syrygyp gaýdýan ýeri. «Iki gözünüň çikgesinden taýly gezek düwmeläp akan ýaşyny köne donunyň syýyna süpürüp, ýüzünü aşak saldy.» (H. Derýaýew) «Onuň goşa ýyldyz ýaly ýalpyldaýan gözleriniň uçganagy sönüp, çikgelerinde çylpykly ýaş göründi.» (B. Kerbabaýew)

Çelle (ýerli gepleşik) — haşamlanyp bezelen mis kündügiň ernegindäki, gapagynyň oturýan yerindäki owadanlyk üçin kebşirlenen süýnmejik ýeri, jähegi.

Çille I — (öňüne «kyrk» sözüni goşup ulanylýan «çile», «çilten» sözleri bilen kökdeş söz bolup, parsça: **çihil** (kyrk) sany aňladyýar) 1. Gysyň 25-nji dekabryndan 5-nji fewralyna çenli bolan kyrk gün döwri, uly çille döwri. «Çille gary — ýeriň gany.» (Nakyl) «Kyrk çillede görseň, doňuz balasyn, Bükürdi urar, gaçar, jul sesin aňsa.» (Mollanepes) 2. Derwüşleriň, sopularyň hiç ýere çykman, ybadat edip oturýan kyrk günü. «Hoja Ahmet Ýasawynyň 63 ýaşdan galan ömrüni ýer astyndaky hujresinde... «çillede» oturyp, tagat-ybadat etmek arkaly geçirendigini tassyklamak mümkin.» (G. Amangulyýewa) 3. Ýaýyň kyrk dinden, gatdan işilen ýüpek kirşi. «Çeker men ýaýyň çillesin, Gözlärin söweş pillesin.» («Görogly») «Çillesi demirden ýaýym çekerdim, Dokuz pilden ok geçiren günlerim.» («Görogly») 4. (göçme many) Dutaryň kirşi. «Gys pasly ýetişdi, gutardy ýazym, Çillesi üzüldi, sem boldy sazym.» (Mollanepes) 5. (göçme many) Magşugyň gaşy. «Gol degmeý çekilen, oksuz atylan, Çillesiz gurulan ýaýa sataşdym.» (Magtymguly) ◇

Çille dolmak — gys pasly tamamlanmak. «Çille dolup, garlar gysdan aýrylsa.»

(Magtymguly) **Çille mesi** — gysyň çille möwsümindäki mes erkek, höwre goýberilmeziniň önüsyndaky garnyny çekip, kükräp duran erkek (düýe) «Çille mest nerlermiz barça aýylysyn.» (Magtymguly) **Çille mesi ýaly (dek)** — örän gurgun, men-men diýip ýören mes, haýbatly (adam, zat barada) «Kuwwat pälwan çille mes iner kimin kükredi.» (Gurbanguly Berdimuhamedow «Älem içre at gezer») «Amyderýa çille mesi ýaly joşup köpükleyär.» (B. Seýtäkow)

Çille II — 1. Belli bir mukdardaky saralan ýüpek, ýüpek kelesi. «Ene bilen çaganyň arasyndaky mahriň, ysnyşygyň çilleden işilen taryny gyrdylar.» (H. Derýaýew) «Bakjaňyzdan bakaýyn, Ballar bolup akaýyn, Saçym çillän ýüpegi, Dutaryňa dakaýyn.» (Halk döredijiliginden) 2. Tara daragynyň ininiň uzynlyk ölçegi (150 sm. töweregi)

Çeň I — 1. Penje; ynsanyň ýa-da ýyrtýjy haýwanyň penjesi, çaňňal, çeňňel. «Kepder geldi öňüne, Bermän laçyn çeňine.» (Magtymguly) 2. Çeňnek, gaňrak. «Gutulgan ýok ajal çeňinden, görüň, Janly zatdan jan gutulmaz, ýaranlar!» (Magtymguly)

Çeň II — gadymy saz gurallaryndan biri (arfanyň görnüşinde bolan) «... dutar we sitar, sentur we kanun, gyjak, barbat, çeň, naý, ud bilen nagmaperdazlyk kyldylar.» («Ýusup-Züleyha») «Ilkagşamdan başlap, daň agaryança, Raks-tans oýnarlar, çeňçi özümden.» (Mäne Baba)

Çeňk — okaradyr-çanagyň, çäýnek-käseleriň we beýleki gap-gaçlaryň çatyna, döwüğine simden, metal plastinkadan, gurşundan edilen berkitme, ýama, sep. «Bir gysym guşdyrnak gök çäýy aldy-da jüründigi çeňkli köne çäýneklere atdy.» (Ş. Taganow) «Döwlen zatlaryň böleklerini ýa-da iki tagtany biri-birine berk seplemek üçin ulanylýan burçly ýaý ýaly iki ujy egri çüýlere-de çeňk diýilýär.» (S. Atanyýazow)

Çent (köne söz) — näçe, ençe, ençeme; köp. «Her çent ki ýaşasaň özüň, Ýagşy-ýaman galar sözüň.» (Magtymguly) «Pelek her çent ki jebr eýlär, Men dönerem, köňül dönmez.» («Asly-Kerem»)

Çerik (köne söz) — goşun, leşger; hakyna tutma goşun. «Bolup Japarguly haly perişan, Topun taşlap, çerigin baýdyryban.» (Abdysetdar Kazy)

Çirk — 1. Kir, hapa, ýokuşan gara. «... onuň böwreginde çirk bary, onuň naýynjar keşbi häli-şindi Dursunyň gözünüň önünden gitmedi.» (B. Kerbabaýew) 2. (göçme many) Erbet pikir, nädogry düşünje. «Abu Derda: «Allatagala çirk ýetirmek ölümdir, onuň garşysyna gitmek, saňa salnan ýaradyr.» (Mahmyt Zamaşary) ♦ **Çirk (çirim) etmezlik** — gözünü çalmazlyk, uklamazlyk, ýatmazlyk. «Gözlerime çiş kakylp, Çirk etmedim uzyn gije.» (K. Gurbanpesow) **Çirk getirmezlik** — ýüzünü gyzdymazlyk, namys getirmezlik, utanja goýmazlyk. «Çirk getirmez atalaryň ýüzüne, Gyzyly gyňaç, gyzyly ýaglyk atalar.» (K. Gurbanpesow)

Şirk (köne söz) — köphudaýlylyk, köp zada (hudaý hasaplap) ynanmak, uýmak; dinsizlik däl-de, ýalňyş ýola gitmek. «Şirke şöhrat bermek şeýtanyň ýary, Gahryny ýuwutmak Rahmanyň käri.» (Magtymguly) «Ýürekde — şirk, maňlaý ýerde, ne peýda, Hapa ruha eşik — perde, ne peýda?!» (Mäne Baba)

Çerim — gowy eýlenip taýýarlanan ham, deri. «Otagyň ortarasynda duran ullakan, tegelek stoluň başyndaky daşyna gara çerim çekilen... iki sany mähnet kürsüleriň ýanyna bardy.» (J. Hudaýgulyýew) «Suw degende ýumşamagyň deregine, bu ädigiň gaýşy gataýardy «teletinden däl-de, çerimden tikilýän ädikleriň suw degende gataýanlygyna men soň-soňlar düşündim.» (S. Atanyýazow)

Çirim: çirim (çirk) etmezlik — uzyn gije uklamazlyk, gözüňe uky gelmezlik. «Soltan uzak gijesini çirim etmän geçirdi.» (N. Hojageldiýew) «Gözlerime çiş kakylp, Çirk etmedim uzyn gije.» (K. Gurbanpesow)

Çeşni I — elguşa berilýän bölejik et. «ÇEŞNI. Elguşa her bir awlan awundan berilýän täzeje et bölegi. Bu söz bilen baglanyşykly «çeşnini gandymak» (elguşa çeşni berip doýurmak) ýaly aňlatma döräpdir.» (B. Atanyýazow)

Çeşni II — köplenç guşaga gysdyrylyp göterilýän nili gysga, oky niliň agzyndan salynýan tüpeňiň bir görnüşi. «Myradyň kakasy çeşni tüpeňini egnine atyp, günortan... bir sülgün bilen bir towşan alyp gelerdi.» (B. Kerbabaýew)

Çeşne (ýerli gepleşik) — peşeniň düýbüne oturdylyan mis, ja:m. «MIS, JAM. Därä ot düşürmek üçin peşeniň düýbünde oturdylyan, içinde çalt ýalynlaýan jisimli serişde. Ýomut şiwesiniň demirgazyk gepleşiginde muňa çeşne diýilýär.» (B. Atanyýazow)

Çeten (köne söz) — 1. Daşy çäklenen, töweregi gabalan. Matal: «Asty çeten, üsti çeten Arasyndan ýüwrüp öten.» (tara hem ýumak) 2. Ýurt, watan. 3. (göçme many) Ýönekeýje öý, çatma. «Ne watan galar, ne — çeten, Senemler seyl edip öten.» (Magtymguly)

Çetin — 1. Kyn, agyr, müşgil, aňst däl. «Durmuş gurmak juda çetin, Kän bir ýeke çapma atyň.» (B. Hudaýnazarow) 2. Daşgyn, golaý bolmadyk; degişli däl. «Gözeller içinde ähdi bitinsiň, Bilmen nämähremsiň, bilmen çetinsiň.» (Garajaoglan)

Çetik I — jüýjeleriň aýagyna bellik üçin daňylýan ýüpjagaz.

Çetik II (köne söz) — ýönekeý öý, çatma. «Görogly Hudaýyň berenine şükür edip, atyny münüp, atasynyň çetigine baka gaýdyberdi.» («Görogly») «Ana, apreliň ayaklarynda Ýasnoýe obasyna şol iki çetik göçüp geldi.» («Dünýä edebiýaty»)

Çitig I — 1. Gapanyň, çirtmegiň gurlanda diliniň ildirilýän kertijegi, ilgençegi. ♦ **Çitige (pitige) münmek** — biriniň başga biri tarapyndan ýa-da özüniň gödek ýalňyşmagy sebäpli, ele düşmeginiň, pida bolmagynyň, uly mukdarda pul, zat ýitgisine sezewar bolmagynyň we ş.m. öň ýüzündäki pursatda, ýagdaýda bolmak. «Tapylyan bolsa,

Aşyryňky çitige münýädi. Syppy, haramzada...» (R. Esenow) 2. Urlan aşygyň bellenen tegelek çyzykdan çykyp bilmän, çyzyga golaý gelip duruş ýagdaýy (ýagny, ol aşyk garşydaş oýunçyň aňsatlyk bilen çyzykdan daşyna çykaryp, bir utuş gazanmagyna ýeňil mümkinçilikli ýagdaýda duran, ýeňil aw)

Çitik II: — seret. **Çitnik.** «Onuň maňlaýyna basylan çitigiň yzy heniz ýitmädi.» («... frazeologik sözlügi» 2013ý) ♦ **Çitik basmak** — halk lukmançylygynda nähoşuň teniniň (arka, garna, maňlaýa) her ýerrägene oragyň gyzdyrylan ujuny çalajadan ençeme gezek basmak, degrip aýyrmak.

Çäç [çä:ç] — harmandan döwölüp, sowrulyp alnan arassa bugdaýyň üýşmegi. «Şuw şemaldyr üýşüp ýatan harmanyň, Saýlap duran samanyny, çäjini.» (M. Seýidow) «Çäjiňe bereket!» (Alkys söz düzümi) «Gür — baş getir, seýrek — çäç.» (Nakyl)

Jäç [jä:ç] — daş çäynek-käse we şonuň materialyndan ýasalan beýleki önümler. «Jäç döwülse — şatlyk.» (Yrym) «Stolunda gaýnadylan nohutly tabak bilen jäç güldandan başga zat ýok.» (A. Atajanow)

Çiglik [çi:ğlik] — 1. Bişmedik ýagdaý, göklük (et, gök-önüm we ş.m) 2. (göçme many) Aýdyjy, gürrüň beriji bilen diňleýjiniň anyk, takyk, dürs düşünişip bilmezligi, ýagny, gepiň manysyna ýaramaz düşünilmeklik ýagdaýy. (Ýa-ha, meniň aýdanlarymyň magadyna ýetik düşünmedi, ýogsa-da, men gepimi düşündürmegi başarmadym, ikarada bir çiglik boldy) ♦ **Göwnüňe çiglik gitmek** — bir zada ynamsyz, münkü bolmak, inkisli ýaly bolmak; şübhelenmek, ynamyň gaçmak. (Onuň gözünü görenimdenem halaman, göwnüme çiglik gitdi-le)

Çiglek [çi:ğlek] — etlek, dolmuş, ýogyn, galyň, küti. «Eziziň bir gapdalynda çiglek budunyň üstünde gylly, küti goşaryny goýup, gara sakgaly torba ýaly Annagurban ýumurtgaçy otyrды.» (B. Kerbabaýew) «Mama çiglek eli bilen Umsagüliň böwrüne dürtdi.» (B. Kerbabaýew)

Çil-çil [çi:l-çi:l] — 1. Ýol-ýol, zol-zol, zolak-zolak. «Uzakdan täze gazylan ýaplardan çykarylan gum üýşmekleri çil-çil bolup görünýärdi.» (A. Taganow) «Men diýdim: «Görmedim seniň deý dildar, Käkileri çil-çil, zülpleri tar-tar.» (Misgingylyç) 2. Gasyn-gasyn, ýygyrt-ýygyrt. «Ol, gözünüň agyny köpeldip seredende, etlek maňlaýynda çil-çil ýygyrt göründi.» (B. Kerbabaýew)

Çin-çin [çi:n-çi:n] (köne söz) — burum-burum, buýra-buýra. «Döwsepit: — Eý, sahypjemal, gara gözli, zülpleri çin-çin perizatlar, sizleri men Şabährama bagyşladym — diýdi.» («Şabähram») «Ezber ýelmaýany münüp, çin-çin, halka-halka kemeri bilinde, tumagaly guş golunda, Şasenemiň köşgüniň önüne gelipdir.» («Şasenem-Garyp»)

Çirtmek I — 1. Ýiti ýarag bilen bir zadyň ýüzünü sähelçe dilmek, kesmek. «Sellesiniň uýy ala sakgalyna goşulýan mollanyň gyzgylt ýaňaklary çirtibermelidi.» (B. Kerbabaýew) 2. (göçme many) Ýalap geçmek, çala, ýüzleý gyltamak; ýuwaşja awutmak, awuňatmak. «Goja bagşy dutarynyň tarlaryny käte bir çirtip, dymyp oturdy.» (Edebiýat)

Çirtmek II — iki sany çeyä çybykdan guş tutmak üçin ýasalan toýnuk şekilli duzak. Çirtmegiň tutar tarapyny ýere, diwara we ş.m. berkidip, haçjaly tarapynyň iki başyny ýüp bilen biri-birine ýygymak arkaly gurlan duzaga guşuň haçjanyň bir ýan gyrasyndaky üsti syrtmaklyja çitigine gonmagy, çitigiň ýazyp çeyä şahalaryň tarpa ýazylyp, ýüpüň dartylmagy netijede guşuň aýagy syrtmakda galmagy görnüşli. «Guş çirtmegi unudar, çirtmek guşy unutmaz.» (Nakyl) «Başarsa-da öwnüp, bogaz ýyrtmagy, Saýgaranok ýerde gurlan çirtmegi!» (Jelaletdin Rumi) ♦ **Çirtmegine düşmek** — biriniň guran çylşyrymly

hilesine, aldawyna düşmek, aldanmak. «Ýakdyň, özüň bişersiň, Çirtmegine düşersiň.» (B. Kerbabaýew)

Çürtmek [çürtmök] — ujuny ýolmak, öserini kesmek. «Aňyrrakda bu sonaryň gül-pürçegini ine-gana çürtüp ýören sygyrlaram... başlaryny bir göterýärdiler-de, ýene-de otlap başlaýardylar.» (Ö. Nepesow) ♦ **Gülüni çürtmek (tirmek)** — iň gowularyny saýlap almak bilen gönenmek. «Abdy bu durmuşyň «akja» hem-de «garaja» güllerini çürtüp ýaýnap ýördi.» (Ö. Nepesow)

Çitnik — halk tebipçiliginde syrkawyň arkasyna, garnyna, maňlaýna ýüzleýje basylýan gyzgyn orak ujunyň yzy, tagma, çitik.

Çetnik — büýli bilen burunlyk ýüpüniň arasyna goýulýan boýy 6-8 sm. uzynlykdaky agaçjyk. Onun iki tarapy hem ýüp daňar ýaly kertiklije bolýar. Çetnik düýäniň burunlyk ýüpüni çeynemezligi üçin edilýär. «Ýakyn geliberende, Köse-de Bozdumany depip baryp, ineriň boýnundan gujaklap, çetniginden tutup atdan özüni taşlady.» («Görogly»)

Çogda [çoğdo] — ineriň, maýanyň, boýnunyň aşagyndaky, çiginlerindäki ösgün ýüň, «Çogdasyny çaň basyp, Dört aýagny deň basyp...» (Hüwdi) **Çogda çäkmen** — çogda ýüňünden edilen çäkmen. «Artyk... ýerinden turdy, çogda çäkmenine girdi, bilini ýüp bilen guşandy.» (B. Kerbabaýew) «Nazarjyk çogda çäkmenini iki çuwalyň arasyna oklady.» (B. Kerbabaýew)

Çogdam [çoğdom] — topbak, topar; çogşup duran, näme-de bolsa bir zadyň köp, bol üýşmegi. «... gulaklarynyň içinden çykyp duran çogdam gyly ony hasam hyrsyz görkezýärdi.» (M. Seýidow) «Birden ataň gözlerinden, Iki çogdam ýaş çykdy.» (K. Gurbanepesow)

Çugdum [çuğdum] — bir ýere ykjamlap üýşürilen, bir zadyň rejelenen üýşmegi, toplumy. «Hemme söýgüleriniň bir jemleşen çugdumy ýaly duýuldy.» (B. Kerbabaýew «Aýsoltan») ♦ **Çugdum bolup oturmak** — örän ykjamlanyp, kibitiňi gysyp düýrülme, çommalyp oturmak.

Çolak [çolok] — aýagy kesilip ýa-da döwölüp maýyp bolan; daraklygy bolmadyk. «Göklemde goýny çolak baksyn, goç döwri — lal.» (Nakyl) «Men pahyr biçäre aýagy çolak, Başlarym synykdyr, gollarym golak.» («Perhat we Şirin»)

Çonak [çonok] — eliniň barmagy çapylan. (Salamlaşyp görşen halatymda, bir barmagynyň çonakdygyny bilip galdym)

Çopur — adamyň ýüzünde mama kesilenden galan oýuk-oýuk yzlar, çukanaklar, menek-menek tegmiller (rýaboý) «ÇOPUR. ýüzüni mama dişän, gotur.» («Türkmen diliniň sözlügi» 1962 ý.)

Çotur — erbet gylykly, ýaramaz häsiýetli. «Iňnä-iňnä, Ujy diňnä. Bal-balyn-a, Şek-şekin-ä, Çotur geçi, Gotur geçi. Gola geçi, Möle geçi, Halalaň-hapbaň...») (Halk döredijiliginden)

Çyban [çy:van] — köplenç adamynyň otyrýerinden dömüp çykýan we gün-günden ulalyp, gatap, iriň költäp, agyrysy güýçli bolan ýara. «Kelem çyban çykuwlaryň bişip-ýumşamagyny tizleşdirýär.» (Ibn Sina) ♦ **Çybanyňy ýarmak** — ahyrynda niýetiňi amala aşyryp, haýsy hem bolsa bir ýüzüne syrmak, netijesi nähili hem bolsa, (ýagşy, ýaman) bir ýüzli bolmak; janyňy barlap görmek. «Ýaryljak çyban ýarylsyn-da dynsyn.» (Nakyl) «Ýigdimiz kän gezek çemeleşse-de, Çyban ýarylmady, wagt geçse-de.» (A. Kekilow)

Çybyn [çy:vyn] — hortumjygy bilen gan sorup iýmitlenýän, çirkeýe görä ulurak, ganatly möjejik, peşe. «Nirede gotur bolsa, gara çybyn şoňa gonar.» (Nakyl)

Çyrag [çyra:ğ] (köne söz) — dürli görnüşdäki yşyk, ýagtylyk berýän enjam, çyra. «Peltesiz ýag çyraga, Yşyk salmaz gyraga.» (Magtymguly) «Hünär — akar bulak, ylym — ýanar çyrag.» (Nakyl)

Çyraz [çyra:z] — günün saçıyan şöhlesi. «Gün altyn çyrazlaryny uzadyp, parlap, бага nur saçıardy.» (Nurberdi Pomma)

Çyray [çyra:ý] (köne söz) — ýüz, meňiz. «Tiliňi hoş, çyraýyňy ýylyk kyl.» (Sopy Allaýar)

Çzyk — bir zadyň ýüzüne çekilen inçejik zolak yz; galam, syýa we ş.m. bilen geçirilen inçejik zolak.

Çyzmyk — zolak, ýasyrajyk çzyk. (Pogonyň çyzmygy)

Dalbynmak [dalvynmak] — hyjuw bilen urunmak, dyzamak. «Başyn silkip girse gider ýoluna, Laçyn deý dalbynar sagy-soluna.» (Mollamurt)

Dalmynmak — 1. Ýalmanyp, tamşanyp durmak. 2. Guwançly, arzuwly ýagdaýda bolmak. «Ýüregim dalmynyp çykdy golumdan, Janyma owsunlap ýeter gupagyň.» (Kemine)

Delminmek, Delmirmek, Telmirmek — 1. Naýynjar zaryn garamak; boýun burup özelenip ýalbarmak, haýyş etmek. «Hernäçe delminsem, saňa gol ýetmez.» (Talyby) «Ne-hä ýallaklaýar guýrugyn bulap, Ne-de delminýärdi ol ötünç diläp.» (B. Hudaýnazarow) 2. (göçme many) Gaýgylanmak, tukatlanmak, gamgyn bolmak. «Goýdy ýüz mün gam bilen, awara galdym delmirip.» («Şabähram») «Daglarda delmirip galdym, Atym ýok, ýolum daş oldy.» («Görogly») 3. (göçme many) Bir zada, birine garaşmakdan ýaña juda ynjalysyz bolup, galpyldamak, sandyramak. «Tä ölünçä men seniň husnuňa delmirip men.» (Kemine) 4. (göçme many) Howsalaly aljyraňnylykda bolmak, ikibaka urunmak. «Kürresi elinden gitse eşegiň, Telmirip dört ýana gözlär uşagyn.» (Magtymguly)

Dalga [dalğa] — deňizlerde, ummanlarda turýan gaý-tupan, gom, köleg. «Uly gämi dalgadan gorkmaz.» (Nakyl)

Darga [darğa] **I** — ýelkenli gaýyk sürýän adam, gämiçi. «Gäminiň dargasy özümiň ýarym, Öňünden çykaýyn zülplerim ýaglap...» (Halk döredijiliginden)

Darga [darğa] **II** (köne söz) — polisiýanyň başlygy; häkim. «Kyrk müňi sargandyr, kyrk müňi darga, Kyrk müňi mürzedir, müneni ýorga.» («Görogly») «Emma darga bu syry gürrüň etdi we ol gürrüň äşgäre boldy.» («Asly-Kerem»)

Daman [da:ma:n] **I** — gadyr bilýän, hormat edýän; hyzmat edýän. «Bir sözüm bar, diýsem şaha, soltana. Dostlar, meňgi bolup, daman galmady.» (Magtymguly) «Men Aslyýam, işim ahy-pygandyr, Hüňkar gyzy, elim saňa damandyr.» («Asly-Kerem»)

Daman [da:ma:n] **II** — syn, syý, etek; etek ýer. ýapgyt. «Hemze men diýenler hemzege ýetmez, Tutsa damanyndan, syratdan ötmez.» (Magtymguly) «Näzli ýaryň gurbanyýam, gulyýam, El götermen, damanyndan ölünçäm.» («Asly-Kerem») «Gögermesin, hiç baýynda çeçekler, Hiç bolmasyn, damanynda ahuwlar.» («Asly-Kerem»)

Damat [da:ma:d] — giýew, köreken. «Çaryýary berhak erur hem pygamberge damat.» («Babaröwşen») «Resul damadydyr, öz arslanyňdyr, Ýa ymam Alyýa, bagyşla bizni!» (Magtymguly)

Darty — 1. Dokma dokalanda, erişleriň arasyny açmak üçin ulanylýan togalak agaç, dartagaç. «... ýatan darty bilen... urup ýykdy.» (H. Derýaýew) «... inçemik uzyn injikleri darty ýaly sallanyrdy.» (B. Kerbabaýew) 2. Öýün çöwüşisini towlap dartdyrýan agaç.

Dartgy — çekiniň halkasyndan geçirilip, geregiçe dartyp, berkidilýän ýasy gaýyş. Çekiniň bir ujunda halkasy bolsa, beýleki ujunda ýumşak teletinden dartgy gaýşy bolýar.

Degil [değil] — däl. «Yşk oduna perwana men, Sag degilem, diwana men.» («Zöhre-Tahyr») «Ýüzmegi mümkin imes golsuzlara, Sözlemek mümkin degil tilsizlere.» (Azady) «Balahusn adym meniň, Seniň ýaryň men degilem.» («Şabähram»)

Degel [değel, düğül] — 1. Gaty uzyn, syrdam. 2. Seret. **Bogaldak**. 3. (göçme many) Gaty ýokary ýer, juda beýik ýer. «Bürgüt guş dek ganat kakyp degelden.» (Magtymguly)

Demme-dem [demme-dem, dembe-dem] (köne söz) — hemişe; ýygy-ýygy, tizden-tiz. (parsça: **de:ma:dem** — ýygy-ýygy, hemişe, minutsaýyn) «Ähli-hakykat ýolna goýgaý gadam, Jäht edip sagatma-sagat, demme-dem.» (Azady) «Ahyr ölür men bu gamdan, Derdim artar dembe-demden.» («Şasennem-Garyp») «Bar, onda ony demme-demden kowup alyp gel.» («Nejep oglan»)

Deňme-deň — 1. Bir zadyň başga bir zada bolan deň derejeli gatnaşygy, biri-birine barabar bolma, deň gelme. «Allany ýat edip, haky sözleseň, Deňme-deň söwdanyň üssesi bolmaz.» (Magtymguly) 2. Sport ýaryşynda oýnuň, ýaryşyň deň gutarmagy, deňlik, çar, nol-nol. «Göreşde biri ökde, beýleki asgyn diýer ýaly aýanlyk bolmansoň, eminler tutluşygy deňme-deň gutardy diýip hasap etmeli boldular.» (Gurbanguly Berdimuhamedow «Älem içre at gezer»)

Derber [derver]: (köne söz) **derber kylmak** — götermek; geýmek; gujaklamak. «Erse, şa Anka: «Eý, şazada, hoş gelipsiz» diýip, özün tagtdan taşlap, şazadany derber kylyp, boýnundan zynjyryn alyp, tagtyna çykardy.» («Zeýnelarap») «Elkyssa, ymam ýaraglaryny derber kylyp, atyna münüp, patyşanyň ýanyna baryp...» («Zeýnelarap»)

Derbe-der [derve-der] (köne söz) — 1. Sergezdan, awara, ykmanda; derwüş. «Almazmy sen menden habar, yşkynda boldum derbe-der.» («Leýli-Mežnun») 2. Gapyma-gapı (aýlanyp ýörme) gedaýçylyk etme. «Duşmany derbe-der saldy Garaoglan.» (Mollanepes) «Tahyr diýer, rakyp derbe-der bolsun.» («Zöhre-Tahyr»)

Derhem — bulaşyk, garyşyk, buýr-bulaşyk. (seret. **Berhem**) **Derhem bolmak** — dargamak, bulaşmak, garyşmak. «Köp pakylar aglaşyp, geler ondan amana, Istäri bar az wagtdan derhem bola zamana.» (Magtymguly) **Derhem etmek (eýlemek)** — dargatmak, ýok etmek. «Ol doga naýzasy ýyldyza ýeter, Leşgeri-şeýtanlary derhem eder.» (Azady)

Dirhem — 1. Agramy 3.12 g. bolan araplaryň kümüş puly, direm, derem. «Bir dirhem pul tapan garybyň biri, Bolup geým edinmegiň ýesiri.» (Saady) «Dördüsine berlen şol ýeke dirhem, Olaryň agzyny alartdy birden.» (Jelaletdin Rumi) «Berip alaýyn bähre, ne bolsa dirhem, dinar.» (Magtymguly) 2. Takmynan, 3-4 g. töweregi bolan agyrlyk ölçegi ýa-da kiçi göwrüm; az. «Iki dirhem möçberdäki gawun kökünü şerap bilen garyp, bir obol içseň, kynçylyksyz gusdurýar.» (Ibn Sina)

Derrende [derrenne] (köne söz) — ýyrtyjy, wagşy, ýarak. «Bişeler içre arslan her ýyrtgyj-u derrendäniň.» (Magtymguly) «Eý, garaz, derrende ýolun beklegil, Bu goýunlary bulardan saklagyl.» (Azady)

Perrende [perrenne] (köne söz) — guş, uçýan (ähli ganat-perli jandarlar) «Ne ýer galar, ne ýurtlar, Ne türk galar, ne kürtler, Ne guş galar, ne gurtlar, Perrendeler galmazlar.» (Magtymguly) «Gahryman Arkadagymyz «Döwlet guşy» atly romanynynda gepleşikde kän ulanyлмаýan zirek (akyly), perrende (guş) ýaly onlarça sözlerimizi ulanyp, olara sözlükde düşündiriş berýär.» (G. Godarowa)

Dänmek [dä:nmek] — beren sözünden, lebzinden, wadasyndan dönmek, boýun gaçyrmak. «Öwezi sözünden dändirmekçi bolupdyr, Öwez dänmändir.» («Görogly») «Baryň, aýdyň oglana, Dänmesin diýdiginden.» (Halk döredijiligidin)

Tänmek [tä:nmek] — 1. Urlan aşyk bir ýüzünden ikinji bir ýüzüne öwrülme. «Eger, urlan aşyk tänip, tükge ýatsa, öz aşygam jikge ýatsa, onda ol hemme ýerde ýatan aşyklary utdurýar.» (A. Saryýew «Türkmen milli oýunlary») 2. Bagyndan gopup gaçmak, ýolnup aýrylmak, sapagyndan ýolunmak. «Alma agajynyň pudagyndaky gök öwsüp duran ýaprak birden tänip gaçar.» (M. Seýidow)

Dideban [di:deva:n] (köne söz) — 1. Goşunyň esasy güýçlerinden ep-esli önde ýöreyän gözegçi gorag topary, öňdäki garawul (дозор) «Gözegçilik etsin diýip her zaman, Duşman geljek taýa gitdi dideban.» (Abdysetdar Kazy) «Olar bir adamyň ýeke özüniň pyýada ýöräp gelýändigini gördüler. Hatam didebanlaryň ýanyna geldi.» («Hatamnama») 2. Seret. *Didiwan*.

Didiwan [di:diwa:n] — tüpeňiň niliniň ok sürülýän tarapyň üstündäki çenemekde peýdalanylýan dilkaw görnüşli kertijek. «Didiwan. Tüpeňiň niliniň ujundaky garawula dogrulanýan haçja ýa-da dilkaw görnüşli kertik ýeri. Bu söz parsalaryň «dideban» adalgasyndan bolup, «çenemek» diýen manyny berýär.» (S. Atanyýazow) «Otlý ýaraglaryň didiwanyna.» (M. Seýidow) ♦ **Didiwana mündürmek** — tüpeňi çenäp, nyşana almak. «Gandym bulary didiwana mündirdi, mäşe gysyldy...» (R. Esenow)

Diger [diğer] **I** (köne söz) — hiç zat, nam-nyşan. «Kany batyr Öwezmyrat batyryň mertligini, oňa bolan söýgüsini göwnünde diger goýman, ýürekden syzdyryp gürrüň berdi.» (A. Gowşudow)

Diger [diğer] **II** (köne söz) — jykyryň küýzesi. «Dembe-dem dökse diger suwny pykyrdap, näzi hoş, Biz kibi uftadalaryň derdine derman jykyr.» (Andalyp) «... size bir baldyrlary diger ýaly... gaýratly ýaş adam gerekdir.» (H. Derýaýew) **Diger çahy zenehdan** — seret. **Çahy-zenehdan. Diger nun** — eňeňiň ortasyndaky çukurjygyň nun harpynyň ۞ özbaşdak ýazylyş şekiline meňzedilişi. «Diger çahy-zenehdan diger «nuna» mysaldyr, Maýyl bolma husnuňa, görkün saňa zowaldyr.» (Mollanepes)

Diger [diğer] **III** (köne söz) — başga, başga hili, gaýry, özge. «Watany diger eýleme, Aglaýyp zikir eýleme.» (Magtymguly) «Ondan geçdi, diger şähre olar girdi.» («Kyssaýy Ýusup») «— Náme, Haý, agzyndan al almyş, meniň gyzymyň digeri bolmaz.» (P. Körpäýew)

Digir [diğir] — 1. Tekiz zadyň ýüzündäki owunjak düwür. (Aýna ýaly ýylmanak, ýüzünde bir digir hem ýok) 2. Bir zadyň bölejiginiň kiçijik, gatyja görnüşlisi. (Garynjanyň agzynda bir digir gant bardy)

Dikan [dika:n] — göni, dogry, gabat. «Mäti komissaryň ýüzüne dikan seredip, onuň gürrüni diňleýärdi.» (N. Saryhanow) «Emma ol dikan bakys näme üçin özüni tanatdy.» (Ý. Mämmediýew)

Dikana [dika:na] — käreziň guýulary. «DIKANA... — käreziň dik aşaklygyna gazylyan guýulary.» (S. Atanyýazow) «Söwler gazylanda topragy ýeriň üstüne çykarmak üçin çagyly, daşly ýerlerde 35-40 metrden, toprakly ýerlerde 25-30 metrden dikanalar gazylyar. Peşahyrdan jalawa çenli iň uzyn kärezlerde 70-80 dikana bolup, ol kärezleriň uzynlygy 2000-3000 metre ýetýär.» (S. Hommadow)

Dikes (ýerli gepleşik) — adamyň gulagynyň aşak ujundaky ýumşajyk ýeri, gulakhalka dakylýan ýeri.

Tike — döwlen, böleklenen zadyň kiçijik bölegi, gykmajygy. «Parçasý tikesiz, çöregi kökesiz.» (Nakyl) «Ýöne, soň baryp görsem, hamyny sypyrar ýaly bolmandyr, gaplaňyň her tikesi bir ýerde ýatyr.» (O. Ödäýew)

Dikmek — 1. Ýere oturtmak, dik edip düýbünü gömmek; dikip goýmak, oturtmak. «Taraplar sap tutup, baýdak dikip, meýdanda uruş teblini kakdylar.» («Saýatly-Hemra») 2. Gurmak, salmak. «Indi söweş Japarguly hanyň çadyryny diken depesiniň töwereginde barýardy.» (A. Gowşudow) 3. Küşt, nert, düzzüm ýaly oýunlarda çöpüni ýerli-ýerinde goýmak. «Ýör, küşt dikeli. Seniň bilen gürleşip janyňy ýakandan, utaga-da seniň janyňy ýakanyň amat...» (O. Ödäýew) 4. (göçme many) Dikilgazyk etmek, sömeltmek. (Pajyman bergidarlary kazyň önünde dikipdir)

Tikmek — biçilen mata böleklerini we ş.m. zatlary biri-biri bilen iňne-sapak ýa-da ýörite maşyn arkaly birleşdirmek, belli bir şekile getirmek. «Kimler halta tikýär, Kim agzyn açýar.» (B. Kerbabaýew)

Dilewar [dilewa:r] — söze çeper, gürrüňe ökde, suhanwer. «Neşirýatyň korrektorlar bölümüniň müdiri Beki Hudaýgulyýew alçak, dilewar adam ekeni.» (Ýaban Sapar)

Dilawar [dila:wer] (köne söz) — batyr, edermen, ýürekli, gahryman. «Gyratym ýyndamdyr, özüm dilawar, Gel, Gülaýym, Çandybile ýör indi.» («Görogly») «Hezreti Aly çerikden we serdarlardan baş dilawar çykaryp... çapawul iberdi.» («Zeýnelarap»)

Dol [do:l] — degirmende üweljek däne guýulýan guýguç şekilli gap. «Dolum doldy, göwnüm doldy.» (Nakyl) ♦ **Doluň (dolusy) egsilmek** — baýlygyň, mülküň azalmak. (Bir aýyň garnyny doýranyň bilen doluň egsiläýer öýdýärmiň?!) «Oňa bir maşyn berleni bilen taksomotor parkymyzyň dolusy egsilenok.» («Edebiýat we sungat» gazetini)

Doly [do:ly] **I** — 1. Agzyna çenli doldurylan, püre-pür edilen. «Doganyň — doly çuwalym.» (Nakyl) 2. Bellenen möçberine laýyk gelýän, ondan az bolmadyk. 3. Hyryndyk, ýer-jaý ýok. «Agyl doly akja guzy, Ertir tursam, ýokja guzy.» (Matal) 4. Çäklendirilmeýän, çäklendirilmedik. «Size doly hukuk bermäge men çalşaryň.» (B. Kerbabaýew) 5. Başdan-aýak, bütinleý, tutuş. (Doly ýanyp gutarypdyr) 6. Gutarnykly; ýeterlik. «Ol diplomly dilçi bolsa-da, sözüň doly manysynda edebiýatçy hem.» (S. Atanyýazow) «Ýüz hünäri çala bilenden, bir hünäri doly bil.» (Nakyl) 7. Semiz, etli-ganly, dolmuş. (Doly göwresini götermäge aýaklary edem etmedi) 8. Ok sürülen (tüpeň hakynda) «Doly tüpeňden bir adam gorkar, boş tüpeňden — iki adam.» (Nakyl) 9. (göçme many) Akyl-huşy düzüw, ýerinde. «Ýigit ýa doly gerek, ýa-da — däli.» (Nakyl) «Gyzy söýseň däli bolar, ogly söýseň — doly.» (Nakyl)

Doly [do:ly] **II** (köne söz) — guýudan suw çekýän erkegiň gidip-gelýän aralygy. «Aý doganda dola goşduk göherdi.» (B. Hudaýnazarow)

Durluk — öýüň täriminiň daşyndan aýlanýan keçe örtügi, eşik. «... öýüň gamşyny sypdyryp, durluklaryny çermedi...» (B. Kerbabaýew)

Durulyk [duruluk] — arassalyk, päkizelik, tämizlik, saplyk. «Päkize baharyň hoş ysly daňy, Durulygyň bilen, gel, ýüzümi ýuw!» (R. Seýidow)

Dügül [dügül] (köne söz) — 1. Direg, uzyn we ýogyn pürs; bogaldak. 2. (göçme many) Ýokary, örän beýik. «Bürgüt guş dek ganat kakyp dügülden. Muhannesler geçer jandan, oguldan.» (Magtymguly)

Dügün [dügün] **I** (köne söz) — toý, dabara. «Züleýha uşbu ahwaly belli bildi, Ýawlak uly dügün eýläp, dagwat kyldy.» («Kyssaýy Ýusup») «— Bolmasa bolmasyn, gowusy kiçi gyzymy muňa bereýin — diýip, dügüne başlady.» («Arzy-Gambar») «Gördi ki, bir çarşuwada, ýagny, bir köçede uly galmagal we gowga bardyr. Derwüş: «Belki, bu ýerde dügün bar bolara çemli!» — diýdi.» (Gaýgysyz Abdal)

Dügün [düğün] **II** — düwün, çigin. «Syýa zülpüň bogun-bogun, Ýüregimde goýduň dügün.» («Asly-Kerem») «Müşkin saçyn eýläp dügün, Halymny eýläpdir zebun.» (Mollanepes)

Dükge, tükge [dükgö, tükgö] — aşygyň güberçek tarapy, jikgesiniň tersi. «Aşyk bilen oýnalýan oýunlarda aşygyň dört tarapy göz önünde tutulýar: onuň oýrak gapdaly — alçy, beýleki gapdaly — ek, towha ýada tagan, arka tarapyna — dükge, tükge ýa-da bükge, ýüzin tarapyna — jikge ýa-da çikge diýilýär.» (A. Saryýew «Türkmen milli oýunlary») ◇

Dükge (tükge) düşmek — aýaklaryňy ýygnap, ýüzüňi aşak edip, tünňerip ýatmak. «Biz gapydan giremizde ene tükge düşüp ýatan ekeni.» (A. Taganow)

Dükgi [dükgü] — küji agajynyň (esasan, demirden edilýär) iki gyrasynyň aşagynda goýmak üçin, agaçdan we ş.m. ýasalan ýassyk, küji götergiç.

Düýtmek [düýtmök] — uzak ulandyrmak, uzaga gitmek, geýdirmek, çydamak, paramak (esasan, geým-gejim hakynda) «Almalaşyga zat düýtmez.» (Nakyl)

Tüýtmek [tüýtmök] — 1. Ýolmalap, goparmak; çekeläp bulaşygyny açmak, saýylan ýaly etmek (pagta, ýüň hakynda) «Eneli-gyz ýüň tüýtmek bilen gyzyşyp, ýüňüň ortasyna çümüp gitdi.» (N. Saryhanow) «... tutan awuny tüýdüp oturandyr, ýa-da egri çüňkli kellesini talawladyp awa garanýandyr.» (M.Seýidow) 2. Geýip, ulanyp köneltmek, ýyrtmak, tozdurmak. «... esgerler şol haltalaryndaky gaýta-gaýta okalmak zerarly kagyzlary tüýdülen kitaplary özlerine yük bilmeýärdiler.» (Ş. Gurbanowa) 3. Darap, gaşap sypjymak, ýara etmek. (Beýle gaşanyp oturyşyňa hamyňy tüýdüp tükedersin) 4. (göçme many) Ýukalmak, sozulmak, dagamak. «Çabga geçdi gitdi, Bulut tüýdüldi.»

(K.Gurbanepesow) ◇ **Tüýt-müýt etmek** — gabyr-gubur etmek, it alan sanaja döndermek, aldym-berdime salmak; saçýoldy etmek. «Periler adamzat jynsyny gördükleri derrew tüýt-müýt edäýýändirler diýip habar beripdir.» (Ertekiden)

Dygryk [dyğryk] — köçäniň gutaryp petige direýän ýeri, çarkandak. «... Nişapuryň bazaryna galandarçylyk etmäge ötägitdi, rast köçemikä diýip gidýär, ýa baryp bir sypaýynyň howlusyna urýar, ýa-da başga bir dygryga urýar.» («Görogly»)

Dykryk [dykyryk] — dykyz, gataňsy. (Kakadylyan süýt önümleriniň käbiri dykryk bolýar)

Ebet [evet] **I** — hemişe, mydama; ebedi, baky, ömürlük. «Begde-handa tä ebet eşretli döwran galmady.» (Aşyky) «Owwal-ahyr oldur ebet, hem dillerde «Küffen ahat» (Ýunus Emre)

Ebet [evet] **II** — ezel, ozal, aslyýet. «Ozal ebedinde maňlaýyna ýazylyşydyr-da. Ondan sypmak bolmaýa.» (H. Derýaýew) «Wah, adamyň owal-ebetinde iki barmak maňlaýy işlesin!» (K.m. Ataýew)

Ebt [evit] — üst-baş; daş görnüş. «Ine, şuny al-da, keşbiňe seret, öz ebtine gözüň düşen badyna ýüregiň bulanar — diýipdir.» («Ependi») ◇ **Ebti agmak** — eleşan halda bolmak; hor-zar bolup görmeksizlenmek. «Akdy çeşmim ýaşy Gulzum, Nil bolup, Ebtim agdy, galdym ile til bolup.» (Magtymguly) «Molla Oraz öýlerine gelende... ruhsuzdy, ebt düşükdü.» (B. Kerbabaýew)

Ebşir [evşi:r] — berk, mäkäm. «Özüňe mälüm, patyşanyň gök daşdan bina bolan jaýy, Elbendiň maňlaýy bilen kükregi ebşiri baryp, daşa degdi...» («Nejep oglan») ◇ **Ebşir tutmak** — mäkäm tutmak, berk tutmak. «Bahar onuň donundan ebşir tutdy we ýokary galdyrdy.» (A. Gowşudow)

Ebşit [evʃi:t] — 1. Sepişik, iki zadyň biri-birine sepleşýän ýeri. «Aksona işigiň ebşidiniň ýanynda tärimden asylan gury dessäni alyp, ur-tut tütetdi.» (A. Atajanow) 2. Üzüň bilen durlugyň sepişigi. «Molla usullyk bilen baryp, öýüň ebşidini galdyrdy.» (Ç. Aşyrow)

Efsun [efsu:n] — 1. Möý, ýylan we ş.m. çakanda okalýan doga, owsun. «Efsun okyp, aram gelmez em bile.» (Magtymguly) 2. Azaýymhonlaryň we jadygöýleriň jady edýän wagtlary aýdýan sözleri, okaýan dogalary, maýyl ediji täsiri; jady, hile, aldaw. «Efsun urup, hüthütni inderdigim bilmezmiň?» (Magtymguly) «Ol adamlar efsun kitabyň bap, fasyllaryny okap aýtdylar.» («Warka-Gülşa»)

Efzun [efzu:n] — 1. Köp, zyýat, kän, artyk, fuzun. «Arzyn saňa aýdy Mejnun, Çeşmi girýan, derdi efzun.» («Leýli-Mežnun») «Emma Mejnunyň gün-günden elemi zyýada bolup, bara-bara derdi efzun boldy...» («Leýli-Mežnun»)

Efşa [efʃa:] (köne söz) — paş etme, äşgär, bildirme. «— Ol gün ki, maňa ussat tarykat öwredip erdi, «Syryňy efşa kylmagyl» diýip erdi.» («Leýli-Mežnun»)

Efşan [efʃa:n] (köne söz) — sepýän, pürkýän. (seret. **Zerefşan**) sözi hem «efşan» sözünden ýasalan söz) «Anbar efşan zülpuň ýüze döker sen, Seýle çyksaň, ak jeren dek böker sen.» («Zöhre-Tahyr»)

Eleslemek — 1. Aýyl-saýyl bolup, aýdyň görünmek, uzaklardan mese-mälim bolup görünmek. «Esewan etse, kyblasynda elesläp, bir gala görünýär.» («Görogly») «Garşymyzda ýaryň öýi elesläp, Gerekmeyär ýarsyz gelen nepesler.» («Görogly») 2. Gyssanmaç, başagaý görnüşde haýdaşlap, galgap barmak (gelmek) «Jogap gözläp sähra gaýtdym elesläp, Sökdüm onuň soňy gelmez ýollaryn.» (Şähribossan) 3. Ýraň atmak, ýaýkyldamak (hereketiň, bir zadyň täsirine) «Gämi tolkunynyň ýüzünde elesläp durdy.» («Türkmençe-rusça sözlük» 1968 ý)

Teleslemek, telesmek (köne söz) — gyssanmak, howlukmak, alňasamak. «Emma teleslemän garaýan... gözlerinde many bardy.» (B. Kerbabaýew) «Telesip sen, biedepik eýleme, Ýöri, Bähram, gol uzatma bu бага.» («Şabähram») «Gelenler äwmän, telesmän, atdan düşmäge durdular.» (O. Ödäýew)

Elkin — öýden, ilatly ýerden üzňe, aýry. «Elkin ýatan ynjalmaz.» (Nakyl) «Daýhan elkini söýer, ekin — salkyny.» (Nakyl) «Perzendi elkin ýatýan atanyň başy hemişe agyryly bolar, enäniň — ýüregi.» (Ata Durdyýew)

Elken (köne söz) — peltek, geplände käbir sesi dürs aýdyp bilmeýän. «Esim wale, tilim elken, sözüm bolgaýmy mustahsan?» (makul; ajaýyp) (Andalyp)

Emejin [emejin, emejen] — köp emýän, yhlas bilen emýän. ♦ **Emejin guzy ýaly** — eýläňe-beýläňe geçip, başyňy-gözüňi aýlap, diýenini etdirýän, dogumly. «Adam diýeniň edil emejin guzy ýaly bolar. Eşitdiňmi? — diýip...» (A. Gowşudow)

Emenjeň — ymtylagan, ymtylmaga endik eden, hantama bolagan, emenegen (nahardan, iýmitden) «Ol dil ujundan göwünsiz salamlaşan bolup, emenjeň gözünü içerä aýlansoň, jübüsinden çykaran kagyzyňy öýüň eýesine uzatdy.» (H. Garabaýew)

*Emenjek: **emenjek çukur*** — boýun bilen döşüň sepişýän ýerindäki çukurjyk. «... ezykasyndan emenjek çukury saýgardyp durdy.» (B. Kerbabaýew) «Aýnanyň demi Artygyň çäkýaka köýneginden geçip, boýunlaryny, emenjek çukuryny, ýasy döşlerini bugartdy...» (B. Kerbabaýew)

Eñre — aglak, gözi ýaşly.

Iñre — igenjeň, iñirdegen, ownuk zada-da käýinip, zeýrenip ýören. «Älhepus, beýle-de bir iñre aýal bolar eken-ow.» (Anna Paýtyk)

Erek I — goýnuň bir görnüşi. «Nejep oglan: «Bu bidöwlet ýaňy meni depip ötüpdü...» diýip, erek goçy ýaly bolup, bat alyp, ýüwüp baryp, Elbendiň syrtynyň ýumralan ýerine ras çöwüp bir depdi.» («Nejep oglan») «Guşda barak eti, goýunda erek eti.» (Nakyl)

Erek II — 1. Iki örküçli inen düýe, aýry. 2. Demirgazygyndaky obalardan, ýaýlaldan synlanynda gerşi goşa örküçli düýäniň gerşine, örküçlerine meňzeş bolup görünýän şekildäki Köpetdagyň bir bölegi, Erekdag. «Gaýrasy Ürgençdir, ilersi — Erek, Bu gün şaly bitýär ýandaga derek.» (K. Gurbannepesow) ♦ **Erek maýa** — bugra bilen arwanadan bolan iki örküçli inen düýe. Adatça maýalar ýaýbaňrak bir örküçli bolýar, emma kä halatlarda iki örküçli erek maýalara-da gabat gelipdir.

Herek — 1. Tärimiň ýokarsyndaky atanak (toýnuk) bolup gutarýan ujy, uçlary. (Uklary tärimiň hereklerine baglap bekermek) 2. (ýerli gepleşik) Tigirli sapak.

Erişmek — birini garşysyna çykmak, birine hüjüm etmek, topulyp ýapyşmak, erjeşmek. «Soň ol Ependiniň özüne erşip görmegi ýüregine düwüp: «Hany, men munuň kellesinden sellesini-de alyp göreýin, ol şonda-da sesini-üýnünü çykarman oturarmyka?» diýip oýlanyndyr.» («Ependi») «Onsoň işan: — Waý, düýnki heleýiň jyny indi özümize erşip başlady — diýip gygyryberipdir.» («Ýartygulak»)

Irişmek [iri:şmek ايريشمك] (köne söz) — 1. Ýetişmek, girmek. «Ajal goymuş ok gezini kirişe, Bilip bolmaz haçan jana irişe.» (Magtymguly) 2. Gelmek; kämil bolmak, kämillige ýetişmek. «Irişenler bu birlik menziline, Jan-u baş terk edenler yşk ýoluna.» (Gaýgysyz Abdal) 3. Boyun bolmak.

Ermek (köne söz) — bolmak. **Erer, erir** (bolar); **ermes** (bolmaz) görnüşlerde ulanylan söz. «Töwekgel ner erer, endişe — maýa, Könlüňni iberme her kaýsy jaýa.»

(Magtymguly) «Goşgymyz bar, ismi erir «Näme sen?», Ýatlamazdan geçe bilmen neýläýin.» (B. Hudaýnazarow «Magtymgulyň monology») «Bir-biriňi çapmak, ermes ärlükden, Bu iş şeýtanydyr, belki, körlükden. (Magtymguly)

Erinmek (köne söz) — bir işi etmäge ýaýdanmak, ikirjiňlenmek, göwnemezlik, ýaltanmak; göwünli-göwünsiz etmek, irinjeňlik etmek, irinmek. «Ernegeniň goly gysga, erinmedigiň — ýoly.» (Nakyl) «Ernegeni är almaz.» (Nakyl)

Es [ess, est] — 1. Aň, huş, ýat, akyl, paýhas. «Keýwan geler estime, baksam ki gara gözlere, Myrryh meni bent eýleýir, gözlesem, dost ýüzlere.» (Magtymguly) 2. Duýgy. 3. Gurp, ysgyn, saglyk. «Essiň barka, etegiňi ýap.» (Nakyl) «Minetli dermany içen dessine, Dertli ölenmişin gelmän essine.» (M. Seýidow) ♦ **Essi aýylmak** — gan basyşy peselip we ş.m. sebäplere görä, özünden gitmek, taby gaçyp huşuny ýitirmek. «Gan kän gidensoň, essi aýylp, ýüregi çaşdy.» (A. Gowşudow) **Essine gelmek** — özüne gelmek, ysgyna gelmek, huşuna aýlanmak. «Hekimleri burnuna huş derman tutdular. Üç sagatdan soň essine geldi.» («Görogly») **Essi gitmek (gaçmak)** — ysgyndan düşmek, güýji gaçmak. «— Aý, essi gidip başy çaşyp, mejnun bolan zaňňarlar, men asla öz sözümden dänmiýän, aýdyň patyşaňyza.» («Görogly»)

Esp [esb] (köne söz) — at; ulag. «Zal ogly Rüstem münen esbi Rahş synly bedew.» (Mätäji) «Mälik Zagyr Ýusupnyň... başyga tylla jyga sanjyp, yüzünden nykabyn göterip, esbi-semenderge mindirip, özi Ýusupnyň jylawynda ýügürip, meýdanga ýöriş kyldy.» («Ýusup-Züleyha»)

Eýýam [eýýa:m] — belli bir wagt aralygyny öz içine alýan döwür, zaman (эра) «Gadym eýýamda bir Tilki bar eken, Gapyrgasy sanaýmaly hor eken.» (Ata Salyh)

Eýýäm [eýýä:m] — bir zadyň köp garaşdyrman, kän eglemän bolup gutarandygyny, bolup geçendigini aňladýan söz. «Eýýäm, güneş batypdyr, Aý-da agyl atypdyr.» (G. Ezizow)
Äk [ä:k] — tegelegi emele getirmek üçin taýýarlanan sähelçe aýlanyp, aý berip duran bölek-bölek agaçlar. Olar bir-birine geýdirilip, ýelim we ş.m. arkaly berkidilýär. Adatça, at arabasynyň tigiri dokuz äk, eşeginiňki — ýedi, gara öýüň tüýnüginiň uly tegelegi üç äk birleşdirilip ýasalypdyr. ♦ **Äk açmak** — aýlaw çat açmak. «Dutaryny gabyndan çykaryp, eýeriň gaşyna uraga-da, bir-iki ýerinden äk açdyrды.» («Görogly») «— Ussa aga.. meniň şu dutarym bir-iki ýerinden äk açypdyr, şuny jaýly-jaýynda goýup, ýelmäp ber.» («Görogly»)

Ät [ä:t] **I** (gepleşik dili) — aşaky dodak (esasan, düýe hakynda) ♦ **Ädini sallamak** — äserilmek, nalajedeýin halda bolmak. **Ädi ýanmak** — kimdir biri tarapyndan çürkeltmek, aldanyň zyýana galmak; agzy bişmek. «Biziň-ä şolardan ýaña ädimiz ýanan.» (H. Derýaýew) «Duşakda ätleri ýanan interwentler şondan soň ýekeje gezek hem hüjüm etmediler.» (B. Kerbabaýew) **Ät galmak** — tamakin bolup aldanmak, bir zada ymtylyp boş çykmak, aç galmak. **Ät goýmak** — ymtyldyryp boş goýmak, aç galdyrmak, aldamak. «— Boldy-la, Aky, düýbüni deşjekmi? Bizi ät goýduň — diýdi.» (N. Esenmyradow)
Fasyl (köne söz) — boleki, babyň bölümleri. «Sözlük bölümünde sözler tematik toparlara bölünip berlipdir, öz gezeginde her topar hem birnäçe fasyla (böleklere) bölünipdir.» (B. Weýisow) «Fasyl aýratyn bir mowzuk, bölüm dälir... Şu manyda fasyl häzirki «abzas» sözünüň manysyny berýär.» (A. Şyhnepesow) «Ol adamlar efsun kitabyň bap, fasyllaryny okap aýtdylar.» («Warka-Gülşa»)

Fazyl, pazyl I (köne söz) — ylym, bilim; artykmaçlyk; ukyp, talant; kämillik. «Ilähi Kadyr-a, Perwerdigär-ä, Pazlyň erer hemme kişä äşgär-ä.» (Magtymguly) «Fazlyň bile, ýa Subhan, Günähim güzeşt eýle!» (Magtymguly)

Fazyl, pazyl II (köne söz) — alym, dana, bilimli. «Bir gün Bylkys Süleýmandan: «Senden soň geljek pygamberlerde senden pazylragy bolarmy?» diýip sorady.» (Rabguzy)

Gaba [ga:va] — 1. Gabarasy, daş görnüşi, göwrümi boýunça ullakan, gabaraly. «Ilerdäki gaba agaçlar, Şahasyna gonan guşlar.» («Görogly») 2. (gepleşik dili) Çişik, ýogyn, pökgi. 3. Seret. *Galaba*.

Galaba [galava] — 1. Wagt aňladýan «köplenç», «galapyn», «aglabas» sözleri bilen manydaş söz. 2. Köplügi aňladýan «aglabas» «köpi» sözleri bilen manydaş söz. «Bagşyly-göreşli, at çapyşykly uly toýa töwerekdäki obalaryň galabasyndan adamlar gelipdi.» (O. Ödäýew)

Gabsamak [ga:vsamak] — 1. Daş-töwregini tutmak, ýapmak, dolamak, çolamak, oramak, gurşamak, gaplap almak. «Onuň köpüsi agaran gür sakgaly bilen daşy gabsalan tegelek ýüzündäki gasynlar, nähili-de bolsa gadym eýýamdan bäri baslygyp ýatan syrlardan habar berýärdi.» (A. Gowşudow) «Ýangyn haýbat berip gyzyly diline, Gabsapdyr bar zady oda, ýalyna.» (Jelaletdin Rumi) 2. (göçme many) Tutmak, saklamak. «Çopan olaryň önüne geçdi. Edil çaga ýaly ellerini gerip, ýoly gabsady.» (M. Seýidow) «Giçden soň gelip, asmany örten gara bulut ýyldyzlaryň önüni gabsap durdy.» (M. Seýidow)

Gabzamak [gavzamak] — hereketiň, ýagdaýyň bolmagyna, döremegine kynçylyk döretmek, önüni almak, ganalaga bermek. «Umsagülün gany gaçyp, gara dodaklary münküldejek bolanda, Halnazar onuň önüni gabzady.» (B. Kerbabaýew) «— Gör, gör, indi özünden bir gürrüň toslap tapjakdyr — diýip, onuň gürrüniň önüni gabzady.» (A. Gowşudow)

Gaçakçy — gaçak harytlar (satmasy, almasy we ýurtdan-ýurda geçirmesi gadagan edilen) bilen meşgullanýan, iş salyşýan, kontpabanda bilen meşgullanýan, kontpabandaçy. «Onuň öýüne hemişekileri ýaly, Eýrandan tirýek ýükli gaçakçylar geldi.» (N. Saryhanow) «— Hany, bizi galtamandyr ýa gaçakçydyr diýen oý seniň göwnüňe gelmesin.» (B. Kerbabaýew)

Gaçgak [gaçgak] — bir sebäbe görä, ýaşaýan ýerinden, ýurdundan gaçyp ýören, gizlenip gün görýän. «Ýa ol gaçgakmy, gizlin gezyärmä? — diýip, kimdir biri sorady.» (A. Gowşudow) «Garyp kimin gaçgagyň bolsam, danyşarmu sen? Ýedi ýyldan öwrülip gelsem, danyşarmu sen?» (Mätäji)

Gadyr — 1. Birek-birege goýulýan hormat, sylag, sarpa. «Gadyr gaýyn bilen giýewde.» (Nakyl) 2. Bir zadyň gymmaty, bahasy, hözüri ähmiýeti. «Süýjüniň gadyryny ajyny dadan biler, Ýakynyň gadyryny uzaga giden biler. (Nakyl) ◇ **Gadyr gijesi** — oraza aýynyň 27-sine geçilýän gije. «Derwüşler gadyr gijesin, Söýen dek söýmüsem seni.» (Magtymguly) «Her gijäni Gadyr bil, her kimsäni Hydyr bil.» (Nakyl) **Gadyr agajyny dikmek** — eden ýagşylygyny bilmek, gadyryny bilmek, hormatlamak. «Bossan, gaýrat et, men saňa iň soňunda gadyr agajyny dikerin.» (B. Kerbabaýew)

Gadar: ne gadar — näçe gezek, birnäçe ýola, her näçe. «Men saňa ne gadar aýtdym, sen gulak asmadyň.» (Edebiýat) «Ne gadar ger döwleti bolsa zyýat, Tutsa özüň bir garyb-u namyrat.» (Azady) **Geregi gadar** — geregiçe. «... geregi gadar öwrenildi.» (B. Kerbabaýew)

Galbir [galvi:r] — iri gözli elek. «Nadana syr beren öz aýbyn açar, Galbirde suw durmaz torlamak bile.» (Aşky) «Suw niçiksi karar kylar galbirde?» (Aşky)

Galbiri [galvi:ri] — aýal geýimi üçin dokalýan ýarym ýüpek mata; şagla dokalan mata. «Onuň egnine galbiri köýnek hem ýetdi.» (B. Kerbabaýew) «Bir wagt men onuň aýalyňa galbiri satanym ýadyma düşýä.» (B. Kerbabaýew)

Gammar — 1. (gepleşik dili) Lül, serhoş. «Men bu ýerde ýene biraz otursam, içip-içip gammar bolýan.» («Dünýä edebiýaty») 2. Adam ady; «Arzy-Gammar» dessanynyň baş gahrymanlarynyň biri. «Şol pursat Gammar Arzynyň dyzyna başyny goýup ýatdy.» («Arzy-Gammar»)

Gammaz [gamma:z] (köne söz) — 1. Şugul, gep gezdirýän, gybatkeş, merwana; şyltakçy. «Taňry lagnat eýleşmiş, bilgil any gammazdyr.» (Gaýyby) «Söýemok dünýäde şugul — gammazy.» (Garajaoglan) 2. Göz-gaş bilen yşarat edýän, gamza edýän. «Gözleriň jadygöýdir, gabaklaryň gammazdyr.» (Mollanepes)

Gandala [gannala] — haýwanlary çakýan we ganyny sorýan ullakan gök siňege meňzeş möjejik, gögeýin. «Bu daglaryň gül-lälesi, Çöl-deşleriň gandalasy.» («Saýatly-Hemra»)

Gendele [gennele] — ownuk balyk tutmak üçin, simden gapyrjak görnüşinde ýasalan tor.

Garsanmak — 1. Suwda ýüzmek, gulaçlap (eliňi yüly-yzyna hereketlendirip) ýüzmek. 2. Gulaç bilen ölçemek, gulaçlamak. «Gulzumy garsanyp, kyrk ýol geçer men, Eger ki meýl etse, ýar bizim sary.» (Magtymguly) 3. Eli hereketlendirmek, eli gymyldatmak. «Eger, garçgaý çünki bilen bir ýan tarapyny garsanyp, timarlamaga çalyssa we beýleki tarapyna üns bermese, onda guşuň şol üns bermeyän tarapynda haýsydyr bir ýetmezçiligiň bar bolmagy mümkin.» («Şuňkarnama»)

Garzynmak — gaty-gaty gaşanmak, garsynmak. «Dogrudanam, agylyň ortasynda dikilen ýogyn agaja ýaňy dermanlanan düýe boýnuny sürtüp, garzynyp durdy.» (A. Halmyradow)

Gaýra I — 1. Demirgazyk-gündogar tarap, ileriň gabat garşysyndaky tarap. «Gaýradan gelyär alaý han, Telpejigini bulaý han.» (Halk döredijiliginden) «Ýamana işiň düşse, Günün gaýradan dogar.» (Nakyl) 2. Yza, götin, yzlygyna. «Sabyr ejäniň ýüzüne gaty-gaty seretdi-de, gaýra çekildi.» (H. Ysmaýylow) «Mürzeweliň aty ýeser, gamçylacaň, gaýra teser.» (Halk döredijiliginden) ◇ **Gaýra durmak** — çetde durmak, goşulman durmak, gaça durmak. «Garry maldan gaýra dur.» (Nakyl) «Ýaz ýagyrdan, gyş goturdan gaýra dur.» (Nakyl) **Gaýra goýmak** — soňa goýmak, yza galdyrmak. «Eger, şu bolmasa, giderdiň göni, Hiç gaýra goýmazdym deň-duşdan seni.» (A. Kekilow) **Gaýra üzülme** — syrkawyň keseli gowlanan ýaly edip, gaýtadan beterlemek. **Gaýra ýaşamak (etmek)** — dürli horluklardan, ýeter-ýetmezlikden, namysdan we ş.m. örtemek, jebir çekmek ir garramak. «Magtymguly gaýra ýaşar, Mert ärden hany bolmasa.» (Magtymguly) «Garyplyk gaýra eder, ölüm — ýañra.» (Nakyl)

Gaýra II — gezek, sapar, ýola, mertebe, gaýta. «Içine-de çöwüp, baş-alty gaýra depdi. («Görogly»)

Gayry — başga, özge, beýleki; ýat, keseki, ýakyn däl. «Näçe urunsa-da, bolmady haýry, Ýol galmady ele düşmekden gaýry.» (Jelaletdin Rumi) «Messana gezinçäň gaýry illerde, Önüp-ösen öz ýurduňdan aýrylma.» (Magtymguly)

Gaýza: ýüzi gaýza — utançsyz, haýasyz, ynsapsyz; ýüzi düýäň dabany ýaly. (Ýüzi gaýza adam)

Gayzar: gaýzar (gaýsar) bolmak — gerk-gäbe bolmak, julk bolmak; endamyň gataşyp agyrlaşmak, süllermek. «Her iýende doly kersen nahar gerek... Gaýsar bolupdyr hojam.» (H. Derýaýew) «Sowuk suw içip gaýzar boldum, Gök çay içip derlemesem.» (Körmolla)

Gazamat [gazama:t] (köne söz) — türme, zyndan. «Sen pälä garşy bolýarsyň diýen bahana bilen... birini gazamada äkidenlerini... gördüm.» (B. Hudaýnazarow) «... ähli adamyň bilen gazamada basyp, gözüni Sibirde açaryn!» (H. Derýaýew)

Gazawat [gazawa:t] (köne söz) — musulmanlaryň öz dinini, watanyny gorap, gäwürlere (dinsiz, kapyr) garşy eden mukaddes urşy, gazat. «Hamana, diýeli, şeýle bolman, işanlar, pirlar gazawat ygılanam eden ekenler.» (B. Kerbabaýew) «Türkmenleriň aňynda bu aýylganç waka «Gazawat gyrgynçylygy» ady bilen galypdyr.» (Taryh)

Gazy [ga:zy] (köne söz) — 1. Din ugrunda göreşiji, urşujy. «Olary öldüren gazy bolarlar, jennetde hüýr gyzy goýna salarlar.» (Abdysetdar Kazy) 2. Ýeňiji, gahryman. «Şu söweşde ölen şehit, öldüren gazydyr!» (B. Kerbabaýew)

Kazy [ka:zy] — 1. (köne söz) Şerigata esaslanyp, meseläni, dawany we ş.m. çözmek işini ýerine ýetiriji. «Hat-da, kazyda-da azajyk adalat bolmaly, hat-da mollada-da azajyk haýa bolmaly.» (B. Hudaýnazarow) «— Bulara öz şerigatyňyz boýunça iş kesiň — diýip, kazylara buýruk berdi.» (A. Gowşudow) «Hazynam bar, şonuň zerin bereýin, Kazym, emma «nika düşer» diýewer.» («Hüýrlukga-Hemra») 2. Kazyýete gelýän işleri onuň mežlisinde garamak arkaly çözüň wezipeli adam. «Tazyny aç goýup öwret, kazyny — doýrup.» (Nakyl) 3. (göçme many) Kanagatlandyryň, ylalaşdyryň. «Göwün — kazy, göz — terezi.» (Nakyl) «Türkmeniň adyl kazysy — bijesi.» (Nakyl)

Gelşik — görk, görmek, ýaraşyk. «Türkmeniň abraýyny arşa göterýän nepis halylarymyz bu gün toýlarymyzyň, öýlerimizň gelşigi we ýaraşygy bolup, göwünlerimize ganat berýär.» (O. Çendirowa)

Geleşik — 1. Bir zady ýerine ýetirmek (alyş-beriş we ş.m) hakynda ikitaraplaýyn ylalaşyk, şertnama. «Türkmenistanyň Döwlet haryt-çig mal biržasynda anna gününde umumy bahasy 3,7 million dollar bolan 10 söwda geleşigi baglaşyldy.» («Nebit-gaz» gazeti)

Gerb — bir döwletiň, respublikanyň we ş.m. döwlet tarapyndan bellenilen şertli şekilli, alamatly, resmi nyşany, tugra. «Gerbiňdäki ak bedewiň buýsanjyn, Syndyrmasyň kesekiniň jylawy.» (B. Hudaýnazarow)

Gerbi [gervi] — 1. Kürte, çyrpy, başatgyç ýaly eşikleriň ýeňlerini birleşdirýän ala ýüp. 2. Howudyň çomusynyň aşagyndaky içi sypalsyz bölegi. (Howudyň gerbisi gowy eken) 3. Ördek, gaz ýaly ýaly suwda ýüzüp bilýän guşlaryň aýagyndaky, gunduzyň artky aýagyndaky perdeler, dyrnaklarynyň arasyndaky bardalar.

Gerdan [gerda:n] (köne söz) — aýlanma, dolanma; aýlanyş, dolanyş. «Namazhon derwüşler, döwletli baýlar, Pelegiň gerdany keçdir, ýaranlar.» (Magtymguly) «Köňlüm joşa geldi, başym — gerdana.» (Magtymguly)

Gerdun [gerdu:n] (köne söz) — 1. Pelek, dünýä, asman. «Pelek ursa oňa şebhun, Ýykylsa başyna gerdun.» («Ýusup-Züleyha») 2. Ýazgyt, maňlaý, täleý, takdyr. «Gerdun işine wale, haýrana boldum indi.» (Misgingylyç) 3. Aýlanýan, çarh, tigr. «Çarhy-gerdunyň golundan dat edip, bidat edip.» («Zeýnelarap»)

Gezer I — atyň ýörişiniň ýorga ýakyn bir görnüşi. «Bäşim atyny käte gezerine, käte-de gorgunyňa sürüp gelýärdi.» (T. Taganow)

Gezer II (halyçylyk) — esasy nagşyň aralygyny dogry bölýän çyzyk, zolak.

Gezere — tut kesilýän möwsümünde tut agajyna täze kelle (gol) çykarmak üçin, geregiçe ösgünräk kesip goýberilýän çybyk. (Tuduň garran kellelerini täzelemek üçin, bagyň her ýerräklerinde gezere goýbermeli)

Gäbe [gä:ve] — güberilip duran, çişik, pökgi. «Hojaýynyň gäbe garny göründi.» («Pioner» žurnaly)

Gäle [gä:le] (köne söz) — süri, topar (haýwan hakynda) «Gurduň gadamyna gäle ýaraşmaz.» (Kätibi) «Arap gälesinden getirip düýe, Soýupdyr, bol tagam çekipdir öýe.» (Jamy)

Gäne [gä:ne] (ýerli gepleşik) — mallara ýapysyp ganyny sorýan möjejik, sakyrta.

Gäwban [gä:wva:n] — sygyr çopan, padyman.

Gäwdar [gä:wda:r] — demirgazyk Eýranda, esasan, şaly ýetişdirmek bilen meşgul bolýan musulman bolmadyk taýpa. «Gäwdar ogly doňuz bilen it oýnar, Beg balasy sadranç oýnar nert bile.» (Magrupy) «Gezegen heleýden, uýatsyz gyздan, Gäwdaryň tulasy, iti ýagşydyr.» (Şabende)

Gäwüş [gä:wüş] — dişleriň bilen çeynelende edilýän hereket. «Halnazar hamyrly myssyk çöregi alaçaly ýaga omrakaý batyryp, gäwüş arasynda sözledi.» (B. Kerbabaýew) «Meniň gulagymdan keyik gäwüşiniň sesi syzanok ahyry...» (A. Gowşudow) ♦ **Gäwüş gaýtarmak** — käbir mallaryň ýuwudan iýmitini ýañadan agzyna gaýtaryp, çeynäp-çeynäp gaýtadan ýuwutmagy, gäwüşmegi.

Gäwmiş [gä:wmüş] — ýogyn, yzyna gaňtarylyp duran şahly, öküze çalymdaş mähnet ýabany haýwan (буйвол) «Irden turup, gäwmişleri sürä goşýar.» (Ç. Aşyrow) «Gazak geçi söýer, goç, gäwmiş almaz.» (Magtymguly)

Girýan [girýa:n] (köne söz) — aglaýan, eňreýän, gözi ýaşly. «Ýakup ogly üçin didesi girýan.» («Gül-Senuber») «Pyrakynda gözüm girýan, Neteý, neýleý, geda kyldy.» (Magtymguly)

Birýan [birýa:n] (köne söz) — gowrulan, köýen, daglanan. «Käbäm enem, bagry birýan, gal indi.» (Seýdi)

Goduk — ýabany eşegiň çagasy, gulanyň kürresi. «Gulan başyna gaý düşse, godugyna garamaz.» (Nakyl)

Guduk — 1. Çilik oýnunyň bir görnüşi we şol oýun oýnalanda gazylyan çukurjyk. 2. (ýerli gepleşik) Guýy. «Nazarkerde alym guduga gaçdy, Gygyraýyn diýse, adamlar daşdy.» (Jamy)

Gorgan I [gorğon] (köne söz) — 1. Gala, gömlen şäher. «Onuň ägirt harabalygy meşhur Änew gorganlaryna golaý ýerde seleňläp görünýärdi.» (Gurbanguly Berdimuhamedow «Janly rowaýat») 2. Eýranyň hazarýaka welaýaty, Astrabat. 3. Mekan. «— Eý, şähriýary-älem, bu pakyrlaryň gorganyna sary rowana kylsaňyz niçik bolar — diýip atlandylar.» («Zeynelarap») 4. Dag gaýalarynyň üstündäki tebigy gala çalymdaş beýilklik, dag gerşi. «Gorganly daglar görüner.» (Magtymguly)

Gorgan II [gorğon] (köne söz) — beýiklik; dereje (titul) «Humaýun gorganyn saldyran Harun.» (Magtymguly)

Gorgun [gorğun] — atyň çapys hereketiniň bir görnüşi. At gorgunyna gidende bir wagtyň içinde bir ön aýagyny we bir art aýagyny deň ýere basýar. «Atlar doly gorgunyna barýardy.» (B. Kerbabaýew)

Goşanç [go:şonç] — päsgel, ganalga. «Gonamçylyga goşançsyz girdiler.» «Bolmanda-da, göçüp-gonmagy goşanç görer ýaly Aman jalaýyň agyr ýüki ýokla.» (A. Taganow) (H. Derýaýew) ♦ **Goşanç bermek (bolmak)** — päsgel bermek (bolmak)

Goşant [goşont] — bir zadyň üstüni ýetirmek, mukdaryny köpeltmek üçin, goşulýan zat, serişde, harajat, pul we ş.m. ýetne. «Araz Araks derýasynyň goşandy.» (R. Mustakow)

Gow I — ýylanyň belli möwsümde tutuş hamynyň daşyndan bölüp aýyryan ýukajyk bardasy, gabygy, köýnegi. «Ýylan gowuny täzelese-de, häsiýeti öňküligi.» (Nakyl)

Gow II — çakmak daşyndan aňsatlyk bilen ot almak üçin, pamykdan we ş.m. edilýän ýörite keltejik ýüp. «Çakmagy menden, gowy senden.» (Nakyl) «— Bibi jan, ötermen söwdagär bolarys, gowumyz çyg çekipdir, ot diýip geldim men.» («Görogly») ♦ **Gowuna ot düşmek (uçgun ýapyşmak)** — birden gaharlanmak, ot alan ýaly bolmak. «Aýsoltanyň igenji Potda täsir etmän, gaýta, onuň gury gowuna uçgun ýapyşdyrdy.» (B. Kerbabaýew)

Gowa [gowo] — guýudan suw çekmek üçin, gönden we ş.m. berk zatdan edilen gap. «Gowalaryn çykardylar daşyna, Ýusup çykdy Aý dek bolup nyşana.» (Magtymguly) «Deriden guýyň gowasy, Agaçdan bolar nowasy.» (Dowan şahyr) «Nurjahan... her guýa baranda, gowany başyna çekip, ýüregini sowatdy-da, alatozana gömlüp, hasanaklap gitdi.» (B. Kerbabaýew)

Gowluk — ýuwlukdan bolan çaga. «Gowlugyny göreniň barjak jaýy Jennet bolarmyş.» (Yrym)

Gowulyk [gowuluk] — ýagşylyk, oňatlyk. «Ýaşanmyş diýýärler bir ýagşyzada, Göwni gowulykda, dili dogada.» (Saady)

Gowrak [gowra:k] — köprük, bolrak. «Şu gykylyklar bilen Könegaladan gelen adamlaryň ýaryndan gowragy toýy taşlap gitdi.» (M. Seýdow)

Gowurak [gowura:k] — ýagşyrak, oňadrak; öňki, başdaky bilen deňeşdireniňde mazaly. «Birisi gowurak ýokdan, Gaçawer görseň yrakdan.» (Kemine)

Goýaň [goýoň] — guragyry keseli, süňk agyry keseli (ревматизм) (Goýaň keseliniň derdini çekmek)

Goýag [goýoğ] — elguşy seýislemekde iýmit siňdiriş ýoluny arassalamak üçin, oňa towşan guýrugy we ş.m. tüýli ham berlip gaýtardylan artykmaç iýen iýmitleri, elguşuň gusugy. «Goýag lebaply we daşoguzly elguşçularyň dilinde goýtgý görnüşinde ulanylýar.» (B. Atanyýazow)

Goýak [goýok] — deňiz guşlarynyň adalardaky we beýleki mesgenlerinden alnyp, dökün üçin ulanylýan çöri; guşuň çöri.

Gögel [gö:ğöl] — guw guşunyň mäkiýany.

Gögele [gö:ğölö] — 1. Doly bişip ýetişmedik iýmiş. «Dişi bilen gemrip-gemrip aýrarlar, Öt ýaly gabygyn gögele hozuň.» (M. Seýdiow) 2. (göçme many) Ýaş, tejribesiz, akly goýalmadyk (oglan) «Akly goýalmadyk gögele ýigit, Ýurdy dolandyryp bilmez hiç wagt.» (Saady)

Göleg [gö:lög] — gölenýän, jaýlanýan meýit, jeset, öli. «Orkestr göleg sazyny çalýardy.» («Dünýä edebiýaty») «Sazandalar göleg sazynyň arasyny kesdi.» («Dünýä edebiýaty»)

Gölüg [gö:lüg] (köne söz) — eşek, ulag. «Gölügi ýok ýüklenmäge, göçmäge, Ganaty ýok, guýrugy ýok uçmaga.» (Seýit Hatam şahyr)

Göwdeli [göwdölü] — iri göwreli, göwresi uly, deşlek (adam we ş.m) (Meret Bagybek Gökdepaniň çöl içindäki «Ilek» oýunda çarwaçylyk edip ýaşan göwdeli, nazarkerde adam bolupdyr)

Göwderi [göwdörü] — erşi gyzył, argajy gök elde dokalan ýüpek mata. «Onuň eginidäki göwderi köýnegi ýyrtyk-ýyrtykdy...» (T. Taganow) «Dürli çyzyklar geçen ýüpek matalar: el keteni, sowsany, jöwher, göwderi, galbiri, çepbetow, ýedi-dürli, gyrmyzy donluk, kesatym, garma donluk, daraýy ýaly milli geýimler üçin niýetlenen matalar dokalypdyr.» («Zaman-Türkmenistan»)

Gulam [gula:m] — 1. Gul, hyzmatkär. «Tota söz öwreden öz hebeşiňdir, Gulamyň işidir, şonuň işidir.» (Jamy) «Diýýän saňa — öz wepaly gulamma, Gowuja ýuwnup gel, git-de hammama!» (Jelaletdin Rumi) 2. (köne söz) Janpena; esger. «Bar ekeni şanyň iki gulamy.» (Saady) *Gulambeçe* [gula:mmeçe] — hyzmatkär oglan. «Iki sany gulambeçe geldiler.» («Saýatly-Hemra»)

Gulman [gulma:n] — behiştäki hyzmatkär ýigit. «Gulman dek sallanyp, sagynyp duran.» (Kemine)

Gulan [gulon] — gylýallar maşgalasyndan bolan ýabany haýwan, ýabany eşek. «Gulanda öt bolmaz, guşda — süýt.» (Nakyl) «Suw içmäge geldi bir süri gulan, Ýolbars Tilkä diýdi ýuwaşlyk bilen...» (Ata Salyh)

Gulun — taý, taýçanak. «Baýtal ölse, gulun ýaş, gulun ölse, gözüň ýaş.» (Nakyl)

Gul-gula [gul-ğulo] — galmagal, başagaýlyk; her hilli howsalalary döredýän gürrüň. «Diýdi: «Nämä gerek, buýruk, gul-gula, Alanok ol permanyňy bir pula.» (Jamy) «Bir kör öýlenipdir bedroý maşgala, Bedroý aýal ökde eken gul-gula.» (Jamy)

Gulguna [gulğuno] — suw çilimiň boýny, bokurdagy.

Gunda [gunno] — 1. Saýmaklyk üçin üýşürilen bir üýşmek pagta, pamyk. 2. (göçme many) Ak. «Bir zamanlar Maru-Şahyjahanda, Bir kempir bar eken saçlary gunda.» (Jamy) «Ol gunda ýaly juw-ak sakgalyna uzyn süňklek barmaklaryny ýetirdi-de, başyny ýaýkap... — diýdi.» (S. Annasähadow)

Gundag [gunnoğ] **I** — ýaş bäbegiň dogry ösmegi, rahat ýatmagy we ş.m. üçin, arlygyny üstünden el-aýagyny mäkäm dolanýan mata. daşky dolak. «Gundagdaky oglanjygyň ulaldy, Aýak bitdi. «Kaka!» diýip dil açdy.» (A.s. Kekilowa)

Gundag [gunnoğ] **II** — tüpeňiň nili berkidilen we atylanda gerdene direlýän berk agaçdan ýasalan bölegi. «Emma kebzesine gümpüldäp degen başatar gundagy entetdi, beýle gapdalyna degeni bolsa göneltidi.» (B. Kerbabaýew) «Gundag sözi gundamak işligindendir. Sebäbi, tüpeň niliniň ok salynýan agzy, mäşesi, gulagy agajyň içinde ýerleşdirilýär. » (B. Atanyýazow «Türkmen diliniň awçylyk leksikasy»)

Guraw [gurow] — gurgun, gurat, jany sag. «Sypaýynyň tilkisi guraw.» (Nakyl) «Hemmesi hem baý, guraw.» (H. Derýaýew)

Gyraw [gyrow] — howanyň sowuklygyndan ýere düşýän owunjak çygly örtük, gar sepindisi ýaly nem. «Ýere gyraw düşüpmi, gar sepeläp, burjy baglapmy, ol birbada saýgaryp bilmedi...» (A. Kekilow) «Gije gyraw düşen sähra ýollary.» (B. Hudaýnazarow)

Gurmak [gurmok] — 1. Bir zady bina etmek, salmak, dikmek. 2. Emele getirmek, düzmek, döretmek. «Deňlik size ärler bilen her işde, Täze bir durmuş gur, ýürekden joş-da.» (B. Kerbabaýew) 3. Gapan, sagat jaňy we ş.m. zatlary taýýar edip goýmak. «Hol bir gezek «Möjege gapan gurdum weli, otüki, tilki düşäýipdir» diýip, tilki derisini satdyň ahyry.» (M. Seýidow) 4. Gan aýlanyşy kadaly bolman, bedeniň käbir synasynda gowuşgynsyzlygyň, ysgynsyzlygyň bolmagy, guruşmagy. (Bijaý ýatyp, goluň gurmak)

Guramak [guromok] — 1. Jemgyýetçilik häsiýetli edarany döretmek; çäre we ş.m. esasyny düzmek, ugrukdyrmak. 2. Ýola goýmak, tertibe salmak, düzgünleşdirmek (iş we ş.m) «Şeýle işler esasan hem mekdebe taýýarlaýyş toparlarynda gyzgalaňly guralýar.» (O. Döwletowa)

Gurnamak [gurnomok] — bölek-bölek zatlary ýygnap, jemläp, ýerbe-ýer goýup, bir bitewi zady emele getirmek (tikinçilik, gurluşyk, käbir tehnologik gurluşlar we ş.m. hakynda) «Meňzäp dur ol telim dürli matadan, Gurnalan gadymy düýebaşlyga.» (M. Seýidow)

Gurdamak [gu:rdomok] — malyň ýarasyna düşen gurdy aýyrmak. (Goýun gurdamak)

Gurdukmak [gu:rdukmok] **I** — möjegiň sürini zaýalamagy, paýhynlamagy.

Gurdukmak [gu:rdukmok] **II** — mallaryň ýarasyna gurt düşmek, gurtlamak. (Çoluk goýunlaryň gurduganlaryny gurdap, ýarasyna derman çaldy)

Gutum: gutumyň guramak — duluklaryň içine çöküp, gaty horlanmak, ýadamak.

Gutun: gutunyň guramak — gaty suwsamak, suwsuzlykdan dodagyň kepäp, bogazyň guramak. «Bu ýagdaý Bibiniň gutuny guratdy.» («Türkmen gyzy»)

Guýulmak [guýulmok] — 1. Bir gapdan başga bir gaba dökülmek, gapgarylmak.

2. Ýokardan aşak dökülmek, akmak. (Etrek derýasy Hazar deňzine guýulýar)

Guýlunmak [guýlunmok] — düýrülme. «Ýene bir ýylan gelip... guýlunyp ýatdy.» (H. Derýaýew)

Gül bent [gülvent] — gylyjyň, pyçagyň sapynyň önüne berkidilýän ýasy demir ýa-da бүрүнç, ýaglaw. «Ol ýönekeý gaýyş bagynyň çatrygy tylla gül bent bilen mäkämlenen gylyja baka hyrydar göz göz bilen seretdi.» (A. Gowşudow)

Güle bent [gülövent] — daşy dolanyp daňlan goş, daşy daňylgy ýük, goş-golam. «Söwdagär Keminä üsti gülebentli bir bugarçy beripdir.» («Kemine bilen Pir»)

Güman [güma:n] — 1. Bir zat hakynda edilýän çen, çak, çaklama. «Ölä aýan, dirä güman.» (Nakyl) 2. Şübhe, münkürlük, betgümanlyk, ähtibarsyzlyk. «Güman imandan aýrar.» (Nakyl) «Münküriň göwnünden gitmez gümany.» (Nakyl) **Güman etmek** — kimdir biri hakynda, nämedir bir zat hakynda çak etmek, çen etmek.

Gümana [güma:na] — boljagy-bolmajagy belli däl; näbelli, ikuçly. «Ýudanyň özüňki, çeýnäniň gümana.» (Atalar sözi)

Güp — köpçülige niýetlenip çay gaýnadylýan uly göwrümlü togalak süýri gap, kip.
Güpi [güpü] (köne söz) — içinde süýt, gatyk ýaýyp, ýagyny almak üçin, ýanlyk deregine ulanylýan boýy 1 m. töweregi agaçdan içi köwliýp ýasalan gap.

Güýdüşmek [güýdüşmek] — aňtap ahmalyna salmak, çemini tapmak, sap atmak.
«Gelene-gidene güýdüşip, Ajap özüniň agyr halyny assyrynlyk bilen öýlerine sargyt etdi.» (B. Kerbabaýew) ◇ **Göze (gözüne) güýdüşmek** — biriniň gözüne çöp atmak, bildirmän, ahmalyna salyp ogurlamak we ş.m. assyryn iş etmek. «Artyk bedräni alanda, garrynyň gözüne güýdüşip, Aýnanyň elinden tutdy.» (B. Kerbabaýew) «Nurjahan Artygyň gözüne güýdüşip, Aýna ümledi.» (B. Kerbabaýew) «Aam halkyň bular gözün güýdüler, Gülşa ýerine bir goýny soýdular.» («Warka-Gülşa»)

Güýtmek [güýtmök] (köne söz) — 1. Bakmak, idetmek. «Daş ýanyňdan malyn güýdüp, Gatnawyň kän gelip-gidip.» (Mätäji) 2. Tutmak, salmak, asmak, saklamak (gulak, gulakda) «Magtymguly öwüt aýdar, Aňlan gulagynda güýder.» (Magtymguly) «Ýaman hiç nesihat tutmaz, Ýagşy söze gulak güýtmez.» (Magtymguly) ◇ **Göwün (köňül) güýtmek** — şatlandyrmak, göwün almak. «Eýäniň emrini kylmaý, Öz köňlüňi güýdejek sen.» (Magtymguly) «Dost bolan köňle güýtmezmi? Aşyk myrada ýetmezmi?» (Mollanepes)

Gütmek [gütmök] (köne söz) — bellemek, taýyn etmek. «Soltannyýaz begiň toýuna indi, Müneçjimler sagat gütsä gerekdir.» (Seýdi)

Gyllamak I (gepleşik dili) — azajyk goşmak, çala garmak. (Işdä açara az-kem duz gyllamak)

Gyllamak II — düýäň, geçiniň sütüginde çöpürini saýlamak, düýe ýüňüniň irimçigini saýlap aýyrmak. «AGARÇÄKMEN. düýäniň gapdal ýüňünden gyllap, egrilip dokalýan nepis çäkmen.» («Türkmen diliniň sözlügi» 1962 ý.)

Gyltamak — çala degip geçmek, gyltyz degmek, sydyrdyp geçmek, sähel galtamak («çala, ýuwaş» manyly «gyltyz» sözünden)

Galtamak — (galtaşmak sözi bilen kökdeş söz bolup) 1. Bir zada çala degmek, gyltamak. 2. Çala kakyp geçmek, kakmak.

Gyltym — çala ösen gyrtýç, dürterip ugranja ot. «Gyltyma gyzygan geçiň garny dek.» (B. Hudaýnazarow)

Gultum — ýuwdum, owurt (suw, süýt we ş.m. içmek üçin ýuwdunylandaky çykýan «gult» ses meňzetmesinden ýasalan söz) (Bir gultum suwam datmady)

Gyýyk — göni däl, gyşyk, gyýa, gyýaň. «Gözüniň biri çasy bolany üçin hemişe gyýk garaýan ýaly görünýärdi.» (B. Kerbabaýew) «Kelte, gyýyk gözlerini ýeserlik bilen güldürdi.» (G. Kulyýew) ◇ **Gyýyk (gyýa) göz bilen garamak** — ýigrenmekden, halamazlykdan ylalaşyksyz ýaşap, äsgermezlik etmek.

Gyýak I — ýuka baldakly çylgam-çylgam bolup ösýän köpýyllyk ösümlik. «Bahar gelse, joşa geler bulaklar, Kenarynda ýaşyl öwser gyýaklar.» (G. Bäşiýew)

Gyýak II — 1. Pil, morž, ýabany doňuz ýaly käbir haýwanlaryň ýokarky äňiniň iki ýanyndan ösüp, agzyndan çykyp duran dişi. «Gapdalynda: çep tarapynda hökümdarlygyň alamaty bolan ýüzi nagyşly altyn şeşper, sagynda piliň gyýagyndan edilen uzyn pilçe ýatyrdy.» («Baty han») 2. Adamyň ýokarky äňiniň alyn dişleri bilen azy dişleriniň arasyndaky ujy çürelibräk duran dişi. 3. Geýime we käbir esbaplara salynýan nagyş. «Gaýyş bagyna boýdan-başa düzülen kümüş gyýaklaryň arasynda tylla gülbent...» (A. Gowşudow)

Gyýy — 1. İçmek, ädik, çokaý we ş.m. tikilende, berklik üçin iki deriniň, gaýşyň seplesýän ýerinde goýulýan zolak gaýyş, deri. «Gyrmyzy donluk keteniden agarçäkmeniň gyrasyna gelşirip, gyýy aýlamaly, tikmeli.» (O. Kulyýewa) 2. Durlugyň, üzügiň jähegi, gyra ýüpi. **Garra** (köne söz) — bihuda öwünýän, ulumsy, men-menlik edýän, tekepbir. «Garra bolma iki günlük iýgu-içgu, malyňa, Galmamyş bu köhne dünýä rüstem ile zalyňa.» (Magtymguly)

Gyrra: **gyrra ýalan** — düýbünden, göz-görtele ýalan. «Gülennam... ýüzüniň ol ýeri bu ýerinden dyrnagly bilen ganadyp... haremhananyň agzynda ters bakyp, gyrra ýalandan uly ili bilen aglap oturybersin.» («Görogly»)

Gaýyň I — ak gabykly dik ösýän uzyn agaç, ak berýoza. «... gara parowoz göründi. Onuň yzyndaky uzyn tirkewe agaç bary ýüklenipdir. Gaýyň, naw, zereň.» (A. Atajanow)

Gaýyň II — köpek it bilen tulanyň (tazyň ganjygy) garnuwyndan bolan it. «Yzlarynda-da tazy pisint ala gaýyň sessiz seňkilleýärdi.» (A. Atajanow) ♦ **Biline urlan gaýyň ýaly** — galyp-gopmasy kyn bolan maýyp. «Hernäçe dyrjaşsa-da, biline urlan gaýyň ýaly ýerinden galyp bilmändir.» (J. Hudaýgulyýew) **Gurtlan gaýyň ýaly** — bir ýerde durup bilmeýän, iki ýana hars urýan. «Gurtlan gaýyň ýaly her ýana çapýar.» (Mollamurt)

Gaýn — arap-pars elipbiýiniň ýigraimi ikinji «G» (غ) harpynyň ady. «Gaýn» gunça agzyň açylar, gülseň, Men saňa aşyk men, hakykat bilseň.» (Mollamurt) «Gaýn» gaflat içinde goýma meni pyraga.» (Magtymguly)

Gyzgyn [gyzğyn] — 1. Örän ýyly, juda yssy, ýokary temperatura. «Gyzgyn nan köpegi guduz eder.» (Nakyl) 2. Näsagyň bedeniniň gyzgynlyk derejesiniň kadadan (+37°-dan) ýokary bolmagy. «... 39, 1. Gyzgynyňyz kemelenok, Aşot daýy. Ýene-de bir tabletkajyk ataýyň!» (A. Atajanow) 3. (göçme many) Ýakymly, gadyrly, mähirli. (Myhmanlary gyzgyn garşy aldylar)

Gyzgan [gyzğan] — topbak ösýän, gabygy çal, çybyklary tutuş tikenli, gyrymsy ýabany ösümlük. «Buýan, gyzgan, ýandak bar, Depe, alaň, hendek bar.» (Nurberdi Pomma) «Bugdaýçylygyň içi adam boýy belentlige ýeten ýandak, gyzgan, galgan... ýaly tikenli meýdan otlaryndan doludy.» (A. Kekilow)

Hakyk [haky:k] — 1. Narynç, mämişi reňkli kümüş şaýlarynyň ýüzüne bezeg üçin goýulýan ortaça gymmatlyk bahaly daş, akyk (сердолик) (Ussa taýýarlan hakyk daşlaryny gülýakanyň ýüzündäki gaşöýüň içine oturdyp bekerdi) 2. Hakyk daşyndan ýasalan monjuk. «Eşek monjugyndan hakyk bolmaz.» (Nakyl) «Sag elinde sary hakyk, Zülpleri gerdene dökük.» (Garajaoglan)

Hakyt [haky:t] — «hakykat» sözüni ses düzümi taýdan gysgaldyp, aýal-gyzlar tarapyndan aýdylýan «hakykatdan-da», «çyndanam», «edit» we ş.m. manyly söz. «Bäh, tüýs Esene gerek zat. Hakyt, manty bişirilýän satylp dur-da.» (O. Ýagmyrow).

Hammal [hamma:l] — kireýine ýük daşaýan, yükçi. «Arkasy palanly hammallar «bir ýumuş buýran tapylmazmyka» diýýän ýaly...» (T. Taganow) «Kempir bu teňňäni hammala göterdip, öýüne getirdi.» («Görogly»)

Hammam [hamma:m] — ýörite suwa düşülýän jaý. «Bir emir ýönelip hammama sary, Guluna gygyrdy: «Hany gel bäri!» (Jelaletdin Rumi) «Teýmirleň Ependä bakyp: — Ependi, gel, ikimiz bile hammama gideli — diýipdir.» («Ependi»)

Hannan [hanna:n] — iň merhemetli, iň rehimli, iň sahy; (Hudaýyň epiteti, ýagny, sypatlary, häsiýetleri) «Ondan soň şazada dergazap bolup zor kyldy... «Ýa Hannan, ýa Mennan, ýa Resulalla, Allahu-ekber» diýip ýere urdy. («Zeýnelarap») «Leglek okyr

«Kulhualla», Hannan-mennan içinde.» (Magtymguly) **Mennan** — şepagatly, rehimli; (Hudaýyň epiteti)

Handan [handa:n] (köne söz) — gülýän, gülüp duran, şadyýan. «Tili süýji, lebi handan, Bir goýna salan islärin.» (Magtymguly) «Salam eýläp, meniň gaşyma geldiň, Ajap handan etdiň meni, perizat!» (Andalyp)

Hannas [hanna:s] (köne söz) — husyt, betnebis, açgöz. «Birsydyrgyn gününň ötse, Hannasyň eli bolmagyn.» (Baýly şahyr) «... ondan-mundan gelýän azyk harytlary-da hannaslaryň eline düşürýär.» (B. Kerbabaýew)

Hannat [hanna:n] (köne söz) — bugdaý satyjy. «Bereket gidip bar zatdan, Ynsap gidipdir hannatdan.» (Seýdi) «Jomartlar suprasyn ýapyp, Satygçy hannada döndi.» (Seýdi)

Hara [ha:ra] **I** — erbet, ýaramaz, ha:r. «Keminäniň ýok çäresi, Gözeliň bolmaz harasy.» (Kemine) (Hara bişen şörek)

Hara [ha:ra] **II** (köne söz) — has gaty, berk daş (гранит) **Hara seň** — gaty we uly daş («harsañ» sözi «hara seň» sözünüň gysgalyp ses taýdan özgeren görnüşi) «Perhat kim gazar idi dag üzre hara seň.» (Andalyp)

Hora [ho:ro] — suwy süýjemedik, bişmedik, gök, turşy (üzüm hakynda) «Agaç başynda hora, Bilmedim düşdüm hara...» (Halk döredijiliginden) «Sabyr etseň, horadan bal damar.» (Nakyl)

Haraz — galla üwelyän desga, degirmen. «... ilatyň haraz towzasyndan düşen dänäniň baryny şu işiň ugrunda harç etmek gerek.» (H. Derýaýew) «... onuň gutaran ýerinde un harazy bardy.» (B. Kerbabaýew)

Hazar I — Türkmenistanyň, Eýranyň, Russiýanyň, Azerbaýjanyň we Gazagystanyň kenarýakasynda (territoriýasynda) ýerleşýän deňiz, Kaspi. «Mämeler göwsünde nar deý, Tolkun urar ol Hazar deý.» (Mollanepes)

Hazar II (köne söz) — heder, gorky. «Meniň gazabymdan hazar etmediň.» («Saýatly-Hemra»)

Hazzar [hazza:r] **I** (köne söz) — zordan, ölümiň öýünde, kynlyk bilen. «Hazzar planymyzy doldurdyk.» (A. Gowşudow)

Hazzar [hazza:r] **II** (köne söz) — aşa köp zat, munça köp zat. «Bu hazzar zady näme etjek?» (Edebiýat)

Harçaň: agzyňy harçaň urmak — birine diýmesiz, näsypaýy sözleri diýmek. «Agzyň harçaň urma bu gyzy görüp...» (A. Kekilow) **Harçaňlaşmak** — gödek, näsypaýy gepleşmek. «... kempir bilen mundan artyk harçaňlaşyp durmagy özüne uslyp bilmedik Öwezmyrat batyr...» (A. Gowşudow) «Dogan dogan bilen beýdip harçaňlaşyp durmaň!» (A. Atajanow)

Harçeň (köne söz) — göwresi biri-birine gaparylan çanak şekilli, her gapdalynda dört sany aýagy we gaýça çalymdaş gysgyjy (tutgujy) bolup, ikiýan gapdala-da ýöräp bilýän, suwda ýaşaýan jandar, leňneç. «Umman içre ýüzer harçeň, Ýortgul bu dünýäni her çen.» (Magtymguly)

Hasas [hasa:s] — işine, ýumşa ykjam, gaýym bolan adamynyň wajyplygy, derwaýyslygy, hökmanylygy. (Myhmanlaryň çäýyna-suwuna seretmäge-de hasas bir adam gerek)

Kasas [kasa:s] — geçmişde adam öldüren gandara berilýän jeza, ar üçin hun almak. «Kasas kyýamata galmaz.» (Nakyl) «Mert ogly sen, mertden bolan merdana, Kasasym diýip, tolganmagyl her ýana.» («Zöhre-Tahyr»)

Haşal: haşal ot — dürli görnüşdäki gyrymsy ot-çöp, ýabany ot. «Haşal ot ýeri azdyrar, ýaltalyk — äri.» (Nakyl)

Haşar (köne söz) — gyş aýlarynda suwaryş ýaplaryny, noburlary arassalamak, çuňaltmak bilen baglanyşykly köpçülik bolup geçirilýän iş, gazy. «Ozal ýylyň 3-3,5 aýyny erkek adamlaryn 50 müňe golaýy haşarda işläp, halys surnukýardy. Indi bolsa haşar işleriniň ýarysyna golaýy, şüdügär sürüminiň hemmesi diýen ýaly mehanizimleriniň güýji bilen edilýärdi.» (K. Muhammetberdiýew... «Türkmenistanyň taryhyndan materiallar») «Gazy-haşarlara gitdiň her daýym, Şorbogaz laýyny göteren ýarym.» (Halk döredijiliginden)

Haşam — jaýa, agaç önümlerine we ş.m. görk bermek üçin edilýän bezeg, nagys, zynat. «Haşamlar bilen bezelen ak gabsalary iki eli bilen itişdirip...» (Ç. Aşyrow) «Gögeldaş» dürli reňkdäki haşamlar bilen nagyslanan owadan medresedi.» (Edebiýat)

Heşem (gepleşik dili) — alamat, goşant, garnuw, ýokundy. (Dükanda satylýan unuň kepek heşemi bar eken) «Ol söz enäniň dilinde hüwdi heşemi bar ýaly, seni çagalygyňa dolar.» (G. Ýegenmyradow)

Hebes [heves] (köne söz) — biderek, bihuda, peýdasyz; ýaramaz, abas. «Ýagşa bir söz besdir, ýamana müň söz hebesdir.» (Nakyl) «Bolsa kimiň gylygy hem aňy pes, Ondan gowulyga garaşmak hebes.» (Saady)

Hebeş [heveş] — 1. Efiopiýa, Hebeşistan. «Çyn-Maçynda, Rumda, Hindde, Hebeşde, Bolan-bolmuş hünärleri bildim tut.» (Magtymguly) 2. Efiopiýaly adam, hebeşistanly, hebeşi. 3. Garaýagyz, gul. «Tota söz öwreden öz hebeşiňdir, Gulamyň işidir — şonuň işidir.» (Jamy)

Hekaýa [heka:ýa] — kyssa görnüşli çeper ýazylan çaklaňrak eser. «Muňa mysal edip, A. Durdyýewiň «Bally molla» hekaýasyndaky, H. Derýaýewiň «Ykbal» romanynyndaky žargonlary görkezmek bolar.» (T. Bekjäýew)

Hekaýat [heka:ýat] — bolup geçen ýa-da bolup duran waka, hadysa, ýagdaý. «Dostlar, şunuň ýaly hekaýat başy, Begenç, Ogulnabat — ýüzbe-ýüz goňşy.» (A. Kekilow) «Hany sen, iň gowusy, içmekli hekaýaty aýdyp bersene.» (A. Kekilow)

Heserlenmek — öz-özüne göwnüýetijilik duýgusynda bolmak, hyjuwlanmak, dogumlanmak. «Bu habary eşiden Muhammediň ýüregi entek heserlenip ýetişmedik bolsa-da, bir hili jigläp gitdi.» (R. Sabyrow) «Doňuz depä çykar, garsak gurt alar, Kelpeseler heserlenip, mar dörär.» (Mätäji)

Heşerlenmek — 1. Dim-dik sömelip durmak, somalyp durmak. «Gara Hanjar olar bilen söweşe taýyn bolup heşerlendi.» («Jelaletdin») «Günbatara bakan ýaýrap giden gür diňler sugun sürüsiniň şahy ýaly heşerlenýärdi.» (B. Kerbabaýew) «Tekeleriniň dört müň atlysy bir tarapda, ors kazaklary hem bir tarapda heşerlenişip durdylar.» (N. Hojageldiýew) 2. (göçme many) Täsin, geň galyjylyk bilen çänerlip durmak, heşerilmek. «Oratdy baý... gözlerini heşerlendirip, Abdyl hojama seretdi...» (A. Kekilow)

Hezar [heza:r] **I** (köne söz) — müň. «Hezar mukamly bilbil, Beýik daglar galmazlar.» (Magtymguly) **Set hezar** — yüz müň; köp; aş. «Galandarlar mundan sustlary basylyp, set hezar gysylýarlar...» («Görogly»)

Hezar [heza:r] **II** (köne söz) — bilbil. «Mekes aýdar: «Men hezaram, ölmenem, Meýdan içre ýörimenem, armanam.» («Görogly»)

Hezer — ätiýaç, çekinme, gorkma, heder. «Erenler jem bolup, bazar etdiler, Mynafyklar turup hezer etdiler.» (Magtymguly) «Aslyň nedir, etgil nazar, Tutan işiňden kyl hezer.» (Magtymguly)

Hokgar [hokgor] — durnalar maşgalasyndan bolup, çokjasy, boýny, aýaklary uzyn bolan uly suw guşy, gogur (цапля) «Gabak şyh ýatan ýerinden gök hokgaryňky ýaly uzyn boýnuny uzadyp, derejeden daşaryk seretdi.» (H. Derýaýew)

Hokgaý [hokgoý] — gyzylinjikler maşgalasyndan bolan batgalykda ýaşayan guş, hakgeý. (ВЫПЬ)

Hokurtga [hokurtgo] — kürüme, hine, gömlen gurruga we ş.m. suw gidip emele gelen deşik, çukur; suwy ýuwudyp ýatan deşik, hokurdan. ♦ **Hokurtga ýaly** — gözi zatdan doýmaýan, köp iýýän (adam)

Tokurtga [tokurtgo] — pele, atyza, joýalara suw goýbermek we dyky bilen aňsat bekleme üçin, ýabyň gerşinde, gulagynda ýörite oturdylan suwötük, lüle, turba. «Tokurtgadan suw öter, Sesi menzile ýeter, Ýar ýaryndan aýrylsa, Bolar ölümden beter.» (Halk döredijiliginden)

Holtum — 1. Gotanyň alkymynyň aşagyndaky halparyp duran halta. «Olaryň gotanyňky ýaly alkymynda holtumy ýok.» (A. Çaryýewa) 2. Garyn, iç. «Deňziň holtumyna düşende elin, Ylymly bolmagam gerekdir welin, Yüzmegi başarmak has zerur ondan...» (Jelaletdin Rumi) 3. (göçme many) Doýmaz-dolmaz nebis. «Daban azabymy bolsa sen dolmaz holtumyňa dykdyň!» (B. Kerbabaýew) «Onam onuň agzyndan kakyp alyp, Güljemaň hanyň dolmaz holtumyna dykmak nähili bolarka?» (B. Kerbabaýew) ♦ **Holtumy giňemek** — nebsi has artmak, nebsi öňüne düşmek.

Hortum — piliň turba görnüşli uzyn burny. «Pil... gowy ýüzüjidir. Ol ýüzende hortumyny ýokary çykarýar.» (Mahmyt Zamaňşary)

Howala [howa:la] **I** — bat, hyýal, meýil, joşgun. «Adamyň güllere seretse, göwni açylýar, daglara seretse, howalasy beýgelyär.» (A. Garlyýew) ♦ **Howalasy belent** — gep-gürrüňi uludan tutýan, tumşugy ýokary, ulumsy, badyhowa, gopbam. «Gaty belent ýaly howalasy munuň, Mundan garaşanym çykjak däl meniň.» (B. Seýtäkow)

Howala [howa:la] **II**: (köne söz) **howala kylmak (etmek)** — 1. Ýüklemek, tabşyrmak. «Her işiň howala kylsaň Hudaýa, Şöhratyň şugla biýr asmanda Aýa.» (Mollanepes) «Ýalňyz başym saňa kyldym howala, Dergähiňde garyp boldum, Hudaý-a!» (Andalyp) 2. Zyňmak, oklamak, taşlamak. «Bir-birine naýza howala kyldylar, myrady hasyl bolmady.» (Andalyp)

Howaly [howa:ly] **I** (köne söz) — dabaraly, haýbatly; hyjuwly. «Ne azym hünärler, ne syrly işler, Ne howaly daglar, belent agaçlar.» (Magtymguly) «Öwez jan howaly Gyratyny münüp gitdi.» («Görogly») «Gel, şu oglanyň howalysyny basaýyn» diýip, pikir edip...» («Görogly») «Toty, bilbil mesgen tutan, Howaly baglar görüner.» (Magtymguly)

Howaly [howa:ly] **II** — howasy bar bolan. «Garly gyşy tanamaýar Hindistan, Hoş howaly toprak mydam gülüstan.» (G. Seýitliýew)

Hulk — häsiýet, gylyk. «Göwnün ynjdyp halkyň, Hoşnut etseň öz hulkuň, Rum, Pereň bolsa mülküň, Heniz azdyr, kän gerek.» (Magtymguly) «Hulky hoş, labzy şirin, ýüzleri nurana gözel.» (Mollanepes) «Gözel hulky bilen gözel.» (Nakyl)

Hulka [hulko] — boýy 50-70 sm. ýetýän birýyllyk ýabany ot.

Hulpa [hulpo] — baldagy gyzgylt, ýapragy tegelekden süýri, öseri tohumly (köp görnüşli) otjumak ösümlik (амарант) «Makalada Türkmenistanyň ekin dolanşygynda täze bir ýyllyk ösümlik bolan hulpanyň girizmegiň zerurlygy hakynda maglumatlar berilýär.» («Çölleri özleşdirmegiň meseleleri» Международный научно-практический журнал)

Hums I (köne söz) — 1. Başden bir, her bir zadyň başden bir bölegi. 2. Şerigat kanuny boýunça, musulmanlaryň öz girdejilerinden ýa-da alan oljalaryndan başden bir bölegini töleýän salgydy. «Hums, uşr falydyr, Mesjitler harwar-harwar.» (Magtymguly) «Seyitlere girdejiň başden birini (humsuny) bermek däbe öwrülýär.» (A. Meredow)

Hums II (köne söz) — aç, aýgan; mätäç. «Ençeleri hums edip, kime berdi döwleti.» (Magtymguly) «Şa golunda döwlet kânler, Kimse hums, ýapmaz tenler.» (Magtymguly) «Kimseler her jaýda taýýarlap aşy, Kimseler hums bolup, ýatyp baradyr.» (Magtymguly)

Hums III — Siriýanyň günbatarsyndaky bir şäheri (Ho:ms) « Towşan derýa bolmaz, şor suwa harçen, Humsuň ülkesine dolmak ýaraşmaz.» (Magtymguly)

Humsa [humso] (köne söz) — samsyk, akmak. «Gün-günden halymyz bolandyr harap, Birniçe humsanyň agzyna garap.» (Seýdi)

Hunsa [hunso] — erkeklik we urkaçylyk jynslary bar bolan adam ýa-da haýwan (germafrodit) «— Bä, bu hunsa bolaýmasyn?» (B. Kerbabaýew)

Hünärmen [hünä:rmen] — 1. Seret. *Hünärment*. «Deri eýlemekde hünärmen bardy, Bir gün işi çykyp, bazara bardy.» (Jelaletdin Rumi) 2. Döwleti edara etmekde, dolandymakda önümçiligiň dürli pudaklarynda: ylymda, saglygy saklaýyşda, medeniýetde, sungatda, oba hojalygynda we ş.m. öz hünäri boýunça ylym-tälim öwrenip, baý tejribesi bolan we öz garamagyndaky işgärlere alnyp barylýan iş boýunça bildirilýän talaplary, gözükdirijileri we ş.m. düşündirýän, halypalyk edýän işgär, gullukçy. «... mekdep resminamalarynyň dogry ýöredilişini seljermek, mugallymlara netijeli usuly kömekleri bermek hünärmenleriň işleriniň esasy ugurlarynyň biri bolup durýar» (Usuly gözükdirijiden)

Hünärment [hünä:rment] — öz käriniň inçe syrlaryny bilip, ony kemsiz ýerine ýetirmegi başaryan senetçi, senetkär. «Şazada gyz hem öz söýgüsini diňe hünärment ýigide bagyşlapdy.» «Köneürgenç rowaýatlary»

Hütdük — dar, pessejik jaý, külbe. «Iki garry... günlerini şu hütdük çatmada bileje geçirdiler.» (B. Seýtäkow) «Olar gije deňiz kenaryndaky bir hütdükde duşuşypdyrlar.» (A. Atajanow)

Hüttük (ýerli gepleşik) — ullakan çekiç, ýekedaban. «Hüttügin uranda her gaçan daşa.» («Perhat we Şirin») «Ýumruk bir iki ýarymyna degýä weli, ýumruk degen edil küdün, hüttük degen ýaly, gaçyp meýdana çykýar, meýdanda seňseläp ýykylýar.» («Görogly»)

Hyjalat [hyja:lat] — utanç, haýa, uýat. «Nebse uýma, şeýtan raýyna gitme, Hyjalata goýar, bilgin, bu işi.» (Magtymguly) «Elkyssa, Asly han gyzlaryň arasynda hyjalat çekip, hiç danyşmady.» («Asly-Kerem»)

Gyjalat [gyja:lat] — birine etmişi, kemçiligi üçin bildirilýän igençli nägilelik; meçew, küşgüriş, gyjyt. «— Meni indi haçana çenli uýatsyz-utançsyz adamlaryň gyjالاتyna goýjak sen, Merdan!» (Ö. Nepesow)

Hyrç — goşgy setirlerinde özbaşdak gelip, «ar», «hylt», «ahmyr» ýaly manyly söz. «Türkmen ýigit, Mirhaýdarda hyrçyňdyr, Är deý durup, şol söweşe baraýlyň!» (Seýdi) «Kimiň meniň bilen bar bolsa hyrçy, Ät goýaryn, degirtmerin diline-de!...» (A. Atajanow) «Girdim бага bütün dünýä harç edip, bakdym güle, arman bilen hyrç edip.» («TDD-li sözlügi» 583 sah.) ♦ **Hyrçyňy dişlemek** — aşaky dodagyňy dişläp, gahar-gazap, ahmyr etmek. «Hudaýberdi aga bir hyrçyny dişläp, başyny ýaýkady.» (H. Derýaýew)

Hyrş — uruşmaga, güýç synanyşmaga bolan meýil; yrsarama, sürünme. «Olar «Öwezmyrat batyryň hyrşy bar, ol entek ýaragyny taşlanok» diýip tekrarlasalaram...» (A.

Gowşudow) «— Onuň bilen könenen galan hyrşyňyz barmy?» (A. Taganow) «Sen özüňden ägäräk bol, baýlaryň seň bilen hasaplaşmak hyrşy ýok däl — diýip, ýörite duýdurýş etdi.» (A. Kekilow)

Hyrra — birden, çalt, tiz. «Doýdugyň hyrra gahary geldi, siltenjiredi.» (B. Kerbabaýew) «Nökere gözi düşende, Tokar hyrra beýlesine öwrüldi.» (B. Kerbabaýew) «Başlyk gyza jogap bermedi-de, hyrra yzyna öwrüldi.» (A. Atajanow)

Hyrram: hyrram telpek — gytyk tüýli tegelek, depesine syrdalan mata tutulan bagana telpek, hyraman. «Gytyk baganadan, üstüne mata tutulyp tikilýän telpekler «hyrram» ýa-da «hyraman» diýlip atlandyrylýar.» (G. Gaýypow)

Hyruç [hyru:ç] — bir zada bolan güýçli isleg, hyjuw, joşgun, höwes. «Hyruç eýläp çykdy Ahal ilinden, Tejen diýaryna geldi Garaoglan.» (Mollanepes) «Yşkyň ody hyruç alyp batlanar, Hiç sönmeýir, ýarym, söýmek biläni.» (Magtymguly)

Huruş [huru:ş] (köne söz) — gykylyk, galmagal; gahar-gazap bilen gygyрма. «Uşbu söz ile şahy-Anka bilen kyldym ýörüş, Tebli-jeň kakdyrdylar, kernaýu-surnaý hem huruş.» («Zeynelarap») ♦ **Huruş eýlemek** — joşmak; gygyрма. «Yşk derýasy doldy, daşdy, gaýnady, Täze huruş eýläp, gyzmaly boldum.» (Magtymguly) **Huruşa gelmek** — joşa gelmek.

Huruş — 1. Çöregiň gapdalından iýlip, nahara bolan islegiňi kanagatlandyryňan iýmit; nahar bişirmek üçin gerek bolan azyk-owkat (et, ýag, gowurdak we ş.m) «... baýaky ýary ýanan, ýary çig çöregini suw bilen huruş edip iýmäge başlady...» («Nejep oglan») «Bizem, garaz, çöregimizi huruşsyz iýmäni kyn görýän adamlar.» (B. Kerbabaýew) 2. Peşeniň içine guýulýan дәri. «Dәri. Peşende seçmäniň aşagyndan guýulýan partlaýjy madda. Muňa huruş hem diýilýär.» (S. Atanyýazow)

Hyş — kowum, garyndaş. «Kowum nedir, gardaş nedir, hyş nedir.» («Saýatly-Hemra») «Saýýadyň awundan gutarmaz başyň, Agaň, iniň, kowmuň, hyşyň, gardaşyň.» (Şeýdaýy)

Hyşt (köne söz) — kerpiç, çig kerpiç. «Bozduryp ömrüm hyştyny, Gezdirip jahan deştini.» («Şasennem-Garyp»)

Içigar, içigary [içiğar, içiğary] (gepleşik dili) — käýinip, zeýrenip, gaharlanyp, ýigrenip aýdylyň «haýp», «eýesiz galan»; «haý, jyn uran», «al kakmyş» ýaly manylarda ulanylyň söz, içigar (galan) galmyş. «Owadanlyk diýen içigaryň özem her bazarda satylýp duran zadam däl.» (H. Derýaýew)

Içigara [içiğara] — görübilmezçilik edýän, bahyl, päliýaman. «Özge hakda erbet pikir ýöreden, Gepi dogram bolsa içigaradyr.» (Saady)

Imtihan [imtiha:n] (köne söz) — synag, barlag, derňew. «Bir hüýrni zibu-zynat berip, Mežnunyň aldyga imtihan üçin iberdi.» («Leýli-Mežnun»)

Istihan [istiha:n] (köne söz) — süňk. «Gül beden hem istihany jöwher dek, Ýagty salar gije, ýüzi göwher dek.» (Zelili) «Gülnahal diýer ýandy janym, Pelek ýakdy istihany.» («Şasennem-Garyp»)

Indeg [inneğ] — 1. Birine ýa-da bir zada edilýän idi-yssuwat, alada, garaşyk, gözegçilik, ideg. «Seýitmyrat beg özi indeg edilmäni üçin kemsindiminätdimi, yerinden turup, olaryň yzyndan bir seretdi.» (A. Gowşudoww) 2. Tapmak, ele salmak, üçin gözleg, agtaryş, aňtaw. 3. (göçme many) Sylag-hormat edip toýa, oturylyşyga çagyрма, sowgat-salam edip ýatlap durma; ýardam, süýreg. «Dәli toýa bolmaz, Gezegen — indege.» (Atalar sözi)

Indew [innöw] — künji ýaly dik ösýän, sargylt ýa-da agymtyl gülli, ýapragy garpyzyňka meňzeş, uzyn, kösüjek görnüşli dānesinden dermanlyk aý ýag alynýan birýyllyk otjumak

ösümlik. ♦ **Indew suwaran ýaly** — bir işi telli-pelli etmek, hakykatda iş ýüzüne geçirmezlik.

Ündew [ünnöw] — maslahat, öwüt, nesihat, tabşyryk, pent. «Hezreti Ýunus: «Eý, Taňrym! Eger, olar meniň ündewimi kabul etmeseler, näme edeýin?» diýip sorady.» (Rabguzy)

Irişme — atyň, eşegiň kellekisiniň sakagyna baglanyp, alkymyndan gaýdýan zynjyr, ýa-da yüp. Irişme ulagy gazyga baglamak üçin ulanylýar. «Ondan soň irişmesini uzyn tutup, suwa ýakmaga bakan ugrady.» (B. Kerbabaýew) «... eýeriň gaşyna ildirilen irişme bagy alyp, külterini çözmäge durdy.» (H. Derýaýew)

Rişde [irişde] (köne söz) — 1. Sapak, ýüplük, eriş. «Yşk riştesi bilen bilim baglagan, Hasrat ody bilei bagrym daglagan.» («Şasenem-Garyp») 2. (göçme many) Aragatnaşyk, baglanyşyk. «Ýarym gitdi, jan riştesi üzüldi, Bagrym kebab bolup, otga düzüldi.» («Zöhre-Tahyr») ♦ **Rişdäni üzmek** — tamaňy üzmek, bir zatdan umyt etmegiňi bes etmek.

Isgene [isgene] — agaç ussalarynyň agajy deşmek, oýmak, ýüzüni çala gazmak we ş.m. üçin ulanýan agzy ýasyja, ýiti agaç saply guraly (стапека) «Elindedi çekiç bilen isgene, Bolmandy oň boş sagady, boş günü.» (M. Seýidow) «Içeri girip ýarag gözledi, pyçgysy ildi goluna... Ony taşlap, isgenäni aldy.» («Görogly»)

Isgenje [isgenje] — işlenilýän önümi gymyldatman, (nurbat arkaly açylyp-ýapylýan agzy bilen) mäkäm gysyp saklamak üçin gural (тиски) «Isgenje işläp bejerilýän detaly gerekli ýagdaýda mäkämlemek hem-de gowşadyp almak üçin ulanylýar.» («Tehnologiýa» okuw kitaby)

Janan [ja:na:n] — 1. Söýgüli, dildar, maşuk. «Saňa düşdi nazarym, söýgüli janan, bäre gel.» (Mollanepes) 2. Gadyrdan, ýakyn, mähriban. «Görmikäm Seýdi deý janany, Köňül arzuw eýlär, watanyň, seni.» (Zelili) 3. (göçme many) Sufizm taglymatynda sopularyň söýgülisi — Hudaý. «Habar tutan janandan, Aýrylar hany-mandan.» (Magtymguly)

Jenan [jena:n] — 1. Görkli, görmegeý, näzenin (aýal-gyz hakynda) «Dünýä görki näzeninler, ne janlar, Nadana ýolukdy türpe jenanlar.» (Magtymguly) «Neçüýn ola sen gamgyn, bir turpa jenan sen-sen, Baglarda açylgan gül hem serwi-rowan sen-sen.» («Zöhre-Tahyr») 2. Jennet, behişt, uçmah. «Bu jennet sekiz imişler tamam ol, Birine at berer Daryl-jenan ol.» (Azady) «Hem jan gerek, hem — jenan.» (Nakyl) **Hüýri jenan** — jennetiň, behiştin hüýri.

Jaran — jaryň şahalary, uly jardan bölünip aýrylýan kiçi jarlar. «Olar jaranyň darrak yerinden atlaryny bökdürüp geçdiler-de, öz gorgunyna sürüp başladylar.» (M. Seýidow)

Joran [joron] — towşanyň ýörän, gatnaw eden ýodasy. «Joran. Towşanyň gatnaw edýän, ýöreýän ýoly. Muňa sokmak hem diýilýär.» (B. Atanyýazow)

Jarçy (köne söz) — bogazyna sygdygyndan gygyryp, halk köpçüligine dürli görnüşdäki habarlary, duýduryşlary eşitdirýän adam. «— Şalar şagal eşiden bolsa, jarçy gerek dälär.» (A. Atajanow)

Jerçi — 1. Ownuk söwdagär, garagurumçy. «Depelerinde nan, iýmiş göterip, «yssy nan», «şirin şalgam» diýip gygyryşyp ýören jerçileriň-de sany ýokdy.» (B. Kerbabaýew) 2. (göçme many) Gykylyk edegen, şerraý.

Jellap [jella:p] — alyp-satyjy, peýdakeş, söwdagär. «Bir gün Ependi eşegini satmaga bazara eltip, jellaba tabşyrypdyr.» («Ependi») «Maryň bazaryna barsaň, eşek jellaplarynyň barysy şeýle kezzap.» (H. Derýaýew)

Jellat [jella:t] — 1. Ölüm jezasyny ýerine ýetiriji. «Bu bolşa dergazap bolupdyr şa-da, Jellady çagyrmak isläpdir bada.» (Jelaletdin Rumi) «Jellat aý paltasyny egnine atyp, murtlaryny towlap gelende, patyşanyň gyzy ara düşüp: — Ata jan, şah adyl gerek...» (Ertekiden) 2. (göçme many) Zalym, jebir ediji. «Baýlar-hanlar ganly gamçysyn bulap, Gan içen jellatlar pyçagyn ýalap.» (Ata Salyh)

Jäht: (köne söz) **jäht tutmak (etmek)** — berk tutmak, ileri tutmak, yhlas etmek. «Jäht edip, ýalan söz aýdyjy bolma.» («Görogly») «Haýyr işi jäht tut.» (Atalar sözi) «Mämmetweli ara düşdi: — Mama baý, haýyr işi jäht tut diýlendir. Sähedi näçe golaý bellesen, şonça-da kem dälidir.» (B. Kerbabaýew)

Jähet — garaýyş, nukdaýnazar; taý, sebäp, ugur, tarap. «Folklor eserleri öz döreýiş çeşmesi nukdaýnazaryndan ýeke-täk şahsdan ugur alýan bolsa-da, ýaýraýyşy, kämilleşişi jähetden köpçülikleýin häsiýete eýedir.» (H. Goçmyradow) «Ýazypdyr ol: «Şäher bilen oba hem, Ösüp deňleşmeli her bir jähetden.» (Nurberdi Pomma)

Jirim — 1. Gowrulan etiň, eredilen mesge ýagynyň ýa-da suw çiliminiň düýbünde ýygnanýan lödere. 2. Müşdügiň içine ýygnanýan gurum. (Müşdügiň jirimini aýyrmak) *Jürüm, jürüm* (köne söz) — günä, ýazyk. «Jürümim çoh bolsa, keremiň kändir, Bagyşlasan neýlär, ýarym, ýa Jepbar!» (Magtymguly) «Toba kyldym etgen jürümümge bolgaý siz güwäh.» («Zeýnelarap»)

Jort: jort atmak — birine göwnüýetmezçilik yşaratyny etmek, göwnüň ýetmeýändigini bildirmek. «Eý, atly, hetdiňden aşarak gidip, Jort atma sen, pyýadany kemsidip.» (Saady) «Eşiden gulak gören göze jort atar.» (Nakyl) «Magtymguly» diýip adym tutsalar, Gören goz jort atar eşden gulaga.» (Magtymguly)

Jorta: jorta döwürlemek (uçmak) — agaç, demir, süňk ýaly gaty zatlaryň birden ikä bölünmegi, jortuldap döwürlemek, jortulmak. «Men bar agramymy atan wagty, üç sany uguň başy jorta uçupdyr-da, aşak gaýdypdyr.» (A. Gowşudow)

Jugra [juğro] (köne söz) — goşa, iki, jüre. «Hindi hallar gül yüzünde jugradyr, Zar eýleýip, çeken ahym nagradyr.» (Magtymguly) «Jugra hal görküňe görmek goşupdyr, Misli ýakut üste müşük düşüpdür.» («Mün bir gije») «Gül roýuňda bilmedim, bardyr ol jugra halyň.» (Magtymguly)

Jurga [jurgo] (köne söz) — bir owurt, damja (suw, meý we ş.m. suwuklyk hakynda) «Bir jurgadan kyrk aşyk gandyrdygym bilmezmiň?» (Magtymguly) «Piri-mugan jurgasyndan katra datdym.» («Hikmetler») «Janym jurga mestidir, Köňlüm hak peýwestidir.» (Magtymguly) **Jurga mesti** — yşk meýinden, şerbetinden mest bolan.

Juwan [juwa:n] — ýaş, ýetginjek, ýigit, nowjuwan. «Guba juwan, guwanmagyl görküňe, Gojalar sen, görküň ýüze myhmandyr.» (Magtymguly) «Garrynyň bilýäni, juwanyň biljegi.» (Nakyl)

Juwana [juwa:na] (ýerli gepleşik) — iki ýaşyndaky öküz. «Saňa engama iki iner getirip goýdum, juwana gepleşip goýdum» — diýip, onda ony, munda muny diýip, agzyna geleni samraberdi kempir.» («Görogly»)

Jümmüş — bir ýeriň ortarasy; bir zadyň bol ýeri. (Biziň düşlän ýerimiz çomuç bilen kömelegiň jümmüşü eken) «Nohur köpetdagyň jümmüşindedi.» (B. Kerbabaýew)

Jünbüş [jünmüş] (köne söz) — gymyldy, hereket; sandyrama, titreme. ♦ **Jünbüş eýlemek** — hereket etmek, gymyldamak, titremek. «Zemin jünbüş eýläp, oldy lertzana.» (Magtymguly)

Jür I — işine ezber, gaým; sak, hüşgär. «Her mahnete jür gelip, permana gelen, könlüm.» (Misgingylyç) «B. A. Garryýew uly tejribeli... işine jür, wagtyny tygşytly sarp edýän... adamdy.» (D. Nuralyýew) ◇ **Jür durmak (bolmak)** — sak, hüşgär durmak, gaým durmak, seresap bolmak. (Jür durup, hasabyny ýalňyşmajak bolýardy)

Jür II (gepleşik dili) — käbir oba-şäherlere, tire-taýpalara degişlilikde ýogalan musulmanyň guburynyň başujy bilen aýagujynda sözenden, söwütten we ş.m. kesilip ýapgydrak edip dikilýän agaç, ýogyn şaha. ◇ **Jürüni dikmek** — köp garaşdyryp kösemek, ýadatmak, halys etmek, ýüpsüz daňyp goýmak. (Ertirden bäri jürümi-hä dikdiň-dä!)

Jüre [jürö] **I** (gepleşik dili) — 1. Hili, tüýsli. «Beyle ýigitler her jüre çoçgarlardan baş alyp çykýandyr.» (Ata Durdyýew) «Agajy ne jüre bolsa, miwesi hem şo jüre.» (Nakyl) 2. Jüp, göşa, iki. «Ak ýüzünde bardyr bir jüre haly, Leblerinde bardyr şekeri, baly.» («Saýatly-Hemra»)

Jüre [jürö] **II** — ölüm howply gylýal keseli. ◇ **Jüre getiren** — 1. Jüre keseli degen, jüre keseli bilen kesellän. 2. Ata, eşege we beýleki gylýallara käýinip aýdylýan söz. «Döw: — Jüre getirmiş diýsäni, bu ýerde, näme, Mämmetjan bardyr öýdýämiň? — diýip, atyna gamçy urmaga durýar.» (Ertekiden)

Jüret [jür'et] (köne söz) — ýürek etmeklik, batyrgaýlyk, gujur, gaýrat. «Ýigit hoşy at-ýaragdyr, Her işe jüret gerekdir.» (Magtymguly)

Jykyryk — 1. Dowaryň boýnbagyna, elguşuň aýakbagyna tow tutmazlyk üçin dakylýan iki ujy we ortasy deşilen uzynlygy 5-10 sm; ini 3-4 sm. töweregi bolan berk agaçdan ýylmanyp ýasalan enjam. (Gazyga baglanyp jykyrjygyň ortaky deşiginden geçirilip, ujy sypmaz ýaly düwlen ýüp deşigiň içinde elmydama boş aýlanýar, iki ujundaky deşikden geçirilýän ýüp haýwanyň aýagyna ýa-da boýnuna daňylýar. (Jykyrygyň hyzmatyny ýerine ýetirýän şyhmutür demirden ýasalyp eşek, öküz ýaly uly mallara dakylýar) 2. Degirmeniň ýokarky daşynyň, ortasyndaky deşigine kese goýulýan ortasy deşik agaç. Jykyrygyň ortasyndaky deşige aşaky degirmen daşynyň süýbegi geýdirilýär. Ýokarky degirmen daşy şol jykyryk arkaly süýbegiň daşyndan aýlanýar.

Jykyrjyk: jykyrygy tutmak — haýsydyr bir sebäbe görä, birden üýtgäp, gahary gelmek. «Ýeke-ýekeden patda-patda gumalak taşlap, guýrugynam tersine gaňryp, ineriň jykyrjygy tutdy. Arkanlygyna özüni taşlap çetnigini düýbünden üzüp selkildäp hol gitdi.» («Görogly»)

Kapas — 1. Töweregi gurşalyp, daryşgan we ş.m. bolup, howasy az, seleň däl, petiş, gabsal. «Otly Tejenden ugrady. Howa yssy, wagonyň içi kapas...» (O. Ödäýew) «... pereňlini, beýikligi adam boýuna barabar kapas jöwenlik derrew derletdi.» (A. Taganow) 2. Adam göwresiniň gapyrgalardan we onurgadan durýan beden bölegi, döş boşlugy. «Dar kapas içinde urunýar ýürek, Kim gerekkä? Duran däldir biderek.» (A. Kekilow)

Kapasa — guş we ş.m. saklanýan daş-töweregi gözenek-gözenek bolan dar öý. «Haýwanat bagynda demir kapasa, Demir kapasada gaplaň ýatyrdy.» (G. Ezizow)

Kast [kasd, kass] — 1. (kön söz) Maksat, meýil, niýet, isleg, höwes. «Ahyret öýi boldy kasdy atamyň.» (Magtymguly) «Jemalyň görmedir kasdym diýmişke.» («TD-niň gadymy sözlüğinden») 2. Hyýanatçylyk hyjuwy, (ýaman) päl, (bet) niýet. «Çykan ýaly çökermegiň kastyna, Özi-de münükdir yüküň üstüne.» (Jelaletdin Rumi) «Ol Ryzaguly hanyň obanyň kastyna iberen elli atlysydy.» (M. Seýidow) «Soň çöküne düşüp atlyň önünde, Ýüzlenipdir: «Näme kastyň bar mende?» (Jelaletdin Rumi)

Kasyt [ka:syd] (köne söz) — habarçy, hat gatnadyjy; çapar. «... baş mürzesini çagyryp, bir hat ýazdyrды-da, iki sany kasydyň eline berdi.» («Görogly») «Men şolara kasyt ilçi ibereýin, belki olar Şährisebziň ýoluny bilsinler — diýdi.» («Şabähram»)

Katla (köne söz) — gezek, nobat, sapar. «Günde ýüz katla tilär men ýaradan Hakdan seni.» (Magtymguly) «Könlündäki gamlarny ýüz katla haram etsin.» (Andalyp)

Gatla — derýadan ýaplara suw alynýan hem-de suwuň derejesini galdyryp-peseldýän desga, kiçiräk bent. «— Bilmedim men-ä, Berkeli birgadyr bilen häki gatla gidişleri.» (A. Atajanow) «Men gatla saklaýan. Keýwanymam maňa çay gaýnadýa.» (A. Atajanow)

Keji — pileden arassa ýüpek çekilenden soň galýan ýüpegiň galyndysy; ýaramaz ýüpek. (Keji egirmek)

Ekeji — gelniň adamsynyň uly aýal doganyňa bolan garyndaşlyk gatnaşygyny aňladýan söz, gaýnakeji. «Ekejim elekli boldy, elegi dilekli boldy.» (Nakyl) «Türkmen diliniň sözlüklerine girizilmändigine seretmezden, «eke» sözi ekeji (eke+eje) we eneke (ene+eke) sözleriniň düzüminde duş gelýär.» (S. Atanyýazow)

Kelam [kela:m] — 1. Söz, gürrüň. «Öňünde gojanyň Perhat bolup la:m, Ýer öpdi, sözlemän bir agyz kelam.» («Perhat we Şirin») «Artykgül, «Özüni bilen — weli» diýen kelamy eşitdiňizmi?» (A. Atajanow) 2. Gurhan, Kelamylla. «Kelam hatm kylyp, müderris bolsa, Egri okar, dogry ýola seretmez.» (Kätibi)

Kelan [kela:n] (köne söz) — uly, iri. «Kuhy-Kapdan bes, uly bolgaý ýylan, Hem çıyanlar bugra, düýe dek kelan.» (Azady) **Kazy kelan** — uly kazy, baş kazy. «Ozallar arçynyna, kazy-kelanyna, pristawyna para-peşgeş edip pul bererdiler... mal-sal elterdiler.» (A. Kekilow)

Kelim [keli:m] (köne söz) — Hudaý bilen gepleşen, söhbetdeş bolan, gürründeşlik eden, Musa, Kelimulla. «Ne aýypdyr, ne hata, bakdy goýun Musa Kelim.» (Magtymguly)

Kelep — leklekide (kelebagajy) saralyp alnan kültem görnüşli ýüpek sapak ýa-da haly ýüplügi. «Bükdürilenleri kelepläp öllemeli hem-de kelepleriň towy siňer ýaly, kelepleriň iki tarapyna oklaw salyp, towlap, çekdirip goýmaly.» (O. Kulyýewa) ♦ **Kelebiň ujuny ýitirmek** — başyň çaşmak, aljyramak. «Bilim бүкүlipdir, indi näderkäm? Kelebiň ujuny ýitirdim mäkäm.» (Jamy)

Kenep (botanika) — baldagyndan süýüm alynýan bir ýyllyk ösümlik. Kenep ösümligine, kenebiň süýümüne we şol süýümden işilip taýýarlanan tanapa «kendir» diýip hem aýdylyar. «Kenebi nähili bolsa, matasy hem şonuň ýaly.» (Atalar sözi) «Müsürliiler bugdaý, arpa, kenep gök hem bakja ekinlerini ekipdirler.» («Gadymy Gündogaryň taryhy»)

Kellek I — düýä taýlap ýük urlup bolanyndan soň, iki ýüküň arasyndaky boş ýerde goýulýan ýük, goş, serwer.

Kellek II — maldan boşadylan arabanyň arşyny ýokaryk galdyrylyp, bakdyrylyp goýulýan görnüşi. (Arabalary kellek edilip goýlupdyr)

Kelleki I — atyň, eşegiň kellesine salynýan gaýyş nogta. «... munuň kellekisini, dogabagyny, eşiklerini sypyryp, ýalaňaçlap derýaň boýuna goýber...» («Görogly») «Kimsi onuň kellekisini geýdirip dur, kim eýeriň çekisini çekýärdi.» (M. Seýidow)

Kelleki II — eti aýrylan gawunyň paçagyna salnyp, guradylan kak.

Kelpez — kelpen, batnyksyz, süwümsiz, kelçik. «Sowulyň, ýene-de bir kelpez gelýär, Işi gyssag borly, saklamaň ýigdi.» (K. Gurbannepesow) «Kilçik, kelpez oglanlardan däl ýaly.» (A. Atajanow)

Kelpeze (köne söz) — zemzen pisintli kiçijik süýreniji haýwan, hažžyk, günesöger.
«Kelpezä ýuwturmaz aždar maslygy.» (Magtymguly) «Günortanlar çöpe çykan kelpeze, Güne bakyp şo gargap dur, gargap dur.» (M. Seýidow)

Kemençe — gyjak çalmak üçin, atyň guýruk gyly dakyp dartylan inçejik, uzyn taýajyk.
«Sapar, heý golaý-goltumda kemençäni gyjaga süýkäp bilýän ýokmy.» («Çuwal bagşy»)
Temençe — bir tarapy iňne görnüşli, beýleki tarapy ildirgiçli, orta bilinden eplenen çeye (suwly) sim, iňnebagjyk. «Namazgadepede geçirilen gazuw-agtaryş işleriniň netijesinde bu ýerden mis bizler, temençeler, naýzanyň ujuna oturdylyan misden ýasalan çişler... tapyldy.» (A. Gubaýew...)

Kerk — ösümlikler bilen iýmitlenýän iri süýdemdiriji ýabany haýwan. Tumsugynyň önünde bir ýa-da ululy-kiçili ýanaşyk duran iki sany şahy bolýar, kergedan. «Kerk bedewli, agyr gürzüli Rüstemiň, Başy gara guma batdy, ýaranlar.» (Magtymguly) «Emma kerkiň ýanynda piliň hem manysy bolmazmysyn.» (B. Kerbabaýew)

Kerki — ýer gazylanda, iki ýüzi bilen işlenilýän bir uýy çiş, beýleki uýy ýasyrak agyzly demir gural, külüş. «Elinde byçgysy, bilinde kerki, Adam güýji ýetmez, tokmagyň erki.» (Durdy Gylyç)

Kes: her kes — her adam, her kişi. «Her kese çörek ber, ýöne özün her kesin çöregini iýme.» (Nakyl)

Kest [kess] — zyýan. «— Bu ýerde «Ýamanyň kesti ýagşa deger» diýenleri bolar.» (H. Derýaýew) **Kest eýlemek** — zyýan ýetirmek. «Iki dünýä öz işini kest eýlär.»

(Magtymguly) **Kesti ýetmek** — zyýany, zeleli ýetmek. «Ýeserin kesti ýedi ýere ýeter.» (Nakyl)

Kesp — 1. Gazanç. «Ata kesbi ogla halal.» (Nakyl) 2. Iş, kär, hünär. «Kesbiňden kemal tap.» (Alkyş söz düzümi)

Kesmek I — 1. Bir zady ýarag (pyçak, bilew, pyçgy, gaýçy we ş.m) bilen bölmek, böleklemek. 2. Tene, syna dilip, gyýyp we ş.m. tyg ýarasyny salmak. «Hesipdir-ä, hesipdir, Elim pyçak kesipdir.» (Halk döredijiliginden) 3. Bes etmek, goýmak, üzmek (suw, iýmit, ses, salam, baryş-geliş, aragatnaşyk, dürli görnüşli töleg we ş.m) 4. (medisina) Kesiji, tikiji we beýleki enjamlar arkaly ýara, kesel bejermek, operasiýa etmek. 5. (gepleşik dili) Pyçak bilen öldürmek, çalmak (maly) «Kesmäge her günde yüz at, mün goýun.» («Perhat we Şirin») 6. Bagyň artykmaç, gerekmejek çybyklaryny, şahasyny gaýçy, pyçgy bilen aýyrmak. 7. Dokap tamamlamak (halyny) «Aýnanyň mundan üç gün ön kesen düýphalysy gözenegin önünde ýazylygy ýatyrdy.» (B. Kerbabaýew)

Kesmek II — 1. Käbir naharlar bişirilende gazanyň düýbünde galýan ýanyk gatlak. «Naharyň kesmegini iýseň, toýuňda gar ýagar.» (Ýrym) 2. Ýara düşen deriniň, hamyň yüzünde emele gelyän gatlak. «Emma bu habary eşidip, ýarasynyň kesmegi gopan ýaly bolan Ýagdynyň gepi bu ýerde galdyrasy gelmedi.» (A. Allanazarow)

Kesmik — gaçyp uzaga gitmez ýaly gaçak malyň boýnuna ýa-da aýagyna dakylýan agaç (päsgelçilik üçin) «Kesmikden boşan açmaňyz sygyrlar toýnaklaryny şarkyldadyp, ondan-oňa hars urýarlar.» (B. Kerbabaýew)

Kesmeklemek — 1. Gazanyň içindeki nahar düýbüne ýelmeşip, ýanyp gatlak emele gelmek; köp gaýnadylan kitiriň, gabyň içinde dürli çökündileri ýelmeşip, gaty gatlak emele gelmek, kesmek döremek. 2. Ýaranyň we ş.m. ýüzi gurap, gaýzygyp gaty gatlak, gabyk emele gelmek. «Indi öňki ýaly ganjaryp duranok-da, gatap, kesmekläp dur.» (Anna Paýtyk)

Kesmiklemek — boýnuna, aýgyna kesmik dakmak. «Bibijemalyň agzyny ýaşmaklap, aýagyny kesmikläp bolmaýany üçin bolsa, Meňli syrkawлады.» (B. Kerbabaýew)

Keşt I: keşt etmek (eýlemek) — seýr etmek, gezelenç etmek, syýahat etmek. «Keşt edip, serçemen üzre ýörende, Ganatdan aýrylar, perwana galar.» (Mollanepes)

Keşt II: keşdiň çekmezlik — 1. Halaman, işdän almazlyk, iýesi gelmezlik. 2. (göçme many) Halamazlyk, sulhuň almazlyk. «Meniň beýle ýeri çekenok keşdim, Siziň araňyza tötänden düşdüm.» (Jelaletdin Rumi)

Keşti, kişti [keşti:,kişti:] (köne söz) — gämi, uly gaýyk. «Ýelkenim ýyrtyldy, döwüldi kiştim.» (Seýdi) «Nuhuň keştisine münende bardyr.» (Gaýyby)

Keýşik — aýagy gyşyk, çaýşyk. «Keýşik ýola sygmaz, gopbam — gola.» (Nakyl)

Keýtik — aýagynyň birinde çala agyry, şikes bolup agsaýan, ýempeýän. ♦ **Dünýeler düşýdür keýtigi** — hiç zatdan habarsyz, bihabar, töwerek-daşda bolýan wakalary bilmeýän. «Dünýe düşý bolarmyş diňe keýtigi...Ýör, salam bereli Anna Paýtyga...» (A. Taganow) «Dünýäler düşýdür keýtigi» diýen ýaly, biziň bu zatlardan habarymyz ýok eken.» (A. Durdyýew)

Keýwan [keýwa:n] (köne söz) — Saturn ýyldyzy. «Säher wagty dogan Keýwan, Garasy kyrk mün, agy baş.» (Şabende) «Çyn hökümdar tagtyn Keýwanda gurmaz, Garyplaň nalasy ol ýere barmaz.» (Saady) ♦ **Ýedi keýwan** — ýedi gat asman.

Keýwany [keýwa:ny] — öý bakesi; baýry (hojaýyn) aýal. «Taýyndyr gelene aş bilen nanyň, Çyn keýwany saçagyndan bellidir.» (Magtymguly) «Orazgül elli ýaşyna ýakynlan keýwany aýaldy.» (A. Gowşudow)

Käsip [kä:si:p] (köne söz) — 1. Kesp ediji, bir iş bilen meşgul bolýan adam, hünärment. «Bidöwlet — ynanjaň, käsip — käýinjeň, Ýedi ýeser bolsa, biri göwünjeň.»

(Magtymguly) 2. Söwdagär. «Müşderi mal tanasa, käsip aç öler.» (Nakyl)

Kätip [kä:ti:p] — edaranyň ýazuw işlerini alyp barýan; ýygnaýyň beýanyňy ýazýan, mürze, münşi (sekretar) «Galam alyp goluna, kätip ýazar, Aýperi.» (Mätäji)

Kipaýat [kifa:ýat] **I** (köne söz) — 1. Ýeterlik, ýeterlikli (mukdarda) 2. Akyl-parasat, paýhas; başarmaňlyk. «Bahyla ugramaň, güler yüz bermäň, Möhüm bitirmäge kipaýat ýagşy.» (Magtymguly)

Kipaýat [kifa:ýat] **II** (köne söz) — kömek, haýyr. «Altynjan Togrul begiň şa bolmagyna kipaýat bermek isleýärdi.» (O. Ödäýew) «Garyplar baýlardan görmez kipaýat, Bilmenem, ýakynmy ahyrzamana.» (Magtymguly)

Kiparat [kipa:rat, kefa:rat] (köne söz) — 1. Dini düşünelere görä, edilen günäni yuwmak, bagyşlatmak umydy bilen berilyän sadaka, tutulyan roza, okalyan namaz. «Kim köňüllerni ymarat etdi ol, Öz günähige kiparat etdi ol.» (Azady) «Şehitine zyýarat etmek köp sogap bolar we ýene yüz ýyllyk günä kiparat bolar — diýip, hemme sahabalary bilen zyýarata baryp, dogra patyha kylandan soňra, sahabalar we çaryýarlar jemlenip, Muhammet pygambere arz etdiler.» («Warka-Gülşa») 2. Örtüji, aýryjy.

Köjeme [köjömö] — köjemek ýagdaýy, ýagny, çuwalyň, horjunyň we ş.m. köjüglerni köji bagy bilen baglama, gözeme. «Din ganarna dykyp, agzyny köje, Köne adat galmalydyr, daýhanlar.» (Mollamurt)

Köjüme [köjümö] — gelin-gyzlaryň geýimlerine elde salynýan nagyşlary ýerine ýetirmegiň bir görnüşi. «Elde ýerine ýetirilýän keşdesidir, gaýmasy, köjümedir, pugtamasy, basmasydyr süňşügi... bilen egin-eşiklerini gözle görke getiripdirler.» (G. Hojamuhammedowa...) «El keşde, basma, pugtama we köjüme nagyşlarynyň ýerine

ýetirilişi.» («Biçimçi-tikinçi») «Has irki döwürlerde ene-mamalarymyz el keşdelerini köjüme görnüşinde bejeripdirler.» (G. Täçmyradowa)

Köji [köjü] — çuwalyň, horjunyň agzyny köjemek üçin ulanylýan ýüp, köji bagy, çuwalbag.

Köjüg [köjüŋ] — çuwalyň, torbanyň agzyndaky köji bagyny geçirip köjemek (gözemek) üçin goýulýan halkalar, kö:şe. «... ýekeje çuwal-torbaňam bagsyz, köjügsiz bolmasyn.» (N. Hojageldiýew) «Myhman haly horjunyň köjüginini çözüp, her gözünden... ir-iýmişden doly düwünçeği çykardy-da: — Alyň, gelin — diýip uzatdy.» (H. Derýaýew)

Köle [kö:lö] (köne söz) — nikasyz doglan çaga, wenezzyna, çöpdüýbi. «Huda buýrugyndan aýrylan juwan, Oýnaşyndan haram köle getirmiş.» (Magtymguly)

Köleg [kö:lög] — tolkun, gom. «Düşüp käbirine tagta bölegi, Taşlady kenara suwuň kölegi.» («Perhat we Şirin»)

Köpemek [köpömök] — ýorgan, howut ýaly galyň, küti zatlary kök atan ýaly edip, tikinleriň arasyny açyp tikmek. «Jemal mama iki gelni bilen tut kölegesiniň aşagynda, öz ýolbaşçylygynda olara... ýorgançany, mata-pagtasyny orta aldyryp köpedip otyrdy.» (A. Allanazarow)

Kepemek — 1. Yzgary, çygy aýrylmak, guraşmak, kepişmek. «— Ýaşlyk şemalyňa aldatma özüň, Soň ahmyr çekersiň, kepemez gözüň.» (A. Kekilow) 2. Suwsuzlykdan, teşnelikden halys agzyň gurap, dodoklaryň gaýzykmak, tebsirmek. «Çerkeziň gözüne bolmasa, olaryň üçüsiniň hem kepän dodaklary tamşanan ýaly, bir zatdan ät galan ýaly göründi.» (B. Kerbabaýew)

Köpen [köpön] — ok (peşeň ýa-da agzyndan doldurylýan gadymy tüpeňler) gaplanylanda dări bilen seçmäniň arasyna dykylýan sybyzgy keçe bölejigi, ýörite dyky (пыж)

«Aglandan soň Mähriniň ýüzi köpen ýaly — ýellenen ýaly bolup...» (A. Gowşudow)

Köpün, kepen — ýogalan musulman adamynyň bizden tikilen ýeňsiz-ýakasyz eşiği.

«Pulsuz bazara barandan, köpünsiz göre giren ýagşy.» (Nakyl) «Günde kepen biçer bu ajal haýýat, Bir beladyr, hiç gutarmaz bu saýýat.» (Magtymguly) ♦ **Ölüden kepen soýan** — gün-güzerany juda pes biçäreleri, agyr, kyn halda galanlary we ş.m. her hili hilegärlik bilen, zulum etmek bilen ütüji, talaýjy.

Körek [kö:rök] — 1. Gowaçanyň açylmadyk gozasy. «Güýzde pagta ýygypdy, Gyşda körek çöpläpdi.» (K. Gurbannepesow) «Körek arassalaýan maşyn ýüz adamyň edenini edýä...» (B. Kerbabaýew) 2. Öçügsi, solgun (çyranyň ysýgy, reňk hakynda) 3. (ýerli gepleşik) Giýew, köreken.

Körük [kö:rük] — 1. Demirçi ussanyň, zergäriň metaly eredýän, gyzdyrýan pejine howa üfläp, ojagyň oduny has-da köredip, gyzgynlygyny artdyryýan enjamy. «Demirçiden diläp aldy bir körük, Gaýyşdan guşandy önüne öňlük.» («Perhat we Şirin») «Ýüzi-gözi eplem-büklem, ussanyň köne körügi ýaly.» («Görogly») 2. Tamdyra ot goýberilende howa sormak we külüni çykarmak üçin aşak başynda goýulýan deşik. ♦ **Belanyň körügi** — ähli erbetligiň, gabahatlygyň başlangyjy. «Emma Täçsoltanam öwç aldy: — Üýrmegin, heleý! Belanyň körügi sendedir.» (H. Derýaýew) **Gepiň körügi** — ähli gep-gürrüniň başy, sebäbi. «Gepiň körügi — ýeriň ýarygy.» (Nakyl)

Körpeç [körpöç] — owlak-guzy salmak üçin aýratyn ýatak, ýörite çukur. «Şo taýda Annaöwez baý körpeç gazdyrypdy...» (T. Taganow)

Körpeçe [körpöçö] — üstünde oturmak, ýaplanyp ýatmak we ş.m. üçin niýetlenip tikilen kiçiräk ýumşak düşek, körpe. «Häzir Oratdy baý tamlaryň birinde ýumşak körpeçäniň üstünde tirseğini ýassyga berip ýatyrdy.» (A. Kekilow) «Tamyň içinde myhmanlar üçin atylan körpeçe hem ýassyklardan başga hiç zat ýokdy.» (G. Kulyýew)

Köse [kö:sö] — aslynda sakgal-murt çykmadyk ýa-da selçen sakgal-murtly. «Dost tutma köp ýaşan adam kösesin, Baryn «ýok» diýip, boş görkezer kisesin.» (Magtymguly) «Kel aranyňy bilmez, köse — garranyňy.» (Nakyl)

Kösse [kössö] — egri gylyç. «Atam pakyr şu kössäni göteren, Obasyny duşmanlardan gutaran.» (Ata Köpek)

Kötek [kötök] — 1. Urgy, ýumruk. «Kötek güýçli bolsa, ýüň gazyk ýere gider.» (Nakyl) 2. (göçme many) Käýinç, igenç. «Akylla — yşarat, akmaga — kötek.» (Nakyl)

Tötek [tötök] — jöwen ýa-da mekgejöwen unundan bişirilen çörek, zagara. «Pişme, çelpek deregine, Tötek nanyň iýlen günü.» (K. Gurbannepesow) «Akyllý tötek iýer, akmak — kötek.» (Nakyl)

Köwülmek [köwülmök] — oýulmak, gazylmak, köwek emele gelmek, köwek edilmek. «Ol uly agaçlardan içi köwülüp, iki gapdalyna hem ham çekilip ýasalypdyr.» (J. Gurbanowa...)

Köwelipmek [köwölmök] — 1. Aýak üstünde heýkel ýaly bolup, gomalyp durmak. 2. (göçme many) Hondanbärsi bolan bolmak, gopbamsyramak, süwümsizlik etmek.

Küje [kujö] — geň galmak duýgusy bilen aýdylýan ynanyş bolmajaklygy, akyla sygmajaklygy bildirýän «nire?», «kim?» sözleri bilen manydaş kömekçi söz. «— Bakyň muňa, ogry küje, zat küje? Jeza berip keramatly derwüşe, Günä galypdyrys özümüz — diýdi, — Indi ýiter biziň yzymyz — diýdi.» (Jelaletdin Rumi) «Ikisine-de süýtdeş dogan diýjeksiň, ulusy küje, kiçisi küje!..» (A. Kekilow) «— Oglum, bu tarapda Wahtangow küje! Gös-göni yzyda öwrül-de şundan...» (K. Gurbannepesow)

Küji [kujü] — ýüwürdilen dokmanyň erişlerini birin-birin ýokaryk dartdyryp goýulýan desga. «Kjüleriň, serent ýüpüniň uçlaryny küji demre daňmaly.» (O. Kulyýewa)

Külçe [külçö] — ýag, ýumurtga, gant goşulyp, süýde ýugrulyp bişirilýän köke, çörek. «Şonuň üçin on gün sygyr emdirdim, Soňra ýene külçe bilen oňdurdym.» (B. Seýtäkow) «Ilkinji külçe külsüz bolmaz.» (Nakyl)

Küleçe [külöçö] — ýüň matadan tikilen daşky aýal geýimi. «Geýdigi ketendir, gülgün küleçe.» («Saýatly-Hemra») «— Hawa, bizem ýöne ýatmadyk — diýip, özüniň egnindäki küleçesiniň iliklerini ýazdyrdy.» (A. Gowşudow)

Kültek [kültök]: (köne söz) **köne kültek** — döwrebap ýüze çykýan edim-gylymlar, nysaklar bilen ylalaşmaýan, könäniň tarapdary bolan, köneçil. «Köne külteklere uruldy talaň.» (Mollamurt) «Myradyň köne külteklerden daşlaşasy, näme-de bolsa, täzelige ymtylasy geldi.» (B. Kerbabaýew)

Kültem [kültöm] — külterlenen ýüp, sim we ş.m. daňysy, külterlenen ýüplük, külter. «Hudaýberdi pälwan gelyärka, bir kültem ýüp tapypdy.» («Hudaýberdi gorkak bilen Tilki»)

Külün — bir tarapy çiş, beýleki tarapy teşe görnüşli juda gaty ýerleri gazmak üçin ulanylýan gural, kerki. «Açdy hazynany iki zat bilen, Bir açary pildi, biri hem külün.» (Jamy) «Ýüz mün Perhat külün almyş, gazar daglar binýadyny, Gaýalar kesip ýol eýlär, aby-haýat akytmaga.» (Ýunus Emra)

Küdüň — 1. Ýençgilemek (kesek owratmak we ş.m) işlerinde ulanylýan ýekedaban pisintli agaçdan ýasalan gural. «Batyr Gaýlynyň küdüň ýaly ýumrugyny iýen üçünji ýykylyp-sürşüp wagondan çykyp gaçdy.» (O. Ödäýew) «... küdüň ýaly ýumrugyny onuň depesinden inderdi.» (H. Derýaýew) 2. (köne söz) Geýimiň ýygýrdyny ýazmak üçin ulanylýan ýylmanak daş.

Kümpüç — haýwanyň arkasynyň, gerşiniň artky tarapy, bil oňurga tarapy. «Hajymyradyň atan oky, möjegin kümpüjiniň gapdalyndan degip, böwrüni böwsüp geçipdir.» (Ç. Aşyrow)

Tümpüç — haýwanyň (esasan, sygyr) artky aýaklarynyň ýokary başynda tümmerip, somalyp duran ýeri. (Sygyr horlanmakdan ýaňa tümpüjinden torba asaýmaly bolupdyr)

Tüňküç — ýal we ýalyň düýbi (at, eşek, ýolbars we ş.m. hakynda)

Kyn [ky:n] — aňsat däl, müşgil, çetin, agyr. «Aňsadyň hemmeler başar» diýdiler, «Kynyn başarmakda iş bar» diýdiler.» (K. Gurbanepesow)

Gyn [gy:n] — pyçagyň we gylyjyň tygyna laýyk edip, gaýyşdan we ş.m. edilen gap.

«Ýaman söz jana bela, ýiti tyg — gyna.» (Nakyl) «Gylyç gynynda köp ýatsa poslar.»

(Nakyl) ♦ **Gyn ýaly** — dar, syrlaşyp duran. «— Okan ylmy özüni urmadyk bolsa, gyn ýaly dar balak geýermidi?» (B. Kerbabaýew)

Lakga — uzyn murtly, teňnesiz ýyrtyjy balyk, ýaýyn (com) «Her gezek gapy açylanda, gowrulan lakgadyr kebabyň tagamly ysy bulary ymsyndyrýardy.» (A. Atajanow) «Gyraty lakga balyk ýaly semretti.» («Görogly»)

Lakgy — bolgusyz gürläp ýören, ýaňra. «Kazylar betpälidir, uzadyp dili, Bir lakgy çasyrar ol küren ili.» (Magtymguly)

Laň: laň bolmak (durmak) — halys bolmak, bizar bolmak; halys ýadamak, lütüň çykamak. «Belki, durmuşyň agyr ýüküni çeke-çeke laň bolandyr.» (G. Kulyýew) «Çar tarapa dargap agtarypdyrlar, Gözläp-gözläp halys laň durupdyrlar.» (Saady)

Leň (köne söz) — agsak. «Biliň buruk, aýagyň leň, Göýä, düýe depen ýaly.» (Zynhary)

♦ **Leň etmek** — bizar etmek, bir zady aýdyp, diýip, halys ýürege düşmek.

Legsan [leğsa:n]: **legsan etmek** — basalap, parçalap, iýip weýran etmek (ekin-dikin hakynda)

Legzan [leğza:n] — gezip, entäp ýören, ykmanda, elmydama hars urup aýlanyp ýören.

«Kyrk kenizleriň serdary, Legzan, gülüm, hoş gal indi!» («Şasenem-Garyp») «Bulut oýnar, ümür legzan, Ýagar-la nurlaryň seniň.» (Edebiýat) ♦ **Legzan urmak (kakmak)** — hars urup aýlanyp ýörmek, kaňkamak.

Lüşi [lüşü] (botanika) — miwesi itüzüme, bagy ülje, alça bagyna meňzeş bolan ösümlik.

«... ýabany lüşi diýjeksiň muňa! Tagamyny bir dadyp gör.» (A. Atajanow)

Lüti [lütü] (botanika) — dagyň jülgelerinde, derelerinde bitýän we ýere ýazylyp ösýän mal oty.

Magryp [mağryp] (köne söz) — günbatar, aşak tarap. «Magrypdan maşryga dünýäniň ýüzi, Diýmäň, bize mälim däl bu dünýä.» (Magtymguly)

Magrup [mağru:p] (köne söz) — meşhur, belli, görnükli. «— ... bilim magrup aryflaram azdyrýar, harama baş urdurýar — diýip, Orazgylyç molla Muhammetgula kesgitli gaýtawul berdi.» (A. Atajanow)

Magrur [mağru:r] I (köne söz) — tekepbir, ulumsy, men-men. «Magrur käkilik deý nebsiň ugrunda, Dama düşüp, ganatyňdan aýrylma.» (Magtymguly) «Malyňa, mülküňe magrur olunma.» (Magtymguly)

Magrur [mağru:r] **II** (köne söz) — aldanan, aldawa düşen. «Magtymguly, magrur bolma bu söze.» (Magtymguly)

Maňlaýlyk (zergärçilik) — gelinleriň börüginin, topbusynyň maňlaýyna dakynýan kerpiç-kerpiç görnüşli kümüş plastinkalaryň ýüzüne gyzyl çaýylyp, gaş oturdylyp, şelpejikler asylyp haşamlanan şaý, egme. «Börügiň maňlaýyna dakylan şelpeli kümüş maňlaýlygyň şelpesini şyňnyrdadyp, bu-da oňa has dabaralydan mynasybet beripdir.» (A. Allanazarow) *Maňlaýlak* — uly, giň ýa-da tüňni maňlaýly. «Kellesi bigelşik, maňlaýlak oglan, Göýä, gözlerime perişdä döndi.» (K. Gurbanepesow)

Melal [mela:l] (köne söz) — 1. Şek-şübhe, iňkis, güman, münkürlük. «Emma Hemranyň bu sözünden Saýat hanyň göwnüne melal düşüp, gahary gelip, atynyň başyny çekip durdy.» («Saýatly-Hemra») 2. Gaýgy, hasrat, gussa, alada. «Menlik etseň, melal bar, kemlik etseň — kemal.» (Nakyl)

Melul [melu:l] — 1. Näsag görnüşde bolan, ysgynsyz, ýarawsyz. «Ýaldyrap çykanda, il höwesdedir, Yns-jyns beýhuş, melul hassadyr.» («Mün bir gije») 2. Keýpsiz, hasratly, tukat. «Garyp göwnüm, melul olma, Şat eder men, göwnüm, seni.» (Döwletmämmet Balgyzyl) 3. Arak-şerap, neşe serişdeleri ýaly zatlaryň täsirinden keýpli, lül-gammar bolan. «Maralyň kakasynyň welin, şol melul bolup ýatyşydy.» (N. Saryhanow)

Mesaýy, mesawy [mesa:ýy, mesa:wy]: **mesaýy (mesawy) gürrüň** — özara edilýän asuda gürrüň, hemaýyn gürrüň, gümür-ýamyry. «Gyzyň ýagdaýyny duýandyr belki, mesaýy gürründen başlady ilki.» (A. Kekilow)

Mesaýkysy [mesa:ýkysy] — asylkysy, gepiň tümmek ýeri; aý, ýöne. «— Mesaýkysy, ähli zat gülala-güllük. Pikir edişimdenem kän gowy boldy.» (O. Ödäýew) «—

Mesaýkysyny diňe Perwerdigär bilýär. Gepleşdikmi? — Gepleşdik.» (O. Ödäýew)

Meslek — bir ideýa, ugra, bir zada bolan ynam, pikir, garaýyş; ýol. «Öz döwürdeş şahyry Abdyrahman Jamy bilen ýakyndan aragatnaşykda bolup, şonuň ýol görkezmegi bilen «Nagyşbendi» meslegini kabul edýär.» (A. Meredow)

Meslik — 1. Barlylyk, gurplulyk; ýaşayyş, durmuş üpjünçiligi aşa guratlyk. «Mesligi goýun göterer, goýnuňam — garasy.» (Nakyl) 2. (gepleşik dili) Şähdaçyklyk, keýpiköklük; sag-gurgunlyk, aman-esenlik. «Ýigitlik — meslik, garrylyk — susluk.» (Nakyl) 3. Keýpi-sapalyk, serhoşlyk, kelle göçgünlilik. «Kimler mesliginden zowlatdy heňe.» (Nurberdi Pomma)

Mäki [mä:ki] — 1. (dokmaçylyk) Iki uç tarapy çowly, ortasyndaky güberçek görnüşli oýukda naýçasý bolan, erik agajyndan ýasalan tara guraly (hyzmaty: dokalýan matanyň erişleriniň arasyndan argaç geçirmek) «Gelmişek dokmanyň mäkisi ýaly iki-baka gatnaýardy.» (R. Esenow) «Mäki erşiň içinden geçen badyna, Sona şaňkyldadyp, daragyny argaja urýar. (Ç. Aşyrow) 2. Tikin maşynlarynda aşaky sapagyň ýerleşýän bölegi. «Ýürek tikin maşynynyň mäkisi ýaly gürsüldeýärdi.» («Sowet edebiýaty» žurnaly)

Mäkiýan [mä:kiýa:n] — towugyň, guşuň urkaçy jynslısy. «— Munça mäkiýanyň arasynda bir horazy bolmazmy, eýsem! — diýip jogap beripdir.» («Ependi»)

Mişe [mi:şe] (köne söz) — tokaý, jeňnel, meşe. «Ýüz mün leşgerim bar, mertleriň merdi, Mişäniň peleňi, daglaryň gurdy.» («Zöhre-Tahyr»)

Miş [mi:şi] — esasan, geçi dersinden eýlenip taýýarlanylýan ýokary hilli ýukajyk, ýumşak gön. «... çünki, doňuzyň hamyndan gaýyş bolmaýa, mişi bolýa — diýende, molla aýagyndaky mişiden tikilen mesisine seretdi.» (H. Derýaýew)

Muddaga [mudda'a:] (köne söz) — talap; isleg, maksat, dileg. «Essalawmaleýkim, Görogly soltan, Aýtgyn indi muddagaňy bereýin.» («Görogly») «Ki duşman muddagasyn hasyl etdi hem sapa eýläp.» («Warka-Gülşa»)

Muddagy [mudda'y:] (köne söz) — dawa edýän adam, dawaçy, nähek ýere bir zady talap edýän adam. «Muddagylaryň jepasý bagrymy gan eýledi.» (Gaýyby) «Akly kämil, ylm-u hikmet kämil biler, Muddagylar dawa bilen oňa geler.» («Kyssaýy Ýusup»)

Mugan [muğa:n] — Azerbaýjanda ýeriň ady. «Könlüm iştär Häzirebegjan ýurduny, Mugan daglaryň gary bar, gary.» («Saýatly-Hemra») «Teşne leb bolmuşam Mugan çöllerde.» (Misgingylyç) «Ýalaňaç horlanmaz Mugan gýşyna, Ýazyna dürli ot, maly — başyna.» (Zelili)

Muganny [muğanny:] (köne söz) — aýdymçy, bagşy. «Düz nagmaňy, muganny, hub-u ýagşy saz kylgyl.» («Zeynelarap») «... muganny, sazanda, guýende bir taýpa bolup, Ýusup alaýhyssalamyň aldyna rowana boldular.» («Ýusup-Züleyha»)

Mukym [mukuým] (köne söz) — ýerleşen, jaylaşan, ornaşan; oturymly, mesgen tutan.

«Bu müddet Oguz Ysfyhandan mukym erdi.» («Gadymy türkmen sözlügi») «Kbulda ykamat etdi Babyr» diýr siz, Andak diýmäňizler ki mukym ermes men.» (Muhammet Babyr) ♦ **Mukym tutmak (bolmak)** — 1. Ýerleşmek, mesgen tutmak. 2. Pugta tutmak, yhlas etmek. «Tut mukym, Misgingylyç, emri-şerigat ýoluny.» (Misgingylyç)

Mukyt [mukuýt] — 1. Töwerek, gurşap alan. 2. Bilimli, göz ýetirýän, aňlaýan, ünsli; jür; tanyş. «Goja Saparmyradyň sözlerini mukyt diňledi.» (O. Ödäýew) ♦ **Mukyt bolmak** — aň bolmak, ünsli bomak. «Ozaldan ýazanyň goluna mukyt bolmadyk Bahar, oçerkiň aşagyna seretdi.» (A. Gowşudow) «Indiden beýläk şu zatlar mukyt bol, Hojam aga — diýdi.» (A. Kekilow)

Mum [mu:m] — 1. Bal arylaryň öýjük ýasanmak we ş.m. üçin, özüniň işläp çykarýan şepbeşik maddasy. 2. Ädikçileriň berklik, ýumşaklyk üçin sapaga çalyan mele reňkli hamyra meňzeş serişdesi. «... Maýajygyň horja ýüzüniň sary mum öwürşegini berip durany-da... Durdynyň gözünüň önünde...» (H. Derýaýew) ♦ **Agzy mumlanan ýaly** — ýalandan-çyndan bir agyz hem geplemän oturan. «Oba ujunda Barsam öý sorasam, Ýa laldyr, ýa agzy mumly çykypdyr.» (Magtymguly)

Mumyýa [mu:muýo] — dagyň uçut gaýalarynda bolýan we döwür-ýenjlik kesellerinde peýdalanylýan gara-gök reňkli jisim. «Mumyýasyny bermez saňa daglaram, Daşlar seni telim ýola örtemän.» (M. Seýidow) ♦ **Dagdan mumyýa tüpeňlän ýaly** — juda kyn.

Muş [mu:ş] (köne söz) — syçan (мыш) «Gürbe muş golunda ýesire dönse, Zeň göwhere, ýakut zeňe öwrülse.» (Magtymguly)

Muş [muş] (köne söz) — ýumruk; gysym. «— Oňa bu muş ýaly naçar günäkärmi?» (B. Pürliýew) «Obada jeň tapsa sansyz bidöwlet, Mert oglunyň depsinden muş döker.» (Magtymguly)

Müje [müjö] — ýekeje däne üzüm, üzümüň bir dānesi. «Iki aýamdaky ganly gabarçak, Müje-müje üzüm ýaly, ynha, bak.» (Jamy)

Müji [müjü] — 1. Keýik owlagynyň, guzynyň aşygy, müjül. «Müji aşygy ýaly kiçijik, kelpenje bir adam...» (B. Kerbabaýew) 2. (göçme many) Örän kiçijik, kindiwan.

«Şyrtgulyň hortaň süýri ýüzüne, müji gözüne soragly seredenini gördi.» (A. Atajanow)

Müňkür — birine ya-da bir zada doly ynam etmeýän, şübhelenip ýören, betgüman. «Müňküriň göwnünden gitmez gümany.» (Nakyl)

Müňker — o dünýede ölüden sorag edýän perişdeleriň birisiniň ady, beýlekisiniň ady — Nekir. «Müňker-Nekiriň haýbatyn Ýer goýnuna giren biler.» (Aşyky)

Mürrelmek [mürrölmök] — 1. Doly boýuny alman, ýygrylmak, sapagyndan aýrylyp ýygryt-ýygryt bolup kiçelmek, mürüşmek (miwe) «Ekiz alma bolsun, ekiz mekgejöwen ýa-da kádi bolsun, parhy ýok, ony ýüpden asyp, tä özi mürrelip, gurap gidýänçä, saklar ýörer ekeni.» (Anna Paýtyk) 2. Garrap, syrkawlap göwresi kiçelmek, horlanmak, ýüzi çytylyp, bir çümmük bolmak. «Ol gözünü alardyp seretdi-de, ýene öňküsi ýaly oturdy, mürreldi.» (N. Saryhanow)

Müzzermek [müzzörmök] — 1. Müýnli ýaly ýygryljyramak, egniňi gysmak, kiçelmek. «Ümüriň içinde ýaly bolup görünýän ýoldaşlarynyň hemmesi müzzeren çaga meňzäp, ýüzlerini aşak salyp durlar.» (A. Taganow) 2. (göçme many) Çekinip, asgynlap gowşamak, ýöwsellemek. «Öz-özine bat berip, Dünýä sygmaýan Tilki, Häzir ejiz, müzzerlip, Pişikçe-de ýok belki.» (A. Kekilow)

Mürrük — kadaly ösüp bilmän göýen ir-iýmiş, miwe; mürşerip gasyn-gasyn bolan. «Garny çuwal ýaly, ýüzleri arryk, Alkymy salparan, ýaňagy mürrük.» (Ata Salyh)

Müzzük — müzzerip duran, keýpsiz, ruhdan düşen. (Müzzük halda başyny aşak sallady)

Mürt (köne söz) — näz-nygmatlar; maddy baýlyklar. «**MUGTHOR**. Biriniň hasabyna ýaşaýan, kesekiniň zähmetiniň mürdüni çürtýän, mugtiýen.» («TDD sözlügi» 113 sah) ◇

Mürdüni iýmek (gemirmek) — 1. Biriniň gazanjyny iýmek; biriniň emlägini peýdalanmak, öz haýryňa geçirmek. «Otursyn-da «Hudaý» diýip, Atasynyň mürdün iýip.» (A. Atajanow) «... Alaşa baýyň mürdüni iýip ýaşaýan bu owadan... gelniň nähili adamdygyny anyklajak bolup, iki jora...» (A. Atajanow) 2. (göçme many) Wezipänden peýdalanyp ogurlyk, parahorluk we ş.m. etmek. «Badhyzyň mürdüni gemrip ýatan, ýuwarda çykan ýedi ýaşar peläket-dä!» (O. Annaýew)

Mürit [mürüýt] — piriň şägirdi, sopy. «Ellimde elime tesbih almyşam, Altmyşymda pire mürit bolmuşam.» (Magtymguly) «Pir azman, mürit azmaz.» (Nakyl)

Mürşit [mürşüýt] — 1. Sopularyň ýolbaşçysy; pir; şyh; dogry ýol görkeziji. «— Şasenem diýr, ýatsam, bir ahwal görsem, Düşümde bir mürşit pire gol bersem.» («Şasenem-Garyp») «Bir mürşit etegin tutsam, aglasam, Yşk oduna jany-jismin daglasam.» (Magtymguly)

Mürtük — inini-boýuny almadyk, göýdük (tokly, göle we ş.m)

Mütrük [mütürük] — haýwanlara düşýän goňrumtyl reňkli sakyrta meňzeş mugthor möjejik. «... galyň bolar-bolmazlar mütrik ýaly ýapyşyp, ýerli-ýerden ganymyzy sorup yatýrlar.» (T. Taganow)

Müşdek [müşdök] — ujypsyzja azyk zapasy, bogdajyk un, däne we ş.m. «Biz seni öz tejribämize, öz islegimize görä öýereris, üstüne öý dikeris, dulaňa müşdek taşlarys.» (B. Kerbabaýew) «Müşdekleriňizi gaýgyрмаň-da, çörek bişiriberiň!» («Sowet Türkmenistanynyň aýallary» žurnaly) ◇ **Müşdegiňi çekip gutarmak** — ähli zadyňy utdurmak, utulyp batmak, lüt galmak.

Müşdük — 1. Sigaret (ýörite süzgüji bolmadyk çilim) gysdyryp çekilýän bir tarapy ýasyja, beýleki tarapy tegelek turbajyk şekilli, temmäkiniň tüssesini sorar ýaly deşigi bolan enjam. 2. Gyzgyn sim basyp tütedilýän tirýegiň tüssesini içine dartmak üçin, kagyndan togalap ýasalan sere boýly turbajyk şekilli enjam. «— Ýok, kaka! Oglanlar-a etdi, men çekmedim. Ýöne... tirýek çekip bolansoňlar ýerde ýatan müşdüg-ä ysgap gördüm! — diýipdir.» (Ç. Çopanow) 3. Tüydük saz guralynyň başyna geýdirilip, üflenende agza

salynýanja ýeri, naýy. Müşdük tüýdügiň gyralarynyň öl bolup zaýalanmazlygy hem-de arassa ses almakda peýdaly. «Tüýdüge müşdük oturdylyp çalynýar. Gyzylybatly tüýdükçi Agöýli Batyrowyň gürrüň bermegine görä, öňler tüýdügiň müşdugi kümüşden ýasalar eken. Soň-soňlar mis peşenlerden ýasalyp ugrapdyr. Tüýdugi müşdüksiz hem çalmak bolar.» (O. Annanepesow)

Müşrüp — seret. **Müşerrep.** «... patyşanyň gaşyna baryp, nagt baş ýüz tümen tyllany alyp, bir bölek goşuny alyp, gaýdyp gelip, bir ýap boýuna müşrüp bolup, patyşanyň ýigrimi baş ýaşly gyzyňam aldyň.» («Görogly»)

Müşrik [müşrük] — (seret «Şirk» sözünden) Hudaya şarik bar diyip ynanyan, köphudaýly, butparaz. «Bu keramaty gapynyň jaýrygyndan görüp duran müşrikler hem Isanyň eden hereketini gaýtalap, onuň dinine girýärler.» (R. Sabyrow «Gürgenç») «Wujutlarym öz-özünden köýüp ýandy, Müşrikleriň imanyny şeytan aldy.» («Hikmetler»)

Mysala [mysa:la] — «görnüş», «sympat», «keşp» we ş.m. manylary aňladyp, käýinip, zeýrenip, igenip aýdylýan söz.

Mysaly [mysa:ly] — kimin, misli, dek, ýaly. «Lebleriň şirindir mysaly köwser, Ak ýüzüň görmäge intizar oldum.» («Saýatly-Hemra») «Mysaly bady saba, baryndan burun baryşyň.» (Mätäji)

Nagara [nağara] — biri-birine ýanaşyp duran iki sany ýarym şar (gazan) şekilli, kakylýp çalynýan gadymy saz guraly, depregiň bir görnüşi. Nagara ýeňişleri, üstünlikleri dabaralandyrmakda we ş.m. çalypdyr (литавры) «Ahyr uzak garaşdyran daň atdy, Nagaralaň sesi ili oýatdy.» (Saady) ♦ **Nagaraňy döwmek** — aýyňy pürküp igenmek, käýinmek.

Nagra [nağra] **I** — sowuk ýaragyň tygyndan galan ýara, ýaraň yzy. «Şu baryşlaryna özlerine nagra düşürmän, Öwezi derwezeden alyp çykdylar.» («Görogly»)

Nagra [nağra] **II** — gaharly gygyрма, arlama, azm. «Saňa zardyr Arabystan, Hindistan, Nagraňdan titirär oldy Türküstan. (Magtymguly) ♦ **Nagra çekmek (urmak)** — gazaply ses bilen aýyrganç gygyrmak. «Ol şeýle nagra urdy, haýkyrdy kim, daglar daşlar-ýaňlandy.» («Gorkut ata»)

Nerrik I — hamyň iç ýüzünde döreýän agyrysyz düwün, mäs.

Nerrik II — dowaryň guzlamazlyk keseli. «Atsyz öter ýigide nerrik aýal duş geler.» (Nakyl)

Nerregk — bezeg şaýlaryna dürli deşikleri deşýän gural, buraw.

Ogurja [oğurjo] **I** (gepleşik dili) — demirgazyk-günbatar tarap, guşlugyň gabat garşysyndaky tarap. «Suw ogurja tarapa akýar, suwy şol tarap ogurlaýar.» (Ö. Berdimyradow. «Çarwa pähimleri») (Ogurja bakyp synja gylmak)

Ogurja [oğurjo] **II** — dutaryň dokuzynjy perdesiniň ady. «Käbir halatlarda bagşylar indiki, has çekimli aýdym üçin sesini aýamak maksady bilen «kyýamat perdäniň» deregine «ogurja perdäni» (ýagny, 9-njy perdäni) ulanyp, yzyna dolanýar.» (O. Annanepesow)

Ogruja [oğrujo] (gepleşik dili) — ogra kinaýa bilen aýdylýan söz, ýeserje ogry, kümsüjek. «Ýasa gelen garryja bir ýaşulyň, Ýeke özi galanmyşyn seretse. Onsoň bu-da öwenmişin özüçe: «Ogrujady, ogrujady neresse...» (H. Kulyýew)

Okaryk [oka:ryk] — ekerançylykda suwy kadaly goýbermek üçin joýalaryň depesinden keseligine gazylýan ýap. «Çöket jardan beýik okaryga suw çykarýan jykyryň hatara küýzejiklerinden süýügi gaýdýan suw çylgymlaryna dik asmana galan Güniň tylla şöhesi

düşýär.» (A. Atajanow) «Toýly digirlerden suw dökülýän okarygyň raýşyna bardy-da, elindäki tal taýagyny haşamlamagyny dowam etdirdi.» (A. Atajanow)

Okuryk [okuruk] (taryhy söz) — juwazyň yüküni (leňnerini) malyň boýny bilen birleşdirýän agaç.

Omaç [omoç] — 1. Goşly ýer sürülýän ýönekeýje azalyň daşyna demir hopba (seret. **Paza**) geýdirilip ýere girýän we ýeri agdarýan bölegi, burny. 2. (göçme many) Urmaga gamaýly ýognas taýak. «**Omaç** — azalyň demir geýdirilýän uýy süýnmegräk, ýokarsy togalak agajyny, şeýle-de uýy tommarçakly taýagy aňladýan bu söz «om» kökünden we -a hem-de -ç goşulmalaryndan durýar.» (S. Atanyýazow)

Omça [omço] — sazagyň, ojaryň ýogyn ýeri, düýbi. «Ýetim gözi çemçede, odunçyňky — omçada.» (Nakyl) «Bilbili saýraýa bilmez, gaýnaganda tünçe dek, Hiç bir odun onça bolmaz, ýagşy ojar omça dek.» (Körmolla)

Omaça [omoço] — malyň but, gol süňkleriniň bir bölegi (bişirilen); uýy tommarçakly uýluk süňki. «Ýüz tomaşadan bir omaça.» (Nakyl) «Ol öz okarasyna omaça düşende, ýiligini maňa kakyp berýärdi: «Myradym, köpräk iý-de, tizräk ulal!» diýýärdi.» (B. Kerbabaýew)

Osmak [osmok] — şeýledir öýtmek, meňzetmek, deňemek. «Ogram özüne osar — orramsam.» (Nakyl) «Her kimi özüňe osma.» (Atalar sözi)

Oslamak [oslomok] — çak etmek, bir zady güman etmek, çen-çak bilen garaşmak. «Öňi bilen Aşyrdan oslap, onuň ilen-çalan ýerlerine aýlandylar.» (B. Kerbabaýew) «— Enekütüden her zatlary oslaýmalydyr, jan dogan — diýdi.» (H. Derýaýew)

Owarra [oworro] — daş, uzak (ýer) «Eýe gözi bilen garap dowara, Açgöz börülerden et sen owarra.» (Saady) «Mama ukyly gözünü Sona bakan aýlady: — Ýeri, owarra bolsana, ýer çeken!» (B. Kerbabaýew) ♦ **Iki jahan owarrasy bolmak** — ne eýläk, ne beýläk, ne aňry, ne bäre, iki aralyk iç ýakan. «Ne aňry, ne bäre, iki jahan owarrasy bolup galdyk.» (A. Gowşudow) **Owarra etmek** — ýok etmek, güm etmek. «Bag eýesem onuň syrtyna depip, Çykardy bagyndan owarra edip.» (Jelaletdin Rumi)

Owarram [oworra:m] — näme bolsa şol bolsun, aýby ýok, goý, bolsa bolsun; jähennem. «Owarram, ýykylysyn garry Mürçesi, Garry gadyrdany salma gözüňden.» (Kemine)

Owaz [owa:z] — 1. (lingwistika) Öýkenden gelýän howanyň, bogazdaky ses perdeleriniň, dil, dodak we beýleki gepleýiş organlarynyň bilelikdäki sazlaşykly hereketinden, yrgyldysyndan, gatnaşygyndan döreýän ses. «Bular (çekimli sesler) sap owazdan emele gelýän bogun döretmäge ukyply seslerdir.» (B. Weýisow, G. Babaýewa) 2. Aýdymyň, sazyň ýakymly sesi, heňi, labzy. «Gaýgy-hasrat siňen buz dek göwünler, Owazyň ýaňlansa, erär, dutarym.» (G. Bäşiýew) 3. (göçme many) Bir zat hakynda habar, ses; bir zadyň sesi. «Pereňde gyratyň owazy geldi.» («Görogly») «Dil ujundan dälidir, düşün, bu sözler, Ýüregim owazy, Ogulnabadym.» (A. Kekilow)

Owaza [owa:za] — biriniň ýa-da bir zadyň dabarasy, tarypy, şöhraty. «Owazasy il içine dolupdy.» (B. Kerbabaýew) «Owazaň Çyn-Maçyn daglar aşasy.» (Magtymguly)

Öç [ö:ç] — 1. Ar almak hyjuwy. «Gündeş — günde öç.» (Nakyl) 2. Duşmançylyk, ýagylyk, jetlik. «— Ryzagulynyň Keýmirde näme öji bar? Nähili ary köýdükä?» (Ata Durdyýew) ♦ **Öç almak** — birinden ar almak, oňa gaýtawul bermek üçin gazaply ýagdaýa, herekete geçmek. **Öç bolmak** — duşman bolmak, tersleşmek. «Ýa-da gelenim ýakmady, Biziň bilen öç boldumy?» («Görogly»)

Örç: *örç almak (etmek)* — barha güýjemek, möwç almak, ýaýramak. «Eziz han gününde örç alýar.» (B. Kerbabaýew) «— Aýdylyşyna görä, medrese, hujre arwah-jynyňam örç edýän ýeri bolara çemelidi.» (B. Kerbabaýew)

Önüm [ö:nüm] — öndürilýän zatlaryň jemi ýa-da önümçilikde öndürilýän zatlaryň bir görnüşi. «Tentegiň dynymy bolmaz, işiniň — önümi.» (Nakyl)

Öndüm [ö:nnüm] — öndürijilik, iş önjeýliligi, iş öndürip biliş derejesi.

Öre [ö:rö] — 1. Tärimsiz gurlan öýlerde (oraça, çatma) tutuş uklary göterip duran tegelek görnüşi emele getiren diregler, sütünler, örkler, aýaklar; öýüň berk durmagy üçin tärimiň içinden urulýan sütün, daýanç. «— Aý, oglum, nä bela boldy? — diýip, bu-da çatmanyň artky öresinden gaýym ýapyşdy.» («Görogly») 2. Jykyryň çarhynyň iki ýan gapdalyndaky dikilen sütünleri, ýanöresi. «Öresi bakyp semaga arşy-agla görgüsi, Haktagala birligige hem güwälik bergisi.» (Andalyp «Jykyr») 3. (göçme many) Daýanç, direg, sütün; arkadaýanç. «Ýygyn görki ýow gününüň öresi, Üşbu gara ýeri guçdy diýdiler.» (Magtymguly)

Öri [ö:ri] — 1. Mal bakylýan meýdan, ýer, çygyr, ýaýla. «— Söňky günler-hä orslaryň hüjümi ýatyşdy, mallaram örüde hezil edinip ýaýnaýar.» («Gökdepe söweşi») 2. Gidýän ýeri, gezýän ýeri. 3. (göçme many) Gerim, çygyr. «Örisi ýaýrap gepiň, Wagtyny alar köpüň.» (G. Ezizow) «Orta asyrlarda türkmenleriň Aziýa ýaýraýşy ýaly, sopusylyk edebiýatynyňam örüsi Merkezi Aziýadan Anadola çenli ýaýradý.» (B. Akatow) ♦

Örüsi giňemek — 1. Baryş-geliş edýän ýeri artmak, gatnaşyk edýän ýeri köpelmek. 2. Dünýäsi giňemek, aladasy, hasraty azalmak, asudalyk aralaşmak. «Mehinliniň örüsi giňemek bilen, onuň durmuşa bolan talaby-da artdy.» (B. Kerbabaýew)

Öwzar [öwza:r] — öýde, hojalykda ulanylýan we gerek bolaýjak senetler, iş gurallary; gap-gaç, goş-golam, paty-puty, öwsele. «Öýem gerek däl, öwzar hem.» (B. Kerbabaýew)

Öwzaý, öwdaý [öwza:ý, öwda:ý]: **öwzaýy (öwdaýy) bozuk** — niýeti ýaman, päli bozuk, terzi üýtgan. «Içerkileriň öwzaýy bozuk görünýär.» (B. Seytäkow)

Öýdüm (dokmaçylyk) — 1. Palas, düýpli gyňaç öýdelende ýerine ýetirilýän bir gezekki tilsim. 2. Çitimiň bir setiriniň ady, çitim setiri (haly, palas... hakynda) «Meniň gülüm el haly, Aýda dokar bir haly, Halysynyň öýdümü, Ýüregimiň aýdymy.» (Halk döredijiliginden) 3. (göçme many) Söýgi, arzuw manyly şahyrana aňlatma. «Rugsat berseň, dünýäm, kalbyň töründe, Müdimilik öýdüm bolup galaýyn. Gowsy seň kalbyňda öň aýdylmadyk, Bir ajaýyp aýdym bolup galaýyn.» (Aýdymdan) «Kalbymda sünnälenip serimde keşdelenen, Öwrümlü, öwüşginli syrly öýdüm, Awaza.» (M. Bekmyradowa)

Öýdüme [öýdümö] (dokmaçylyk) — palasyň, torbanyň ýa-da tarada dokalýan nagyşly gyňajyň dokalyş usuly we şeýle usulda dokalan dokma önümi. «Bulardan başgada, Türkmen halysynyň milli muzeýinde horjunlaryň öýdüme görnüşi hem bar.» (M. Bazarowa) «Dokma senediniň öýdüme görnüşinde dokalan at esbaplarynyň arasynda basyryk at ýapynjasynyň örän arzylanýandygy mälimdir.» (A. Baýmyradowa)

Öýdeme [öýdömö] **I** (dokmaçylyk) — öýdemek (Palas, düýpli gyňaç dokalanda erşiň daşyndan dürli-dürli sapak aýlap, nagyş salmak) ýagdaýy: haly, palas dokalanda bir setir çitip çykma, öýdüm etme.

Öýdeme [öýdömö] **II** — öýdemek ýagdaýy, ýagny, ownuk zadyň arasyndaky irilerini ýüzüne çykaryp aýyrma, saýlama, üşeleme. «Aýasynda toprak öýdäp, ondan ýeriň tabyna çen urup, toprak ysgap durýardy.» (A. Allanazarow)

Palan — 1. Keçeden ýa-da kilimden syrdalyp bejerilýän we gaňna deregine eșege salynýan esbap. «Eșegi palan saklar, patyşany — ýalan.» (Nakyl) «Har besläň täjige düşse şalyk at, Palan çeker sürer, gadryn näbilsin.» (Magtymguly) 2. Gerşine alyp ýük daşamak üçin, hammalyň goluny geçirip, arkasyna geýýän enjamy. «Hammala palany ýük bolmaz.» (Nakyl) ◇ **Eșekden palan alança-da görmezlik** — bir işi kyn (gelşiksiz, gorkuly, aýyp, günä we ş.m) görmän, juda aňsat hasap etmek we elujundan ýerine ýetirmekligi başaryp bilmek. «Ol özüne ýaramadyk ýa-da aýdanyny etmedik adamy katyl iberip öldürtmegi eșekden palan alança-da görmeýär.» (R. Sabyrow)

Palana — käriziň söwi ýykylman, opurylman suw syzdyrar ýaly (çöwlik hyzmatly) aýlaw edip söwüň gyrasyna, ýokarsyna örülen suwa durumly agaç, daş we ş.m. güle. «Palana» diýlip söwlerde, gözbaşda, dikanalarda diwarlary opurylmaz ýaly agaçdan, daşdan, kürede bişirilen kerpiçlerden örülen örtgä aýdylýar.» (S. Hommadow)

Parç: parç bolmak — boý almak, pajarlap ösmek. «Siz ýaňy parç bolup gögeren bugdaý, Men bolsam boş tümmül. Şeýleräk ýagdaý.» (Saady)

Parça I — bir bitewi zadyň bölegi, bitewi zatdan kesilip, parçalanyp ýa-da bölünip alnan bölek, tike. «Her pilin uranda bir parça dartyp.» («Perhat we Şirin»)

Parça II — her hili geýimlik owadan ýüpek matanyň ady. «Sandyklaryň ýüpek parçadan doly.» (K. Gurbannepesow)

Partaw [partow] — özleşdirilmedik, boz, tarp, ýatan (ýer hakynda) «Suwy ekilmejek gamyşly partaw ýerlere kowup goýberipdir.» (Ş. Taganow)

Parhaw [parhow] — bugdaý, arpa we ş.m. däne gömlüp saklanýan çukur, ury. «Emma obanyň belli-belli adamlarynyň parhawlary galladan dolup durýardy, urulary hem açylman ýatýardy.» (A. Gowşudow)

Paşmak I (gepleşik dili) — işi şowlamak, oňuna bolmak, başa barmak, amala aşmak.

Paşmak II — 1. Düýäniň syňrakly gaty dabany. «Düýeleriň ýasy paşmaklary dynuwsyz çäge sowurýardy.» (B. Kerbabaýew) 2. (gepleşik dili) Ýeňil, ökjesiz köwüş, ayakgap. «Paşmagny göter başyňa, Mätäji, güýçli pir bolsa.» (Mätäji) «Bir hudožnik öz sergisin açypdyr... Bir paşmak tikýän hem oňa geçipdir.» (G. Seýitliýew)

Peşmek (botanika) — düýbi inçe, ýokarsy telpekläp ösýän, gabarasy uly ýabany ösümlik. Peşmegiň guran görnüşi yeňil, ýeliň ugruna togalanyp ýören. «Men seni ýel göteren peşmek ýaly tozdurybam bilerin.» diýip hemle urdy.» (B. Kerbabaýew)

Paýan [paýa:n] (köne söz) — soň, ahyr, yz. «Kişi mähnet bilen mal gazanmasa, Gelen döwletiniň paýany bolmaz.» («Şasenem-Garyp»)

Peýan [peýa:n] (köne söz) — peýda, nep, haýyr. «Geç, köňül, dünýäden eýleme höwes, Panydyr, hiç kime peýany bolmaz.» (Magtymguly) «Herki zadyň jepasyny çekmeseň, peýany bolmaz, Görogly.» («Görogly») «Namartdyr merdiň duşmany, Dostuna kylmaz peýany.» (Aşyky)

Pelek I (köne söz) — asman, gök. «Aç hem bolsaň, barma ile dilege, Diý: «Köşkde men, başym barmyş pelege.» (Magtymguly)

Pelek II — ykbal, täleý, ýazgyt. «Pelek tumşugyny asmana dikip, Geçdi seniň ýüregiňe dag çekip.» (G. Seýitliýew) ◇ **Pelegiň çarhy (gerdany)** — aýlanyp-dolanyp üýtgap duran zamana, heňnam, çarhy-pelek. «Ýüzüň Züleýhanyň görki, Aýlanar pelegiň çarhy.» (Magtymguly) «Pelegiň gerdany keçdir, ýaranlar.» (Magtymguly)

Pilek — suw çiliminiň temmäki guýulýan ýeri. «Aýakly çilimiň suwuny, pilegini tazelän çilimsaz Daşhowuzyň ak temmäkisinden çyglap salyp, ojaryň közüni üstünde goýdy-da,

serpinjegini geýdirip, çilim tutup berdi.» (B. Kerbabaýew) «... atdan düşip, çilim çekmekçi bolsalar, kä çilimiň pilegi deşik, käsiniň suwy ýok.» («Görogly»)

Pelle I — 1. Ylgaw, çapuw we ş.m. ýaryşlarda iň soňky barylmalý ýer, pellehana, toýhana. «Pelläge barsañ, meger, gyzdan gylykly duruşyň.» (Mätäji) 2. Geçilmeli aralyk, aradaşlyk, menzil. «Atlaryň gaýdan pellesi gaty daşdy.» (A. Gowşudow) «Neri ýöriş, aty ýaryş, Uzak pelle harap eder.» (Seýdi)

Pelle II (ýerli gepleşik) — deň iki kesilen garpyzyň, gawunyň bir bölegi. «Garpyzyň ýaňy çigidi garalypdyr. Eti çala öwşün atýar. Onda-da, men bir pelläniň ortasynda örküçläp duran maýasyna elimi urdum.» (Anna Paýtyk) «Dermanly çüýşeji ýarylan garpyzyň pellesine salyp, esli wagtlaý sowatmalý boldy.» (A. Atajanow)

Pelle III (köne söz) — basgançak; dereje. «Pelle-pelle aşak düşer adamzat.» (Magtymguly) «Çeper ejäniň peltesi soňky pellesine çenli peseldilen nebit çyrasy gara öýüň içini çalaja ýagtylandyrýardy.» (A. Kekilow)

Pille (ýerli gepleşik) — bir zadyň, wakanyň bolýan wagty, pursady; wagt, çen, çak. «Yagdaýyma belet bir kädikelle, Meni öwen boldy duş gelen pille.» (Saady) «Uly il açlykdan horlanýan pille, Diňe aňsyz mahluk kakar heşelle.» (Saady)

Pelte — 1. Çyranyň ýangyçdan yzgar alyp ýanýan ýüplükden örülip ýasalan ýasyraýyk ýüpi. «Çeper eje çyranyň çüýşesini geýdirip, peltesini ýuwaşlyk bilen ýokary galdyrdy welin, öýüň içi ýagtylanyp gitdi.» (A. Kekilow) 2. Çakmak bilen urup ýarylýan misi (jamy) bolman, gapdalyndan ot berip atylýan gadymy tüpeňleriň, toplaryň däre ot beriji, tutaşdyryjy bagy. «Otlar ýaly köne topuň peltesin, Ýa-da partlaýjy mina lentasyn.» (A. Kekilow)

Petle — gabsany, äpişgäni söýä berkitmek üçin ulanylýan, iki eplenýän ýasy demir. «Serçe soýdursaňam gassaba soýdur, petle goýdursaňam ussa goýdur.» (Nakyl)

Peýmen — galla salynýan 6-7 putluk uly çuwal. «Peýmen — gallany ýerleşdirmek üçin ýörite dokalýan ýedi put agramdaky bugdaý sygýan çuwal.» («Türkmenistan» gazetini)

Peýman [peýma:n] — edilen äht, wada, şertnama, ähti-peýman. «Sen — oglum, Zöhre jan — gyzym, Ähtiňiz bar peýman bilen.» («Zöhre-Tahyr»)

Peýmana [peýma:na] (köne söz) — 1. Adama berlen ölçeglije ömür; ömür kasesi. «Toba jamyn noş kyl, peýmana dolmasdan burun.» (Magtymguly) 2. Ajal. «Namartlardan ýaman ýeg, Her zulumdan peýman ýeg.» (Magtymguly) ♦ **Peýmanasy dolmak** — ömri gutarmak, dünýäden gaýtmak. «Ajalym ýetişiň, peýmanam doldy.» («Saýatly-Hemra»)

Piş [pi:ş] (köne söz) — öň, öň tarap; ileri. «Bahaýymlar müftüsi sen, pişi diwanly bedew.» (Mätäji)

Pişe [pi:şe] — kär, iş, hünär. «Kimni görsem bir pişede, Meniň könlüm endişede.» (Magtymguly) «Goçaklara budur pişe, Günde yşk eder döwüşe.» (Zelili)

Puşda [puşdo] (gepleşik dili) — iki joýanyň aralygyndaky zolak ýer, iki joýanyň arasy. «Murtuny towlap, goluny ýaýyp, puşdanyň üstüni basyp, biri-birine ýetipdir.» (Nurberdi Pomma)

Puşta [puşto, puşdo] **I** — çogdam, topbak (saç, zülöp we ş.m) «Ak ýüzünde şol puşta, Zülpünden öldüm-öldüm.» (Aşky) «Günüň saryýag ýaly mylaýym çyrazlary jadyly bulaklary sallançak edip oýnaýardylar-da, bir puşta tolkuný geçirip, indikiniň gerşine münýärdiler.» (Ö. Nepesow)

Puşta [puşto] **II** — depe, belentlik. «Ki elkyssa, ölüden puşta turdy.» (Abdysetdar Kazy) «Bu jahan bir puştadyr, Kim zinde, kim küştedir.» (Magtymguly)

Pušt (köne söz) — arka, yz. «Pişiň Eýran bolsa, puştuň Turandyr, Dost işiňe hoşwagt, duşman haýrandyr.» (Magtymguly) **Puštu-pena** — arkadaýanç. «Ýa, Muhammet Mustapa, Siz barçaga puštu-penah.» (Magtymguly) «Çopan diýdi oňa: «Älemin şasy, Biz deý garyplaryň puštu-penasy.» (Saady)

Pyšt, pušt — 1. Kowum-hyşt, tohum-tiç, nesil. «Resulnyň bilse her kim dört puştun, Kyýamatda gezer sekiz behiştin.» («Hikmetler») «Tä kyýamata çenli puştba-pušt (nesilme-nesil) ähli öwladýň hor-zar bolmasyn — diýip, düýşüni ýordy.» («Ýusup-Züleyha») 2. Towugyň indiki guzlajak ýumurtgalarynyň owunjak gyzylymytl sary reňli düwünçejikleri, tohumy. ♦ **Ýedi pyşdy (puşty)** — ýedi arkasy; ata-babasy. «Ýedi pyşdyma çekmesem, ýerden göterenime (göbegene) çekerin.» (Atalar sözi) «— Artyk ýaly ýedi gapyda ýer tapmadyk ýedi puşty onuň ýaly mala aýagy degmedik aýak astylara at berip, siz, näme eliňiz daňylgymydy?» (B. Kerbabaýew)

Pyrka (köne söz) — topar; partiýa. «— He-e, bolşewikler ýöne bir pyrka diýsene.» (H. Derýaýew)

Pyrkat, Pyrak [pyrkat, pyra:k,] — aýralyk, aýra düşme, jyda bolma. «Wysalynda köňlüm gül deý açyldy, Pyrkatynda elip kaddym ýaý indi.» (Mollanepes) «Göterdiň Meňli ýarymny, Goýup janda arman, pyrak.» (Magtymguly)

Rabat, ribat [yrava:t, iriva:t] (köne söz) — 1. Gala, pugta bina. «Bu rabatda bir diňlän ýok, okan ýok.» (Magtymguly) «Magrupy, sen bu ýollardan çykmagyl, Düzülgen ribatdyr, diniň ýykmagyl.» (Magrupy) 2. Haýyr-sogap üçin ötegçilere niýetlenip gurlan düşelge, kerwensaraý; pakyr-pukaralaryň ýaşamagy üçin salnan jay. «Togrul beg... Çagry beg bilen pikir alyşdy... nirelerde rabat — kerwensaraý gurmalydygynyň geňesini etdiler.» (O. Ödäýew) «Nyzamylmülk özüniň gurduran medreselerine, saldyran köprülerine, kerwen ýollaryndaky rabatlara we binalaryň gapysyna Mälik şanyň adyny ýazdyrypdyr.» (J. Hatamow)

Ragbat [uroğvot] — ysgyn, tap, mejal, gurbat. «Aýak üstünde durmaga ragbaty galmansoň, ýer gujaklap, perýat etdi.» (O. Ödäýew) ♦ **Ragbatyň gaçmak (galmazlyk)** — güýjüň, kuwwatyň gaçmak, ysgynyň, mejalyň gitmek. «Söz sözlärge ragbatym galmady.» (Baýly şahyr)

Ragbat [yrağvet] (köne söz) — meýil, höwes, isleg. «Nesihatdyr bu sözler hoş bilene, Bilip jany bilen ragbat kylana.» (Azady) «Tubbag Muhammet alaýhyssalamyň dinine ragbat etdi.» (Rabguzy)

Rapyg [ra:fyğ] — 1. Ýokary göteren, yokary galdyran; yokary göteryän, yokary galdyryan, beygeldiji. 2. Beyik, belent. (arapça: ra:fi') «Zeminiň rapygy, gögüň diregi, Lowhul-mahfuzda hem semada belli.» (Magtymguly) «Ýolda galdym, halym sorar rapygym sen, Golum tutup, ýola salgyl, entel-hady.» (**Entel-hady** — sen dogry ýoly görkezijisiň, ýa Hudaý!) («Hikmetler»)

Rapyk, rafyk [rapy:k, yrafy:k] (köne söz) — dost; ýoldaş, hemra; söhbetdeş. «Molla Töre ahun şerifleri Kemine şahyr bilenem, Mollanepes bilenem rafyk bolupdyr.» (A. Atajanow) (Häzirki döwürde janly gepleşik dilinde seýregräk ulanylýan «**Rakyp bolsun**», «**Rakyplysy bolsun**» alkyş söz düzümleriniň başky «rakyp» bölegi «rapyk» sözünüň fonetik (ses) özgermä sezewar edilen görnüşi diýen çaklamalar bar)

Rakyp [yraky:p] (köne söz) — 1. Keseki, ýat. «Biliňde çemen baglap, rakyplara gül berdiň, Köp pitnäni oýgatdyň, duşmanlara dil berdiň.» (Ýagmyr. XIX asyr şahyry) 2.

Duşman. «Seljeler men indi agy-garany, Dost, rakyp, gardaşym, Haky, ýarany.» (Magtymguly) «Bardym Mylaýym ýanyna, Rakypdar suwsar ganyma.» («Nejep oglan») *Ragyp* [yra:ğyp] (köne söz) — meýilli, höwesli. «Emri-hak tut, ragyp olgul sünnete.» (D. Azady)

Rehem (köne söz) — 1. Enäniň yatgysy, ene garnynda çaganyň ýerleşýän ýeri. «Ata bilinden düşdüm, ene rehemne geldim, Kyrk-küwen bilen çykyp, bir zerre gana geldim.» (Magtymguly) 2. Garyndaşlyk, dogan-garyndaşlyk.

Rehim [irehim] — biriniň ýa-da janly-jandaryň kyn halyna, ýagdaýyna dözümsizlik, yuka yüreklilik, yürek awamaklyk. **Rehim kylmak (eýlemek, inmek...)** — dözmän, gynanyp, haýpy gelmek, merhemet etmek, bagyşlamak. «Naýynjar dillendi: «Ýagdaýma garap, Rehim edäýmeseň, meň halym harap.» (Jelaletdin Rumi)

Rehmet [irehmet] — 1. Ýuka yüreklilik, mähirlilik, merhemet. «Alla jan, jan Hudaýym, daýzam janyň ýüregine rehmet guý.» (Ö. Nepesow) 2. Allatagalanyň ölenleriň günälerini bagyşlamagy. «Kimse päklenmegi düwse netine, Duçar bolar Taňryň rehmetine.» (Saady) «Hak rehmet etsin» diýp, doga kysynlar, Tamam ulus-iller Çowdurhan üçin.»

(Magtymguly) 3. (göçme many) Peýdaly ýagyş. «Rehmet gökden ýerge düşer, Degip gara saçlaryňa.» (Mollanepes) «Misli rehmet baranyňdan suw-sil etdiň baýyrlary.» (Ertekiden) *Rehnet* [irehnet] — bir zatdan görülyän eşret, lezzet, hözir, maza. «Çekseň zähmet, ýagar rehnet.» (Nakyl) «Eşretiň gözbaşy, eý, beýik zähmet, Diňe seniň bilen tapylýar rehnet.» (A. Kekilow)

Resim [iresim] — adaty ýagdaý, adaty düzgün-tertip, adat. «Pelek bizi saldy bu resim.» (Seýdi) «Ol şony resim edinipdir.» (A. Gowşudow) «Gökdepe galasynda häzirem şol resim, şol adat dowam edýärdi.» (A. Gowşudow)

Resmi [iresmi] — döwlet işlerini berjaý etmek bilen baglanyşykly bolan, hökümet, ýolbaşçy işgär tarapyndan bellenen düzgün, kada. «Mahmyt Gaznalynyň ýöredýän syýasatyna ters gelýändigini üçin, ol bu poemany resmi tarapdan goldamandyr diýen pikiri alymlar öňe sürýärler.» (R. Mustakow)

Reýgan [ireýga:n] — biderek, puç. «Zähmetimiň reýgan bolanyna bokurdagym dolýardy.» (Anna Paýtyk) «Reýgan edip azabymyň baryny, Geläýeňok eşdip ýürek zarymy.» (Jelaletdin Rumi)

Reýhan [ireýha:n] I — 1. Ýakymly ysly, ýapragynyň gyrasy kertik-kertik, gögümtil-gyzyl reňkli naharyň gapdalyndan iýilýän işdä açar ot, medeni ösümlik. 2. Ysly otlaryň, ýabany gülleriň umumy ady. «Gark bolmuş reýhana çöli türkmeniň.» (Magtymguly)

Reýhan [ireýha:n] II — «Görogly» eposynyň bir gahrymany, Reýhan Arap. «Ata-babamyň gandary, Zalym Reýhan, döwüşeli.» («Görogly»)

Ryýa, riýa [yryýa: riýa:] (köne söz) — ikiýüzlilik, hakyky bolşuňy ýaşyryp, özüni erbet işlerden saklaýan edip görkezme, gözboýagçylyk. «Ryýa boldy köpün okan namazy, Taňry hiç birinden bolmady razy.» (Magtymguly) «Kazylar hökmüni ryýa eýledi, Rişwet alyp, ýüzün gara eýledi.» (Magtymguly) «Ruza tutup, halka ryýa kylganlary, Namaz okap, gola tesbih alganlary.» («Hikmetler»)

Yrýa [yrýa:] — 1. Zaýa, isrip. «Olar guýudan suw çekende-de, suwy öz gabyna guýanda-da, ýeke damjasyny hem yrýa etmeýär.» (A. Taganow) 2. Biderek, boş, netijesiz. «Könelerimiziň eden işleriniň, edim-gylymlarynyň yrýasy bolmaz.» (O. Ödäýew)

Ryzwan [yryzwa:n] — 1. Behişde we onuň baglaryna sakçylyk edýän perişde. «Tä ölinçäm seniň ýoluň garar men, Ryzwan kimin gözüm galdy ýollarda.» (Mollanepes) «Bir

ajap gözeldir ryzwana ogşar.» («Gül-Senuber») 2. Behişt. «Eý, jennet era bir gül, Ryzwana gözüm düşi.» (Magtymguly)

Rozwan (köne söz) — deşik, yş. «Göz ýumynça gözümden ganly ýaşym rowandyr, Rowzan kimin bu çeşmim özge ýana sertmez.» (Mollanepes) «Hallar arasyna tün düşen kibi, Jemi rowzanlara gün düşen kibi.» («Saýatly-Hemra») «Alla nury gabr içini röwşen kylgaý, Melaýyklar degresinde rowzan goýgaý.» («Hikmetler»)

Saçmak — 1. Ýýaýratmak (ýagtylyk, nur, şöhle we ş.m. hakynda) «Emma Watan gujagyny açanda, Ýetimler üstüne nurun saçanda.» (A. Kekilow) «Zülpüni her ýana saçyp, Ala gözli ýarym galdy.» («Saýatly-Hemra») 2. Dökmek. «Ýalan dawa köpeliş, şert edip, ant içdiler, Ýesir edip bir-birin, nähak ganlar saçdylar.» (Aşyky) 3. Syçratmak. «Turup Magtymguly gözün açypdyr, Hyra ner dek ak köpükler saçypdyr.» (Magtymguly) ◇ **Dür (many) saçmak** — 1. Parasatly geplemek, manyly gürrüň etmek. «Okar men, görer men Föwzül-kelamy, Manysyny saça bilmen neýläýin.» (Magtymguly) 2. (göçme many) Özüniň ýa-da özgeleriň aýbyny, syryny açmak.

Seçmek I — 1. Sepelemek, pytratmak, her ýerik oklaşdyrmak, ýaýrap düşer ýaly dazyrdadyp zyňmak. «Sary towuk saman seçer, öz aýbyny özi açar.» (Nakyl) 2. (gepleşik dili) Seret. **Saçmak 1.** «Kireňsiz asmanda aşak sallanan gün, özüniň ýiti şöhlesini seçýärdi.» (A. Gowşudow)

Seçmek II — saylamak, saylap tutmak, saylap almak, saýlap-seçmek. «Bäsleşik boýunça seçip almak ylmy we ylmy-pedagogik işgärleriň attestasiýasynyň möhüm görnüşidir.» (B. Weýisow) «Jennetiň gapysyn şol Aly açdy, Şerigat ýoluny Muhammet seçdi.» (Garajaoglan) ◇ **Çagalaryny seçmek** — ähli ogul-gyzyny öýerip-çykarmak, öýli-işikli etmek.

Sagan [sağan] — ketgene meňzeş, reňki sarymtyl, kiçijik tikenli, gytyk boýly ösümlik. *Sagana* [sağana] (köne söz) — mazaryň üstünde gurlan üsti gümmezli otag, jaý, aramgäh. «Sagana — musulman mazarlarynda gabryň üstünde kerpiçden örülen gümmezzik.» (N. Ýagşymyradow)

Sagyr [sağy:r] (köne söz) — 1. Kiçi; çaga, yaş. «Sagyr erdik, kebir (uly, beýik) etdiň bizi sen.» (Azady) «Sagyr halymda üstümden geldiň, Agladyp, eňredip, ýeňňemi aldyň.» («Görogly») 2. Ýetim.

Sagyr [sağyr] (köne söz) — ker, gulagy agyr. «Ki munda bitmeýen iş onda bitmez, Sagyrmy gulagyň, neçün eşitmez?» (Yunus Emre) «Ýoluksa gözüňe güňu-sagyrlyr, Olaryň halyga gülüji bolma.» (Magtymguly)

Sagry [sağry] — 1. At, eşek ýaly haýwanlarda bilden guýruga çenli aralyk. «Bir bedewi saýlap alar bolsaňyz, Synasyn, sagrysyn, gerişin görüň.» (Magtymguly) 2. Adamlarda bilin inçelýän yerinden otyrýeri aralygy. «Sypalap goýberseň, sagryňdan öter, Tursaň, saçyň ýere deger, Akmeňli.» (Kemine) 3. (göçme many) Arka, ýagyryny. «Sagrysý baş garyş gyzlar, Gazak bilen galpakdadyr.» (Magrupy) ◇ **Sagry ädik** — mal hamynyň sagrysýndan taýýarlanan ýokary hilli ädik. «.. erenler munuň atynyň eýer-esbabyny düzedip... sagry ädik, şemle guşak, günduz sopbaç, pereňi mawut çäkmen geýdirip...» («Görogly») «Agaýunus Göroglynyň... günduz sobbajyny, sagry ädigini — hemme geýimlerini sypyryp alyp, galandar lybasyny geýdirmäge başlady.» («Görogly»)

Salaty — bozuk, ýurt ýykan, saçy kesilen (aýal-gyz hakynda) (Şu salaty bir zatlar aňtap ýören bolaýmasyn)

Salatyn [sala:ty:n] (köne söz) — soltan, patyşa. «Bir salatyn boýlym sallanyp geçdi, Gözümgä sataşdy haly gürjiniň.» («Saýatly-Hemra») «Hasrat bile ötdi hemme soltany-salatyn, Destgir imes mal ile öwlat, hawatyn.» (Andalyp) «Salatyn gerdenlim, dön, gyz, gaýt indi.» («Saýatly-Hemra»)

Sarmak I — gulaç, dolak, çäkmenlik dokalanda ige atanaklaýyn saralyp, erşiň içinden geçirilýän argaç. «Erşine görä argajy, ýüpüne görä sarmajy.» (Nakyl)

Sarmak II — ik egrilende külbike barmaga geýdirilýän gaýyşdan ýa-da esgiden edilen halka, çüýke. «Kümüş sarmak elinde, Tirme guşak bilinde.» (Hüwdi)

Sarmyk — külterlenip çözlenmez ýaly edilen ýüp. (Adatça uzyn ýüp işilende, işilýän ýüpüň dinleri çolaşmaz ýaly sarmyk, kültem edilýär) **Sakgaly-sarmykly** — sakgaly bar bolan, ýaşy bir çene baran. (Sakgaly-sarmykly tirkeş sözünüň 2-nji bölegi bolup gelen «sarmyk» sözi görnüşi taýdan sakgaly sarmyga, külteme meňzedilip, tirkeşdirilen söz)

Sarymaňyz [sa:rymaňyz] — akyl-huş taýdan doly kemala gelmedik, ýaş össürim. «Artyk diýeniň heniz gyzgyny, aýazy başyndan geçirmedik sarymaňyz bir oglandyr.» (B. Kerbabaýew)

Sarymeňiz [sa:rymeňiz] — saçy, ýüzi sary, sargylyt, saryýagyz (adam hakynda) Sarymeňiz, şahdaçyk, alçak gyzy menem öz uýam ýaly görýän.» (A. Atajanow) «Öň hatarda oturan sarymeňiz ýolagçylaram rus dilinde gürleşip barýarlar.» (Esedulla Oguz)

Saý [sa:ý] **I** — çuň bolmadyk, ýalpak (suw barada) «Çykyp seýran etsek belendi-pesi, Saýlardan eşdiler tüpeňiň sesi.» (Seýdi) «Ne sebäpden gark bolupdyr ummana, Kenardamy, saýdadygy bilinmez.» (Magtymguly) «Sowuk suwly, serçemenli saýlar görüldi, görüldi.» («Saýatly-Hemra»)

Saý [sa:ý] **II** — naýbaşy, saýlama, saýyrdyň. «Gara batyr ötdi saý ýigit bile, Niçeler jan berdi seniň üstünde.» (Kätibi)

Saý [sa:ý] **III** — ýan, tarap. «Är ýigitler gazat günü çykanda, Düldül böküp, asman saýy bakanda.» (Seýdi)

Saýy [sa:ýý] — öz önünden gelyän sözden, söz düzüminden aňlanylýan düşüňjäniň dowamlylygyndaky, her bir gaýtalanmasyndaky, her sanyndaky ýagdaýy bildirýän sözsoňy kömekçi, saýyn. «Ynsanyň ruhy höregine öwrülip bilen kämil eserleriň wagt geçdigi saýy gadyr-gymmaty barha artmak bilen bolýar.» (Gurbanguly Berdimuhamedow) «Mollamurta bolar Şeýdaýy daýy, Sözleri şirindir diýdigi saýy.» (Mollamurt) «Egnime algaşdyrsam, ot goýberdi janyma, Ýama saýy biri bar, bit bile doly içmek.» (Kemine) «Şol barşyna Nejep jan baran ýerinde: «ýa suw, ýa saman, ýa garaman, ýa güjüm, ýa bir ýumşagrak ýer» diýip, bir toklusy ýok ýerden, demi saýy bir janlyny hudaýýoly aýdyp barýar...» («Nejep oglan»)

Saýak — 1. Sergezdan, ykmanda. «Duşmasyn selki, saýagy, Her ýere ýeter aýagy.» (Kemine) 2. (göçme many) Keseki, ýat, nätanyş, del adam, saýry. «Öýünde saýak saklama.» (Nakyl) ♦ **Saýak ýörmek (gezmek)** — 1. Ykmandalyk edip, ondan-oňa aýlanyp ýörmek, kaňkamak. 2. (göçme many) Baran ýerinde azgynlyk, bulagaýlyk etmek; haramylygy kesp edinmek. «Saýak ýörme, taýak bar, şindiden däl, baýak bar.» (Nakyl)

Syýak (köne söz) — 1. Gylyk, häsiýet, endik. «Her başy saçlyny hatyn diýmäňler, Hatyn oldur syýagyndan bellidir.» (Magtymguly) 2. Sözleyiş, sözün gelşi. «Gepiniň bolmaz syýagy, Ilden ýygnanmaz aýagy.» (Kemine) 3. Şekil, görnüş; tertip. «Döwlere menzär syýgy, Zor Bezirgene uçradym.» («Görogly») «Bedew ata syn gerekdir syýakdan, Hiç derde ýaramaz galsa aýakdan.» (Talyby)

Süýek [süýök] (köne söz) — süňk. «Eýesini sylan itine süýek atar.» (Nakyl) «Taýak etden öter, söz — süýekden.» (Nakyl) ◇ **Süýegini süýremek** — özüni oňarmak, iç-daşyna ýaramak.

Segse [seğse] — gyrkylygyň sallyaryny birikdirýän iki uçly, ortasy tokgaja agaç bölegi.

Sigse [siğse] (köne söz) — owadan, gelşikli, düşümlü. «Dok tokuşar sigse halgat geýmäge, Kilim gözel zatdyr, don tapylmasa.» (Magtymguly)

Sema [sema:] (köne söz) — asman, gök, pelek. «Jadylykga ýüz goýup, sema üzre uçarlar.» (Mollanepes) «Dem dartganda alar dagny damaga, Asgyranda daglar uçar semaga.» («Babaröwşen»)

Semag, simag [sema:ğ, sima:ğ] (köne söz) — 1. Eşitme, diňleme. 2. Aýdym; derwüşleriň aýdym-saz edip, tans edip nalyş etmesi, zikir çekmesi. «Özden gitmeý raks eýlese, Alla bizar, Semagyndan ýer tebrenip, dartgaý azar.» («Hikmetler») ◇ **Simag gurmak (urmak)** — derwüşleriň Allanyň adyna öwgüli gazaly owaz bilen raks oýnap aýtmagy; tans ýaly hereket bilen edilýän zikir (Ol häzirki «küşdepdä» çalymdaş hereketler bilen ýerine ýetirilipdir) «Nagralar çekdiler, simag gurdular, Sedalar düzüldi, jan-jana geldi.» (Magtymguly) «Şibli kibi aşyk bolup semag ursam, Mansur kibi jandan geçip dara münsem.» («Hikmetler»)

Sima [si:ma:] (köne söz) — keşp, görk, sypat, ýüz. «Niçe bir hüýr sima gabgabyn istäp kylaý surgat.» (Andalyp) ◇ **Melek sima** — perişde ýüzli, perişde görkli. «Bir peri-peýker melek simaýa düşdi gözlerim.» («Şabähram»)

Sepi [sepi:] (köne söz) — nadan, akmak, kemakyl; däli. (arapça: sefi:h, sefa:h) «Her sepige saçma derdiň, sözüňni, Hasrat ody jismiň yakança bolmaz.» (Magtymguly)

Sepil [sepi:l] — biriniň ýa-da bir zadyň ýşgynda, gözleginde we ş.m. hor-homasy bolan, pese düşen; sergezdan. «Başga zatda nazarmyzy eglemän, Sepil bolup ýörşümizi geňlemäň» (Jelaletdin Rumi) «Gördüm, yşkynda sepil men, Görmegen arman eder.» («Zöhre-Tahyr»)

Sepme — 1. Sepmek ýagdaýy. 2. Düýbi oturdylyp däl-de, tohumy sepilip ekilen.

Serpme [seripme] **I** — serpmek ýagdaýy.

Serpme **II** — 1. Dik ýaka bolman, yzlygyna ýazgyn serpilýän ýa-da eplenýän ýaka, ezenek; eplenýän ýeň. «Ine, ýurdumyzyň deňiz-derýa serhetlerini goraýan esgerlere geljekde tälim bermeli talyplaryň başgaplary-da, uly serpme ýakaly köýnekleride beýlekilerden tapawutly.» («Nesil» gazetini) 2. Tüýnügiň üstüne ýapylýan tegelek keçe, serpik.

Serpme **III** — arşyny eşegiň, ýabynyň boýnundan sypdyryp, galdyrmak arkaly ýüküni aňsatlyk bilen düşürilýän nowasynyň yzy kelteräk araba. ◇ **Serpmeden gaýdan ýaly etmek** — garaşylmadyk ýagdaýda ýakymysyz habar, duýduryş we ş.m. bilen allaniçigsi etmek, gorkuzmak, hasrata çümdürmek. «— Doktorlar-a «neizleçim» diýip, serpmeden gaýdan ýaly edendir!..» (O. Ödäýew) **Serpmeden gaýtmak** (göni manyda) — ýük daşayan serpme arabanyň arýşlarynyň malyň boýnundan sypmagy bilen arkan agdarylyp, üstünde oturanyň ýykylyp, arkasynyň, ýeňsesiniň ýere degmegi.

Sepmek — sepeläp dökmek, sepeläp ýaýratmak; (ýagyş, gar) ýagyp başlamak, ýagmak. «Alkyşlap üstüne güller sepdiler.» (R. Seýidow) «Bedasyyla jepa çekme, gury ýere tohum sepmek.» (Nakyl) «Asmanyň ýüzüni gara bulutlar örtüp, iri damjalaryny topraga sepip, ýagyş ýagyp dur.» (Gazetden)

Serpmek — 1. Yzyna öwürmek, yzyna gaýtarmak (sürini, ýygyny, topary we ş.m) 2. Haly-palas, ýorgan-düşek we ş.m. şekilli zatlary arka tarapyna öwürmek, galgadyp, gaýdyryp öwürmek. «Ýaglygyn serpip ýüzünden, Gözledi, ýarym gözledi.» (Durdy Gylyç)

Sergeşte [sergeşde] (köne söz) — haýran, aňk bolan, başy aýlanan, özüni ýitiren. «Jahany kylyp seýran, sergeşde bolan könlüm.» (Mollanepes) «Görüp sergeşte ahwalyny bezmi-bossan içre, Tebessümler bilen bilbile güller lagly-nap açdy.» (Andalyp) «Aşyky-sergeşte bolsaň, uýkuny berbat kyl, Dynmaýan şamu-säherler dat ile bidat kyl.» («Şasenem-Garyp»)

Serkeşte [sergeşde] (köne söz) — sergezdan, legzan, ýurt gezyän, syýahatçy. «Harsydünýä gadryny serkeşte söwdagär biler.» (Şeýdaýy) «Pelek meni kyldy serkeşte-saýyl, Emma könlüm ýary görmäge maýyl.» («Şasenem-Garyp») «Telbe könlüm köp hewes eýlär oşol dildaryny, Däli sergerdan bolup, serkeşte ynsan galmyşam.» («Zöhre-Tahyr»)

Serke — süriniň başyny çekip ýören 2-3 ýaşly biçilen teke, yk. Başyny, önüni çekýän diýen manyly: «**ser**» (baş) sözünden we **teke** sözünden gysgalan «**ke**» böleginden hasyl bolan söz. «Çopan göwnese, serke sagyp süýt alar.» (Nakyl) «Sürübaşy serkeleriň jaňlary.» (B. Hudaýnazarow) «Süri önüni serke çeker.» (Nakyl)

Sirke I — iýmit taýýarlamakda ulanylýan ýiti turşy tagamly suwuklyk, uksus. «Sirke aýdar «bal menem», Nebit özün ýag saýar.» (Magtymguly) «Ugrun tapsaň, sirke öwrülýär meýe, Tikenin awusyn duýanok düýe.» (Jelaletdin Rumi)

Sirke II — 2. Bitin tohumy, ýumurtgasy. «Bardyr gözel sirke basar saçyny.» (Magtymguly)

Serkeç (köne söz) — ýolagçynyň göterýän ýörite käse salynýan gaýyşdan ýa-da gatlanan matadan tikilen gaby. «Ol özüniň ak guşagyny biline guşanyp, biline däri gutusyny, serkejini dakynyp, aýakly hyrlysyny asyp, hemişe daglara awa gidýärdi.» (A. Gowşudow)

Serkeş (köne söz) — boýun egmezek, tabyn bolmazak (adam, haýwan hakynda) «Atlaryň serkeşdir, donlaryň zerkeş.» (Kätibi) «Örülen saçlaryň daglaryň mary, Serkeş könlüm owsun eýläp alan gyz, Artmaz-ýuwmaz tabagynyň daşyny.» (Mollanepes)

Seýrap [seýra:p]: (ýerli gepleşik) **seýrap bolmak** — ine-gana doýmak, ganmak, zerrin bolmak (nahardan, suwdan) «Alijan-da Jeleleddine ýüzlend: — Meniň ýigitlerim seniň lezzetli desterhanyňdan aş iýip doýdular, atymyza-da bol ot-iým berildi. Hezil etdik, seýrap bolduk.» («Çingiz han»)

Serrap [serra:p] (köne söz) — 1. Ýerli we daşary ýurt pullarynyň alyş-çalyş söwdasyny edýän adam. «Serraplar petde-petde pul çykaryp, sanaman uzadýardylar.» (H. Derýaýew) 2. Gymmat baha daşlara baha kesýän; altyn söwsdasyny edýän adam. «Serrap olup, zer gadryny bilmegen.» («Şasenem Garyp»)

Sil [si:l] — daglara ýagan ýagyş-ýagmyrlaryň toplanyp, daşyp inmegi netijesinde emele gelýän güýçli bulanyk suw akymy. «Bulutlar joş urup, köp ýagsa baran, Daga-daşa uran siller onda bar.» (Mätäji)

Syl [sy:l] — sylmak (1. *Elin, goşaryň bilen yüz-gözdäki deri, gözýaşy süpürmek. «Suraty eline aldy-da, gözýaşlaryny syldy.» (N. Hojageldiýew)* 2. *Ýagşy niýet, arzuw bilen täze dogan bäbege, Aýa, ýaş gelne we ş.m. iki elin aýasyny açyp, öňe uzadybraga-da, soňundan hem elin iç tarapyny maňlaýyňa degirmek hereketini üç ýola gaýtalamak.* 3. *Aýat-doga okalanda elleriň aýasyny ýüzüne tutup, soňundanam, elleriňi göterip, maňlaýyňa golaýladyp, aşaklygyna ýüzüň önünden syrmaýmak*) işligi, ýagdaýy. ♦ **Ýüze sylmak** — 1. Seret. Syl (2) «Säher turup, syl ýüzüne çagaňy, Päkligiňde bolup bilseň şonça bol.» (G. Ezizow) 2. Seret. Syl (3) «Hemmeler ellerini ýüzlerine

sylldylar-da, Rejep pahyryň imanynyň hemra... diýip dileg etdiler.» (T. Taganow) 3. Has erbedini, ýaramazyny görüp, öňkä, ozalka, beýlekä — elhalragyna şükür etmek, oňşuk etmek. (Seniň goňşyň bilen deňeşdirenimde, Hudaýa şükür edip, öz goňşymy ýüzüme sylýaryn) (Nökerleriniň içinde ýüze sylar ýalysy ýok)

Sitar [sita:r] — köp kirişli çirtilip çalynýan, uzyn we ýognas sapynyň üstki tarapynda perdelerini sazlamak üçin köp sanly gulaklary bolan, esasan, hindi nusgsawy sazlaryny ýerine ýetirmekde ulanylýan saz guraly. «Gözel gyzlaň gülküsünde, näzinde, Mridangaň, sitaranyň sazynda şeýle lezzet barmydyr?» (K. Gurbannepesow) (Mridanga — hindi depregi)

Sytara [syta:ra] (zergärçilik) — 1. Ýyldyz; ykbal täleý. (parsça: **sita:re**) «Är ýigidiň sytarasy, Açylar meýdan içinde.» («Görogly») 2. Insizje matanyň ýüzüne çatylyp, çabydyň ýakasyna..., tahýaň etegine, at esbaplaryna berkidilýän ýüzi nagyşly tegelejik, dörtburç (we ş.m. ýyldyz görnüşlije) bezeg kümüş şaýjagazlary. «Islän wagty atly-ýaragly kyrk ýigidi bir setire sytara düzen ýaly düzüp bilýä.» (H. Derýaýew) «... gara silkme telpegiň... etegine sytara dakan ýaly edip, iki barmak inililikde ak deri tutdy.» (N. Hojageldiýew)

Sogulmak [so:ğulmok] — 1. Suwly ýerleriň (ýap, deňiz, derýa, guýy) suwunyň çekilmegi, azalmagy, guramagy. «Akar suwlar soguldy, Çöl ýerler çaýa döndi.» (Magtymguly) 2. (ýerli gepleşik) Sygryň, sagylýan mallaryň süýdünüň çekilmegi; endamynyň inçelip horlanmagy.

Soguşmak [so:ğuşmok] — 1. Bal, ýag ýaly goýy zatlaryň süýügi, çalarak akmagy, syrykmagy. 2. (göçme many) Bir toplum ýagdaýda bolman, süýberip, uzalyp. «Mähelle toýhana meýdançasyna soguşyp som-saýak bolup ugrar.» (T. Üýşmekow) «Gowagyň agzyna tarap soguşyp barýan goýras, gök tüssä, Atamgyzyň diwara düşýän gabaraly kölegesine howatyrly seretdi.» (J. Hudaýgulyýew)

Sopbaç [sopboç] — depesi süýnmegräk görnüşli söweş başgaby. «Nuberdi han garşyda duran dört atlynyň öňdäkisiniň kellesi demir sopbaçly... Hemze Mürzedigini aňlady.» (H. Amanow)

Sopbaş — ýeke özi, ýalňyz özi. «Sopbaş galdy Suraý orçasynnda, Ýene özün aklamaga çalyşdy.» (B. Hudaýnazarow)

Sowsan [sowson] — mawy reňkli, ýakymly ysy bolan gülüň ady. «Ýüzleri jennetiň güli, Zülpleri sowsan sünbüli.» (Mollanepes)

Sowsany [sowsony] — elde dokalýan ýarym ýüpek mata we şol matadan tikilen aýal-gyzlaryň köýnegi. «Soltanjemal... köneräk çepbetow çabydynyň içinden, irimçik sowsany köýneginiň daşyndan... guşagyny mäkäm guşandy-da...» (B. Hudaýnazarow) «Onuň egninde irimçik sowsany köýnegi bardy...» (B. Hudaýnazarow)

Söltük — nalajedeýin, gowşak, sölpä, sölite. «Ýañky garaýagyz söltügräk görnüşli ileri omzady.» (A. Gowşudow) «Ol söltük görnüşli we özüni telpegine basdyran adam aýaly göreňde, öňki bolşundan-da gowşaşan ýaly bolup, özüni lampa aşak goýberdi.» (A. Gowşudow «Gandym awçynyň maşgalasy»)

Sörtük — gündogardan ösýän gyzgyn ýa-da sowuk ýakymсыз şemal. «Ýagys ýagdy, gopdy bir gün harasat, Sörtük ýeli gitdigiçe güýjeýär.» (M. Seýidow) «Sörtük şemalyny geçen çilläniň.» (M. Seýidow)

Söýenç [söýönç] — daýanç, söýenelge, söýget. «Söýenmäge söýenjim, Daýanmaga daýanjym.» (Durdy Gylyç)

Söýünç — şatlyk, guwanç, begenç. «Şeker Tokaryň gujagynda söýünç bilen sözledi.» (B. Kerkebabýew) «Halnazar... gözleri ynanç gatyşykly söýünç bilen garady, murtlary şelaýyn ýylgyrды...» (B. Kerbababýew)

Söýenmek [söýönmök] — 1. Bir zada direnip durmak, ýaplanmak. «Şol ýerde ýaşuly hasasyna söýenip durdy-da, athanalara baka nazaryny dikdi.» (A. Gowşudow) 2. (göçme many) Birine ýa-da köpçüligе daýanmak, arka tutunmak. «— Aý, bolýa, Suhan aga, «Dag daga söýenmez, adam adama söýener» diýýä.» (H. Derýaýew)

Söýünmek [söýünmök] — birinden ýa-da bir zatdan hoşal bolmak, şatlanmak, begenmek, guwanmak. «Akylyň sözünden göwnüň söýüner, Akmagyň işinden pähmiň käýiner.» (Magtymguly) «Ataň bilen öwünme, eneň bilen söýünme.» (Nakyl)

Suhan [suha:n] — söz, gürrüň. «Parasatly suhan söýlär, Ýagşy-ýaman parhyn saýlar.» (Aşky) «Pisse dahan, şirin suhan.» («Saýatly-Hemra») «Suhanyma handan kylyp, gaşyn kakar, ne adatydyr?» (Magtymguly)

Subhan [subha:n] — Hudaý, Alla. «Ber» diýdi Subhan, bereýdi Soltan, «Berme» diýdi Subhan, neýlesin Soltan.» (Nakyl) «Subhan söýen derwüşler, Döwrandadyr, döwrand» (Magtymguly)

Sulp (köne söz) — 1. Tohum; nesil. «Atasy sulbundan, ene neslinden, Garaoglan Onbegi jahana geldi.» (Mollanepes) «Gelip ata sulbundan, adam ogly, adamzat, Owwal ene mährine, menzil-mekana geldiň.» (Aşky) 2. Bil, oňurga.

Sulh I — göwün, ýürek. «Şol agyr oýlar Artygyň sulhyny biraz öçüripdi.» (B. Kerbababýew) ♦ **Sulhuň almak** — göwnüňe ýaramak.

Sulh II (köne söz) — ýaraşyk, ylalaşyk; rahatlyk, parahatçylyk, abadanlyk. «— Eý, Garabatyr! Göwheri itiň boýnuna daksan, göwher hem aglar, it hem. Sen kim, men kim? Ikimiziň ortamyzda sulh berip, nika baglan nähili akmak eken!» («Zöhre-Tahyr») «Kadyr Eýäm gudrat birle sulh eýlese, Jennet içre girer aşyk, emr eýlese.» («Hikmetler»)

Suzan [su:za:n] — yakyjy, yanyp duran; yanan, köýen. «Gamyndan örtenip suzan, Çeker men nalaýy-efgan.» (Magtymguly) «Ataşgähi sen, suzanym, näzli ýar!» (Mollanepes)

Suzen [su:zen] — iňňe. (seret. **Sozan II**) «Aşyklara deger boldy suzenim, Barysy telmuryp, gyzyp başlady.» (Magtymguly) «Herkiz güli-süride suzen-u har olmamyş.» («TD-niň gadymy sözlüğinden»)

Sümмен [sümmön] — bäbekleriň kellesine geýdirilýän içi çuňňurja yumşak milli gap. «Meniň jigim ýaşynda, Ýaşyl sümмен başynda, Agasy öý tutanda, Deň-duşlary daşynda.» (Halk döredijiliginden)

Süwmen [süwmön] — ädigiň içinden geýmek üçin ýukarak keçeden tikilen ädik şekilli aýakgap. «Käbirlerini ulanyp sözlem düzüň: Zyýapat, zynjyra, süwmen, çüwmegulak, kürtük, kürte, kömeç, köpçük, ýüzükýitirdi, leýkin, degdi, dy:za:n, dāntek.» (B. Baýjanow «Türkmen dili» ýokary okuw mekdepleri üçin okuw kitaby)

Sünbüle [sünmülö] (köne söz) — hijri-şemsi ýyl hasabynyň 6-njy aýynyň ady bolup, ol 22-nji awgustdan 21-nji sentýabr aralygyna gabat gelýär. «Ýaldyrakda tün sowar, sünbülede gün sowar.» (Atalar sözi) «Şol belli wakadan soň eset, sünbüle aýy geçip, mizan ortadan agypdy.» (M. Seýidow)

Sümsüle [sümsülö] — börügiň, topbyň etegine dakylýan şelpeler düzülen uzynlygy 25-30 sm, beýikligi 10-12 sm. çemesinde bolan bezeg şaýy. «Börügiň depesi gupbaly, sümsüle

şaýly ýetişen bir gyz öňe saýlanyp...» (B. Kerbabayew) «Köýnigeniniň şybyrdysyndanmy, sümsülesiniň şyňnyrdysyndanmy... garaz, tanaýardy.» (A. Atajanow)

Süplük — süpürilip toplanan ownuk çöp-çalam galyndysy. «Ýöne sen agtygyňa tabşyr: şü gezekkisi ýaly süplük ýakmasyn, ojar ýaksyn.» (A. Taganow) «Süplük ýowşan tütedip... nahar häzirlemegiň ugruna düşdi.» (A. Gowşudow) ◇ **Syr-süplük bolmak** — birnäçe adamynyň, ýa-da maşgala agzalarynyň kyn güzeranda hor-zar bolup ýaşamagy; eklenç üçin som-saýak bolup ýörmegi. (Şol ýyllar topar-topar garaýagyz saýrylar maşgalasy, bilen obama-oba aýlanyp, syr-süplük bolup, talap gözlär ýörediler)

Süpüdik [süpüdük] (gepleşik dili) — özüni oňarman, üst-başy eleşan.

Sürpek [sürpök] — «sürpek» oýnunda tegelegiň ortasynda dikilgi aşyklary bellenen aralykdan çenäp urmak üçin ulanylýan tegelek ýülmek gurşun, daş, we ş.m. «Depip ýörer ýaly sürpekmi Nigär? Nigär gepleýärdi. Nejep diňleýär.» (K. Gurbannepesow) «Oýny bir sürpek bilen ýa-da her oýunçy öz sürpegi bilen oýnap biler.» («Türkmen milli oýunlay»)

Sürçek [sürçök] — üstüne ýagan ygalyň doňmagy bilen typançak bolan ýer, ýol. «Hernäçe hatyrmem bolsaň, garda-buzda, sürçekde käte adamyň aýagy typyp, ýykylaýmasy bar.» (G. Sähetdurdyýew)

Sypah [sypa:h] (köne söz) — goşun, leşger; orda; goşun bölegi. «Sypah bolup ata çykan her ýerden, Akly känden kesen başy gerekdir.» (Magtymguly)

Sypahy [sypa:hy] (köne söz) — goşuna degişli bolan harby gullukçy, esger, serbaz, sypaýy. «Burgaýyp sypahy bilen myrtar jadygöý maslahat edip otyrdylar.» («Arzy-Gammar») «Elkyssa, begler, sypahylar sözlerini tamam etdiler.» («Zöhre-Tahyr»)

Syýahat [syýa:hat] — uzak ýurtlara, ýerlere gezelenç, jahankeşdäniň seýli, seýrany. «Bir syýahatçy molla syýahat edip ýörkä, ýolda-yzda gabat gelen adamlardan dünýäde bolup geçýän geň-enaýy zatlar hakynda sorar eken.» («Ependi»)

Syýasat [syýa:sat] — 1. Döwlet häkimiýetiniň, jemgyýetçilik toparlarynyň döwletiň içerki ýa-da daşary gatnaşygy boýunça bähbitlerini goramaklyga, dürli wezipeleri amal aşyrmaklyga gönükdirilen işi. «Türkmenistan ýaşlar syýasatynda, ulagda we saglygy goraýyşda gazanan üstünlikleri üçin halkara baýraklara eýe boldy.» («Türkmenistan» gazetini) 2. Jemgyýetçilik durmuşynyň içerki we halkara meseleleri we wakalary. «BMG-niň binasynda raýat goraglylygy boýunça döwlet syýasaty tanyşdyryldy.» (Gazetden) 3. (köne söz) Haýbat, abaý-syýasat. «Duşman görse, çykar syýasat bile.» (Kemine) «Şol wagt Ymlak gelip, yüz mün syýasat bilen Zeýnelarabyň bedenine gol urar boldy.» («Zeýnelarap») «Mes bolup, özünden gitme, Çöl yerde syýsat etme.» («Görogly»)

Syza (botanika) — şahalanyp dik ösýän, pürleri, gülleri owunjak, güýçli ysy, aýy tagamy bolan ýabany ösümlik. «Şonda-da tamyň yokarysyna basylan syzalar Öwezmyrat batyryň telpeğine ilişip çekelenýärdi.» (A. Gowşudow) «Artykgül ädigiňiň palçygyny syza sübse bilen süpürdi-de, yüzüniň ugruna içerik girdi.» (A. Atajanow)

Syzy — adamyň dyrnagynyň iki gyraky ham bilen sepişýän ýeri. «Olaryň hiç biriniň hem syzysynyň gopmagyna razy bolmady.» (H. Derýaýew)

Şallak I — suwda aşyr atyp oýnalýan oyun. «Derýada bir balyk, bak, şallak atdy, Aýy penjesini oňa uzatdy.» (Jamy) «Murgabyň kert kenarynda, hemişe suwa düşýän, şallak oýnaýan güzerleriniň ýele ýanynda ýanaşyp oturdylar.» (A. Atajanow)

Şallak II (köne söz) — gamçy, toýry, dürre. «Halwany hekim iýer, şallagy — ýetim.» (Nakyl)

Şaltak I — käbir mallaryň, aýratynam, goýun-geçileriň guýruk tarapyndaky ýüňüne, çöpürine çyrşalyp, ýelmeşip, gatap galan hapa. (Goýnuň şaltagyny gyrkyp aýyrmak)

Şaltak II: şaltak düýe — ýörän mahaly aýagyny zyňmaga, salgamaga endik eden düýe.

Şyltak — 1. Üste çyrşalan, ýokuşan hapa. (Baýar gullaryny üstüne ýokuşan şyltakdan enaýy görmezdi) 2. (göçme many) Birine nähek ýöňkelyän töhmet, günä, garalyk, myjabat. «Dürli töhmet, şyltaklar bilen ony soltana ýamanlaýarlar.» (M. Kösäýew) ◇

Şyltak atmak (ýapmak) — töhmet atmak, nähek günä ýöňkemek. «Oňa «Galtaman, basmaçy» diýip şyltak atylýar.» (A. Şagulyýew)

Şaý — 1. (zergärçilik) Bezeg üçin dakynylyan gymmat bahaly metaldan ýasalan zergärçilik önümi. «Aga bilen ininiň oky-ýaýy başgadyr, Baý öýüniň gyzynyň sepi, şaýy başgadyr.» (Nakyl) «Artyk hiç kimden atyna şaý, özüne esbap dilemedi.» (B.

Kerbabaýew) 2. Maşyn-motora ýa-da başga bir zada degişli, gerek bolan enjam, esbap, gural, zat. ◇ **Şaý bolmak** — üpjün, gurat, ýerbe-ýer bolmak. «Goç yigidiň at-ýaragy şaý bolsa, Ýetişer her ýerde haýda-haý bolsa.» (Magtymguly) «Müneňde şaý bolsa tükel esbapy, Tagty Süleýmandyr üsti bedewiň.» (Seýdi)

Şaýyňy tutmak — nämädir bir zada — işe, ýola we ş.m taýýarlyk görmek. «Derrew öýüňize baryň-da, şaýyňyzy tutup, atlanyp geliň.» (H. Derýaýew)

Şaýy I — 1. Ownuk kümüş pul, teňňe. «Sen maňa munyňdan daşary ýene alty şaýy bermeli bolarsyň — diýipdir.» («Ependi») 2. Baş köpük, gara şaýy, kör teňňe (köpük) (arzan metaldan ýasalan) «Bir şaýa it biçip, iki şaýa-da elini ýuwdurýar.» (Aýtgy)

Şaýy II — musulmanlaryň Abu Talybyň ogly Alyny we onuň nesillerini Muhammet pygamberiň ýeke-täk kanuny mirasdüşeridigini ykrar edýän topary, bölegi, mezhebi, şy:ğa (arapça: **eş-şia** — topar) «Şaýy, sünni güýç synanşyp göreşdi, şaýynyň bökesi pälwan göründi.» (Tilkiçi) «Şaýylar — Alynyň tarapdarlaryna berilen at bolup, topar diýmekligi aňladýar.» (B. Meretdurdyýew «Eýran taryhy»)

Şehper (köne söz) — guşlaryň ganatlarynyň iri ýelegi; uly ganat (şa:hper) «Guşlaryň serkerdesi balaýy şehper kaýsydyr?» (Mollanepes) «Her kaýan bakyşly şahyn şehperli.» («Gül-Senuber»)

Şeşper, şeşmer (köne söz) — tommaýynda alty dişi (ýa-da gyraňy) bolan gysga saply söweş ýaragy, serdesse. «Onda Warka ýüwrük aty zerteň-zeberteň kylyp, onuň üstüne münüp, birnäçe oýunlar bilen naýza we şeşmer oýnadyp, meýdana merdanalyk äşgär kylyp geldi.» («Warka-Gülşa») «Diridigiňi bildirdigiň, demir şeşper bilen kelläni pytradarlar...» («Baty han») «Tamam batyr ýaraglary. Altyn ýakaly sowut golçak, tuwulga, şeşmer, aýpalta, tylla desseli gazma, aý, garaz, Abdylla galandar Ispyhanda Göroglynyň ýarag şaýyny tutdy.» («Görogly»)

Şeýtel — aşyk, humar ýaly oýunlarda utan adamyň oýnaman oturan tarapdarlaryna joşup eçilýän paýy we ş.m. serpaý. «Kürti han, agşamky oljaňdan şeýteljig-ä oklaýmarsyň-da?» (B. Kerbabaýew) «— Onda, eýsem, baş köpük teňňäm diýip, ýurdy orsa şeýtel berip ötägitjekmi?» (A. Atajanow)

Şeýkel — kyn, kynçylykly; ýaramaz, pes; hata. «Menden bitjek işiň şeýkeli bolmaz.» (H. Derýaýew) «Onuň hekaýatyny diňledigiçe Artykgülüň keýpi şeýkel tapdy, haly perişan boldy.» (A. Atajanow)

Şiraza (köne söz) — kitap sahypalaryny biri-birine birikdirýän tasma, sahap. «Defteri nezmige çu şirazadyr, Gül waragy gülşen era täzedir» (Nowaýy)

Şirazy [ʃi:ra:zy] — çal garaköli bagananyň bir görnüşi. «Kawkaz biçüwli şirazy telpekli... garynlak goja paýtundan düşdi.» (A. Atajanow) «Sur, şirazy baganalar geýerler.» (R. Seýidow)

Şirbazy [ʃi:rva:zy] — tokla görä kiçeňräk guzy. «... ol kiçi-girim guzy hem bolmaly däl, tokly bolmasa-da, şirbazy çykan guz-a bolmaly...» (H. Meläýew)

Şitde (köne söz) — 1. Dürli bezegler edilen guşak; dür düzülen birnäçe gat ýüpden edilen guşak. «Guşan, oylan, şitde guşan, Däli bolar yşka düşen.» (Misgingylyç) 2. (göçme many) Gyzlyk. «Ak bilekler dal gerdenden ötende, Şitdän deşilmesi bildiň aýypdyr.» («Saýatly-Hemra»)

Şitdet (köne söz) — 1. Ýowuzlyk, gazaplylyk. «Kyýamatnyň şitdetini bilmegenler, Gatyg azap, dar lahatdan gorkmaganlar.» («Hikmetler») «Mömine hakdyr ruýetiň, kapyra çyndyr şitdetiň.» (Andalyp) 2. Güýçlülük, täsirlilik. «Kerem alaşsyz galyp, biraz ýöredi, şemal şitdet kylyp, gar çapgyn oldy.» («Asly-Kerem»)

Şöwke [şöwkö] — urkaçy sugun. «Ol jeňňelde deresygry, doňuz, gaplaň, ýolbars, şöwke ýaly haýwanlar bar.» (M. Kösäýew)

Şöwket [şöwköt] (köne söz) — şan-şöhrat, dabara. «Süleýmandan artyk bolsa şöwketiň, Lerzana getirse gögi haýбатыň.» (Magtymguly) «Men gurbanam şöwketiňe, şanyňa, Neçün menden ýüz dönderdiň, ezizim?» («Saýatly-Hemra»)

Şöhwet [şöhwöt] (köne söz) — jynsy gatnaşyga bolan höwes, isleg, jynsy hyjuw. «Pygamber alaýhyssalam: «Kim bir oglany şöhwet bilen öpse, bes ýüz ýyl tamugda azap görer» diýdi.» (Abu Nnasr ibn Muhammet Tahyr Sarahsy) «Gara garnynyň we şöhwetiniň guly bolan ynsan bu isleglerini kanagatlandyryň mahaly ar-namysy basalansa-da ähmiýet bermez.» («Ýagşyzadalaryň bahary») «Päklik — haram zatlardan, hususan-da haram şöhwetlerden gaça durmakdyr.» («Muhsynynyň ahlagy»)

Taban [ta:van] (köne söz) — 1. Ýagty, parlak, ýalkym salýan. «Nepes diýer, ol taban dek, Ýaşsam diýip, arzuw eýläň.» (Mollanepes) 2. (göçme many) Gözel, söýgüli. «Eý şemsi-kamar ýüzli, Tabana gözüm düşdi.» (Magtymguly)

Tawan [tawa:n] (köne söz) — öwezi, öwez tölegi, garamat; hun bahasy. «...paç-hyraç, salgyt-tawan, garamat diýilýän zady Hüňkäriň tabşyryp goýberişinden baş beter edip aldylar.» («Görogly») «Muňa ne jyn urdy, tutgaýlymyka, hernä ahyry bize tawan bolman, ölmän galsa ýagşy» diýişip, başlaryny dyzalarynyň üstüne goýup oturdylar.» («Görogly») «Aşyk ölse bu ýollarda tawany ýok.» («Hikmetler»)

Tagala [tağala:] (dini) — «beýik», «belent», «beýik bolsun» manysynda gelip, Hudaýyň käbir atlary bilen bile ulanylýan söz. «Bu Hudaý tagalanyň size gudratyny görkezip durdugydyr.» («Şasenem-Garyp») «Hak tagala, bu ne-niçik ahwaldyr, Dury diýip içdigim gumly çykypdyr.» (Magtymguly)

Tagalla [tağalla:] — haýsydyr bir işi ýerine ýetirmeklik, amala aşyrmaklyk üçin görülyän çäre, edilýän alada, hysyrdylar, garaşyk. «— Ýok, men çynymy aýdýan, sen tagalla et-de wagt tapyp oňa bir baryp gel.» (A. Kekilow) «Hoşgeldi maşyn tapmagyň tagallasyny etmeli boldy.» (A. Gowşudow)

Tagar [tağar] (köne söz) — 1. Geçi dersinden eýlenip ýasalan gury zatlar guýmak üçin gap, sanaç. «Gury (boş) tagar dik durmaz.» (Nakyl) 2. (göçme many) Galla salynýan kiçiräk çuwal. «Altynjy klasda okaýan şaguly dagy orlan bugdaý başlaryny tagarlara, çuwallara salyp, majarda (ekerançylyk üçin ýaramsyz belentli-pesli ýer) döwege çekýärdiler.» (Gurbanguly Berdimuhamedow «Döwlet guşy»)

Tagara [tağara] (ýerli gepleşik) — legen görnüşli ýalpak gap. «Köne tagara salyp, babamyň düýä eden tüssesinden getirdim.» (Anna Paýtyk) «Ondan soň balykçy suwly tagarany depesine göterip, jynyň aýdyşy ýaly, ony patyşanyň — soltanyň köşgüne bakan alyp ugrapdyr.» («Müň bir gije»)

Tagna, tagn [tağna, tağn] (köne söz) — ýazgarma, igenç, gyjالات, ýaňsy, masgaralama. «Atam-enem hiç düşmedi ýadyma, Il tagnasy niçik bolar adyma.» («Saýatly-Hemra») «Bir tagna söz üçin munça gaçar sen. Aşyk bolsaň, niçe ýanyp-öçer sen.» («Şasenem-Garyp»)

Tagma [tağma] — 1. Mallyň, jandaryň kime, nämä, nirä degişlidigini bildirmek üçin gyzdyrylan sim we ş.m. bilen gulagyna, boýnuna, uýlugyna... basylyp salynýan yz, nyşan, bellik; şeýle belligi şekile getirmek üçin gyzdyryp basylýan gural, basran. «Oguz hanyň alty oglundan ýigrimi dört agtygy bolýar, ol her agtygyna bir tagma ýasap berýär.» (O. Ödäýew) 2. Bir zatda galan, ýada ýörite edilen ýönekeý bir bellik, yz. «... onuň üstesine-de aw gany syçrap, onuň bar ýerine menek-menek tagma salypdyr.» (A. Gowşudow) «Olaryň biri — murtlary pezzik, eňegi gyrçuw, çep gaşynyň üstünde eşek toýnagynyň çuňňur tagmasy galan, daýaw bir adam.» (B. Kerbabaýew) 3. (göçme many) Agyr durmuşyň, sütem-horlugyň we ş.m. netijesi. «Ahyr ol beýle ýagdaýy döwrüň göýan tagmasydyr diýen netijä gelýar.» (A. Taganow)

Tagt [tağyt] **I** (köne söz) — 1. Şalaryň dabaraly düzgün wagty oturýan ýeri. «Tagty Süleýmandyr üsti bedewiň.» (Seýdi) 2. (göçme many) Baýlyk; maksat-myrada, rysgal-döwlete ýetme. «Gyza altyn tagt dileme, barmak boýda bagt dile.» (Nakyl) «Edep bilen bagt tapylar, sabyr bilen — tagt.» (Nakyl)

Tagt [tağyt] **II** — ýeriň sürüme taýýar bolan yzgarly ýagdaýy. (Ýer tagt bolupdyr)

Tagat [ta:ğat] — takat (sabyr, çydam, karar) «Tapyşyk ýaşlygyň bagtly sagady, Tapyşyk belläniň bolmaz tagady.» (A. Kekilow) ♦ **Tagat kylmak (çekmek, etmek)** — 1. Gurhan, namaz okap we dürli dini düzgünleri ýerine ýetirip, (berjaý edip) Hudaýa gulluk etmek, ybadat etmek. «Il gözlügne ýüz ýyl tagat kylan, Bar bolsa ýigitde hümmet ýagşydyr.» (Magtymguly) «Öň Hudaýa tagat kylan ol adam, Gutulan deň bolan ähli beladan.» (Saady) 2. Hudaýa mynajat edip ýa-da bir zadyň, biriniň yşgyndan heser ýetip, uzyn gijäni ukusyz, ýatman geçirmek. «Gijeler tagat çekip, dökmez gözünden ýaşyny.» (Şeýdaýy)

Tarakga — myhman garşylamak we ş.m. üçin önünden görülyän taýynlyk. (Bäs-üç sany myhman üçin munça tarakga nämä gerek?) **Tarakga guramak (etmek)** — myhman garşylamaga ýa başga bir işe, çärä taýýarlyk görmek. «Giň goluň aňry böwründe ot ýakyp, tarakga gurap oturan galtamanlar Ahal depä çykan dessine gördüler.» (M. Seýidow)

Tarakgy (köne söz) — bezeg, timar; dürli hynalar, şaý-sepler, egin-eşikler bilen bezenme, timarlanma. «Nedir şanyň... ýüze ýakyn zenany ähli tarakgysy... bilen toplum tutup, güpürdeşip gelýändir.» (Ata Durdyýew) «Garyp gyzy görki bilen, baýyň gyzy tarakgysy bilen.» (Nakyl)

Taraş: taraş bermek (etmek) — tämizlemek, timarlamak, sünnälemek, taraşlamak. «... sakgalynyň ujuny çalarak gyrçap, özüne mazaly taraş beripdir.» (H. Derýaýew)

Taraç [ta:ra:ç] (köne söz) — talaň, çapawullama, ýagma, olja. «Taraç oldy, maly-mülküm galmady.» («Şasenem-Garyp») ♦ **Taraç kylmak (etmek)** — talamak, oljalamak; berbat etmek. «Görmedim dünýäde sen kimin dilber, Aklym taraç etdi bir peri-peýker.» (Mollanepes) «Tahtymny taraç kylyp, weýran etgen oganlarym.» (Seýdi)

Tebit [tevit] — yssy, howur, petiş. «Günortanyň yssysy ýetjek ýerine ýetip, ýer-gök tebit alyp ugranda...» (R. Esenow)

Tibit [tivit] — adamyň aşaky dodagynyň çukurja ýeri. ◇ **Tibitiňi dişlemek** — seret. (Hyrç) ◇ **Hyrçyňy dişlemek**. «Ol name aýtjagyny bilmän, tibitini dişläp, başyny ýaýkady.» (B. Kerbabaýew) «Tibitini dişläp oturan Halnazar baý ysgynsyz agyz bilen: — Aý, hawa-la — diýip tassyklady.» (B. Kerbabaýew)

Tebil [tevil] (köne söz) — kakylp çalynýan saz guraly, dep, deprek. «Tazy salyp, tebil kakyp, Sonaly köllere salam.» («Hüýrlukga-Hemra») «Nagaralar uruldy, tebiller kakylady.» («Gorkut ata») ◇ **Tebil tapmak** — ynjalyksyzlanmak, gozgalaňa düşmek, gorkmak, ürkme. «Tebil tapyp, tisginip dur, tisginip.» (B. Hudaýnazarow)

Tewil [tewi:l] (köne söz) — uzyn, belent, tawyl. «Göwsüň duw enary, kamatyň tewil.» (Kemine) «Ýa ylaha, meniň ömrüm tewil et, Ol Ýusupnyň jemalyny bir görem.» («Ýusup-Züleýha»)

Teble [tevl] — 1. Ýaby, eşek baglanýan uýy çiş, depesi halka şekilli kiçijik gazyk. «Atdan düşüp, ýere kakdy teblesin.» (Saady) 2. Atýatak, athana, teblehana. «Bir gedanyň münen hary, Teblesinde at görüner.» (Magtymguly) «Bä, bu aýal garaguş agyrylymyka? Akyly gelip-gitmelimikä? Ýa telbemikä?» diýip oýladylar.» (B. Kerbabaýew)

Tedbir [tedvi:r] (köne söz) — 1. Çäre, alaç; pikir. «Müň derdiň tedbiri Lukman ýetişsin.» (Mollanepes) «Tedbirin edersin bu bolan işin.» («Şasenem-Garyp») 2. Karar, buýruk. «Ýarly Ýakup bu tedbire razy oldy, Ýusubyny bermeklige ykrar kyldy.» («Kyssaýy Ýusup») «Äleme hökm eden İsgender soltan, Ajal tedbirine tapmady derman.» (Magtymguly)

Tedwir [tedwüýr] (köne söz) — öwürme, dönderme. «Takdyra tedwir bolmaz.» (Nakyl)

Tel I (köne söz) — 1. Zülp, saç. «Zenehdana dökülgen tellerin ne ajaýyp.» (Mätäji) «Çykar beýewana gyzy-gelini, Ak ýüzüni ýapar gara telini.» (Magtymguly) 2. Jyga, hüpük. «Laçyn kimin gözi degre-daşynda, Bürgüt sypatlydyr, tugun tellidir.» («Görogly»)

Tel II (köne söz) — depe, baýyr. «Çykaryň toplary telge rowana.» (Abdyssetdar Kazy) **Til** (şahyrana söz) — 1. Ynsanyň tagam biliş we gepleýiş organy. «Çeşmiň gider, süňküň çüýrär, til galmaz.» (Magrupy) 2. Her bir halkyň ya-da kowumyň özüne mahsus gepleýiş täri, dil, zyban. «Magtymguly, sözlär tili türkmeniň.» (Magtymguly) 3. Haýwan-ynsan, janly-jandar — ähli mahlugyň birik-birek bilen düşümişmek, pikir alyşmak täri, ýoly. «Turaç tili senada, Ördek tili penada.» (Magtymguly)

Teleke — 1. (ýerli gepleşik) Ýaramaz, erbet. «Sizem teleke ýeriň çagasy dälisiniz!» («Sowet edebiýaty» žurnaly) 2. Bir işi ýerine ýetirmek üçin önünden görülyän çäreler, taýýarlyklar, aladalar we ş.m. «Gedaý gezmek üçinem gurp gerek diýen ýaly, teleke etmek üçinem maýa gerekdi.» (B. Hudaýnazarow)

Tereke — 1. Şerigata görä, dünýäden gaýdan musulmanyň yzynda galan emläginiň onuň mirasdüşerleriniň arasyndaky bölünişi. 2. Bugdaýy degirmene birsydyrgyn dökýän gural, gez. ◇ **Terekä salmak (tereke etmek)** — Şerigata görä, dünýäden öten musulmanyň özüne degişli bolan mal-mülküni, emlägini yzynda galan mirasdarlaryna (seret. **Warys**) degişli dini ylmy (seret. **Paraýyz**) bolan we ustatdan ak pata alan adamynyň paýlap bermegi, terekelemek. «Terekä salarlar malu-mekanyň, Oglan-uşak tamam bolanyň galar.» (Kemine) «Onsoň onuň malyny Buharadan kazy getirip, kyrk günläp tereke edipdirler.» (Ertekiden)

Temme (gepleşik dili) — 1. Gapy, derweze açylmazlyk üçin, içinden (ýa-da daşyndan) sokulyp, ildirilip goýulýan agaç, demir. ♦ **Temme urmak** — gapyny, äpişgäni we ş.m. temme bilen baglamak, açylmaz ýaly etmek, temmelemek. «Ol derwezäniň zynjyrlaryny bekeldýärdi, temme urýardy.» (A. Gowşudow) 2. (göçme many) Gorag, berkitme. «Kesgir gylyç, gamamyz, Berkleşdirer temmämiz.» (Durdy Gylyç)

Temmet (köne söz) — tamam, soňy. «Iki aşyk bir-birlerini tapyp, hudaý tagala myradyga ýetgireý. Amin. Temmet el-kitap.» («Zeýnelarap») «Gel, eý, nazym, bu kyssa boldy temmet.» (Abdysetdar Kazy)

Temmel — ýalta, işýakmaz. «Temmele araba döwülse — odun, öküz ölse — et.» (Nakyl)

Teperrik — işan, hoja ýaly öwlat adamsynyň paýlaýanja ujypsyz dadymlyk süýji-köke we ş.m. zady. «Işan aganyň eli degen teperrik bolar.» (H. Derýaýew) «Siziň teperrik nanyňzy, duz-tagamyňzy iýip, sakgalymyzy agartdyk.» (H. Derýaýew)

Tetärik [tetä:rik] — 1. Gün-güzeran üçin kömek, goldaw, ýetne bolar ýaly zat; taýýarlyk, alada, çäre. «Gylça jana, bu baş günlük ömrüne, Ne tetärik kyla-kyla gider sen.»

(Magtymguly) «Ýüz günlük tetärik baş günlük ömre.» (Nakyl) 2. Dadymlyk, ölmezödi iýmit. (Iýen oýnam sany pişmäm ýürekse — tetärik bolaýdy)

Terz — ýagdaý, bolus; niýet, öwzaý. «Terziňden biler men jaýyň yrakdyr, Mekanyň munakgaş, tähsini ýokdur.» («Babaröwşen») «Gaýta, birhili bihaýa terzde abşarylyp dur.»

(Ş. Taganow) «Her haýsy, her terzi janawerler öz jübti bilen hawanyş kylyp, sebzeler we sebergler üstünde gonup, oýnap, aýşu-eşret kylar erdiler.» («Leýli-Mežnun») ♦ **Terzi**

bozulmak (üýtgemek) — gahar-gazapdan, niýeti erbetlikden we ş.m. ýüz keşbi üýtgemek, niýetiniň gowy dældigini bildirmek, ýaňzytmak. «Pökgeniň durdugyna terzi bozulýardy.» (A. Gowşudow) «Kerem jan, ýaman ganyň gaçyp, terziň üýtgeşipdir-le.» («Görogly»)

Terzi [terzi:] (köne söz) — rehimsiz, hyrsyz; agyr, kyn. «Bolupdyr terzi zamana.» (Seýdi) «Terzä göç diýseň, iňnesini başyňa sanjar.» (Nakyl)

Teswir [teswüýr] — düşündirme, suratlandyрма, beýan etme. «Myralydyr Şoltansöýün ýaly taryhy şahslaryň başdan geçirmeleriniň rowaýatlar esasyndaky teswirinde ulaltmalar bar.» (M. Tuwakow) **Teswir etmek** — beýan etmek; yzygiderli aýtmak, düşündirmek, gürrüň bermek, teswirlemek. «Teksti baş-alty sözlemde dilden teswir ediň.» (Ş. Küllekow, A. Kakageldiýew «Beýannamalar»)

Tezwir [tezwüýr] (köne söz) — aldaw, hile, mekirlilik, pirim; ikiýüzlülük etme. «Hyýalyň nagşydyr barçasý tezwir, Ýowuzlyk, egrilik, gümrah gümanym.» (Nesimi) «Eýleýip halk üstüğe köp hileýi-tezwirler, Ger halal-u, ger haram tapsa, dykarlar-iýrler.» (Magtymguly) «Jebri-jepa erer daýyma işiň, Hile-tezwir turar barça kylmyşyň.» («Zeýnelarap») **Damy-tezwir kylmak** — mekirlilik duzagyny gurmak. «Damy-tezwir kylyp, halky ýoldan sowduň, Şyhlyk kylyp, ryýa birle dükan gurduň.» («Hikmetler»)

Teti (gepleşik dili) — hiç zat oňarmaýan, sana goşulmaýan emelsiz. (Teti gyz ýaly bolup) «Ol teti sakgalam başgalaryň elindäki maýmyndyr.» (A. Gowşudow)

Titi [ti:ti] (gepleşik dili) — özüni juda arassa saklap, gowy geýinýän. «Şadyman... peje sazак salan bolup oturan titi aýalyna ýaňsyly garady-da... çäýyny howul-hara owurtlady.» (A. Atajanow) «Bikär titi ýigit lak atsa weli, Ýygyrt dörär gyýma gaşyň üstünde.» (B. Hudaýnazarow)

Tirkiş — 1. Boýuntyryga geýdirilip, tirkeg üçin ulanylýan ýüp. «Çep gapyda iki kültem gara ýüp bilen göle hamyndan edilen bir tirkiş asylgy durdy.» (B. Kerbabaýew) «Ýagy

gaçan tirkîş agaç ýaly gatapdy.» (B. Kerbabaýew) 2. Biri-biriniň yzyna tirkelen düýeler. «Tirkîşi dokuzdan on hatar bolsun, Geýdigi gyzyldan simu-zer bolsun.» («Şasennem-Garyp») «Ýaraşar tirkîş hatary, Hatarynda esrik neri.» (Magtymguly)

Tirkeş — biri-biriniň yzyndan tirkeşip, düzülip gelýän. «Tirkeş sözleri emele getirýän sözler antonimler bolup bilýärler.» (O. Şyhlyýewa)

Towk (köne söz) — duzak. «Towka salar al biläni.» (Magtymguly)

Towky — bela, sütem, jebir; garamat. «Inýänçä başyndan musallat, towky, Dünýäsi daralyp, gaçýançä eňki.» (Jelaletdin Rumi) «Häzir seniň boýnuňdan towky düşüpdür.» (H. Derýaýew)

Toýnuk — erik, sözen, we ş.m. berk agaçdan kesip alnyp ýasalýan aşagy tutarly haçja bolup, deri işlenende; iki ujuna rezin dakyp, keman ýasanmakda; çykalan odunyň daşy ykjamlap daňlanda (esasan düýä, eşege odun ýüklenende, ýüpi aňsatlyk bilen daňar we çözer ýaly toýnugyň tutar tarapynyň garşysyndaky uçlaryna ýüpüň bir ujy baglanýar, ýüpüň beýleki ujuny toýnugyň içinden geçirip çekdirilýär) we ş.m. ulanylýar. «Çary sol eli bilen derini tutup, sag eli bilenem toýnagynyň sapyndan ýapyşyp, sag aýagyna toýnagyny ýüpüni üzeňni edinip, iki elde bir aýak bolup, toýnaga şeýle bir agram salýardy welin, göýä, on baş ýyllap deri işinde bolan ussa ýaly görünýärdi.» (A. Gowşudow) «Toýnuksyz ýüp alma, töňňesiz — odun.» (Nakyl) «Bezirgenem... ineriň toýnuklaryny ýazdyryp, ýuklerini düşürüp, inerini ota-suwa kowup goýberip...» («Görogly») ♦ **Deri toýnuklamak** — derini eýlemek, ýygirtlaryny tekizlemek üçin, çöwrülen deriniň boýnagyny bir zada mäkäm berkidip, bir elde derini dartdyryp, beýleki elde toýnugyň sapyndan tutup, toýnugyň haçja tarapyna berkidilen üzeňňibagynyň halkaly tarapyny aýagyň burnuna ildirip, toýnugyň tutaryndan elin bilen özüňe çekmek, aýaga ötürilen halkaly ýüp bilen toýnugy aňryk sürmek görnüşde deriniň üstünden toýnuga agram berip, ikibaka ýöretmek. «Çary ýetişibildiginden deri toýnuklaýardy.» (A. Gowşudow) «Ol başy tahýaça duldaky ýabadan asylygy derini toýnaklamaga oturdy.» (A. Gowşudow) **Ýüp syrylyp, toýnukdan geçmek** — iş-işden geçip, boljagy bolmak, düzetmesi kyn bolan ýagdaý döremek. «Ýüp syrylyp, toýnukdan ötdi, şum täleýiň üstüne tükürüp, bile gaçmaly.» (R. Esenow)

Toýnak [toýnok] — käbir haýwanyň aýagynyň aşak başyndaky buýnuz gabyk. «Başlyk göge seredip, Bakdy durnaň toýnugyna, Kakam ýere seredip, Bakdy Durnaň (atyň ady) toýnagyna.» (K. Gurbannepesow) «— Eşegem toýnagý bar bolany üçin däl-de, aklyly kelte bolany üçin depýän bolmaly — diýip, Akýbaý...» (B. Hudaýnazarow) ♦ **Şor toýnak** — baran ýerinden bereket gaçýan, aýagy düşümlü bolmadyk, kemrysgal. «Şor toýnak suwa gitse-de, bir ýatymlyk künji ekmäge giden ýaly.» (Nurberdi Pomma) **Toýnak salmak** — depmek. «Gulan toýnak saldy, maňlaýna degdi, «Waý, öldüm» diýdi-de, başyny egdi.» (Ata Salyh) **Ýyldyza toýnak salmak** — keýpi kök bolmak, wagty hoş, mes bolmak. «Ýatan ýerinden ýyldyza toýnak salýar.» (B. Kerbabaýew)

Tulum — suwuk zatlary guýmak üçin, geçi derisinden edilen gap, meşik. «... guýudan suwly tulumy çekýänem şol ýalňyz düýesi bolupdyr.» (B. Hudaýnazarow) ♦ **Tulum ýaly bolmak** — çişip, gaty semremek.

Tuluň — 1. Göz bilen gulak arasy, duluk. 2. Atyň uýanyndaky bir halka.

Tüm I — 1. Garaňky. «Bir pursatlyk ýagta çykdyň, adamzat, Tümden geldiň, ýene ahryr tümdür.» (Omar Haýýam) «Bir seretsem çolanan dek Aý tüme.» (Edebiýat) 2. Goranmak maksady bilen ýeriň astynda gurlan öý, gaçybatalga. «Seržant Wepanyň yzyna düşüp,

tüme girdi.» (A. Gowşudow) «— Elbetde, garaňky bolar, şonuň üçinem oňa tüm diýilýär.» (A. Gowşudow)

Tüm II — çölün jümmüşindäki giň meýdan. «Goşgy ýazmazdan ozal, Goýun bakdym tümlerde.» (N. Baýramow)

Tün — gije, agşamdan soň başlap, daň atýança bolan pursat. «Bir gije ýatyrtdym tünün ýarynda, Bir tört atly gelip, «turgul» diýdiler.» (Magtymguly) **Gündiziň (günortanyň) tüni** — süýr günortan (köpleriň öýde dynç alýan çola çagty, günertanyň «garaňkylygy») «Obanyň içinde gündiziň tüni beýdip synlap durmanyň hem uslybyny tapmady.» (B. Kerbabaýew)

Tün — suwuk we gury zatlary guýmak üçin bokurdagy inçeden uzynrak edilen tutarly gap. «Hindi nabadyny şeker tününe, Guýupdyrlar tä agzynyň deňine.» («Perhat we Şirin») «Gijara çelekleri, demir tünleri suwdan dolduryp, düýelere, eşeklere ýüklediler.» (H. Derýaýew)

Tümmül — bişip ugran, suwy süýjap ugran (ak, gök ekinler, we tenip ugran et hakynda) «... ýaňy süýde duran tümmülleriniň ysy burk urýan tlla saçlaryň barada gözlerimi ýumup oýlansammykam.» (S. Muhamow) «... dodaklary tümmül bolan böwrek ýaly pökgerişip duran, garynlak, Felimon atly daýaw ors adamsy sebäp bolupdyr.» (J. Hudaýgulyýew) «Tümmül bolan arpalaryň gylçygy kemsiz altyn reňke boýalypdyr.» (N. Hojaýew)

Sümmül I — däneli ekinleriň boý alyp, başa durmazynyň ön ýany; däneli ekinleriň başy. «Ýurdumyzyň Döwlet gerbinde bugdaý sümmülleri bilen ak pagtanyň gozalary hem hanalary ýerleşdirilipdir.» (J. Tursunow...«Pedagogika») «Daýhanlaryň sümmülleri, Çarwalaryň ýaýlalary.» (H. Kulyýew) «Azodyň 70-80 %-i ösümligiň sümmül bolýan (baş çykarýan) döwrüne çenli onuň ýapragynda we baldagynda toplanýar, şol toplanan azodyň hasabyna dänäniň düzümindäki belogyň esasy bölegi hasyla öwürülýär.» (J. Tursunow...)

Sümmül II — gawun-garpyzyň bişiligini barlamak üçin kesilip alynýan bölejik.

«Garpyzyň bir ýerinden sümmül almasaň, ýa iki ýarmasaň, onuň içiniň gyzyldygyny, sarydygyny daşyndan saýgarmak mümkin däl.» (B. Kerbabaýew «Nebitdag»)

Sünbül [sünvül] — 1. Hoşboý ysly gülli ösümlük, gül (giasint) «Ozaly geýipdir gyrmzy gülüm, Sähralarda biten sowsan, sünbülüm.» (Şeýdaýy) «Gül baldagy bolsa her bir agajyň, Hak pata kylmasa, sünbülü bitmez.» (Magtymguly) «Bag içinde ýesir bolmuş bilbil, bakyň, sünbül bilen.» (Magtymguly) 2. Arpa-bugdaýyň başy. «Sünbülleri kemsiz boý alan bugdaýlaryň hem...» (N. Hojageldiýew) 3. (göçme many) Söýgüliniň saçynyň (bugdaýyň dok däneli başyna meňzäp duran) örümi. «Pyragynyň däli göwni, Reňgi-syýa sünbül istär.» (Magtymguly) «Her kim suluw men» diýr, ygtybar olmaz, Sünbül saçy, gylça bili bolmasa.» (Magtymguly)

Ulňamak [ulňomok] — birleşdirmek, sepleşdirmek, goşmak, utgamak, ulamak.

«Kesindiniň ujuna täze erşi ulňadyrlar we täze dokma ýüwürtdiler.» (Edebiýat)

«Biri-birine ulňaşýan deprek takyrdysy uzak gije gulagyňy kamata getirýärdi.» (B. Kerbabaýew)

Ülňemek [ülňömök] — göýbermek, saklamazlyk, saklajak bolmazlyk. «Öwez janam gylyjy syryp, töwereğine ýalyn bolup çabyrap, gylyjy ülňäberdi.» («Görogly») «Gel, geç Hümmi akga, gürrüňçiligi şu ýerde dowam etdiribereli... — diýibem, maňa tarap eňegini ülňedi.» (J. Hudaýgulyýew)

Urpak [urpok] — çägäniň, topragyň küpürsöp ýatan tebigy üýşmegi, topbak bolup duran beýgiräk ýeri. «Urpak tozap gider, butnamaz gaýa, Gyssanma, hemme zat ýerbe-ýer

bolar.» (B. Hudaýnazarow) «Urpak gumlaryň ýapylaryndaky çägeler erän gurşun ýaly akdy.» (B. Kerbabaýew) «Dünýä meni taýdyrdy, bir ýanym etdi urpak.» (Magtymguly)

Ürpek [ürpök] — örän ownuk we ýumşak (topur we ş.m. hakynda) «Şol meýdanyň serhedinden aňyrdä ýene ürpek çägeligiň dünýäsi başlanýardy.» (A. Taganow)

Ürpük — haly, mata, gyňaç we ş.m. gyrasyndaky ýüplük uçlary, seçek. (Gyňajyň ürpügi)

Uslyp [usluýp] — edep, edeplilik, terbiýelilik; ýerliklilik. «Turup gaýdybermäniň hem uslybyny tapmadym.» (H. Derýaýew) «Şeýle tekliplä Gaýgysyzyň öz meýlinde-de ýok däl, ýöne onuň uslybyny tapman oturdy.» (B. Kerbabaýew) ♦ **Uslyp bilmezlik (görmezlik)** — ýerlikli, gelşikli hasap etmezlik, aýyp görmek, edepsizlik diýip düşünmek. «Başda uslyp bilmän, aýagy çekmän, Gezipdi kän wagt bu öýe sekmän.» (A. Kekilow)

Uşlyp [u:şluýp] — 1. Ak öýüň eşiklerini tikmekde we ş.m. ulanylýan egrilen ýogyn ýün sapak, ýüplük. «Getiren ýünlerini aýallar ýuwup, saýyp, uşlyp egirýär...» (Ç. Aşyrow) «Kempiriň egirýän uşlyby ýaly, Inçe ýol uzalýar Ürgenje sary.» (B. Hudaýnazarow) 2. (göçme many) Baglanyşyk; yzygiderlilik, birlik. «Aždaryň pikiriniň uşlyby şu ýerde üzüldi...» (B. Hudaýnazarow) ♦ **Uşlyp ýaly** — juda az, tas, hiç zat. **Uşlyp ýaly bolmak** — horlanyp kiçelmek, bir gysym bolmak. **Uşlyp ýaly zat goýmazlyk** — hiç zat galdyrmazlyk; iň ownuk bölejiklerine çenli aýryp gizlemek; talaňa düşen ýaly etmek. «Öýünde bolsa uşlyp ýaly zadyny goýman, çuwala saldy.» (A. Durdyýew)

Uwunmak [uwunmok] — 1. Bir işi ýerine ýetirmäge mejbur bolmak. «Men ol doňuzdan başymy alyp gaçmaga uwnupdyryn.» (B. Kerbabaýew) «Gaçyp gutulmaga uwnar, Bir ýaman goňşy duş bolsa.» (Magtymguly) 2. seret. **Uwlunmak**. «Saşogyň bolup ýörşüne halys uwnup-çydaman, Gurt agany çete çekipdir-de, şeý diýipdir:..» (J. Hudaýgulyýew)

Uwlunmak [uwlunmok] — awunyp, ýiti agyryň jebrini çekmek, ejir görmek; gynanmakdan, hasratdan ýanyp-bişmek, agzyň bişmek. «Ýok gamçy gerek däl, uýam, gerek däl, Öňem ol namysdan uwlunyp barýar.» (B. Jütdiyew)

Üle [ülö] — 1. Paý, bölek. «Bekmyrat baýyň mülküni üle-üle paýlap, her üläniň dört burçundan gazyk dikip çykdylar.» (H. Derýaýew) «Seýitmyrat begiň kiçi aýaly bolsa şolaryň arasyndan syzyp özüne zordan ýetýän ýagty ülesinden peýdalanyp, nähilidir bir geýimiň ýakasyna keşde çekýärdi.» (A. Gowşudow) 2. Uly mal öldürilip paýlaşylanda, düşýän et paýy. (Etden öz üläni almak)

Üleş [ülöş] — paý, üleşikden düşen paý. «Ukuda utana üleş ýok.» (Nakyl) «Bir Hudanyň beren üleş-paýyndan, Her söweşde, jeňde bar sen, Orazym.» (Kemine)

Ülüş — 1. Käbir ösümlikleriň hasylynyň ýa-da tohumynyň bir görnüşi. «Tohum düwünçeginde iki sany üleş bolan ösümlüklere iki üleşli ösümlükler diýilýär.» (O. Şamyradowa) «Bugdaýyň tohum üleş tohumdan çykman, topragyň içinde galýar.» (O. Şamyradowa) 2. Bölek. «Sagdyn maşgala sagdyn jemgyýetiň üleşidir.» (Gurbanguly Berdimuhamedow) «Asyl, şol jykyrlaryň çykarýan suwy-da mülemme suwuň bir üleş, ahyry. (Ş. Taganow)

Üm — kime-de bolsa birine dodak, göz, gaş ardynjyramak we ş.m. arkaly edilýän duýduryş, ýüzlenme; (kä halatlarda) ýaşyryn, syrly yşarat. «Üm bilen nöker bal bilen şeker, üm bilmez nöker abraýyňy döker.» (Nakyl) «Kim dile düşer, kim — üme.» (Nakyl) «Çyn ýagşynyň nazleri hem üm bolar... Her bir sözi niçe derde em bolar.» (Zynhary)

Üme [ümö] — gyzyň durmuş toýunyň önüsyndaky onuň boýdaşlarynyň, ýaş gelinleriň durmuşa çykjak gyzyň sepini kebşirleşmäge we ş.m. tikiň-çatyn işlerine (bukja çatmaga)

kömek üçin üýşmeleňi, ýowary. «Ümä gelen usully gyz, sapak ujuny düwmän ötürer.» (Nakyl) «... men ümede oturan gyzlaryň bir-iki sanysyny çagyryn.» (H. Derýaýew)

Wala [wa:la:] (köne söz) — belent, beýik. «Bilbiller uçdy gülden, ruhsara boldy wala, Ne boldy, öz goluňdan berseň maňa pyýala!» (Mollanepes) «Çyn ymmaty jandan geçip dünýä goýdy, Wala bolup, bilbil sypat Hakny söýdi.» («Hikmetler»)

Wale [wa:le, wa:lih] (köne söz) — däli, diwana, yşk (hak) ýoluna düşen telbe. «Eý, akly wale, ol peri ruhsar kaýdadyr?» (Andalyp) «Anyň jemalyga wale we haýran bolub, huşlarydan gidib.» («Gadymy türkmen sözlügi»)

Waly [wa:li:] (köne söz) — gubernator, welaýat häkimi. «... Soňra ol Ýezit il başyna waly bolupdyr.» (Seýfeddin Hajy ibn Nyzam Ukaýly) «Şähri-Jürjanyň walysyna Keremhan diýer erdiler.» («Zöhre-Tahyr»)

Wesse (ýerli gepleşik) — jaýyň pürsleriniň üstünde keseligine germelip, ýüzüne samanly suwag çalynýan agaçlar, perwaz (чёрны потолок) (Jaýyň wessesi gargydan dokalypdyr)

Wesme (köne söz) — ösümlüklerden taýýarlanyp, gaşa çalynýan gara reňk. «Sürme, wesme çalyp gözedir gaşa, Görkli boljak bolmak peýdasyz pişe.» (Saady)

Yşk — 1. Söýgi, mähir. «Yşk bilen açylan bir täze gül sen, Ýusup-Züleyhanyň taýy gözel sen.» (Magtymguly) 2. Hudaýa ýakynlyk duýgusy; isleg, höwes, hatyra. «Yşk şitdeti başa düşse aşyk ýyglar, Bigäneler daşlar atyp, ony kowlar.» («Hikmetler») «Dynmaý aşyk «Hüw» diýrler, Hudaýyga ýalbaryp, Eser etdik yşkyndan gije-gündiz sargaryp.» («Hikmetler») «Kimdir yşkyň ýükün çeken merdana, Pelek gördi, gorkup düşdi gerdana.» (Magtymguly)

Yşyk — ýagtylyk, şöhle, çyra. «Dünýäde ýokary ylym alanlar, Yşyk dek dostlarna şöhle salanlar.» (Omar Haýýam)

Ýaba [ýa:va] (köne söz) — geýim-gejim, telpek we ş.m. zatlary asyp goýmak üçin, öýüň bir ýerine berkidilen haçjaly agaç. «— Men-ä, oglum... seniň ýabadaky köne telpegiňi berip goýberendirin.» (B. Kerbabaýew) «Halmyrat telpeğini ýabadan ildirdi.» (B. Kerbabaýew)

Ýabak [ýa:vak] (köne söz) — agaçdan edilen çarşak. «Kim goluna daş alyp, kimseleri taýakly, Kimse çarşagny alyp, kimseleri ýabakly.» (Molladurdy)

Ýabşynmak [ýavşynmak] — yzyndan galman üýrmek, topulyp üýrmek (it hakynda) «Itleriň ýabşynyp üýrmeklerine öýden bir goja çarwa türkmen çykdy.» («Çingiz han»)

Ýabşyrmak [ýavşyrmak] — 1. Biçilen geýimiň böleklerini birleşdirip tikmek; gyrasyny içine epip tikmek. «Garry derwüş serpilen hamy biri-birine ýabşyryp, çay halta ýaly kiçijik halta salnan garynjalaryň ekabyrragyny ýabşyrylan hama golaýlatdy.» (Öwezmyrat Ýerbendi) 2. Bir zady ikinji zat bilen birikdirmek. 3. Ýelmäp ýapyşdyrmak. «Surat bilen terjimehal ýazylan plakatlar ýabşyrylyp goýlupdyr.» (N. Saryhanow)

Ýagal [ýağal]: **ýagal ýüň** — düýäniň çiginleriniň, alkymynyň aşaklaryndaky iri, uzyn ýüňi. «Ýagal ýüň diňe düýäniň iki gerşinde, örküjinde bitýän gataňsy ýüň bolansoň, ol köplenç ak öylere golaň dokalanda hem-de ýüp işilende ulanylypdyr.» (S. Şaýymow)

Ýaýal — howlukmazak, äwmezek. «Töwekgeliň nany bitin, işi oň, Ýaýalyň nany ýarty, haly teň.» (Nakyl)

Ýahna — gaýnap bişen sowuk et. (parsça: **ýah** — buz) «Seýisler ýahnany çykaryp, saçagyň üstünde ýazyp goýdular.» («Görogly») «Gara goýun ýahnasyndan önüne getiriň.» («Gorkut ata») «Bolsa duçar ýahna, kebab.» (Misgingylyç)

Ýahana [ýaha:na] (ýerli gepleşik) — bekre balykdan taýýarlanan palaw. «Balykdan ýahana, gowurdak we düşeme palawlaryny, gaplama ýaly tagamlary mysal getirip hem bolýar.» (B. Safarowa) «Balykdan aş bişirdik, Düşeme hem ýahana, Rowaçlygyň ýalkymy, Düşýär älem jahana.» (B. Safarowa)

Ýalanmak — 1. Öz barmagyňy, dodaklaryňy, tabagyňy we ş.m. ýalamak. «Söýenişen ýykylmaz, ýalanyşan aç ölmez.» (Nakyl) 2. Özünüň agzyny-burnuny, eýlesini-beýlesini ýalaşdyrmak (haýwanlar hakynda) «Ganly etden kuwwat tapdy göwresi, Soň ýalanyp, suw içmäge ugrady.» (Jelaletdin Rumi)

Ýalynmak — ýaranmak, ýalynjaňlyk etmek, ýarymsaklyk etmek. «... «Gurt çagasyndan ekdi bolmaz» diýenleri, jalataýa ýalnyp, gün görebilmersiň, tagsyr.» («Görogly»)

Ýalmanmak — iýip-içmäge güýçli höwes döräp tamşanmak, ymsynyp, diliň bilen dodagyňy ýalamak, ýuwdunmak. «Tagamlaryň ysyndan agyzlary suwaryp, işdäleri ýalmanmaga başlady.» (H. Derýaýew)

Ýalaň I — kileň, köplenç, heran-haçan; esasan. «Onsaň hem biz ýagşy gören myhmanymyz bilen, ýalaň şeýlediris...» (N. Saryhanow) «Getiren pullary ýalaň ýüzlük diýip ýaz...» (B. Kerbabaýew)

Ýalaň II: ýalaň aýak — aýakgapsyz, ýalaňaç aýak, aýakýalaň. «Başa düşen taýak ýüwürder ýalaň aýak.» (Nakyl) **Ýalaň ýüz** — sakgal-murt çykmadyk, ýaş, ýetginjek. «Şolaryň içinde rus geýimli, ak şempa telpekli ýalaň ýüz bir ýigit hojaýynsyraýardy.» (B. Kerbabaýew)

Ýalaňy: ýalaňy odun — ownuk odun, çöp-çalam. «... arkasyna ýalaňy odun ýüklenip... barýan adama gözi düşdi.» (H. Derýaýew) «— Ýalaňy odunyň howryna süňňüň ýylasy ýok. Güzlet-de, Hudaý halasa, ojar ýak.» (A. Atajanow)

Ýalňy — ak öýüň uklarynyň üstüne ýapylýan ýarym aýlaw şekilli iki bölekden ybarat bolan üzüge goşmaça bolar ýaly elde basylan, diňe gamşa salnyp, eýläk-beýläk togalap edilýän keçe önümi. «Ene-mamalarymyz tarapyndan gülli keçe, atkeçe, basyryk, durluk, çopankeçe, gobzy, goşma, içirgi, oýluk, serkeç, serpik, üzük, ýalňy ýaly öý hojalyk üçin ulanylýan keçe önümleri döredilipdir.» (G. Meretmyradowa)

Ýaldyramak [ýallyramak] — güýçli öwşün atmak, ýalkym salmak, lowurdap durmak. «Çyralar ýaldyrap nuryny saçar, Gökde ýyldyzlaryň şöhesi öçer.» (A. Kekilow)

Ýaldyrap ýanmak — güýçli, ýiti, lowlap ýanmak.

Ýyldyramak [ýyllyramak] — ýyldyr-ýyldyr etmek, ýylpyldap şöhle salmak; öwşün atmak. «Diňen ýagşyň damjalary böwürsleniň ýapraklarynda hünji sepilen ýaly ýyldyraşýardy.» («Baty han») **Ýyldyrap ýanmak** — pesräk ýanmak.

Ýarlyk [ýa:rlyk, ýa:rlyg] **I** — 1. (köne söz) Perman, höküm. «Ýarlygy ýörişen nurbatsyz begler, Pukaranyň gözde ýaşyn aňlamaz.» (Magtymguly) «Toty biçäreler onuň ýarlygy bile üýn kylyp, bihal bolar erdi.» («Zeýnelarap») 2. (taryhy söz) Käbir hukuk artykmaçlyklaryna ygtyýarlyk berýän hat, nyşan. «Oguz iki altyn oky öz ýaýy bilen ýarlyg nyşanasy üçin olara berdi.» («Oguznama») «... Jygaly möhürini basyp, tarhanlyk ýarlygyny berdi.» («Görogly») «Keýmir agaňda Nediriň tarhanlyk ýarlygynyň bardygyny bular somlamasagam bilýändirler.» (Ata Durdyýew) 3. Bir zadyň, harydyň ady, belgisi, mukdary, düzümi, öndürilen ýeri, wagty we ş.m. maglumatlar görkezilip ýüzüne ýelmenen ýa-da bir ýerinden asylan hat, tagtajyk... (этикетка) «Gadymy ýazgylardan az sanly gabyr daşlaryna, şaý-seplere, gylyçdyr galkana ýazylan ýazgylar, ýarlyklar, möhürler saklanyp galypdyr.» (B. Weýisow)

Ýarlyk [ýa:rlyk] **II** — dostluk, ýoldaşlyk; medetkärlik; söýgülik, magşuklyk. «Kerem kyl maňa lutpuň, eý, Hudaý-a, ýarlyk eýläp!» («Zeýnelarap»)

Ýarlyka (köne söz) — ýalka; gora. «Ýarlykagyl, barça mömin gullary, Ähli-iman, ähli-yslam illeri.» (Azady) «Hudaý-a, sen kerem birle, Ýarlykagyl günähimni.»

(Magtymguly) «Hak ýarlykap, behişt içre girgenlere, Hüýri-gulman yzzat baryn eder ermiş.» («Hikmetler»)

Ýeldirmek [ýellirmek] — çapdyrmak, ylgatmak. «Eşek münüp Isa dek, ýeldiridigim bilmezmiň?!» (Magtymguly)

Ýeldirgemek [ýellirgemek] — akylyň üýtgejek bolmak, akylyňa degdirmek. «Ol pahyr ýeldirgäýdimikä?» (B. Kerbabaýew)

Ýemek I (köne söz) — 1. Nahar, duz-tagam, çörek, emek, nemek. «Ne gapy bardyr giresi, ne ýemek bardyr iýesi, Ne yşyk bardyr göresi, tüm olmuşdyr gündizleri.» (Yunus Emre) 2. Iýmek. (Häzirki «iýmek» sözi sesleriň orun çalşygy netijesinde «ýemek» sözünden dörän sözdür)

Ýemek II: (köne söz) **ýemek bolmak** — öňkiň üstüne urna, ýetne bolmak, goşant bolmak. «Pälä bije atyşmak habary hem onuň üstüne ýemek boldy.» (B. Kerbabaýew)

Ýemek III (köne söz) — türkmenlere ýakyn bolan taýpalaryň biri. «Türkan hatynyň ýemek kabylassy we oňa garyndaş toparlar ýurt-da höküm sürýän begdili kabylassy bilen ýakynlaşypdyr.» (B. Annagurbanow «Ýaşlyk ýyllar: Jelaleddin Meňburny»)

Ýemik — çaganyň kellesiniň üstündäki soň gataýan ýumşajyk ýeri. «Çaganyň kellesinde — maňlaý depesinde beýniniň açyjak ýeri bar. Oňa ýemik diýilýär. Şol ýemik ýapylan döwründe ene haýsy iýmiti ürç edip iýse, çaga hem ulalandan tä ömrüniň ahyryna çenli şony esasy iýmitleriniň biri hasaplaýar.» (O. Çaryýewa) ♦ **Ýemigi (beýnisi) bekemedik** — aga-gara düşünmeýän (çaga)

Ýomak [ýomok] — ýiti sözli degişme, ýiti sözli aýdyşyk, şorta söz. «Ýomaklar hemişe diýen ýaly toý-tomaşada, oturylyşyklarda gepe, ýomaga ökde iki adamyň garşyma-garşy aýdyşmagy bilen başlanýar.» (H. Goçmyradow) ♦ **Ýomak atyşmak** — jaýdar sözleri aýdyp, degşip gülüşmek. «Tanyşlaryndan biri ony görüp: — Be-ý, Ependi, näme üçin sen perişdeleriň höwürtesini dargadyp, sakgalyňy syrдың? — diýip, ýomak atypdyr.» («Ependi»)

Ýumak [ýumok] — sapagyň, ýüplügiň togalak edip saralan görnüşi. «Pul püçege döner, ýüň — ýumaga.» (Nakyl) «Gurandan soň, kelepleri ýumak edip, ony ýüwürtmäge taýýarlamaý.» (O. Kulyýewa)

Ýüwürmek [ýöwürmök] — ylgamak, ýortmak. «Ýüwürjim — ýüwürük atym, ýüwürüp gelsin ýanyma.» (Halk döredijiliginden) «Oglana ýumuş buýur, zyzyndan özüň ýüwür.» (Nakyl)

Ýüwürtmek [ýüwürtmök] — dokamak üçin erişleri dokmanyň iki kese agaçlarynyň arasynda gerip taýýarlamak. «Haly ýüwürdip, kilim kesme.» (Nakyl) «Egirmeli, ýüwürtmeli, çitmeli, Soň darak zyzyndan urmaly darak.» (K. Gurbannepesow) ♦ **Göwün ýüwürtmek** — öz ýanyndan başarjak we başarmajak zatlaryň hakynda, boljak we bolmajak zatlar hakynda arzuw-hyýal etmek. «Ýöne Gurt öz ýanyndan hernäçe göwün ýüwüritse-de, Alaý han tarapyndan töwellaçy gelmedi.» (T. Taganow)

Ýygylmak [ýyğylmak] — bir ýere toplanmak, ýygnanmak, üýşmek. «Ýigitler ýygylsyn söhbete, saza, Ilimiz ulaşsyn sowulmaz ýaza.» (Magtymguly) «Kyýamat gün şikat eder eliňden, Zekatsyz ýygylan maly bendäniň.» (Magtymguly)

Ýyglamak [ýyǵlamak] (köne söz) — aglamak. «Ýedi ýyldan mal ýyglar, elli ýyldan il ýyglar.» (Nakyl) «Ýyglamakdan Ýakup göz oýuldy, Ady belli, arap tilli söwdügam.» (Magtymguly)

Ýylçyr — ýüzi tep-tekiz ýyldyrap duran, ýylmanak bolan, ýylpyldawuk. «Ajaý bir janawer, jaýy sürende, Reňgi gara ýylçyr, tosy bir tüýsli.» (Kemine) «Saýýat men, awlap jereniň, Syýa ýylçyr mar gözlär men.» (Magtymguly) «Şadyman kapratylçy ýylçyr ýüzüni güldürüp, ellerini owkalaşdyryp, yerinden turdy.» (A. Atajanow)

Ýylpyr (botanika) — arpa meňzeş, gara däneli, bogun-bogun bolup ösýän ot.

Zahyr [za:hyr] (köne söz) — 1. Mälim, äşgär, belli. «Köpler onda guwwas bolup ýüzerler, Maňa zahyr, halkdan pynhan gezerler.» (Magtymguly) 2. Daşky görnüş, şekil. **Zahyr bolmak** — görünmek, äşdär bolmak. «Yşkym zahyr boldy ulus-ilime, Şum rakyplar düşdi meniň ýoluma.» («Şasenem-Garyp») **Zahyr eylemek (etmek, kylmak)** — äşgär etmek, daşyňa çykarmak. «Pynhan syrym saňa kylaýyn zahyr.» («Zöhre-Tahyr»)

Zahyt [za:hyt] (köne söz) — namazhon, takwa, galandar, terkidünyä bolup, ybadata meşgullanyan adam. «Bilip, özün dogry ýola salmazlar, Jahyllar zahytlar gadryn bilmezler.» (Magrupy) «Oşol zahyt ol guduk teýinde Allatagala ybadat kylar erdi.» («Ýusup-Züleýha»)

Zamun [za:mu:n] — 1. Eden lebziň ýa-da şertnamaň boýunça borjuňy (gyşarnyksyz) ýerine ýetirmek (karzyňy üzmek we ş.m) üçin, şertli ýagdaýda güwälik emlägiňi goýmak, bermek (зalog) 2. Bir adamyň eden etmişlerini gaýtalamajagyna (we ş.m. başga bir zada) güwä geçip, onuň ähli jogapkärçiligini öz üstüne almaklyk, kepil. «Ogullary Ýagşymämmediň, Annamuhammet Garaşyň we ýomutlardan ýene dört adamyň zamuna alynmagy hem Kyýat hany azatlyga çykarmaýar.» (O. Gurbanowa «Türkmenistanyň taryhy») ♦ **Zamun bolmak** — halas etmek we ş.m. üçin ähli garamatyny öz boýnuňa alyp, kepil geçmek. «Eger, men onuň gaçmajagyna zamun bolsam, ony goýberermisiňiz?» (T. Taganow)

Zabun [zavu:n] — 1. Gaty rehimsiz, daş ýürek, rehim-şepagatsyz, zalym, hyrsyz. «Taýmaz nähili zabun adam-da bolsa, çagalaryny biderek ýere urmazdy...» (Ç. Aşyrow) 2. Örän gazaply; juda berk. «Dogry gep gysgadan täsirli bolar, Serkerdäniň zabun buýrugy ýaly, Gep näçe uzalsa aldawçyrakdyr, Meselem, tilkiniň guýrugy ýaly.» (B. Hudaýnazarow)

Zebun [zevu:n] (köne söz) — biçäre, haldan düşen, ejiz. «Aglap zebun halymga, waý. Diýdiň ki ýaryň, waspyn aý.» («Zöhre-Tahyr») «Zebun boldy meniň halym, Senem üçin çykar janym.» («Şasenem-Garyp»)

Zeberdest [zeverdest] (köne söz) — ezber el; eli üstün, çalasyn, pälwan; ýiti, hökümlü. «Rüstem dek päliwan zeberdestdiler.» (Misgingylyç) «Kör boldy mollalar, zeberdest pirlar, Karylar «Kurandan», peşden aýryldy.» (Magtymguly)

Zeberjet [zeverjet] (köne söz) — altynsow ýaşyl reňkli gymmatbaha daş (хризолит) «Perilere baş bolup, seýilgähe çykar sen, Altyn, kümüş, zeberjet, öz boýnuňa dakar sen.» (Mollanepes) «Hezreti Jebraýyl: «Eý, Jirjis, Hudaýtagala saňa uçmahda öz gudraty bilen ýakut, zeberjetden mün saraý ýaratdy.» (Rabguzy) «— Älemiň degresi ne reňli dagdyr, Ol ne guşdur, daýym onda tussgdyr? # — Kap dagy zeberjet reňbe-reň dagdyr, Kaknus bir guş, daýym onda tussagdyr,» (Durdy şahyr # Magtymguly)

Zemmil (köne söz) — kiçiräk el terezisi. «Zemmil, at. Agramy bir puta çenli zatlary çekip bolýan el terezisi.» («TDD-li sözlügi»)

Zenbil [zenvi:l] (köne söz) — işilen gamyşdan, söwüt çybygyndan we ş.m. dokalan bir ýa-da iki adamynyň göterip biläýjek agyrlyk mukdaryndaky zatlary salmak üçin gap, sebet. «Süleýman zenbil ördi, kendi emegin iýrdi, Onuň ile bildiler anlar pygamberligi.» (Ýunus Emre) «Gije düýşümde zenbile birniçe nan salyp, patyşa alyp barar erdim.» («Ýusup-Züleýha»)

Zemzem — mukaddes Kábäniň golaýynda bolan bir guýy. Rowaýata görä, «Zemzem» suwsuz tebsirän ýaşajyk Ysmaýylyň (pygamber) teşneligini gandyrmak üçin, Allanyň gudraty bilen oglanjygyň aýak basan yzlaryndan syzylyp çykan çeşme bolupdyr. «Agzyň aby-haýýat, Zemzem çeşmesi, Aýnal-baky suwnuň laýy, gözel sen.» (Magtymguly)

Zemzen — hažžyk sypatly, süýnmek göwresinde we uzyn guýrugynda kese goňur zolaklary bolan çölde we beýlek meýdan ýerlerinde ýaşaýan süýreniji jandar. «Pişik bile arada Dostlugymyz görensoň, Zemzen, garga ät galyp, Gaýdyp giderler onsoň.» (B. Kerbabaýew) ♦ **Zemzen ýaly çişmek** — juda gaharlanyp çişmek, gahardan ýaña ýarylaýjak bolmak.

Zerbap [zerva:p] — zer reňkli sapaklar goşup dokalan mata. «Mahmal zerbaby geýenler, geliň, janlar, görüşeliň.» (Magrupy) «Jul eýleseň atlaz bilen zerbaby, Şonda biarmandyr üsti bedewiň.» (Seýdi)

Zerdap [zerda:b] (köne söz) — 1. Sary suw, yaradan çykyani öçük sary reňkli suw. «Naskeş iki jahanda bolmaz asla şadyman, Burnundan zerdap ile sasyg (porsy) akmyş her zaman.» (Magtymguly) 2. Öt; zäher. «Seýr edip gezerdim gülde, çemende, Meniň janym zerdap boldy bu tende.» («Zöhre-Tahyr»)

Zeykir — 1. Goýun gyrkylanda gyrkylyk barmagyňy ýaralamazlyk, agyrtmazlyk üçin başam barmagyňa saralýan ýüň. 2. Başam barmaga dakylýan ýasy ýüzük. «ZEÝKIR. (salyr dialekti) — barmaga dakylýan üç gaşly we üç maýda şelpeli ýüzügiň bir görnüşi» (G. Ataýew «Türkmen diliniň hünärmentçilik leksikasynyň sözlügi»)

Zäkir [zä:kir] (köne söz) — ýada salyjy; Allanyň sypatlaryny, atlaryny gaýtalaýjy, zikir ediji, Allany ýatlap, şükür ediji. «Dilber ki, seniň yşkyň könlümde mukam eýlär, Dil zikriňde zäkirdir, köýünde peýam eýlär.» (Misgingylyç) «Geliň, ýyglyň, zäkir gullar zikr edeliň, Zäkirleri Huda bişek söýer ermiş.» («Hikmetler»)

Zille I (köne söz) — tar. «Ýedi kiriş, ýetmiş perde, Sazy birdir, zillesi kyrk.» (Şabende)

Zille II (köne söz) — peslik, ýigrenjilik; betbagtlyk, horluk, zillet. «— Bilmirem, gardaş jan, men eýle lap säherden ağşama gadar Allanyň ýoluna adamlary suwa ýahyram, eýle Alla-da benim başyma zille urdurur? — diýip, eýranly çalgırtlygy bilen azerbaýjança gepledi.» (H. Derýaýew) ♦ **Zille bolmak** — hor bolmak, horlanmak, köp muşakgata galmak. «Men bu ýolda sunça zille bolmuşam.» (Magtymguly) **Zilläň çykmak** — kimdir birine ýa-da bir zada garaşyp-garaşyp halys ýadamak, lütüň çykmak. «Saňa kân garaşdym, çykdy-la zilläm.» (Jamy)

Zelle (köne söz) — galyndy, sarkyndy, agyzdan galan nahar. «Toýdan, aşdan iýip-içip, Elter öýüne zelläni.» (Gaýyby)

Zowk — keýp, hezillik; inçe duýgy, hyjuw. «Akylsyzyň zowky artyk.» (Nakyl) «Gül deý ýyrtylmanka ömrüň köýnegi, Zowk al serwi boýly zyba gözelden.» (Omar Haýýam)

Zöwük (köne söz) — bir çapraz ýüpegiň altydan ýa-da sekizden bir bölegi, ujypsyzrak yüpek kelep.

Zyban [zyva:n] (şahyrana söz) — dil, söz, sözleýiş. «Aýyplaşmaň, söýlär men, Her söz gelse zybana!» (Magtymguly) «Eger, dahanynda bolmasa zyban, Nädip ýürek syryn

ýaýardar ynsan.» (Saady) «Azm eýleýir bu janym, gelseň zybana, dilber.» (Mollanepes) **Şirin (hoş) zyban** — süýji dilli, süýji sözli. «Geldi onda bir ýigit kim, hoş zyban, Gol tutuban diýdi: «Bize bol myhman!» (Azady) «Şirin zyban guşum, paýhasly guşum, Agyr melamata goýduň bu başym.» (Jelaletdin Rumi)

Zybana [zyva:na] (köne söz) — ot şöhlesi; yalnyň yokary göterilmesi (parsça: zeba:ne)

Zybana çekmek — 1. Oduň şöhlesi yokary göterilmek, ot-yalyn güýçlenip, asmana galmak. «Jähennem gahryndan çekse zybana, Ner, bugra sypatly uçgun çykarlar.» (Magtymguly «Rysman dakarlar ») 2. (göçme many) Joşmak, ýokary göterilmek, möwç urmak. «Yşk çekdi zybanasyn, ýakyp, örtap kül etdi, Hijran elegin eläp, ýele sowurdy meni.» (Magtymguly)

Zyýa [zyýa:] (köne söz) — ýagtylyk, ýalkym, şöhle. «Kaşamşam diýr, Şemsi zyýa hakyndan, Aýu-ýyldyz, arz-u sema hakyndan.» («Babaröwşen») «Ýaýyldy äleme subhuň zyýasy.» (Abdysetdar Kazy) **Subh** — daň wagty, ir ertir, säher.

Zyýat [zyýa:t] — köp, artyk, zyýada. «Dert zyýat bolmasa, dertli samramaz, Ýetse akly biakyllar ýañramaz.» (Magtymguly) «Düzde gezen mysapyr, zyýat iýen kapyr.» (Nakyl)

Türkmen dilindäki ulanylyş ýygylgy çäkli sözleriň gysga sözlügi

Sözbaşy

Ulanylyş ýygylgy çäkli sözleriň gysga sözlüğünde köne sözler, taryhy sözler, käbir şiwe sözleri, hünärmentçilik sözleri bilen birlikde mekdep ýaşly çagalar üçin manysy düşnüksizdir öýdülip hasap edilen: bugra, maýa, halyk, epenek, gabara, gaňňyl, guzaý, güzer, olum, sakyz, sürmeki ýaly gündelik durmuşda beýle bir işjeň ulanylmaýan sözleriň hem köp mukdary täzeçe röwüşli düşündirişleri, tassyklaýjy mysallary bilen berildi.

Türkmen dilindäki paronimleriň sözlüğünde baş söz (düşündiriş berilýän söz) bolup gelen we düşündiriş berlen gündelik durmuşda işjeň ulanylmaýan: şehper, şesper; tebil, tewil ýaly ençeme sözler, türkmen dilindäki ulanylyş ýygylgy çäkli sözleriň sözlüğünde gaýtalanyp berilmedi. Şeýle-de, sözlükdäki baş söz bolup gelen omonimleriň, köp manyly sözleriň diňe ulanylyş ýygylgy çäkli, seýrekleşen diýip hasap edilen taýy alnyp, düşündiriş berildi. Meselem: **Aýry** sözünüň «özge, başga» diýen manylary sözlükde berilmän, diňe onuň «iki örküçli inen düýe» diýen manysy berildi. Edil şonuň mysalynda **Bala** (çaga, perzent) **Başlyk** (guramalaryň, kärhanalaryň we ş.m. ýolbaşçysy, baştutany) we şunuň ýaly beýleki omonimleriň, polisemiýalaryň hem gündelik durmuşda işjeň ulanylýan manylary berilmedi. Bu sözlükde, esasan, orta mekdepleriň okuw meýilnamasy esasynda öwrenilýän şahyran edebiýatlarda duş gelýän ulanylyş gerimi daralan sözlere düşündiriş bermeklige çalşyldy.

Ab [a:b] — suw. «Mömine joş eýlär rehmet derýasy, Münküre zäher — ab, zakgum aş bolar.» (Mollanepes)

Aba [ava] — kaka. «Aljyran aýal ärine aba diýer.» (Nakyl)

Aba [ava:] — egne atylýan erkekleriň giň we uzyn ýeňsiz geýimi; oýluk. «Ol kim idi, dünýäsin abaýa satdy gitdi? # Hyzyr beni dünýäsin abaýa satdy gitdi.» (Magtymguly #

Magrupy) «Ady belli, arap tilli söwdüгим, Şam abaly, Rum kabaly jananym.» (Magtymguly)

Abas [avas] — biderek, bihuda, peýdasyz; ýaramaz, hebes. «Bilimden habarsyz çüýrük başlarymyz, Mundan ozal edýän abas işlerniz.» (Mollamurt) «Abas ötdi essiz (haýp) ömrüm ryswalykda, Hiç bolmadym zaman tersi Hudalykda.» («Hikmetler»)

Abaý [avaý] — biriniň üstüne gaharly gygyрма, haýbat, hemle. «Abaý etmän, gyzyłbaşlar, Güýçli söweşdigim bardyr.» («Görogly») «Köse Öweze abaý bilen ýumuş buýurýar.» («Görogly») «Batman oňa abaý atybermegi özüne uslyp bilmedi.» (A. Atajanow)

Abdal [avda:l] — 1. Yslam dininde VIII asyrdaky ýüze çykan sopusylyk ugrunyň taglymatyna görä (birisi ölse, aşak ýanyndaky saýlanyp) hemişe bar bolan 360 öwlyýäniň içinde ylmy derejesi boýunça heftenlerden soňky 40 sany piriň birisi, çiltlen. «Abdallardyr çyn peýwesti atamyň.» (Magtymguly) 2. Ykmanda, sergezdan, derwüş. «— Köneler aýdypdyr: «Abdal ýüpegi saklap bilmez, ýün eder, aýaly saklap bilmez, gün eder.» (A. Atajanow) «Ahyr meni abdal eýlä, Seniň gözleriň, gözleriň!» («Asly-Kerem»)

Ablak [avlak] — 1. Gyzył (ýüz, meňiz hakynda); ýaş we owadan. «Aýjemalym, ablak ýüzli maralym, Gähin-gähin bärsin bakdy-da gitdi.» (Kemine) 2. Ala, çypar (at hakynda) «Mest çykypdyr ol bu gün, ablagy görkezip oýun.» (Andalyp)

Abşak [avşak] (gepleşik dili) — çakdanaşa tekepber, gopbam, badyhowa, hörpi juda ýokary. «— Bä, enesi ýalamadygyň abşakdygyny aýt!» (B. Kerbabaýew)

Abşarmak, abşanmak [avşarmak, avşanmak] — dik durup, aýaklaryň arasyny giň açyp durmak; abanmak. «— Allaberen gap duldaky kilimiň üstünde abşaryp durdy-da... aýalyňa awusyny pürkdi.» (B. Pürliýew) «...ýañyrak botlan düýe köşegini ysyrغانyp, abşaryp dur.» (B. Kerbabaýew) «Edil bosagada abşaryp durdy-da, şaňňy seslendi.» (B. Kerbabaýew)

Aby [a:vy] — seret. **Sakka.** «Naspuruşlaryň biri: «Eý, aby!» diýip gygyranda, abylaryň üç-dört sanysy howlугyp, bir-birinden öňürti barjak boldular.» (H. Derýaýew)

Aby-haýýat [a:vy-haýýa:t] — dini-hyýaly düşüňjä görä, baky ýaşayyş suwy, dirilik suwy. Bu suwy içen adam hemişelik ýaşayarmyş. «Ölüm bolmaz aby-haýýat içene, Lebiň sorup, inçe biden guçana.» (Dösmämmet)

Aby-rowan [a:vy-rowa:n] — 1. Akar suw. 2. (göçme many) Gözýaş. «Onda galdy meniň janym-jahanym, Akdy gözlerimden aby-rowanym.» («Saýatly-Hemra»)

Abyrsyz [a:vyrsyz] — ymgyr köp, ummasyz. «Ýomutskiniň meşhur atasyndan galan abyrsyz mirasyň eýesidigi şol mahal ýadyna düşdi.» (A. Atajanow) «Siz agyr durmuşyň abyrsyz labyrynyň astynda galan bir ynsana eliňizi berip çykarypsyz.» (H. Derýaýew)

Aby-zemzem [a:vy-zemzem] — Mekgäniň golaýynda bolan «Zemzem» atly mukaddes çeşmäniň (guýynyň) suwy. «Aby-zemzem çeşmesi Safa, Merwe arasy, Süleýman dek ähtimni syndyrdygym bilmezmiň?» (Magtymguly)

Adaglamak [a:dağlamak] — şerigata görä, gyzy bilen oglany has ýaşkalar nikalap, «gelejekki är-aýal» diýip ygılan etmek. «— Men seni patyşanyň gyzyňa adaglap, ondan ähtnama alandyryn.» («Şasenem-Garyp») «— Maňa dünýe maly gerek däl, şol adaglymy berseň bolýar.» («Görogly»)

Adaja [a:daja] — 1. Çalaja. «Galbiri köýnekli näzlisiniň sandyraýan çiginlerini adaja sypalady.» (A. Atajanow) «Yzly-yzyňa ardynjyrap, pessejik gapyny adaja itdi.» (A. Atajanow) 2. Pessaý (aýdym sesi hakynda) «Baýtalçanyň üstünde telpegini hekgerdip

geýen Atahan adaja hiňlenip barýardy.» (B. Kerbabaýew) «Baggoýny soýýarkalar, Japbaklar Doýduga eşitdirmän, sadaja hiňlendiler.» (B. Kerbabaýew)

Adem — ýokluk, ýok bolma, bolmazlyk. «Magtymguly, döwran soňudyr adem, Lahat atly öýge goýar sen gadam.» (Magtymguly) ◇ **Adem** [adam] **diýary** — ýokluk ýurdy. «Adem diýaryndan wujut şährine, Üç ýüz altmyş günlük ýolmuş bu dünýä.» (Magtymguly)

Adyr — toýun we çäge gatyşykly beýikli-pesli hasylsyz (ýer hakynda) «Alty bugraly adyra, takyra düşende, ýelgamaga döndi.» (B. Kerbabaýew) «Ol örän meşhur yzçydy. Göwnäp yzlasa, adyrda-da, çarkandakda-da ýitirmeýärdi.» (B. Kerbabaýew)

Adyrsow — az-kem adyr, adyra çalymdaş (ýer hakynda) «Bu guýynyň töweregi giň, selen bir adyrsow meýdandy.» (A. Gowşudow)

Agaç [ağaç] — alty kilometre barabar bolan uzaklyk ölçegi. «Dost tutun sen aňly hem dogry kesden, Müň ağaç daşda dur gylygy pesden.» (Omar Haýýam)

Agajet [ağajet] — inçesagt, damarlak, hortaňdan berdaşly. «Ýalaňaç, agajet elini gyzgyn gazana urup, bir süňk alyp gaçýanlaryň yzy uly gykylykdy.» (B. Kerbabaýew) «Göterlerne garaşyp dur, Köpi gören agajet. Ene ýatyr üstünde, Giň maňlaýly agajet.» (K. Gurbanepesow)

Agalyk [a:ğalyk] — hökümdarlyk, häkimlik. «Teýmirleňiň agalygy döwrinde Günorta Türkmenistanyň uly şäherleriniň käbirinde suw saklamak üçin niýetlenen ýörite howdanlar gurlupdyr.» («Türkmenistanyň taryhy») ◇ **Agalyk etmek (sürmek)** — gol astynda saklap dolandyrmak. «— Sebäbi, baýlar garyplaryň üstünden agalyk edýärler, horlaýarlar, olary gije-gündiz işledip, özleriniň baýlyklaryny ýene-de artdyrýarlar.» (A. Kekilow)

Agarçäkmen [a:ğa:rçä:kmen] — düýe ýüňüniň sütüginini inçe egrid, syk dokalan matadan tikilen nepis çäkmen. «Mawy asman, gör, nähili arassa, Agarçäkmen bilen syrylan ýaly.» (M. Seýidow) «Nunna pälwan... sary tokaly ýasy kemer guşanyp, onuň üstündenem agarçäkmen geýnipdir.» (B. Hudaýnazarow)

Agary [a:ğa:ry] — köşek, ogşuk ýaly ýaş düýe malynyň ýüňünden egrilip dokalýan çäkmenlik mata.

Agaz [a:ğa:z] — başlangyç, öň, baş. «Sen gulak goýsaň, ýakar her demme-dem owazy hoş, Balaman, dutar, rubab, sitardan agazy hoş.» (Andalyp) ◇ **Agaz eýlemek (kylmak, etmek)** — başlamak. **Suhan agaz eýlemek** — söze başlamak, gepläp başlamak.

Agmal [ağma:l] — iş, hereket, gymyldy, amal; etmişler. «Diýdim: «Ne günähim bar, diýgil, nedir agmalym?» (Mollanepes) «Ýagşy-ýaman her ne eden agmalyň.»

(Magtymguly) ◇ **Namaýy agmal** — dini düşüňjä görä, adamyň täleýindäki ýagşy-ýaman işleriň ýazylýan hyýaly kitaby; ýazgyt-nesibe. «Seniň arkaň üşmegi, burnuň gyzmagy-da namaýy agmalyňda ýazylgydyr.» (B. Kerbabaýew) «Kyýamat agmaly nama üstümde, Keramatly bedew — Gyrat astymda.» («Görogly»)

Agry [ağry] — Türkiýe bilen Ermenistan araçäginde dag ady we bu ýerlerde 62.5 grama barabar bolan agyrlyk ölçegini aňladan soz. «Bir kirbenke çay, kyrk agry temmäki-de berýän ekeni.» («Görogly») «... bu gün on käse bürünç berdi, ýigrim baş agry ýag berdi...» («Görogly»)

Agsyl [ağsyl] — howply, ýokanç mal keseli. «Fenolyň 02 %-li ergini 5-10 minutyň dowamynda ähli wegatatiw görnüşli mikroblaryň (dalak, doňuzlaryň beze, agsyl keselleriň sebäpkärleriniň) ösüşini togtadýar.» (G. Posyrow)

Agta [ağta] — biçilen, biçik. «Agta adamlar mal takmynrak bir zat bolýarlar.» (N. Altyýew)

«Söweş günü münme agta, Agta göwni öçgün bolar.» («Görogly») «Gyz garrasa pugta bor, at garrasa — agta.» (Nakyl)

Agyzzyryk [ağzyzryk] — uýanyň ujuna berkidilip, atyň agzynda keseligine oturýan we iki erninden yza dartyp, başyny çekmek, iki ýana sowmak üçin iki tarapy halkaly süýnmek demir. «Onuň ýasaýan agyzyryk, üzeňni ýaly at esbaplary, nallary, hojalyk üçin zerur bolan gurallary il içinde örän idegli.» (G. Gurbanow) «Alaşa ýeňsesini tünňerdip, agyzyrygyny çeynedi...» (B. Kerbabaýew)

Agýar [ağýa:r] — keseki, ýat; duşman. «Uruşýar ol gelen bu agýar bilen.» (Abdysedar Kazy) «Özüni takwaýy bilip agýar bolgan sopular.» (Misgingylyç)

Agzysary [ağzysa:ry] — ýaş, tejribesiz, gögele. «— Ah, senimi! Sen ýaly agzysary güjükdän basyljak adamlardan dälendirin men!» («Baty han»)

Ahuw [a:hu:w] (kön söz) — keyik, jeren. «Gözi ahuw, gaşy hilalym bardyr.» (Zelili)

Ahyrça [a:hyrça] — suw degirmeninde un dökülýän ýer, gap. (Ahyrçanyň ununy çalaw bilen tagara gapgardy)

Ajarly [a:jarly] — 1. (ýerli gepleşik) Petli, peti gitmedik; täze. «Ajarly ölüm Halnazaryň ýeke maşgalasyny däl, kowum-garyndaşlaryny-da gaýga saldy.» (B. Kerbabaýew) 2. Görkli, görmegeý. 3. (gepleşik dili) Edenliligine, başarjaňlygyna, sözüne synyň oturýan. «Söýün erkejiň ajarly sözleri ukudan... oýarylan ýaly täsir etdi.» (H. Amanow)

Ajyg [a: jyğ] **I** — gahar.

Ajyg [a: jyğ] **II** — ajy, tagamy ajy. «Zarp urup, çarhy-pelek bir gün goýarlar haý-waý, Jan biten baryn ýuward, ajyg nowasyz dünýädir.» (Aşyky)

Ajyglanmak [ajyğlanmak] — gaharlanmak. «Ajyglanyp çekdiň ýüze perdäni.» («Saýatly-Hemra») «Şonda ätiýaçly Keymir ajyglanmasa aýtjakdygyny şert goýdy-da, köp gülşükli hem pitneli wakygalar aýtdy.» (Ata Durdyýew)

Akymak — akdyrmak, dökmek. «Eý, Hudaý-a, ýar diýip, derdimi efzun kyl meni! Akyzyp göz ýaşymy, derýaýy-Jeýhun kyl meni!» («Leýli-Mežnun») «Akyzyp eški-ganym aby-rowana zülpuň.» (Kemine)

Ala [a:la] **I** — 1. Görnüşi boýynça dürli reňklerden ýa-da, zol-zol çyzmykdan ybarat bolan. «Allalasam, alaşa, Ala donlar ýaraşa.» (Halk döredijiliginden) 2. Birsydyrgyn bolmadyk, birmeňzeş gyradeň däl. «Ýer — ala, ýurt — ala.» (Nakyl) «Ala ekiniň hasyly-da kel-köse.» (Nakyl) 3. Çöl ýerindäki kä ýerleri urpakly, kä ýerleri takyr bilen gum gezekleşip, utgaşyp gidýän giň meýdan. «Ala baryp yzlygy ýitirdik.» (Edebiýat) ◇ **Ala tutmak** — hemme adamyny bir gözde görmezlik.

Ala [a:la] **II** — ýaramaz niýetli, pygylly. «Adam alasy içinde, haýwan alasy daşynda.» (Nakyl) «Ýeňňäň ajy sözünden, agaň ala gözünden.» (Nakyl) «Her söhbetiň teni, reňgi bir gerek, Bir meýlis içinde ala ýaraşmaz.» (Kätibi)

Ala [a:la] **III** — beýik, belent. «Ala dagdan aş-da gel, baş tümenenden geçde gel.» (Halk döredijiliginden)

Alaçaly [a:laçaly]: **alaçaly ýag** — toşap, üzüm mürepbesi garylan ak ýag ýa-da saryýag. «Onsoň alaçaly ýag bilen saçak getirdi-de, çykyp gitdi.» (T. Taganow) «— Çarwa baýynda näme ýok?! Hemme zat bar. Onda alaçaly ýagam bardyr.» («Görogly»)

Alagaýyş [a:lağayış] — 1. Ýüzüne bölek-bölek kümüş şaýlar dakylan uzyn zolak gaýyş. Alagaýyş at-eýer, uýan esbaplarynda köp ulanylýar. 2. Seret. **Göwüsbent**. «Bir gün baý ony alagaýyş bezeg bilen bazara münüp çykdy.» (H. Derýaýew)

Alaman (taryhy söz) — oljalamak, talamak, ýesir almak maksady bilen edilýän çozuş. «... alamana gidip getirilen kürt gyzyny tapdy.» (M. Seýidow) «Alamanyň ýoly bir hem bolsa, rysgy aýry.» (Atalar sözi) ◇ **Päli eşekli alamanyňky ýaly** — niýeti-päli, islegi öz mümkinçiliginden, başarnygyndan has uly, ýokary, uly pälli.

Alapa — iýgi-içgi önümleri, azyk, owkat. «... maşgalamyzyň ýyllyk iýjek alapasyny aldym diýip, arkaýynlaşýan adamlardy.» (A. Gowşudow)

Alaşa — tohum at bilen tohum дәl baýtaldan bolan ortaça at. «... eli agzyna ýetse, baýtalçasyny satyp, bir alaşa almanyň arzuwandady.» (B. Kerbabaýew) «... taýjagazy... synlap durdy. ... — Häh, at-a bolmasa gerek. Gowy alaşa bolar-da...» (N. Hojageldiýew)

Alatow [a:latow] — 1. Tarada dokalýan matalaryň käbirisiniň gyrasyna salynýan aklygaraly eriş. 2. Aýal köýnekligi üçin dokalýan ýüpek mata. «Gyrmyzy, alatow, daraýy geýdi.» (Durdy Gylyç)

Albaý [alvaý] — 1. Elguş seýislenende üstünde çeşni goýup iýmitlendirmekde, bulaýlap, uçan guşy çagyryp gondurmakda ulanylýan ýüzi bölejik gyzyl mataly akja keçe. «Haýt» diýende albaýyna gelmese, Goýberende çaly, awun almasa.» (Gurt ogly) 2. (göçme many) Çakylyk, hile, aldaw. «Men öňýetiniň albaýyna baryp ýören guş дәldirin...» (R. Esenow)

Alňaşdyrmak — bulaşdyrmak, gatyşdyrmak, garym-gatym etmek.

Alňaşmak — bulaşmak, ýalňyşmak, garym-gatym bolmak.

Alňaşyk — ters, bitaý, çalşyk.

Alp — batyr, edermen. «Kä ýörir sen ýer bilen, kä howanyň guşy sen, Ara bargan alplarnyň ýow günü ýoldaşy sen» (Mätäji)

Aly [a:ly] — ýokary, beýik. «Ikimiz hem medresäni gutaryp, aly bilim aldyk.» (H. Derýaýew) ◇ **Aly (jenap) (hezret)** — hormatly, in ýokary hormatly, abraýly.

Am [a:m] — dar düşüňjeli, nadan. «Öz gadryny özi bilmez adamdan, Aňlamazlar am-u hasy näbilsin?» (Magtymguly) «Siziň aldawňyzy amlar bilipdir, Oglan-uşak hallaryňyza gülüpdür.» (Mollamurt)

Ammar — galla we başga hajatlaryň köp mukdarda saklanýan ýeri. «Her obanyň özüne degişli umumy дәne saklanýan ammary we sežde edilýän jaýy bolupdyr.» (A. Gubaýew...)

Ammyr — körükde gyzdyrylan demri gapjap tutmak üçin ulanylýan uzyn saply, agzy ýarym aýlaw görnüşli atagzy, ysaç.

Anaýat, enaýat, [ana:ýet, ena:ýat] — merhemet, rehim, ýardam, kömek, dalda, medet. «Rehm eýledi Huda, kyldy enaýat, Boldy meniň müşkil işim kipaýat.» (Ýusup-Züleýha) «Hudaýym eýlese lutfy anaýat, Tahyryň ruhuna hatm edip aýat.» («Zöhre-Tahyr»)

Anbar [anvar, anmar] — gül, müşk we ş.m. ýaly hoşboý gara madda, jisim, ýupar. «Zülpüne sepdigim müşk ile anbar, Sepdigim ýadymga düşüp aglaryn.» («Saýatly-Hemra») «Hezreti Süleýman buluda buýurdy welin, Bylkysyň depesine hünji, ýakut, şeker, anbar ýagdy.» (Rabguzy)

Andalyp [andaly:p] — bilbil. «Ölmese el üzmez andalyp gülden.» (Mätäji) «Andalybyn aldyran şol bagty gara gül menem.» (Magtymguly)

Anka — rowaýatlarda duş gelýän boýny uzyn hyýaly guş, oňa symrug hem diýilýär. «Anka aýdar: «ýolçyýam», Hüthüt aýdar: «ilçiýem.» (Magtymguly)

Annaçy [a:nnaçy] — 1. Hepdelik iş haky bakýan sygrynyň her anna gününde berýän süýdi bilen hasaplaşylýan ýa-da şol günki süýdüň bahasy möçberdäki pula mal bakýan çopan; nakynatutma çopan. «Togsan dolup, ýere ýyly gidende, Baýlaryň malyny bakar annaça,

Arpa bişip bugdaý tümmül bolanda, Baýlaryň agzyna goýar annaýy.» (Halk döredijiliginden) 2. (göçme many) Seret. **Günlükçi.**

Aňňal — 1. Arpa-bugdaý orlanda ulanylýan uly orak, aňňal orak. «Aňňaly batlyrak-batlyrak aýlap başlady.» (N. Hojageldiýew) 2. Ýorunja ýyglanda, ýandak, bede ýatyrylanda ulanylýan uzyn saply, keseri egri, dişelmedik zähmet guraly, çalgı, maňňal. **Apa** (ýerli gepleşik) — aýal dogan, uýa. «— Essalawmaleýkim, apa! — diýip, tamdyryň ýanynda Blok wil peýda boldy.» (A. Taganow) «Emma Tugranyň bir apasy bar erdi.» («Zeýnelarap»)

Aparmak — alyp gitmek, äkitmek. «Haý, ýetişiň haraýma, goýny möjek apardy,» Daýhanlary biderek aldapdyr Hojaguly.» (Molladurdy) «Ýel aparan ýeliňki, ýerde galan meniňki.» (Nakyl) «— Meni şahynşahyň ýanyna apararlar.» (Ata Durdyýew)

Apat [a:pat] — 1. Bela, howp-hatar. «Ne kuwwat bar, ne gaýrat, Başyma düşdi apat.» (Magtymguly) «Ýagşydan ýagşylyk, ýokar şerapat, Ýamandan ýetişer her dürli apat.» (Aşyky) 2. (göçme many) Akylyňy haýran edip, yska salýan gözel. «Gelinler içinde gördüm bir apat, Ýok, apatam oňa gurbanlardandyr.» (K. Gurbannepesow)

Apbasy [apba:sy] — 1. Eýran şasy Apbas I adyna çykarylan agramy 7.7 grama deň bolan kümüş pul birligi. «... haşamly mis jama jyňnyrt edip, käte bir rupiýa ýa apbasy gaçýar. Kagyz pul oklaýanam tapylýar.» (A. Atajanow) 2. Sowet soýuzy döwründe ýigirmi köpüklik metal pul. «Nädäýersiň ýeke jübüsinden ýeke apbasy çykmasa.» (K.m. Ataýew) 3. (zergärçilik) Aýal köýneginiň ýakasynyň iki ýanyna setir-setir edip dakylýan kümüşden edilen bezeg, şaý. Apbasynyň diametri 3-4 sm. çemesi bolup, ýokarsynda köýnege bekermek üçin gulpjagazy bolýar. Apbasy esasan 40 jübüt (80 apbasy) edilip geýime dakylýar. Ýakanyň her ýan tarapyna ýokardan aşaklygyna dört hatar edilip, hataryň her birine hem «gor» diýilýär we her gorda 10 apbasy bolýar. «Apbasyny düzäp sen göwsüňe zyna-zyna, Bir gamzada salyr sen Ýslam kapyry dine.» (Mollanepes) «Apbasynyň ýüzüne gaşy oturdylan ýa-da oturdylmadyk, gyzyň çäýylan ýa-da çäýilmadyk görnüşleri bolýar. Apbasy setirleýin edilip düzülip, aýratyn gözelligi emele getirýär.» (A Mollaýewa)

Aperin [a:peri:n] — berekella, ýaşa. «Bakman sypatyna, çüprek donuna, Aperin aýdanlar onuň şanyna.» (Saady) ♦ **Aperin bermek (diýmek)** — öwmek, berekella aýtmak. «Men ol gelni... aperin bermek üçin tapjak.» (H. Derýaýew) ♦ **Aperin kylmak** — ýaratmak, döretmek. «Allatagala: «Munuň ýaly sahypjemal, hoşsurat, sahyp jahi-jelal ýaratjak» diýip täsin we aperin kyldy.» (Rabguzy)

Apgyrt — aýakgabyň ýeňsesindäki gaty ýeri. «Türkmen daýyma çokaýdyr çaryganyň apgyrdyna basyp ýöremeli däl ahyry. Galkynmaly!» (A. Atajanow)

Apy [apy:] — 1. Uly zäherli ýylan. «— Eý, ýaranlar! Meni apy çakdy... — diýip, bu gazalny aýtdy.» (Seýdi) 2. (göçme many) Gyzyň uzyn gara saçy. «Ýüzüne apy çolanar, Zülpi syýasyny görüň.» (Babarahym Meşrep)

Apytap [a:pyta:p] — Gün. «Apytap tutuldy, syýa büreldi.» (Seýdi) «Jamaly misli apy tap, Görenleriň bagry kebap.» («Şabähram»)

Aramak [a:ramak] — 1. Saýlamak, seçmek. «Pökgen aga: — tudy entek arap kesiş — diýip tabşyrdy.» (A. Gowşudow) 2. Gözlemek, agtarmak (bähbit, pursat, amat, bahana, dawa-şer...) «Muhammetguly Atabaýew öz halkynyň bähbitlerini arap ýaşan adamdy.» (A. Atajanow) «Buzdan tozan, tozandan-da buz arar, Häli-şindi kän yrsarar, kän darar.» (B. Kerbabaýew) 3. Çozmak, hüjüm etmek, topulmak, daramak. «Her bir gadamynda önünde turan duşman atyňy sakga saklap biljek ýa-da bir möjek bolsa üstüne zyňyp arap biljek.

Seniň goluň galmanka olar işini bitirjek.» (A. Gowşudow)

Aran — bir uý halkaly, ikinji tarapynda 3-4 sany yzyna gaýtarylan dişi (dyrnakly ilgençekleri) bolan, gäminiň labyryna çalymdaş enjam. Aran, esasan, gapana demir zynjyr arkaly berkidilip, gapan gurlanda ýere gömlüp goýulýar. Gapana düşen haýwan ony süýrüp gidende, dişi süýrenip awy saklaýar ýa-da süýrenip giden ugrunyň, yzyny görkezýär. «Annamyrat aganyň ýasanja aýna ýaly başbarmakly arany bu gapanyň agzynda zynjyryna beklengidi.» (N. Saryhanow) «Gapan gurulgy, arany gömülgi.» (Nakyl) «Şir towsup, aran dek penjesin urdy, Eşek biçäräniň läşini serdi.» (Jelaletdin Rumi)

Arasat [arasa:t] — 1. Kyýamat magşar günü adamlaryň direlip ýygnanjak meýdany, magşar meýdany. «Ysrafyl sur urup, halklar dirilse, Ähli älem arasatga sürülse,» (Magtymguly) 2. (göçme many) Kyýamat günü, magşar günü. «Mende bir umyt oldur, ol keremli şahymdan, Eýlegeý arasatda gül kibi iman peýda.» (Magtymguly) 3. (göçme many) Topalaň, gowga, harasat. «Arasat gopdy bu gün, möminlere ahyrzaman.» (Misgingylyç)

Arbap [arva:p] — iri ýer eýesi, mülkdar; hojaýyn. «Oňa aga diýjeginem, jenap diýjeginem, arbap diýjeginem, han diýjeginem... bilmän saklandy.» (Ç. Aşyrow) «Ülkede sahyp bolmasa, Arbaplar emire döner.» (Magtymguly)

Arçyn — 1. Russiýada 71 santimetre barabar uzynlyk ölçegi bolan «аршин» sözünden ses özgermesine duçar bolup, türkmen diline geçen söz. 2. Eliň ýazgyn barmaklaryndan omza çenli aralyga deň bolan uzynlyk. «Kysmat olsa, garyş ýere girer sen, Nesip etse, alty arçyn biýz bile.» (Magtymguly) «... üç erkegini idip gelen oba söwdagäriniň ogludygyny tanady. Artyk ondan gadagyny bir batman bugdaýdan çay, arçyny bir put bugdaýdan köýnek-balaklyk alypdy.» (B. Kerbabaýew) ♦ **Öz arçynyň bilen ölçemek** — özüne osup, öz çeniňçe netije çykarmak, baha bermek. «Bibijemal, sen hemmäni öz arçynyň bilen ölçeme.» (B. Kerbabaýew)

Ardana [a:rdana] — 1. Çagasy bolman, (ölüp) sagdyrýan mal. 2. Köşegi, gölesi bir ýaşap geçenden soň hem sagdyrýan malyň hili pes süýdi.

Ardurja [ardurjo] — armanlyja, nähak, biderejik. «Eger, sähel haýal-ýagallyk etseň, Ogryny ardurja sydyrarsyň sen.» (Jelaletdin Rumi)

Argaç [arğaş] — mata, dokma dokalanda erşiň içinden geçirilýän ýüp, ýüplük. «Argajyny geçirip, erik agajyndan ýasalan abzal — gylyç bilen kakyp dokamaly.» (O. Kulyýewa)

Argaly [arğaly] — ýabany goýun, dag goýny. «Duman kimin dag başynda duraram, Argaly guzy dek dagda mälärem.» («Asly-Kerem») «Argaly, gäw bolar maly türkmeniň.» (Magtymguly)

Arguwan [arğuwa:n] — owadan, aýyk gyzyll gülli agaç. «Bag içinde şejer atly bir arguwany bardy.» (Magtymguly) «Atyny çeträge idip bardy-da, jylawy topbak arguwanyň ýogynrak çybygyna çala iltedi.» (Ata Durdyýew)

Argyş [arğyş] — alyş-çalyş söwdasyny edip, bir ýurtdan däne, galla getirmeklik; bir ýurtdan beýleki ýurda, welaýata azyk, galla, daşayan kerwen. «Alyş ýurdyň habaryny argyş getirer.» (Atalar sözi) «Ýylanyň neşderi aždara batmaz, It üýrmekden argyş yzyna gitmez.» («Perhat we Şirin»)

Arjaň [a:rjaň] — arly-namysly, dogumly, arsak. «Az — arjaň, hassa — gaharjaň.» (Nakyl)

Arkaç — dagyň demirgazyk etegi, dagyň gaýra etegindäki, tarapyndaky ýer, ýurt («arka» sözi bilen asyldaş söz) «Arkajyň agaçlary, Şag-şag eder guşlary. Biz Arkaçdan aýrylsak,

Ýykylar agaçlary.» (Halk döredijiliginden) «Özüňe mälim, hemişe Arkaçda däne ýetmezçiligi bolup durýardy.» (A. Gowşudow)

Arkalamak — 1. Arka götermek, gerşiňe almak. 2. At, eşek üşemezlik üçin arkasyna jul, keçe ýapmak, basyryk atmak. «Özbaşyna hüňürdäp, atlary arkalap, iýimläp, suwlap bolandan soň, Kany batyr geldi.» (A. Gowşudow)

Arkan — tanap, urgan. «Uzyn arkan — giň duzak.» (Nakyl) «Üzülmez arkan ýok, çözülmez düwün.» (Nakyl)

Arly — «ýyl, tomus, gys» ýaly käbir wagt aňladýan sözleriň önünden gelip, «bütün», «tutuş» manysyny aňladýan söz. «— Garamaýag-a näme arly ýyly orlup-çapylyp, gara öýüniň duluna iki bogdak un salsa, elini Kábäm halkasyna ildiren dälde öýdenok.» (A. Atajanow) «Halnazar baý hem beýleki söwdagärler bolsa biziň arly ýyllyk zähmetimizi talady.» (B. Kerbabaýew)

Arna — derýanyň özünden aýrylyp, ýene özüne goşulýan goly, şahasy. «Köpük saçyp gelyň münzäp, Arnalardan akýaň dyňzap.» (N. Baýramow) «Derýaň kenarlaryndaky arnalara çenli hyryn-dykyn doly mele suw... öz ugruna bakan dünđerilip barýardy.» (B. Kerbabaýew)

Arsak [a:rsak] (gepleşik dili) — ar almaga höwesli, arjaň. «Halkyň kiçisi arsak bolar, heleýiň kiçisi — ärsek.» (Nakyl)

Arsyz — kemsiz, anjaýyn. «Şolam arsyz heleý bolan bolup ýör.» (A. Durdyýew) «Kündäniň sapyndan tutup bilseň, arsyz erkek bolup ýörmeli.» (R. Esenow)

Artbagyş [a:rtbağyş] — gara öýüň işiginiň gabat garşysyndaky artky tärimleriň seplesýän ýeri. «Eneküti uklandyr öýdüp, artbagşa bardylar.» (H. Derýaýew) «Onsoň ol öýüň artbagşyndaky keçä dolap gömen başatarlaryny çykardy-da...» (N. Hojageldiýew)

Arwana [arwono] — 1. Arassa tohumdan bolan (iki örküçli düýe bilen gan gatyşygy bolmadyk) bir örküçli adaty türkmen düýe. «Arwanasyny alaşa çalşyp, adamsyny ata atlandyrdy.» (B. Hudaýnazarow) 2. Arwana tohumyndan bolan inen (urkaçy) düýe. «Jyns aýratynlygyna görä maýa, iner, bugra, kärderi, göhert, arwana düýeler bolýar.» (O. Kulyýewa)

Ary [a:ry] — arassa, päk. «Aýdan ary, Günden dury ýüzleriň.» (Durdy Gylyç) «Ary toprak adamzadyň aslydyr.» (Kemine) «Ary türkmenidir aslymyz.» (Garajaoglan) «Goja daglaryň gary sen, Gyrmzy gülden ary sen.» («Görogly»)

Aryk [a:ryk] — suwly ýap, salma. «Öz arygyny har eden kişi arygyna zar bolar.» (Nakyl) «Agylda owlak dogsa, arykda oty biter.» (Nakyl) «Akan aryk akar eken, bakan döwlet bakar eken.» (Nakyl)

Aryp [a:ryp] — 1. Ylymly, bilimli, dana. «Aryp bolsaň, habar algyn sözümden, Bir köýnegi bardyr egri dyzyndan.» («Görogly») «Ýigit aryp bolsa, aslyn sorama.» (Nakyl) 2. Sopy, weli, hudaýhon. «Alla diýgil Gul Hoja Ahmet, ýaşyň akgaý, Ötgen aryp hümmet birle goluň tutgaý.» («Hikmetler») «Alla diýen aryp gulnuň göz ýaşyny, Zaýyg goýmas, Kadyr Eýäm her işini.» («Hikmetler»)

Aryş [aryş, arş] **I** — 1. Asmanyň in ýokary ýeri, ýedi (ýa-da dokuz) gat asmanyň in ýokarkysy. «Arşa ýetdi bu söweşiň dumany.» (Guba şahyr) 2. Hudaýyň gurduran tagty. «Resul alayhyssalam aýtdy: ... Eger, her kişi ýetime azar berse, Arş titrär.» («Ajaýyplyklaryň düri»)

Aryş II — araba goşulýan malyň iki gapdalyndan ýa-da iki malyň aralygyndan geçýän we araba bilen boýuntyrygy birikdirýän ýogyn agaç. «Arabasyna güýji ýetmeýän arşyny

depelär.» (Nakyl) «... gazyk tapylman, arabanyň tekerlerine, aryşlaryna daňlan mallaryň hem sany-sajagy ýokdy.» (H. Derýaýew) «Traktoryň yzyna düşüp gelýän arşy birlik nomerli arabada-da diýseň tomaşa bardy.» (A. Atajanow)

Arzamak I (gepleşik dili) — halamak, islemek, gowy görmek. «Şeker garaşmagy arzaýan gyzdyr.» (B. Kerbabaýew) «Siziň bimamlalygyňyz ýaňky prokuroryň yzyna düşmegiňizi arzaýar.» (B. Kerbabaýew)

Arzamak II — arzysy artmak, hormat-sylagy, gadyr-gymmaty köpelmek.

Arzyman [arzyma:n] — islenýän, arzuw edilýän. «Däli könlüm arzymany, Külli gözelleriň hany.» (Magtymguly)

Asal — bal, hesel. «Asal ezgil dahan içre tillerde.» (Mollanepes)

Asan [a:sa:n] — aňsat, ýeňil. «Wagyz — asan, amaly — kyn.» (Nakyl) «Alym bolmak asan, adam bolmak kyn.» (Nakyl)

Asmalyk I — gelnalyja gidilende, düýän halygynyň üstünden dakylýan ýa-da diwaryň, tärimiň ýüzüne gerilýän dürli mata bölejiklerinden edilen dörtburç bezeg. «Zerbap nagyşly düýäniň asmalygy toý günü düýeleriň örküjiniň iki gapdalyna dakylýar.» (M. Serdarow)

Asmalyk II (zergärçilik) — seret. **Asyk**. «Aýnabadyň asmalygy, saçmonjugy, saçujyndaky düwmeleri otursa-tursa şaňňyrdy bilen ses etdi, gyly gyrylmadyk buzgunç ysly keteni köýnegi şowurdady.» (B. Kerbabaýew)

Asy [a:sy] — günäkär, ýazykly, etmişli. «Adam ogly awaradyr, asydyr, Bir söz diýseň ýagşy äre besidir.» (Magtymguly)

Asyk (zergärçilik) — orta ýaşan aýallaryň arkasyna atýan saçyna dakylýan ýürek görnüşli uly, ýasy, ortasynda bir gaşy bolan kümüş şaý. Iki örümi birikdirýän asygyň ýeke asyk, goşa asyk, üç asyk ýaly görnüşleri bolýar.

Asyýa [a:syýa] — degirmen, haraz. «Çekmäge ner gerek asýa daşyny.» (Magtymguly) «Kümüşleriň külkesi, asýa unuň belkesi.» (Nakyl) «Maňňyşlagyň maň goýny, Mäläp gelýär amana. Asyýanyň ak uny, Tozap gelýär amana.» (Halk döredijiliginden)

Aşna [a:şna] — 1. Dost, gadyrdan, dost-ýar. «Peýdasyz perişdeden aşna döw ýagşy.» (Nakyl) «Gurduň gudasy köp, tilkiň — aşnasy.» (Nakyl) 2. Tanyş. «... inim, Myrat, biz seniň diňe adyň bilen aşna.» (B. Kerbabaýew)

Aşygana [a:şyga:na] — çenden aşyk, ýürekden söýýän, yşk-söýgä baý. «Ýigidiň gowusy aşyganadyr, gawunyň gowusy şekerparadyr.» (Nakyl)

Aşyraw [a:şyrow] (geplşik dili) — juda, aş, çakdanaşa. «Garşyda duşmanlaryň «adam tohumy sekip bilmez» diýip, ynanýan aşyraw berkidilen liniýasy bardy.» (A. Gowşudow)

Aşyrym-aşyrym [a:şyrym-a:şyrym] — tapgyr-tapgyr, yzly-yzyna, biri-birine ulaşyp. «Aňyrdan aşyrym-aşyrym gelýän äpet gomlar gelşine kenara tarap düňderilip gidýärdi.» (N. Hojageldiýew) «Bölüp-bölüp suwa goýberilen süri mal ýaly aşyrym-aşyrym gelýän atlylar aşak inip okdurylýardylar.» (M. Seýidow)

Aşýan [a:şýa:n] — höwürtgä, ketek; öý, jaý. «Bir otagda iki çyrag öçermi? Bir aşýandan iki şaňňkar uçarmy?» (Seýdi)

Atbaşçy [atbaşşy] — gelin edinilende, gyzy getirmäge gidýän atlylar, öňatly. «Ah, Myradyň özem atbaşça goşulyp giden bolsa, nähili gowy bolardy!..» (B. Kerbabaýew) «Halnazar agtygyny öýerýärdi. «Ertir gelnalyjy, atbaşçy gideliň» diýip, bütin oba habar berlipdi.» (B. Kerbabaýew)

Atabeg [ataveğ] — çagany ýokary wezipeli döwlet işgäri edip ýetişdirmek üçin, oňa ylym-tälim berýän adam; şazadalary terbiýeleýän şahsyýetlere berilýän dereje. «Atabegler

tarapyndan küşgürilýän Muhammet Taparyň körpe ogullary ondan özleriniň häkimlikdäki paýyny talap edipdirler.» (J. Hatamow) «Masut edil Muhammet ýaly köşk — atabeg terbiyesini alan sowatly-düşünjeli kişidi.» (O. Ödäýew)

Atan — biçilen erkek, agta (düýe hakynda) «Düýeler bilen ara ep-esli bolsa-da, olaryň haýsy arwana, haýsy iner, haýsy erkek, haýsy inen, haýsy göhert, haýsy atandygyny saýgarmak kyn däl di.» (N. Altyýew)

Ataş — ot, nar. «Janym ataşa saldym, Nar içinde men galdym.» (Magtymguly)

Atkeçe — seret. **Basyryk**. «Garaňky düşensoň, Keýmir, Çopan, Geçili üçüsi atkeçäniň üstünde gyşardylar.» (Ata Durdyýew)

Atlyk — XVIII asyrdä Hywa hanlygynda ýaşaýan türkmenleriň durmuşynda ýerden-suwdan peýdalanmagyň görnüşi; Hanlykda gulluk edýän, harby ýörişlere gatnaşýan bir atly nökere bölünip berilýän ýer. «Atlyk esasan 30 tanapa (12 ga) barabar bolup, döwrüne we ýeriň hiline baglylykda 50 tanapa çenli köpeldilip ýa-da 8 tanapa çenli kemeldilip bilnildir.» (O. Gurbanowa)

Atyllan [atylla:n]: **atyllan düýe** — birnäçe ýyllap gaýman, gysyr galan düýe.

Atyz — daş-töweregine çil (pel) çekilen ýer, meýdança. «Gyş suwundan ganany atyzlar, peller.» (H. Kulyýew)

Awan [awa:n] **I** — gudratly, aýratyn syrly güýji bolan; Hudaý. «Görogly beg, sen sygyndyň awana, Bil bagladym bir ýaradan Subhana.» («Görogly»)

Awan [awa:n] **II** — patyşanyň wezipedar adamsy, diwanhananyň emeldary. «Hezreti Lukman ogluna üç sany wesýet etdi: ... üçünji: awan bilen hergiz dost bolma.» (Rabguzy) «Tagty üzre ýatmyş erdi ol awan, Synasyndan degdi ok, kyldy pygan.» (Azady)

Awan [awa:n] **III** — wagt, zaman. «Bahar eýýamydyr dagy ýigitligiň awanydyr.» (Muhammet Babyr)

Awan [awa:n] **IV** — gap-gaç, jam. «Getirgeý dür, ýakut awany onda, Ýetmiş mün desterhanlar sany onda.» (Azady)

Awara [a:wa:ra] — ykmanda, sergezdan, ilden-günden aýrylan. «Bu awara adamlar kimdir biriniň talaban tutaryna umyt baglap, tama edip, ikiýana elewräp ýörler.» (A. Atajanow)

Awlag [a:wlağ] — awçy üçin amatly bolan awuň bol ýeri. «Jereni bar, awlagy bar çölüniň...» (Kemine)

Aýgyr [aýğyr] **I** — 1. Atyň, eşegiň we beýleki gylýallar maşgalasyna degişli bolan haýwanlaryň erkegi. «Aýgyra jul ýyrtmak aýyp däl.» (Nakyl) 2. (gepleşik dili) Esrek.

Aýgyr [aýğyr] **II** — aýtgyr, diýgir, aýdagan (adam) «Aýtsaň — aýgyr, diýseň diýgir.» (Nakyl)

Aýgyt [aýğyt] — 1. Äşgär, belli, mälim, aýyk, aýdyň, anyk. «Nury janymyň kime menzeýändigini onuň mergenligi aýgyt eder.» (N. Saryhanow) 2. Belli bir zat hakynda gellen netije, karar, ynam. «Iň soňky söz onuň öz aýgydyny berkitdi.» (B. Kerbabaýew) «Mama öz aýgydyny aýtmaga gyssandy.» (B. Kerbabaýew)

Aýlag [a:ýlağ] — ummanyň, deňziň, kölüň gury ýere süsňäp girýän öwrümi, ýeri, üç tarapy gury ýer gurşap alan bölegi. «Kendirli aýlagynyň kenarynda söwda merkezini döretmegi haýyş edipdir.» (O. Gurbanowa) «Çarlaklar aýlagyň üstünde zaryn ses bilen perwaz urdular.» (R. Esenow)

Aýmak — aýtmak; açmak, äşgär etmek. «Tillerim öwrülmez any aýmaga.» (Magtymguly) «Diýdi Ýakup nebi: «Dildar, Kişige aýmagyl zynhar.» («Ýusup-Züleyha»)

Aýmança [a:ýmança] — 1. Mal-gara we ş.m. saklar ýaly çöp-çalamdan, palçykdan salnan agyl; üsti açyk, haýat görnüşli aýlaw meýdança, aýtym. «Dyňç alyş, sagaldyş merkezlerinde aýmançalara bezeg gülleri ekilipdir.» («Nesil» gazeti) 2. Mazaryň daşyna aýlanan pessejik haýat.

Aýnagonç [a:ýnağonç] — ýalpyldap duran gonçly, gonjy laklanan (ädik hakynda) «Täzeje hywa donumyň, aýnagonç ädik, bagana possun, owadan ýüpek parçalar çykyberdi, çykyberdi.» (R. Esenow) «Emma aýagy aýnagonç ädikli ýigit käsesini gizläp, palawa ýapyşdy.» (B. Kerbabaýew)

Aýrak — dag goçy (ýabany) «Garrylarmyz öýde ýatar, Mergenlerimiz aýrak atar.» (Baýram şahyr) «Bilbile jeňnel bag olmaz, Aýraga depe dag olmaz.» (Magtymguly)

Aýran — (aýrylmak işliginden bolup) dürli tärler, usullar bilen ýagy alnan (süýt-den taýýarlanan) gatyk. «Gatygňy aldym-da, gaýmagny iýdim, Aýrany galand a «siziňki» diýdim.» (Halk döredijiliginden) «Aýrandan aş bolmaz, näkesden — garyndaş.» (Nakyl) «Aýna ýanlygyň aýranyny çaykap, pişegiň badyny barha güýçlendirdi.» (B. Kerbabaýew)

Aýry — iki örküçli inen düýe, erek. «Aýry üstüne çöküp omuzlap başlaýar.» (H. Derýaýew) «Bir iner bilen aýry hem haýsydyr bir oljadan düşen mallardy.» (A. Gowşudow)

Aýryha [aýryha:] (gepleşik dili) — şerräý häsiýetli aýala, gyza käýinip aýdylýan paýyş söz.

Aýtym [a:ýtym] — 1. Eliň aýasy. «Garyplaryň garyplygy geň däl di, Ýeri eliň aýtymyndan giň däl di.» (B. Kerbabaýew) 2. Belli bir möçberdäki kiçeňräk meýdan, ýer. «Tozap ýatan bir aýtym bar ýadymda.» (B. Kerbabaýew) ♦ **Aýtymy dar** — düşüňjesi, dünýägaraýşy dar.

Aýuw (hyýaly) — heleýbaz häsiýetli ýabany adam ýa-da adam şekilli mahluk. «Aýuw men-ä, aýuw men, Gyz gulagny iý-u men, Syryk ýaly gyz görsem, Gülüp-gülüp bakar men, Sylaç a ýaly oylan görsem, Myçyp-myçyp gaçar men.» (Halk döredijiliginden)

Aýyk — anyk, takyk; belli. «Bu çatma dünýä aýyk, Köl içinde dur gaýyk.» (Nurberdi Pomma) «Gije bardy, gündiz barmady aýyk, Gapylykda harap boldy halaýyk.» (Zelili)

Aýyl [a:ýyl]: **aýyl bolmak** — akyla aýlanmak, aýňalmak, seljermek. «Elkyssa, Şabähram arak, şerap içip, humarlygyndan aýyldy.» («Şabähram»)

Aýylmak [a:ýylmak] **I** — 1. Ukudan turmak, oýanmak. 2. Gaflatdan çykmak. «Bilimli bolmasak, ýol kyndyr bize, Aýylyň gaflatdan, türkmen gyzlary!» (Mollamurt) «Aýyl, aşygym, aýyl, Mejnun bol, halka ýaýyl.» (Magtymguly) «Jahyllykda geçen işler geň görner, Kyrkdan aşyp, aýyl bolsa adamzat.» (Magtymguly)

Aýylmak [a:ýylmak] **II** — gara öýüň ganatlary gerlip, öý gurnalyp başlanmak, düýbi tutulyp başlanmak.

Aýynmaz — tüýs, edil, hakyt. «Gözel görkün gökde Günden aýynmaz, Güli, dessem mili ysgan doýunmaz.» (Magtymguly) «Üçünji gök reňi aýynmaz otdan, Ady Kaýdum, asly gyzyl ýakutdan.» (Magtymguly)

Azada [a:za:da] — 1. Azat, erkin, boş, azat bolan. «Medinede bir är nyşany barmyş? Bilsen beýan etgil, azada sözlüm.» («Zeýnelarap») 2. Mähriban, mähirli; hormatly, mertebeli. «Arapda köp asyl syýak azada, Söýen ýaryň atlymy ýa pyýada?» («Warka-Gülş») «Muhammet diýr, şazada men, Aslym sorsaň, azada men» («Zeýnelarap»)

Azadalyk [a:za:dalyk] — 1. Azatlyk, erkanalyk. 2. Mähribanlyk, mähremlik; mertebelilik. «Myrat... azadalyk bilen adamlaryň ýüregine girmäge ymtylýan mekir bir ýigit.» (B. Kerbabaýew)

Azan [aza:n] — 1. Dindar musulmanlary namaz okamaga çagyrmak üçin, sesli okalyan doga. «İkindi azany aýdylanda, Halnazar baý gyssanmaçlyk bilen täret gylmaga başlady.» (B. Kerbabaýew) 2. Şerigata görä, musulmanyň dünýä inen ogul bäbegine ýörite molla çagyryp aýtdyrylýan doga. «Bu ýerde ogly bolan ýok. Azanyň bu üýşmege näme dahyly bar.» (B. Kerbabaýew) «Ogul bolsa, derrew azan aýdarlar, Eşidenler «ýör, toýa» diýp gaýdarlar.» (B. Kerbabaýew) «Gyz bolanda, azan, kamat aýdylmaz, Toý-tomgy hiç, ynsandyrar öýdülmez.» (B. Kerbabaýew «Gyzlar dünýäsi») 3. Ir ertir, ir-säher. «... men azan bilen goşa howlugyp zordan bir çilim çekdim, olam bikär boldy.» («Görogly») **Azaýymhon** [aza:ýymho:n] — 1. Doga okaýan, agzy dogaly. «... azaýymhon ahuny öldüren Batyr hajy ýaly boldu-la — diýdi.» (A. Gowşudow) 2. (göçme many) Seret.

Tersokan.

Azazyl [aza:zil] — Hudaýyň ezizi. Şeýtanyň (Iblisiň) behiştten kowulmazyndan öňki ady. Dini düşünjelere görä, Azazyl otdan ýaradylanmyş. «Ylmy birle ol Azazyl menlik kyldy.» («Hikmetler») «Azazyl özüni uly tutanlugu üçin, Haktagaladan daş düşdi.» («Ajaýyplyklaryň düri»)

Azman — dört ýaşyna ýeten teke.

Azmaýyş [a:zma:ýyş, e:zma:ýyş] — barlag, derňew, synag. «Azmaýyşyn kylar bolsaň, Hiç tapylmaz iş üstünde.» (Magtymguly) «Elbetde, bu edilýän ezmaýyşlygyň ýöne ýerden dældigi düşnükli di.» (A. Allanazarow)

Aznawur [aznowur] — kuwwatly, dogumly; haýbatly (bu söz köplenç «aznawur ýaly» görnüşde ulanylyr we adam barada aýdylýar) «Eger, Zyýad han ýaly aznawury üstümize ogrynça iberýän bolsalar, onda gyzylybaşlar bir uly iş goparjak bolýandyrlar.» (Ata Durdyýew)

Azyrganmak [a:zyrğanmak] — nebsiňe buýrup bilmän, az hasap etmek, az görmek. «Şol adam ozaldan hem Artygyň bugdaýyny gysganyp, azyrganyp durdy.» (B. Kerbabaýew) «Azyrganan aç galar.» (Nakyl) «Bäş müň Güljemal han üçin baş manatdan enaýy däldi. Emma öz doganlary bolany üçin, ony azyrganmady.» (B. Kerbabaýew)

Azza (ýerli gepleşik) — 1. Jaýyň, eýwanyň üsti ýapylanda, pürsleriň üstünden keseligine goýulýan uzyn ýasy agaç. 2. Gaýygyň, nawuň iki gapdal taraplaryny biri-biri bilen bekermek üçin we kürekçiniň üstünde, oturmagy üçin keseligine kakylan agaç.

Babadaş [ba:vadaş] — asly ata-babalary bir bolan adamlar, daşgynrak garyndaş. «Başga ýagyň bolmasa, babadaşyň ýokmudy?» (Atalar sözi) «Ýygnanyşdy babadaşlar, İçginler hem daşgynlar.» (K. Gurbanpesow)

Babaly [ba:va:ly] — Yslam dininiň döp-dessurlaryna laýyklykda merhuma jynaza çykylmazynyň önüsyrasynda jesedi ýuwmaga gatnaşyýy, üstüne girýän, gussal. ♦ **Ýüzüňi babaly görsün** — görmedigim sen bolsun, geregime däl. «Aldap aldym gyzyňy, babaly görsün ýüzüňi.» (Atalar sözi)

Babyr [ba:vyr] — pişikler maşgalasyndan bolan ýyrtyjy haýwan, bars. «Daglaryň arslany, babyr, peleňi, Muş bile deň bolar pil, peşe jeňi.» (Magtymguly) ♦ **Babyr bilek** — ýogyndan güýçli bilek. «Onuň ak babyr bilekleri, nur bolup çöýýän ala gözleri...» (A. Allanazarow)

Bada [ba:da] — 1. Çakyr, serap guylup içilýän bulgur. «Gülragna diýr, içdim golumda bada.» («Zöhre-Tahyr») 2. (göçme many) Çakyr, şerap. «Ýar bilen badalar içdigim çaglar, içdigim ýadyma düşüp aglaryn.» («Saýatly-Hemra»)

Badamak [ba:damak] (gepleşik dili) — çöküp oturan düýäniň dyzy bilen boýnuny turmaz ýaly edip, biri-birine daňmak.

Badaşmak [ba:daşmak] — düýäni badaýana kömekleşmek. ◇ **Bagryň badaşmak** — biri-biriňe aýrylmaz ýaly baglanyşyklykda bolmak, juda ysnyşmak. «Meň bilen bagryň badaşdymy?» (N. Gurbanmyradow)

Badyhowa [ba:dyhowa:] — ulumsy, gopbamsy, hörpi ýokary. «Eseni urtut traktorçylyk kursuna ugratdylar. Üç aý geçip-geçmänkä-de dolanyp geldi, onda-da gaty badyhowa geldi. Edil, kosmonawtlygy tamamlan ýaly-da.» (O. Ýagmyrow)

Bady-saba [ba:dy-sava:] — daň şemaly, säher şemaly. «Bady-saba zülpün gerdenne bölmüş, Dökülmüş dört ýana teli gürjiniň.» («Saýatly-Hemra»)

Badyşütür [ba:dyşütür] — ýüwürük düýe. «Bedewi — parsyda, tili — arapda, Bagys kyldyň badyşütrüň ýagşysyn.» (Magtymguly)

Bagşaş [bağşaş] — berim, sahylyk, bagys etme. «Mertden dileg etseň, aýdar: «Hup bolar!» Bir bagşaşdan ýetmiş bela dep bolar.» (Magtymguly)

Bagys [bağys] — seret. **Gowşut.**

Bagysbag [bağysva:ğ] — gara öýüň ganatlarynyň seplesýän ýerini (gowşudyny, bagşyny) berkidilýän ýüp, bag. «Nowaýy pars dilindäki birnäçe zatlaryň atlarynyň türki dilinden geçen atlardygyny-da belleýär. Mysal üçin: galpak, şyrdak, ýalak, ýaglyk, ýaby; öýüň aýry-aýry bölekleriniň atlary bolan üzük, ganat, gözenek, uk, bagysbag, bosaga we ş.m.» (Ö. Abdyllyawew «Edebiýat teoriýasynyň esaslary»)

Bagzy [bağzy] — käbir, birnäçe. «Bagzy gözel sirkä basdyr saçyny, Artmaz, ýuwmaz, tabagyny, daşyny.» (Magtymguly)

Bahabar [ba:havar] — habarly. «Özüni bil, özge le ne işiň bar, Bahabar ýör, Hak ýadyndan daş bolmaň.» (Magtymguly) ◇ **Öýüne bahabar gezmek** — öýüne gelip-gidýänleriň, hemşerileriň özüň, maşgalaň babatyndaky niýetinden, hereketinden habarly bolmak. «Tany dosty-duşmanyň, öýne bahabar gezgin.» (Mollanepes)

Bahadur, bahadyr — batyr, pälwan. «Naýza alyp bahadyrlar topulsyn.» («Zeýnelarap») «Kyrk müňi bahadyr uruşda taýýar, Kyrk müňi jadygöý, kyrk müňi aýýlar..» («Görogly»)

Bahaýym [baha:ým] — haýwan, mal. «Dünýä gelip, jilwe kysa, gyýa bakmas, Yşksyz kişi bahaýymdan beter, dostlar.» («Hikmetler»)

Bahr — deňiz. «Yşk odunyň uçguny hetden aşdy kyýamat, Bu bahra gark bolanlar çykmaz ermiş salamat.» (Mollanepes)

Bahyl [bahy:l] — barypýatan gysganç, husyt. «Bahyldan pul almak — petirden gyl almak.» (Nakyl) «Ajal ýetmän, jan çykmaz, bahyl baýdan han çykmaz.» (Nakyl) «Ogrudan baý bolmaz, peltekden — bagşy, Bahyldan ýoldaşlyk, göripden — goňşy.» (Baýly şahyr)

Bakan — atyň we ş.m. toýnagynyň iç ýüzündäki oýtak ýer, çukurlyk.

Bakgal [bakga:l] — çay, şeker, un, burç we ş.m. ownuk-uşak gurak bolan iýmitlik zatlaryň satyjysy. «Bazar görki bakgal, ýigit görki sakgal.» (Nakyl)

Bakja I — 1. Gawun-garpyz, kadi, hyýar ýaly gök ekin ekilen ýer, bossan. «Müsürliler bugdaý, arpa, kenep — gök hem bakja ekinlerini ekipdirler.» (B. Esenow) 2. Miweli-miwesiz agaclar, dürli bag-bossanlar (seret. **Bossan 2**) «Çyg düşdi, bakja suwlandy, Çarbagy üç-dört aýlandy» («Şasenem-Garyp») «Bakjaňyzdan bakaýyn, Ballar bolup akaýyn.» (Halk döredijiliginden)

Bakja II (gepleşik dili) — mekdebe çenli çagalary terbiýeleýän edara, çagalar bagy.

«Ballym guşuň balasy, Bakjadadyr enesi.» (Halk döredijiliginden)

Bakyr II — kiçijik köl. «Bakyrghanda bakyr bar, baryp görseň, takyr bar.» (Nakyl)

Bakyr III — mis we misden ýasalan bedre, çäýnek. «Bar zat — bakyr, ýok zat — altyn.» (Nakyl)

Bossan [bossa:n] — 1. (köň söz) Seret. **Bakja I**. 2. Gülzarlyk, bag-bakja. «Gussam meniň elwan geýen düzleriň, Ýaşyl bossanlaryň aldy janymy.» (Şähribossan)

Bala [ba:la] — 1. Uguň ýonulyp, tüýnügiň gözlerine geýdirilýän dört gyraňly ujy.

«Uklarynyň balalarynyň ençesiniň sepli bolany-da saýgarmady.» (B. Kerkebabaýew)

Bala çykarmak — uguň tüýnügiň gözlerine geýdirilýän tarapynyň barmak boýy uzynlykdaky ujuny ýonup, dört gyraň görnüşde uç çykarmak. «Öýüň çagarygy gurum bilen doludy, uklarynyň balalary ikinji gezek çykarylypdy.» (B. Kerkebabaýew) 2. Ýokary, üst; beýik, belent, uzyn. «Sypasam, sagryň tekiz, bala belentdir gerişiň.» (Mätäji)

Balahana [ba:laha:na] — bir gatly jaýyň üstünde gurlan kiçijik otag. «Balahusn balahanada saçyny darap otyrды.» («Şabähram») «Soňra kepbeler, külbeler gutaryp daş jaýlar, ýokarsy gümmezli, balahanaly tamlar ýoluň iki gyrasyny gabsady.» (M. Seýidow)

Balaman I — üflenip çalynýan saz guralynyň kiçiräk bir görnüşi, balaban; dilli tüýdük. «Esewan bolsa, galandarlar bir gulakdan otuz iki sazy gurupdyrlar: kernaý, surnaý balaman, gyjak, dutar, çinňirewar...» («Görogly»)

Balaman II — elguş, bala baz, ýaş algyr. «Garga ýiter baz, balaman jeňinde, Görne bilmez ol meýdanyň deňinde.» (Magtymguly) «Synalaryň kümüş kimin, Algyr balaman guş kimin.» («Görogly»)

Baljak — gylyç, gama ýaly sowuk ýaraglaryň sapynyň tyg tarapyndaky ýasyja egri (~ görnüşliräk) demir. Baljak sowuk ýarag ulanylanda elin sapdan sypyp Baljak tygyň eliňe zeper ýetirmeginden goraýar we gylyjyň gynynda mäkäm durmagy üçin, gynyň agzyndaky demir gurşawa bekerilýär. «Ol atynyň başyny yzyna dolady-da, gylyjynyň baljagyny ýazdyrды.» (A. Gowşudow)

Ballada [balla:da] — hekaýa mazmunly şygyr eseriniň bir görnüşi.

Bar [ba:r] **I** — miwe, hasyl. «Bakjasynda alma ola, nar ola, Men bilmenem şejerlerde bar ola.» («Saýatly-Hemra»)

Bar [ba:r] **II** — ähli, hemme, бүтін. «Baryny beren uýalmaz.» (Nakyl) «Bu dünýe ýogy-barym, Bar myradym, mydarym.» (G. Ezizow)

Bar [ba:r] **II** — baýlyk, zat, mal, mülk. «Zamana beýledir, göze ilmezler, Her ýigidiň golda bary bolmasa.» (Magtymguly)

Barbat [barvat] — dört kirişli tambura meňzeş gadymy saz guraly. Bu saz guralynyň kädisi ördegiň gursagyna meňzeş bolany üçin «barbat» atlandyrylypdyr. «Bar» diýmek «gursak, kükrek», «bat» diýmek bolsa «ördek» diýmekdir. «Gadymy eýranlylar şygyrlary barbat, rud, çeň, rubab we musikar ýaly saz gurallarynyň yanynda okapdyrlar.» («Dünýä edebiýaty»)

Barga [barğa] **I** — suwuň ýapaşak örküçlenip akýan ýeri. ♦ **Barga-barga bolup akmak** — has belendiräkden dowamly örküçlenip akmak. «Suw akar barga-barga, Çagyr döwletli garga.» (Halk döredijiliginden)

Barga [barğa] **II** — döl döwründen has ir bolan gyşlaky guzy. «Baýyň ogly barga oýnar, Begiň ogly ýorga oýnar, Bidöwletiň çagasy zagyladyp garga oýnar.» (Nakyl)

Bargäh [ba:rgä:h] — 1. Şa köşki, şalaryň adamlary kabul edýän ýeri; şalar üçin ýörite dikilýän çadyr. «Züleýha:.. — diýip, Ýusup alayhyssalamyň bargähine rowana boldy.»

(«Ýusup-Züleyha») «Beni Amr gaharlanyp, Gülşanyň gaşyndan çykyp, bargähine bardy.»
(«Warka-Gülşa») 2. Seret. **Dergäh 2.** «Erklik Kadyr, ýyglaп geldim bargähine.»
(«Hikmetler»)

Basalyk I: basalyk bolmak (bermek) — köşeşdirmek, göwünlik bermek, rahatlandyrmak, ynjalar ýaly etmek. «Ýöne Agaýunusyň özi köp akyllы hem parasatly aýaldyр, bular ýaly zada gaharlanmaz, Görogla birneme basalyk-da bolar.» («Görogly»)

Basalyk II — golaý, ýakyn, çemesi. «Gojuk Mergen ol tüpeňi kyrk ýyla basalyk wagт bäre görýärdi.» (A. Taganow)

Basran [basyran] **I** — (basmak işliginden bolup) 1. Peýnir ýasalanda peýniriň üstünden agramlyk goýulýan enjam. 2. Mallara tagma basylanda gyзdyrylyp basylýan sim we ş.m. «... döşüne hem-de arkasyna basran gyзdyryp, jyzыrdadyp ýyldyz çekdiler.» (R. Esenow)

Basran [basyran] **II** — guýynyň utunlaryny birikdirip, çarhyň içinden geçýän ok; degirmen çarhynyň içinden geçýän demir ok.

Basyk — 1. Damak mázleriniň iriň kültäp, çişme keseli, angina. 2. Boguk, gyrylyk (ses) «— Töhmet. Bary töhmet! — diýen Şadymanyň basyk sesi janagyryly çykdy.» (A. Atajanow)

Basyrgy [basyrğy] — 1. Bir zadyň üstüni ýapmaga, basyrmaga niýetlenilen zat, örtüji serişde. «Üçege ýukajyk tagtalardan basyrgy etmek işine başlandy.» (Edebiýat) 2. Seret.

Basyryk. «Ol ata ak keçeden basyrgy keçe salypdyrlar welin, keçesi könedi.» (A. Gowşudow)

Basyryk — atyň üstüni basyrmak üçin ulanylyan keçe, atkeçe, basyrgy. «Meleguşyň agyr basyryk astynda aýlanyp ýörenine gözi düşdi.» (B. Kerbabaýew)

Başlyk — aýakgabyň gonç bilen burun aralygyndaky üstki, ýüz tarapy. «... köwşüni aýagyndan aldy-da, başlygyndan tutup, goranmaga taýýarlandy.» (A. Gowşudow) «Ädigiň diňe başlygy görünýär.» (A. Gowşudow) «... gamçysynyň seçegi bilen aýnagonç ädigiň başlygyny dyрmalady.» (A. Atajanow)

Bat [ba:t] — şemal, ýel. «Wadaryga, geçdi ömrüm, zaýa berdim bada, heý.»

(Magtymguly) **Bady hazan** — 1. Güýzüň sowuk şemaly, ýylyň hazan döwüniň şemaly. 2. (göçme many) Gaýgy-gussa. «Gussa tohmy jan şährinde ekildi, Bady-hazan urup, gülüm döküldi.» («Leýli-Mežnun»)

Batman [ba:tman] — ýigrimi ýarym kilograma golaý bolan agyrlyk ölçegi, ýagny, 50 gadaga deň bolan agyrlyk ölçegi. «Serçe semräp batman çykamaz.» (Nakyl) «Naýynsap agalarym meni bir batman jöwene-de almadylar.» (A. Gowşudow) ♦ **Töwriz batmany** — üç kilograma ýakyn bolan agyrlyk ölçegi. «Çañnallap urýa, kä töwrizi ýarym batman, käte bir batman, ganara taşlan ýaly agzyna atýar, ownugrak süňkler bolsa ýüzünüň ugruna şakyrdaşyp geçip gidýär.» («Görogly») «Meniň köwläň çigildemim töwrizde ýigrimä ýetdi.» (Kemine)

Batraçkom [batyraçko:m] — Oktýabr rewolýusiýasyndan soň batraklaryň hak-hukuklaryny baý we kulaklardan goramak üçin düzülen jemgyýetçilik organ (**батрачны комитет** — batraklar komiteti) «... olaryň biri oba şurasynyň başlygy, beýlekisi bolsa batraçkomyň başlygydy.» (A. Kekilow)

Batrak [batyrak] — baýyň hojalygynda işleýän hakynatutma işçi. «Garyp batraklara näçe gezek galla paýlap berdiler, mata paýlap berdiler.» (T. Taganow) «Bir batrak bir baýyň gyзyna aşyk bolýar.» (Ata Salyh) «Batrak bolsa gije-gündiz işlärdi, Hatyn aljak bolsa, dilin dişlärdi.» (Mollamurt)

Batyl [ba:tyl] — 1. Kör. «Bu neresse çaga bilen bu batyl biçärede näme ýazyk bar, sen meni bulardan aýyrmaga neneň dözjek? — diýip, Gülendäm bir diýen ýerini tutdy.» («Görogly») «Gaýtam, ol batyl halyna synyk göwünleri seýiklejek bolýar. Kyssa muşdaklary karynyň her sözünü alkyş bilen agzyndan gapyp alýarlar.» (A. Atajanow) 2. (göçme many) Bekli, ýapyk; gömük. «Açylsyn batyl ýollaryň.» (Kemine) «Batyl galan aryk akmaz, Her naşydan kerem çykmaz.» (Magtymguly) 3. (göçme many) Zehinsiz, sowatsyz.

Batyn [ba:tyn] — iç, içki; gizlin, ýaşyryn; ýapyk, bagly. «Zaý» zahyryň görsem, örtener janym, Batynyň niçikdir, eý, mähribanym?» (Mollamurt) «Her dem içre toba wajypdyr saňa, Zahyr-u batyn bile döngül oňa.» (Azady) «Batyn gözi açyk gullar haýran galdy, Pertöw salyp, Alla özi nazar saldy.» («Hikmetler»)

Bawar, bawer [ba:wer]: **bawar kylmak (eýlemek, etmek)** — ynanmak, ynam etmek, dogry hasaplamak. «Aý, Nedirbaý, satıraçylar seni tankytlamasa, meni tankytlamasa, kim olaryň sözüne bawar etjek?» (B. Kerbabaýew)

Baýak — ol gün, arada, öň. «Kyýamatdan bir söz diýdim baýakda, Garaw bardyr ýersiz urlan taýakda.» (Magtymguly)

Baýar — hökümdar, hojaýyn. «At eýerden gaçar, gul — baýardan.» (Nakyl) «Seň Özüňsiň maňa ýalňyz hökümdar, Bendeleňden baýar däl maňa derkar.» (Saady)

Baýrynmak — seret. **Baýynmak.** «Baýrynmagyn baýlygyňa, bijin bardyr önünde.» (Nakyl)

Baýynmak [ba:ýynmak] **I** — özüniň baýlygyna, şöhratyna ýa-da barly, hökümlü tanyş-bilşine we ş.m. arkalanyp hondanbärsi bolmak. «Gelnim bar diýip baýynma, iş buýursa irinme.» (Nakyl)

Baýynmak [ba:ýynmak] **II** — baý bolmak; hezil etmek. «Magtymguly, baş bermese baýynmaz. Mährimi inderip nazar salanym.» (Magtymguly)

Bazygär [ba:zygä:r] — 1. Oýunçy, oýnaýan. «Bazygärler katlaryny rast kylyp, el we aýaklaryny hereketlendirip, raksa meşgul boldular.» («Warka-Gülşa») 2. (göçme many) Al salýan, tor gyrýan. «Bu dünýä bazygärdir.» (Magtymguly) «Ýalançy bazygär garry juwandyr, Bir gün hemmejesi öter, Görogly.» («Görogly»)

Beçe [beçge] — käbir ösümlükleriň, baglaryň düýbünden çykýan şahajygy. «Lebapda däneli ekinleriň, ylaýta-da, jöweniň düýbünden çykýan goşmaça ösüntgilere beçe diýilýär.» (S. Atanyýazow)

Bedel — garşylyk. «Allanyň emrine kylmagyl bedel, Bege — berim, şaha adalat ýagşy.» (Magtymguly)

Bedirke (ýerli gepleşik) — deňizde aw etmek üçin ulanylýan taýmyla görä ulurak, iki kürek bilen sürülýän gaýyk.

Beg [beğ] — geçmişde häkim gatlagyň belli bir toparyna, nökerbaşylara berlen hormatly at. «Alymyň arrygyndan gork, begiň — semzinden» (Nakyl) «Bir bidöwlet ilini begi bolynçaň, Döwletliniň gapysynda gul bolgul.» (Magtymguly) «Açda algyn, bege bergiň bolmasyn, Iş müşgildir, aňlamaza duş gelse.» (Magtymguly)

Begeýik [begeýik] — zenan köýneginiň, çabydynyň we ş.m. ýanynyň ýokary başyna urulýan başga reňkdäki üçburç mata bölegi. «Aýal-gyzlaryň ýanly köýneginiň... okuwçynyň islegine görä, ýeňsaplyly hem-de begeýikli taýýarlamak.» («Biçimçi-tikinçi»)

Bejit [beji:t] — 1. Çalt, tiz, dessine, derrew. «Hyzmata gaýym, ilgezik nökerleriň biri serkerdäniň buýrugyny bejit ýerine ýetirmäge howlukdy.» (S. Ataýew)

2. Äşgär, belli, açyk; hökman. «Bejit ýadyňda sakla: burnuň bilen guýrugyň tilkiniňki bolsun, agzyň bilen penjäň gurduňky bolsun!» (B. Hudaýnazarow)

Beket — stansiýa manysyndaky söz. «Ýaponiýanyň awtomobillere ýangyç guýujy beketlerinde dünýäde ilkinji gezek şalydan taýynlanan ýangyç satyp ugradylar.» (Gazetden)

Bekewül [beköwül] — 1. Toýuň kethudasy, beýemçisi. «Uly toýuň bekewüli, häkimi, Bölek-bölek myhman çekenler kany.» (Magtymguly) 2. Türkmen milli göreşinde eminlik edýän adam.

Belagat [bela:ğat] — ýigitlik ýaşy, ýetginjeňlik ýaşy. «... ahunyň: «Perman belagata ýetipdir, indi munuň ýatjak jaýyny başlamak gerek» diýip...» (A. Gowşudow)

Beli — hawa (jogap sözi) «Wahyt: — Beli, özüni hem gördüm, sözünü hem eşitdim... — diýip, bir haty çykaryp berdi.» («Zöhre-Tahyr») «Bu dünýäniň işi beýlemiş, beli, Ömrüniň tanapyn kesdi atamyň.» (Magtymguly)

Beliň: beliň almak — 1. Bez bolmak, halys ýadamak. «Ol öz-özünden dowul tapyp, beliň alyp barýardy.» (S. Ataýew) 2. Möwç almak, meçew almak. «Biri-birlerinden beliň alşyp, üýrýän itleriň gowurdylary kemsiz eşidilýärdi.» (A. Allanazarow) **Beliň bermek** — bez etmek, halys ýadatmak, azar bermek. «Ýaňky içen aragy bolsa oňa hasam beliň berýärdi.» (S. Ataýew)

Bendiwan [benniwa:n, bennuwa:n] — 1. Bagly, daňylgy. 2. (göçme many) Gul, ýesir. «Bendiwany bolup galdym, Bir katdy daly näzliniň.» («Saýatly-Hemra»)

Beni — seret. **Ibn.** «Beni Ishak ibni Ybraýym Halyl, Ýalawaç urugy zatly, ýaranlar.» (Magtymguly)

Benijan [beni:ja:n] — Adam döremezinden öň ýaşp geçen kowum, jyn. Magtymgulyň ýazyşyna görä, beni jan (jynyň ogly) kowmy dünýäde elli müň ýyl ýaşap geçipdir. «Elli müň ýyl döwran süren Benijan, Dünýäde galmady, ýerbe-er geçdi.» (Magtymguly)

«Köplerni geçirmiş bu köne jahan, Ahyry ynsandyr owwal Benijan.» (Magtymguly)

Berdeňke — ýekatar tüpeň (rusça: берданка) H. Berdan (amerikaly) tarapyndan döredilip, uzaga atyjylygy 400 ädim çemesi bolupdyr. «Diňe olaryň käbiri biziň berdankalarymyzyň okundan heläk bolýarmyş, ýöne berdanka bizde juda azdy.» (S. Öwezbaýew)

Berhak — hak, dogry, çyn, hakyky. «... Allany hak bilýä, özleriniň pygamberlerini — berhak.» (H. Derýaýew) «... Allanyň birligine, pygamberiň berhaklygyna şek getirýärler.» (B. Kerbabaýew)

Berhem: berhem tapmak (bolmak) — bulaşmak, dagamak; şikeşlemek. «... süňňüň berhem tapman, sagaman gelen ýeriň bolýar.» (B. Kerbabaýew) «Berhem bolar, galar jaýyň, Bozular köşki-saraýyň.» (Magtymguly) «Bili berhem tapan Aýna ýerinden galyp bilmän süýşenekledi.» (B. Kerbabaýew)

Berkarar [berkara:r] — hemişelik, baky dowamly; durnukly. «... hukuk we dünýewi döwletiň esaslaryny berkarar etmäge çalşyp... şu Konstitusiýany kabul edýäris.» (O. Şyhyýewa) «Gaznasyn dolduran berkarar şalar, Günde bir öylene, keýpi kök bolsa.» (Magtymguly) «Sözle imdi, kimni berkarar etdiň, Niçe kethudany haru-zar etdiň.» (Magtymguly)

Berke — çokaýyň başlygynyň gonç tarapynyň üstüne bezeg üçin dakylýan teletinden bejerilen seçekli gaş.

Berkeli — 1. Berkesi bar bolan, berke dakylan. 2. (göçme many) Zynatly, görkli. «Berkeli döwlet giç geler.» (Nakyl)

Berkemal [berkema:l] — kemally; kämil. «Eý, Kadyr, berkemal Taňrym, Waý, Kadyry Züljelal Taňrym.» (Muhammet Babyr)

Berr — gury ýer. «Sebze gül gadryn baharu, bahr gadryn berr biler.» (Şeýdaýy) Berru-bahr — ýer we deňiz

Berre — guzy, 3-4 aýlyk tokarja gyşlaky guzy. «Her haýsy bir semiz berre guzyny soýup, «kimiň nahary ýagşy bolarka» diýşip, biri kabla... biri ýahna bişirýän ekenler.» («Görogly»)

Bertik — beden süňkleriniň zor görmegi, döwölüp-ýenjilmegi netijesinde galýan yzaly şikes. «Ölümden horluk ýaman, döwükden — bertik.» (Nakyl)

Beşaret [beşa:ret] — buşlama, söýünjileme, ýagşy zady habar berme, şatlyk. «Dergähiňe ýyglaý geldim intizar, Agzaşgan gullara beşaret barmu?» («Babaröwşen») «Eşitdi akyl ony, kän söýündi, Beşaret eýledi, tiz tagta mündi.» (Ýunus Emre)

Beşmet — kawkaz, mongol we käbir türki halklaryň egne geýilýän kelte, syrdalan geýimi. «Onuň başynda... kawkaz telpegi, egninden gyzyly begresden beşmet bolup, ak atyň üstünde örän eýmenç görünýärdi.» (B. Kerbabaýew)

Betlagam [betlağam] — häsiýeti yaramaz, erbet, bethüý. «Aý, näme... şumluk bolsa, betlagam adamlar molla-müftülerden görjek bolup durlar.» (A. Atajanow)

Beýaz [beýa:z] **I** — ak. «Guwanmyşam şitdäňdäki ak ola, Kagyz indi, beýaz indi, gar indi.» («Saýatly-Hemra») «Beýazlykda gardan ak mämeleriň.» («Saýatly-Hemra»)

Beýaz [beýa:z] **II** — birnäçe şahyryň eserlerinden nusgalary öz içine alýan ýygyny, antologiýa. «Köýgen dertli ýürekden çyksyn otlug beýazym.» (Mollanepes)

Beýemçi — toý-meýlisiň, tutumly işiň, çäräň we ş.m. guramaçysy, baştutany. «Soltanyň ýag garylan dek sesine, Ýüzlendi ol köşgüň beýemçisine.» (Jelaletdin Rumi) «Toýuň beýemçisi ahally Gurban, Bagşy aýdym aýtdy öýleden daňdan.» (Edebiýat)

Beýewan [beýewa:n] — giň çöl, meýdan, düz, sähra. «Bir guş idim, beýewanda tutuldym.» (Kemine) «Beýewan ýoldan sürerler, Taýýar bolar howutlary.» (Baýram şahyr)

Beýewbar [beýewva:r] — birdenkä, tötänden; eger, bardy-geldi. «Beýewbar, baş-üç gün galmaly bolaýsaň, hor bolma, puly gaýgyrman sow...» diýip, onuň jübüsine elli manat saldy.» (B. Kerbabaýew) «Beýewbar, söýmedik hem bolsa, gyzyňa el degipdir.» (A. Gowşudow)

Beze — köplenç adamyň elinde, ýüzünde emele gelýän deri keseli.

Bezgek [bezğek] **I** — toklutaýlar toparyndan bolan aw guşy, bezbeltek. «Bezgek galyp haýrana, Haýran bakyp her ýana.» (Magtymguly)

Bezgek [bezğek] **II** — halys bizar bolan, birsyhly iren, bez bolan. «Ol-a ilden bezgek, il ondan bezgek.» (K. Gurbanepesow)

Bezirgen [bezirğen] — (bazargan sözünden bolup) ilden-ile, ýurtdan-ýurda aşyp, söwda edýän täjir, söwdagär. «Alaman soňy aç, bezirgen soňy — paç.» (Nakyl) «Bezirgeniň gideni bilinmez, geleni bilner.» (Nakyl)

Bezm [bezim] — şatlykly oturylyşyk; keýpi-sapa. «Iki aşyk bir-birine bezm eder, Çola ýere barsa, jany hezl eder.» (Kemine)

Bäbenek [bä:venek] — göreç, garak. «Artygyň ýüzüne ýagtylyk nury inip, otlukly gözleriniň bäbenekleri gün şöhesi bilen bäsleşýärdi.» (B. Kerbabaýew) «Baý oglunyň oýnaklaýan bäbeneklerine syn edip, Batman öz içinden... diýdi.» (A. Atajanow)

Bähim — önme, döreme, peýda bolma; kuwwatlanma. ◇ **Bähim etmek** — peýda bolmak, önmek; kuwwatlanmak. «Munda nobat sürse zalym, Ýyl-ýyldan şer bähem eder.»

(Magtymguly) «Nije halal iýen baýlar, Haýry-yhsan bähim eder.» (Mätäji)

Bähre — peýda, nep; kanagatlanma, hezillik. «Kimse bähre almaz berseň öwütenden, Ol enaýy däldir gury söwütenden.» (Zelili)

Bäzbent [bä:zvent, bezvent] (zergärçilik) — 1. Halka görnüşli altyn çaýylan bezeg şaýjagazlary bolup, zynjyrjyga baglanyp çagalaryň gurnama kürtesiniň (seret. **Kürte**) arka tarapyň gyzalaryna dakylýar. «... bezwent toýnaklaryny güjeňläp... bir enaýy kişnärdi.» (N. Altyýew) «Bozduman aýakly, bäzbent toýnakly, Tylladan kakylan naly gerekdir.» («Görogly») 2. Atyň göwüsbendiniň kesişýän ýerine dakylýan güberçek gupba görnüşli bezeg. «Ol köýnekçäň gotazlary sagrysýndan dökülip duran Meleguşa bäzbendi goşa ýumruk ýaly, ini dört barmak göwüsbent dakypdyr.» (B. Kerbabaýew) 3. Egne dakylýan ortasy gaşly tegelek kümüş bezeg şaýy.

Bibi [bi:vi] — ruhanylaryň aýal-gyzlarynyň hormat goýup tutulýan ady. «... Eneküti bibi ejesiniň ýanyna salamlaşmaga tagzym bilen girdi.» (H. Derýaýew)

Bidar [bi:da:r] — oýa, ukuda däl; seresap, ägä. «Gül ýüzli söwdügim, men saňa zaram, Gijeler ukusyz, saba bidaram.» («Saýatly-Hemra») «Ýagşy söze gulak salgyl, Säher wagty bidar bolgul.» (Magtymguly)

Bigäne [bi:gä:ne] — keseki, ýat. «Bigäne kylyp bizni, özgäni söýen ýarym.»

(Ýagmyr) «Bir säw bile aşna ýarym, Bigänä boldy, neýläýin?» («Şasenem-Garyp»)

Bihal [bi:ha:l] **I** — ýönekeý, adaty; kembaha. «Hojanyň itini hem bihal görme.» (Atalar sözi) «Seýtäkowý okaýan adam bihal bolmaly däl, Arap jan.» (A. Taganow) ◇ **Bihal**

däl (bolmadyk) — 1. Ýerliksiz däl, boş, biderek däl. «Seniň bu beryň maslahatyňam bihal däl, sen dogrusyny aýdýarsyň.» (N. Saryhanow) «Hijisem bihal däl, akylly bary, Ýöne gerdeninde dünýäň azary.» (Jelaletdin Rumi) 2. Adaty däl, keramatly. «Welileriň nazary, demi, hereketi hem bihal bolmandyr.» (A. Mämmetjumaýew)

Bihal [bi:ha:l] **II** — kuwwatsyz, gowşak, haly ýok. «Näge sen aklyňdan aýry-bigäne, Beýan eýle, näge bihal bolar sen?» («Warka-Gülşa»)

Bihet [bi:hed] — hetdi-hasaby ýok, çensiz-çaksyz, örän köp, hetdenaşa. «Zöhre Wahyda bihet gyzyllar berip, ýelmaýany hem tabşyryp:» («Zöhre-Tahyr»)

Bihuda [bi:huda:] — biderek, boş, netijesiz (gürrüň, iş we ş.m. hakynda) «Bihuda iş edilmesin, ötgür gylyç gädilmesin. (Nakyl) «Bihuda gezmegin, uçarsyň derde, Ryzkyň bolsa, Alla ýetir her ýerde.» (Magrupy)

Bij [biž] (gepleşik dili) — mekir, hilegär, aldawçy. «Suhan gatam-a samsyklyga salan bolup, bij eşeklerdendir — diýip...» (H. Derýaýew)

Bijan [bi:ja:n] — jansyz, ruhsuz; öli. «Bijanlar jana girip, açarlar dahan peýda.» (Magtymguly)

Bijebaşy [bi:jevaşy] — 1. Bije atylanda bijesi ilkinji çykan. 2. (göçme many) Saýlantgysy, gowusy; derege ýaraýany, ýüze tutar ýalysy, çorba çykary. «Hiç haýsynyň oňly eti-gany ýok. Birin bijebaşy eder ýaly däl.» (A. Atajanow) «Ana, şol bag obada ýer-suw sanaşygy bolanda, iň naýbaşy ýer hasaplanyp, bijebaşy edilýär.» (A. Gowşudow)

Bijin [bi:jin] — maýmyn. «Daşdan garap bijin diýme.» (Atalar sözi) «Ýyl başy syçan, sygyr, bars, towşan, luw, ýylan, ýylky, koý, bijin, takyk, it, doňuz — boldy tamam.» (Halk döredijiliginden)

Bijlik (gepleşik dili) — mekirlik, hilegärlik, ýeserlik, sypjyklyk.

Bike [bi:ke] — häkimleriň, baýlaryň we ş.m. aýalyňa hormat bilen ýüzlenip aýdylýan söz, hojaýyn aýal. «Arpa undan köke bolmaz, gyrnakdan — bike.» (Nakyl) «Bikeleriniň buýrugy boýunça hemme hyzmatkär gyzlar ýygnandylar.» («Körogly»)

Bikir — 1. El degmedik, boý (gyz) «Jymagy-täze kylsa günde her ýar, Bikir tapgaý bu hüýr gyzlarny anlar.» (Azady) 2. Täze, bozulmadyk; her bir zadyň başlangyjy.

Bikülli [bekulli:] — seret. **Bilkülli**. «Eýýubam, sabyrly boldum, Jirjitem ki mün gez öldüm, Men bu mülke تنها geldim, bikülli ýaragym onda.» (Ýumus Emre)

Bildir [billir] — geçen ýyl, öten ýyl, bireýýäm.

Bilekse — (bilek sözünden ýasalyp,) 1. Mallaryň öň aýagyndan, injiginiň aşagragyndan daňmak üçin ýüpün ujundaky halka. 2. Gandalyň goşara ildirilýän halkasy.

Bilew [bilöw] — ýiteldýän, ýonýan, tekizleýji gural (toçilo)

Bilik I — habar. «Duşmandan bilik sormagyl.» (Kätibi)

Bilik II — bilim. «Magtymguly, çölde gezen naşyny, Bilik sorma köp sürdi diýip ýaşyny.» (Magtymguly) «Iti gylyksyz, ili biliksiz.» (Nakyl) «Är görki — bilik, gyz görki — gylyk.» (Nakyl) ♦ **Biligi bar** — işiň ýagdaýy barada habarly.

Bilkülli [belkulle] — бүтінлейін, дүýпден, бүс-бүтін, tutuşlygyna, belli-külli. «Şu arzalaryň hemmesi bilkülli töhmet.» (B. Kerbabaýew)

Bimar [bi:ma:r] — syrkaw, hassa. «Akmak adam hoş söz istär bimardan.» (Zelili)

Bimydar [bi:myda:r] — mejalsyz, ysgynsyz; kararsyz. «Körpelere saýa gerekdir hökman, Saýasyz ýaşasa bimydar bolar.» (G. Seýitliýew)

Binahayat [bi:neha:ýat] — soňsuz, ahyrsyz; köp, zyýat, hetdenaşa. «Owwalyňa ýok gaýat, Ahyryň binahayat.» (Magtymguly) «Miwesi bihasap, bakjaly baglar, Awy binahayat, uly awlaglar.» (Zelili)

Binowa [bi:nowa:] **I** — garyp, misgin; bagtsyz, biçäre, pakyr. «Magtymguly binowa, biçäre andalyby.» (Magtymguly)

Binowa [bi:nowa:] **II** — akylsyz, nadan. «Bar bolsa alnyňda zerre günämiz, Özüň öteweri, bir binowa biz.» (Saady)

Binurbat [bi:nurvot] — geçirimsiz, rehimsiz. «Sen meni köýdürdiň binurbat zalym.» (Kemine)

Binyýaz [bi:nyýa:z] — (seret. **Nyýaz I, II** sözleriniň antonimi) 1. Sadaka bermeýän, ýagşylyk etmeýän, berimsiz, çykymсыз. «Öýüne barsaňyz bir binyýazyň, Göwresi gysylar, köňli dar bolar.» (Magtymguly) 2. Umytsyz, tamsyz (ahyretde); ötünçsiz; ýalbarmasыз. «Ýazyk doldy tükel içü-daşym, Binyýazam, açybersin ýolum meniň.» («Hikmetler»)

Birehne — ýalaňaç, çyplak, egin-başсыз. «— Taňrym her ki bendesini bu dünýäge birehne edip iberýä.» (A. Taganow)

Birehneýi-ten — ýalaňaç ten, çyplak beden. «Birehneýi-ten kylyp, oýan-buýan iýtseler.» (Mätäji)

Birzebir [birzevi:r]: **birzebir etmek** — biri-birinden aýyrmak, her haýsyny bir ýerden çykarmak, dargatmak (ibirtde-zibirt — eýläkde-beýläk)

Bismil — adamyň topugyna, dyzyna çykýan ýara. «Garyp aýdar hijran bile talandym, Bismil olup, öz ganyma bulandym.» («Şasenem-Garyp»)

Bisýar [bisýa:r] — köp, zyýat, artyk. **Maly-bisýar** — köp mal, köp baýlyk. «Eýa, Kadyr, senden gudratly kim bar, Keremiň güýçlüdir, günähim bisýar.» (Magtymguly) «Birniçäni kyldyň maly-bisýary, Birniçäni kyldyň bir puluň zary.» (Magtymguly)

Bişumar [bi:şuma:r] — ummasyz köp, san ýetmez; hetdenaşa, juda. «Taňry bergeý rozadaryň muzduny, Bihasab-u, bişumar magşar günü.» (Azady) «Şa Ebubekir, Omar, Osman, Aly — dört Çaryýar, Sizge ymmat saýylar men eý, köňlüm, bişumar.» («Asly-Kerem»)

Biwazlyk [bi:wa:zlyk] — durmuşda özüni gowy alyp barmazlyk, bikemallyk, bozuklyk. «— Gurt, sen bu kart oýnap, biwazlyk edip ýörmekden el çek.» (A. Gowşudow)

Biý [bi:ý] — parasatly, bilimdar. (Biý adam)

Biýara [biýa:ra] — gawun, garpyz, kädi we ş.m. ýaly käbir bakja ekinleriniň pazyly. «Bakyň, ynha, hyýara-da, Dolup yatyr biýarada.» (K. Taňrygulyýew) «Sary güller bilen bezelen ýaşyl ýaprakly biýaralaryň towlam-towlam murtlary ýokarlygyna hüjüm edýär.» (B. Kerbabaýew)

Bodul (gepleşik dili) — gyňyr; alçak sözünüň antonimi. «Alçak aş iýer, bodul poh iýer.» (Atalar sözi)

Bogaldak [boğollok] — ýelken berkitmek üçin, gämilerde edilýän beýik sütün. «Gämileriň ýelkeni gerlen, ýelkeni düýrülen bogaldaklaryna syn edip demini dürsedi.» (A. Atajanow) «Bogaldakda bagly şeýle bir ýelken, Diýersiň, matasy atlazdan eken.» («Perhat we Şirin»)

Bolköýnek [bolköýnök] — ses özgermesine sezewar edilip ulanylan «polkownik» sözi. «Arçyna başartman pristaw bardy, Pristawdan soň hem bolköýnek gördi.» (Körmolla)

Bolşewik [balşevi:k] (taryhy söz) — Bolşewikler pariýasynyň agzasy, bolşewizm taglymatynyň tarapdary, kommunist. «Güýç topla, gaýdyp geleris. Bolşewigi Batmany-satmany bilen ýere ýegsan ederis.» (A. Atajanow)

Boran [boron] — syrgynly sowuk ýel, ygally çapgyn howa, boragan. «Goja daglaryň üstünde Boran bolar, çisgin bolar...» («Görogly») ♦ **Bagtyňa boran (baran, gar) ýagmak** — agyr şowsuzlyga uçramak, bagtyň ýatmak, işiň gaýtmak. «— Eý, waý, eje jan, goşa gümmezim ýykylyp, bagtyma boran ýagdy — diýip... bagyrdy.» (Nurberdi Pomma)

Borýa [borýo] — seret. **Boýra.** «Olar deri önümlerini tikmek üçin iňne-temen, borýa örülen öwsele ýasapdyrlar.» (A. Gubaýew... «Türkmenistanyň taryhy»)

Botlamak — düýäniň köşeklemegi.

Bowun — ak öýüň üzükleriniň üstüne ak ýa-da altynsow reňkli matadan (ýa-da başga materialdan) tutuş örtüp edilýän bezeg, zynat. «Kamgan ogly han Baýandyr gara ýeriň üstünde ak bowun öýler tutup, ýüpek halylar düşedi.» («Gorkut ata»)

Boý I — durmuşa çykmadyk ýa-da öýlenmedik. «Bedasyyla baryňçaň, boý oturgyn ölinçäň.» (Nakyl) «Ol gyzlak: üçüsi çuwalgyz, biri hem boý, jemi dört gyzy bar.» (N. Saryhanow)

Boý II — iri göwrümlü edebi eseriň bir bölümi, baş, şaha. «Kitabyň «Salyr Gazanyň öýüniň ýagmalandygy» diýen boýunda duşmanyň eline ýesir düşen kyrk sany oguz gyzynyň mertligini... görmek bolýar.» («Edebiýat») ♦ **Boý boýlamak** — kyssa aýtmak, hekaýat aýtmak. «Dädem Gorkut gelip, boý boýlady, söz sözledi.» («Gorkut ata»)

Boýçy — 1. Suwuň çuňlugy ölçenilýän, boýlanýan agaç. 2. Çaly kăsede çömmelip, dikelip durýan çöp. «Çaý içdim, käsämdä bir boýçy gördüm.» (A. Kekilow) «Çerkez çalyň içindäki boýçy ýaly hemmelerden saýlanýardy.» (R. Esenow)

Boýnak [boýnok] **I** — joşgunly, göçgünli, yhlasly, dogumly; örän çus (at, mal hakynda) «Boz atymyň boýnagy, Oýnagym gaz oýnagy, Gije gezen ýigidiň Dodagy süýt gaýmagy.» (Halk döredijiliginden)

Boýnak [boýnok] **II** — mal derisiniň (meşik, tulum, ýanlyk) boýny.

Boýnamak [boýnomok] **I** — boý almak, ösmek. «Oýnap ekseň, boýnap biter.» (Nakyl)

Boýnamak [boýnomok] **II** — 1. Ýoldan çykmak, ugrundan sowulmak (çapylýan at hakynda) «Şol barmana bir ýaby boýnap, hatara düýeleň arasyna urdy.» (B. Kerbabaýew) «Oglan, atyňy boýnatma, Seredip gözüňi aýnatma.» (Halk döredijiliginden) 2. Işe öwrenişmek, endik edip başlamak (mal hakynda) «... gözünüň öňüne ýaňy boýnadyň jüp öküzçe geldi.» (H. Derýaýew) «Ol, baýtalçasyny berdi, ejesiniň soňkuja ojakbaşysyny satdy, haramlygyna (öz wagtyndan ir) boýnajak öküzçesini berdi. «Harman alanda-da altmyş batman bugdaý bereýin» diýip, dor alaşany aldy.» (B. Kerbabaýew)

Boýra [boýro] — 1. Suwda bitýän uzyn baldakly gamyş pisint ösümlik. 2. Inçe gamyşdan we ş.m. örülen düşek, çypda. «Boýra düşegimi aldy astymdan.» (Magtymguly) «Daýhana boýra-da per ýaly görner.» (Saady)

Boýuntyryk [boýunturuk] — 1. Goşa ýa-da araba goşulýan iş mallarynyň boýnuna geýdirilýän enjam. «Boýun tapylsa, boýuntyryk tapylar.» (Nakyl) «... atlary biri-birinden ozman, galman, boýuntyryk atylan ýaly hatarlanyşyp barýadylar. (B. Kerbabaýew) «Biriniň azal-boýuntyrygy bolsa, beýlekisiniň ýere sepere tohumy ýokdur.» (B. Kerbabaýew) 2. (göçme many) Eziji güýç, zulm, sütem. «Zulum boýuntyrygyny küçenläň zaman.» (B. Kerbabaýew)

Boýurganmak [boýurğonmok] — zeýrenip aglamak, hamsygyp aglamak. «Gandym aksakgala ýüz tutup boýurgandy.» (A. Gowşudow)

Boz — çalyntyk (reňk) «Ak iner çökmese, boz maýa gaýmaz.» (Nakyl) (gar we ýer hakynda) **Boz ýer** — heniz ekilmedik, özleşdirilmedik ýer.

Böhtan [böhta:n] — töhmet, garalyk, myjabat. «Ýalançy, ogry» diýip, böhtan etdiňiz» («Ýusup-Züleyha») «— Aý, ol çynmy ýa böhtanmy, onçanysyny özümem bilemok.» (A. Atajanow)

Bökdergi [bökdörgü] — atyň eýeriniň ardyna daňylýan ýük, ganjyga daňylýan ýük, goş. «Çünki, ozalky geçen uruşlarda hemişe atyň bökderiginde horjun bolardy.» (A. Gowşudow) «... atyndan düşdi-de bökdergini çözmäge durdy.» (A. Gowşudow)

Böke [bökö] **I** (gepleşik dili) — pälwan. «Görogly atadan ýeke, Kyrk ýigidim bardyr böke.» («Görogly») «Ýykylsaň, bökeden ýykyl.» (Nakyl)

Böke [bökö] **II** (deňiz) — ýelkenli nawuň (uly gaýyk) düşegi (gamyşdan we ş.m)

Bökejeň [bököjöh] — 1. Ökjesi beýik, uzyn (ädik, köwüş) «Teletinden tikilen bökejeň ädigiň üstüne agzy bir gulaç gyrmyzy balak bürelipdir.» (A. Gowşudow) «Bökejeň köwüş ýer böwser, Kümüş guşak bil gysar.» (Halk döredijiliginden) 2. Bökmäge, towusmaga ykjam, ökde. **Bökejeň atmak** — towus atmak, bökmek. «... iki eline bat berdi-de duran yerinden... bökejeň atdy.» (N. Hojageldiýew)

Böleň [bölöh] — peslik, dere; çemenlik, otluk ýer, öleň. «Mişeleri şir-peleňli, Gülgüzar, nowça böleňli.» (Magtymguly)

Börtme [börmö] — 1. Çiş, ýel; börtmek ýagdaý (syrkawlykda) 2. (gepleşik dili) ser.

Börtmeç. «Ýaňyrak soýlan işsek goýnuň mylkyrap bişen bagyr-böwregi ýenesinden taýynlanan börtme şor suwy ýakymly ys ýaýradyp, öňe gelensoň...» (A. Allanazarow)

Börtmeç [börmöç] — gowrulyp duran etiň terlenip, ýumşap, şora duran wagty. «**Börtme, börtmeç** — edebi dilde gowrulýan etiň şora duran wagtyna börtmeç, şiwelerimizde bolsa etden, bagyrdan ýumşakdan gaýnadylyp taýýarlanan nahara börtme diýilýär. Bu adalgalaryň «bör» sözi türki dillerde «çala bişen» (miwe, et); «ýumşak», «çiş» (çişmek)

ýaly manylary aňladýar, sözüň -t bölegi — işligiň ýükletme derejesiniň goşulmasy, -me we -meç bolsa at ýasaýjy goşulmalardyr.» (S. Atanyýazow)

Börük [bö:rük] — 1. Daşyna gyňaç oralyp, egme, maňlaýlyk, sümsüle we ş.m. şaý dakylp, kellä geýilýän uzyn silindr (Mary saryklarynda ýokarsy giňelýän) görnüşli aýal topbusy. Börügiň beýikligi ony dakynýanyň gurbuna görä bolup, beýik börüge köp şaý gerek bolupdyr. «Aýallarda börük ýükdür başlara, Altyn, kümüş asmak gara saçlara.» (Mollamurt) «Bir metrdir aýalynyň börügi, Uzynlygy ýada salýar syrygy.» (Ata Salyh) 2. Baş gaby. «Baş aman bolsa, börük tapylar.» (Nakyl) 3. (ýerli gepleşik) Seret. **Jambörük**. «Börügiň bir eli bilen galdyryp, kellesini gaşady...» (B. Kerbabaýew)

Böwse [böwsö] — päsgel, böwet, ýoly ýapyp duran beýiklik; depä çalymdaş buljumlyk. «Ol bu böwseden çykmak üçin çar tarapa urundy, emma bolmady.» (A. Gowşudow) «Beýik baýyrlaryň biri böwse bolup, ol böwse garşydaky garalýan beýik daga baka uzalyp gidýärdi.» (A. Gowşudow)

Brezent [birzent] — öl geçirmezdek galyň, berk, syk mata. (Brezent ädik)

Buga [buġo] — öküz. «Akmagyň oýny ýaman, buganyň — boýny. (Nakyl)

Bugabasar [buġovasar] — iki ýaşyny dolduran tüwe.

Bugra [buġro] — iki örküçli erkek düýe, heşdek. «Bugra alsañ — butlusyndan, sygyr alsañ — süýtlüsinden.» (Atalar sözi)

Bugurçy [buġurçy] — üç ýaşyndaky erkek düýe. «Gar ýagsa, bugurçy aglar, garyp ölse, kim aglar?!» (Nakyl)

Bugz [buġuz] — duşmançylyk, ýagylyk, göriplik. «Alyma bugz-u adawat tutmasyn, Kim, günähi üste-üste etmesin.» (Azady)

Bujak [bu:jok] **I** — goýun-geçiniň derisinden edilýän ýanlygyň, meşiğiň gollary. Ýanlygyň içindäki süzme, aýran, toşap we ş.m. bujagyň daňysyny çözüp alnypdyr.

«Ýanlyk ýaýylanok eýýämdeň bäre, Şakyrdaşyp gurap galdy bujaklar.» (B. Hudaýnazarow) «Bal akar bajagyndan, Ýag damar bujagyndan.» (Hüwdi) «Oglan — ojakda, aýran — bujakda.» (Nakyl)

Bujak [bu:jok] **II** — çet, gyra, küňç (gyrak-bujak) «Ajdarha lebinden, dag bujagyndan, Derwezesin çekip Haýbar dagyndan.» (Magtymguly)

Bukaw [bukow] **I** (zergärçilik) — aýallaryň toýdur-baýramlarda boýunlaryndan asýan ini 15-25 sm. boýy 20-25 sm. çemesinde dürli görnüşleri bolan, kümüşden ýasalyp, gyzyl çäýylan pisme görnüşli, şelpeli, gaşly şaýy. «Ýaşuly kempiriň bukawyny almady, ýöne haýyşyny kanagatlandyrdy.» (A. Taganow)

Bukaw [bukow] **II** — adamyň döşüniň ýokary ýüzündäki iki omza garşy aýrylyp gidýän ýaý şekillije süňki, bukawlyk, ýaýjyk.

Bulak [bulok] — çeşme we çeşme suwy akýan ýapjagaz. «Mesgen tutup ýatsañ bulak başynda.» (G. Bäşiýew) «Wah, siz bir biziň daglarymyzyň bulaklarynyň sazyny diňleseňiz!» (A. Atajanow)

Buldurçyn [bullurçun] — garyň ýüzündäki ýyldyrap görünýän ýyldyrawuklar.

Buljum — buky, gizlin (ýer) «Bir buljumda bukup galan... dönükleriň üstünden bardym.» (A. Gowşudow)

Buljura [buljuro] — guýynyň agzyna goýulýan agaç ýa daş halka; guýynyň ýerden ýokarky daş örülip, germew edilen bölegi. «Bir paýyz durandan soň, örme guýynyň ýanyna bardy, guýynyň buljurasyny, onuň üstündäki gapagy ysgady.» (Gurbanguly Berdimuhamedow «Döwlet guşy»)

Burgun [burğun] — seret. **Girdap.** «Ýa girdapmyň, ýa burgunmyň, näme sen?» (Magtymguly)

Burjy — 1. Haýwanlaryň guzlajak bolanda çekýän yzasy, agyrysý. (Ýaş geçiniň burjusy has-da güýçli bolýar) 2. Gyşyň aýazly günleri baglaryň, sazak, çerkez we ş.m. ösümlikleriň gollarynda, şahalarynda emele gelýän gar görnüşli buz. «Nabat owuntyklary ýaly ýylçyr burjy bürenen daragtlaryň... şahalary aklyny haýran edýär.» (A. Atajanow) «Gar ýagmyrly burjy baglan, Keremli daglar görüner.» (Magtymguly)

Burun — öň, ozal, öňürti. «Saglygyň gadyryny bilgil, hassa bolmazdan burun.» (Magtymguly)

Burunlyk [burunluk] — 1. Düýäniň burnundaky бүýlүsine ýa-da бүýliniň ujundaky çetnige daňlyp idilýän ýüp. «Ýogsam düýeleriň burunlygy üzere getirip çekilýärdi.» (N. Altyýew) «Burunlygyndan dartylan düýe janawer ýeňil-ýeňil basyp barýardy.» (R. Esenow) 2. (gepleşik dili) Düýe. «Ýer bilen gök arasynda ýeke burunnygym bardy. Onuň lummurdysyna guwanýardym.» (B. Kerbabaýew) «... ýaşymyň soňunda meniň ýeke burunnygymy elimden dartyp aldylar...» (B. Kerbabaýew)

Burunsa [burunso] — düýebaşlygyň düýäniň burnunyň üstünde durýan we owsara birigýän bölegi.

But — adamlar tarapyndan döredilen ýasama hudaý, agaçdan, toýundan we beýleki dürli zatlardan heýkel şekilinde ýasalyp, hudaý hökmünde sygynylyýan zatlar. «Buta sejde etdi we hatyn bilen hem zyna etdi.» («Ajaýyplyklaryň düri»)

Butparaz — buta çokunýan, buddizmiň tarapdary. «Resul Huda: — Eý ýaranlarym! Men ymmatymyň hemmesi butparaz we atasparaz bolar — diýip gorkýaryn.» («Ajaýyplyklaryň düri»)

Buý [bu:ý] — ys, kok. «Hoş buýy misli bir müşki-anbar dek.» (Zelili) «Ýanmagy kem bolsa görseň, buýy betnamdyr palaw.» (Körmolla)

Buza [bu:zo] — arpadan taýýarlanan içgi, meý.

Buzahor [bu:zaho:r] — arakhor, apak-şerap içegen. «Ne tama bar hamr içen gedemden Buzahor ýagşyny, ýasy näbilsin.» (Magtymguly) «Bidöwlet, buzahor ile han bolup, Jebir kyldy, gözel iller dargady.» (Magtymguly)

Buzaw [buzow] **I** (ýerli gepleşik) — göle. «Otlaga gaçar buzawlar, Öňün başlar ýagşy gäwler.» (Magtymguly)

Buzaw [buzow] **II** — ýeriň ýokarky ýuka gatlagynyň aşagy bilen ýöreýän we ýörän ýoly ýeriň üstünden seredeniňde, mesemälim bildirip duran kellesi göwresine görä ulurak uzynja möjejik. «... ol buzaw ýaly yzyny gömüpdir.» (R. Esenow)

Buzgunç [buzğunç] — aýratyn, özboluşly, ýakymly (täze matanyň, eşiğiň ysy hakynda) «Keteniniň buzgunç ysy-da ony birhili beýhuş edene dönderdi.» (B. Kerbabaýew) «Taradan çykma el keteniniň buzgunç ysy garamurt nökeriň burnuna dolup, başyny aýlady.» (A. Taganow)

Bükdürmek [bükdürmök] — egrip ige saralan ýüplüğe berklik üçin gaýtadan tow bermek. Ýüplügi öýüň tüýnüğünde (potologynda) berkidilen gaňyrçakdan ildirip, iki tarapyňy deňläp, taraplaň ujundaky iki igi gezek-gezegine tirläp, tow alan bölegini ikleriň birine sarap, geçirip durmak görnüşli.

Bükür — bil oňurgasy şikesläp, küýkeren küýki, bili bükük. «Garra gaýmak ýaraşmaz, ýigide — bükür.» (Nakyl)

Bürünç I — mis bilen galaýydan emele gilen metal. «Ol özüne timar berip, gapynyň bürünç tutawajyna el ýetirende, gapy daşyndan kakylady.» (A. Atajanow) ◇ **Bürünç asyry (zamany)** — takmynan, b. e. öň 3-1 müňýyllyklar öz içine alýan taryhy döwür, ýagny, bürünç esbaplaryň, sentleriň ýüze çykyp, ulanylan döwri. «Köpetdag eteklerinde bürünç zamanynda ilatyň köpelmegi suw ýetmezçiligini döredipdir.» («Ahalyň taryhy»)

Bürünç II — tüwi. «— Bürünç alsam, inim, oňa et-ýagam gerekdir.» (A. Atajanow)

Büýli [büýlü] — bir tarapy toýnujak, beýleki uýy gönüje (dutaryň gulagy görnüşli) agaçdan ýasalan esbap. Düýäni ýeňil iýtmek üçin, uç tarapyny burnundaky deşikden ötürip, sypmaz ýal epeneklöp, toýnujak şekilli tarapyna çetnik, ýüp (burunlyk) dakylýar. «Büýliniň boýy 10-15 sm. çemesinde bolýar. Büýli, esasan, hatarda, tirkişde asylagan düýeleriň burnuna ötürilýär.» (G. Ataýew)

Byradar [byra:dar] — dogan, gardaş; garyndaş. «Bizden size bolsun köp doga, salam, Jandan eziz byradarym, Orazşyh.» (Misgingylyç)

Byrag [byra:ğ] — dini düşünjelere görä, gatyrdan kiçiräk, eşekden ulurak, ýüzi adam ýüzüne, guýrugy we toýnagy sygryňka meňzeýän bir atyň ady. Muhammet pygamber, göýä, şol ata münüp, asmana çykanmyş. «Müner any Ahmet ibni Abdylly, Geldi zybanyma sözi byragyň.» (Magtymguly) «Ýagşy at — ýoluň Byragy.» (Aşyky)

Çabjamak [çavjamak] (gepleşik dili) — iki ýana çarp urmak, pelesañ kakmak, alaklamak, bir zat gözlöp sebsemek. «... aç gurt ýaly çabjap ýören ýurtbasarlaryň...» (H. Derýaýew)

Çag [ça:ğ] **I** — wagt, zaman; mahal; möwsüm. «Däli könlüm joşan çagdyr bu çaglar.» (Seýdi)

Çag [ça:ğ] **II** — kök; şat. «Ýagşy ogul bilseň, köňül çagydyr, Ýoksuzlykdan iki golum baglydyr.» (Magrupy) «Elkyssa, ondan soň Saýat hanyň keýpi çag boldy.» («Saýatly-Hemra»)

Çagaryk [çağaryk] — tüýnügiň içindäki atanaklaýyn agaçlar. «Artyk sakgalynyň ujuny sypalap, ýokarsyna — tüýnügiň çagarygyna seretdi.» (N. Saryhanow)

Çaglamak [ça:ğlamak] **I** — hoşlamak, köklemek, sazlamak; arzuw etmek. «Çemen bar göwnüni çaglamak üçin, Ýaman bar ýagşyny aňlamak üçin.» (B. Hudaýnazarow) «Galar gyzlar köňül çaglap, Mydam aglar, ýürek daglap.» (Mollanepes) «Saba turup, watan, seni çaglar men.» (Magtymguly)

Çaglamak [ça:ğlamak] **II** — taýýarlamak, häzirlemek, şaýlamak. «Birniçäniň ýürek-bagryn daglady, Birniçäni ýaman ýola çaglady.» (Andalyp) «Hijran ody bilen bagrym daglaram, Men özümi Biribara çaglaram.» («Saýatly-Hemra»)

Çaglamak [ça:ğlamak] **III** — nusga almak, bowul almak. «Men hem şu gün Murtezadan çaglaýyp, Kasam kyldym, ondan dönmenem, begler.» (Seýdi)

Çaglamak [ça:ğlamak] **IV** — joş urmak. «Daşgyn suwlar kibi akyp çaglaryn, Didaryň görübän köňül eglärin.» (Garajaoglan) «Ýusup kibi zyndan içre aglasam, Jirjis kibi jan ýolunda çaglasam.» (Magtymguly)

Çaglanmak [ça:ğlanmak] — şatlanmak, hoşlanmak, keýplenmek, gowlanmak (şähdi) «Adynyň gapdalyna «gelin» sözi hem goşulan Şirinjemal ejäniň keýpi çaglandy.» («Saragt galasy») «Çaglan, ýalan dünýä, çaglan! Ne gülen galar, ne aglan.» (Magtymguly)

Çagşyl [çağşyl] — ýylgynyň gurap galan şahalary. «... düýbi gowşan gury çagşyllary hoturdadyp... goparýardy.» (N. Hojageldiýew)

Çah [ça:h] — guýy, çukur, çay; zyndan. «Çah içinde galyp men bagtygara.» (Andalyp) «Hezreti Yusubyň düşen çahyna, Arman bilen duçar eýledin, pelek.» (Andalyp)

Çahy-zenehdan [ça:hy-zenehda:n] — gözeliň eňeginiň ortasyndaky çukurjyk, oýtajyk. Gündogar edebiýatynda magsugyň eňegindäki çukurjyk hem gозelligiň bir nyşany hasaplanylýdyr. «Çahy-zenehdany, gyrmyz dodagy, Göwherden düzülen dişi ýagşydyr.» (Zynhary) «Görmüşem çahy-zenehdan üzre zülpün tary-tar.» (Mollanepes)

Çakan — çalymtyk, mawy (göz); mawy gözli (gylýal, adam) «— Reňki al bolsa, ol çakandyr, oglum, gününň aşagyna gaç, ol at basym yzymzdan galar.» («Görogly») «Arka tapan arçyn ýeňillik bilen dem aldy, çakan gözlerini ýyljyrakladyp, äwmezlik bilen söze başlady.» (B. Kerbabaýew) «Meselem, adam garaýagyz bolup, gözleri hem gök bolsa, oňa «çakan» diýilmesi bardyr.» (A. Magtymow...)

Çakja — ýanyň bilen göterilýän dürli görnüşdäki nas guty, nas käd. «— Baý, baý, munyň babaň çakjasyna ýokam bolmaz.» («Görogly») «Çakjaňy ot eýläp, burnuňa dykar, Nara döner içiň-daşyň, nas atan.» (Magtymguly)

Çakmak — 1. Biri-birine çalasyn sürtüp, uçgun çykaryp ot almakda ulanylýan daşyň bir görnüşi, çakmakdaş. «Çakmak, gow diýen zatlary goýaýsaň bolmaýarmy?» (A. Gowşudow) 2. Ot açýan ýaragyň, peşeniň misini (jamyny) urup ýarmak hyzmatyny ýerine ýetirýän bölegi, şaýy (boýo:k) «Tüpeňiň çakmagyny birnäçe öwran urdurdy.» (N. Saryhanow) 3. Döwüp ýa-da ýaryp, içindäkini almak. (Ýumurtga çakmak) 4. (göçme many) Assyrynlyk bilen birini awundyrmak, bir ýerini agyrtmak. 5. (göçme many) Birine bir zady şugulçylyk edip aýtmak, habardar etmek.

Çakmakdaş [çakmakda:ş] — seret. **Çakmak 1.** «Bir çopan eline düşse bir almaz, Çakmak daşy kylar, gadryn näbilsin.» (Magtymguly)

Çaky — çak edişime görä, çen edişimçe. «Diýgenime gowy düşünmän, çaky, Urup siz gerşime betgelşik ýüki.» (B. Hudaýnazarow) «Çaky, oylan tarapyň ene-atasy bularyň kiçi gyzlary üçin gudaçylyga gelip, kowlan bolarly.» (K.m. Ataýew) «Çaky, siziň arañyza şeytan düşen bolara çemeli.» (B. Kerbabaýew)

Çakrym [çakyrym] **I** — 1.07 km. deň bolan uzaklyk ölçegi. «Öwezmyrat batyr iki-üç çakrym ýol geçip, galadan arasyny açdy.» (A. Gowşudow) «Ol öz atlylaryny Wekilň sakasyna iki çakrym ýer galanda, belent raýyşda galdyryp...» (B. Kerbabaýew)

Çakrym [çakyrym] **II** — ýagty salýan zatlardan düşýän ýiti gün şöhesi.

Çakyr — halys guran, guramakdan reňki oçen (sünk we ş.m. hakynda) ♦ **Çakyr aňzak** — gury ýiti aýaz, içinden-bagryňdan geçip barýan gurak sowuk. «Çakyr aňzak içinden geçip barýardy.» (T. Taganow) **Çakyr ses (gülki)** — ýiti çykýan, gulaga ýakymysz ses (gülki), owazsyz çasly, çylkasyz ses (gülki)

Çalaw [çalow] — üwelen uny we ş.m. susup alyp, gaba salmak üçin esbap, susguç.

Çalça [ça:lça] — zolak-zolak çyzmykly, elde dokalýan irimçik galyň matadan tikilýän kiçiräk gap, kiçiräk çuwal. «— A gyz, uly bir zadam däl-le: çalçajyk ýüwürttjek. — Wiý, Bibiň aýdýanyny, çalça-da öz ýerinde her bir zatça gerek ahyry.» (B. Kerbabaýew) «Ol öýüň gapdalyndaky çalçany getirip, atyň ahyryna gök ot dökdi.» (B. Kerbabaýew)

Çalkama — mäsli çorba. «... aýallar çay gaýnatdylar, çorbadyr çalkama bişirdiler.» (A. Atajanow)

Çalma — selläniň pessejik, ýasydan tegelek görnüşlisi. Epläp, orap, ildirmek, gysdyrmak, daňmak manyly **çalmak** işliginden ýasalan söz. «Kädileň kábirem meňzeş çalmaňa, Içi köwek, emma görnüşi gaba.» (Saady)

Çalmar — sazак, gandom ýaly pürli gyrymsy agaçlar dikilip, içinde oturmak, dem-dynç

almak üçin gurnalan agyl ýaly tegelek, üsti açyk çopan çatmasy, goşy. «Gurt teläri, çalmaly bolsa Berdi öňden taýýarlap goýupdy.» (H. Derýaýew)

Çalpaw [çalpow] — 1. Ýagyn ýaganda suw ýygnanyp batga bolup ýatan giň ýer, meýdança. «Çalpawda tot-tozan bolmaýşy ýaly, howasyda hoştapdy.» (B. Kerbabaýew) 2. Kakabaş, başyna giden, terbiýesiz. «Çalpaw ayak suw bular.» (Nakyl)

Çaman — ýyldam däl, ýüwrük bolmadyk. «Alanyňa ýaman diýme, müneniňe — çaman.» (Nakyl) «Çaman ördek burun uçar.» (Nakyl)

Çanak [ça:nak] — uly göwrümlü ağaç tabak. «Aýrana gelen çanagyny gizlemez.» (Nakyl) «Suwsap barsaň, küýze egip, çal guýar, Ellerinde haşam çanaklary bar.» (K. Gurbannepesow)

Çandyr [çannyr] — käbir adamyň endamynda bolýan artykmaç ösüntgi. «Sag gaşynyň üsti çandyrly, lopbuş ýüzli... arçyn dilmaja ýüz tutdy.» (B. Kerbabaýew) «Maňlaýy çandyrly arçyn sypaýyçylyk bilen dogrusyny aýtdy.» (B. Kerbabaýew)

Çañña (zergärçilik) — çaprazyň aşak başynda bekerilýän pişme görnüşli (gyzyl çayylan) kümüş şaý. Çañňanyň ortasynda uly, dört çüňkünde kiçiräk gaşlary bolup, ýüzi, gyalary nagyşlar bilen haşamlanýr. Aşagynda zynjyrjyklara baglanan şelpeleri bolýar. «Asykly düwmeler, çapraz-çaňňalar.» (M. Seýidow) Tassyklaýjy mysal: seret. **Çapraz I.**

Çañňal — baş barmak, penje, çeňnel. «— Ine, mama jan — diýip, sanaman üç çañňal teňňäni etegine oklady.» («Görogly»)

Çapawul (taryhy söz) — 1. Gyssagly habar ýetirmek, çakylygy duýdurmak we ş.m. dürli maksatlar bilen iberilýän atly. «Men asyl bir çapawula ýa-da orslara hat äkidýän dönüğe duşdum gerek diýip begenipdim.» (A. Gowşudow) 2. Duýdansyz dökülip, talaňçylyk edýän talaňçy. «Batyr... onuň ogluny haýsy ýeriň çapawullarynyň alyp gidenini bilipdir.» (N. Saryhanow) «Eýran hanlary türkmenleriň üstüne baka çapawullamak üçin topar-topar atly-ýaragly çapawul iberýärdiler.» (A. Gowşudow)

Çapraz I (zergärçilik) — bir manatlyk metal puluň ululygyndaky tegelek, ortasy güberçek, iki tarapynda gulpjagazlary bolan kümüş şaý. Iki bölekden ybarat matanyň hersiniň ýüzüne dört hatar edip, 40-50 çemesi çaprazy, onuň aşagyna-da çañňany berkidip, durmuşa çykýan gyzlar, ýaş gelinler çabydynyň önüne taýlap dakynýarlar. «Alyň, meniň çapraz bilen çañňamy, Watan üçin gaýgyrmaryn önňämi.» (Nurberdi Pomma)

Çapraz II — 1. Iki dyzyň daşyna atanaklaýyn saralyp alynýan ýüpek ýa-da ýüplük. (Bir çapraz ýüpek) 2. Saga-sola, ondan-oňa. «Elbent aýdar, saz arkama baglydyr, Synalarym syýa çapraz daglydyr.» («Nejep oğlan») «Şol derekler özleriniň çapraz başlaryny al-smana göterip... örän uzaklardan hem salgym atyp görünýärdiler.» (A. Kekilow) 3. Ters, gapma-garşy (gürrüň, pikir we ş.m) «Jelaletdin Rumi hakynda biri beýlekini inkär edýän çapraz garaýyşlary öňe sürýänleriň hemmesi...» (K. Gurbanmyradow) ♦ **Çapraz gelmek,**

bolmak, düşmek) — ters gelmek. «Ýürekleň urgusy çapraz bolanda, Düşünişmez öz dogany bilen-de.» (Jelaletdin Rumi) **Çaprazy bolmak** — aryňyň, pyçgynyň dişleriniň birisiniň eýläk, birisiniň beýläk edilip, başaşa gyýyklygynyň bolmagy. (Pyçgynyň çaprazy bolmasa, gowy kesmez)

Çaran — onçakly çuň bolmadyk kiçiräk jar, jaran. «Aýdyşyň dek önün müň çaran kesen, Çarkandak ýollarda tozdy paşmagym.» (M. Seýidow)

Çaraýna — ok geçmezlik üçin, dört bölek metaldan ybarat bolup, sowuda dakylp, gursakdan we arkadan asylýan söweş esbaby. «Arabyň ýagyrynysynda çaraýna barynam aňlady.» («Görogly») «Çaraýna baglanyp geýmiş sowutlar.» (Magtymguly)

Çarbag [ça:rva:ğ] — gezelenç, seýil edilýän giden bir gözel bag-bakjalyk, çemenzarlyk ýer, seýilbag. «Saýat han diýr, çykdyň çarbaga seýle, Uçradym bir derde, belaga beýle.» («Saýatly-Hemra»)

Çarçuwa [ça:rçuwo] — äpişgäniň, gapynyň we ş.m. daşyndaky dörtburç gurşawy, söýe (ramka) «Diwaryň ýüzündäki asylgy ullakan çarçuwadaky goşa suraty Bibijemal birbada tanamady.» (B. Kerbabayew)

Çargat [çargat] (ýerli gepleşik) — uly ýüň ýaglyk, ça:rşaw ýaglyk (käbir çeşmelerde: «**çarşaf** — pürsýan aýallarynyň bütin göwresini ýapýan başatgyjy, çadra» diýip berlen) «Ýüpekden çargat-da ýokdy başynda, Durdy ol Jowadyň gülüp gaşynda.» (G. Seýitliýew) «Içerden düýrlengiligine alyp çykan gara çarşabyny ýazdy, onsoň ony başyna sarady.» (N. Saryhanow)

Çarhowuk — gapy, äpişge oturdylyan ýeriň ýokarsyna goýulýan agaç.

Çarpaýa [ça:rpa:ýa] (ýerli gepleşik) — üç tarapyna arka berip oturar ýaly kese agaçlar berkidilen dört aýakly krowat (parsça: **çar** — dört, **paýa** — aýak, direg) «Gözüni ýalpa açyp, çarpaýyň üstünde aýaklaryny sallap oturdy.» (M. Seýidow) ♦ **Çarpaýa galmak** — atyň öň aýaklaryny galdyryp, art aýaklaryna galmagy. «Ýatagyndan çykyp, çarpaýa galar, Durşy bilen tomaşada oýundy.» (M. Seýidow)

Çaryk — düýän, sygryň hamyndan, esasan hem tolarsakdan ýörite biçilip tikilýän we köplenç çygly, salkyn howalarda geýilýän aýakgap. Çarygyň agzynyň erňekleri deşilip, deşiklerinden birsydyrgyn ötürilen bagyň iki ujuna aýakgabyň apgyrdynyň ýensesinden çekdirip, agzy büzülýär. Tomsuna gatamazlygy üçin gömüp goýulýar. «Gedaýa çaryk berseň, ýamalygyny hem dilär.» (Nakyl) «Suwa aryk, ýola çaryk.» (Nakyl)

Çatal — («çat», «çatryk», «çatalba» sözleri bilen asyldaş söz bolup) 1. Baýryň, dag depesiniň iki aýrylýan ýeri. «Bulgar dagy iki çatal, Arasynda güller biter.» (Garajaoglan) «Çatal gazyk ýere girmez.» (Nakyl) 2. Ýolaýryt; haçjaly agaç.

Çatma — seret. **Oraça**. «Garaja çatmaň öý bolsun, Gapyňyzda toý bolsun.» (Halk döredijiliginden) «Şemal çenden güýçli bolsa, Agdarylyp ýatdy çatma.» (Durdy Gylyç)

Çaw [ça:w] — owaza, dabara, şöhrat, at-abraý. «Gyzyň boýy ýetdi, çawy gitdi.» (Nakyl) ♦ **Çawy düşmek** — dabarasy gelip ýetmek.

Çaý [ça:ý] — 1. Derýa, derýajyk. «Höwes bilen al şeraplar içmeli, At oýnadyp, daşgyn çaýdan geçmeli.» («Görogly») 2. Bir wagtlar suw akan jar, derýa hanasy. «Bulut oýnap, baran dolsa çaýlara, Akar boz bulanyp sili Gürgeniň.» (Magtymguly) 3. Seret. **Çah**. «Meger Ýusup düşdi çaýa, Jemalyň diýp bakam Aýa.» (Magtymguly) «Berk saklasyn! Gandalda, zynjyrd, çaýda saklasyn! Sypdyrmasyn!» (Ata Durdyýew)

Çaýlym [ça:ýlym] — dagda-düzde siliň gelmegi, suwuň joçmagy bilen suw çaýlan ýer. «Garaldy, bu dünýä şeýle garaldy, Ýitdi çaýlymdaky çykarlan geým.» (N. Rejebow)

Çaýteýi [ça:ýteýi] (gepleşik dili) — ýeňil ertirlik, çala garbak-gurbak, çaýdan öň iýilýän azajyk iýmit, ýürekse. «Çaýteýi ediner ýaly bir zat bişireýin.» (B. Seýtäkow) «Al, Magtym jan ikinize oňat çaýteýi bolar... kemsizje ýürekse ediniň — diýip... öz işi bilen daşaryk çykýar.» (A. Kekilow)

Çebşek [çevşek] — towşanyň çagasy. «Ol selniň düýbünde busup ýatanja çebşegi duýdurman el bilen tutuşlary ýalý...» (B. Hudaýnazarow)

Çeçek — gül. «Emma ol wagt bahar erdi, güller açylyp, bilbiller saýrar erdi, tamam berru-beýawan sebze we çeçekler güli-reýhan erdi.» («Asly-Kerem»)

Çehre — ýüz, meňz, ýañak. «Aşyk ähli onuň arzuwyn çeker, Lebi bal, gül çehre, dodagy şeker.» («Görogly») «Taýmus şaga habar berip: «Gyzyňyz gün-günden zyýada bolup, ölüm halyna ýetip, zebun bolup, çehresi sargaryp, ölmeklige ýakyn ýetip turar.» («Ýusup-Züleýha»)

Çeke — 1. Toýda iki tarap bolup oýnalýan oýun, ýagny, toparyň agzalarynyň birinde çakgy, ýüzük we ş.m. zat gizläp, gizlenen şertli belgini garşydaş toparyň dürli-dürli çen urup: ýürek urşuny diňläp we ş.m. bilmek şerti bilen oýnalýan oýun, çeke-çeke, keçe-keçe, ýüzük. 2. Keçe-keçe (çeke) oýnunda gizlenýän şertli zat, predmet. «Eli çekeli uzyn arryk adam çäkmeniniň sag ýeňini aşagrak goýberip, çekäni gizlemäge girdi.» (R. Esenow)

Çekene — şahsy, ýekebara eýeçilige degişli bolan dowarlaryň sürüsi, aýry-aýry öý-hojalyklaryň goýun-geçilerini toplanyp bakylýan süri. «Merhemet içmekçiniň çekene edinmäge güýji ýetmedik hem bolsa...» (B. Hudaýnazarow)

Çekize [çeki:ze] — ýagy alynmadyk gatygyň biz haltada süzülen goýy galyndysy, süzme. «— Menem gabyny boş gaýtarmaýyn diýip, birazajyk çekize dadyrdym. Görgüli, süýt-gatygy satyn alyp iýensoň, öler aşy çekize.» (K.m. Ataýew «Gylsyrat»)

Çekjeri — bir ýaşly ýabany doňuz.

Çelgi [çelgi] — ýolsuz ýerlerde, çöl ýerlerde azaşmazlyk üçin goýulýan her dürli görnüşde bolan belgi. «Oňa akyl ýetirmäge jan edip, Ýollardaky çelgilere syn edip.» (Saady)

Çeltik — tüwiniň içinde arassalanman galan däne, şaly we başga däneler.

Çemmer — howudyň mäkäm, berk durmagy üçin, düýäniň garnynyň aşagyndan we ön aýaklarynyň yzyndan alnyp daňylýan ýüp (parsça: **çenber** — halka) «Çemmeri dartylyp çekilmänsoň, düýäniň howudy yrgyldap durdy.» (Edebiýat) «Çemmer işmek örän köp zähmet talap edýär.» (O. Kylyýewa) ♦ **Düýe çökerip çemmer işmek** — bir işi howul-hara etmek. «Bir işi wagtynda etmän, ony gyssagarada ýerine ýetirjek bolýana: «Düýe çökerip, çemmer işjek bolýarsyň» diýilýär.» (O. Kylyýewa)

Çeňneç — söweş geýimi bolup, elin, penjän arka tarapyny goraýan polat örtük. Çeňnejiň ýokary tarapy golluga berkidilýär. **Çeňnel, çaňnal** (penje) sözünden ýasalan söz.

Çeňnel (ýerli gepleşik) — 1. Seret. **Çaňnal**. 2. Bir penje möçberindäki ölçeg, zat.

Çepbetew [çepbetöw] — ýüzi sary we gara çyzmykly elde dokalan ýüpek mata.

«Çepbetew çabydyň bar eken, ýeňi-ýany dar eken.» (Halk döredijiliginden)

Çeppek — galyň teletinden, çekiden we ş.m. tutuş dabanynyň aşagyna laýyk ölçegde taýýarlanylýan, iki ýanynda bag ötürer ýaly gulaklary bolan üsti açyk tomsuna geýilýän ýeňil aýakgap, ýelken. «... aýagynda çig hamdan syrdalyp edilen çeppek bardy.» (T. Taganow)

Çerimçi — deri eýlemek bilen meşgullanýan. «Çerimçi atasyndan rysgyny aýyrdy.» (A. Atajanow)

Çerrik — 1. Çölde bitýän zäherli ot. 2. Şol otdan döreýän howply mal keseli. «Çerrik bolsa, ertire berin çykarmyka?» (B. Kerbabaýew)

Çertek — dört (**çar**) sütüniň, öränin (**tekin**) üstüne agaç, gamyş we ş.m. zatlar goýlup, ýel-ýagmyrdan goranmak, ýaşamak üçin gurlan öý, küme. (seret. **Tek 2**.) «Üçgümmez dagynda, bir çertekde myhman bolduk, şonda bir maşgala gördük.» («Görogly»)

Çeşbent [çeşvent] — aýallaryň ýüzüne tutýan perdesi. «Tulpar münüp... ýüzüne-de çeşbent tutup, «niredesiň, çardagly Çandybil» diýip, çuw gitdi kempir.» («Görogly»)

Çeşm (şahyran sözi) — seret. (paronim) **Aýyn II**. «Çeşmim açsam, jemg olupdyr mähelle, Serime düşüpdür set dürli galla.» (Mätäji)

Çetber — takmynan, ýüz grama deň bolan agyrlyk ölçeg birligi, ýagny, bir kirbenkäň (gadagyň) dördten biri. «Berýänimiz üç çetber nan bilen şurruk çorba.» (H. Derýaýew)

Çetir (ýerli gepleşik) — dört ýaşly düýe.

Çäbik [çä:vik] — 1. Çalasyn, çakgan, tiz (seret. **Çisti-çäbik**) «Gaýyby, at segredip meýdanda çäbik şuhlar.» (Gaýyby) «Gaty çäbik oýnagyl, utulmaýasyň, Howaýa, kibre sen tutulmaýasyň.» (Ýunus Emre) 2. (göçme many) Gyzykly; ökde. «At aýagy — ýüwrük, ozan dili çäbik bolar. («Gorkut ata»)

Çäk [çä:k] — 1. Geýimiň, köýnegiň eteginde ýa-da ýakasynda goýulýan dilik. 2. Serhetleri bolan ýer, giňişlik, meýdan, territoriýa; ýurtlar arasyndaky serhet, araçäk. 3. Ýer bölünişiginde, paýlanyşygynda goýulýan serhet; bolünip alnan ýer. «Mirap onuň çägene gelende, hadasynyň has uzanyny saýgardy-da: — Mirap aga, dur entek! — diýip, onuň hadasyna ýapyşdy.» (B. Kerbabaýew) ♦ **Çäk çekmek** — serhet çekmek, araçägi kesgitlemek. **Ýakaňy (synaňy) çäk etmek** — dat-perýat etmek, nala çekmek; janserek bolup ýalbarmak. «Dideden ýaş döküp, synam çäk edip, Telbe dek özümni urdum her ýana.» (Magtymguly) «Ýakasyn çäk edip, synasyn daglan.» (Seýdi) 4. Bir işiň, ýagdaýyň we ş.m. barşy, çeni-çaky. «Bitarap Türkmenistan her bir döwletiň, sebitiň ýa-da yklymyň özboluşly ýagdaýyny nazara almak bilen, hyzmatdaşlygyň çäklerini giňeldýär.» (H. Çakanow) «Nedir şanyň türkmenler babatyndaky zalymlygynyň çägi bolmandyr.» (O. Gurbanowa) 5. Bellenen düzgüniň, kadanyň, wezipäniň we ş.m. esasy. «BMG tarapyndan bellenen maksatlaryň çäklerinde uly möçberli wezipeleriň çözülmegine gönükdirilen bu resminama...» (H. Çakanow)

Çäkýaka [çä:kýaka] — erkek adamyň köýneginiň döşüniň bir ýan gapdalragyndan gerdene ýakyn edilip açylýan gyalary nagyşlyja ýaka. «Mawy ertesi gün Maýsanyň tiken çäkýaka köýnegini geýdi.» (B. Kerbabaýew) «Gyz Magtymyň çäkýaka ak köýneginiň iliklerini oýnaşdyrды-da ... — diýip degişdi.» (A. Kekilow)

Çäryek [çä:rýek] — (**Çahar** (dört) we **ýek** (bir) sözlerinden hasyl bolan söz) 1. «Dörtten bir» diýen manyly söz. «Horezmşa Tekeşiň kitaphanasy özüni esaslandyryjydan soň, çäryek asyryň dowamynda işläpdir we Ürgenji mongollar basyp alan döwründe ýok edilipdir.» (D. Kösekow) 2. Mysgalyň dördten biri, ýagny, 1.065 grama deň bolan agyrlyk ölçegi. 3. Orta bilim berýän mekdeplerde bir okuw ýylynyň dört bolekdən ybarat her okuw möwsümi. «Ata-eneler ýygnagy her çäryekde 1-2 gezek geçirilýär.» (E. Atdaýew)

Çäş [çä:ş] — günüň guşluk bolan wagty, gün-guşluk, çaş, çäşt. «Märeke heniz doly ýygnanmanka — gün çäşä galanda, Gyrat ortadan tazy oýnan ýaly tasap geçdi.»

(«Görogly») «Çarşenbe gün çäş wagty gondurdygym bilmezmiň?» (Magtymguly)

Çäşt, çäşt [çä:şt, çä:şt] — 1. Seret. **Çäş**. «Şowkuň şerabyndan bolmuşam däli, Bilmen niçik geçer çästim-u, şamym.» (Magtymguly) 2. Ertirlik; guşlukda iýilýänje odur-budur garbanalga. «Her çäštiňe bir günüňi satar sen.» (Magtymguly) «Diýdi: «Bir gapyl maňa ýoldaş erer, Çästi-şamy kim göş-u nan, aş erer.» (Azady) **Çäşt etmek** — ertirlik edinmek. «Gelen geçer çäşt edip, Eglenmez, güzeşt edip.» (Bu ýerde «çäşt edip» gysga ömür sürüp diýen manyda) (Magtymguly)

Çigrek [çiğrek] — 1. Irden we agşamlaryna düşýän ýeňiljek sowuk, çalaja aýaz. «Aprel aýynyň başy bolsa-da, howanyň çigregi bar.» (A. Atajanow) 2. Sowuklamakdan döreýän çaga keseli.

Çil [çi:l] — ekin meýdanlarynda peliň gyrasyna çekilýän, uzap gidýän beýiklik. «Şol çiliň üstünde-de pilini ýassanyp uklap galypdyr...» (A. Atajanow) «Çüýşegöz çiliň üsti bilen ylgap gelyärkä...» (A. Gowşudow)

Çilten — ylmy derejeleri biri-birine barabar bolan kyrk sany keramatly pir, öwliýä. «Nukba (nukaba) diýrler, üç ýüz eren ugraşdy, Çiltende atama nazarym düşdi.» (Magtymguly) «Sährada gezen çiltenler, Özüň ýetir ýara meni.» («Şasenem-Garyp»)

Çin [çi:n] — ýygyrt; buýra; burum, tow. «Zülpi çin kākili aklymny aldy.» («Ýusup-Züleyha»)

Çin-çin [çi:n-çi:n] — burum-burum, buýra-buýra. «Döwsepit: — Eý, sahypjemal, gara gözli, zülpleri çin-çin perizatlar, sizleri men Şabährama bagyşladym — diýdi.» («Şabähram»)

Çirmek — ýaşyl siňeğiň tohumyndan emele gelip, mallaň ýarasyndan, maslykdan we ş.m. iýmitlenip ulalýan mugthor möjejik, gurt. «Mal döner çyýan-çirmege, Durar et-ganyň sormaga.» (Magtymguly)

Çisti-çäbik [çisti-çä:vik] — derrew, hasyr-husur. «Şol wagt Tahyr çisti-çäbik ýerinden turup, Mahym gyza mähriban suratda gulluk etdi.» («Zöhre-Tahyr»)

Çit — ýukajyk nah mata, jir. «Egimde çit köýnek, gülleri maýda.» (Halk döredijiliginden)

Çog [ço:ğ] — 1. Günün, közüň we ş.m. ýakyp barýan howry, yssysy. «Türkmen öz düýesiniň gündizlerine Gün çogundan, agşamlaryna Aý nurundan doýgun reňk alan kümüşsow, altynsow ýüňüni...» (O. Kulyýewa) 2. (ýerli gepleşik) Köz.

Çoh — köp, kän, zyýat. «Çoh garaşdym ajap eýýam gelmedi.» (Magtymguly)

Çok — köp, köpçülik, märeke (seret. **Çoh**) «Çopan adam çoka bolmaz, Ala garga oka gelmez.» (Magtymguly)

Çokaý [çokoý] — senetçilik önümi bolup, gönden sünnälenip tikilen ökjesiz aýakgap. Çokaýyň agzynyň her ýerräklerine bekerilen teletin gulpjagazlaryň içinden geçirilen uzyn bagyň iki ujunam aýakgabyň apgyrdyndan çekdirilip, baldyryň daşyna oralan dolagyň üstünden ýokarlygyna atanaklaýyn saralyp daňylýar. «Ýalaňaç aýaklary gowaldaň çokaýyň içinde holpuldaýardy.» (B. Kerbabaýew) ♦ **Gyzylbaş çokaý** — geçiň derisinden eýlenen gönden sünnälenip tikilen, taýmazlyk üçin oňaly bolan gyzygylt reňkli ýeňil hem ýumşak çokaý. «Aýagy gyzylbaş çokaýly, başy silkme telpeklidi.» (B. Hudaýnazarow)

Çokunmak [çokunmok] — Hudaýa ýa-da bir keramatly saýylýan zada ybadat etmek, uýýandygyňy bildirmek, sygynmak. «Hudaýa çokunyp oturmakdan başga çärämiz ýok, elbet, şemalyň biz tarapdan öwsen wagtam bolar-da...» (A. Kekilow)

Çolamak [çolomok] — gundamak, oramak, daşyna saramak. «Kepen donuna çolap, salarlar göre beýle.» (Seýdi)

Çolpy — söwüt çybygyndan örülen susak görnüşli süzgüç. **Çolpyňailmek** — bir zady goluna salmak, ele düşürmek, edinmek. «Olar: «Bu gije çolpymyza ilen zat bolmady. Gowusy, geliň, indi Ependiniň öýüni ýaraýalyň... — diýşip, maslahat edipdirler.» («Ependi»)

Çomak [çomok] — 1. Gysga saply, ujy diş-diş tommaýly söweş taýagy, serdesse. «Çala bilen ýigide ok bilen gylyçdan bir çomok ýegdir.» («Gorkut ata») 2. (göçme many) Töňne.

Çomakaý [çomokoý] — howudyň sypal dykylan somalyp duran yzky bölegi, çomy. «Düýäniň çöküşü, galşy özüne mälüm bolany üçin, ol bir eli bilen howudyň çomakaýyna, ikinji eli bilen hatabyna ýapyşdy: — Haýt, çüw! — diýdi. Düýe başyny egip, ardyny

galdyrdy-da, ümzügini ileri atdy: Nazaryň eli çomakaýdan sypsa, şol ýagdaýda başaşak togalanyp gidýärdi.» (B. Kerbabaýew)

Çomry — oturymly we esasan, ekerançylyk bilen meşgul bolýan ilat. «Çarwanyň hory bolandan çomrynyň zory bol.» (Nakyl)

Çopantak [çopontok] — gep-gürrüň bilen işi bolmadyk sada adam, türkana. «Mydama uzak örülerde ilň dowaryny bakyp gezendikleri üçin, çopantak bolup ýetişdiler.» (A. Durdyýew)

Çor — el-aýakda mäkäm ornaşyp, gatap galan kir, kirli kesmek. «Berdi onuň... çepekli aýagynyň kesmek-kesmek çorlaryna siňe seretdi.» (N. Saryhanow)

Çortmak [çortmok] — ýogyndan kelte, gysga (adam we adamyň synasy barada) «Bekmyrat baýyň düşen wagonynyň yzyndakydan... çortmak ýigit düşdi.» (H. Derýaýew) «Meret otuzdan agan, ter gara sakgally, goturaky çortmak bir adam.» (B. Kerbabaýew)

Çory [ço:ry] — hyzmatkär gyz, hyzmatçy bakna zenan. «Saklap çory etjekmi, satyp pulumy iýjekmi, ýa-da özüň aljakmy, ýa başga bir äre berjekmi?» («Görogly») «Kempiriň başujunda päkize iki sany çory, tirme ýaglyk bilen gezekme-gezegine ýüzüni ýelpäp otыр.» («Görogly»)

Çowdary [çowdory] — gara çörek bişirilýän galla ekini we onuň dänesi. «Esasanam, ýetginjekler garry-gurtular bilen sygyr fermalarynda, däne, kartoşka, çowdary, nohut saklanylýan ammarlarda kömekçi güýç bolşup işleýärdiler.» (A. Allanazarow «Ojak»)

Çökelik [çökölük] — 1. Çalarak gaýnadylan aýranyň biz haltada süzülip galan goýy galyndysy. «— Orazsoltan eje, çökelik torbaňy asar ýaly agaç dikmändirin — diýip, Berdi ýadyndan çykaran in soňky işini hem bitirdi.» (H. Derýaýew) «Men dünki gaýnadan çökeliğiň suwuny ýygnap, gazana guýup goýdum.» (H. Derýaýew) 2. Aýranyň biz haltada süzülip alnan suwy, turşuja, başýuwluk. «Ol gelen wagty, Akpamyk çökelik gaýnadyp oturan eken. Çökelik çogup, dökülip duran eken.» (Halk döredijiliginden)

Çöňne [çöňňö] — 1. Gowy görmeýän, göreji kütelen. «Eý, sakgaljygy akja goja, gözjagazy çöňne goja, ne haýbatly goja sen, diýgil maňa?! —diýdi. » («Gorkut ata») 2. Emelsiz, tasylsyz, çemesiz. «... Bir daýhan ogul berene, iki molla ogul berjek» diýlip, işe çöňneler köteklenýär...» (D. Aşyrowa)

Çöňür — ýere golaý kesilen bagyň, orlan gaty baldakly ösümligiň, ýorunjaň çykyp duran töňnesi, baldagy, çöňürsek, çöňürtge. «... çöňür uran aýagy-da agyryp, ýere basdyrmajak bolýardy.» (H. Derýaýew) «... ýorunjanyň çöňürsäp ýatan düýplerine onuň ýüzlerini oýkalaşdyryp, gara gan etdi.» (H. Derýaýew)

Çöwlük [çöwlük] — guýynyň suw syzdyrmagyny we düýbüniň gorp atmazlygyny üpjün edýän ini guýynyň inine görä, boýy 1.5 m. çemesi bolan çyga durumly, lüle (turba) görnüşli serişde. Çöwlük guýuda örümden aşakda, ýagny, suwuň syzyp başlaýan çuňluk derejesinden düýbüne çenli aralykda goýulýar. Ýasalyşy: düýrlenen gandymyň daşyna selni mäkäm orap, togalak süýnmek görnüşe getirilen materialdan tegeläp, guýynyň diametrine laýyklyklyk syk örülip, turba görnüşe getirilýär. Çöwlügiň ýokarsyndan tä guýynyň agzyna çenli sözenden örüm edilýär. «— Guýulary barlaň, howwa. Zäherlenen guýularyň suwuny aýryň. Olary bir depim çuňaldyň, howwa, çöwlügiňi täzeläň — diýip, Iner golak töweregindäkilere aýtdy.» (M. Seýidow)

Çöwlüm (ýerli gepleşik) — akaryň çuň ýeri, çuňňul. «**Çöwlüm**, ýerli g. — çuňňul, derýa hanasynyň çuň ýerlerinde saklanýan suw.» (S. Atanyýazow)

Çöwmek [çöwmök] — julk etmek (adamyň, haýwanyň içine depip we ş.m) Matal:

«Çöwüp depseň içine, elin aýlar daşyna.» (Çaryk we onuň baglary)

Çöwşi [çöwşü] — gara öýüň üstünden atanaklaýyn geçirilip, çöwşi gazyklaryna berkidilýän ýüp, ýagny, öýi ýel ýykmaçlyk üçin. «Agaçlar omrulyň barýar, gara öýler çöwşi bilen saklanýar.» (H. Derýaýew) «Perman özüniň garaja öýüni ýele bermejek bolup, eýýäm üstünden çöwşi çekipdi.» (Gurbanguly Berdimuhamedow «Döwlet guşy») **Çöwşi gazygy** — gara öýüň iki ýan gapdalyndan kakylýan uýy çowly ýogyn demir ýa-da agaç gazyk. Çöwşi gazygyna öýüň üstünden atanaklaýyn geçirilen iki sany ýüpüň uçlary berkidilýär. «Tärim kökleriniň, ukbaglarynyň, çöwşi gazygynyň, urganyň kömegi bilen garaja öýüň bir bitewi göwrä, sarsmaz gala öwürlip... sowukdan-yssydan gorap saklaýşy hakynda oýlandy.» (A. Kekilow)

Çözi [çözü] — süýjiçegäniň ýagy, ýagny, süýjiçegäni çözläp alynýan ýag. (Çöziniň gänlerini aýryşdyryp dogrady)

Çulba [çulvo] — ulu depe, belentlik, gyr ýerlerindäki beýik depe. «... çulbalaryň... üstünde... mähnet daşlar somalyşyp çykyp durdy.» (B. Hudaýnazarow) «Şol depelere «çulba» diýip at berýärdiler.» (B. Kerbabaýew)

Çuluk — çünki gyzył, petekesi ak, galan ýeri garamtyl suw guşy

Çulum — ykjam, işine ukyply, galdaw. «Her işe çulumdyr başyna barsa, Gaýratlydyr, taýdyr, gaplaňa, barsa.» (Abdysetdar Kazy) «Özünden ýokara gülüm-ýalymdyr, Ýaranjaňlyk etmeklige çulumdyr.» (Ata Salyh)

Çus — 1. Çalt ýöreyän (mal hakynda) «Düýşünde Gönübek ak çus eşejigini çapdyryp... barýarmyş.» (S. Öwezbaýew) 2. (göçme many) Çalasyn, ökjesi ýeňil. «Işde çus bol, saçakda — sus.» (Nakyl)

Çuwal [çuwol] — 1. Un, bugdaý we ş.m. guýmak üçin elde dokalyp tikilen halta çalymdaş gap. «Sen-men ýok, ilin çuwalýndan goşawuçlap, öz çuwalyna bugdaý gapgaryp başlapdyr.» («Ependi») 2. Öýüň täriminden asylyp, içine ownuk-uşak öý goşlaryny salmak üçin inli, giň, esasan, çitilip ýa-da argajyna gylyç bilen kakyp dokalan materialdan tikilen gap. «Haly, palas, çuwaldan doly tamlaryň içi.» (A. Kekilow) «Kitap bukjanyň içinde, çuwalýň düýbünden çykman, ýene-de üç ýyl ýatdy.» (N. Saryhanow) ♦ **Argyş çuwal** — reňklenen ýün ýüplükden dokalyp tikilen, daşy tekiz, gülli ýa-da çyzmykly çuwal.

Agzyndaky köjüglерinden köji bagyny geçirip köjap (gözäp), esasan, galla daşamakda ulanylýar. «Olaryň goltugynda düýrlenен көне-sana keçeler, argyş çuwalçalar, geçiniň çöpürinden işilen ýogynlygy bilek ýaly urganlar bardy.» (M. Seýidow) «Halnazar olardan inçe çäkmenlik, argyş çuwal, bir näçe inen düýe, üç-dört sany hem bugurçy alypdy.» (B. Kerbabaýew)

Gazan çuwal — kiçiräk gazanlary salmak üçin elde dokalan irimçik matadan tikilen çuwal. «Molla harlap arkan agdarylanda ýalaňaçlanan garny gazan çuwala çalym edeni üçin bir-iki sansy pyňkyrdy.» (B. Kerbabaýew) «Kelek, Kelek, Kelek baý! Gazan çuwal, çekek baý! Ýüz kelege, ýüz kele, Bir özümüz bolarys taý!» (B. Kerbabaýew)

Gyzyl çuwal — seret. **Garçyn**. «Gözenegiň iki gapdalyndaky gyzył çuwallaryň garynlary pökgi görünse-de, içindäki har-hamyrlaryň gyzan bazarda bir pula geçmejegini Bossanyň synçy gözleri kemsiz aňlaýardy.» (B. Kerbabaýew) «Öýde galan ýeke-täk çaga goş-golaňly gyzył çuwalýň ezenegine basyp, tärimе ýapyşyp, çemçe torbadan bir zat almakçy bolup, gerlip durdy.» (B. Kerbabaýew)

Çuwalbag — seret. (paronim: **Küji**) *Köji*.

Çuwalgyz [çuwolğy:z] — gyzyň durmuşa çykyp, birnäçe hepdeden soň atasöýüne ilkinji gezek gaýdyp gelen gününden, tä gaýyn öýüne gaýdyp barýança döwürdäki atlandyrylyşy, gaýtarma. «Olaryň arasynda bir çuwalgyz bardy, şol Ogulgözele arka çykdy.» (B. Kerbabaýew) «Tas şahyr bolupdym çuwalgyz wagtyň.» (K. Gurbannepesow)

Çün — 1. Şonda, şol wagtda. «Ygzazy-kerem etmek ilatyna sünnetdir, Dost bagyna bezmek çün aýş ile eşretdir.» (Mollanepes) 2. Şeýle, şunuň ýaly. «Maksadyga çün ýeter perwana, gör, oda urup, Misli bir perwana men, sen şemgi-suzanym peri.» (Aşyky) «Agzy çün pissedir, lebleri baldyr, Gözleri pyýala, gaşy hilaldyr.» (Zelili) 3. Sebäpli, görä. 4. Dek, kimin. «Ak ýüzünde hallaryň çün däne-däne, tem-tem, Toty dilli, hoş zyban sözle, sözüň derde em.» (Aşyky) 5. Çünki. «Ýetmiş biri küffar, biri imana gelendir, Çün, rehmeti-Hak barça musulmana gelendir.» (Mollanepes)

Çüprek [çüpürök] — 1. Daralanda çekelenip, daragyň düýbünde galýan, gyryk, kelte ýaramaz (ýüň hakynda) «Patma... öýünden iki halta çüprek ýüň çykardy-da, daş işigine, günün aşagyna dökdi.» (N. Saryhanow) 2. Köne-küşül ýüň geýim, şylha. «Emelsiziň dili awy, çüprek geýimiň biti awy.» (Nakyl)

Çüpremek [çüprömök] — 1. Nesil ownamak, kiçelmek, çüpemek. 2. Gowusy gutaryp ýaramazy galmak. 3. (göçme many) Adamkärçiligi peselmek, jinnekçi bolmak. «— Aý, näbileýin, sadalaşdymy, çüpredimi, bir zada boldy.» (H. Derýaýew)

Çürrük — depesi ýa-da aşagy çowly, inçe, zürrük. «Çüri» sözünden ýasalan söz.

Çürrükdepdi [çürrükdepdi] — 1. Üşürilen, depesi çürrelip duran gummy köpçüligiň (döwçüleriň) depjek bolmagy, eşşiniň (eşekçi) bolsa depdirmän, gorajak bolmagy görnüşli çaga oýny, çürüzzik. «Annagülün iki, Patmanyň üç çagasy labaş bişirýänleriň töwereginde çürrükdepdi oýnaýan ýaly gaýmalasýardylar.» (Ç. Aşyrow) «... çürrükdepdi... oýnap, giçden soň dagaşdyk.» (H. Derýaýew) 2. Çürrükdepdi oýnunda depilýän, basgylanýan depesi çüri ýumşak topur, çürrükbaşy.

Çürrükbaşy [çürükbaşy] — seret. **Çürrükdepdi 2.** ♦ **Çürrükbaş öwrülme (dönme)** — depelenmek, basgylanmak, harlanmak (öý-öwzar, gurrumsaklaryň mesgeni we ş.m. hakynda) «Onuň öýi çürrükbaş öwrülipdir, gybat edişesiň gelse barybermeli.» (Edebiyat)

Çüte [çütö] (ýerli gepleşik) — 1. Suw tutulman ekilen ýer (ärsary şiwesi) 2. Doly boý almadyk göydük ekin. «O Tejen, bu Tejen — künjülüje Tejen, künjüsi çüteje bitenje Tejen.» (Halk döredijiliginden)

Çüwde [çüwdö] — 1. Paltanyň ýeňsesi. «Hojalykda ulanylýan adaty paltalardan başga-da döp-dessurlary berjaý edilende göterilýän tygy kütek, çüwdesi horazyň guýrugy görnüşdäki paltalary hem ýasapdyrlar.» (A. Gubaýew... «Türkmenistanyň taryhy») «Palta çüwdesine gamçy kär etmez.» (Gurbanguly Berdimuhamedow «Döwlet guşy») 2. (göçme many) Kelläniň galyp duran ýeňse tarapy.

Çüýke [çüýkö] — ik egrilende külbike barmaga geýdirilýän gaýyşdan ýa-da esgiden edilen halka, (ol halkajygyň daşyna ýüň hem oralýar) sarmak. «Pişge sarýan senedem, Gök esgiden çüýkedi.» (Nurberdi Pomma)

Çygar [çy:ğa:r] — gury däl, çygly, öl (sazak, gandym, çerkez we ş.m)

Çykamak — mala ýüklemek, arkaña almak üçin, odun-çöp, goş-golam we ş.m. zatlary tertipli toplan, ykjam daňmak, terslin-oňlyn goýup daňmak. «Ykjam çykalan omçaly gandymdyr-pürli çerkezler düýäniň iki tarapyna agyp gitdi.» (T. Taganow) «... odunyny ýygyp boldy... çykabam ýetişdi.» (N. Hojageldiýew)

Çylgym [çy:lğym] — uzalyp gidýän zolak çyzyjak, zolak, zol. «Eziziň gözleri gan çylgymlary bilen gyzardy.» (B. Kerbabaýew)

Çylgym-çylgym [çy:lğym-çy:lğym] — zolak-zolak, çyzyk-çyzyk, zol-zol. «Inçejik boýnunyň gök damarlary çylgym-çylgym bolup dur.» (A. Atajanow)

Çymçyk — serçe. «... saýaly tallaryň şahalarynda saýraşýan çymçyklaryň şowhunly sazyna sagatlarça gulak salyp oturardy.» (A. Atajanow) ◇ **Çymçyk jan** — zordan süýegini süýräp ýören (adam hakynda) «Pyrakyň odundan bir çymçyk jany, Aýrallyk bir dertdir, ýokdur dermany.» («Perhat we Şirin») **Çymçyk ýaly** — hor, ejiz; müçesi kiçijik.

Çymylgan [çymylğan] — 1. Ýere ýazylyp, ýaýbaň ösýän ösümlik. 2. Ýumşak, tegelek düşekçe, tegelek körpe. «Harmandäli çymylganda arkan düşüp ýatyrdy.» («Görogly») «Iki beden bir göwrä öwrülip, çymylgan düşek, per ýassygyň gapdalynda dim-dik bolup durdy...» (B. Seýtäkow)

Çyntyklaşmak — biri-biriniň boýnunyň ýüzüni dişleşip gaşanyşmak (at, eşek, we ş.m. haýwanlar hakynda) «... semiz gatyrlar biri-birini çyntyklaşýardylar.» (B. Kerbabaýew)

Çypda — gamyşdan edilen düşek, boýra. «Ýerli ilat oňa «çiy» (ýekene meňzeş maýyşgak ösümlik), ondan örülen düşege-de «çypda» diýýär.» (S. Atanyýazow)

Çypar — 1. Owunjak menekleri bolan sargylt, gyzylymtyl sary (ýüz) «... saçy jyrk sary, ýüzüne künji sepilen ýaly çypar, gönümel burunly mydama syrtarylyp ýören bir kişini mündüripdirler.» (J. Hudaýgulyýew) «Olar Resulyň özi ýaly örän burunlak, çypar sary hem onçakly görmegeý däl.» (A. Taganow) 2. (göçme many) Gyzylymtyl sary, sargylt. «Iner golagy gürlitseň gybatkeşleri çypar içýana meňzeder.» (M. Seýidow)

Çyraýly [çyra:ýly] — gelşikli, owadan, görmegeý. «... oraçadan otuz ýaşlar çemesindäki görmegeý, çyraýly gelin çykdy.» (A. Gowşudow) «Mama... çyraýly gözlerini balkyldadyp ýylgyrdy.» (B. Kerbabaýew)

Çyrly — çöldäki takyrlara ýagan ygal suwlarynyň takyra golaý bolan oýa, çökedräk ýere ýygnanyp, şol yere siňen suwy syzýan, çuňlугy 18-20 m. töweregi süýji suwly guýy. «Çyrly guýularyň ýanynda ýagyş suwlarynyň ýygnanmagy üçin edilen emeli howdanlar bolýar.» (S. Atanyýazow)

Çyrpmak — ýuwan eşiği ahyrky gezek arassa suwa sokup çykarmak, durlamak. «Arassalanan torum arkany sabynsyz suwda üç gezek çyrpyp, soň ony syryga ýa-da gerilen ýüpe sermeli.» (O. Kulyýewa)

Çyrpy I — ýeňlenilmän kellä atylýan hemme ýeri keşdeli aýal geýimi. «Göýä, sünnälenen sarymtyl çyrpy.» (K. Gurbannepesow)

Çyrpy II — uýy inçelip gidýän ýüp, gamçy we ş.m. «Sapanyň çyrpysy park-park edip, uzaklary ýañlandyrdyp gitdi.» (H. Derýaýew)

Çyrpynmak — 1. Abşaryp, guýrugyny tarpyldadyp esremek; iki-baka urunmak. «Özüň gören bolsaň ini so dezek, Gazak atlarynyň çyrpynaýşyny.» (M. Seýidow) 2. (göçme many) Möwç almak, joşmak. «Deňiz aždar ýaly çyrpynyp ýatyr, Gök ýylgynlar suwa abanşyp otыр.» (K. Gurbannepesow) «Çyrpynýar dört ýana epgek, ... Onuň işi howur dökmek.» (B. Hydyrow) 3. (göçme many) Biriniň üstüne çöwjemek, haýbat bilen sürünmek; ikbaka urunmak. «Täçsoltanyň çyrpynaýşy öňkiniň dagynyň deňi däl di.» (H. Derýaýew)

Çytawun [çyta:wun] — çygly, birneme aýazly, buldap çytylyp duran. «Çytawun howada... atlar öňe bakan ümzük atdylar.» (B. Kerbabaýew)

Çyýan [çyýa:n] — bognaýakly, guýrugy ýeňsesine tarap gaňtarylyp duran zäherli, çakýan möjek, içýan, keždum. «Bu ilde (ärsary) «Guýlunyp ýatan ýylandan, jaýtaryp ýatan çyýandan Alla saklasyn» diýen dileg hem bar.» (S. Atanyýazow) «Zekatsyzyň garny ýylan-çiýanlar, Doluban, dag kimin bolar, ýaranlar.» (Magtymguly)

Çyzym — inçeräk ýüp, goýunbag. «Hažžyk, suwulgan, pyşbaga, garga, hekek, torgaý — şuňa meňzeş awlary çyzyma düzüp, getirip aşhananyň depesinden asyp goýdy.» («Görogly»)

Dabanlamak [da:vanlamak] — bir aýagyň ökjesini ikinjiň burnuna degrip, sanap uzynlygy ölçemek, dähedem-dessem edip ölçemek. «Takyrjak ýerde dik durup, öz kölegämi dabanladym welin, gysgalyp üç ýaryma gelipdir.» (Anna Paýtyk) «Artyk şärikdeşleri bilen çäji dikeldip, daşyny dabanlady, segsen baş daban çykdy.» (B. Kerbabaýew)

Dag [da:ğ] — 1. Gaýgy, gam. «Ezber hoja, mähribanym, Ýüregimde daglar galdy.» («Şasenem-Garyp») «Eger, ölsen, bolmaz erdi soragym, Senden özgelere diýmen bu dagym.» («Şasenem-Garyp») 2. Ýanyk, ýanan ýer. «Indi ýara gider çagym, Gozgalyp ataşym, dagym.» («Şasenem-Garyp») 3. Ýara, tagma. «Ýel degse, zülpüň dagydyr, Synamda yşkyň dagydyr.» («Zöhre-Tahyr») 4. Zar, intizar, küýseg. «Hem ol gülüň dagy, hem seniň dagyň, Akly-huşum haýran edip gelemen.» («Zöhre-Tahyr») «Garyp aşyk size gul bolsa, bende, Men Senem atlynyň dagy men, dagy.» («Şasenem-Garyp»)

Dagdy [dağdy]: **dagdy bolmak** — birinden ýa-da bir zatdan halys bizar bolup, zagyrdap duran bolmak, bezgek bolmak. «Emma duşman gylyjyndan dagdy bolupdyr.» (A. Atajanow)

Dagwat [da:ğwat] — çakylyk, çagyryş. «Kapyrlary Yslam taba kyldy dagwat, Emr birle geldi Jebraýyl hezret.» («Kyssaýy Ýusup») «Eziz Ýusup onda uly dagwat kyldy, Saraý içre dürli nygmat häzir kyldy.» («Kyssaýy Ýusup»)

Dagylmak [da:ğylmak] — dargamak, pytramak, ýaýramak; sandan çykmak. «Göçdi bilbil, dagyldy, Akar suwlar soguldy.» (Magtymguly) «Gurt dek girip, goýun kimin dagyldan, Är ýigidiň mert ýoldaşy gerekdir.» (Magtymguly) 2. (göçme many) Dargamak, çaşmak (akylyň pikiriň) «Men bilmenem, siňipmidir gargyşlar, Geldi bir musallat, dagyldy başlar.» (Zelili) «Ölüm zarby üç tarapdan uruldy, Akylym dagylyp, haýrana geldi.» (Magtymguly)

Dahan [daha:n] — agyz. «Ýaradan gudretinden diş bilen dahan berdi, Sözlemäge söz bile, dahanda zyban berdi.» (Magtymguly)

Dahyl — degişlilik, baglanyşyk; bagly bolma, garaşly bolma. «Il husnuňa dahyl, görmäge zar men.» («Zöhre-Tahyr»)

Dahyl [da:hyl]: **dahyl bolmak** — girmek, goşulmak; gowuşmak, sataşmak. «Bir gije dahyl bolsam täze gülüstanyma.» (Mollanepes) «Niçe müň leşger jem kylyp, çarbaga dahyl boldy.» (Andalyp)

Dakmak — äre bermek (esasan, dul galan ýaş aýaly ýüwürjisine, gaýnagasyna we ş.m. nikalap bermek barada) «Ýer suw üçin ýumruk ýaly çaga ýetişen gyzy dakyp, ikisini hem köýdürenleriniň, has dogrusy, şeýle masgaraçylyklaryň, gülkünçlikleriň Artyk uzak gije oýlap, aňrsyna çykyp bilmedi.» (B. Kerbabaýew)

Daknyşyk — güýç synanyşyk, deňleşjek bolmaklyk, basdaşlyk edip aslyşma, aýkbagy bolma. «Baý aga, gaýgy etme! Saňa daknyşyk eden kim bolsa, şonuň işi gaýdandyr.» (B. Kerbabaýew)

Dal [da:l] — 1. Arap-pars elipbiýiniň onunjy «D» harpynyň ady. «Dal» derdimge dowany senden özge kim eýläär?» (Magtymguly) 2. (göçme many) Bükülen, bükük; bükülen bil, küýki. «Dandan dala uçrar, iki gözi — köre.» (Nakyl) 3. Pudak, şaha. «Garyp bilbil gonmuş gülün dalyna, Gadyr bilmeýenler alar eline.» (Garajaoglan) «Birini meňzetdim bakja gülüne, Birini meňzetdim selbi dalyna.» (Garajaoglan) 4. Yz, arka. «Náz ile gaňrylyp dalyna bakar, Gören aşyklary otlara ýakar.» («Asly-Kerem»)

Daldamak [dallamak] — hemaýat etmek, goramak, kömek etmek, dalda etmek, daldalamak. «Erenler jem bolup, başyň daldarlar, Hyzyr, Ylýas rekabyňyz ýeldärler.» (Magtymguly)

Daldalamak [dallalamak] — pena etmek, gorag etmek, dalda etmek. «Aldandym mekri-alyňa, Golun daldalap alyňa.» («Zöhre-Tahyr») «Özüni menden daldalap, iki eljagazyny öňe uzadýardy.» (A. Gowşudow) «Maral ejedir Körje mama oturan ýerlerinden gelinleriň boluşlaryny halaman, daldalaýjylykly dillendiler.» (A. Allanazarow)

Dam — duzak, tor. «Bilbil hile bilen bu dama düşdi.» («Şasenem-Garyp»)

Damak (gepleşik.dili) — nahar, iýmit. Çagany taýak bilen ursaň, ulalansoň ol seni damak bilen urar.» (Nakyl) «Ýagly damak, düýe çalyny gözlär.» (Mollamurt) ♦ **Damak bolmak** — dadyrarlar diýip tamakin bolmak, emenip galmak. «— Beräý, gyzym, şoňa-da... ýogsam damak bor — diýip, Jemal mama-da Ogulbikä söýünç bilen ýüzlendi.» (A. Allanazarow)

Damana — ýapgyt, eňňit; dagyň etegi. Seret. (paronim) **Daman II**. «Bir gün Dykma serdar damana bilen gidip barýardy.» (A. Gowşudow) «... ol okunyň daga ýa-da damana düşenini bilýän ýokdy.» (A. Gowşudow) ♦ **Damana ýoly** — dag etegindäki ilatyň aýdym aýdyş ýoly, täri. «Aýdylýan aýdymdar damana ýolunyň zaryn, gamly heňleridi.» (A. Gowşudow)

Damla: damla guýy — 1. Merkezi Garagumda, gyrda, daşlyk, gaty toprakly ýerlerde golça dörnüşde gazylan çöwlüksiz, örümsiz guýy. Guýyň ady suwunyň, esasan, ýokardan damyp ýygnaýanlygy bilen bagly galan. 2. Guýýň ady bilen bagly galan oýuň (obaň) ady. «Çyplaň eýerlenen gara dere batyp gelýän atlar Damla guýusyna ýakynlanda, halys ýadadylar.» (B. Seýtäkow)

Damylla [da:mylla] — dini mekdeplerde, medreselerde sapak berýän, ders okadýan, müderris. «Ahyry, medresäniň damyllasy: «Ýaşuly, kimi agtarýaň?» — diýip sorady.» (A. Gowşudow)

Dan [da:n] — giň eşikden kesilip aýrylýan ýa-da dar eşige urulýan dilkaw mata bölegi. (Köýnegiň ýanyndan kiçiräk dan almaly)

Danyş [da:nyş] — bilim, ylym. **Ähli danyş** — bilimliler, ylymlýlar, ylymly kişiler, danalar. «Ähli danyş yşk ilen älemge dessanyn saçar.» (Mollanepes)

Danyşmak — gürleşmek, gepleşmek. «— Hm, myhman, ýagşy geldiňiz, hany, danyşyp oturyň!» (N. Saryhanow)

Danyşment [da:nyşment] — alym, ylymdar. «— Danyşment Keýmiri, batyr Keýmiri kim tanamyr? Ony şahynşah-da tanyr, Mehdi han-da tanyr.» (Ata Durdyýew) «Şa gyzy: «Seniň mylaýym sözli, gözeli ahlakly we edep-ekramly danyşmendiň ýokmy?» diýip... sowal berdi.» («Hatamnama»)

Daňlak — Daň (Zöhre) ýyldyzynyň daňda görnendäki ady. Eger, bu ýyldyz daňdan gündogar tarapy tutuş gyzardyp dogsa, howanyň ýakymsyz boljakdygyny aňladypdyr; daň atmazynyň önüsrasy. «Daň atyp, daňlak gelse, ol Hudaýyň urdugy, Gün ýaşyp, şapak

gelse, ol Hudaýyň berdigi.» (Nakyl) «Häli daňlak ertir namazyny okap, Keýmir bilen Nedir gadyrly hoşlaşdylar-da...» (Ata Durdyýew)

Dar [da:r] — ölüm jezasyny asyp ýerine ýetirmek üçin, ýüríte gurlan desga, dar agajy. «Hünkär gazaba çykyp: — Bu it ogly gaty erbet... muny tiz dardan asyň! — diýip gygyrды.» («Görogly»)

Daraýy [dara:ýy] — erşi gyzyly, argajy ýaşyl, tarada syk dokalan ýuka ýüpek mata. «Daraýy ýaly gyzaran gözlerini haýallyk bilen şol ýigide baka dikdi.» (A. Gowşudow) «Birisiniň geýdijegi daraýy, Ýene biri bar şişe boýy suraýy.» (Arryk)

Darbaz [da:rva:z] — seret. **Derbaz.** «Iki darbaz bir ýüpde oýnamaz.» (Nakyl)

Dartma — jykyra suw geçirýän ýapjagaz. «Ussa diýip, çar tarapa ýortarsyň, Günaşadan dartmasyny artarsyň.» (Durdy Gylyç) «Şol gelşine ak laýdan dolup ýatan bir jykyr dartmanyň üstünden geldi.» («Görogly»)

Daryg [dary:ğ] **I** — haýp, arman. «Wadaryga, sed daryg, baş goşdum her biweçe, Ötdi ýigitlik çagy, ýaş gitdi otuz üçge.» (Misgingylyç) «Daryg-a, jümle ömrüň haýpa bardy, Tekepbirlik seni ýoldan aýyrды.» (Yunus Emre)

Daryg [dary:ğ] **II** — gaýgyрма, aýama. «Janyn daryg tutan kişi, dost katyndan uzak düşer, Pida kylam ýüz mün jany, yraklykdan bäri gelem.» (Yunus Emre)

Darym [da:rym]: **darym etmek** — ýakyn aralyga güýçli depginde çapdyrmak, daramak (at hakynda) «Yrakdan gaýdanda uçar guş kimin, Darym etse, dagdan gaçan daş kimin.» (Mollanepes) «Atbaşçylar ugranda ýene Halnazaryň hatarynyň üstünden darym edip geçdi.» (B. Kerbabaýew)

Daýa [da:ýa] — eneke. «Serhowuz galdy saýasyz, Öwez jan galdy daýasyz.» («Görogly») «Daýa, gör, Alhamdulilla, ýara ugraşdym bu gün.» («Şabähram»)

Daýanmak — aýak çekmek, durmak, säginmek. «Çerkez şol emedekläp barşyna bir zat ýadyna düşüp, birdenkä sakga daýandy.» (B. Kerbabaýew) «— Daýan, Körteke. Sen haýsy medresäniň müderrisi?» (Ata Durdyýew)

Daýym [da:ýym] — hemişe, elmydama, müdimi, ebedi. «Kapas içinde daýym, Ötürdim günüm-aýym.» (Mollanepes)

Daz I — 1. Hasylysyz şor ýer. 2. Kel. «Daz-da darakly boldy, o-da gerekli boldy.» (Nakyl)

Daz II: daz ýasamak — juda haýdap gitmek, (gelmek) okdurylyp çalt ýöremek.

«Görüpdir ol bir çopanyň alňasap, Öz ýanyna gelýänini daz ýasap.» (Saady)

Deçjal [dejja:l] — 1. Dini düşünelere görä, ahyrzamanyň öň ýanynda geljek we Isa pygamber tarapyndan öldüriljek ýalançy-kezzap mahluk. «Mäti ýerden çykar, İsa asmandan, Deçjaly ol iki är harap eýlä.» (Magtymguly) «Haçan Deçjal bu iki şähre (Mekge we Medine) kast etmekçi bolsa, hezreti İsa asmandan ýere düşer we ol Deçjaly öldürer.» (Rabguzy) «Bir döw zyna eýledi, Deçjal onuň öwlady, Sagynda bagy-bossan, solunda ýangaý ody.» (Mollanepes) 2. Kezzap, ýalançy. 3. Abu Ýezidiň lakamy. «Ady deçjal, özi kafyr bolurmuş.» (Magtymguly)

Degdi [değdi] **I** — belli bir kârde işlemän, ýaltalyk edip ýören. «Hut ykmanda degdi itlere ogşap, Geçirýärin gyşy digdiräp, gagşap.» (Saady) «Dilewarlygy, sypaýy, titi geýimi gaz boýunly degdiniň algyr ýaragy eken...» (A. Atajanow)

Degdi [değdi] **II** — keçeden taýýarlanyp, ädigiň içinden geýilýän aýakgap, ädikkeçe.

Degenek [değenek] — 1. Elde tutmaga we bir zady urmaga oňaly (taýak we ş.m) «Degenek ojar Artygyň depesinden inerli bolanda, Aşyr Halnazaryň... ýagyrnysyna-da depdi.» (B. Kerbabaýew) «Ogulnyýaz eje bir degenek bilen Guwwanyň ýonunyň ugruna

sugşuryp tüwdürdi.» (H. Derýaýew) 2. (göçme many) Ykjam, çalasyn, berdaşly (adam) «Diňe ýakynda harby gullukdan gelen degenek jahyl ýeser gözlerini güldürüp, sorag beren bolýar.» (S. Ataýew)

Degenekli [değenekli] — seret. **Degenek 2.** «Öwez hanyň hoşamaýlygyny eşidip, alty sany degenekli gyzylybaş çykyp gidiberdi.» («Görogly») «— Degenekli ýaşlardan gyzyly otrýad düzmeli!» (A. Atajanow)

Degim [değim]: **degim degmek (ýetmek)** — käre, wezipä eýe bolmak, emel ýetmek. «Degim degse näkes äre, ili synar para-para.» (Aşyky)

Degimsiz [değimsiz] — görümsiz, süwümsiz, kelpen, gopbamsy. «Degimsiz degim ýetse bir sagat, Alar awun, salar guşun aňlamaz.» (Magtymguly) «Degimsiz jan çekenin muzdy gara gylyç» diýleni dogry ekeni!» (B. Kerbabaýew)

Değişhana [değişha:na] — alyş-çalyş jaýy, gelen-geçdi öý. «Bir değişhanadyr dünýäniň ýüzi, Nesihatym diňle, eşit bu sözi.» (Magtymguly)

Degre [değre] — daş-töwerek, töwerek, çar tarap. «Degresinde saýrar şeýda bilbiller.» («Saýatly-Hemra»)

Degsin [değsin]: **degsin etmek** — öten-geçenleriň, ýogalanyň hatyrasyna sadaka bermek, şol sadakada bişirilen zady iýip, niýetlenenlere dogra okamak. «... şüläniň galanyny hem iýip, bulara degsin edäýeýin» diýip, galanynam garnyna gapgardy.» («Görogly»)

Degşirmek [değşirmek] — 1. Deňşdirip görmek, garşy goýup barlap görmek. 2. Derňemek, barlamak; ölçerip dökmek. «Han Şüküriň geplän gepini öz ýanyndan degşirip görýärdi.» (N. Saryhanow) 3. Biri-birine degrip, galtaşdyryp goýmak.

Dellal [della:l] — söwda geleşiklerinde alyjy bilen satyjynyň arasynda araçy bolýan adam. «Dellallar ýygnanyp, baha goýdular, «Boýy deňi altyn-kümüş» diýdiler.» (Magtymguly) «Ondan soň Ependi sygryny satdyrmaga dellala berýär.» («Ependi»)

Demgir [demgi:r] — 1. Kesgir. (Demgir gylyç) 2. (göçme many) Kesgin, haýbatly, höküm ediji; dogumly, batyrgaý. «Athanada bakyda duran demgir atlara mündürdiler-de...» (B. Kerbabaýew) «— Bu oglan demgir eken. Muny bent ediň — diýdi.» («Görogly»)

Demirgyr [demirgy:r] — çalymtyk gara reňkli (at hakynda) «... mydam demirgyr at münüp ýören bardyr-la...» (Ç. Aşyrow)

Demli — güýçli, zorly. «Pakyr diýp, paşmagna elim uranym, Deprenende döwden demli çykypdyr.» (Magtymguly)

Dendan [denna:n] — diş. «Dahan gider, dendan düşer, dil galmaz.» (Magtymguly)

Dendana [denna:na] — sürlen ýerleriň keseklerini owardýan diş-diş gural (ma:la)

Deňňene — deň çykdaýy çykaryp bişirilýän nahar. «Şol günlerde oba jerçisiniň dükanyna ýygnanyp, deňňene bişirinýän jalaýlara üç manada satdy.» (A. Gowşudow)

Depel — atyň, käbir dowarlaryň maňlaýynda bolýan ak, dor we ş.m. reňki («depe» sözi bilen kökdeş söz) «Onuň maňlaýyndaky depeli alagaraňkyda çakan ýyldyrym ýaly ýalpyllady.» (B. Kerbabaýew) «Depeli bar maňlaýynda hal kibi.» (Magrupy) ♦ **Atyň depeli ýaly** — selçen, güri däl. (Bu ýyl gyrda çomuç az bitipdir, atyň depeli ýaly her goldan bolaýsa, birisi ýa tapylýar, ýa tapylanok)

Depelik — telpegiň depesine tutulan, ýa-da şoňa tutmak üçin niýetlenen (mata) «Depeligi gyzyly begres sugry telpejik başynda.» (A. Atajanow)

Depin — pil bilen bir gezek depilendäki çuňluk, depim. (Dünýeden gaýdan aýal maşgalanyň gabryny erkek kişiniňkiden bir depin çuň gazylýar) ♦ **Depin etmek (kylmak)**

— ýogalan adamyny jaýlamak, ýerlemek, dulamak. «Kerem ýanyp kül bolansoň, onuň külüni depin edip, özi-de kyrk ýyllap, guburynyň başynda müjewür bolup, ýaş ömrüni geçirýär.» («Asly-Kerem») «Göroglyny Çandybile eltip, kyrk ýigidiň... ýanynda depin etdiler.» («Görogly»)

Depirjik — gödek, gaharjaň, zalym; kemsidip, depeläp duran. «Dek başyňy depirjik äre berme.» (Nakyl)

Depiz — gum içindäki şory çykyp duran tekiz, giň oý ýer. «Şunça yhlas edip dökseňem deri, Depizde zat bitmez ekeniň bilen.» (B. Hudaýnazarow)

Deprenmek — gozganmak, gymyldamak; dogumly, tutanýerli hereket etmek. «Deprenere hiç mejalym galmady, El göterdim indi, islemen seni.» (Zelili) «Ol heniz başyna irişme, arkasyny howut degmedik tez mal ýaly dependi.» (B. Kerbabaýew)

Derbaz [derva:z] — ýörite gurnalan desgada — dartdyrylan ýüpüň, tanapyň üstünde herhili oýunlary ýerine ýetirýän, darbaz. «Derbaz oýnap, altyn gabak atarlar, Műn tümen baýrakly toýlary bardyr.» (Magrupy)

Derbent [dervent] — dagyň derelerinde, jűlgelerinde esasy geçelge. «Ol ineriň yzyna gaýdanyny görüp, dagyň derbendini alyp duruberdi.» («Görogly») «Elmydam derbent sakladym, Gelen ganymy okladym.» («Görogly»)

Derdeser — 1. Kellagyry. **Dert** we **ser** (baş, kelle) sözlerinden ýasalan söz. 2. (göçme many) Kynçylyk, päsgel; alada-gaýgy; hysyrdy. «Üç ýyl boldy çekdim derdeserini, Getire bilmedim, ýar onda galdy. («Saýatly-Hemra») «... özüniň oý hojalygynyň derdeseri bilen gümra bolup galypdyr.» (N. Saryhanow)

Dere — daglyk ýerlerde iki ýany beýiklik bolup uzalyp gidýän giňişlik ýer. «Dere eýesiz galsa, tilki beglik eder.» (Nakyl) «Dereden suw ýetmez, dagdan — kölege.» (Nakyl) «Dag deresiz bolmaz, il — ogrusyz.» (Nakyl)

Dereje (ýerli gepleşik) — penjire, äpişge. «Ogulnäzigiň derejeden garap duranyňa gözi düşdi.» (H. Derýaýew) «Işigi barka, derejeden barma.» (Nakyl)

Deresygyr [deresygyr] — sugun. «Garrygalanyň dag derelerinde bulanlar (sugunlar) hut ýaňy-ýakynlara çenli hem awlanypdyr, ýöne bu ýerde bulana deresygyr diýipdirler.» (S. Atanyýazow)

Dergäh [dergä:h] — 1. Bosaga, işik, gapy; arz jaýy. 2. Hudaýyň huzury. «Dergähiňe ýüzüm tutdum, Ýaradan.» («Zöhre-Tahyr») 3. Şa köşgüniň, arz jaýynyň bosagasy, öňi.

Derhal [derha:l] — çalt, tiz, dessine; bada-bat, şol wagt, «Soň derhal oturan ýerinden turup, Onuň ýüz-gözünden öpüpdür baryp.» (Saady)

Derlik — 1. Seret. **Içirgi**. «Mahmal derlik, gülnary (nar gabygy oýkalyp, sürtülip gyzardylan) ýona, tylla gaýyşly eýer salyp, Gyrazy eýerläp, kemsiz bezendi.» («Görogly») 2. (ýerli gepleşik) Telpegiň iç ýüzüne iki gat matadan tikilen içlik; telpege der siňmezlik üçin, ýörite matadan tikilen gap, tahýa.

Dermanda, dermende [derma:nna, dermenne] — agyr ýagdaýda, ejiz, biçäre halda. «Keremiň bolmasa, galdyk dermende, Rehm eýleýip, ýagmyr ýagdyr, Soltanym.» (Magtymguly) «Dermanda goýmagyl, ýa Zűljelalym.» (Magtymguly)

Derti — (seret) saryýag taýýarlamakda ýanlyk ýaýylyp alnan gaýmagyň içine atylyp, gaýmagyň düzümindäki galyndy artykmaç suwuklyklary özüne siňdirip alan bugdaý ýarmasy ýa-da tüwi. «Owlak, guzy... Owuz, sargan, derti... Çal bilen iýlen ýuwalar.» (R. Esenow)

Derwüş — terkidünýälikde ýaşap, gapy-gapy aýlanyp, diniň adyndan wagyz, doga-dileg edip, gün görýän sergezdan, diwana. «Yer diregi, gök paýasy, Derwüşleriň dogasydyr.» (Magtymguly)

Deslap [desla:p] — ozal, ilki-başda, iň owal. «Olja diýip, deslap özbegi çapdy.» (Durdy Gylyç) «— Leşgeriň bilen toplum dursyňyz, men deslap size «Wellem şaha» diýen oýnumy öwredeýin.» («Görogly»)

Desmal [desma:l] — elýaglyk. «Ýel degip göterdi ýüzde desmalyn.» (Mollanepes)

Desmalçy [desma:lçy] — ýapja, gylçy, ýaranjaňlyk edip eklenýän. «Desmalçylar öwse haýsy bir şany, Ol şöhrat däl, masgaralyk nyşany.» (Saady)

Desmaýa [desma:ýa] — baýlyk, mal-mülk, emläk; elindäki, öz ygtyýaryndaky düýpli baýlyk, sermaýa. **Dest** (el, gol), **maýa** (mülk, genç) sözlerinden ýasalan söz. «Akyl ýigide desmaýa, akylsyzyň ömri zaýa.» (Nakyl)

Desse — tutar, sap, tutawaç. «Güýçli penje gylyjyň dessesine ýetdi.» (R. Esenow)

«Baýdagyň dessesini sag goltugyna berk gysyp, çilim otlady-da...» (A. Atajanow)

Dessemmil — 1. Ýakymly ysly miwe, ösümlik; (**dest**) ele alynýan hoşboý zat. «Dagda biten dessemmil, Säherde saýran bilbil.» (Halk döredijiliginden) 2. Oňat ysly ele sygyp duranja togalajyk gawunyň görnüşi, mazy, dessemmaýa. «Oglan bolar her tüýsli, Dessemmil gawun ysly.» (Halk döredijiliginden) 3. (göçme many) Göwüs, mäme. «Tez keýik dek keýerip, töweregne garandy. Döşde biten dessemmil, goşa ýatan dessemmil, boýy ýeten dessemmil iki ýana yrandy.» (K. Gurbannepesow)

Dessik — tara daragynyň daşyna berkidilýan iki tarapy el tutarly, taranyň argajyny kakmak üçin ulanylýan senet, tara guraly. «Şol matalary dokamak üçin guralyň birnäçe bölekleri gerek. Dessik, güle, darak üzeňni, mäki, nöwert, çarh, perik, lek-leki we kelep agajy.» (B. Mämmedowa)

Dest — 1. El, gol. «Atyn münüp, ýarag alyp destine, Göz gezdirer dünýäň belent-pestine.» (Mollamurt) «Pygamber destidir desti atamyň.» (Magtymguly) 2. Kömek, ýardam, goldaw. «Göreş bir abraý, uruş bir destdir, Kişini kemsiden özi näkesdir.» (Magtymguly)

Dest bermek — kömek bermek, el bermek, ýardam bermek. «Taňry dest bersin Yslama, Täsip edip at besläne.» (Magtymguly)

Desterhan [desserha:n] — saçak, supra. «Mert oguldyr, ilge ýaýar desterhan, Dogry söz üstünde berer şirin jan.» (Magtymguly)

Destgäh [destgä:h] — 1. Seret. **Desmaýa**. «Dünýä bir saraýdyr, saz bile sohbet, Sypahyga — destgäh, şalarga — şöwket.» (Magtymguly) 2. Güýç-kuwwat, başarnyk, gurplulyk. 3. Mertebe, dabara, beýiklik dereje. «Ulugňyzy ulug biliň, destgähine nazar salyň.» (Mollanepes)

Destgir [destgi:r] — medetkär, kömek beriji, elinden tutýan. «Şahymerdan destgir boldy, Gyzylbaş basylyp gaçdy.» («Görogly»)

Deşelik — ikiýaşar erkek düýe (ýagny, bezzatlygy sebäpli ýa-da işe boýnatmak üçin, burnuny deşip, büyüli dakmagyň wagty bolan)

Deşlek — seret. **Deşli**.

Deşli — daýaw, göwresi uly (adam) «Deşli göwresini çalarak öňe egip, hasasyna söýenip duran... Medet yzça gözi düşdi.» (A. Atajanow) «Soňra yzdaky hataryň birinde oturan deşli biri ýerinden turup... — Pirguly Başimler-ä men bolýan — diýdi.» (A. Kekilow)

Deşt — çöl, sähra. «Hüňkäre ýetirmän gyraryn sizi, Kerbela deşti dek çöllirim bardyr.» («Görogly»)

Dähr — älem-jahan, dünýä. «Dähr içre bolar her dem, jahan içre jan peýda.»

(Magtymguly) «Ne kyldy wepa dähr pygambere, nebige.» (Andalyp)

Däliz [dä:li:z] — jaýyň ähli otaglaryna girip bolýan zaly, öýe giräýeniňdäki otag (koridor) «Aýsoltanyň jaýy uzynlygyna giden bir däliz, ol däliziň iki gapdaly biri-birine garşy garap duran jaýdy.» («Görogly») «Käte gahrymanym ilden saýlanyp, Däliziň ugrunda ýeke aýlanyp.» (A. Kekilow)

Dänik [dä:nik] — iýmek üçin suwda gaýnadylan bugdaý. «... dänik ýaly pökgerişip durdy.» (N. Hojageldiýew)

Däsir [dä:si:r, dä:si:re] — 1. Takmyn hasap bilen 5 kg.-dan juda ujypsyzja tapawudy bolan agyrlyk ölçegi, batmanyň dörtten biri. «Emma Halnazar... şol bugdaýyň... her däsiresine bir şaýy aljakdy.» (B. Kerbabaýew) «Senden däsire bugdaý karz alyp bolanok. Seniň diliň bir zat, göwniň «doňuzy bagtada bas diýýä» diýesi geldi.» (B. Kerbabaýew) 2. (göçme many) Seret. **Aýgyt 2.** «Ol bu gürründe Baýmyrat serdaryň däsiriniň artykdygyny bilýärdi.» (N. Hojageldiýew) «Eger, däsiresi artyk gelen bolsa, Eziz hanam olary gaýgyryp durardymyka?» (R. Esenow)

Didaktik [dida:ktik] — terbiýe beriji, öwrenerlikli, öwüt alarly. «Ýunus Emrāniň döredijiliginde esasan ahlaky didaktiki häsýetli eserler uly orny eýeleýär.» (A. Mämmetjumaýew...)

Dide [di:de] — seret. (paronim) **Aýn II.** «Dost bolana bu iki iş nyşandyr, Ýürek yşkdan dola, dide nem bile.» (Magtymguly)

Dikarynlamak [dika:rynlamak] — dikanlamak, nazar dikmek, gönülemek. «Äşe indi Rejebniň ýüzüne dikarynlap seretdi.» (K. Kulyýew) «Sesi çak edişindenem beterräk çykan bolmaly, Akmämmet allaniçigsi bolup, tasap gelýän Polady dikarynlady.» (K.m. Ataýew)

Dikeç — 1. Dikelip, dim-dik bolup duran zat. 2. Hamyr dürtülýän köp dişli gural. «Petir çöregiň tutuş ýüzüne birsydyrgyn urlup çykylyan aşagy hatara demir çişli, şelpeli, eltutary bogdajyk bezemen gural bolsa dikeçdir.» (S. Atanyýazow)

Dilgir [dilgi:r] — göwni galan, öýkeli, gamgyn. «Diýdiler: «Söwdügiň dilgir bolupdyr.» Meger, bizden gaýry ýary bar — ýary.» («Saýatly-Hemra»)

Dilnowaz [dilnowa:z] — 1. Göwün göteriji, teselli beriji, mähriban. «Bu çahyň içinde gamba-mähnetde, Könlüm alan, dilnowazym, barmy sen?» («Zeýnelarap») 2. Söýgüli. «Behişt içre bendidir, Ol gözel dilnowazym.» (Magtymguly)

Dilteň — gaýgyly, gam-gussaly, ýüregi ýaraly, haly teň. «Hezreti Aly zyýada dilteň boldy.» («Zeýnelarap»)

Dinar [di:na:r] — 1. Gyzy pul, tylladan zikgelenen pul. «— Iki dinar jübüne düşýänçä, bir dinar sowujy bolmagyn.» (Ata Durdyýew) «Hasanyň geýimlerini alyp görse, onuň arasyndan çykan pully haltajykdan mün dinar altyn pul tapypdyr.» («Mün bir gije») 2. Yrakda, Arabystanda pul birligi.

Diňkaw [diňka:w] — şalynyň gabygyny aýrylýan depme (depip işledilýän) soky. «Diňk, diňk» ses meňzetmesinden ýasalan söz.

Dirnikli [di:rnikli] — edenli, gujurly, daýanykly, sagdyn. «Obada dirnikli adam galmady.» (N. Altyýew)

Diwal [di:wa:l] **I** — diwar, haýat. «Dogan dogana penadyr, Emekdeş diwal daşydyr.» («Görogly»)

Diwal [di:wa:l] **II** — patyşa russiýasy döwründe uly bolmadyk etraplarda ýerli häkimlik we onuň iş dolandyryjysy, organ işgäri. «Diwallar Seýidahmet işan bilen görüşdiler.» (H.

Derýaýew) «... diwala çagyryamyşlar — diýip, elindäki ak kagyzy görkezdi.» (H. Derýaýew)

Diwan [di:wa:n] **I** — şahyryň elipbiý tertibi boýunça ýerleşdirilen goşgular ýygyny; eserler ýygyny. «Gaýyby hem döredijiligini tutuşlygyna diýen ýaly gazal görnüşinde ýazyp, olardan elipbiý tertibinde diwan döredipdir.» (K. Ataýew) «Magtymguly mollanyň şahy jiltli diwanyňy bolsa Batmana derwüşini özi görkezipdi.» (A. Atajanow)

Diwan [di:wa:n] **II** — 1. Sud, adalat öýi, edarasy. «Pakyr zulm eden zalymyň işi, Rozy-magşar diwanynda bellidir.» (Magtymguly) 2. Ýokary döwlet edarasy; hökümet mejlisi; ýokary wezipeli adamyň kabulhanasy. «Henize çenli diwan gapysyna aýak asmandym.» (B. Kerbabaýew) «Meýdanda-gylyçly, diwanda-tilli, Ýüze taýdyr özi Döwletalynyň.» (Magtymguly) 3. Döwletiň girdejisi we çykdajysy ýazylyan depder. **Diwan haty** — arap-pars ýazuwynyň bir görnüşi. «Diwany haty diwanlarda, kitap çap ediş işlerinde ulanylyan şikeste (kem) hatdyr. Bu ýazuw Osmanly türkmen döwletinde soňky döwürlere çenli peýdalanylýp, onda dürli permanlar ýazylypdyr. Diwany haty gysgaldylyp ýazylyanlygy üçin onuň okalyşy hem örän kyndyr.» (T. Bekjähew) «Türkini oňarmaz niçe mollalar, Arap dilin, diwan hatyn näbilsin, Elipden şermende gury selleler, Her sözüň aýatyn, ýatyn näbilsin.» (Şabende)

Diwana [di:wa:na] — 1. Gapy-gapy, oba-oba aýlanyp, Hudaýyň adyny dilinden düşürmän, doga okap ýören, derwüş. «Diwana geldi işikden, Suwa ýakyň meşikden.» (Halk döredijiliginden) 2. Däli, telbe, mežnun, akylyndan azaşan. «Özi gepläp, özge gülse, dürdänedir, Özi gepläp, özi gülse, diwanadyr.» (Nakyl)

Diýanat [diýa:nat] — dindarlyk, dine boýun egmeklik, dini dogry tutmaklyk. «Görogly Reýhana niçik ýalbardy, «Amandyr» diýene diýanat ýagşy.» (Magtymguly)

Dogabag [doğava:ğ] — atyň boýnuna dakylýan ýüzi kümüş şaýly gaýyş ýa-da alaja görnüşli örülen ýüp, bag. «Kerpiç-kerpiç dogabaglar bilen atyň tä gulagyna çenli şaýlapdyr.» (B. Kerbabaýew) ♦ **Dogabagyny deňlemek** — çapyşykda atlaryň biri-biri bilen deňleşmegi, deňleşip çapmak. «— Anha, biziňki biriniň yzyndan ýetip geçdi... Anha öňde barýan bilen hem dogabagyny deňledi — diýdi.» (A. Gowşudow) **Dogabagyny saýlamak** — at çapylanda biri beýlekisinden azajyk öňe saýlanmak, ýarym boýun ozmak.

Dogaçyr [doğa:çyr] — 1. (zergärçilik) Ýaşkiçi oglanlaryň tahýaşynyň depesine, kürtesiniň arkasyna dakylýan üçburç doga görnüşlije kümüş şaý. 2. Üçburç görnüşlije nagyş we şol gornüşde mata bölejiklerinden ýasalyp, geýime dakylýan bezeg. «Ol... iki syýyň ýartmajyndan yokarsy mawy begresden gyýlyp, dogaçyr düzülen çäkmen geýipdi.» (M. Seýidow) «Çarpaýyň yokarsynda ýörite elde edilen, nagyşlanan, aşagy seçekli ululy-kiçili dogaçyrlar asylyp durdy.» (M. Seýidow)

Dohtar — gyz. «Rum şährinde birje dohtar, «Görogly beg gelsin» diýdi.» («Görogly»)

Doky — bekre balyklar maşgalasynyň içinde iň uly, tumşugy ýasyrak gymmatly balyk. «Hazardaky iň uly we uzak ýaşayan balyk hasaplanýan doky balygynyň 900 kilogramdan, hat-da 1 tonnadan hem geçýän uly görnüşlerine gabat gelnendigi...» (H. Hajyýew)

Dommal [dommol] — balyk tutmak üçin niýetlenen, boýy 5-6 m. uzynlykdaky (dürli görnüşleri bolan) gaýyk. Dommalynyň ulusyny üç kürekçi sürüp, bir tonna çenli yük ýüklenýär. «Ýatan dommallaryň yok bir hasaby.» («Perhat we Şirin»)

Dorak [dorok] — aýrandan edilen süzme, ýagy alnan süýdün süzmesi.

Dowa [dowa:] — däri-derman, em. «Derdimiň dermanyn, dowasyn sordum.» («Leýli-Mežnun») «Dal» derdimge dowany sende özge kim eýlär.» (Magtymguly)

Dowamat [dowa:mat] — hemişe, elmydama. «Dowamatdyr il merdine, Awun bermez şir gurduna.» (Magtymguly)

Dowça [dowço] — heniz bişip ýetişmedik, gök (erik we ş.m) «Eriğiň entek bişmedik gök we turşy miwesiniň edebi dildäki «dowça» diýen ady aglaba şiwelerde «towça» görnüşindedir. Bu söz «tokga» manysyndaky «tow» (tog) sözünden we kiçeltmekligi bildirýän -ça goşulmasyndan durýar. Manysy: tokgaja.» (S. Atanyýazow)

Dowul I — howsala, galagopluk; gorky, wehim. «Ýüregime dowul duşdi, howpurgap ugradym.» (Anna Paýtyk) «Birden dowul tapan Baýmyrat: «Gaçalyň! Çaltrak boluň!» diýip gygyrdy.» (W. Ýan)

Dowul II — bagyny boýnuňdan asyp, bir ýan bykynyňda saklap, kakylp çalynýan saz guraly, deprek. «Dowul hem kakylp çalynýan saz guralynyň biridir.» (J. Gurbanowa)

Dönejin [dönöjün] — dört ýaşynyň içindäki baýtal.

Dönen [dönön] — dört ýaşynyň içindäki at. «Beren taýyň «gunan» boldy, Ýyl aýlanman «dönen» boldy.» (Edebiýat)

Döw I — ertekilerde gabat gelýän ynsana çalymdaş, emma ondan äpet we güýçli, şahy we guýrugy bolan hyýaly, gorkunç, betgelşik jandar. «Hezreti Süleýman Kawusa ýüz döw berdi.» (Rabguzy)

Döw II — küşt, düzzüm we ş.m. oýnlaryň bir tapgyry. «Şeýdip, birinji döwde Mämmet gyz patyşadan utulýar.» («Ýüz tylla») ♦ **Döwi peslik** — güýji asgynlyk, mümkinçiligi, rowaçlygy azlyk. **Döwi sürmek** — işi şowlamak, rowaçlanmak.

Döwçi [döwçü] — çaga oýunlarynda eşekçiniň (eşşi) garşydaşy, garşydaşlary.

Döwdüleşmek [döwdülöşmök] — seresap bolmak; jemlenmek, ýygylmak. «Duşman görse döwdüleşer, Ýomut, gökleň ilin seniň.» (Magtymguly) «Murdar dünýäye bulaşan, döwdüleşiban duruşan.» (Ýunus Emre)

Döwek [döwök] — orlan arpa-bugdaýy üýşürilip, at-öküz we ş.m. bilen döwmek işi; harman ýeri. «Odunyňa-da, suwuňa-da, oragyňa, döwegiňe-de şol Naryz kürt ýetişmelidi.» (M. Seýidow) «Harmanyň merkezinde dikilen agaja hopagaç, oňa ilkinji çatylp, döwege goşulan öküze, eşege hem hopçy diýilýär.» (S. Atanyýazow)

Döwet [döwöt] — syýa guýulýan çüýşe, syýadan. «Goşgy ýazaýyn diýip, kagyz, döwet soradym...» (H. Derýaýew)

Döwnemek [döwnömök] — bir zady düýpli öwrenmek, oňa zehin, yhlas sarp edip, anygyna-şänigine ýetmek, gaýta-gaýta barlap, lenç etmek. «Umuman, tankytçy eseriň kemçiligini has çintgäpdir, ownuk, ýönekeý ýetmezçiliginiň üstünde-de döwnäpdir.» (E. Aşyrowa) «Alymyň Magtymgulydan soň yzygider ylmy iş alyp baran, kän döwnän eseri «Görogly» şadessanydyr.» (K. Ataýew)

Döwre [döwrö]: **döwre guramak** — tegelenip, aýlaw gurap, oturylyşyk etmek, tans, şagalaň, dabara etmek. «Ganat kakysyny ýatladyp guşlaň, Döwre gurap, tans edýärdi derwüşler.» (Saady) «Döwre gurap, meýlis edip, käse aýlap, şerap içmäge başladylar.» («Görogly»)

Döwürýan [döwürýa:n] — ýorganyň dört gyrasyna tutulýan insizje reňkli, gülsüz mata («daş-töwerek, degre daşy» manyly «döwre» sözi bilen kökdeş söz)

Direktrisa [dire:ktirisa] — rewolýusiýadan öňki döwürde Russiýada we onuň tabynlygyndaky ýurtlarda aýallar okuw jaýynyň başlygy. «Täze direktrisanyň eteginden aslyşyandygyny, häli-şindi yrsaraýandygyny Tatýana duýýar.» (A. Atajanow)

Drezina [direzín] — demir ýol relsiniň üstünde sürülýän motorly ýa-da elde hereketlendirilýän uly bolmadyk ýörite arabajyk (demir ýol işçileri üçin) «... bäräk ugramakçy bolanymyzda, gije dreziniň üstünde bizi gapyllykda gapjadylar.» (A. Atajanow)

Du [duw] — iki. «Näzlim ki, gadam tozuň du çeşmeme sürt indi.» (Ýagmyr)

Dul — ýanyoldaşy ýogalan ýa-da biri-birinden düýpden aýrylyşyp ýaşaýanlar, başy boş. «Garyplyk durmuşa awy gatýardy, Ne gözeli dula, goja çatýardy.» (B. Kerbabaýew) Enesi bedasyl haramyň gyzy, Asyl äriň galan duluna degmez.» (Misgingylyç)

Dulanmak [du:lonmok] — 1. Ýogalan adam jaýlanmak, ýerlenmek, depin edilmek. «Ýöne erte topraga dulanyp, ýanymyzda eli ýalaw ýaly serdesseli Münker bilen Nekir peýda bolanynda, biz näme diýeris?...» («Saýrak guş») 2. (gepleşik dili) Dolanmak, bürelmek, örtülmek; bukulmak, gizlenmek. «Bahym günün dulan depeleriniň aňrsyndan jaň sesi eşidilip... agyr süriniň öňi gara ýataga indi.» (B. Hudaýnazarow)

Dulamak [du:lomok] — 1. Jaýlamak, ýerlemek (ölen adam hakynda) «Men şu gijeden geçmerin. Ertir irden meni gara ýere dularlar.» (A. Kekilow) 2. (gepleşik dili) Gizlemek, bukmak. «Öňäkileriň birnäçesiniň atdan ýykylanyny görüp, alamanlar... dessine çem gelen zada başlaryny dulaý, duran-duran ýerlerinden goranyşa geçdiler.» (A. Allanazarow)

Duluç — iki ýaşly inen düýe. «Köşekli düýe bilen guba duluç arkaýyn gäwüşeşip oturdylar.» (B. Kerbabaýew) «Odunda omça gurban, Gawunda zamça gurban, Düýede duluç gurban, Daýysy — Gylyç Gurban.» (Halk döredijiliginden) «Iki ýaşyny dolduran inen düýä duluç diýilýär.» (O. Kulyýewa)

Dun [du:n] — pes, nejis; zelil; gaýry. ♦ **Dun dünýä** — pes dünýä, wepasyz dünýä. «Köp namarda mal berip sen, dun dünýä, Gözi gökde, gaýgysy ýok, sir gider.» (Magtymguly)

Dura [duro] (ýerli gepleşik) — guş awlananda deňiz-derýa, köl we ş.m. ýakasynda buky üçin gazylýan çukur, ýatym.

Duşwar [duşwa:r] — kyn, müşgil, aňsat däl, çetin. «Jan bermek işi duşwar, asan kылgyl ýa, Jepbar.» («Hikmetler») «Barça duşwardan yrak etsin seni, Jennete salsyn, eziz tutsun seni.» (Azady)

Dükan [düka:n] — senetçilik ussahanasy. «Altyn suwun beräli, getir dükana zülpün.» (Kemine)

Düldül — hezret Alynyň münen gatyrynyň ady. «Gurt aglar Ýakup ýanynda, Düldül Alynyň şanynda.» (Magtymguly)

Düme [dümö] — ygal suwunyň, sil suwunyň yzgaryna (ekilen ekin) «Boş ýatan ýerleri hem her ýyl Tejen derýasy joşup basýardy. Mes gyrmança basan ýerlerde düme arpa-bugdaý ekilýärdi.» (Ata Durdyýew) «Olar düme ekilen gawun-garpyzlara meňzeyärdi.» (M. Seýidow)

Düňelek [düňölök] — 1. Gabarasy ulurak dürli şekildäki tokga, bölek (daş, demir...) 2. (göçme many) Tagaşyksyz togalak, etli-ganly, ýognas (adam hakynda) «Onuň jozzuk ýüzi bilen düňelek synasy kime derkar?» (A. Gandymow) Matal: «Düňk kempir, düňelek kempir, Nirä barsa, eziz kempir.» (Çäýnek)

Düňk — kerwende, hatarda iň ahyrky düýä dakylýan uly jaň. «Düňkleriň, jaňlaryň bir kakuwly sesine goşup gygyrýan düýekeşleriň...» (H. Derýaýew) «Emma ejeligimiň dili hatardaky düňkün dili ýaly birsyhly waňlap durýar.» (B. Kerbabaýew) ♦ **Düňk ýasamak** — ylgap gitmek, ýelk ýasamak. «Duldegşir goňşusynyň öýüne bakan düňk ýasady.» (A. Atajanow)

Düňle [düňlöl] — gepe-gürrüňe gatyşmaýan, köpe goşulmaýan, içini hümedip ýören. «... düňle serdar oňa üns bermän, öz sözünü dowam etdi.» (B. Kerbabaýew) ♦ **Düňle çöl** — janly-jandarlaryň juda az ýaşaýan giň meýdany, çöl-beýewan. «Düňle çölüň çopan-çoluklary, adatça myhmana zar bolansoňlar...» (B. Hudaýnazarow)

Dür — käbir molýuskalaryň (suwda ýaşaýan ýumşak bedenli we balykgulak örtükli oňurgasyz jandar) içinde emele gelip, kem-kemden gatap, däne, düwme görnüşlije bolýan gymmat bahaly madda, göwher, jöwahyr, merwerit (жемчуг) «Deňziň düýbi doly balykgulakdan, Ýöne dür tapaýmak agyrdyr çakdan, Daşyndan synlasaň, bary menzeşdir, Dür birinde bardyr, galany boşdyr.» (Jelaletdin Rumi)

Dürek [dürök] (gepleşik dili) — göhert (ýa-da kärderi) bilen arwanadan bolan garyşyk tohumly, ýaramaz häsiýetli düýe, ýurdagaýdar.

Dürre [dürröl] — 1. Çig hamdan örülen gödek gamçy. «... urşup duranlaryň her haýsynyň ýagyrnysyna bir dürre sugşurdy.» (H. Derýaýew) 2. (göçme many) Guşaklygyňdan asyp, ýanjygyňdan sallap göterilýän rezin gamçy (dubinka)

Düşegaşy [düşögaşy] — ýogalan adamy jaýlanyp gelnende, goýun öldürilip, gölegçilere berilýän nahar, ýanjanly. «Halnazaryň düşegaşy üçin iki goýun soýlupdy.» (B. Kerbabaýew) «Düýn Aknabat ejäniň düşegaşy üçin gazylan ojaga... nazary sataşdy.» (A. Atajanow)

Düwdek [düwdök]: **düwdek (ýaly) bolmak** — gaty üşemek, bir ýeriň agyryp sanjamak, aşa gaýgylanmak ýaly dürli sebäplere görä, kelläni aýaklaryňy içine ýygryp, iki бүклүм болmak, kirpi ýaly düýrүlmek. «Kellesine çenli ýorgana sokup, düwdek bolup ýatdy.» (B. Pürliýew)

Düýebaşlyk [düýövaşlyk] — dürli-dürli reňkli mata böleklerinden küşt öýleriniň şekilinde tikilýän we gelnalyjy gidilende düýäniň üstüne atylýan, gyralary seçekli gurama bezeg. «Meňzäp dur ol telim dürli matadan, Gurnalan gadymy düýebaşlyga.» (M. Seýidow)

Düýekeş [düýökeş] — düýe bilen ýük daşaýan, düýe sürýän. «Çopana meýlis haram, düýekeşe — uky.» (Nakyl)

Düýnemek [düýnömök] — öwlüýälere ýykylyp zyýarat etmek. «— Çagasy bolmaýan eneler öwlüýäni düýnäp, ata-babasynyň keramatyna sygnyp maksadyna ýetýärler.» (Gazetden) «Keramatyn synap gördüm, Telim öwlüýä düýnäp gördüm.» (N. Annagylyjow) ♦ **Ýer düýnemek** — ýogalmak, dünýäden gaýtmak. «Ýusup deýin gözeldi boý-syraty, Zemin ony öz goýnuna düýnedi.» (Saady) «— ... ol pahyr iň soňky barjak ýerine bardy... ýer düýnedi.» (B. Kerbabaýew)

Düýphaly [düýpha:ly] — öýüň törüne ýazylýan haly. «Ol bir gün düýphalyny hem goltuklap, öýden alyp çykdy.» (A. Gowşudow) «Öýüň gapböwründe ýüwürdilen düýphalynyň üstünde Aýna ýeke özi oturyp, başyny aşak salyp, dokma dokaýardy.» (B. Kerbabaýew)

Düýrme: düýrme gylyç — sünnälenip ýasalan gadymy egri gylyç. «Pirim beren düýrme gylyç destimde, Duşmana gylyjyň ur, Jygaly ogly.» («Görogly»)

Düýt — 1. Dogry ýanmaýan çyradan we ş.m. emele gelýän tüsse. «Ýalan dünýäni eýläp düýt, At demi dumana döner.» (Muhammetrahym) 2. Ýanýan zadyň tüssesinden, ýalnyndan emele gelýän gara. «Her zaman düýt ýuwtduryp, Öýkeniňiz daş eýlär.» (Magtymguly)

Dygy [dy:gy] **I** — dynuw, dyngy, arakesme. (Diliňe-de az-kem dygy bereseň kem bolmaz)

Dygy [dy:gy] **II** — çen, çak. «Türkmenleriň hany Güljemal handy, Aç-ýalaňaç gezýän dygydan kändi. (Ata Salyh)

Dygysyz [dy:ğysyz] — arakesmesiz. (Ýagyş dygysyz ýagýardy)

Dyrtyk — kiçiräk, çala açylyp duran, gyýyk (göz hakynda) «Ba:ryň egin-başy ýyrtyk, Gözüňiz şully hem dyrtyk.» («Saýatly-Hemra»)

Dyzarlamak [dy:zarlamak] — çökerilgi düýe turmaz ýaly bir ýa-da iki öň aýagynyň dyzyny epilgiligine daňmak, dyzlamak. «Ine, düýäni çökerip, sypmaz ýaly dyzarlan ýigit başyny galdyrman ony gyrkýardy.» (M. Seýidow)

Dyzbag [dy:zva:ğ] — düýäni çökmek üçin öňki aýaklaryny ýeke-ýekeden dyzyndan epläp, garysyny goluna daňylýan, dyzarlanýan ýüp.

Dyzdan [dy:zza:n] (gepleşik dili) — aýal balagy.

Dyzlaşmak [dy:zlaşmak] **I** — düýäni bile dyzarlamak.

Dyzlaşmak [dy:zlaşmak] **II** — 1. Ýanaşyk, dyzba-dyz ýagdaýda biri-biriňe ýakyn oturmak. «Dyzlaşyp oturaly-da, lezzet alyp içeli.» (B. Seýtäkow) 2. (göçme many) Tutluşmak, garpyşmak, garşysyna çykmak. «Dyzlaşjak bolýanyň gaty güýçlüdirem, gaty mekirdirem, kisesem seňkiden kän esse agyrdyr.» (A. Kekilow) «Ner-bugra dek dyzlaşmaga, Ar-namysy yzlaşmaga.» («Görogly»)

Dyzlyk [dy:zlyk] — toý-bayramlarda bezeg üçin düýäniň iki dyzynyň ýokary ýanyndan baglanýan ýüzi kümüş düwmeli ýasy gaýyş ýa-da seçekli mata. «... owsarlary dürli gotazlar bilen bezelip, aýagyna dyzlyk, boýnuna jaň daňardylar.» (H. Derýaýew)

Ebes [eves] — seret. (paromim) **Hebes**. «Garrylyk tagat kyldyrmaz, Işin ebesdir bildirmez.» (Magtymguly)

Ebir [evir] — bulut, asmandaky goýy bug. «Ebirler owaz eýläp, dag kylar duman peýda.» (Magtymguly)

Ebjet [evjet] — arap elipbiýiniň «elip», «bi», «jim», «dal» harplaryndan hasyl bolan söz bolup, köne dini mekdeplerde sowat öwretmek boýunça elipbiýden soň geçilýän gönükmeleriň bir görnüşi. «— Sapagyň nirä barypdyr, Köse? — Ebjetden gidip, höwwezden çykypdym.» («Görogly»)

Ebleh [evleh] — samsyk, akmak, nadan, akylsyz; ebla. «Eblehe hiç ýokmaz sözüň, öwüdiň.» (Magtymguly)

Ebrişem, ibrişim [evri:şem, ivri:şim] (şahyrana söz) — ýüpek, ýokary hilli ýüpek. «Eýesine yhlas eden çyn merdan, Ebrişem höwsin etmez şal tapsa.» (Magtymguly) «Bedew atyň tarypyny aýdaly, Ebrişem ýüpekden ýaly gerekdir.» («Görogly»)

Ebýat [evýa:t] — 1. Gündogar edebiýatynda yzly-yzyna gelýän iki setirli şygry formasy, beýtlar. 2. Türkmen dessanlarynda, bagşylaryň dilinde şygry, goşgy, gazal manysynda ulanylan söz. «Hemra şol ýerde Saýat hanyň jemalyna gözi düşüp, bir ebýat okady.» («Saýatly-Hemra»)

Eda [eda:] — 1. Edep, saýhal, mylakat, sypaýçylyk. «Atanazar aga wekile garap, eda bilen gürrüňe başlady.» (H. Ysmaýyłow) 2. Ýardam, kömek. «Eger, berseň roza-pitre edasyn, Magşarda görer sen rahat saýasyn.» (Magtymguly) ♦ **Eda bolmak** — 1. Kömek, goltgy bolmak. «Seniň sözüň eda bolmaz, Bu kine menden aýrylmaz.» («Şasenem-Garyp») 2. Taýýar bolmak, taýyn bolmak. «Bir suprada eda bolsun aşymyz.» (Magtymguly) 3. Heläk bolmak. «Ýandym, eda boldum, külüm sowrudy, Kimse tapmaz jahan içre nyşanym.» (Zelili) «Bir-biriniň wysalyndan jyda bolup, pyrkat ody bilen eda

bolup, her zaman bir-biriniň ýüzlerini görmäge jan-dilden muşdak bolup ýyglydylar.» («Warka-Gülşa»)

Edalamak [eda:lamak] — heläklemek, gutarmak. «Ajal barçany edalar, Galmazlar şahugedalar.» (Magtymguly) «Ömür edalandy, agardy rişim.» (Magtymguly)

Edem I — erk, ygtyýar. «Ýöremäge aýagy edem etmedi.» (B. Kerbabaýew) «Eli-aýagy ysanok. Göwresi edem berenok...» (B. Kerbabaýew)

Edem II — ýokluk. «Barçany edemden ýaratgan Jepbar.» (Kemine)

Efgan [efğa:n] — nala, agy, eňreme, ah urma, pygan. «Görogly, kysmatym ýaman, ýedi ýyldyr çekdim efgan.» («Görogly»)

Efsana [efsa:na] — şahyrana döredijiligiň iň gadymy nusgalaryndan biri, erteki, dessan. «Muňa, köşegim, efsana diýerler, ýagny, hyýaly hekaýa, hyýaly düzme diýsek hem bolman durmaz.» (H. Derýaýew) «Goç ýigitler kyssasy könlüm era efsanadyr.» (Mollanepes)

Efsun [efsu:n] — seret. **Owsun.** ♦ **Efsun urmak** — doga okap jady etmek, jadylamak. «Efsun urup, hüthütni inderdigim bilmezmiň?» (Magtymguly)

Efsus [efsu:s] — haýp; ah, örän haýp. «Emma, efsus, meniň halkymyň nähek dökülen gyzgyn gany gury ýere siňip gidýä!...» (H. Derýaýew)

Egele [eģele] — toplanan, gurşap duran mähelle, märeke. (Satyjy aýagaladygyna haýdap işlese-de, daşynyň nobata duran egelesi azalanokdy) ♦ **Egele bolmak** — bir zadyň daşyna üýşüp aýlanmak, tegelenip durmak.

Egen [eģen] — çatma, küme etmek üçin, başy eglip, biri-birine çatylýan uzyn agaçlar (çybyklar) «Kim... ýylgynlardan... egenlik saýlaýardy, kim egen dikmek üçin çukur gazýardy.» (N. Hojageldiýew)

Egme [eģme] (zergärçilik) — ýaş gelinleriň börügininiň, topbusynyň alnyna dakylýan ýasy, ýarym aýlaw görnüşli ýüzüne gaşlar oturdylyp, altyn çäýylan uly kümüş şaýy, maňlaýlyk. Şaýyň beýikligi topbusynyňky ýaly, ini 20-25 sm. «Tumarynyň düwmesi gaçan, egmesiniň halkasy ýirlen, saçujusynyň şelpesi üzülen, ýene şulara meňzeş şaýlar bejerdýän, ýüzük, sytara, dagdan, ýeňselik ýaly uşakly-irili şaý buýurýan obanyň gyzgelinleri ussanyň öýüne gaty kän gelip gidýärdiler.» (H. Derýaýew)

Egrem [eģrem] — bir zadyň gysaryp, öwrüm berýän ýeri, aýlanýan egri ýeri, aýlaw. «Hubnyşan gözleriniň egremini güldürüp goýberdi.» («Görogly») «Ýoluň egremindäki daş guýynyň duşunda eli küýzeli Hatyja pete-pet geldi.» (A. Atajanow)

Egremçe [eģremçe] — 1. Towlanybrak gidýän uzynlyk, aýlawly (ýol, ýoda we ş.m) «Şol agyzdan çykanynda bir egremçe ýol gidýärdi.» (A. Gowşudow) «Ömür geçip bolmajak batgalygyň içinden kiçijik egremçe ýodajyk bilen geçmeli.» (A. Gowşudow) 2. (göçme many) Bir elini, hamala, bir zadyň daşyndan aýlap tutanyndaky ýagdaýy, dörnüşi. «Alsaň egremçäne bilin guçmaga, Peri dek elinden taýyn uçmaga.» («Perhat we Şirin») 3. (göçme many) Ýüzük. «Öter egremçeden bili gürjiniň.» («Saýatly-Hemra»)

Egsik [eģsik] — 1. Möçberi doly däl, kem, ýetmez. (Egsik çüýşeleriň birisiniň içindäkini beýlekileriniň üstüne paýlady) 2. (göçme many) Kem; pes; asgyn. (hili, ýagdaýy we ş.m. barada) «Eşek özün egsik saýmaz bedewden, Gymmat etseň, at ýanynda bellidir.» (Magtymguly) 3. (göçme many) Aýal-gyz, naçar. «Oglanlaryň durar zary-girýana, Egsikler saç ýaýar, düşer lertzana.» (Magtymguly) ♦ **Egsigine dogan Aý** — hijri-kamary senesi boýunça hakyna dogman, (görünmän) bir gün ir dogup, köp adamlara görünmän,

ýaşýan Aý, dogan gününüň ertesi günü ilkaşamrak has ýokarrakda ulurak bolup görünyän Aý. «Egsigine dogan Aý töwerege ölügsi şöhle saçýardy.» (G. Kulyýew)

Ejap [eja:p] — utanjaňlyk, çekinjeňlik duýgusy; utanç, haýa. «Uzuk ejap bilen ýere bakanda, onuň nurana ýüzünde biraz gyzgylt öwüşgin peýda boldy.» (H. Derýaýew) ◇

Ejap etmek — utanmak, çekinmek; ätiýaç etmek.

Ejaza [eja:za] — bir işi etmeklige ygtyýar, rugsat. «Ýigrimi müň tyllany sanap alyp, Selim şa daýysyndan gaýtmaga ejaza sorady.» («Warka-Gülşa»)

Ejeke (ýerli gepleşik) — özüňden uly aýal dogan.

Eždat [ežda:t] — ata, urug baýy, ata-baba.

Ekdi — eldeki, elde idedilip öwrenişdirilen. «Ele düşüp, ekdi bolgan, boz keýikniň balasy.» (Mätäji) «Gurt çagasyndan ekdi bolmaz.» (Nakyl)

Ekeji — gelniň adamsynyň uly aýal doganyna bolan garyndaşlyk gatnaşygyny aňladýan söz, gaýnakeji. «Ekejim elekli boldy, elegi dilekli boldy.» (Nakyl)

Ekezlenmek — dogumlanmak, özüni tijemek, tijenmek; batlanmak, güýçlenmek. «Ol has hem ekezlendi we gürrüniň arasynda «ähem» edip ardynjyrady.» (A. Gowşudow) «Onsoň ol ekezlenip, özbaşdak işler goparyp başlady.» (Ata Durdyýew)

Ekizek — ekizleriň taýy, ekizleriň biri.

Ekjeşmek (ýerli gepleşik) — sene-mene edişmek, sögüşmek. «Suhan gaty bilen ekjeşmegin.» (H. Derýaýew)

Ekram [ekra:m] — hormat, sylag. «Ajap şerif edepli sen, özüň arly, Bize ekram eýleýir sen hezar dürli.» («Kyssaýy Ýusup»)

Ekser — köp, köprük, zyýat. «Doldurgyl jahana adyňny ekser, Eşidenler diýsin «allahy ekber.» (Misgingylyç)

Elegiýa [ele:giýa] — gynançly, hasratly goşgy; ýas goşgusy, mersiýe.

Elem — azap, dert; gaýgy, alda, külpet. «Başymga düşüpdür ýüz gaýgy, elem, Hak aşyk men seniň köýünde ölem.» («Saýatly-Hemra») «Günde müň gussam bar, ýüz elem bilen.» (Kemine)

Elgaraz — seret. **Elkyssa**. «Elgaraz, şazada Zeýnelaraby yzlap, döwüň yzyndan gidende, bular awa gidip erdiler.» (Andalyp)

Elhal [elha:l] **I** — seret. **Derhal**. «— Eý, Hüňkär, bu adam üç ýüz eşrepimi alypdyr, elhal tutup getirmişem — diýdi.» («Asly-Kerem»)

Elhal [elha:l] **II** — ganymat, beýlekilere seredeniň-de, azda-kände ganymat, ozalky bilen deňeşdireniňde ýagşy. «Biriniň jalbary elhal, syrdam bitin bolsa, köýnegi omurdanyndan düşüp, çigni gyzaryp durdy.» (H. Derýaýew) «Bokurdagy elhal gowşap, dem almaga azajyk maý tapdy.» (H. Derýaýew)

Elip [eli:p] — 1. Arap-pars elipbiýiniň birinji harpy we ol harpyň ady. «Elibiň ini bolmaz, mollanyň — dini.» (Nakyl) 2. (göçme many) Dik, syrdam; çeper edebiýatda dikligi, gönüligi aňlatmak üçin meňzetme hökmünde ulanylýan söz. «Elip dek kamatym dal bolar boldy.» (Zelili) «Eý, elip kamatly gözel juwanym, Meniň bilen bol başyňa döneyin.» (Mollamurt) ◇ **Elipden şermende** — sowady pes, sowatsyz. «Şu oturan adamlaryň hemmesem meniň özüm ýaly garamaýak halk, kitap açylan ýerinde elipden şermende.» (H. Derýaýew)

Elkyssa — sözüň gysgasy, gepiň keltesi, bir söz bilen aýdanyňda, elgaraz. «Elkyssa, Kerem bilen Asly han mar kimin gollaryny biri-biriniň boýnuna salyp... biri-birine çyrmaşyp ýatdylar.» («Asly-Kerem»)

Eltap [elta:f] — rehimlilik, göwündeşlik. mähremlik, ýagşylyk, lutf.

«Jilwesi älem narydyr, Eltafy bizden narydyr.» (Mollanepes)

Elti — molla-müfti ýaly din hadymalarynyň aýalyňa hormat goýlup aýdylýan söz. «Elti bir eneňdir, molla ataňdyr, Söwer gyzym, Zöhre janym, gaýt indi!» («Zöhre-Tahyr») «Häý, mollasam gursun, eltisem, üstesine — towuklaram.» (H. Derýaýew)

Elwan [elwa:n] — (arapça: **lowan** — reňk) 1. Açyk gyzyň reňk. (Elwan ýaglyk) 2. Reňk, dürli reňkler. «Altmyş elwan, ýetmiş dürli iýmişler.» (Magtymguly)

Emek — seret. (paronom) **Ýemek I. Duz-emek** — duz-çörek iýşen, ýakyn. «Mömüne azar biýr adamnyň pisi, Dönüp, dagwa tutar duz-emek bilen.» (Magtymguly)

Emekdeş — süýtdeş dogan. «— Emekdeşim — agam bile, Ata jan, gitmeli boldum!» (Seýdi) «Naçar apam, emekdeşim, aman bol!» («Ýusup-Züleyha»)

Emeldar [emella:r] — ýokary wezipeli (çinownik) «Belki, sen bolarsyň şanly emeldar, Hümmet bersin ähli geçen ylymdar.» (B. Seýtäkow)

Emes — seret. **Imes**. «Ynangyl sözüme, hergiz lap emes, On gyzyňbaş bir türkmen tap emes.» (Magrupy) «Keniz Warkanyň başyny göterip: — Sen Gülşaga hakyky aşyk emes eken sen.» («Warka-Gülşah»)

Emildirik [emillirik] — düýäniň howudy we halygy yza gitmezligi üçin boýnunyň aşagyndan alnyp, howuda birikdirilýän ýüp. «Ýagmyr erkeginiň çemmerini, emildirigini, guşagyny çekişdirip berkidýärdi.» (Nurberdi Pomma)

Emin [emi:n] — 1. Dogruçyl, ynamly; hakykata, adalata gorkusyz, şübhesiz gulluk edýän. «Ýa, ady Jebraýyl, Hakyň emini! Meniň sahypjemalymny gördüňmi?» (Magtymguly) 2. (göçme many) Sport we beýleki ýaryşlarda ýaryşyň, göreşiň düzgünine seredip, ýüze çykan jeddeleri çözüýän. «Ýaryşyň emini sesine bat berdi.» (R. Esenow)

Emir [emi:r] — häkim, hökümdar, mir, temr.

Emr [emir] **I** — buýruk, höküm. «Al» diýseň, açylar gözi mollanyň, «Ber» diýseň, terk eder emrin Allanyň.» (Nakyl) «On gat öýüň bolsa demir galadan, Ajal tapar, emr bolsa Alladan.» (Magtymguly)

Emr [emir] **II** — iş, waka.

Emri-hak — hak iş, dürs iş. «Öwlüýä bil ygtyýar edenleri, Jany-dilden emri-Hak tutanlary.» (Azady)

Enbiýa [enbiýa:] — seret. **Nebi**. «Ýüz ýigrimi dört müň enbiýa, eshap, Barysy şolardyr, bilgil!» diýdiler.» (Magtymguly) «Enbiýa, öwlüýä, sygyn dört ýara, Medetkäriniň Şahymerdan seniňdir.» (Mollanepes)

Endişe [enni:şe] — alada, gaýgy, gorky, howsala, ynjalyksyzlyk, rahatsyzlyk. «Töwekgel endişe bilmez.» (Atalar sözi) «Kethudalyk endişesini bileýin diýseň öýlengin.»

(Magtymguly) «Töwekgel — şat, endişe — mat.» (Nakyl) ♦ **Endişe çekmek** — jebir çekmek, ezyet çekmek. «Gajar zerarly türkmen kân endişe çekendir.» (A. Taganow)

Engam [enğa:m] — gowy görüp, hormat-sylag edip berilýän sowgat, peşgeş. «Görogly, döwran sürülsin, il-halka engam berilsin.» («Görogly»)

Enhar [enha:r] — aryklar, çaýlar, derýalar. «Tamam jennet içinde baryn gördüm, Aka durgan çahar enhary gördüm.» (Azady)

Enwer [enwör] — yşyk, ýagty, şöhle. «Asmanyň görki enwerdir, Dünýä görki simu-zerdir.» (Magtymguly) «Gözeller içre serwer, Yüzleri nurdan enwer.» (Aşyky)

Enzyrut [enzuru:t] (gepleşik dili) — baryp ýatan gysganç, husyt. «Ýazyjynyň

elýazmalaryny döwlet arhiwi enzyrut ýaly edip, terezide çekip alyp, agramyna-agram pul töleýär-ä.» (G. Hydyrow)

Eňek — 1. Ýüzüň aşaky çürelýän ýeri, äň süňkleriniň birleşýän ýeri. «Suhan gaty eňeginiň aşagyna düýrlenlen sakgallaryny çykaryp, barmaklary bilen daraşdyrды-da:..» (H. Derýaýew) 2. (göçme many) Hiç kime ýeň bermän, öz diýenini tutup duran. ◇ **Eňek atmak** — 1. Agyr hassa bolmak, öldüm-öldümiň öň ýanynda bolmak, halys ysgyndan düşmek. «Bir okara bala gaçypdyr siňek, Urunup-urunup atypdyr eňek.» (K. Taňrygulyýew) 2. Ýaşanýyrlamak (Gün hakda) «Güýmendi ýördi Patdy, Gün bolsa eňek atdy.» («Pioner»)

Eňňur, eňgur [eňnu:r] — üzüm. «Ýer götermez agyr daşyň, Eňňur, injir degre-daşyň.» («Zöhre-Tahyr»)

Eňsi — sowuk girmez ýaly gapa tutulýan gölsüz haly. «Ol atyny işikde daňdy-da, arkaýynlyk bilen öýüň eňsisini serpdі.» (N. Hojageldiýew) «— ... ýepbeşik kepbedir. Gapysy ýokdyr. Ham ýamaly eňsisinden tanaýmalydyr.» (Ata Durdyýew) «Bir eli bilen eňsini galdyryp duran Hemze Mürze gapdalyna äňetdi.» (A. Taganow)

Epdek — Gurhanyň ýediden bir bölegi, heftek. (parsça: **häft** — ýedi) «Myrat elipbiýi öwrenenden soň, «Kuranyň» başlangyjy bolan «Epdege» düşüpdі.» (B. Kerbabaýew) «Hafızulla ogullaryny okadanynda diňe «Epdek» bilen, «Rownak» bilen çäklenmedi.» (M. Seýidow)

Ependi [epenni] — käbir türki kowumdan bolan erkek adama hormat bilen ýüz tutulyp aýdylýan söz. «— Sag boluň, köp sag boluň, ependim.» (A. Kekilow) «Imdat eýle, ependim, Sen bu kemter guluňa.» («Arzy-Gammar»)

Epenek — içi deşik tegelejik demir, gaýyş we ş.m. halka (şayba) «... kürüşgäniň agzyna demir epenek edilip, pagtadan edilen peltäni hem şol epenekden ötürip ýasalan çyra ölügsi ýanyp durdy.» (A. Gowşudow)

Epgek — jöwzaly tomusda öwüsýän ýakymсыз gyzgyn ýel. «Nowruzda şemal günortadan öwüsse, tomus yssy, epgek bolar.» (Halk döredijiliginden)

Eprik [epirik] — süýt bilen gatygy garyp, iýmitden zäherlenene sürgi hökmünde berilýän içgi. «... aýranyň üstüne geçi sagyp eprik edinýärdiler.» (N. Hojageldiýew)

Era [era:] — 1. İçre, içinde. «Eý jennet era bir gül, Ryzwana gözüm düşdi.» (Magtymguly) 2. Orun aňladýan -da, -de goşulmanyň manysyny bildirýän sözsoňy. «Ýa ajap nagşy-nigärdir, nukta haly husn era.» (Mollanepes)

Erem (şahyrana söz) — behişt, uçmah, jennet. «Açyldy erem işigi, Äleme düşer yşygy.» (Aýdymdan)

Eren I — «är» sözünüň köplük sany.

Eren II — ýetişen, gowşan; (birlik sanda ulanylýan:) erenler, weliler. «Eren ýolun tutan hergiz ýolda galmas, Ol hezretde syr esrary makbul bolar.» («Hikmetler») «Ne şeytan, ne eren pälin aňlamaz.» (Magtymguly)

Erenler — Hudaýa ýakynlaşanlar, weliler, pirler. «Gaflatda ýatyrdym, açdym gözümi, Erenler paýyna sürtdüm ýüzümi.» («Görogly»)

Erez (ýerli gepleşik) — 1. Bir tarapa uzap gidýän giň bolmadyk belentlik, ulgam-ulgam bolup gidýän beýikli-pesli ýer. (Dag erezi) 2. Diwarlarynyň ýokarsynda küňreleri, atyşhanalary bolan gala. (Erezgala)

Ergenek [erġenek] — germew, aýmança, haýat. «Ergenekden garar, ýüzüni örtmez, ulusyn sylamaz, dilini tartmaz.» (Edebiýat) «Ergenekden ýapyşyp duran elimiň ysgyny gaçdy.» (J. Hudaýgulyýew)

Ergeneksiz [erġeneksiz] — 1. Daşynyň germewi, haýaty bolmadyk. 2. (göçme many) Edepsiz, süwümsiz. «Ergeneksiz eklenen, terbiýesiz saklanan.» (Nakyl)

Erre — pyçgy, ary. **Erre** — pyçgy, ary. «Erre hezreti Zekerýanyň başyna ýetende, ol özüne: «Men perýat edip gygyraýyn» diýip aýtdy.» (Rabguzy) «Zekerýa dek bu başyma erre goýsam, Eýýup kibi bu tenimge gurtmy salsam.» («Hikmetler»)

Erse — eýse, eýsem. «Gelip gördüler, erse, Ýusupny gudukdan çykaryp, üstünde uruş-gowga bolup turar.» («Ýusup-Züleyha»)

Ersgin [erisġin] — 1. Üýtgeşik; galkynan. «Allanazardyr başlygyň gyzynyň meýdanda galmagy ony aladalandyrmagyň ýerine, gaýta tersine onda ersgin kanagatlanma döretdi.» (A. Allanazarow) «Hanuma ýene-de oňa kalbynyň ersgin-höweslidigini mälim edip, näzli bakyp ýylmyldap seredýär.» (A. Allanazarow) 2. Hetden aşan; haýasyz. «Dilegim duş eýle, gözel Allahym, Erisgin bolup gitdi gyzybaşymyz.» (Magtymguly) «Bular ersgin däl, mes, esreýäler. Bulara kükräp duran esrek ner ýaly biri gerek.» (Ö. Nepesow)

Ermek — 1. Üýtgemek, özgermek (adam häsiýeti hakynda) «Han... ersdi. Ýene-de önki hetdine ýetdi.» (N. Saryhanow) «Bu ýagdaý özüniň NKWD-niň ynamdar adamsydygyna ynanýan Şadmanowy hasam ersdirip ekezenlendirdi.» (A. Allanazarow) 2. Ösmek, ulalmak; güýjemek. «Durmuş ajap. Ýaşap doýup bolanok. Onuň haýry ersip, Ýan berýär şeri.» (N. Rejebow) «Seret, pese tagzym edýär beýikler, Çyn egilip, ersip barýar galplar.» (B. Hudaýnazarow) ♦ **Ýüregi ermek** — 1. Duýdansyz gelen garaşylmadyk habara, ýüze çykan oňaysyz waka gorkudan ýa-da başga täsirlenmeden el-aýagyny ýitirip, allaniçigsi bolmak, tok uran yaly bolmak. «Hat-da «jyn gördüm» diýp ýüregi ersip, ölenlerem täze atly boldular.» (N. Baýramow) «Bu garaşylmadyk çakylyga Permanyň ýüregi ersip giden ýaly boldy.» (A. Gowşudow) «Şiriniň süňksiz ýaly eýjejik barmaklaryny gysanda, onuň ýüregi ersip gitdi.» («Söýgi mukamy» powest) 2. Seret. **Göwnüň (kalbyň) ermek.**

«Göwnüm galkdy. Ýüregim ersdi. Kuwwatlandym.» (J. Hudaýgulyýew) **Göwnüň (kalbyň) ermek** — galkynmak, göwnüň göterilmek. «Pendi çölünde akýan tenekar şemal älem-jahany yşk ody bilen ýugrup, kalbyňy ersdirip, janyňy alyp barýardy.» (Ö. Nepesow)

Eselmek — hondanbärsi bolmak, gomparmak, göterilmek, tekep birlik etmek. «Üstünlikde eselme, kynçylykda peselme!» (Nakyl) «Senden uly ýok diýseler, Eselmegin sen. Senden kiçi ýok diýseler, Peselmegin sen.» (K. Gurbannepesow)

Eser — 1. Täsir; güýç. «On tördümde eser urdy başyma, On başimde gyzlar girdi düýşüme.» (Magtymguly) 2. Nyşana, alamat; yz. «Açylmaz, keçdir ykbalyň, Döwletden eser bolmasa.» (Aşyky) 3. Iş, amal. «Meniň sözüme ynanyp, Aýralyk eser eýleme.» («Şasenem-Garyp») «Daýym ybadat çekip, hylwatlarda dyz epip, Hak didary eserin görmeýen aşykmydyr.» (Ýunus Emre) ♦ **Eser etmek** — täsiri ýetmek. «Yşk eser etmese, ýanmaz çyraglar.» (Magtymguly)

Eshap [esha:p] — 1. Eýe, hojaýyn, ýokary wezipeli. «Özleri sahypkyran-u hem sypahsalar idi, Külli eshaplar içinde bir ajaýyp är idi.» («Babaröwşen») 2. Dost, ýar, sahyp. «Resulalla aýtdy: «Eshaplar, ýörün, Oglany uzadyň, bir pata beriň.» (Magtymguly) 3. Muhammet pygamberi görüp, onuň bilen gürleşen adam, sahaba.

Eşegarka [eşegarka] — 1. Jaýyň üçeginiň ortasy belent, iki tarapy ýapgyt edilip basyrylan üsti, eşekgeriş. «Begmyrat ir bilen-ä işiklerindäki eşegarka kepäniň gapdalynda akbaý

bilen oýnap otyrды.» (J. Hudaýgulyýew «Ene ýüregi») 2. (göçme many) Oňsuksyz, adamkärçiligi pes.

Eşekçi — oýunda utulan tarap, eşşi, döwçiniň garşydaşy. «... ýaranlaryny eşekçi etmezlige çalyşýardy...» (B. Kerbabaýew)

Eşk — gözyaş. «Akdy eşgim gözden, sylmaklyk sizden.» (Zelili) «Jahany ýandyr yşkym, Ummana döner eşkim.» (Magtymguly)

Eşrepi — kümüşden zikgelenen pul. «Olaryň üstünde ýüki eşrepi ýa zer bolmasa.» (Mätäji) «Atyna niçe torba eşrepi-tylla berdiler, eger-eger razy bolmady.» (Ata Durdyýew)

Eşýa [eşýa:] (köne zöz) — zat, barlyk, ýaradylan zat. «Her eşýanyň özüne öz owazy bolar geň.» (Magtymguly)

Etagat [eta:ğat] — boýun bolma, boýun sunma. ♦ **Etagat kylmak (eýlemek)** — boýun bolmak, boýun egmek. «Etagat kylgan illerge behişt-jawydan geldi.» (Mollanepes)

Etagatly [eta:ğatly] — etagat etmäge, boýun sunup tabyn bolmaga degişli. «Tilki halky möjegin etagatly guludyr, Tilki özün deňärden, Möjek örän uludyr.» (A. Kekilow)

Eteklemek — 1. Köýnegiň we ş.m. etegine salyp (almak, guýmak) 2. Bir ýere ýakyn, golaý baryp, bolup (oturmak, ýöremek we ş.m) «Biziň çöp çatmamyzam şol çägäni etekläp otyrды.» (A. Paýtyk) «... gummy etekläp oturan «Bereket» obasyna-da baryp ýetdi.» (Ş. Geldiýewa) ♦ **Gün eteklemek** — Gün ýaşmaga ýakynlamak.

Eýemsirmek — bir zadyň eýesisirmek, hojaýynsyramak. «Eýemsirän bolup ilin gyzyna, Alyp gitjek bolýar tirkäp yzyna.» (A. Kekilow)

Ezel — 1. Başlangyjy belli bolmadyk in gadymy döwür, adamzadyň döremezinden hem juda irki döwür. «Kimse ýokdur bu jahanda, men ezelde bar idim.» (Nesimi) 2. (göçme many) Asyl, başlangyç, owal. «Magtymguly, syn gerekdir gözele, Herne kysmat bolsa, tartar ezele.» (Magtymguly) «Ezelden ýazylmasa, gul başyna kaza gelmez.» (Nakyl)

Ezenek — 1. Geýimiň ýakasy. 2. Çuwalyň, haltanyň we ş.m. zatlaryň agzy, ýokary gyrasy. «Gözenegiň ikiýan gapdalyndaky iki sany reňki solan gyzyl çuwal ezenegini agdyryp, tärimden göz-gülban asylyşyp ýatyrдылар.» (B. Kerbabaýew) ♦ **Ezenegi agmak** — hor-homsy ýagdaýda bolmak, pukara, garyp düşmek, özüni oňarman ýörmek. «Biziň bagtymyzdan çykan ezenegi agan ýa telpegi agan bolaýmalymy?» (B. Kerbabaýew)

Ezyaka — iki egniň üstünden açylyan bagjykly ýaka (milli oylan köýnegi barada) «... Ýigidiň başynda ak telpegi, egninde ezyaka köýnegi bardy.» (M. Seýidow)

Äbirsiz [ä:virsi:] (gepleşik dili) — gaty uly, äpet.

Äginmek [ä:ginmek] — aýak çekmek, biraz durmak; giden ýerinde ýa bir iş edeniinde saklanmak, eglenmek. «Bir garryja aýal içeri girdi, Ägindi, az wagt, geçmedi dula.» (A. Kekilow)

Ählihal [ähliha:l] — keramatly, halatly.

Ämert [ä:mert] — 1. Uly göwreli, irimçik; çemesiz, tagaşyksyz, başarnyksyz. (Ämert adam) 2. (göçme many) Gödek, gönümel, öwrümsiz. «Emma Sähet öz dosty Aman poşşynyň ämert häsiýetlerine beletdi. (A. Gowşudow)

Änewüç [ä:nöwüç] — halynyň gyrasyna sanjylp, telkermez ýaly çekdirilýän bir tarapy halka, beýleki tarapy gaňyrçakly enjam. «Bike oňa buýrupdy, Änewüç, keser, syndy.» (Nurberdi Pomma)

Farsah — 6 km. töweregi bolan uzaklyk ölçegi, parsah, parsaň. «— Aramyz ýarym farsah dagy bar, haý diýmän, duşman görnüp başlar — diýdi.» (Ç. Aşyrow) «Mesut serkerdeleriň

bu ýerde düşlemek teklibini ret edip, baş farsah golaýdaky howuza tarap hereket etmegi buýrupdyr.» (J. Hatamow)

Gabara [gavara] — biriniň ýa-da bir zadyň daş görnüşi boýunça ululygy, göwrümi.

«Daşyndan göräýmege bu adamda ne gabara bardy, ne dabara.» (A. Gowşudow) «Ownuk ýeňşe çişen gabaramyzdan, Diňe ömrümize düşýär kölege.» (N. Rejebow)

Gabsal [ga:vsal] — dymyk, kapas, petiş; töweregi daryşgan. «... ýylan, içýan, möý ýaly zäherli jandarlaryň... gabsal ýerde mekan tutýandygyny äşgär bilýärdi.» (H. Derýaýew) «Şemalymy tutup, gabsal edýäsiň.» (H. Derýaýew)

Gabşyrmak [gavşyrmak] — 1. Iki zady biri-birine söýäp goýmak, ýanaşyk goýmak. 2. Iki zadyň gyrasyny biri-birine gabat getirip birikdirmek (mata, tagta we ş.m) «— Üşjek bolýan-la, çyplagrak hem çykaýypdyrys öýdýän — diýip, egnindäki ýalaňgat ýuka donunyň ýakalaryny çekişdirip gabşyrdy.» (A. Gowşudow) 3. (göçme many) Muşakgat baryny ýagdyrmak; müsgil etmek, bar zady gapyşdyrmak. (Sen-ä edil bar zady gabşyryp goýaýdyň!)

Gabyz, kabz [gavyz] **I** — 1. Almaklyk, ele alma. 2. Adamyň janynyň Ezraýyl tarapyndan alynmagy, ölme, aradan çykma. «— Eý, ölüm perişdesi! Sen: «Ol ýigidi ýedi günde gabyz ederin» diýmediňmi?» («Ajaýyplyklaryň düri») «Ýene dogadileg et, goý, Haktagala onuň ruhuny ikilenç gabyz edip alsyn.» («Mekir hatyn») 3. Jan alyjy perişde, Ezraýyl. «Kabz gelip Arslan babam janyn aldy, Hüýrler çykyp, hülle dondan kepen kyldy.» («Hikmetler»)

Gabyz [gavyz] **II**: (gepleşik dili) **gabyz bolmak** — gasygyň dolup, juda buşugasyn gelmek.

Gaçak — satmasy, almasy we ýurtdan-ýurda geçirmesi gadagan edilen (haryt) «Hol-ha, Berdiniň öýüne gaçak haryt taşlatdym.» (H. Derýaýew)

Gaçakçylyk — gaçakçynyň edýan bikanun işi, wezipesi; gaçakçy (seret. (paronim)

Gaçakçy) bolma. «Häzirki döwürde gaçakçylyk örän peýdaly zat.» (H. Derýaýew)

Gaçyrym — bir zatdan edilýän gaçalak-sapalak; hilegärlik, mekirlik. «Onuň çekenede inisi bilen ikisiniň ýüze golaý goýun-geçiden gaçyrym maly bardy.» (A. Allanazarow)

Gaçyrymyny almak — ýerine ýetirmegiň, hötde gelmegiň ýoluny tapmak, epüwini tapmak, tilsimini öwrenmek. «Durdyny ikiläp ýençdiler. Emma bu ýerde-de urşuň tiz gaçyrymyny aldy.» (H. Derýaýew)

Gadak — 409.5 g. barabar bolan agyrlyk ölçegi. «— Jorabaý eke, iki gadak nohutly kişmiş bilen bir gadak maňyz çek!» diýip buýurdy.» (B. Pürliýew)

Gadam — ätlenendäki bir ädim aralyk, ädim, gerim. «Näzlim ki, gadam tozuň du çeşmime sürt indi.» (Ýagmyr) ♦ **Gadam basmak (urmak, goýmak)** — öňe hereket etmek, ileri gitmek; ätlemek, geçmek.

Gaflat — 1. Gapylyk, habarsyzlyk. 2. Garaňkylyk, körlük (nadanlyk) «Ýetişer bir günü hakdan bu perman, Gaflat düşeginde ýatyjy bolma.» (Magtymguly) «Gark olup, gaflatda ýatma, näzli dildarym, oýan!» («Zöhre-Tahyr») **Gaflat ukusy** — wagty biderek geçirme, habarsyzlyk ukusy, hemme zatdan bihabarlyk.

«Garyp gaflat ukusyna gidip, mekdebe giç geldi, Görse, Şasenem eýýäm gelipdir.» («Şasenem-Garyp»)

Gagal [gağal] — gyzgyn ganly, gyzma, gaharjaň. «— Garry heleý, gagal heleý, sen-ä indi durşuňa inirdi bolup galypsyn.» (N. Saryhanow)

Gahba [gahva] — bozuk, wepasyz, loly. «Dünýä bir gahba heleýdir, Adamzadyň başyndadyr.» (Magtymguly) ◇ **Gahba pelek** — aldawçy dünýä, ýalançy dünýä, pany jahan. «Görüň bu gahba pelegi, Awy goşar aşymyza.» (Magtymguly)

Gajar — 1. Gyrgylar maşgalasyndan bolan maslykçy uly ýyrtýjy guş (гриф) «Uçarda gajara, pile, gulana, Ýedi ýüz ýaşaman ölmek ýaraşmaz.» (Magtymguly) 2. Gadymy türkmen taýpalarynyň biriniň ady. «Dogry, Fethaly şanyň şa adyny alan nesilleriniň aslam gajar türkmenlerden bolupdyr, emma olar şalyk tagtyna çykynça, doly pars halkynyň wekiline öwrülipdirler.» (D. Ýazgulyýew) «Döker bolduk ýaşymyz şygry hem gajar türkmenlerine dahylly. Şahyr «Ergin boldy, gitdi gyzylybaşymyz» diýýär. Bu armanly setir gökleň-ýomutlar bilen gajarlaryň arasyna tow düşendigini görkezýär.» (A. Şyhnepesow)

Gajymal — gardalak, bulagaý, garagol, bimaza. «— Meret Labyram gajymaldyr, görersiň-dä.» (Ata Durdyýew)

Gajymallyk — bulagaýlyk, bimazalyk. «... henize çenli beýle gajymallyk eden oglan däl.» (A. Gowşudow)

Galak [ga:lak] — öň ýaşap geçen öwladyň, atly şahsyýetiň nesli, ogul-gyzy, yzy. «— Biz Gylyç batyryň galagydyrys.» (N. Saryhanow) «— Ýeňňe, men hoja galagy-da däl, hojadirkem däl. Bize hüşür-zekat düşenok.» (A. Taganow)

Galam I — orak dişemekde, metal önümlerine nagyş, haşam salmakda ulanylýan agzy ýasy isgene pisint ýiti polat gural. «... ojagaz demriňi oragyň üstünde goýup, ýöne urup barýasyň-la... — diýip, Torlynyň galamyny elinden aldy.» (H. Derýaýew)

Galam II (ýerli gepleşik) — agaç çemçe, kaşyk.

Galandar [galanna:r] — göçüp-gonup, zyýarat edip ýören derwüş, pakyr. «... öýümüz-ojagymyz ýok, bir huda diýgen galandar biz.» (Ç. Aşyrow) «Galandarlaryň özbaşlaryna bir jaý berip, çay-çilimi, temmäki-neşäni taýýar etdiler.» («Görogly»)

Galawut [galowut] — gaýgy, alada, ünji. «— Galawut etme, hemme gurgunçylyk — diýdi.» (B. Seýtäkow)

Galawutly [galowutly] — az zada köp alada edýän, gaýgyçyl. «Onuň owadan gara gözleri giňden açylyp, töwerege galawutly seredýärdi...» (B. Seýtäkow)

Galdyrym [gallyrym] **I** — gorküýzä düýäniň süýdüni guýanynda, çalyň ýüzünde emele gelyän agaran. «Gor küýzede galdyrym, Çyzgalgydyr baldyrym, Ýör, gideli ezilme, Ýarym, çakýar ýyldyrym.» (Halk döredijiliginden)

Galdyrym [gallyrym] **II** — ýüň saýylanda, saýylýan ýüňüň aşagyna düşelýän deri, garagurum we ş.m. «— Besdir indi, barmagyma çüýke ildirip, sümek süýmen ýa-da galdyrym üstünde ýüň saýyp, darak darap, pişge etmen.» (H. Derýaýew)

Gallaç [galla:ç] — aç, ýalaňaç, mätäç. «Orus gelmäňkä, meň ýaly gallaja öz baýlarymyz sütem edýärdi.» (A. Atajanow) «Garyp gyzyn berse bir aç gallaja, Gurplanmak hyýaly çykýardy puja.» (B. Kerbabaýew)

Gallamak [ga:llamak] (gepleşik dili) — daşyna üýşmek, hümerlenmek, töweregine aýlaw bolmak, gurşamak. «Bir topar gelin onuň daşyny gallap: «„Ine, şu gelin saňa mynasyp» diýşip, alasladyp barýarmyşlar.» («Ependi») «Dessine ot gallap, çay gaýnadyp, ysly çaydan bir tüňçe çayam demläp goýdy.» («Görogly»)

Gallap [galla:p] — 1. Galp zikge kakýan adam, galp pul ýasaýan adam. 2. (göçme many) Ýalan, hakyky däl, galp. «Dünýä owwal bedel, galpdyr, gallapdyr, Çarhy-çenber bazygäri-kezzapdyr. » (Magtymguly) «Ogry gallap barar ermiş daşyna, Halyn bilip, toba kyslyn işine.» («Ýusup-Ahmet»)

Galtak — üsti gapyrjak görnüşli ýük daşamak üçin el bilen itilip sürülýän ýeke tigrli kiçijik araba. «Dogry, ol ýadandyr, öýünden galtagyny süýräp, daňdanky çykyşdyr.» (N. Saryhanow)

Galtaman I (taryhy söz) — ata çykyp, ýaragly talaňçylyk, her hili zalymlyk edýän ganojak adam. «Basmaçylaryň düýp maksady Sowet häkimiýetini ýykyp, «kapyrlary» ýurtdan kowmak bolsa, galtamanlar ýol urmak, il talamak bilen meşguldy.» (K. Muhammetberdiýew... «Türkmenistanyň taryhyndan materiallar») «Arman, daşynyň suwagy guramanka-da, mekdebi galtamanlar otladylar.» (A. Atajanow)

Galtaman II — garyp, pukara. «— Biziň ol obamyz bir galtaman obadyr, ol obadan Mara düşen gyz köpdür.» (H. Derýaýew) «Goly giň, köňli dar çykymсыz handan, Işiň düşse, mert galtaman ýagşydyr.» (Zelili)

Galtga [galytga] — (galmak işliginden bolup) balyk awçylygynda çeňnegiň bagyna, toruň bir tarapynyň her ýerräklerine dakylp, suwuň ýüzüne galyp, çomman saklanýan ýeňil enjam. «Bütün ömrüni suwa çümmeýän galtga ýaly harby söweşlerde geçiren bu jahankeşde urşuň içinde-de pul gazanmagyň ugruny tapypdyr.» (A. Ysmaýyłow)

Galýan [galýa:n] — suwçilim. «— Eý, Kerem jan, bir ab-täze galýan çekeliň! — diýdi.» («Asly-Kerem») «Galýana güýmenýän Magtymguly hanyň ýüzüne seretdi.» (A. Atajanow)

Gama — iki ýüzli pyçak, hanjar. «Molla Hoşly dessine gamany ýere taşlady.» (A. Gowşudow)

Gamak — çomujyň guran baldagy. «It getiren siňek, ýel getiren — gamak.» (Nakyl)

◇ **Gamak ýaly** — örän arryk, hor. «Ýaş oglanyň reňki saralyp, gamak ýaly bolup galan eken.» (Edebiýat)

Gamçaw [gamçow] — gijilewükli, örgünli göz keseli.

Gamgusar [gamgusa:r] — gamhor, mähriban; arkadaşlyk edýän, gam-gussany aýryjy; dost, ýar. «Enemiň ornunda gol süýdün berdiň, Senden özge gamgusarym ýok meniň.» («Şasenem-Garyp») «Meniň üçin gara bagry gan enem, Ýaman söz diýp, gamgusarym ynjytma!» («Leýli-Mežnun»)

Gamgyl [gamgyl] — örküji bir gapdalyna gyşaran düýe.

Gamhor [gamho:r] — göwünlik beriji; aladasyny edýän. «Garyp ölse, gamhor ýok, ýetim ölse — hossar.» (Nakyl)

Gamza — nâzli bakyş. «Gamzaň oky degdi başa, Haýran etdiň hanym, Bibi.» (Baýly şahyr)

Ganakar [ga:nakar] — hanjaryň ortasyndan geçýän oýtak çyzyk. «Ganakar aw haýwanyna pyçak sanjylanda, gan akmak üçin goýulýar.» (B. Atanyýazow)

Ganalga [ganalga]: **ganalga bermek** — päsgel bermek. «Berdä sözlemäge oňat ganalga berdi.» (H. Derýaýew)

Ganaw [ganow] — sil suwuny akdyrmak, sowmak üçin edilýän ullakan ýap. «Ykmanda galandarlar... ganawa gapgarylan biçäräniň jesediniň üstünden barýarlar.» (R. Esenow) «... gulagynyň düýbüne sugşurylan... jigit ganawa agdarylyp gitdi.» (H. Derýaýew)

Ganawuz [ganowuz] — tarada dokalan erşi gyzył, argajy mawy ýüpek mata. «Suwa gider monjukly, Monjugy salpançakly, Ganawuz bürenjekli, Tur, didäme suw äber.» (Halk döredijiliginden)

Gandal [gannal] (köne söz) — tussagyň eline ýa-da aýagyna salynýan guply zynjyr. «— Keýmiri tutup, eline-aýagyna gandal baglasynlar.» (Ata Durdyýew)

Gandyzlamak [gannyzlamak] — haýwanyň ýamzyna (gandyzyna) urmak. «Artygyň ýüregine howul düşüp, ýabysyny gandyzlady-da, gamşyň içi bilen eýläk-beýläk köwlendi.» (B. Kerbabaýew) «Artyk heniz oňa jogap bermänkä, ýäbysyny gandyzlap, Halnazaryň ogly Bally gelip ýetdi.» (B. Kerbabaýew)

Ganjyga [ganjyga] — eýeriň ýeňsesine bökdergi etmek üçin ýörite edilen ýüp. «Olar tüpeňleriniň gaýyşlaryny eýerleriniň gaşlaryndan ildirip, nillerini ganjygalary bilen daňdylar.» (B. Kerbabaýew) «... eýeriň ýeňsesindäki gaýyş ganjyga bökderilen bökdergä arkasyny berip...» (H. Derýaýew)

Ganly [ga:nly] — adam öldürip, gan-hun bergili bolan adam, gandar. «Ganly bolsa, geç ganyňdan, Bir garyp myhman ýigide.» (Magtymguly) «Ahyry haldan salyp, häkden gözüni doldurar, Etmäşin çoh barçalarga, şeýle keç, ganly pelek.» (Aşyky)

Gany — gurply, baý, mally, döwletli, mal-mülkli, düşewüntli. «Zi — zekat ber malyňyzdan, başyňyzdan, eý, gany.» (Kemine) «Iýmäge nan tapsa, besdir gallaja, Ganylaryň pikri simu-zer bolar.» (Aryf)

Gaňňyl — bedeniň göwräniň süňkden durýan esasy (sklet) ♦ **Gaňňyl ýaly** — juda hor.

Gaňrak — ujunda toýnugy bolup, şol toýnugyň haçjasynyň bir gapdaly ösgün, yzyna gaňtarylyp duran, (γ) tutar tarapy uzyn taýak, gergenek (hyzmaty: malyň boýnuna, aýagyna ildirip tutmak, basyp saklamak) «Ýabyny tutup saldy tanapy, gaňrakga basyp damagyny çalyň, bölüşdirip gazana saldy.» («Görogly») «Eneleri bilen çykan guzulary on üç-on dört ýaşlaryndaky oglanlar gaňraklaryny olaryň boýunlaryndan derrew ildirip, tutup alyp gelýärdiler.» (H. Derýaýew)

Gaňşyrawuk [gaňşyrowuk] — burun-bokurdak; seňrik we onuň içki bölümleri, kekirdewükler. «Gorküýzeden ýaşyl jamy dolduryp, Çal içemde gaňşyrawgym tütedi.» (B. Hudaýnazarow)

Gapböwür [ga:pböwür] — öýüň gap-gaç goýulýan ýeri, öý bikesiniň orny, gap dul. «Gapböwürde otyr ak saçly aýal, Beýleki böwürde bir topar çaga.» (B. Hudaýnazarow) «Magtym saçaýy, çanagy gapböwre geçirdi.» (A. Kekilow) «Batman gap dulda güýmenýän gyza ýene bir ser saldy-da, turmak bilen boldy.» (A. Atajanow)

Gapyçy — 1. Gapy-gapy syryp, dilegçilik edip ýören gedaý. «Ol okuw sagadyny gutarandan soň, gapyçy tazy ýaly ygýardy.» (A. Gowşudow) 2. Gapy hyzmatçysy; gapy garagüli, gapyda bolagan. «— Men bu hanyň gapyçy köpegi bolan derwezebanyň başyny kesip alyp gitjek.» (A. Gowşudow) «Bir galam bar, üç ýüz altmyş gapyly, Gapyçy — bekleýän gulum bar meniň.» (Garajaoglan)

Gapyl [ga:pyl] — duýdansyz, bihabar. «Mahym diýer, ýar eşitsin nalyşym, Ýarym ne külpetde, gapyldyr başym.» («Zöhre-Tahyr») «Gapyl galmaz, döwüş günü har bolmaz.» (Magtymguly)

Gapyrgalamak [gapyrğalamak] — ýüz görüp ýygrylmak, ýüz-art etmek, utanyp ýüzünden geçip bilmezlik. «Alýanyň-a bir közdür weli, şoňa-da näçe diýseň gapyrgalaýansyň.» (H. Derýaýew)

Garabalyk [garava:lyk] — okunlar maşgalasyndan bolan süýji we deňiz suwlarynda ýaşayan aw balygy (sudak) «Goraghanada... balyklaryň 48 görnüşi ýaşaýar. Olardan kepir, çapak, garabalyk, takgaz, ak balyk, burny küti balyk, azatmahy, kefal, külke balyklary görkezmek bolar.» (A.T. Nuryýew...)

Garabaş — 1. Seret. **Gyrnak**. «Bibi Patmanyň Fyzza atly garabaşy (gyrnagy) bardy.» (Rabguzy) «Elleridir hynaly hep, garabaşlary şeker leb, Gargy kibi uzyn boýly, gül ýüzli

hatynlar ýatyr.» (Ýunus Emre) 2. Seret. **Gul**. «Hajat dileýip gelse ýa bergili, ýa gallaç, Ýa gul-garabaş bolsa, ýa bolsa zenan-ezwaç.» (Mollanepes)

Garaçy I — sähel zada birden kürtdürüp durýan bezzat, ürkek, sarç (at we beýleki käbir mallar hakynda) ◇ **Garaçy mal (at) ýaly** — keçjal, kesir. «... garaçy at ýaly birden kürtdürýärdi.» (B. Kerbabaýew) «— Päheý, walla, Artyk, senem edil garaçy mal ýal-ow! Almany göge at, ýere düşýänçä, ýa pelek!» (B. Kerbabaýew)

Garaçy II — öwlat neslinden bolmadyk, garamaýak. «Garaçymyň, ýa seýitmiň, hojamyň, Ýa sakymyň, ýa şerapmyň, ýa jammyň?» (Magtymguly) «— Öwladyň garaçy gyzyna öýlenmäge haky bar ahyry, ýöne garaçynyň öwlat gyzyna öýlenmäge haky ýok.» (H. Derýaýew) «Molla-işan, garaçy diýmän, kimiň puly köp bolsa, iki heleýlilik şoňa buýrulýardy.» (H. Derýaýew)

Garagan [garağan] — şor ýerde bitýän gaty baldakly ösümlik.

Garagöne [garağö:nö] — daşky reňki diýen manyda. «Ol garagönesi giden papkasyny goltuklap barýardy.» (Nurberdi Pomma)

Garagözelek [garağözölök] — owadan gara gözli (gyz) «Garagözelegim, garagözelek, Garaja gözleriň elekde-çelek.» (B. Hudaýazarow)

Garagurt [garağurt] — aýranyň suwuny (seret. **Çökellik 2**) gaýnadyp, süzüp, arassa süzüntgä ýonuşdyrylan buýan köküni atyp, ýañadan uzgam gaýnadyp, goýalansoň, tokgalap guradylan dermanlyk önüm. Geýrek batmada, damarlara agram düşende ýumşadylyp ýapgy edilýär. «... çökeliğiň suwuny... gazana guýup goýdum... garagurt gaýnadaly.» (H. Derýaýew)

Garakçy — talamak bilen meşgul bolýan, ýol urýan, talaňçy. «Eýran hanlary özleriniň garakçylar toparyny ýaraglandyryp, biziň ýurdumyza günde-günaşa iberýärdi.» (A. Gowşudow)

Garakeýik — meýdan doňzy, ýabany doňuz. «Garakeýik keýik bolmaz, meger, girse, çöle, kazym.» (Kemine)

Garaköke [garakö:kö] — kak etmäge ýaramsyz bolan hili pesräk gawunlaryň lötüne gowrulan un goşulyp, köp wagtlap gaýnadylyp taýýarlanylýan iýmit, sök. «Nabat eje agtygynyň eline bir öýnam garaköke berdi.» (Edebiyat)

Garamürri [garamürrü] — garpyzyň kiçeňräk giçki görnüşi. «Daşyndan göreňde garamürri garpyza meňzese-de, onuň içi gyzyl köz ýaly garpyza çalym edýärdi.» (B. Kerbabaýew)

Garaw [garov] — gaýtawul, garşylyk, jogap. «Hol beýlede, garaw gören keýikler ýaly, oýurganyp durdular.» (M. Seýidow) «Nä urýaň garawsyz ýetim-ýesiri? Hudaýdan gork!» diýip, gygyrды biri.» (Jelaletdin Rumi)

Garawul [garawul] — tüpeň çenelip nyşana alnanda peýdalanylýan niliniň üst tarapynyň ujundaky çalaja ýokaryk çykyp duranja demirjik.

Garawullamak [garawulomok] — tüpeňiň didiwanyndan garawulyna dogrulaý, ýaragy nyşana çenemek. «Artyk boýnundan heýkelleýin ildiren goşasyny kynlyk bilen alyp, ýatan yerinden garawullady, ýetip gelyän Ballydan gysdy.» (B. Kerbabaýew)

Garaýagyz [garaýağyz] — 1. Gaaramtyl, gararak. Gurt gart agras garaýagyz ýüzüni sallap, sesini çykarman dymyp otyrды. (A. Gowşudow) 2. (gepleşik dili) Ig däl, gul, gynak.

Garaýelin — ýelinlemän, ýelnine süýt inmän guzlaýan (mal) (Garaýelin guzlagan sygyr)

Garaz — erbet niýet, kine, kitüw.

Garazgöý [garazgö:ý] — betniýet gybatkeş; töhmetçi.

Garçyn: garçyn çuwal — geým-gejimleri salmak üçin ulanylýan çuwalyň bir görnüşi, gyzyl çuwal. «Ol obadan haly-kilim, garçyn çuwal, dultorba, telpeklik deri, içmek, possun diýen ýaly zatlary satyn alardy.» (M. Seýidow)

Gardaş — 1. Dogan, bir ene-atadan bolan oğlan. «Magtymguly zar aglapdyr, mat bolup, Kaýda watan tutduň, gardaş Abdylla?» (Magtymguly) 2. Tanyş ýa-da nätanyş erkek adamlar biri-birine ýüzlenenlerinde ulanylýan söz. «Ýekelejek bolman ugumy, gardaş, Gidiber öz barýan ugruňa, gardaş.» (Jelaletdin Rumi)

Garma [ga:rma]: **garma don** — elde dokalan ýarym ýüpek matadan tikilen don («garmak» sözünden, ýagny, nah bilen ýüpegi garyp dokalan) «Täzeje garma dony bolsa egnine ýasgynjak atylgydy.» (T. Taganow) «Halnazaryň garma dony bilen köwüş-mesesini hem şoňa berdiler.» (B. Kerbabaýew) «... Mürçäniň Ahaldan sowgat getiren garma donuny egnine atdy.» (B. Hudaýnazarow)

Garp — günbatar. «Güýçli ýalyn çabyrady garpdan.» (B. Kerbabaýew)

Garsak — aýaklary gysgajyk, garny ak, tilkä çalymdaş dogumly ýyrtyjy haýwan. «... tilkiler, garsaklar, köwürler ýaňy üsti sarygyşan boz tümmekleri gapdallap güneşleýärdiler.» (B. Gurbanow) «Garsak ýaly keltejik bagşydyr-la?» (K.m. Ataýew)

Garşa [garşa:] — gelinlik gyz alyp, ýerine gyz bermek däbi, goşa garyndaşlyk açmak. «Hawa, ilde ýok nysak däl, özüme meňzeş deň-duş taparys-da, garşa guda bolarys.» (B. Kerbabaýew) «— Hä, garşa diýsene. — Hawa, garşa guda bolmak isleýäs.» (B. Kerbabaýew) «On alty ýaşyny dolduranda bolsa, garşa guda bolup, çykaryp goýberipdiler.» (B. Kerbabaýew)

Gary — 1. Eliň tirsek bilen goşar aralygy. «Alyp gider alty gary biz bile.» (Zelili) «Dönüp-deprenmäge bolmasa haly, Galar garysyna pul sesin aňsa.» (Mollanepes) 2. Goýun, geçi we ş.m. haýwanyň ön aýagynyň dyzyndan aşagy.

Gasňak I — elek, arabaň tigri, jykyryň çarhy, tüýnük ýaly zatlaryň birnäçe äkden (bölekden) ybarat tegelek agaç gurşawy.

Gasňak II — gat-gat bolan kir, çor. «Şyrdagynyň eteklerinden gasňak baglap giden kesmekler görner durardy.» (Anna Paýtyk)

Gatyr — erkek eşek bilen baýtalyň çakyşmagyndan emele gelen haýwan. «— ... hiç mahal şanyň — önünden, gatyryň syrtyndan geçiji bolmaň... gatyr kakar, şa-da ganyňy döker...» (A. Atajanow) «Begiň önünden geçme, gatyryň — syrtyndan.» (Nakyl)

Gaýalyk — üç ýaşan inen düýe; ilkinji garnyna gaýan düýe.

Gaýgana [gaýgana] — düýe botlanda ýaňy bolan köşegiň daşyndaky suwly barda.

Gaýky — döşi, petekesi öňe çykyp, arka tarapa gaýşaryp duran, gaýşaryp ýöreýän, gaýşak. «Kim gaýkyny söýer, kim — küýkini.» (Nakyl)

Gaýybana [ga:ýyva:na] — 1. Bir işe, waka we ş.m. barmazdan, görmezden, daşyndan gatnaşygy bolan. «Bahar gaýybanadan hat ogrusyna gaharlandy.» (A. Gowşudow) «Ony gaýybana tanaýardy.» (O. Gadamow) 2. Okuw jaýlaryna okuwa girip, yzygiderli gatnaşylman, belli-belli möwsümlerde gatnaşylýan, esasan, özbaşdak okalýan okuwyň bir görnüşi. «Men ondan Aşgabat hakynda, gaýybana okuw hakynda soradym.» (B. Hudaýnazarow)

Gaýyr — derýanyň suwy çekilen palçykly, toprakly ýerleri. ♦ **Gaýyr ýer** — derýanyň suwunyň çekilmegi bilen emele gelen ekerançylyk ýer; Amyderýanyň şogaplarynda ekilýän ýerler.

Gaýyrmak — bir işi ýerine ýetirmek; bejermek. «Ussa sazým gaýyr, gardaş bolaly.» («Görogly»)

Gazal — 1. Iki setirli goşgy görnüşi. Gazalyň birinji beýdi özara, soňky beýtleriniň ikinji setiri birinji beýt bilen kapyýalaşýar we esasan, aýal-gyzlara bolan yşk-söýgi temasynda bolýar. «Eneküti biraz kemsinen ýaly bolup: — Aý, biziň şanymyza gazal düzenem bolmady.» (H. Derýaýew) 2. Goşgy. «Göroglam Aýsoltana garap, bir gazal aýtdy.» («Görogly») «Mahym gyz hoşwagt bolup bir gazal okady.» («Zöhre-Tahyr»)

Gazat — seret. (paronim: **Gazamat**) *Gazawat*. «Goç ýigitler gazat diýip çykarlar.» (Zelili) «Kesbi — gazat, desti — haýrat, Dost mülküni kylyp abat.» (Mollanepes)

Gazy — suwaryş kanallaryny, ýaplary gazmak işi, gazy-haşar işleri. «— Hakyň bolmaz ýaly, sen näme, gazy gazmadyňmy, ýa gelmişekmi, ýa-da kazy eşegini ogurladyňmy?» (B. Kerbabaýew) «Artyk şondan soň elkin ýatmady, gazy gazylýan ýer näçe uzak bolsa-da, minneti dor alaşadan çekdi.» (B. Kerbabaýew)

Geda [geda:] — 1. Gedaý. «Bu gün şa sen, erte geda bolar sen, Ilden-günden, dilden jyda bolar sen.» (Magtymguly) 2. Biriniň ýa-da bir zadyň yşkyna düşüp, ser-sepil bolup ýören. «Yşkynda gedadyr Şah Apbas gyzy, Bar, Garybym, saglyk bilen gelgeý sen.» («Şasenem-Garyp») «Aşyk aglap, arzuw eder, Öz ýarynyň gedasydyr.» (Mollanepes)

Gedi — boş, bolgusyz; namart; pes, bigaýrat. «Seýr edip bir бага gedi uşbu är, Gördi bir garry kişi bagbany bar.» (Azady) «Päheý, gedinin gyzy, Eşit dogruja sözi.» («Arzy-Gammar») «Syrtýňa depdigim, gedi, güpe giren wagtyň seni gördüm.» («Mekir hatyn»)

Gelbäri [gelvä:ri]: **gelbäri (gelle bäri) etmek** — kiçiräk üşmeleş, toý we ş.m. etmek. «Gelle bäri ederlik ýagdaýymyz galmady.» (Ş. Taganow)

Gelegurt [geleġu:rt] — möjek sürüsi. **Gäle** (süri) we **gurt** (möjek) sözlerinden ýasalan söz. ♦ **Gelegurt ýaly** — ýykyp-ýumrup, kül-owram edip, tüýdüp barýan (garagol çagalar we ş.m. hakynda)

Genç — pul, baýlyk, hazyna.

Gende [genne] — ýaramaz, pis; hapysa. «Wysala ýetiljek wadaly günde, Satdy seni, ýakdy seni, ol gende.» (G. Seýitliýew) «Hemra bolma gende bile.» (Talyby)

Genji-nahan [genji-naha:n] — gizlin hazyma. «Aždarha dek ýassanyp, genji-nahana zülpün.» (Kemine)

Geňzew [geňzöw] **I** — burnuna salyp, maňňyldap gepleýän, şaňryk. «Geňzew adam olaryň ketdesi bolara çemli... ýene-de... özüniň myňňy-myňňysyna başlady.» (A. Kekilow)

Geňzew [geňzöw] **II** — dutaryň altynjy perdesi, zaryn perde. «6-njy perde — geňzew (gökleş) perde.» (O. Annanepesow)

Ger — 1. «Eger» sözünüň gysgalan görnüşi. «Magtymguly, ger, doýursaň bir ajy, Mälimdir, tapar sen bu ýerde hajy.» (Magtymguly) 2. Seret. **Gerçe**. «Ger aşret bile ýördüm, ger gamda guluň boldum. Hudaý-a, men ne asy, şermende guluň boldum.» (Magtymguly)

Gerçe — eger-de, eger hem; şeýle-de bolsa; emma, welin. «Gerçe ylmy bolsa az ýyldyz bolar, Ylm eýesi kanda gidenin biler.» (Azady) «Magtymguly, gerçe işim namazdyr, Könlüm perişandyr, sähwym derazdyr.» (Magtymguly) «Gerçe sözüň ýalany bar, Gözi ýolda galany bar.» («Görogly»)

Gerçek — 1. Dogry, düz, hakyky. «Mollalar ahyret sözün söýlärler, Müňkür olma, gerçek işdir eýlärler.» (Magtymguly) 2. Işan-pir, sopularyň baştutany. 3. (göçme many) Edermen, çyn är. «Bu çaga Türkmen ulus iliniň gerçek goç ýigidi bolsun, bu çaga siz at goýuň — diýidi.» («Görogly»)

Gerdek — 1. Öýüň bir tarapynda ýüp germäp, üstüne palas, mata-marlak we ş.m. atyp edilen tuty, germew (ýaş çatynjalaryň özbaşlaryna öýleri bolman, şol ýerde wagtlaýyn ýaşamagy üçin) «Gelin bolup görmesegem, gerdeginden garapdyk.» (Nakyl) 2. Çadyr. «Toýa başladylar, ýörite gerdek gurdular, ozanlar gelip saz çaldylar.» («Gorkut ata»)

Gerdiş — döwür, eýýam; aýlanyş. «Gerdişi keç gahba pelek elinden.» (Edebiýat) ♦ **Gepiň gerdişine görä** — gabat geleni üçin, ýeri geleni üçin; dile geldi, bile geldi. «Tamdyra gyzanda ýap, gepi gerdişinde aýt.» (Nakyl)

Gerden — boýun bilen gol aralygy, omuz, egin. «Gerdenime pelek urdy neşäni.» (Mollamurt)

Gerege [gerege] — 1. Göç wagtynda tärim, uk, çagaryk we ş.m. öý bölekleri, eşikleri ýüklenen ýük. «Öküzine, sygryna bar goşuny gerege edip, çagasyny mündürüp barýanlarda bardy.» (B. Kerbabaýew) «**Gerege** — häzirki döwürde seýrek ulanylýan bu söz türkmen dilinde gara öýüň uk-tärimleri toplanyp, düýä urmak üçin rejelenen ýüki aňladýar.» (S. Atanyýazow) 2. Seret. **Ýürek**. «Düýeleriň howutlaryna halyklar gerilýärdi, halyga geregeler daňylýardy, düýebaşlyklar bilen bezelýärdi...» (B. Kerbabaýew)

Gerim — 1. (şahyrana söz) Adamyň, haýwanyň ädiminiň aralygy, ädim. «Mollada berim bolmaz, ýabyda — gerim. (Nakyl) 2. Işin baryş depgini, ýaýbaňlygy. (Daýhanlaryň hasyl öndürijiligi giň gerime eýe boldy)

Germeç — 1. Gara öýüň gapysynyň aşak etegine germelýän agaç ýa-da germelýän ýüpüň üstüne atylýan keçe, kilim bölegi. «Eňkamy giden eňsiniň gyrasyny galdyryp, beýik germeçden ätlänem şoldy welin, ojagyň ajy tüssesi bokurdagyna mäkäm ýapyşdy.» (Ata Durdyýew) Matal: «Pessejik dagdan ätlärler, gyş düşende ýatlarlar.» (germeç) «Gapydaky germeç bolsa ýagyr eşek ýaly ýegşerilip, garyp işiginiň gadyrly myhmany bolup ýatyrdy.» (B. Kerbabaýew) 2. (göçme many) Böwet, germew, päsgel. «Sen, Pökgen, biziň ileri gitmegimiziň... önüne germeç bolýan ters pikirli buýrukçy baýar.» (A. Gowşudow)

Germeçlemek [germeşlemek] — gaty-gaty ädimlemek, batly ýöremek. «... hiç zada üns bermän, germeçläp barşy nähilidir bir aýgyt edendigine güwä geçýärdi.» (R. Esenow)

Gert — undan, ürpek gumdan bölünip aýrylan juda owunjak ýeňil kirşen, çaň, toz. «Ki boldy günbatardan gert peýda.» (Abdysetdar Kazy) «Kendirinde gert ýok, gapysynda goşa tamdyr.» (Nakyl)

Geýrek — kebžäň aşagy, pilçäň ujunyň kekirdewük süňki.

Gez I — tirsekden ýazgyn barmaklaryň ujuna çenli bolan uzynlyk ölçeg birligi. «Araz çayyndan oklady, Kyrk gez bäri düşdi Gyrat.» («Görogly») «Ol çommalyp oturyşyna hem eýleki perizatlardan gez ýarym ýokary görünýär. («Görogly»)

Gez II — suw degirmende dänäni iri ýa-da ownuk üwemek üçin, yokarky daşy aşak ýa-da yokaryk galdyryp sazlaýan enjam. (Degirmeniň gezi galypdyr)

Gez II — gezek, mertebe, gaýta, keren. «Şu gez ibermeseň, könlüm hoş olmaz, Raýymyz gaýtarma, goýber, Azadym.» (Magtymguly)

Gezen — aýakgap ussalarynyň ulanýan boýy beýigräk, tygy kelteden gyýyk pyçagy.

Gäh [gä:h] — käwagt, kämahal. «Gäh öserem ýeller kibi, gäh tozaram ýollar kibi, Gäh akaram siller kibi, gel, gör meni, yşk neýledi?» (Ýunu Emre)

Gähi [gä:hi] — seret. **Gäh**. «Gähi ýaňagyndan, gähi yüzünden, Öpsem, öldürerler, öpmesem, ölem.» («Şasenem-Garyp»)

Gähi-gähi [gä:hi-gä:hi] — käte-käte. «Gähi-gähi külbämde yzzatly myhmanym idiň.» («Leýli-Mežnun»)

Gäleban [gä:leva:n] — süri çopany, sürülöp mal bakýan.

Gäp [gä:p] — içine saman, selin dykylyp, keşbi täzeden dikeldilen göläniň, köşegiň we ş.m. hamy, derisi. «Ölse göz astynda owlak, gäbesi çişer gider.» (Magtymguly) ◇ **Gäbi azmak** — päli bozulmak, niýeti erbetleşmek. «Göwnüme bolmasa, hanyň-da, begiň-de gäbi azan ýaly.» (B. Seýtäkow)

Gär [gä:r] — gyzgylt-goňur (galapyn geçi we ş.m. haýwanlaň aýaklary, gulagy, maňlaýy hakynda) «Döwletýar gär bedewin her jüre öwsüp duran boýnuny sypaşdyrды.» (Ata Durdyýew) «Gündiz kenarda çilim dilän gär sakgally adam... öňe çykdy.» (A. Atajanow)

Gäw [gä:w] — sygyr. «Dag başynda ýören gäwler, Ymaratda bar germawlar.» (Magtymguly)

Gäwür [gä:wür] — dinsiz, kapyr, küffar; başga dine uýýan. «Mesde akyl bolmaz, gäwürde — iman.» (Nakyl) «Gäwür dok bolsa, musulman dynç.» (Nakyl) «Suwa söýenme, gäwürde ynanma.» (Nakyl)

Gile [gi:le] — öýke-kine, närazylyk, şikaýat, zeýrenme. «Merdi-merdan sözlüdir ol, ýokdur köňül gilesi.» (Magtymguly) «Gile eder senden janyň, gybatkeş.» (Magtymguly)

Girdap [girda:p] — derýalarda, ummanlarda suwuň aýlanyp, köwlenip, içine dartyp, akýan çuň ýeri. «Gämide hüşgär oturgyn, girdaba dolmasdan burun.» (Magtymguly) ◇ **Girdabyna salmak** — ygtyýaryny elinden almak, gysymyna gysmak. «Bardyr, gümany ýok, jadyly bir güýç, Salar girdabyna sypdyrmaz ol hiç.» (A. Kekilow)

Giri [gi:ri] — eliň içi, aýa, penje. «Akyly it girä salar gaplaňy.» (Saady) ◇ **Girä düşmek** — bir zadyň täsirine, gazabyna duçar bolmak, ele düşmek. «Jüneyit hanyň girisine düşäýseň-ä, ýetmedik ajalyňy ýetiräýjek-äýt.» (Ş. Taganow)

Giriban [giri: va:n] — ýaka, geýimiň ýakasy (parsça: geri:ba:n) «Ondan soň gollaryny bir-birinden jyda kylyp, dest be giriban tutup alyşdylar.» («Zeýnelarap») **Çäki-giriban** — 1. Ýakanyň ýyrtylmasy. 2. (göçme many) Ah-y-nala, ýaka ýyrtyp aglama. «Telmurup, eşkim döküp, çäki-giribanym saňa.» («Zeýnelarap»)

Giriftar [girifta:r] — duçar bolma, sataşma; bendiwan, bagly. «Ýagşy, ýaman barça adam Ajalnyň giriftarydyr.» (Magtymguly) «Hemra giriftardyr ýaryň özüne, Tel dökülmiş gerdenine, ýüzüne.» («Saýatly-Hemra»)

Giýewçilemek [giýöwçülömök] — ýigidiň öz gaýtarmasy bilen gizlin ýagdaýda görüşmegi, duşuşmagy, giýewlemek. «... onuň giýewçilemek hakynda edip beren gülkünç gürrüňleri bilen ýoluň nähili gutaranlygy bilmän...» (N. Saryhanow)

Giýä, giýä [giýä:, giýä:] — ösümlük, ot. «Gögermedik giýäler, gögerip rowan peýda.» (Magtymguly) «Zemine gögeren dürli giýadan, Jeren deý oýnaýyp üzdi-de gitdi.» (Berdinazar)

Gobzy [govzy] (ýerli gepleşik) — çäýnek-käse we ş.m. gap-gaçlary salynýan gaýyş gap. «... çopanlaryň ownuk-uşak goşuny salmak üçin gobzy, keçe bukjalary... keçe önümleriniň döreyiş taryhy has irki döwürlerden gözbaş alyp gaýdýar.» (B. Rüstemowa)

Goçak [goçok] **I** — hala, keçä, zenan geýimlerine we ş.m. salynýan goçuň şahyna çalymdaş nagyş. «Ilki bilen ak gülli goçak gyrmyzy çäýnegi gaýyn atasynyň önünde goýdy.» (B. Hudaýnazarow)

Goçak [goçok] **II** (gepleşik dili) — uly, iri, ullakan. «Gadym gara öýler, agaç tabaklar, Gara ýagly çemçe, goçak susaklar.» (Mollamurt)

Goçak [goçok] **III** — edermen, batyr, gaýratly. «Bedew atyň semeninden, gögünden, Goçak müner ýüwrüginde, ýeginden...» («Görogly»)

Goçgar [goçgor] — 1. Goç, uruşdyrylýan iri goç; ýaş goç. «Hysraw diýer: Taňry ýazmyş nesibim, Guzy goçgarymy saňa tabşyrdym.» («Hüýrlukga-Hemra») 2. (göçme many) Edermen, batyr. «Otlaýyp-suwlagan Arşy-aglada, Goçgarlar gönderip, kyldyň azada.» (Magtymguly)

Goduklamak [goduklomok] — güýçli titremek, sarsmak (ýer hakynda) «Ýöne bu waka Pola üçin ýer goduklandan kem bolmady.» (H. Garabaýew)

Gol [go:l] — çölün gum gerişleriniň, alaňlarynyň aralygyndaky giň oý ýer. ♦ **Gol doly maşgala** — san taýdan uly, agyr maşgala. «Gol doly maşgala. Jaýy hem kepbe.» (K. Gurbanpesow)

Gola [go:la] — 1. Gurşundan guýlan aşyk şekili. (Gola kenek) 2. Gurşundan guýlan möhür, peçat we ş.m. «— Wolostnoýlar ses berseler bererler, arçynlar gola bassalar basarlar, emma biz eminler, halklar adam berip bilmeris!» (B. Kerbabaýew) «Baryp oky galanyň goladan derwezesine urdy.» («Görogly») «Gola bolsa, polkownigiň berşi ýaly Babahan arçynda galypdy...» (B. Kerbabaýew)

Golajy [go:la:jy] — takyrsyz, alasyz, ulgam-ulgam alaňlyk ýerlerdäki (esasan, tümde) golda mal ýakmak üçin gazylýan aýy suwly guýy. Şeýle guýulara «ajy» hem diýilýär. «Goýnuň 4-nji dilegi: suwum golajy bolsun.» (Ö. Berdimyradow) «... guýular çarwalaryň dilinde aýtsak, çyrla, dam-dam, golajy hem üdek görnüşinde atlandyrylypdyr.» (A. Baýramgeldiýew)

Golaň [goloň] — öýün gamyşynyň daşyndan (aşaky tarapy) aýlanýan ýasy ýüp.

Golluk — urşujynyň gylyçdan goranmagy üçin tirsek bilen goşar aralygyna dakynýan demirden we ş.m. edilen söweş esbasy.

Gom [go:m] **I** — güýçli ýel, harasat zerarly deňizde turýan gaý, tolkun, köleg, dalga. «Gämini gaýdyşyn gomlar silterledi.» (A. Atajanow)

Gom [go:m] **II** — örküjün gapdaly; küpe, arka.

Gonak [gonok] (ýerli gepleşik) — myhman. «Bu jan göwrede gonakdyr.» (Ýunus Emre) «Gonak gonagy gysganar, öý eýesi — ikisinem.» (Nakyl) «Goltugy doly gonagym günaşa däl, günde gel, Goltugy boş gonagym, aýda gelme, ýylda gel.» (Nakyl)

Gonam [go:nom] — gabyr, gör, mazar. (Değiş-değiş gonamlara syn etdi)

Gonamalçylyk [gonoma:lçylyk] — tutumly işde, toý-tasatdykda we ş.m. köpçüligiň önüne düşme, beýemçilik işini ýerine ýetirme. «Durdy toýuň gonamalçylygyny öz eline alyp, mergenlere, ýüzük oynajaklara baýrak belledi.» (B. Kerbabaýew)

Gondalaw [gannolow] (gepleşik dili) — biriniň, bir zadyň täsiri bilen döreyän birahatlyk, päsgel, ganalga; gorky, howsala, galagopluk; gondalma. «Emma «aýal gaçypdyr» diýen täze habar hemmäniň göwnüni gozgady, hemmäniň diline gondalaw berdi.» (B. Kerbabaýew) «— Çörlü batyr dogry aýdýar. Indiden beýläk beýlekiler gondalaw berip, dürtekläp durar.» (M. Seýidow)

Goňursamak [goňursomok] — ýaramaz ýanyk ys gelmek, goňyrsy ys ýaýramak. «Ajymtyk goňursaýan ýowşanyň ysy burunlara urdy.» (A. Gowşudow)

Goňursy I — ýakymsyz ýanyk ys (köne-sana esgi, rezin we ş.m. ysy hakynda) «Bir erbet ys bor goňursy.» (Dowan)

Goňursy II — goňra ýakyn reňk, goňras. «Goňursy mele reňkli skulpturalar ýoluň gýralaryny bezeýärdiler.» («Sowet edebiýaty» žurnaly)

Gorçy — garaköli bilen gazaky goýnuň garnuwyndan emele gelen goýun.

Gordurmak [gordurmok] — 1. Seret. **Gorgunlatmak**. 2. (göçme many) Pikirini bilmek, matlabyňy aňmak üçin gürl etmek. «Hyrslan baý gürründeşini gorduryp görmegi ýüregine düwdi.» (T. Taganow)

Gorgunlatmak [gorğunlotmok] — aty öz gorgunyna (seret. (paronim: **Gorgan**) *Gorgun*) sürmek, gordurmak, gorgulamak. «Boýun alyp ilin garmatyny, Gidip barýar gorgunladyp atyny.» (Saady)

Gorra [gorro] — 1. Seret. **Ingi 2.** «— Haýt, ony gorra edersiň, depip-depip. Haý, aýagyň başyňy iýsin.» (Ö. Nepesow) 2. Gorkak, bigaýrat, nalajedeýin ýaly manylarda ulanylýan paýyş söz. «Patyşanyň gorra, galyndy soldatlary-da şol möjekler ýaly ökje götererler hasap edýärdiler.» (B. Kerbabaýew)

Goruk [go:ruk] — hemişe heder edip ýören, çendenaşa seresap. ♦ **Goruga getirmek** — gorkuzmak, gözünin oduny almak. «Bir wagt Bekmyrat baý özüniň bir adamçy aýrysýnyň gözünü goruga getirjek bolup, ýaman uran ekeni.» (H. Derýaýew)

Goş I — ýer sürmek üçin azala goşulan öküz, ýaby ýaly mallar; azala mal goşup ýer sürmek usuly. «Bir goş ýabyň, kündän bolany bilenem, olardan peýdalanmak gerekdi.»

(N. Hojageldiýew) «— Galyň ýigidiň jany bilen deň görýän maly goşdan, döwekden çykarylyp, näçe gezek berildi?... Uruşam gutarsady, bizem dynsadyk!» (B. Kerbabaýew)

Goş II — çopan-çoluklaryň öri-meýdanynyň golaýyndaky wagtlaýyn bolýan ýeri, çalmar. «Çopanlaryň goşunda sen, Toý-meýlisiň başynda sen.» (Ý. Durdýýew)

Goşçy [goşşy] **I** — goş garawuly, sakçysy; meýdan goşunyň töwereginde bolýan (adam, haýwan) «Kenganyň şährinden gelip, Agalarma goşçy bolup.» («Ýusup-Züleyha»)

«Ýamana başçy bolynçaň, ýagşa goşçy bol.» (Nakyl)

Goşçy [goşşy] **II** — goş (seret. **Goş I**) bilen ýer sürüji, goş goşýan, goş sürýän adam.

Goşçy [goşşy] **III** (taryhy söz) — Türkmenistanda 1920-nji ýyllarda dörän daýhanlar birleşigi; şol birleşigiň başlygy. «Ezilen batragy ýygnap daşyna, Suw ýerine şerbet içiren goşçy.» (Mollamurt) «— Jaý maslahat, goşçy, — diýip, Gylyçly golak maňkalady.» (A. Atajanow)

«1926-njy ýylyň başlarynda «Goşçy» daýhan birleşiginiň agzasy Berdimuhamet Annaýew şol wagtlar... üç aýlyk kursa diňleýji edilip alynýar.»

(«Türkmenistanyň Prezidentiniň Arhiw gaznasýndan»)

Goşlamak [goşlalomok] — 1. Ulag mallarynyň birini münüp, beýlekisini ýanyň bilen idip gaýtmak, idip gitmek. «Görogly Galandaryň atlaryndan gowy bir aty saýlap alyp, Öwezi mündürdi, ýene adama bir aty hem goşlap aldy.» («Görogly») 2. (göçme many) Iki sanysy bolmak (at, ulag, mal) «Ýigidiň bolsa döwleti, Goşlap gezse bedew aty.» («Görogly»)

«Guralňyz üpjünläp, öküzňiz goşlaň, Ýap gazyp, pel çekip, ýeriňiz işläň.» (Mollamurt) 3. (göçme many) Ýoldaşlyga almak, howandarlyga almak. «Zähmetkeş ýoksulyň önüni başlap, Daýhany özüne çek, özüne goşlap.» (Mollamurt)

Gotaz [gotoz] — uçlary pürçüklü, düwmeli seçek (bezeg üçin) «Nepes diýer, meger, aýny ýaşynda, Gara gotaz, altyn gupba başynda.» (Mollanepes)

Gowalç [gowolç] — 1. Içi boş, içi paklaw. «Soňra ony ojar ýakylyp, kemsiz gyzdyrylan çägä gömmeli. Hamyry deşen ýeriňize ortasy gowalç gamyş oturtmaly, sebäbi, onuň içi gaýnanda, bug şondan ýokaryk çykar.» («Bereketli türkmen saçagy») «Bu hadysa gowalç düzülen dag jynslarynyň içinden ýerasty suwlar syzylýp geçende ýüze çykýar.» (N. Tatow) 2. Gowuz, doly däl.

Gowaldan [gowolloň] — jorapsyz, dolak dolanman. «Ýanynda ýaragam ýok, gowaldan çokaýly çykypdyr.» (N. Hojageldiýew) «Ol dolak dolanmaga-da howlulgyp, ädigini

gowaldaň geýdi.» (B. Pürliýew)

Gowşut — iki ganatyň (tärimiň) birleşýän ýeri, gowuşýan ýeri, bagyş.

Goýazy [goýozy] — salykatly, agras; pähimli, manyly. «Onuň ýognasrak, goýalan bal ýaly sogup çykýan, sagdyn, ýöne diýseň mylaýym, goýazy sesi bardy.» (Gurbanguly Berdimuhamedowy «Älem içre at gezer») «Her bir işde ýaş nesliň edep-tertibiniň goýalmagynda ýaşulularyň tejribeleri, goýazy pikirleri elmydama gerek.» («Güneş» žurnaly)

Goýry [goýy] — 1. Goýy, aňyrsy görünmeýän, küti. (esasan, kölge, tüsse, bulut hakynda) «Ýerden göterilen goýry tozan bolsa ýelsiz howada asmana sepleşýärdi.» (B. Kerbabaýew) «... miweden garnyny doýrup, saýanyň goýry ýerinden uklap galandyr.» («Görogly») 2. (göçme many) Seret. **Goýazy**. «Allaň ýüklän ýüki her hökümdara: Salmaly Ýslama ol goýry saýa.» (Mahmyt Zamahşary)

Goýun — gujak, goltuk. «Razy men öldürse bu gün, Goýnundaky nary bilen.»

(Mollanepes) «Kempir özün gyz saýar, Emma goýny buz bolar.» (Magtymguly)

Gozak [gozok] — tara çukury, taranyň aşagyndaky aýak sokulyp oturylýan çukur. (Argaç geçirmek üçin, erişleriň arasyny açýan güläni herekete getirýän üzeňniler (gülebagy) gozagyň içinde ýerleşýär) «Aýaklaryny gozagyň içine sallap, taýly gezek mäkini erşiň içinden saga, çepe geçirýär.» (Ç. Aşyrow)

Göbe [gö:vö] — köwüş ussalarynyň köwüşün tikin ýerleriniň üstünden urup tekizlemekde ulanýan bir tarapy ýasyja, bir tarapy keltejik tutarly çekiji.

Göç — öý-öwzarlaryny, goş-golamlaryny ulaglara ýükläp, (seret. **Gerege**) maşgalasy bilen bir ýerden başga bir ýere göçüp barýan ýolagçylar («göçmek» sözünden) «Iner, maýa, meşik, mytara, azyk şaýyny tutup, baba ilkaşam göçüni ýola saldy.» («Görogly») ♦

Göçün geçip barmak — gaty howlukmak, gyssanmak.

Göhert [göhört] — inerden gaýan, arwanadan bolan erkek mal. «Göhert çöküp, ýüki galsa meýdanda, Mazlamasyn hatardaky ner çeker.» (Magtymguly) «Hyrsan adamçy göhert ýaly dübledi.» (R. Esenow)

Gökjek [gö:kjök] — gözel, owadan, ýaş. Nebsiň aýdar: «joş bolsam, Gökjeklere duş bolsam.» (Magtymguly) «Gyzyň gökjegini, tokuzlama çargab, çuha hanlar hany Baýyndyra penjek çykardylar.» («TD-iň gadymy sözlüğinden»)

Gölermek [gölörmök] — çäşermek, ölmek (haýwan hakynda) («göleg» sözi bilen kökdeş söz) «Enekütiniň bu wagt etlek kir basan gara ýüzündäki eňşişini göleren göläniňki ýaly, jögi gözlerini... şol oturyşyna doňduragada — ynha — diýip, görkezäýmeseň, dilde aýdyp, hat-da ýazyp suratlandyrmak hiç mümkin däl di.» (H. Derýaýew)

Gömeý, göneý [gömöý, gönöý] — diliň çykýan ýeri, düýbi. «— Emma perişde ýaly balama, bigünä halyna, diliňi ýetirseň, diliňi gömeýininden sogrup, itlere bererin.» (Ö. Nepesow)

Gömi [gömi] — ujuna demir we ş.m. berkidilip, ýere gömülýän zynjyr, gazyk. ♦ **Gömi ýaly** — toýa, ýasa gitmän, ile çykman ýören öýdeçi adam.

Gömüsge [gömüsşö] — 1. Gizlin saklamak üçin ýere gömlen hazyna, baýlyk; önden toplanylyp goýlan mülk, hazyna. «Näçe köwlese-de gömüsgesine gabat gelmändir.» (H. Jumaýew) «Meret sorag edenleriň gepinden gömüsge barada olaryň hiç zat bilmeýändigini, onuň diňe belediň roluny ýerine ýetirendigini aňypdyr.» (H. Jumaýew) 2. (göçme many) Ogryn edilip, ýaşyryn saklanylýan jenaýatçylykly iş, pyssy-pyjurlyk. «Sen,

eden gömüsğan üsti agtarylanda, dürli haýýarlyga tutunýarsyň, eden hyýanatyňy başganyň üstüne atmaga çalyşýarsyň...» (B. Kerbabaýew)

Gön [gö:n] — aýakgap we ş.m. tikmek üçin işlenen ham, deri.. «Dogry, kakam gön söwdasynam eden bolýa...» (A. Atajanow)

Gönjük [gö:njök] — 1. (zergärçilik) Aýallaryň köýneginiň yaka nagşynyň aşak başyndan dakynýan pişme görnüşli kümüş bezeg şaýy. Gönjügiň deň ýarsyndan aşaky üçburç tarapyndan zynjyrjyklara baglanyp, şelpeler ýa-da düwmeler asylýar. «Gelin-gyzlar üýşübän, Atyşalyň monjugy. Ýaryn gören dakynsyn, Dagdan bilen gönjügi.» (Halk döredijiliginden) «Onsaň ol ýakasyndaky kümüş gönjügi sypyryp, Aýpiniň eline tutdurýar.» (A. Welsaparow) 2. Keçä, hala salynýan nagşyň bir görnüşi. «Älemi älem ýüzi, Gönjügi durnaň gözi.» (Halk döredijiliginden)

Görüm — edep-ekram, tälim, tertbiýe; nusga, nemuna. «Gyz eneden görüm görmese, öwüt almaz.» (Nakyl) «Halaýykda görelde ýok, görüm ýok, Baýlarynda sahatat ýok, berim ýok.» (Magtymguly) ♦ **Görüm görülmek** — edep-ekramyna, görüm-görelmesine, ahlagyna synyň oturmak, ondan kanagatlanmak. «Yzzat, hormat syn etmegin, Görüm görülmegen ýerde.» (Magtymguly)

Göş [gö:ş] (ýerli gepleşik) — et. «Nala çeker zaryn-zaryn, It, eger, göşden aýrylsa.» (Şeýdaýy)

Göwde [göwdö] — göwre (adam göwresi) «Göwnüm onda göwdäm munda.» (Nakyl)

Göweç [göwöç] — altyn-kümüş eretmek üçin oda durnukly bolan gap. «Gazan ýok ýerinde göweç hem gazan.» (Nakyl)

Göwek [göwök] — goýun, geçi biwagt höwürden çykmazlyk, çaknyşmazlyk üçin, tekäniň, goçuň garnynyň aşagyna tutulýan keçe, halta. «— Balaklaryna seret, goýnuň göwegi ýaly syrtlaryny zordan ýapýar.» (B. Kerbabaýew)

Göwerseň [göwörsöň] — suw degirmeninde perli topuň (perigiň) hereketini geçiriji wal.

Göwher [göwhör] — seret. **Dür.** «Balyklar göwher daşlaryny tapman, alaçsyz çümüp gidipmişler.» (Ertekiden)

Göwşül — reňki gidip könelişen, geýlen. «Mahmyt sal-sal göwşül eşikli... oglandan nazaryny aýrasy gelmedi.» (O. Ödäýew)

Göwüsbent [göwüsvönt] — bezeg üçin atyň göwsüne atanaklaýyn dakylýan ýüzi kümüş şaýly ýasy gaýyş, alagaýyş. «Ilki bilen onuň gözleri göwüsbendiniň kümşi ýaldyrap duran dor atyň ýer peşeyän aýaklaryna düşdi.» (B. Seýtäkow)

Göýemek [göyömök] — düýelere azar bermez ýaly, mes erkegiň başbagyny pugta çekip, duşalgy aýagyna daňmak, başyny galdyryp basyp bilmez ýaly etmek.

Göýi [göýü] — gurulgy ak öýüň uklarynyň ýokarky egmegräk yerinden biri-birine dartdyryp bekermek üçin ýüp, uk ýüpi.

Göýünmek [göýünmök] — adamkärçiliksiz hereketleri, nogsanlyklary, nädürs, harsal edilen işleri we ş.m. görüp, janyň ýanmak, köýüp-bişmek, aşa gynanmak. «Görme-de, göýünme-de.» (Atalar sözi)

Gözara [göza:ra] — 1. Galany goraýjy mergenleriň ok atmagy we ýagynyň hereketlerini synlamagy üçin, galanyň diwarlarynda, diňlerinde goýulýan deşik. «Ähli Orta Aziýa galalarynda bolşy ýaly, duşman gala aralaşan pursatynda dowamly goranmak üçin niýetlenen şol aýmançalarda gözaralar goýlupdyr.» (N. Hojageldiýew) 2. (göçme many) Agyldaky dowarlaryň kellesini çykaryp, ot-iým iýer ýaly goýulýan deşik.

Gözet [gözöt] — görnüp duran ýer, ön ýüzi. «Garybyň maly gözedinde.» (Nakyl)

Gözetçi [gözötçü] — gözegçi, sakçy. «Patyşanyň gözetçileri: «Gaýry ýurtdan ýedi-sekiz sany atly geldi, habarçymy, nämedigini bilemzok» diýip, patyşa habar berdiler.» («Görogly»)

Gözetlemek [gözötlömök] — 1. Seretmek, bakmak, garamak. «Agaýunus-a tamasyny üzüpdür, bolsa-da artlaşyklysy barmyka diýip gözetläp durýar.» («Görogly») 2. Garaşyp durmak. (Kime hem bolsa birine gözetläp duran ýaly görünýärdi)

Gözgi [gözgü] — yüz görülýän aýna. «Bir gözgüde bary edilmiş beýan, Gaýypdaky syrly görüner aýan.» («Perhat we Şirin»)

Gözlemek [gözlömök] (gepleşik dili) — bakmak, seretmek, nazar salmak. «Engam berip, ony ýagşy göreýin, Tä gelinçä, ýolun gözläp duraýyn.» («Görogly») «Seýil бага bardym yzlap, Geçip gitdi ogryn gözläp.» (K. Gurbannepesow)

Gözügara [gözügara] — mätäç, zar, tamakin. «Düşünýän, kyndyr, ýigitkäň bardygynam bilmedik çagalaryňa gözügara, mätäç bolup ýatmak.» (H. Amangeldiýew) «Meniň şu bolşumda-da, olaryň ýene maňa gözügara.» (B. Kerbabaýew)

Guba [guvo] — 1. Altynsow reňkli, aksowult-goňur reňk. «Men guba düýäni berdim-de, kitaby alyp gaýtdym.» (N. Saryhanow) «Ulgam-ulgam ýatan guba çägede, Aýakýalaň oýnan yzlarym galdy.» (Aýdymdan) 2. Ak, owadan. «... bu guba gyzy sen däl-de, ol seni tapandyr.» (B. Kerbabaýew) «Guba juwan, guwanmagyl görküňe, Gojalar sen, görküň ýüze myhmandyr.» (Magtymguly)

Gubar [guva:r] — 1. Çañ, tozan. «Aryş nala etdi we: «Eý, Taňrym, magraç gijesi dostum Muhammediň köwşüniň gubaryny ýüzüne sürtersiň» diýip wada edipdiň. Men mundan umydygärdirin.» (Rabguzy) 2. Garalyp, buldap durma; duman (howa hakynda) «Şejer görki bar görüner, Ýol görki gubar görüner.» (Şeýdaýy) ♦ **Göwnüňe (kalbyňa) gubar çökmek** — gaýgyly, hasratly bolmak, tukatlanmak. «Eger, çökäýse-de kalbyňa gubar, Ony dargydara janköýeriň bar.» (Saady) **Göze gubar inmek** — gözün ümezläp duran bolmak, aýyl-saýyl etme kynlaşmak. «Segsenimde gubar indi gözüme.» (Magtymguly) «Ýyllarmy geçirdim bikär gözlegde, Tapdan düşdüm, gubar indi gözlerme.» (Jelaletdin Rumi)

Guçmak [guçmok] — gujagyňa gysmak, gujaklamak. «Şabähram diýr, Balahusnuň Inçe bilin guçan menem.» («Şabähram») ♦ **Gara ýer guçmak** — ýogalmak, dünýäden gaýtmak, ýer düýnemek. «Tahyr diýip, ahyr gara ýer guçup, Yşk ýolunda garyp ölen, Zöhre jan!» (Zöhre-Tahyr)

Gul — ýesir düşen keseki ýurtly erkek kişi, ýesir edilen ogul çaga; şeýle adamyň nesli, şondan gaýdýan neberi. «Eşegi ýal öldür, guly — hyýal.» (Nakyl) «Gul ogly beglik islär, beg ogly gulluk islär.» (Nakyl) «Taldan taýak etme, guldanda aşna tutma.» (Nakyl)

Gulaç [guloç] **I** — argajyna gylyç bilen kakylp dokalýan we gap etmek üçin peýdalanylýan irimçik mata. «Ol uzyn gijesi bilen ik egrerdi ýa-da gulaç dokardy.» (N. Saryhanow) «Aksona çuwal, suwluk torba üçin dokap kesen gulajyny düýrläp gaýyn enesi Halbikäniň önüne atypdy.» (M. Seýidow) «— Ine, geýýänimiz gulaç — diýip, köýnegini görkezdi.» (A. Gowşudow)

Gulaç [guloç] **II** — iki goluňy gerenidäki uzynlyk ölçegi. **Gol aç** işliginden ýasalan söz. «Şol guýularyň her biri on-ýigrimi gulaç bolup, çarwa mallary şol guýulardan suw içýärdi.» (B. Kerbabaýew)

Gulajyn [gulojun] — iki ýaşyndaky tüwe. «Şondan soň Orazgeldi bir hepde-on gün geçip-geçmänkä, ýagşy ýelni doluşan, bogaz bir gulajyny arabasyna tirkäp geldi.» (A.

Allanazarow) «Gulajyn gözün süzmän, buga ýüpün üzmez.» (Nakyl)

Gulak — 1. Suw akýan ýapdan bölünip gapdala sowulýan ýabyň sakasy. «... kinji pele baka gulak açýar.» (A. Gowşudow) 2. Gök ekinleriň ilkinji ýapragy.

Gulaktoz [gulokto:z] — gulagyň yz tarapy. ♦ **Gulaktozuna ýapmak** — gulak çekgesine we gulagyň düýbüne şarpyk urmak, ýapmak.

Gulgul, gulgula [gulğul+o] — gykylyk, zenzele, gowga; her hilli howsalalary döredýän gürrüň, başagaýlyk. «Ki şemşir gola alyp münse Döldül, Düşedir kowmy kapyrlarga gulgul.» («Hikmetler») «Bir kör öýlenipdir bedroý maşgala, Bedroý aýal ökde eken gulgula.» (Jamy) 2. Uly dabara. «Ne gulgula hem diwanlar guruldy, Ança şahy sahykpyran geçipdir.» (Magtymguly)

Gulla [gullo] — 1. Dagyň iň beýik depes. 2. Beýik bina, beýik jaý. «Luw ýylynda düşdi magraç gullasyna, Byrag münüp çykdy arş pellesine.» (Magtymguly) 3. Käbir jaýlaryň depesinde salynýan kiçijik jaýa meňzeş çykyndy.

Gultunmak [gultunmok] — bir zatdan hantama bolup ýuwdunmak, emenmek, ymtylmak, umydygär bolmak, garaşmak, ät galmak. «Sen-ä ýaş gyzy bägirdip ýatmaly, menem gapdalynda gultunyp ýatmalymy?» (B. Seýtäkow) «Emma tiz-tizden agzynyň suwuny süpürýärdi, gultunyp ýuwdunýardy. (B. Seýtäkow) «Ol gözünü ýene-de tabaga dikip, gultunda-da: — Alyň — diýdi.» (B. Seýtäkow)

Gulunlamak — baýtalyň çagalamagy. «Guzlapdyr diýmezler, gulunlapdyr diýerler. Baýtala şeýle diýilýändir — diýip...» (N. Hojageldiýew)

Gumbaýrak [gummaýrak] — ýumşak, pytrap ýatan çägesow toprak. «Soňra suwy özüne çekip, gumbaýrak palçyk ýaly şar-gara bolup galdy.» (H. Derýaýew)

Gumgan [gumğon] — boýny, jüründigi uzyn we jüründigi öňe egmegräk gadymy mis kündük; suw gaby. «Ondan soň Ýusup alaýhyssalam mulukana (şahana) serpaý geýip, gumgan, silapça (akydylýan) alyp, bularyň gollaryn ýuwduryp, hyzmatda boldy.» («Ýusup-Züleyha»)

Gumhana [gumha:na] — seret. **Gumra**. «Soňam ol özünden gorkan kirpiniň eýýäm ýaba ýetip, suwa sallanyp barýanyňy görüp, onuň heläk bolmagynyň mümkinligini pikir edip, pilini uzadyp, onuň gumhanasy bilen kirpiniň ýoluny kesdi.» (A. Allanazarow)

Gumra [gumro] — pil sapynyň aşaky ujunyň gutarýan ýerinde sapyň ujy girer ýaly piliň iç ýüzünde köwerilip duranja demir, gumhana.

Gumralaýyn [gumroloýun]: **gumralaýyn guýmak** — gazanyp juda köp mukdarda girdeji salmak, düşewünt etmek (hojalygyňa we ş.m); aşa köp guýmak. «Gumralaýyn guýup duranyň bolmasa, para-peşgeş berib-ä ýerleşdirip boljak däl.» (T. Jürdekow) «Taňry zehini onuň gursagyna gumralaýyn guýupdyr.» (A. Welsaparow)

Gumursga [gumursgo] — 1. Garynja. «On sekiz müň älem birle daglary, Gurt-gumursga hem bilbil-u zaglary.» («Babaröwşen») «Ol gedaydan patyşa çenli, guş-gumursgadan öz ýagdaýyna laýyk, çybyndan Symruga çenli ählisiniň öz ýagdaýyna laýyk yrsgalyny berýär.» («Türkmenleriň nesil daragty») 2. (göçme many) Mähellä we sürä aýdylýan söz. «Ol ýer adamlardan gumursgady.» (Edebiyat)

Gunan [gunon] — iki-üç ýaşyndaky erkek taý, ýaş at. «Ertesi şa Aýazhany çagyryp: — Bir gunan atym bar, göreli baryp.» (B. Seýtäkow) «At alsaň, gunan al, düýe alsaň, inen al.» (Nakyl)

Gunança [gunonço] — iki ýaşyna ýetmedik erkek taý, gunanlyga ýetişmedik ýaş at. «Ýylkyban — çopan ýylkyny tükelläp görse, jeren baýtal yok, bir gunança ýok.» («Görogly»)

Gunduz [gunnuz] — tokaýlykdaky derýalarda ýaşaýan we balyk, leňneç, gurbaga ýaly jandarlar bilen iýmitlenýän (umumy bedeniniň uzynlygy 128 sm. çenli, yzky aýaklarynyň syňraklary gerbili (ýüzgüçli), läbikden, agaç şahalaryndan ýasanan zürrük öýleri bolan) gymmat baha derili süýdemdiriji haýwan (bobr) «Läle adyň Gyrmýzy, Saçyň derýa gunduzy.» (Hüwdi) «Gunduzyň başyna derisi ýeter.» (Nakyl)

Gunt — gurşun. ♦ **Gunt düşen ýaly** — juda agyr, saldarly.

Gurra [gurro] — gumalakdan, çörden peýdalanmak, köne kitaplary açyp agtarmak, kartdan, dürli-dürli çöpjagazlardan peýdalanmak we ş.m. arkaly geçeni, geljegi bilen bolmaklyk usuly, täri, ýoly, pal. «Pala, gurra uýmak, ynanmak düýşe, Dogaça — utanmak, gahar — derwüşe.» (Zelili) ♦ **Gurra atmak (taşlamak)** — gurradan peýdalanyp pal atmak, bilgiçlik etmek, täleýe garamak. «Ýaşymyň soňunda ataýyn gurra, Nesip etse, garry gurda ýaş berre.» (Kemine) **Gurrasy duşmazlyk (gowuşmazlyk)** — işi paşmazlyk, şowlamazlyk. «Biz-ä haýran. Gurramyz duşman geçdi.» (N. Baýramow)

Gurrandaz [gurronna:z] — palçy. «Müneçjimler kitap açyp, gurrandazlar gurra salyp başladylar.» («Görogly»)

Gurruk — «gury» sözi bilen kökdeş söz bolup: 1. Ulanylmaýan, suwy çekilen taşlandy guýy. «Gara garnyň bolsa gaýgyň-aladaň, Gurruga gaçsaňam tapdyr bir mydar.» (K. Gurbannepesow) 2. (göçme many) Süýdi juda az berýän, süýdi çekilen, süýtsüz (sygyr we ş.m. haýwan hakynda) «— Aşyr dogry aýdýa. Daýhany saga-saga gurruk sygra dönderdiňiz.» (B. Kerbabaýew)

Gursakça [gursokço] **I** — guşaklygyňdan ýokaryňy ýapýan içine pagta, ýün salnyp, galňadylan ýeňsiz ýyly geýim. «Düýäniň ýününden ellik etseň, egniňe islendik görnüşde: uzynly-gysgaly, ýeňli we ýeňsiz gursakça örüp geýseň, saglygyňa peýdaly.» (O. Kulyýewa)

Gursakça [gursokço] **II** (zergärçilik) — 1. Gelinleriň bütin döşüni tutup duran kese ýatan pişme görnüşli, şelpeli bezeg şaýy. «Altyn gursakçasyn dakynyp asman, Ýere şöhle salýar, yzyny kesmän.» (Nurberdi Pomma) 2. Atyň döşüne dakylýan bezeg şaýy.

Gurt — togalap, kökejik görnüşe getirip, guradylan süzme, guran tokga süzme. «Bir Kör garga pel-pelläp, Gonýar gurduň üstüne, Çopan bilen aýaly, Tutýar muny dessine.» (A. Kekilow) ♦ **Gurt etmek** — puly, zady sowup, harçlap gutarmak.

Gurt [gu:rt] — 1. Ite meňzeş ýabany wagşy haýwan, möjek, böri. «Koý balasy mäleý-mäleý köpeler, Gurt balasy uwlaý-uwlaý tükener.» (Nakyl) 2. (göçme many) Güýçli, gurply; rehimsiz, ganojk; adalatsyz. «Gurduň gudasy köp, Tilkiň — dosty.» (Nakyl) «Gurt ýüzi «mübärek.» (Nakyl) «Kim gurda ynansa goýun bakmagy, Şo bolar adamyň in bir akmagy.» (Jelaletdin Rumi)

Guruh, guruh [guru:h] — topar, bölek; jemagat. «Ahyretde yüz ýigrimi sap bolar, On iki guruh edip sürse gerekdir.» (Magtymguly) **Guruh-guruh** — topar-topar, bölek-bölek. «Mejnunyň gazalyny ýat tutup, gören halaýyklar guruh-guruh gelip, ýazyp alyp, okap, öwrener erdiler.» («Leýli-Mežnun»)

Gurultaý — bir uly guramanyň, belli bir topara degişli ilatyň we ş.m. wekilleriniň jemgyýetçilik-syýasy ýa-da ylmy häsiýetli ýygnaýy. «Halk deputatlary prezident

B.Ýelsiniň garşysyna durmak üçin özleriniň nobatdan daşary gurultaýyna ýygnandylar.» («Dünýä taryhy» okuw kitaby) «Gurultaý ynamly gylawuny artdyrdy.» (A. Atajanow)
Gussal [gussa:l] — seret. **Babaly.** «Gussal golun çyzňaýyp, Jesedimi kyldy päk.» (Magtymguly)

Guşgun [guşgun] — 1. Howut, gaňňa öňe süýşmezlik üçin, guýrugyň aşagyndan aýlap, howuda, gaňňa berkidilýän ýüp. «Guşgun guýrukda, uýan agyzda.» (Nakyl) 2. (göçme many) Otyrýer, syrt. «Assa gaçan namart, guşguna bereket.» (Nakyl) ◇ **Guşgunyň göterilmek** — ýola düşmäge meýilli bolmak, ýola hyýallanmak. «Tyllany görensoň, kempiriň gitmäge guşguny göterildi.» («Görogly»)

Guşluk — 1. Günün dogandan soň, galyp guşuň uçýan belentligine barýan wagty, çäş wagty. «Gün guşluk galandan soň, yzlaryna seredip görseler, ynha, bir uly tozan göründi.» («Görogly») «Ýañja-da guşlukdy, bolupdyr öýle, Sen diýdiň: «Pylan jan, gaýdaly öýe.» (K. Gurbanpesow) 2. Ogurjaň gabat garşysyndaky tarap, günorta-gündogar tarap. «Ondan soň ol Gowşut hanyň galasynyň gündogaryndan aýlanyp, guşluk tarapyna geçýär.» («Türkmen hanlary we serdarlary»)

Gut I — bagt. «Gonakly öýe gut geler.» (Nakyl) «Owlak dogsa, oty bile, ogul dogsa, guty bile.» (Nakyl)

Gut II — gulagyň içine ýygnanýan kir, hapa.

Guwwas [guwwa:s] — suwuň çuň ýerlerine ýüzüp baryp bilýän, çümüji (wodolaz) «Belki-de siz bilýänsiňiz guwwasyň, Dür tapmak ugrunda edýän yhlasyn.» (Jelaletdin Rumi) «Onda guwwas bolup, ýüzmeli boldum.» (Magtymguly)

Guýende [gu:ýenne] — gürrüň beriji, aýdyjy, gürrüňçi. «Eger, sen bolsaň güýende, Sözüň sözlegin jaýynda.» (Aryf) «Söhbetiňde guýendeler ýetilsin, Her tagamňa sansyz şerbet gatylsyn.» («Görogly»)

Guýma [guýmo] — takyra ýagan ygal suwlary ýygnanýan peslik, uly kak. «Ýene-de bir bellemeli zat, giň takyrlardaky suwlaryň çar tarapa agyp gitmezligi üçin, öňüne böwet basylan kaklar hem bolupdyr. Bu kaklar guýma kak hem-de öňaldy kak diýlip atlandyrylypdyr.» (A. Baýramgeldiýew)

Guýtak [guýtak] — guýa meňzeş tebigy çuň oý ýer.

Guzaý [guzoý] — dagyň, depäň we ş.m. gün düşmeýän tarapy, güneýiň garşysyndaky tarap. «Guzaýynda arçalar, Güneýinde ter çemen, Ruhubelent gaýalaň Al-asmana ser çeken.» («Edebiýat we sungat») «Garşydan şemal össe, guzaýdan gar aýrylar, Arada rakyp gezse, söýgüli ýar aýrylar.» (Halk döredijiliginden)

Güdaz [güda:z] — ergin, eredýän; ýakýan, ýakyjy. «Belent daglar, belentligňe buýsanma, Güdazda suw bolan zer dek bolar.» (Magtymguly)

Güftar [güfta:r] — söz, gürrüň. «Gelmedi bir hat-galamyň, güftaryň, Azaby-kyýamat — çeken azabyň.» (Zelili) «Ol ýigide haýwan diýrler, Şirin güftary bolmasa.» (Magtymguly)

Güjeň [güjөн] — kemanyň (oglanjyklaryň toýnuga rezin dakyp atýan ýaragy) toyun palçykdan ýasalan togalak monjuk şekillije oky, göjek. «Ýigitler kakmaçdan dişläp... garynlaryny güjeň ýaly etdiler.» (H. Amanow)

Güjeňlemek [güjөнlөmөk] — 1. Ýaý bilen güjeň atmak. 2. Bir zady görkezip, bermän, dadyrman, ymsyndyryp goýmak, serençlemek; mazamlamak. «Bäş ýuwan köýnegi, solan şineli... Güjeňleýär aýbygadym jerçiler.» (B. Hudaýnazarow)

Gülap [göl:p] — gül süwy, gülden ýasalan atyr. «Soňam ony aýasynda owkalap, Sürtdi endamyna çalan dek gülap.» (Jelaletdin Rumi)

Gülber [gülvär] — ýörite edilen ýüp halkalaryndan elleri geçirip, arkada göterilýän ýük, paty-puty. «Sende dert ýok. Hany, gülberini süýre.» (K. Gurbanpesow) ◇ **Gülberini arkasyna daňmak** — kowup goýbermek; işinden, eýeleýän wezipesinden boşadyp kowmak. (Baý öz batraklarynyň gülberini arkasyna daňypdyr) **Gülberini götermek** — goşuňy götermek, göçüp gitmek. «Gyş göterýä gülberin, Ýaz göterýä güllerin.» (Edebiýat)

Güle [gülö] **I** — seret. (paronim: **Palan**) *Palana*.

Güle [gülö] **II** (dokmaçylyk) — tara gozagynyň içindäki üzeňnisini (güllebagyny) aýak bilen basmak arkaly herekete getirilýän we argaç geçirmek üçin, erişleriň arasyny çalşyryp açmak hyzmatyny ýerine ýetirýän gural.

Gündeş [günnöş] — seret. **Güni**. «Gündeş — başa daş, göze — ýaş.» (Nakyl) «Günüm üçin köýýän, gündeşimiň oglanyny «söýýän.» (Nakyl)

Güneý — dagyň, depäniň, baýryň, gün düşýän tarapy, ilersi, guzaýyň garşysyndaky tarap. «Güneýleri bardyr ýaşyl ýylakly, Çopanlary bardyr egri taýakly.» (K. Gurbanpesow)

Güni [günü] — iki we köp aýallynyň aýallarynyň biri-birine bolan garyndaşlyk gatnaşygyny aňladýan söz. Gün-güzerany şarikli, durmuşy birmeňzeş diýmegi aňladýan «gündeş» sözünden gysgalan söz. «Günüm üçin günim ogluny allalamaly bolýar.» (Nakyl) «Güni günüsiniň ölümünü dilär.» (Nakyl)

Günlükçi [günlükçü] — gündelik edýän işine görä hak alyp işleýän işçi, hakynatutma işçi. «... ýumşa iberen bir günlükçisine garaşýan ýaly garaşypdy...» (A. Kekilow)

Güň — 1. Dilsiz-agyzsyz galan. «Dil bilenler güň bolupdyr, Altyn, kümüş zeň bolupdyr.» (Magtymguly) 2. (göçme many) Dürli sebäbe görä aňkasy aşan, huşy giden, aňkaw. «Ýüpegi harlasaň ýüň bolar, heleýi harlasaň — güň.» (Nakyl)

Güpbi [güpbü] — içine pagta salnyp syrap tikilen gysga we galyň daşky eşik. «— Hany, oglum, donuňy çykar-da, şujagaz güpbüni geýip gör — diýdi.» (B. Kerbabaýew)

Güpjek [güpjök] — togalak süýri ýassyk. «... kyrk Buldur begleri ýapynjany taşlap, güdüri güpjegi tirseklerine taşlaşyp, ýaglyk bilen ýüzlerini sypalaşyp otyrýarlar.» («Görogly»)

Gürbe [gürvö] — pişik, ýabany pişik. «Gürji, gürbe menden ozmaly boldy.» (Zelili) Tassyklaýjy mysal: seret. **Muş**.

Gürleňgüjük [gürlöňňüjük] — ürpek ýerde guýguç şekillije öý edinip ýaşaýan möjejik. ◇ **Gürleňgüjük ýaly** — 1. Öýden çykmaýan, hiç ýana gitmeýän; dünýeden bihabar. «Ol gürleňgüjük ýaly öýünde oturyp, bolgusyz pikirleri başdan geçirýärdi.» (N. Altyýew) 2. (göçme many) Gulagy agyr, ker, eşitmesi kyn.

Gürlük — gaňnanyň ýanagaçlaryny birleşdirýän egri agaç, demir. «Ol gürlükden asylgy jürdegi çözüp aldy-da, agzyna suwy basdy.» (N. Hojageldiýew) ◇ **At eýeriniň art gürlüğini dilemek** — berip bilmejek zadyny soramak, ulanmak üçin özünden başga adama ynanmajak zadyny dilemek; namysa goýjak zadyny talap etmek. «— Sen bilmesen, men bilýän, Köse, ol bitirer ýaly zat dilemez, eýeriň aýat gürlüğünü dilär.» («Görogly») «Ajylaşjak dost at eýeriniň art gürlüğünü dilär.» (Nakyl)

Gürmetop [gürmötop] — toýuň ahyrynda ýakyn aralyga köp at goýberilip geçirilýän jemleýji çapşyk.

Gürpbasdy [gürpbassy] — duzak hökmünde edilýän, üsti bilinmez ýaly edilip ýuka basyrylýan çuň çukur, garym. «Olara dumly-duşda Öwezmyrat batyra tor hem gürpbasdy gurmagy, her edip, hesip edip, ony gola salmagy tabşyrdylar.» (A. Gowşudow) ◇

Gürpbasdy etmek — düýdansy ele salmak. «Jara balyk tutmaga baran wagty üstüni basyp, gürpbasdy etmek hyýalyňa mündi.» (K.m. Ataýew)

Gürzelek [gürzölök] — gabarasy uly, gaba, güri (sakgal hakynda) «... gürzelek uzyn sakgally adam Bekmyrat baýyň gumly garyndaşydy.» (H. Derýaýew) «... burnuna syrtdaşyp münäýmeli, gürzelek sakgaly... ýaşuly öý eýesiniň sözünü böl-di.» (H. Derýaýew)

Gürzi [gürzü] — sapyndan tutup goluň güýjüne urulýan uýy diş-diş tommaýly gadymy söweş guraly. «Gürziniň agramy bir ýarym batman bolup, sapynyň deşik ýerinden deriden ýasalan kemer geçirilipdir.» («Körogly»)

Güsbert [güsvönt] — goýun. «Boz güsbent, gyr ýylky, gara gäwmişli.» (Magtymguly)

Güwş [güwüş] — gulak. «Namart şonda ýere döner, Güwşi salyk hara döner.» (Zelili) «Dokuzynjy Maýda Ýeňiş ýel berip, Dakdy güwşümize şöhrat gülünü.» (Nurberdi Pomma)

Güzer [güzör] — suw akýan ýabyň ýalpagrak ýeri, olum. «Bular bir güzere baryp ýetdiler, Gizliginje ýerde bukup ýatdylar.» (Ata Salyh)

Güzerlemek [güzörlömök] (gepleşik dili) — bir işi bir ýüzli etmek, işi gutarmak. «Merde bersen aşyňy, güzerlär seniň işiňi, Namarda bersen aşyňy, gowgaýa goýar başyňy.» (Nakyl)

Güzeşt [güzöşt] — geçme, geçiş, ötme, ötüş. «— Dönüğe güzeşt bolmaz! Hany, içeri gireli.» (O. Ödäýew) ♦ **Güzeşt eýlemek (etmek)** — 1. Geçmek (wagt, ömür) 2.

Bagyşlamak, günäni ötmek, hatany geçmek. «Hormatyna Ahmetniň, Günähim güzeşt eýle!» (Magtymguly)

Gyçyn — deňizde kybladan öwürýän ýel.

Gyjyt [gy:jyt] — etmişini, aýybyňy, şowsuzlygyňy ýüzüne basylp, igenlip aýdylýan söz, teýene, gyjalyt, nägilelik. «Japbak Ýapbagyň ýüzüne gyjyt bilen seretdi.» (B. Kerbabaýew)

Gyk [gy:k] — goýun, geçi, düýe ýaly gäwüş gaýtarýan haýwanlaryň ön iýen zadyny gäwüşemek üçin, ýañadandan agyz boşlugyna getirýän bölegi. ♦ **Gygyny pürkmek** — bir zada gahary gelip ýa-da jany ýaraman, näsypaýy geplemek, çöwjemek. «— Hudaýberdi, seniň gygyň ajapdyr welin, eýgilige däl-dir.» (H. Derýaýew)

Gyl — zynjyr. «Kapyrlar gelip, şazadanyň gol-aýagyn baglap, boýunlaryna gyl salyp, şa Ankanyň aldyna alyp geldiler.» («Zeýnelapap») «Nida gelgeý melaýyga zynjyr salgyl, Gyllar dakyp, magşargähe alyp bargyl.» («Hikmetler») ♦ **Gyl arkan (tanap)** — seret.

Zoly. «Reýis bolan pasykydan pul alar, Bermese, boýnuna gyl arkan salar.» (Magtymguly) «Artygyň iki elini syrtyňa gaňryp daňanlarynda, gyl tanap onuň çiginlerinden geçdi, awusy beýnisine ornady, şeýle-de bolsa, ol «wah» diýmedi.» (B. Kerbabaýew)

Gylaw [gylow] **I** — 1. Bişen gawunyň etiniň ýüzi. «Ýagsyz palaw bolmaz, naharsyz — gylaw.» (Atalar sözi) 2. Ýiteldilen pyçagyň, päkiniň we ş.m. tygynyň ýüzündäki juda owunjak demir bölejikleri, üpürjikler. «Bilindäki pyçagy gynyndan çykardy-da, bir eliniň başam barmagy bilen gylawyny barlady.» («Keseki») 3. Ýiti täsirlije sowuk howa.

Gylaw [gylow] **II** — bir işi, zady ýerine ýetirmäge bolan meýil, höwes, hyjuw, isleg. «Topalaňçylar Tejenin etegine ýetýänçäler, köp adamlaryň gylawy gaçypdyr.» (R. Esenow) ♦ **Gylaw bermek** — götergilemek, meçew bermek, küşgürmek. «Gylaw berdiň duşmana, Dosty kyldyň bigäne.» (Zelili)

Gylçy — seret. **Desmalçy**. «Indi Halnazaryň gylçylary: «Päheý, döwletin bolsa, gyz gytmy?...» diýip, göwünlik berjek bolýalar.» (B. Kerbabaýew)

Gylýal [gylya:l] — atlaryň ähli jynsyny öz içine alýan umumy ady, ýylky. «Biziň birinji işikden giren ýerimizde, tagta germewiň aňyrsynda bir ene gylýal dur.» (A. Gowşudw) «— Patyşa adyl bolsa, meniň, maňa meňzeşleriň ýeke gylýaly alnar-da, Halnazar baýyň atlary öýüniň töwereginde kişneşip durarmy?» (B. Kerbabaýew)

Gymyz — 1. Baýtal süýdi. «Et üýşür, depe tursun! Gymyz sagdyr, köl bolsun.» («Gorkut ata») 2. Baýtalyň süýdünden edilen çal. «Gazagyň et bilen gymzy bolsa, öýünde myhman tapylar.» (Abaý Kunanbaýew)

Gyr — çöldäki kä ýeri owunjak daşlyk, kä ýeri takyrlyk, alaňlyk bolan giň meýdan.

«Gulan — gyrda, doňuz — suwda.» (Nakyl) «Arabyň yzy gelip gyra urdy, yzy ýitdi.»

(«Görogly») «Gyryň daşy tükenmez, işanyň — işi.» (Nakyl) ♦ **Gyryň daşy ýaly** — örän köp, bol, çendanaşa kän.

Gyr [gy:r] — çalymtyl (gylýalyň reňki barada) «... ogurlandy diýip ýören gyr baýtalymy ol öz eli bilen bir kürte satyp goýberipdir diýerin.» (N. Saryhanow)

Gyraň — käbir zatlaryň ernegindäki burç, çünk, gyrasy. (Nurbatýň alty sany gyraňy bar)

Gyrçuw — bek ösdürmän, gyrađen edip bejerilen (sakgal) «Çäkýaka köýnekli...

jambörükli gyrçuw gara pyýada paýtundan düşdi.» (A. Atajanow)

Gyrgawul [gyrğawul] — sülgün, ýabantowuk. «Gara dagyň gaýasynda gyrgawul ýolly bedew.» (Mätäji)

Gyrma: gyrma köwüş — ökjesi gat-gat teletinden beýgeldilen, gönden tikilen daraklygy ýasy zenan köwşi. «Göwşüliň gyrma köwşi, Ýagys suwna ezilipdir.» (K.

Gurbanepesow) «Aýnanyň gyrma köwşüniň yzy gös-göni baryp, ene ýaba girdi.» (B. Kerbabaýew)

Gyrnak (taryhy söz) — 1. Geçmişde alamanda, uruşda ýesir alnan keseki ýurtly gyz, gelin. «Boz, ala dyrmykly zynatly öýler, Gul-gyrnak baýrakly abraýly toýlar.» (Zelili)

«Mehinli mehinli galasyndan bolany üçin, gyrnaga golaý hasap edilýärdi.» (B.

Kerbabaýew) 2. Baýlaryň hyzmatkär hökmünde saklaýan nikaly garaýagyz aýaly. «Gul garrasa jarçy bor, gyrnak garrasa — palçy.» (Nakyl) «Belkem, şanyň gyrnaklaryň biri ol, Serhoşyň gözüne jennet hüýri ol.» (Jelaletdin Rumi)

Gyrşy: gyrşy çykmak (gyrşawy gitmek) — könelmek, tüýdülmek. «Başymdaky hem şol tutulanymdaky telpegim, onuň tüýleri dökülip, gyrşy çykyp, diňe sulbasy galypdy.» (A.

Gowşudow) «Aýakgap ornuna aýagyna çeken hamynyň hem haýsy haýwanyň hamydygyny biler ýaly däl. Çünki, onuň gyrşy çykyp, diňe aýagynyň burunlarynda az-owlak tüýi galypdyr.» (A. Gowşudow)

Gyrtyç — ýaz aýlarynyň başynda gögerýän gytyk boýly haşal ot. «— Hä!.. Muňa, ýagşy ýigit, gyrtyç diýerler.» (A. Atajanow)

Gyrymsy — her tüýsli kelte boýly (agaç we ş.m)

Gysyrak — höwre çekilmedik urkaçy taý, heniz gunanlamadyk ýaş, ukaçy gylýal. «Ol bir gaçak gysyrakdyr, torba tagyrdamasa, asyl tutdurmaz.» (H. Derýaýew)

Gytyk — ösgün bolmadyk, dürterişip duran, gysga. «— Jambörügiňi çykaryp, gytyk saçyny sypalap goýberdi.» (A. Atajanow)

Gyýmak: gözüň (janyň) gyýmak — dözmek. nebsiň agyrmazlyk. «Ýigidiň malyna gözi gyýmasa, ady çykmaz.» («Gorkut ata»)

Gyýmazlyk — dözmezlik, rehimiň inmek. «Gyýmazlykdan müň söz gulagna guýsaň, Ol sözler gulagynyň daşyna degmez.» (Magtymguly)

Gyzyllamak — başa duran arpa-bugdaýyň yagynly, bulutly howa sebäpli kesellemegi, ýagny, ekin gyzyly tozga bilen örtülmek. «Artyk ... çäjiň gapdalyndan synlady: «Arman, bugdaý gyzyllady, dänäni gysdy, bolmasa, ýüz düýeden az çykmazdy...» diýip oýlandy.» (B. Kerbabaýew)

Gyzyly — döwölüp harmandan alnan atylmadyk (sowrup saýlanmadyk) galla üýşmegi (umolot) «Döwölüp goýan gyzylyňyz bar bolsa, atlara bermek üçin gerek» diýdi.» (A. Gowşudow) «— Harmanda onçakly iş galmady. Gyzyly döwölüp ýatyr. Ýeke salkyn ýel bolsa, harman taýyn bolýa.» (B. Kerbabaýew)

Habyp [havy:p] — dost, ýakyn, ýoldaş; Muhammet pygamberiň epiteti. «Ýa Muhammet, gözel Hakyň habyby, Bize bir hümmet ber, goýma by zara.» («Şabähram»)

Haç I — Mekke şäherindäki Käbä zyýarat. «Är tapmadym — gulluk edem, ýol tapmadym — haja gidem.» (Magtymguly) «— Bir garyp biçaräniň göwnüni almak haç sogaby ýaly bolarmyş — diýýä.» (H. Derýaýew)

Haç II — hristian dininiň atanak görnüşli nyşany (simwoly) (Haja çokunmak) «Oňa saýa salýar gök agaçlary, Şol gonam meýdany, tukat haçlary.» (A. S. Puşkin)

Hada [ha:da] — 1. Uzyn syrdam agaç. «Dört sany daýaw nöker dört hadany dikdiler-de, töwerekdäki mes ýandakdan sähel salymda ýygyp, teläriň üstüne oklap, kölege etdiler.» (Ata Durdyýew) 2. Iki sany uzyn saldan (agaçdan) ybarat bolup, olaryň bir ujy biri-birine çatylan, beýleki uçlarynyň arasy iki metr çemesi açyk bolan ýer ölçelýän abzal, atanak. «Iki metrlik hadany urmaga başlan brigadiriň yzy adamdan doludy.» (N. Hojageldiýew) ◇

Hada paýlanyşygy — ýer ölçelýän agaç bilen (atanak) ýer paýlaşmak.

Hadym [ha:dym] — gullukçy, hyzmatçy, gulluk edýän, hyzmat edýän. «Seýis toýhanadaky hadymlara ýüzlendi.» (A. Gowşudow) «... uly pirlər, keramatlylyk mertebesine galan din hadymlary gonambaşy bolup jaýlanypdyr.» («Gadym türkmen edebiýaty»)

Hadys [hady:s] — Muhammet pygamberiň we onuň egindeşleriniň (sahabalaryň) eden işleri, pygamberiň öwüt-ündewleri hakynda söz, gürrüň. «Aňlamaza aýat sözlerin diýseň, Pygamber hadysyn önünde goýsaň.» (Magtymguly)

Hajyraw [hajyrow] — guduz açan ýaly, çakdanaşa dogumly, hajyrun.

Hakgulla [hakgullo] — harman döwlenide ujundan gedaý, guş we ş.m. haky diýen ýaly bir ýere dökülip goýulýan galla. «— Beýdip ýörýänçäňiz-ä harman ýeri süpüriň, hakgulla ýygnaň...» (H. Derýaýew) «— Baý aga, ol harmanyň hakgullasy.» (B. Kerbabaýew)

◇ **Hakgulla diýip oturmak** — öz düşen gününe, ýagdaýyna kaýyl bolup oturmak.

Halat [ha:lat] — dini düşünje boýunça käbir adama allatarapyn berlen keramat, ajaýyp güýç. «Elbetde, ol zatlary size halat aýan edendir.» (H. Derýaýew) «Halatly ýalydy. Ylahydan üşügi bar bolmaly.» (Ata Durdyýew)

Halky [halky:] — halkyň ruhuna, medeniýetine, dünýägaraýşyna has (degişli) bolan milli öwüşgin, özboluşlylyk. «Çeperiň eli halky, şahyryň — dili.» (Nakyl)

Halpa — satyjynyň çeküw daşlaryny barlamak üçin, han-begler tarapyndan goýlan adam.

Haly [ha:ly:] — boş, hiç zatsyz; biderek. «Gugaryp galar sen haly, dünýä, heý!»

(Magtymguly) ◇ **Haly kylmak (eýlemek, etmek)** — boşatmak; azat etmek. «Saklagyl gaýgydan, gamdan, mähnetden, Haly kylma dünýälikden, döwletden.» (Magtymguly)

Haly galmak — boş galmak, habarsyz galmak. «Magtymguly, her säherden-sabadan, Haly galma bu nalyşdan, dogadan.» (Magtymguly)

Halyk [ha:lyk] **I** — 1. Düýäniň üşemezligi üçin, örküç ýerini deşip gerşine atylýan geým, keçe. 2. Düýäniň howudynyň üstüni örtmek üçin, ýörite bezeg ýapysy. «Düýeleriň howutlaryna halyklar gerilýärdi.» (B. Kerbabaýew) «Düýebaşlyk, halyk bilen bezelen otuz düýäň üstünde tapdygyndan bezenen otuz gelin otyrdy.» (B. Kerbabaýew)

Halyk [ha:lyk] **II** — Ýaradan, Döreden, Hudaý. «Ýagşylyk et-de, derýa at, balyk biler, balyk bilme, Halyk biler.» (Nakyl) «Halygyň permany birle harem öldi.» («Kyssaýy Ýusup»)

Ham [ha:m] — çig, gögele; boş, biderek. «— Oglum, sen ham ýatan ekeniň, häli bişmän ekeniň.» («Görogly») «Jahlylykda çar tarapa atyşan, Bilmezlikde ham işlere gatyşan.» (Magtymguly) ♦ **Ham etmek** — bir zady, işi çig, elujundan etmek. **Ham hyýal** — boş hyýal, gury hyýal. «Eýäm görkezmesin ýaman hatyny, Adam özün bilmez, nam hyýal bolar.» (Magtymguly)

Ham-çam (gepleşik dili) — baryş-geliş etme, sulhy alyşma; baryş-geliş edýän, sulhy alyşýan. «Ýazow» diýip biri bilen ham-çamdy» diýip, daýzasy ahli belany Ýazowyň üstüne atypdy.» (Ö. Nepesow) «Toýly bilen Anton ikisi, asyl, derrew ham-çam bolaýdy.» (A. Atajanow) «Egsam hem, Gullyhan, sen onuň bilen ham-çamsyň-la!..» (B. Kerbabaýew)

Ham-hyýal [ha:m-hyýa:l] — boş arzuw, howaýy hyýal, netijesiz göwün ýüwürme. «Git, düşmegil ham-hyýala, Seniň ýaryň men degilem.» («Şabähram») «Kanagat et, bolma beýle ham-hyýal, Şükür, güzeranmyz oňuşmazça däl» (Jelaletdin Rumi)

Hamr [hamyr] — meý, arak, şerap. «Hamr içerler, ol dahy sişenbe gün, Mest olup, serhoş olarlar uşbu gün.» (Azady)

Hamrak — öz çagasyny, ýanyoldaşyny, we ş.m. ýakynyny janyndan eziz görýän, çakdanaşa söýýän, üstünde kükregini gerýän. «Hamrak dildar, ol gamhorym amanmy?» (Zelili)

Hamsa — 1. Baş. 2. Bir şahyr tarapyndan ýazylyp, bir ýere jemlenen baş dessan, poema. (Gündogar edebiýatynda ilkinji gezek hamsa ýazan şahyr Nyzamy Genjewi bolupdyr)

Hamyla [ha:my:la] — göwreli, aýagy agyr, toýly. «Ine, Mätnyýaz şol aýal bilen gezipdir, Maral ondan hamyla galypdyr.» (B. Setäkow)

Hamyladar [ha:my:lada:r] — seret. **Hamyla.** «Günlerde bir gün Şahyjahan hamyladar boldy.» («Zöhre-Tahyr»)

Hanhanan — hanlaryň hany. «Baýram han — meşhur türkmen şahyry, harby serkerde Hanhanan, uly jemgyýetçilik işgäri.» (N. Gullaýew)

Hanjar — iki ýüzi ýiti tygly (iki ýüzli), uýy inçe sowuk ýarag hasaplanýan pyçak, gama. Hanjaryň ýañagynyň iki ýüzünde hem gan akar ýaly uzynlygyna oýulyp geçirilen joýa — ganakar bolýar (asyldaş bolan «hanjar», «кинжал» sözleriniň ses düzüminde käbir umumylyklar saklanypdyr) «Hanjaryn almyş destine, Meni öldürmek kastyna.» (Garajaoglan)

Hanym [ha:nym] — aýal maşgala hormat goýlup ýa-da ýüzlenilip aýdylýan söz; zenan. «Şu sözlerňi aýtsam-da bu hanyma, Ilmedi gulagynyň ýele ýanyna.» (Jelaletdin Rumi) «Hanym Taňrynyň bu bendesini gördi we oňa jan dil bilen aşyk boldy.» («Ajaýyplyklaryň düri»)

Hap [ha:p] — uky; düýş. «Magtymguly hoş hap içre ýatyrды.» (Magtymguly)

Hapyz [hapy:z] **I** — gorap saklaýjy. «Diläp hapyzy — Hudaýy, düşmüş bu ile, dilber.» (Kätibi)

Hapyz [ha:pyz] **II** — 1. Aýry-aýry şygrylary, poemalary ýatdan bilip aýdyp ýören. «Ýüz mün hapyz gerek, ýüz mün — diwana.» (Talyby) «Irki gadymy döwürlerde kyssaçylar, hapyzlar, rowaýatçylar, bagsylar, ozanlar, porhanlar nesli kemala gelipdir.» (A. Baýmyradow) 2. Kurany ýatdan bilýän adam. «Hapyzym Gurhan okysa, hoş owaz istär köňül.» (Gaýyby)

Har — eşek.

Harazman, harazban [harazma:n, harazva:n] — seret. **Kilwan**. «... goja harazmanyň sesi gaharly çykdy.» (A. Atajanow) «Harazban eline düşse algyr baz, Ganatdan aýyrar, gadryn näbilsin.» (Magtymguly)

Harban [harva:n] — eşek bakýan, idedýän. «Zergär zer tanyr, harban — har.» (Nakyl)

Harem — 1. Seret. **Haremhana**. «Soň ýelmaýany şol ýerde goýup, özi köşgün binasyndan çykyp, harem saraýyna girdi.» («Zöhre-Tahyr») «Aýyň bölegi deýin owadandan-owadan gyzlar çykyp duran harem jadyly bolup görünýärdi.» (O. Ödäýew) 2. Aýal. «Ýokdy onuň jigerbendi, Kyrk haremden bir perzendi.» («Şabähram») «Ýakup haremiň uzuryn kabul kyldy.» («Kyssaýy Ýusup»)

Haremhana [haremha:na] — keseki erkek adam salynman, diňe han-begleriň, şalaryň aýallarynyň saklanýan jaýy, köşgi. «Haremhana perizadyň ýanyna baryp, rahat dem-dynjyny aldy.» («Görogly»)

Harjy — sowalga, pul, harajat, harç. «Bizrazy bolduk, sebäbi mün manat üçümize üç ýyl harjy boljak.» (A. Kekilow) «Siz maňa ýol harjy tapyp beriň-dä» (A. Durdyýew)

Harman — 1. Döwek döwmek üçin orlup üşürilen arpa-bugdaý ösümligi; olardan alnan galla hasyly hem-de şol hasyl üşürilen ýer. «Ekgende ýok, dikgende ýok, harmanda häzir hoja.» (Nakyl) 2. Ýgnalyp bir ýere üşürilen hasyl (esasan, pagta hakynda) «Ir eken harman alar, giç eken — arman.» (Nakyl) ♦ **Harman atmak** — döwlep üşürilen hasyly şemala sowrup arassalamak. «Bugdaýyna öňräk orak salanlar eýýäm döwek döwüp, harman atyp ýördüler.» (A. Allanazarow)

Harman-hoşa [harman-ho:şa] — harman, hasyl ýygnama işleri, orak. «Aslynda biziň daýhanlarymyz dynjy harman-hoşadan soň alýandyrlar.» (B. Kerbabaýew)

Harrat [harra:t] — 1. Seret. **Neçjar**. «Tabydy tizden ýasaň, getiriň harrady, heý.» («Gülpan») «Kerem janyň... atasyna ussa Badam diýerdiler, özem ýongujy harratdy.» («Görogly») 2. Agaçdan ik, oklaw ýaly togalak zatlary ýasamak üçin, aýak bilen basyp herekete getiriliýän iş guraly.

Harwar [harwor] — bir eşegiň göterip bilýän ýüki möçberdäki. «Harwaryny göteren serwerini hem götär.» (Nakyl)

Has [ha:s] **I** — esasan, akyl zähmeti bilen meşgullanýan aňly-düşünjeli, medeniýetli, intelligent (adam) «Hasdan pis dogar, pisdan — has.» (Nakyl) «Üz umydyň özüň bilmez adamdan, Aňlamaz ol, amu-hasy näbilsin.» (Magtymguly)

Has [ha:s] **II** — degişli, häsiýetli, mynasyp, mahsus. «Bikäniň häsiýetinde türkmen aýalyňa has bolan sadalyk, türkanalyk, ýönekeýlik, gönümellik ýaly sypatlar şowly görkezilipdir.» (Edebiýat)

Has [ha:s] **III** — seret. **Hasse**. «Çeşmesinden has bedewler ýakarlar, Daglaryň içinde başdyr bu daglar.» (Misgingylyç) «... has beglerinden we ilatyň atly-abraýly adamlaryndan bir toparyny Owşar hanyň huzuryna ilçä edip gönderdi.» («Oguznama») «Adam bar adamyň hasy, Bilinmez parhy, bahasy.» (Misgingylyç)

Hasse [ha:sse] — áýratyn gowy, saýlantgy. «Tanalar hasse bedewler, Köne ýyrtyk jul biläni.» (Magtymguly) «Hasse gujaklaryň ýadyma düşdi.» (Mollanepes)

Hasy — iş oňarmaýan, ýalta; hapysa.

Hasy [ha:sy] — has bolan, hasa degişli bolan (seret. **Has I**) Tassyklaýjy mysal: seret. (**Horram II**) **Horram bolmak.**

Haşdyň — gödensiz, tagaşyksyz ýasalan. «... bilindäki haşdyň ullakan pyçagyna seretdi.» (A. Gowşudow)

Haşhaş — tirýek alynýan ösümlük we onuň gozasy. «Başga bir ýalpak gapda bolsa ýüzi haşhaş däneli çörekdir lawaş, duzdur gara burç, ýuwlyp, arassalanyp, endigan edilip kesilen sogandyr kewer bardy.» (A. Kekilow)

Hatap — howuduň ön tarapynyň üstünde goýlup berkidilýän, toýnuk şekilli dört bölek gaty agaç. «— Aý, agaň özi gelende alar-da — diýip, ýaýy hataba gysdyraýdy.» («Görogly»)

Hatdat [hatda:t] — haty owadan bolup, ýazma, göçürme işleri bilen meşgullanýan. «— Eý, ýegen jan, men ýaňy Mehdi mürzäniň diwanynda işleýän ermeni hatdady gördüm.» (Ata Durdyýew) «Gürrüň berip öz hünäriň hakynda, «Hatdat boldum» diýipdiň bir gepinde.» (Jelaletdin Rumi)

Hatm: hatm etmek (kylmak) — gutarmaklyk; dini ugurdan ahunlyk derejesini almaklyga hukuk berýän kitaplary okap gutarmak, tamamlamak. «Şol wagtda bolsa hatm edip gelen Şabasan ahun «Gyzganly bent» diýen ýerde medrese saldyrýardy.» (B. Kerbabaýew)

Hatyn [ha:tyn] — aýal, heleý. «Agam bir hatyn aldy, dawany satyn aldy.» (Nakyl) «Hatyn alsañ, bakyp al, gazan alsañ, kakyp al.» (Nakyl) Tassyklaýjy mysal: seret. **Talak.**

Hatyrjem [ha:ty:rjem] — arkaýyn, aladasyz, ynjalykly. «— Ýok, o tarapdan hatyrjem bol.» (A. Kekilow)

Haýat [haýa:t] — ýaşaýyş, durmuş, dirilik, ömür. «Lebleriniň şerbetin datgan tapar daýym haýat.» («Zöhre-Tahyr») «Hakdan gaýry haýatlardan bir galmaz, Bu ýalançy biwepanyň barynda.» (Mollanepes)

Haýat [ha:ýat] — daşyna germew edilen ekin ýeri, mülk ýer. «Suwy hem ikinji haýada baka ýazdyryp goýberdi.» (A. Gowşudow)

Haýma — galyň, syk dokalan matadan (brezent we ş.m) tutulýan wagtlaýyn öý, çadyr. «Elkyssa, Şahymerdan Ymlagyň iki goluny arkasyna baglap, Zeýnelarabyň bir golundan tutup, haýmadan çykyp, leşgere alyp geldi.» (Andalyp)

Haýrat [haýra:t] — hemaýat, goldaw, ýardam; peýda, nep. «Alkyş bilen ömür haýraty artar.» (Aşyky)

Haýyn [ha:ýyn] — watanynyň, halkynyň dönügi. «Bizi ýaradyşy şeýle Hudaýyň, Munda kim perişde, kimseler — haýyn.» (Saady)

Hebent [hevent]: **hebent bolmak** — bir işi ýerine ýetirmek üçin, iki ýa üç bolup birleşmek, jebisleşmek. «... ikisi arkalaşyk bilen hebent bolup, daýhançylyk işine başladylar.» (A. Gowşudow)

Hedýe — sowgat, peşgeş, engam. «Bir sandyk akdy derýadan, Hedýe gelipdir Alladan.» («Zöhre-Tahyr»)

Heften — ýedi öwlüýä, ylmy derejeleri barabar bolan ýedi pir. «Niçe barsam, heftenlere garyşdy, Bular durur çyn peýwesti atamyň.» (Magtymguly)

Hekek (gepleşik dili) — barylmalý, ýetişilmeli ýerde hemmeden öňürti, ilkinjileriň hatarynda häzir bolýan, taýyn, şol mütdet bar bolan (adam hakynda) (Garnyny dolduryp

biljekdigine gözi ýetse, toý-sadaka bolsun, ýashana bolsun, parhy ýokdur, haçan baryp görseň, öňünde hekekdir)

Hekem — 1. Meýdanda, ketekde, kapasada towugyň we beýleki guşlaryň üstünde oturýan ýeri, mesgeni. 2. (göçme many) Oturylýan, gyşaryp ýatylýan, beýigräk ýer. «Sopy pessejik hekemine çykdy.» (B. Kerbabaýew)

Hekim [heki:m] — 1. Çuň akyly we päk ahlaklylygy bilen saýlanýan adam, dana. «Şoňa görä-de ol şol hekimi patyşalara laýyk mähremlikler bilen ezizläp, maksadyny haýyş edýär.» («Ybraýymyň Gülşeni») 2. Hemme ylymlardan we hünärlerden habarly adam, alym. «Eflatun hekim Sokradyň şägirdi, Darabyň weziri bolupdyr.» («Wezirleriň öçmejek yzlary») «Halwany hekim iýer, şallagy — ýetim.» (Nakyl) 3. Tebip, doktor. «Näsaga dermandyr hekimiň eli.» (Saady) «Şu dermanlyk otlary hekim Ibn Sina üçin alyp barýan.» (Ertekiden) «Nedir şa hekime ýarasyny görkezdi...» (Ata Durdyýew)

Helal, hilal [hila:l] — 1. Täze dogan Aý. «Helala meňzär gaşlaryň, Ýylana meňzär saçlaryň.» («Görogly») 2. Gözel, owadan. «Çykdy Bilal içerden, Gördi iki helal bar.» (Magtymgyly) ◇ **Helal gaş** — täze dogan Aýa meňzeş gaş, gyýma gaş, galam gaş. «Aşyklar aýdarlar, gaşyň helaldyr, Men waspyň diýmäge tillerim laldyr.» («Zöhre-Tahyr»)

Heman [hema:n, hemi:n] — hut, anyk. «Gelmedi dünýäge göýä gelgeni boldy heman, Ýat eder dek galmasa andan dogaçy bir nyşan.» (Şeýdaýy)

Hemaýyn [hema:ýyn] — ýönekeý, mesawy, özara, erkin, asuda (köplenç gürrüň, äheň hakynda) «Ol iň soňunda, hiç bir zatdan habarsyz hemaýyn bir adam ýaly, demir ýoluň boýuny syrýp ugrady.» (B. Kerbabaýew) «Adatda bolşy ýaly, başda az wagt ondan-mundan hemaýyn gürrüň edildi, degişildi. (A. Kekilow)

Hemdem — çyn dost, syrdaş. «Hemdem bolup içgin-içgin sormaýan, Näbilsin bir görüp gitse daşymdan.» (Magtymguly) «Alaşanyň kakasynyň jan ýaly hemdemi Mädemini mollady.» (A. Atajanow)

Hemhana [hemha:na] — bir jaýda bile ýaşaýan, öýdeş. «Gaýgy bary meniň bile, Goşuldy, hemhana boldy.» («Saýatly-Hemra»)

Hemsaýa [hemsɑ:ýɑ] — goňşy, ýanaşyk. «Hemsaýaň kör bolsa, gözüň gyparak.» (Nakyl)

Hemsöhbet [hemsöhvöt] — söhbetdeş, gürründeş. «Hemme hemsöhbetleri çykyp, çadyr boşap galandan soň, Beni Amr Gülşa garap:...» («Warka-Gülşa») ◇ **Hemsöhbet bolmak (kylmak)** — söbetdeş bolmak, gürründeş bolmak. «Siz bilen hemsöhbet bolsam, zerre armanym ýok...» (A. Atajanow) «Ol gyz bilen ikimiz hemsöhbet kylyp oturyp erdik.» («Zeýnelarap»)

Hemsyrdaş — syrdaş, ýoldaş, pikirdeş. «Soňra ogrulara hemsyrdaş bolman, Olardan aýrylyp galypdyr soltan.» (Jelaletdin Rumi)

Hemşeri — ülpet, şepe, ham-çam. «Jüneýit han käte açylyşan wagtlyry öz hemşerilerine şeýle diýerdi...» (R. Esenow) «Öňki maýor bilen hemşeridik. Umumy dil tapaýdyk...» (A. Atajanow)

Henek — degişme, ýomak. «Ýagdynyň talaply gepini henege öwrenini görüp, ahyr dillendi.» (R. Allanazarow) ◇ **Henek etmek (atmak)** — ýerliksiz oýun etmek; oýunlyga salyp degmek. «... Alaşanyň häzir oýunlyga salan bolup, henek atmasy gulagyny gabartdyrды.» (A. Atajanow)

Heneklemek — çala görmek, pes görmek, gamaşyk görmek; aýyk saýgarmazlyk (göz hakynda) «Seniň gözüň heneklän bolara çemeli.» (A. Gowşudow)

Hendek [hennek] — kerpiç guýmak, laý almak we ş.m. üçin, gazyylan uzyn çukur, garym,

nagym. «Gazap bilen urup-sanjyp ýykdylar, Eltip, gazan hendegine dykdylar.» (Abdysetdar Kazy)

Heňňam [heňňa:am] — döwür, durmuş. «Är garrar, heňňam garramaz.» (Nakyl)
«Heňňam uzyn, ömür az, Çahar pasla başdyr ýaz.» (Edebiýat)

Hep — tirýegin bir doýumlygy, bir atymy. «Çekemok» diýip, ilden ogryn hep atyp, «Ýetenok» diýip, günbe-günden köp atyp.» (Mollamurt) «Ylaýta-da çaýyň öňünden bogazyna togalaýan hep meselesi çatakdy.» (B. Kerbabaýew) Onuň gaýratynam, namysynam ýaňky hep alypdyr.» (Ç. Aşyrow)

Hepbeli — kemally, akyllý-başly; edýän işini başaryan. «Şagal hepbeli işiň başynda görünmedi.» (A. Atajanow)

Hepbik — agzy (saly) iki sany başam barmagyň ýogynlygyndaky ýarym aý şekili çeyre çybykdan ýasalan ýönekeý tilsimli guş gapany. Ýerde agzy tegelek ýazgyn ýagdaýda gurlan hepbigiň içindäki dänä guş gonanda, gapan ýazyp («hep», «hap» ses edip) ýapylýar we guş içinde (garnynda) galýan görnüşde. «Özüni gökde saýan «torgaý» ýerdäki hepbigе gonupdy.» (R. Esenow) «Japbaklar ýene hepbiк gurdular, ýene torgaý tutdular.» (B. Kerbabaýew) ♦ **Garny hepbiк ýaly** — garny içine gidip duran, hor. «Garny hepbiк ýaly, gözi çylpyklap, Bilenokdy hat-da süňňüni saklap.» (Jelaletdin Rumi)

Herze — 1. Boş, biderek, ýerliksiz zat. «Göz açyp, saňa diýeýin herze gülmesden burun.» (Magtymguly) 2. Gödek, terbiýesiz. «Bu nesihat herze sözdür diýmegil, Rozy-magşarda puşeyman iýmegil.» (Azady) «Boýnum burup delmursam, bir dilegim tutulmaz, Herze-herze danyşsam, hiç günähim ötülmez.» (Mätäji)

Hesel — bal, asal. «Minnetli hesel iýenden, minnetsiz kesek iý.» (Nakyl)

Heser — ýesir ediji duýgy, maýyl ediji duýgy. «Şol gelin yşkyndan ýetse bir heser, Onda gelmezmika ýigitlik çagy.» (Seýdi)

Heserdeş — pikirdeş, pikir alyşýan; dertdeş, gussadaş. «Ýoldaşy gam-gussadyr, heserdeşi külpetdir.» («Leýli-Mežnun») «Heserdeşim, baş ýoldaşym, Gyрат sen.» («Görogly»)

Heşelle: heşelle kakmak — içigarylyk etmek, başganyň gynanjyna, şowsuzlygyna begenmek. «Uly il açlykdan horlanýan pille, Diňe aňsyz mahluk kakar heşelle.» (Saady)

Heşdek — iki örküçli erkek düýe, bugra. «Müň düýeden bir heşdek, Müň ýylkydan bir tulpar.» (Nakyl) (Heşdek adaty bugradan kuwwatlylygy, görnükliлиги we ş.m. alamatlary bilen tapawutlanýan hem bolmagy ähtimal)

Heýkel I — gartaşan aýallaryň gerdenden aşyryp ýanyn dakynýan içi dogaly gaýyş gapjyga çalymdaş dörtburç enjamy. Bezeg üçin gyzyly çaýylyp, gaş oturdylan kümüş plastinkany heýkeliň daşyna berkidilýär. Heýkel dakynýan aýallar, esasan, ýeňil-ýelpaý nähoşlara, çagalara em-ýom etmegi, tebipçilik etmegi başarypdylar. «— Haý, ýigitler, şol kempiri çagyryp geliň, şonuň tebipçilikden habary bar ýalydy-da, ýanynda heýkel-peýkel görüňädi.» («Görogly») «Nurjemal ejesinden miras galan kiçijik gara heýkelini uzatdy: — Al, gyz, bir-iki gezek başyndan aýla! Nepesiňi dürse!» (A. Atajanow)

Heýkel II — skulptura (kesmeklik, ýelmemeklik we guýmaklyk arkaly göwrümli çeper eserleri dörediş sungaty) ýadygärligi; şonuň ýaly-da şeýle görnüşli dürli mazmundaky heýkeltaraşyň eseri. «Ir eýýamda bir butparaz barmyşyn, Özem daş heýkele çokunýarmyşyn.» (Saady)

Heýwere [heýwörö] I — bejergisi bolmadyk, ýokanç deri keseli. «Patyşa... bedeninden heýwere keseliniň başyndan nyşan hem tapmandyr. (Ertekiden) «— Heýwerä hiç bir derman çäre edip bilenok...» (B. Kerbabaýew)

Heýwere [heýwörö] **II** (gepleşik dili) — juda, öte, çakdanaşa. «... Kany batyryň göwnüne heýwere gaty degipsiň.» (A. Gowşudow) «Heýwere näkes zagypdan, Ötseň müjerret ýagşydyr.» (Magrupy)

Hezret [heziret] — jenap, aga; sylag-hormat bilen aýdylýan söz. «Hezreti emirdir biziň pirimiz, Ýa sen musulman bol, ýa men ermeni!» («Asly-Kerem»)

Häk [hä:k] — toprak, gum; tozan. «Agaç ata mündürip, Äkitdiler suýy häk.» (Magtymguly)

Häki-paý [hä:ki-pa:y] — aýak tozany, tozy. «Totuýadyr häki-paýyň, Göz biläni gaşymyza.» («Şabähram»)

Hidaýat [hida:yat] — ýol, ugur, Hakyň ýoly, dogry ýol. «Maksada ýetmez kişi, ondan hidaýat bolmasa.» («Ýusup-Züleýha») «Ýoldan azgan gümräha, hidaýatly Muhammet, Möhüm düşse her kinge, kipaýatly Muhammet.» («Hikmetler»)

Hikmet — 1. Çuň manyly we nusga alarlyk parasatly mazmuna eýe bolan aýry-aýry şygrylar, beýtler. «Bilene — hikmet, bilmedige — rowaýat.» (Nakyl) 2. Parasat, akyl-paýhas; pelsepe. «Ata sözi — hikmet, ene sözi — rehmet.» (Nakyl) 3. (göçme many) Syr; many. «Gymmatyň hikmeti bar, arzanyň — minneti.» (Nakyl) «Bir hikmet bardygyny aňlap, kempir eşegini haýdap baryp, kerwenbaşynyň yzyndan ýetdi...» («Görogly»)

Hile [hi:le] — paý, hak, dahyl. «Nikasy bolmadygyň, ýerde-suwda hilesi bolmadygyň, mirap bolmaga nähili haky bolar? Artygyň iti barmy, ýalagy bolarça?» (B. Kerbabaýew) «Aýralyga adam ogly neýlesin, Kim galdy datmaýyn ajal hilesin.» (Magtymguly) «— Ýok, meniň harmanda hiläm ýok.» (B. Kerbabaýew)

Hilebaz [hi:leva:z] — hile, al bilen iş görýän. «Ýöne olar menden bir zatda asgyn. Men çalt, men rehimsiz, men hilebaz.» (Ata Durdyýew)

Hileli [hi:leli] **I** — dahylly, degişli. «— Şu salymyň içinde men hileli ýerde garaňyz görünmesin, gümünizi çekin!» (H. Derýaýew) «Men hileli ýerde seň garaňy görmäýin!» — diýip heňkiripdi.» (A. Atajanow)

Hileli [hi:leli] **II** — ally, mekirlilik bilen. «Şu güne çenli eden ähli hileli hokgalaryny, biwepalyklaryny düşündirmäge razy bolmagy ahmaldy.» («Dünýä edebiýaty»)

Hokarryk [hokorruk] — sil suwunyň getiren çöp-çalamlary, agaçlary.

Hokga [hokgo] **I** — gönden elde tikilýän bagjyksyz köwüş, sandal. «Kakam pahyr... çaryk, çokaý, hokga, köwüş ýaly zatlaram tikerdi.» (Edebiýat)

Hokga [hokgo] **II** — üç gadaga (1.3 kg) deň mukdardaky agyrlyk ölçegi.

Hokga [hokgo] **III**: — **hokga çykarmak (tapmak)** — ilde ýok halanmajak zady etmek, oýlap tapmak.

Hokgabaz [hokgova:z] — 1. Bolgusyz zat toslap tapýan, ters iş, gödek hereket edýän. «Häb, deýýus, hokgabaz ekeni. Eýýämden daşyma çöp aýlajak bolýar, ugumy ýekelejek bolýar.» (Ata Durdyýew) 2. Gözbagçy.

Hokurdan [hokurdon] — seret. (paronim) **Hokurtga**. «... näçe arza ýazdyrsam-da, edil hokurdana gidip ýatan ýalydyr.» (H. Derýaýew)

Hompuş — hažžyk. «Ýörişi meňzär hompuşa.» (Çary Afsal)

Horaşa [horoşo] — 1. Ýaramaz, pes hilli, höwes eder ýaly däl. (Horaşa ýaby) 2. (göçme many) Ýönekeýden sada. (Horaşa dutar)

Horda [hordo] — hili pes, gowy däl; ýaramaz, erbet. «Birinji gezek ony oglan wagty... horda eşikde adamlaryň töwereginde köwejekläp ýörkä görüpdü.» (A. Kekilow)

«Goşgynyň yzyndan oklanýar goşgy. Hordaň saga gidýär, oňadyň — çepe.» (K. Gurbannepesow) «Her halkyň öz gowusy, öz hordasy bar.» (M. Seýidow)

Horjun — ýörite ýüwürdilip dokalan halyçadan tikilip taýýarlanan ata, eşege, esasan, taýlap atmak üçin iki gözli gap. «... horjunyň agzyny köjedi-de, atyň eýeriniň ýeňsesinde bökderdi.» (Ç. Aşyrow) «... agyzlary köjelen iki sany kiçeňräk horjun getirdiler.» (A. Kekilow)

Horram [horrom] **I** — şat, şadyýan; şatlyk. «Ýas günümiň horramy göwni handanym sen-sen.» (Mollanepes) «Toýuňyzda gaýtsyn hernä, Bizi horram eýlediňiz.» (B. Hudaýnazarow) ◇ **Horram bolmak** — şatlanmak, begenmek. «... ýurduna baran ýaly, hoşwagt, horram bolup, dagyna garap, baş keleme söz aýdar gerek.» («Görogly»)

Horram [horrom] **II: horram bolmak** — doýmak, zerrin bolmak. «Hasy adam bolmasa, nadana bilmez tabyňy, Höregi horram bolar, mahmal gaýyrsam gabyňy.» (Mollanepes)

Hossa [ho:sso] — kynçylyk, bökdenç; dert, derdeser. «Ulynyň-kiçiniň hossasy bir.» (Atalar sözi)

Hoşa [ho:šo] — arpa-bugdaý orlanda ýere dökülip galýan däneli başy. «Toý ötensoň tomaşa, orak ötensoň hoşa.» (Nakyl)

Hoşboý [hoşvoý] — ýakymly ys, atyr ysyny berýän. **Hoş** (gowy, ýakymly) we **buý** (y:s) sözlerinden hasyl bolan söz.

Hoşgäh [hoşgä:h] — hoşwagt. «Gamly könlüm hoşgähi, dildarym, dilberim sen.» (Mollanepes)

Howalanmak [howa:lanmak] — 1. Uzakdan beýgelip görünmek, seleňlemek. «... üç şahaly äpet agaç binadan has ýokarda howalanyp dur.» (S. Atanyýazow) 2. (göçme many) Ruhun göterilmek, hyjuwlanmak, hyýallanmak. «Bir gara guş eşdip meniň zarymy, Howalanyp gonsam diýer läşime.» (Mollanepes) «Göwün howalanar, ata çykanda, Daglar lagla döner, gyýa bakanda.» (Magtymguly)

Howaýy [howa:ýy] — biderek, boş, ugursyz, anygyna-şanigine ýetik bolmadyk (gürrün hakynda) «Ýalandygy görnüp durka gözlerne, Kim ynanar oň howaýy sözlerne?» (Jelaletdin Rumi)

Howdan [howda:n] — suwy durlamak, ätiýaçlyk üçin saklamak, balyk köpeltmek we ş.m. dürli maksatlar üçin gurlan uly we giň emeli çukur, suw ýatagy, köl. «Howdan gurdy, gazy gazdy Laýa batyp dyzyndan.» (K. Gurbannepesow)

Howry — dommal, taýmyl sürülýän boýy 2-2,5 metre çenli bolan küregiň bir görnüşi. «Howryny berk tutgun, taýmylçy dostum!» (Ş. Borjakow)

Howut — münmek, yük urmak üçin, düýäniň arkasyna salynýan hataply enjam. «Beýlekiler bir ýerden düýe tapyp, howudyna ýürek etdiler.» (H. Derýaýew) «Ýaman düýe howudyny iýer.» (Nakyl) «Gulgeldi howut dykmak üçin, sypal getirmäge... gitdi.» (N. Hojageldiýew)

Hoý — seret. **Hüý**. «Aýrylyp galyp men melaýyk hoýdan, Tenimde jan bardyr, gaýtman bu ýoldan.» («Zeynelarap»)

Hoza [ho:zo] (zergärçilik) — köplenç gartaşanrak aýallaryň saçynyň ujuna içinden sapak geçirip dakynýan içi boş, hoz görnüşlije kümüş şaýy.

Hödürsek [hödürsök] — hödür etmegi halaýan, jomart.

Höjek [höjök] (ýerli gepleşik) — göle. «Ýüzüň meňzär çal höjege.» (Talyby) «Sygyr suw içinde, höjegi buz ýalar.» (Nakyl)

Hökgi [hökgü] — güberlip dūran, tommaryp duran, hökgerip duran (esasan, ýagyrny hakynda) «Bu kempiri taryp etsek; ýagyrnysy hökgi, boýny bokup, iki egni gulagyndan geçip duran... adyna-da Zeýnel kempir diýerdiler.» («Görogly»)

Hum — has uly göwrümlü küýze. «— Näme, ýene hazynaly humlaryňy hasapladyňmy?» (A. Atajanow) «Humlar jam bolupdyr, jamlar hum boldy.» (Magtymguly)

Humayun [huma:ýu:n] (köne söz) — bagtly (gadym zamanlarda hökmürowan şalara berilýän hormatly at, dereje) «Soň sypahsalar Adyl Ahat jan leşger başy gelip, şaga baş egip, salam berdi we: — Şah-a, serwer-ä! Ylahy döwlet humayunyňyz pukaralar başyndan egsilmesin...» («Zöhre-Tahyr»)

Hurmaýy [hurma:ýy] — hurma reňkli. «Hurmaýy gyzył erkek kimedir etagat edýän ýaly, ýáýdana-ýáýdana emaý bilen çökdi.» (B. Kerbabaýew) «Eline ýaraşar mynasyp gaşlar, Biline dökülmiş hurmaýy saçlar.» («Asly-Kerem»)

Hüjre [hüjürö] — medresede okaýan talyplaryň ýaşaýan we ylym öwrenýän depesi gupbaly jaýy, otagy. «Dört diwarly, depesi gümmesli hüjre garaňkydy.» (B. Kerbabaýew)

Hökür — boýny iki egniniň içine gidip duran. «... o bolşuna-da hökür...» (B. Hudaýnazarow)

Hümmet [hümmöt] — 1. Güýç, kuwwat, gujur, gaýrat. «Hümmet ýetdi ärden, pirden, Derýa kimin daşdy Gyrat.» («Görogly») 2. Medet, goldaw, haýyr. «Hajy Bektaş, Abdylkadyr... Baryndan hümmet islärin.» (Magtymguly) 3. Bereket, bolluk. «Hümmet kändir goýunlaryň ýüňünde, Sur bagana altyn-kümüş deňinde.» (K. Gurbannepesow) 4. Gymmatly kagyzlaryň ýöreyän satyn alyş we satyş nyryhy. 5. Mertlik; arassa we durnukly ahlak, erk. «Hatam bolup, günde gyzył berenden, Köňülde edilen hümmet ýagşydyr.» (Magtymguly)

Hörel [höröl] — sözi ýöreyän, diýen-aýdany ýer tutýan. «Höreläp-köşelemek» (diýen-aýdanlaryny bitirip ýaranmak) söz birikmesiniň «hörelemek» bölegi bilen asyldaş söz. «Ogulsadap hörel aýal.» (Edebiyat) «Onsoň ýene-de Elman öýüň hörel ogluna, Berta hem uzyn köýnegini geýip, edaly türkmen gelnine öwrülerdi.» (A. Allanazarow)

«Owşanyň uly ogly Egrek Gazan begin diwanynda örän hörelsireýär.» («Gorkut ata»)

Humar [huma:r] — 1. Kart we ş.m. pul goýlup oýnalýan oýun, pully oýun. «Oglanka, ömründe bir gezek humar oýnapdy.» (A. Atajanow) «Onuň humara utdurýan we haramlyga sowýan her günde ki puly çenden çykar eken.» (Ertekiden) 2. Bir zatdan alynýan keýp, lezzet; serhoş. «Huş bolmadyk wagty bu humar serde.» (Omar Haýýam) ◇

Humar etmek — yşka salmak, bendiwan etmek. «Seniň ülkäň meni humar edipdir, Öz ülkäňe, hanym, alyp git meni!» (Andalyp) **Humar göz** — keýplilik sebäpli süzülen göz. «Humar gözüň, gül dek ýüzüň, Hazan urup solajakdyr.» (Magtymguly)

Humdan [humda:n] — kerpiç we toýundan edilýän gap-gaçlary bişirilýän peç, küre.

Hun [hu:n] — 1. Gan. «Kiçiräk ýylanyň alsaň janyny, Uly ýylan ýerne salar hununy.» (Saady) 2. (taryhy söz) Öldürilen adamyň ganynyň deregine salynýan jerime pul. «Öldürseň, huna mätäç däl, Her ogly bir deräň şiri.» (Ç. Aşyrow) «Arkala aň geler, arkasyza — hun.» (Nakyl)

Hunhor [hu:nho:r] — ganhor, gan içiji; zalym. «Üç yüz aşygy öldüren, Jadygöý hunhory bersin.» («Görogly») «Elinde alma-narydyr, Gözlern hunhorym geldi.» (Mollanepes)

Hup [hu:p] (şahyрана söz) — gowy; ajap. «Ýagşy bedew münen, hup mahbup guçan, Bile eltipmidir bakyýa göçen.» (Magtymguly) «Mertden dileg etseň, aýdar: «Hup bolar.» (Magtymguly)

Huraman [hurama:n] — 1. Sallanyp duran, titräp duran. «Kaddy şemşat erer, zülpi huraman.» (Zelili) 2. Näz bilen sallana-sallana ýöreyän.

Hursant [hursont] — şat, hoşal, horram. «Hemme hursant bolup, gitse gerekdir.» (Seýdi)

Hursantlyk [hursontluk] — hoşallyk, hoşamaýlyk, şadyýanlyk. «Näçe şatlyk, hursantlyk bilen gürrüňleşdiler.» (H. Deryaýew)

Hurşydy-taban [hurşuýdy-ta:van] — ýagty güneş, parlak Gün. «Mustafanyň nuruny hurşydy-taban eýledi.» (Magtymguly)

Hurşyt [hurşuýt] — 1. Gün, güneş. «Ýüzüne gözlesem, gözüm gamaşar, Hurşytmu sen, enwermu sen, näme sen?» («Zöhre-Tahyr») 2. Owadan, gözel. «Biri aç garçgaý bakyşly, Hurşyt ýüzli, helal gaşly.» («Görogly»)

Husn — jemal, keşp, ýüz, görk. «Il husnuňa dahyl, görmäge zar men.» («Zöhre-Tahyr»)

Husus, elhusus [...su:s] — aýratyn hem, ylaýta-da, hususan-da. «Kamug (hemme) ýaran, husus dört ýary birle.» (Azady) «Elhusus ýakdy meni, ol nary suzan kiçgene.» (Mollanepes)

Husyt [husy:t] — gaty gysganç, çykmsyz nebsewür. «Baýlyk diýip, oda düşer, jowranar, Husydy öz maşgalasam ýigrener.» (Saady)

Hutba [hutbe, hutbo] — 1. Baýram namazlarynyň soňundan, juma namazynyň parzynyň önünden hutbaçynyň (haty:p) Kurandan okaýan aýtlary we jemagata aýdýan dini häsiýetdäki öwüt-nesihatlary, şonda halypanyň, patyşanyň ýa-da hökümdaryň ady hem getirilýär. «Alp Arslanyň ady bilen bir wagtda, Süleýman şanyň adyna hem hutba okalmagyna perman berdi.» («Alp Arslan») «Emiriň teperrigine muştak işanlar, pirler bolsa onuň saglygyna, döwletiniň yranmazlygyna namaz wagtynda hutba okaýardylar.» (B. Kerbabaýew) 2. Öwüt, ündew. «Hutbadan soň nika suwun aýlarlar, Her adama bir ýuwumjyk paýlarlar.» (B. Kerbabaýew)

Hülle [hüllö] — ýokary hilli geým, toý-baýramlarda geýilýän geým; uçmaha, behişde baranlaryň lybasy. «Gutular sen Hak ýolunda jan berseň, Hülle bolar bir garyba don berseň.» (Magtymguly) «Milleti aldaýar işan-mollalar, Eçilende berer hüýr gyz, hülleler.» (Kemine)

Hüňkär [hüňkä:r, hüňka:r] **I** — 1. Hökümdar, patyşa. «Şol adamlar Kerem biçäräni urup, baş-gözünü syndyryp, gol-aýagyny baglap, Hüňkäriň ýanyna eltdiler.» («Asly-Kerem») «Patyşa, hüňkär diýrler, mahzy (diňe, ýöne) bir gury atdyr, Dag börüsi aç gurtlar, belki ondan zyýatdyr.» (Mollanepes) 2. (göçme many) Ganhor, zalym.

Hüňkär [hüňkä:r, hüňka:r] **II** — ýar, söýgüli. «Şa ýanynda hüňkarym bar, balym bar.» («Saýatly-Hemra»)

Hüňňüç, süňňüç (gepleşik dili) — goýun itiniň ganjygy bilen möjegiň çaknyşmagyndan dörän ýyrtyjy haýwan.

Hüpük — käbir guşlaryň depesinde seçelenip duran per, täç, jyga. («Hüýpüýpik» guşuň ady bolup, başky «hüý», «hüýp» bölegi onuň edýän sesini, soňky «üýpük» bölegi başyndaky ýaýylyp-ýygrylyp duran hüpüginä aňladypdyr) «Bolan işi görüp, gahary geldi, Penjeläp, totunyň hüpügni ýoldy.» (Jelaletdin Rumi)

Hürreýtgoçak [hürreýtgoçok] — birden, duýdansyz, çalt. «Mawy boşap gitdi weli, hürreýtgoçak bir zadyň üstünden eltäýmesin.» (B. Kerbabaýew)

Hürri [hürri] — 1. Ogryn, gizlin (guzlaýan mal, towuk hakynda) 2. (göçme many) Haramydan dogan, asylsyz, çöpdüýbi, wenezzyna.

Hüşür — Şerigata görä, ekleýjisini ýitiren mätäçlere, maýyplara we ş.m. musulmanlaryň

ekin hasylyndan alýan girdejisiniň ondan birine deň bolan möçberdäki berýän dini salgydy. «Dumly-duşdan hüşür-zekat, nedir-nyýaz ýagyp durdy.» (B. Kerbabaýew) «Dowzahy diýer sen dutar çalany, Behişdi eýlär sen hüşür alany.» (Kemine)

Hüthüt — hüýpüýpik. «Hüthüt kimin Pereňden Çyn-Maçyna bardygym.» (Magtymguly)

Hüw [hüw, huw] — ol (Hudaý) «Kazylary şerigata bakmazlar, Derwüşleri «Hüw!» diýp sena çekmezler.» (Magtymguly) «Bölek-bölek kepderler «Hüw» diýr harman içinde.» (Magtymguly) ♦ **Hüw Hak** — ol Hudaý, eý, Hudaý! «— Hüw-hak! Bela dep! — diýip,

galandar seňneriň bir çetinden girdi.» (B. Seýtäkow) **Hüw diýip çykyp gitmek** — Hudaýy çagyryp, nirädir bir ýerlere baş alyp gitmek, rowana bolmak.

Hüweýda [hüweýda:] — belli, anyk, äşgär, äýdyň. «Men bir mejnuny şeýda men, Talapkäri hüweýda men.» («Görogly») «Bark ýañlyg zulmaty dinli hüweýda eýlediň.» («Babaröwşen»)

Hüý — gylyk, häsiýet. Parsça: **hoý, hu:ý** (gylyk, häsiýet) «Adamy kowdular behişt öýünden, Her kim tapar öz pälinden, hüýünden.» (Gaýyby)

Hüýli [hüýlü] — 1. Häsiýetli, gylykly. «Bäriňi gözlegil, perizat hüýli, Duşumdan ötmegil, towaýyl boýly.» (Mätäji) «Seniň çykyşyňy diňlejekleriň nä hüýli adamlardygyna baha bermäge çalyşmaly.» (J. Jumalyýewa...) «Bugdaýy reň bolsun akdan-garadan, Ýagşy gylyk, ýagşy hoýly gerekdir.» (Zelili) 2. Ýagşy gylykly, gowy häsiýetli. «— Öz-ä gallaw adam. Hüýli adam — diýip... mugallym başlyga düşündirdi.» (A. Atajanow)

Hüýr — 1. Behişt (uçmah) gyzy. «Milleti aldaýar işan-mollalar, Eçilende berer hüýr-gyz, hülleler.» (Kemine) 2. (göçme many) Görmegeý gyz, hoşsurat näzenin. «Eý, perizat perzendi, jennetiň hüýri, dilber.» (Zelili)

Hyjap [hyja:p] — perde, nykap. «Götergil ýüzünden perdeýi-hyjap.» («Şasenem-Garyp») «Zöhre diýer gül ýüzümde hyjapdyr.» («Zöhre-Tahyr»)

Hykarat [hyka:rat] — kemsitme, sökme, teýene. «Altynjan indi öňküleri ýaly, gül ýüzli Akgyza zulum etjek bolubam ýörmeýärdi. Oňa diňe käte bir hykarat bererdi.» (O. Ödäýew)

Hyla — eşegiň gerşine dürtüp haýdatmak üçin, ýörite ýasalan uýy çiş görnüşli taýajyk.

Hylap [hyla:f] — ters, kemçilik, garşylyk. «Bir gelin görmüşem geými dyzyndan, Hiç hylap tapmadym aýdan sözünden.» (Şeýdaýy)

Hyna [hy:na] — ösümlükden alynýan saç, sakgal reňklenýän gyzgyl-sary reňk, boýag. «Hyna boýalan sakgalyny sypady.» (Ç. Aşyrow) «Wagty öten kempire hyna bilen sürme nätsin?» (Nakyl)

Hylwat [hylwot] — gizlin, ýaşyryn, ogryn. «Hylwat ýerde bezm edip, guçsam inçe biliňden.» (Mollanepes) «Köplükde hylwat sorma.» (Nakyl) ♦ **Hylwat kylmak** — gizlin iş etmek; ýaşyryn gürrüň etmek. «Ker bilen hylwat kylma.» (Nakyl)

Hynzyr [hynzy:r] — doňuz. «Meret hynzyr giýewsiniň aýy sözlerini gaty görüp, sesini çykarman, ýüzüni aşak salyp otyrды.» (Ç. Aşyrow)

Hyra [hy:ra] **I** — batyr, edermen; gyňyr, kesir; herze, bihuda, biderek; mes, esrik. «Şir zarbyn görmedik tilki maslygyň üstünden hyra dönýär.» (A. Gowşudow) «Öý içinde hyra döner, Muhannes bir nere döner.» (Magtymguly) «Adam ogly tire-tire, Bir-birinden bolar hyra.» (Magtymguly)

Hyra [hy:ra] **II** — gamaşan, gyzaran, haýran galan, geň galan (göz hakynda) «Bedew münen hassa bolsa sag olur, Çeşmi hyra bolur, keýpi çag olur.» (Seýdi) «Ýyglamakdan gözlerim hyra bolupdyr hun dek.» (Zelili)

Hyra [hy:ra] **III** — syh-syh, tar-tar (saç hakynda) «Onuň papagynyň eteginden kirpiň tüýi ýaly hyra saçlary dürterişip çykyşyp durdy.» (B. Kerbabaýew)

Hyraç [hyra:ç] — daýhanlara ýer üçin salynýan salgyt. «Hyraýyňy, salgydyňy kän berip, Gezdik köp işiňe ýarap, hoş imdi.» (Seýdi) «Kyrk şäherden hyraç aldy, Oguz ili äleme doldy.» (Şeýdaýy)

Hyrawa [hy:rowo] — orlan, ýygılan ekiniň dökülip galan tohumyndan gögerip çykýan ösüntgiler, hasylly ösüntgiler. (Hyrawa sogan)

Hyrka — 1. Rowaýata görä, keramatly pirleriň, welileriň öz ussatlyga ýetişen şägirdine, müridine ak pata berip, peşgeş edýän dony. «Hyrka geýen Hoja Ahmet, Saýramdadyr, Saýramda.» (Magtymguly) «Hyrka geýip, il içinde san bolsam.» (Magtymguly) 2. (göçme many) Jinde, şylha, derwüşleriň geýýän daşky geýimi, dony.

Hyrkapuş [hyrkapu:ş] — derwüşleriň geýýän sal-sal, eleşan eşigi. Seret. **Hyrka. Poşaş.** «Ýar behiştiden geýip çykdy hyrkapuş.» (Mollanepes) «Bir niçesi binikapdyr, niçesi ol hyrkapuş.» (Mollanepes)

Hyrly — agzyndan ilki däri, soňra pagta, onsoň gülle, in soňundanam keçe (köpen) salyp, tüpeňçybyk bilen synçgylap oklanylýan uzyn nilli, atylanda okuny aýlandyryp çykarmak üçin niliniň içine uzaboýuna aýlanybrak gidýän hyr kesilen tüpeň. «Hyrlyny pelte bilen göçürýänçaň, Allany köp çagyrmaly bolýardy.» (Ata Durdyýew) «Hydyrguly baý... nili uzyn aýakly hyrlysynam egninden asyp, daş çykdy.» (Ç. Aşyrow)

Hyrs — aýy. «Hydyr diýenim hyrs çykdy.» (Nakyl) «Molla ähli dönüpdür hyrs, Unudypdyr ol Gurhany.» (Magtymguly)

Hyýalbent [hyýa:lvent] — arzuwçyl, esasan, öz mümkinçiliginden has uly bolan arzuwlary ediji. «Magtym asly tebigatynda hyýalbent, arzuwçyl... adamdy.» (A. Kekilow)

Iba [i:va:] — çekinme, çekilme, daşlaşma; bir zatdan gaça durma. ♦ **Iba kylmak (eýlemek)** — çeninmek, gaça durmak. «Uýalyp, ýerge bakyp, bizden ki iba kyla sen.» (Mollanepes) «Çyrag iba kylar, ýel sesin aňsa.» (Mollanepes)

Ibn — ogul, perzent; ogly, zürýdy. «Murtaza men, ibni Ebutalyp men, Asla özüm sahypkyran erur men.» («Babaröwşen»)

Içaly [iça:ly] — bir döwletiň harby ýa-da özge syrlaryny gizlinlik bilen başga bir döwlete habar bermek bilen meşgullanýan adam, şpion, jansyz. «Içalylar ýalan-ýaşryk diýjekdir, Goýun hamly, haram dişli möjekdir.» (Mollamurt)

Içaş — garyn-poh, iýmitlik däl hasap edilýän iç goşy. «... aýalyňa: «Keýwany, men şu gün telewizorda çykyş etjek. Maňa täzeje maýka tapyp ber» diýipdir. Aýaly geň galyp: «Wiý, kakasy, ol ýerde sen «içaşyňam» görkezjekmi? Toba-toba» diýip ýakasyna tüýküripdir.» (H. Kulyýew «Ertekiniň gelip çykyşy»)

Içirgi [içirgi] — eýeriň, gaňňanyň aşagyndan malyň arkasyna salynýan keçe. «Içirgisi mahmal, esbaby haly, Üzeňnisi altyn, gymmat bahaly.» (Talyby) «Atyň içirgisin ýazdy-da ýere, Gyşardy ol başyn goýup eýere.» (Saady)

Idi [i:di] — (seret: paronim:) «ermek» işliginiň gysgalan «imek» görnüşiniň öten zaman formasy. «Gele bilmez idi badyňdan duşman, Gelen tapdy, gitdi zoruňdan puşman.» (Magtymguly) «Margizde ýaýlardym, gumda gyşlardym, Aç gurt idim, alar awum duşlardym.» (Magrupy) «Çyn bagtym, mydarym, barym sen idiň, Balam, seni bir Allaga tabşyrdym.» («Şasenem-Garyp»)

Idin [idi:n] — rugsat, ygtyýar, izin. «... pereňli türkmen ýesirlerini synlamak üçin Gara sertipden idin almaly diýen netijä geldi.» (A. Taganow)

Idiň [i:diň] — seret. (ikinci ýöňkemedede bolan) **Idi**. «Hatyryň ýüz-müň perişan, kethudalyk gaýgysy, Ne ajap hoş hal idiň, özüni bilmesden burun.» (Magtymguly) **Istär idiň** — istäpdin; islärdin. «Akly-huşuňa ýetişdin, eýledin seýrany sen, Istär idiň jemg edem, bu küllühim Eýrany sen,» (Magtymguly)

Ig [i:ğ] — hakyky, tüýs, arassa ganly, gul-gyrnak däl, garnuwy bolmadyk (türkmen) «— Sen näme, menden ig ataň oglumy? Süňňüni oda salşay! — diýip, ýerinden galyp, dört aýak-da bir baş bolup başlady.» (H. Derýaýew) «Her başda bir hyýal bar, Gul özüni ig saýar.» (Magtymguly) «Bir dogmadyk igden dogan gul ýagşy.» (Aşyky)

Igdiş [i:ğdi:ş] — sap tohum gylýaldan bolan, arassa ganly. «Igdiş taý guzlaýan ýylkysy ýedidi.» (Ş. Taganow) «Ýelni ak süýtde dolan igdiş baytallar hokranyp...» (N. Altyýew)

Ik [i:k] — ýün sümegini, pamygy egirmek, yüplügi бүkdürmek üçin ýokary başy aýlaw joýajykly 25-30 sm. uzynlykdaky agaçdan ýasalan inçejik gural. «Tüýdýär, saýýar, öz ýasan ýöntemje daragy bilen daraýar, igi bilen egirýär.» (J. Hudaýgulyýew) «Onuň eti gaçan tumşugy dokma gazygyna degip, ikbaş ýaly çişdi, burnundan bolsa ik ýaly gan zogduryldy.» (B. Kerbabaýew)

Ikbaş [i:kbaş] — ik egrilende igiň gowy pyrlanmagy üçin, aşak ujuna geýdirilýän, üsti ýasyja, aşagy çüri, ortasy deşik enjam. «Tilki dost, goý, aglama, ikbaş bilen igiňi beräýeris — diýip, oňa bir ikbaşly ik berip, ýola salýarlar.» (Ertekiden)

Ile — bile, bilen. «Ogry, zalym, ýol uran özün biler, Çünki, şa adl ile temmisin kylar.» (Azady)

Ilgezik [ilğezik] — göwünjeň, höwesli, meýilli. «Beý, bu ýaman ilgezik görüňä-le, munuň bir sebäbi bolaýmasyn?» (A. Allanazarow)

Iltimas [iltima:s] — 1. Birinden ýa-da bir zat üçin edilýän umyt. «Diňe onuň ýüreginde iltimas — umyt döredi.» (A. Gowşudow) 2. Haýyş, towakga. «Iltimasym budur, periler şahym, Perwana dek oda salma bagynda.» («Saýatly-Hemra») ♦ **Iltimas etmek (kylmak)** — Haýyş etmek, towakga etmek. «Jellat häzir bolup, Hünkaryň emri bilen Keremi dara alyp bardy. Kerem nä gadar iltimas etdi, peýda bermedi.» («Asly-Kerem»)

Iman [i:ma:n] — musulman dinini açyk ykrar etme; ynam, ynanma. «Görogly beg ahyretde, Iman gerekdir ýigide.» («Görogly») «Öýüm kepbe bolsun, imanym — ketde.» (Nakyl)

Imdat [imda:d] — kömek, goldaw, ýardam, medet, dada ýetme. «Ajyň aňy bolmaz, garybyň — imdady.» (Nakyl) «Ýa Muhammet, ýetiş bu gün perýada, Şahymerdan, Aly, ýetiş imdada.» («Asly-Kerem»)

Imdi — häzir, şu wagt; indi. «Gül ýüzüň görmesem, imdi öler men, Didar kyýamata goýma, Garybym!» (Magtymguly) «Yşk ataşyna düşdüm, perwana boldum imdi, Şowkuň közüne köýdüm, birýana boldum imdi.» (Magtymguly)

Imes — däl, bolmaz, emes. «Zülpi heniz ýeten imes şanaga.» («Leýli-Mežnun») «Saňa Zöhre men dek muştak imesdir, Seniň didaryňa muştak olupmen.» («Zöhre-Tahyr»)

Imeşik [i:meşik] — bulaşyp, çyrmaşyp duran, çolaşyk (saç, sapak, tüý we ş.m) «... orta boýly, imeşik gara sakgally arryk bir adam...» (B. Kerbabaýew) «... agajet goşarlarynda imeşik tüýleri bardy...» (B. Kerbabaýew)

Iner, ner — 1. Inen arwana bilen bugradan bolan erkek mal. «Hatarda ner bolsa, yük ýerde galmaz.» (Magtymguly) 2. (göçme many) Erkek, är; merdana, hiç kimden minnet çekmeyän. «Töwekgel ner erer, endişe — maya, Könlüňni iberme her kaýsy jaýa.» (Magtymguly)

Ingi [i:n̥gi] — 1. Garyn boşlugynda haýsy-da bolsa içki organyň aşak süýşmegi sebäpli, emele gelýän kesel. 2. Şonuň netijesinde erkek kişiniň gasygynyň astynda emele gelýän çiş, ýumry (gryža)

Inji [i:n̥ji] — ýaş çaga onuň babasy, mamasy tarapyndan berilýän mal. «Ýaş çaga barmagyny sorsa, özüne inji berilmegini aňladarmyş.» (Yrym)

Injil — Isa pygambere asmandan inen kitap. «Hezreti Isa emmesini kesip, ýüzüni olara tarap öwürüp: «Men Allatagalanyň bendesidirin. Hudaýtagala maňa Injil atly kitaby iberer...» diýdi.» (Rabguzy) «Stolyň üstünde duran zer sahaply Injili eliniň ugruna sagdan sola geçirdi.» (A. Atajanow)

Iniş [i:n̥iş] — baýyrdan, beýiklikden we ş.m. aşak iner ýaly ýer, eňňit ýer, ýapaşak, inelge. «Doňuz kowalasa inişe gaç, düýe kowalasa — kötele, ýylan kowalasa — ýanbaşlap.» (Atalar sözi) «Kerwenbaşy ahyrky düýe inişden düşenden soň, münüp oturan ineriniň başyny çekdi.» (B. Seýtäkow)

Intipis [intipi:s]: **intipis bolmak (etmek)** — üns bermek, aň bolmak. «... adam daş-töweregine ýaramaýan ýaramaz häsiýetlerine intipis edip, goýmaga çalyşsa, goýubam biler.» (H. Derýaýew)

Irinmek — seret. (paronim: **Ermek**) *Erinmek*. «Çagyrylan ýere irinme, çagyrylmadyk ýerde görünme.» (Nakyl) «Irlen gyz ärden galar.» (Nakyl) «Halnazar süňke güýmenmek bilen mydar etdi, ýanowujyny dolduryp, omaçanyň ýiligini ýuwutjak bolanda-da irindi.» (B. Kerbabaýew) «Irlen iki işlär.» (Nakyl)

Irnik — 1. Her bir zada, edilen işe aňsat göwni ýetmeýän juda ynjuk. 2. Köp zähmet talap edýän çylşyrymly, ownuk, kyn (iş hakynda) «Ýaňky açgöz aýal görmezden irnik, Iýipdir bar eti kebab bişirip.» (Jelaletdin Rumi)

Isim — 1. Seret. **Ism**. «Mätäji diýr, meni oda ýakmaga, Annagül isimli ziba ýar dörär.» (Mätäji) 2. (lingwistika) At, sypat, san, çalyşma we ş.m. gymyldy-hereket aňlatmaýan söz toparlarynyň umumy adyny aňladýan grammatik adalga. (Habary isimden bolan ýygnak ýönekeý sözlem)

Ism — at. «Çyn gülem galmanam solup, Ismim ýörär gitsem ölüp.» (Mollanepes)

Isrip [isiri:p] — zaýa, yrýa, harap. «Isrip — haram.» (Nakyl) ♦ **Isrip etmek** — puly, maly ýerliksiz, biderek sowmak, ýerliksiz harçlamak; zady zaýalap, harap etmek. «Isrip etme, ynsap et.» (Nakyl)

Istygpar [istiğfa:r] — toba etme, ýalkaw dileme, günäň ötülmegini dileme. «Mynapyga peýda etmez istygfar, Ölejege — derman, görksüze — timar.» (Aşyky) «Gijelerde kim iki rekagat namaz, Kylsa, istigfar edip Haka nyýaz.» (Azady)

Işbu, uşbu — bu, şu. «Uşbu sözi kyldy hekaýat olar, Ýusup Syddykydan rowaýat olar.» («Ýusup-Züleyha»)

Itigi [iti:gi] — köplenç çagalarda bolýan oňurga keseli, süňk inçe keseli, oňurga igleme keseli. «Özü-de, ynan, uýam, men henize-bu güne çenli şol itigili küýki ýaly bisyrat adam göremok.» («Müň bir gije»)

Izin [izi:n] — seret. **Idin**. «Kim aýak ýoluna gitmekçi bolsa, şojagaz agajy alyp, «Mollam, edep!» diyip izin soramalydy.» (B. Kerbabaýew)

Jabdak [javidak] — eýer-esbap. «Balyk sagryly, tawyl gerdenli, Tylla jabdak simi-zerli bedewler.» (Mollanepes)

Jahalat [jaha:lat] — nadanlyk, düşünjesizlik, bilimsizlik. «Jahalat döwründen galan adaty, Etjek bolup, bergi-borja batmalyň!..» (Mollamurt) «Garpyşdy baýlyk hem Watana söýgi — Gylyç syrды jahalat hem adalat.» (N. Rejebow)

Jahangir [jahanği:r] — basybalyjy, ýurtbasar. «Jahangir zalymalaryň indi bagty ýatandyr.» (Mollamurt)

Jahyl [ja:hy:l] — 1. Akmak, nadan; sowatsyz. «Alymlara uýsaň, açylar gözüň, Jahyllara uýsaň, kör dek bolar sen.» (Magtymguly) «Jahylyň ybadatyndan alymyň ukusy gowy.» (Nakyl) 2. Ýigit, juwan. ♦ **Jahyl çykmak** — ulalmak, yetginjek ýaşa ýetmek (oglan barada)

Jala — güýçli çabga. «Adamlaryň tüýs diýeni bolupdyr, Biraz wagtdan güýçli jala gelipdir.» (Saady) «Jalada galan ýagyşdan gorkmaz.» (Nakyl)

Jalawa [jalowo] — kâriz suwunyň ýeriň yüzüne çykýan ýeri. «Kârizden gelýän suw durlanan badyna bolsa oba adamlary kâriziň piri bar diýip, jalawanyň boýunda sadaka beripdirler.» (S. Hommadow)

Jambörük [ja:mmörük] (ýerli gepleşik) — içi birneme çukurrak, etegi giňräk we beýigräk, depesi kiçiräk edilip, gaýma we keşde bilen dürli nagyşlar salnan tahýa. «Şol mahal oba şura başlygy şelpeli jambörügi kellesinde aýlap-öwürüp, gygyny ajatdy.» (A. Atajanow)

Janajygy [ja:na:jygy] — 1. Seret. **Janhowul**. «Janajygy gelse, telmirse gözüň, Gardaş, dogan, dosty-ýardan ne peýda.» (Aşyky) «— Artygyň ýüzine gan indi, gözleri janajygy ýaly parlady.» (B. Kerbabaýew) 2. (göçme many) Yürekden, çyndan; gaharyna, içiniň ýangyjyna. «Ýer-suw paýlananda bize ýetenmiş, Şol meni uranyň ýorunja peli. Janajygna meň ýakamdan tutanmyş, Onuň gan dökmäge öwrenen eli.» (K. Gurbannepesow)

Janhowul [ja:nhowul] — ölümiň ön ýanyndaky ýagdaý, pursat. «Janhowluna bat bilen, Bökdi beýik kenara.» (A. Kekilow)

Jantaý (gepleşik dili) — jübi, gapjyk. «Jantaýyna düşen bir gysym eşrepi tylladan soň ol Keýmirden ýene hantamady!» (Ata Durdyýew) ♦ **Jantaýyna urmak** — özi almak, jübüsine salmak. «Zat goýman, ählisin syryp-süpürýär, Ummasyz baýlygy jantaýna urýar.» (Jelaletdin Rumi)

Jaňňa (ýerli gepleşik) — suw çeleginden suw alynýan guply gap, uzyn saply kürüşge, saplaw.

Jar I — sil we ş.m. güýçli suw akymynyň akan ýerinde emele gelen uly gury çaý, kow. «Ýigitleriň önüni giň jar kesip ýatyrды. Jar giň hem çuňdy.» (M. Seýidow)

Jar II — bir zat barada mälim etme, habar berme. «Ýok, oglum, ol jara sen düşünmän ekeniň.» («Görogly») «— Leňner baba, sen patyşanyň jaryny eşitdiňmi?» («Görogly») ♦

Jar çekdirmek — bir zat barada köpçülige habar bermekde özüniň gaty sesi bilen bogazyna sygdygyndan gygyryp mälim edijä (jarça) habary eşitdirmäni ýerine ýetirtmek.

«Köse: «Göroglynyň uly toýy bar» diýip, jar üstüne jar çekdirdi.» («Görogly») ♦ **Jar etmek** — habary, wakany... köpçülige mälim etmek, habar bermek; peçan etmek. «...Birje haýyşymy kabul etmeseň, Äleme jar edip, işiňi görýän.» (K. Gurbannepesow)

Jar [ja:r] — döwürlmän galan baş gatyşykly däne, döwek düýbi. «... üýşüp ýatan jaryň üstüne pyzyp goýberdi.» (B. Kerbabaýew)

Jarnama [jarna:ma] — 1. Bir işi amala aşyrmak üçin, çagyryş bilen köpçülige ýüzlenme, çakylyk. «1942-nji ýylyň 1-nji ýanwarynda 26 sany döwlet faşizme garşy Birleşen milletleriň Jarnamasyna gol goýdular.» (J. Hatamow... «Dünýä taryhy») 2. Wakany,

habary halk köpçüligine aşgär, jar edýän (köp tiražly) ýäzgy. «Watany terk eden atam-enemden geçýän diýip» Ýanar Ýylyma gazetde jarnama ýazdyrypdyr.» (A. Atajanow)
Jawydan [ja:wyda:n] — hemişelik, müdimilik, bakylyk; hemişe, mydama. «Jennetde jawydanlar bul meakana seretmez.» (Mollanepes) «Berdi Taňry jawydan mülki saňa, Açdy uçmah işigin senden ýaña.» (Azady)

Jaz — nahara atyljak zatlaryň (et, sogan, käşir, pomidor, un, we ş.m) gyzdyrylan ýagda gowurmyşlanany. (Naharyň jazyny gowurmyşlap, üstüne suw guýdy) ♦ **Jazyna ot düşmek (ýapyşmak)** — birden gaty gaharlanmak, ot basylan ýaly bolmak; howsala düşmek. (Algymy diledim welin, jazyna ot düşen ýaly bolaýdy)

Jelegaý [jeleğa:ý]: **bu (şu) jelegaý** — 1. Uzak bolmadyk ýer, golaý-goltum ýer. «Azaşandyr. Şu jelegaýda bolsa, Bazar janyň özi geler» diýipdir.» (Anna Paýtyk) 2. (göçme many) Wagt, zaman aňladýan: «şu golaý», «bu ýakyn» ýaly manyly söz. «... geçen söweşlerde, soňky döwürleriň jeňlerinde-de — bu jelegaýlarda pil diýilýän haýwan urşa salynmandy.» («Gowşut han»)

Jemhuryýet [jemhu:ryýet] — respublika, ülke. «— Türkmenistan jemhuryýetiniň içinde türkmen ene dilini okap çykan oganlar, hemmesi bir ýol, bir usul, bir hil kitap bilen okadylyp...» (O. Ýazymow...)

Jerahat [jera:hat] — ýara, ýaraly. «Yşkyň hanjaryndan synam jerahat.» («Zöhre-Tahyr») «Mübärek ýüzlerini, gözgi dek bedenlerini tikenler ýyrtyp, tamam agzasy gyzylgan bolup, jerahat boldy.» («Ýusup-Züleýha»)

Jerhet — ýarada emele gelyän iriň, hapa. «... işanyň ýüregini zulm, hyýanat jerhedi gaplap alyp, rehim-mylakatdan nyşan goýmady.» (H. Derýaýew)

Jezire [jezi:re] — ada, dört tarapy suw bolan gury ýer. «Bäş müň agaç äjut-mäjut müň sähra, Ýedi müň jezire, ýedi müň derýa.» (Magtymguly) «Çün kim girdim bu deňizde, ne kenar bar, ne jezire.» (Ýunus Emre)

Jezit [jezi:t] — 1. «Täze» diýen manyda ulanylýan söz, jedit. 2. (taryhy söz) Jezitçiligiň tarapdary, jezitçilik hereketine gatnaşyjy. «Öten ýyl obaň ýaşulysy üýşüp: «Seniň ogluň jedit bolupdyr. Sen oňa haý diýmeseň, onuň dini terk etmegi mümkin...» (B. Kerbabaýew) «Köne, täze — jezit diýip oturmaň, Ogul hem gyz çagalaryňyz okadyň.» (Mollamurt)

Jezitçe, jeditçe [jezi:tçe, jedi:tçe] — «täzeçe» manyly soz bolup, arap hatyna dürs okalmagyny ýeňilleşdirmek üçin «astyn», «üstün» ýaly käbir belgileriň girizilen görnüşi. «Zöhre-Tahyryň» täze elipbiýde, şol wagtky atlandyryşlary ýaly, jeditçe göçürilen kitaby onuň eline düşüpdür.» (M. Seýidow) «XX asyrda-da ilki jeditçe, soň latyn, kiril, Garaşsyzlygymyzy alanymyzdan soň ýene-de latyn harplarynyň esasynda düzülen täze türkmen elipbiýine geçildi.» (B. Weýisow)

Jezwel [jezwöl] — 1. Tegelek çyzyk çyzýan iki sally jüptek görnüşli gural, jizwer (sirkul) «Näzik zülpi gül ýüzüne dökülen, Nyşanasy jezwel bilen çekilen.» (Mollanepes) 2. Çyzyk, çyzmykly nagys. «Ak kagyzga çekilen göýa jezwel mysaly, Hijranynnda örtendim, ýetgirmeýseň wysaly.» (Mollanepes)

Jezwelli [jezwöllü] — gyalaryna çyzmyklar çekilip bezelen, çyzmyklary bolan. «Zer warakly, ýüzi gyzyly jezwelli, Okydygym kitap — Gurhan, gal indi!» (Seýdi)

Jäjem [jä:jem] — döwlen aýna, çäýnek-käse, farfor önümleriniň bölejikleri, jäjek. «Daşa degen çüýşe jäjemleri ýatyrdy.» (B. Kerbabaýew)

Jiger [jiğer] **I** — bagyr. «Aýralyk ataşy jigerim daglap.» («Zöhre-Tahyr»)

Jiger [jiğer] **II** — ýaşajyk kerkaw agajy.

Jigerbent [jiǧervent] — söýgüli perzent, zürýat. «Jigerbendim, janym örtendi, bişdi, Özün gara ýerge ýegsan eýledi.» (Mollanepes) «Gözelleri gözenekden jykladandan, Körpe jigerbendim, nirlerde galdyň?» (B. Hudaýnazarow)

Jigirdek [jiǧirdek] **I** — pes hilli ownuk igde, guşigde. «... toraňňydyr jigirdekleriň arasyndan... zompa çykdy.» (N. Altyýew)

Jigirdek [jiǧirdek] **II** (geleşik dili) — dograp gowrulan mal ýagynyň eremän galany, ýaggowurdak.

Jigit [jiǧit] — atly goşunda gulluk edýän nöker, esger. «Ine, Aman poşşy jigit bolup, özüniň aty-gylyjy bilen gullukda gezip ýörýär.» (A. Gowşudow)

Jilt — 1. Kitabyň daşy, sahap. «Saparmyrat çemedanyndan daşy jiltli ýazuw depderini – gündeligini çykaryp, aşaklyk bilen ýazyp ugrady.» (O. Ödäýew) 2. Eseriň, neşiriň aýratynlykdaky bir kitaby. «Üç jiltiden ybarat bolan «Jahan Guşanyň» ikinji jildi dolulygyna Köneürgenç türkmen şa döwletine degişlidir.» (D. Kösekkow)

Jiltge [jiltge, jilsǧe] — gursakça görnüşli ýeke gat, içliksiz tikilen ýeňil geýim. «Luminiň halan jiltgesini satyn alýançaýalar dükanyň içinde bir ýarym sagat eglendiler.» («Ýüpek jiltge»)

Jilwe [jilwö] — 1. Şöhle, ýalkym, ýagtylyk, röwşen. «Jilwesi älem narydyr.» («Zöhre-Tahyr») 2. Näz, näz-kereşme, gamza; gözəl görk, görmek. «Jilwe bilen ot berip, beýle meni ýakar sen.» (Mollanepes) ♦ **Jilwe kylmak (etmek)** — mähir, söýgi bilen bakmak, maýyl edijilik bilen garamak. «Bir-birege jilwe kylgan iki tawus mysaly.» (Mollanepes)

Jimli [ji:mli] — 1. Aýyply, kemçilikli. 2. Haram, günäli. «Ne beýle bihuda şum keç ykbaldyr, Halal diýp iýdigim jimli çykypdyr.» (Magtymguly)

Jinde [jinne] — köne-küşül geýim, köne eşik. «Men ýyrtlyk jinnede edýärim mydar.» (Saady) «Diňe jinde geýen Hakyň gullary, Başarar nebsine jylaw salmagy.» (Jelaletdin Rumi)

Jisim [jism, jisim] — 1. Göwre, beden, jeset, ten, endam. «Kadyr eýäm jismimizi bar eden, Biakyldyr Hak işine ar eden.» (Magtymguly) «Hany, batyrynyp görsünler, jismini läş edäýerin.» (Ata Durdyýew) «Men — jisim, ol — ruhy-rowan, Men bir post men, ol — magzy-jan.» («Leýli-Mežnun») 2. Madda, materiýa. «Ýyldyz — gijesine ýyldyraşyp görüňän asman jisiminiň ady.» (S. Atanyýazow)

Jonnuk — 1. Ujy kesilip ýa-da döwölüp aýrylan, jontuk. «Onda-da goňşymyzyň eşegi guýrugy jonnuk kürre guzlap, bir ýanymyzdan çykdy-laý — diýipdir.» («Ependi») 2. (göçme many) Hili pes, kiçi, kelte, göýdük (haýwan hakynda) «... jonnuk sygry öz gözünüň önünde günsaýyn eräp akdy.» (B. Kerbabaýew)

Jortmak, çortmak [jortmok, çortmok] — ýogyndan kelte (taýak, adam...) «Çortmak boýly, ala donly, ala gözli, uzyn ala sakgally Jelil işan gollaryny göterip pata berdi.» (B. Kerbabaýew) «Men heniz pyçak bilen çarşagy herekete getirmänkäm gapdalymdan çortmak sarymtly murtly, gözleri ýanyp duran, çaklaň bir türk gollaryny gerip seslendi.» (T. Bekjayew...)

Jowahyr [jowa:hyr] — seret. **Dür.** «Şol altynyň arasyna bolsa gymmatly lagly-jowahyrlar oturdylypdyr.» (Ata Durdyýew) «Piliň üstündäki saýawan gymmatbaha saý-sepler bilen bezelendi, onuň gotazlarynda gymmatbaha jowahyr hem zümerret daşlary lowurdaýardy.» (O. Ödäýew)

Jöhüt [jöhüýt] — 1. Ýewreý. «Andan soň, jöhüt Babaröwşenge möhlet berdi.»

(«Babaröwşen») «Emma Ýehudy diýgen bir jöhitge müň tylla karzy bar erdi.»

(«Babaröwşen») 2. (göçme many) Husyt, gysyk.

Jöwenek [jöwönök] — owunjak togalak buz görnüşli ygal, ýagyn. «...häliden bäri şytyrdap başlan jöwenek gara aýlanypdy.» (B. Kerbabaýew)

Jöwher [jöwhör] **I** — 1. Seret. **Dür.** «Bazardaky çörekçilere bir gapjyk jöwher hödürledim.» (Mahmyt Zamaşary) 2. Ýokary hilli polatdan taýýarlanyp, gowy taplanan kesgir, sowuk ýarag (pyçak, gylyç we ş.m) «Jöwherim sapyna çenli göwrä çümen ekeni.» (Ýusup Gojuk) «Aý yşygyna jöwher pyçagyň tygy ýaldyrap gitdi.» (H. Kulyýew) 3. (göçme many) Parasatly, ýiti, üşüklü. «Özüň ýaly akly jöwher kişiler, Eýle-beýle zady soraman, biler.» (Jelaletdin Rumi) «Paýhasy jöwher deý kesgir hem dury, Sanardan kän olaň tyllasy, zeri.» (Jelaletdin Rumi)

Jöwher [jöwhör] **II** — solmazak boýag we onuň reňki. «Ol ökde taraçy, gyrmyzy keteni, jöwher keteni, erkekleriň geýýän dik durma gyrmyzy donuny dokapdyr.» (Jemile Gurbanowa)

Jöwlan [jöwl:an] — 1. Aýlanma, dolanma; sergezdanlyk. «Diýer: «Alla, nedir iş, Ýa-ki halym elwandan ser jöwlana gelmişem.» (Mollanepes) 2. Işjeňlik; gymyldy. «Bolur sen älemge soltan, Kylyp sen tagt üzre jöwlan.» («Ýusup-Züleyha») «Kerimberdi işan diýseň her ýerde, Jan essine berip, jöwlan ýetişsin.» (Mollanepes) **Jöwlan urmak (kylmak)** — aýlanyp ýörmek, her ýana urunmak, sergezdän bolup ýörmek, elewremek. «Ýük agyr, ýol yrak, garaňky gije, Jan hem jöwlan urar çykмага tenden.» (Magtymguly)

Jöwşen [jöwşön] — polat halkajyklaryndan dokalan gadymy uruş geýimi, demir don. «Onuň belent başyn arşa ýetirip, At, sowut, jöwşen hem jyga bereýin.» («Muhsynynyň ahlagy»)

Jugur [juğur] **I** (zergärçilik) — täze gelniň saçynyň ujuna dakýan gupba şekilli aşagy şelpeli kümüş şaýy. «... zenanyň owadan sagrysynyň üstünden iki tarapa akanda şirin owaz döredýän jugruň sesi pereňlini baş ýaýkamaga mejbur etdi.» (A. Taganow)

Jugur [juğur] **II** — seret. **Jar** [ja:r]

Jul — 1. Haýwanlaryň geýimi, üstüne ýapylýan ýapynjasy. «Bedew jul içinde, göwher kül içinde.» (Nakyl) «Gyraty besle jul bile, Oturşyň ähli dil bile.» («Görogly») (**Ähli dil** — gepe düşüňýän, ýürekdeş) 2. (göçme many) Köne geým. «Ölinçäm sana geçmedim, Bir ýyrtyk julun derdinden.» (Kemine) **Julda çykarmak** — mal-mülkünden dyndarmak, lüt goýmak, juda garyp düşürmek. «Meniň malymy, zadymy alyp, halys juldan çykardy.» («Görogly») **Juluny ters geýdirmek** — birini çykgynsyz güne salmak, enter-pelegini öwürmek.

Juwaz [juwa:z] — künjüden we beýleki käbir ösümlikleriň çigidinden işläp ýag çykarýan desga. Juwaz at, düýe ýaly mal goşulyp işledilýär. «Gylyçly golak kärendesine alan köne juwazyny sürüp, güzeranyny itekleýärdi.» (A. Atajanow) «Juwaz aýlap, ýag alsa, Bolar jahyllar başy.» (Hüwdi)

Jülge [jülgö] — iki dagyň aralygyndaky uzalyp gidýän we öňi (bir tarapy) bekli bolan giň aralyk, öňi bekli dere. «Egrem-egrem jülgelerden ýol ýasap, Tolkun atyp, oýnap böker çeşmeler.» (G. Bäşiýew) «Dar jülge, gün düşmeýän çuň ýol.» (N. Saryhanow)

Jüllikgöten [jüllükgötön]: **jüllikgöten galmak** — hiç zatsyz galmak, bar zadyňdan mahrum bolmak, juldan çykmak. «... bütin maly-mülkünden çykyp, jüllikgöten galýançam, olar bilen gidişjek...» (H. Derýaýew) «— Jüllikgöten galaňsoň, watan-ýurt nämäň alnyndan, Alaşa baý?» (A. Atajanow)

Jümle [jümlö] **I** — hemme, bütün, ähli, külli. «Jümle döwler gelibän, ýagdyrsalar başymga daş.» («Şabähram»)

Jümle [jümlö] **II** — sözlem. «Nygtaýan sözi jümledäki beýleki sözlerden tapawutlandyrmak üçin, şol söze basym berlip aýdylýar.» («Türkmen dili») «Dünýädäki in beýik sözleri, täsirli jümleleri şu otuz harpyň kömegi bilen düzüp bolýar.» (Rahmet Gylyjow)

Jümri [jümrü] — ogry, aldawçy; asylsyz, pes. «Bagynda toty-gumrular, yzynda jahyl jümrüler.» (Seýdi)

Jüp — 1. Iki aýagyň ökjesini ýanaşdyryp durma, «Ýolbaşçynyň rugsady bilen toparyň bir oýunçysy çyzygy basman, aýagyňy jüp goýup, duran ýerinden öňe bökýär.» («Türkmen milli oýunlary») 2. Iki, goşa. «Bu sözi aýdandan soň, atyna jüp gamçy urup, Görogly gidiberdi.» («Görogly») ♦ **Jüp basmak** — dar ädimläp salykatly ýöremek. «Toýnagyn jüp basyp, ýuwaşja ädýä. Gaýmakly morožnyň ujundan gädýä.» (K. Gurbannepesow) **Jüp bökmek** — iki aýagyňy deň tutup ýa-da ýanaşdyryp bökmek. «Salmalardan jüp bökýär...» («Görogly»)

Jüpbe [jüpbö] — giň we uzyn tikilen halat. «Ýagyş ýaňy iki-ýeke şitdi-pitdi edip ugrapmy-ugramanmy, Ependi jüpbesiniň syýyny başyna bürenip, öýüne bakan ýazzyny beräýipdir.» («Ependi») «Alnymda lahatdyr, jüpbäm kependir.» (Magtymguly)

Jüplemek [jüplömök] (gepleşik dili) — jübütlemek, goşalamak. «Gurban... Begmämet bilen öküzlerini jüpläp, şarikli daýhançylyk etmäge başlady.» (N. Saryhanow)

Jürbe-jür — dürli-dürli gowy, her hili gelşikli, ýakymly. «Daň atynça diýen ýaly, kirpikleri sähelçe tapyşdygy, jürbe-jür düşýär görüp çykdy.» (A. Atajanow) «Onuň kitaphanasynda özüniň okaýan ugrundan başga-da jürbe-jür edebiýatlary görmek bolýardy.» (A. Gowşudow)

Jürdek [jürdök] — kiçi göwrümlü, bir guply suwküýze. «Ejesi, senem bir jürdek suw getir.» (R. Esenow) «Bir gün Ependi gyzyny suwa ugratmak üçin eline jürdek beripdir-de, gulagynyň düýbüne bir-iki şarpyk çalyptdyr.» («Ependi»)

Jüýk: jüýk bolmak — bir gezek urşup ýenlenden soň, gaýtadan urşup bilmän, süllerip durmak, gaçmak (guş, horaz hakynda)

Jybar [jyva:r] — ýagyş çişnäp duran howa. «Suhan baýyň gara gulak düýeleriniň çişni, jybar astynda galyp ýumşaşan ýaňky seňnerli küdelerden işdämen agyz urup, otlaşyp duranlaryny hem görerdiň.» (H. Derýaýew)

Jyga [jyğa] — 1. Gylguýrugyň owadan guýruk ýelegi. 2. Şalaryň kellesine geýýän baş gabynyň birýan maňlaýyna gysdyrylan owadan ýelege meňzeş bezegi, täç. «Oglanyň egnine iki sany kimýa zerli dony geýdirdiler, iki sany altyn jygany başyna sançdylar.» («Nejep oglan») «Başym akyldan doly, Kekejim jyga ýaly.» (Ata Salyh)

Jygrama [jyğrama] — gury çöp-çalam, çöpleme. «— Bar, oglum, birazajyk jygrama çöple. Bir çay içeli.» (N. Hojageldiýew)

Jyk [jy:k] — iki sany ýylmanak togalak agajyň ýanaşdyrylyp biri-birine garşy aýlanmagy (kir ýuwujy maşynyň el bilen işledilýän kir sykyjy abzaly görnüşli) netijesinde pagtanyň süýümini çigidiniň daşyndan süýüp alýan ýönekeý gural. «Jeren bilen Jennet ikijigi pagtany Tyllalaryň öýünde jykdan geçirdi, soňam pamygy egrip...» (Ç. Aşyrow) ♦ **Jykdan çykan ýaly etmek** — ýenjip-ýenjip galmaz etmek, kül-owram etmek. «Jüneýit han bütün göwräňji jykdan çykan ýaly edäýmezmikä?!...» (B. Seýtäkow)

Jykyr — pes ýerden akýan suwy öz beýikligine göre ýokaryk çykarýan desga. At, düýe goşup hereketlendirilýän çarhynda 30-dan gowrak küýzejikleri (seret. (paronim) **Diger II**) akardan dolup, ýokaryk aýlanyp aşak inende, suw nowa dökülýän görnüşde. «Jykyr diňe ölmezödi hasyl berýäni üçin...» (B. Kerbabaýew) «... ýeke-täk malynyň gözlerini daňyp, jykyra goşýardy...» (B. Kerbabaýew)

Jylawdar [jylowda:r] — attutar, pessewe. «... sen Göroglynyň... jylawdarymy, paýeki suwçysymy, asyl seniň emeliň näme?» («Görogly»)

Jylga [jylğa] — baýyrlaryň, belentlikleriň ýüzündäki ýagyş suwlarynyň uzgam akmagy bilen emele gelen yzlary, çylgymalary. «Bular günbatar-ilerä baka çekilip ugradylar we bir beýikli-pesli jylgalara baka ýüzlendiler.» (A. Gowşudow)

Jymag, jumag [a:ğ] — ýanaşma, är-aýallyk gatnaşygy, jübütleşme. **Jymag etmek** — jynsy gatnaşyk etmek. «Pygamber alayhyssalam: «... Her kim (beçebaz) bir oglan bilen jymag etse, uçmahyň ysyny almaz.» (Abu Nnasr ibn Muhammet Tahyr Sarahsy) «Üçi ekiz, on dört erer peýwend, Ol ne jymag eýlä, ne çykar ýatdan.» (Magtymguly) «Jymag etse, eger, mahbup ile hem, Ki bolmaz lezzeti ýüz kimseden kem.» (Azady)

Jyns [jynys] — 1. Ähli mahlugyň biologik taýdan erkek-urkaçy aýratynlygynyň bir görnüşi, topary. «Köp haýwanlar barada olaryň jynsy aýratynlyklaryny aňladýan ýörite sözler hem ulanylýar: horaz, towuk; goç, goýun; ýaşylbaş, sona we şulara meňzeşler.» (J. Nepesowa) 2. Ynsanyň synasynyň reňki (ak-gara) boýunça aýratynlygyny görkezýän bir görnüşi. «Tumşugy ýokary ak jyns jenap..., Mademuazelne (hanym) ýylgyryp garap.» (G. Seýitliýew) 3. (geologiýa) Ýer şarynyň gaty gatlagyny düzýän hem-de ýer gatlaklarynda emele gelýän mineral. «... dag jynslarynyň reňkleri gögümtil gararak, ýa-da garamtyl meleräk bolýarlar.» (A. Magtymow...) 4. Jyn, al-arwah, eýe we ş.m. mahluk. «Saňa ynsam, jynsam, bu tebigatam, Ýigitlerem, gyz-gelinlerem maýyyl.» (A. Atabaýew) ♦ **Jyns at** [a:] — bir jynsa, görnüşe degişli zatlaryň umumy atlary, meselem: düýe, adam, dag, derýa, alma we başgalar. **Jyns at** — tohum at, igdiş. «Biz jyns atlary goşuna berip, türkmen atynyň tohumyny tükeddirip bilmeris.» (B. Kerbabaýew) **Jynsy üýtgemek** — ýüz-gözi, tüýsi üýtgemek, erbetleşmek. «Jadygöýler adamlary it edýär, eşek, gatyr edýär» diýýärdiler welin, şu meniňem jynsmy üýtgedip ýören bolmasyn diýip, ýalt-ýult etdi, öz endamlaryny çümmükleşdirip gördi.» («Görogly»)

Jynssyz — keselçilik, agyr gün-güzeran we ş.m. sebäpli ýüz-gözi görk-görmekden gaçmak, tüýsi üýtgemek. «Gülbişi şakäse ýaly ullakan jynssyz nazaryny Garry molla dikip, çinlerlip-çinlerlip seretdi.» (N. Rejebow) ♦ **Jynssyz gygyrmak (ses etmek)** — elhen gygyrmak, çirkin ses etmek. «Magtymguly «Kynys dädä, ýylan!» diýip jynssyz gygyrdy, emma giçdi.» (N. Rejebow)

Jysmyk — bir ok atýan kiçi kalibrli çaklaň ýekenil tüpeň. Ady atylanda jyssyldap ses etmegi bilen galan. «Jysmygyny göterip, awa diýen bolup gider, halys sütüni süýnübem, iki elini burnuna sokup geler.» (B. Hudaýnazarow)

Jyza I — naýza. «Goç ýigit münse üstüne, Jyzasyn alsa destine.» (O. Ödäýew) «Bedew at münüp harladan, Jyza, zülpükar parladan.» (Aşky)

Jyza II — gyraw, burjy; juda owunjak buz ygaly. «Gar ýaganda jyza baglap, Ajy ýeller ösgün bolar.» («Görogly»)

Jyza III — adamyň tenine öryän kiçijik düwürtik. **Jyza IV** — saça düşýän sirke, bitň tohumy.

Jyzar: päline jyzar bolmak (etmek) — pälinde tapmak, bet pyglyna göra hudaýyndan tapmak (niýetine görä jeza bermek) «Baýly, penasynda saklasyn aman, Jyzar bor päline niýeti ýaman.» (Baýly şahyr) «Ganymyň garaşmaýan ýerinden bar, ony öz päline jyzar et.» (R. Esenow)

Žandarm [žanda:rm] — 1. Žandarmeriýanyň poliseýlik çini. 2. Žandarmeriýanyň gullukçysy. «Žandarmyň şol aljyraňňy haly ýadyna düşüp, Muhammetguly häzir hahahaýlap güldi.» (A. Atajanow)

Žandarmeriýa [žandarme:riýa:] — burjuaz döwletlerde jemgyýetçilik tertibini goramak we jenaýatçylyga garşy göreşmek boýunça döwlet gullugy; şol gullugyň gullukçysy. «... obadaşymyň hiç birisini Ak patyşanyň žandarmeriýasynyň önüne salyp goýbermek islämok.» (O. Ödäýew)

Kaba [kava:] — don, ýeňil eşikleň daşyndan geýilýän uzyn geýim. «Aly ogly Mämmethanyň gyzydyr, Ýarym girmiş gülgün kabaýa beýle.» («Saýatly-Hemra»)

Kabyl [ka:vyl] — mynasyp, laýyk; ýaramly. «Şeker... özi barada gürrüň gidýänini eşitmedik ýaly, uly gyzlar kablyda çynlakaý sypata girdi.» (B. Kerbabaýew) «Hak rehmeti ulug derýa, kabyl bolgul, Talyp isen Hak saryga maýyl bolgul.» («Hikmetler»)

Kabyla [kavy:la] — tire, urug. «Oguz han neberesi, Görogly kabylasy.» (A. Agabaýew) «Ähli teke at biýrler oňa, elli mün ildir, Togtamyş-u, utamyş ikisi bir kabyldyr.» (Mollanepes)

Kabylyýet [ka:vyly:ýet] — başarnyk, ukyp. «Torly... her bir işe kabylyýetli, ýiti ýigitdi.» (H. Derýaýew) «Elbetde, her bir jähetden güýçlülighiň, kabylyýetlilighiň hemme adama ýetdirmeýşi ýaly, Enekütüniňem... ejiz ugurlaram bardy.» (H. Derýaýew)

Kak I — paçagy aýrylyp dilim-dilim edilen gawuny serip, kakadyp, towlap taýýarlanylýan azyk önümi. «Ikinji çatmanyň gapysyndaky kak dilip oturan Sähet Golak: — Nurjahan, nätdi, söküň ýetişdimi? — diýip sorady.» (B. Kerbabaýew)

Kak II — çölün takyr ýerlerine ýagan ygal suwunyň ýygnaýan oý ýeri. «Hany, maýsa bolup çogýan ýylaklar... Hany, mele suwdan püre-pür kaklar.» (B. Hudaýnazarow)

Kamar — Aý. «Gök ýüzünde garar Şems bile Kamar, Her kim öz söwdügi lebinden emer.» («Saýatly-Hemra»)

Kamat [ka:mat] **I** — boý, syrat, kat; adamyň ayak üstünde duran wagtyndaky uzynlygy. «Ýañy göze görnüp başlan gyzlara, Akyl bilen kamat arzuw edýäriň» (B. Hudaýnazarow) «Kamatyň tubudyr, goýnuňda nardyr, Gerdeniň dutardyr zülpleriň tardyr.» (Mollanepes)

Kamat [ka:mat] **II** — musulman erkek kişiniň namaz okanda, azandan soň, paryzdan ön aydyan kitaby sözleri; bu dogra täze bolan ogul bäbege azan aýtdyrylanda hem sanalýar. «Sopy şol kamatyny ömürboýyna sanap gelýän hem bolsa, gulagy ondan kamata gelen hem bolsa, beýnisi ondan hiç bir zat aňlamaýardy, arapça sözleriň birine-de düşünmeýärdi.» (B. Kerbabaýew) «Gyz bolanda azan hem aýdylmaýardy, kamat hem düşürilmeýärdi.» (B. Kerbabaýew) ♦ **Gulagyň kamata gelmek** — güýçli eşidilýän goh-galmagaldan, bir gürrüňiň köp gaýtalanyp durmagyndan halys irmek, ýadamak.

Kanda [kanna] — nirede, haysy ýerde, kaýda? «Barabilmen atam kanda, men kanda, Barsaň, atamga diý: «öldürsin meni!» («Zöhre-Tahyr») **Her kanda** — her erde, her haçan. «Berimiň bolsa her kanda, Gören saňa bolar bende.» (Magtymguly)

Kandyl [kannyl] — asylýan çyra, şem; içine köp şem salyp, asylp goyulýan yörite gap (arapça: kandi:l) «Pyraýyň ataşyn bu könlüm içre kandyl eýläp men.» («Ýusup-Züleyha»)

Kap [ka:p] **I** — arap elipbiýiniň esasynda döredilen köne türkmen elipbiýinde ýigrimi dördünji harpyň ady. «Kap» harpy türkmen dilindäki «k», «g» seslerini aňladýar we ýogyn çekimlili sözlerde ýazylyar. «Kap» kararym galmady aşyk bolup ruhsaryňa, «Käp» gelip sorgul bu halym, rehim kyl bimaryňa.» (Berdinazar)

Kap [ka:p] **II: Kap dagy** — rowaýatlarda duş gelýän ägirt ullakan hyýaly dagyň ady. «Kap dagynyň gädiginde Isgender, Döw ýoluna gongurdygy ters çykar.» (Magtymguly)

Kapyr [ka:pyr] — 1. Yslam dinine uýýanlaryň dinsizlere we başga dine uýýanlara berýän ady, küffar. «Kapyry özüňe duşman saýmaly, Bulardan her zada garaşymaly.» (Jelaletdin Rumi) «Musulman süýdünü emmedik kapyrlarda kiçä-ula rehim-şepagat bolarmy ýogsa!» («Gökdepe galasyndaky söweş») 2. (göçme amny) Hilegär, birehim, zalym... «Lebzini ýuwdan kapyr.» (Naky) «Kapyra jan çekenin muzdy gara gylyç.» (Atalar sözi)

Karam [kara:m] — oýunda, ýaryşda we ş.m. düzgüne, kada gabat gelmeýän jyzaklyk, mekirlik, aldaw, hile. «Gadagan» manyly «haram» sözi bilen asyldaş söz. «— Hawa, ol karam bijese bilen Artygy pälä-de iberjek...» (B. Kerbabaýew)

Karamlygyna [kara:mlygyna, hara:mlygyna]: **karamlygyna botlamak (gaýmak)** — öz wagtyndan bir ýyl öň botlamak (dulučka gaýmak) Adatça üç ýaşly inen düýe (gaýalyk) gaýyp, (erkekden çykyp) köşegini on iki aý garnynda göterip botlamaly.

Karkara — 1. Durna meňzeş alkymy gara guş. «Saz eýleýir karkaraň, seýle çyksaň bezenip.» (Mollanepes) 2. Şol guşuň başa jyga edip sanjylýan ýelegi. «Karkarasyn ykjadyp, özün bezär Aýperi.» (Mätäji)

Kary [ka:ry] **I** — Gurhany ýatdan bilýän. «Her remezan aýy getirip kary, Sowap üçin hatmy Kurany bardyr.» (Seýdi) «Tahyryň gabrynyň ýanynda bir gümmes saldyryp, içine kandyllar asdyryp, karylary gubyryň başynda oturdyp, kuran çykdyrtty.» («Zöhre-Tahyr»)

Kary [ka:ry] **II** — gözi görmeýän, kör. «Agsak aýra düşse, agaçsyz galsa, Ýol aňlamaz kary hemrasyz bolsa.» (Magtymguly) «Hat-da bu dünýäniň yşygyny, tümüni eneden dogaly bari saýgarmaýan kary-da sazyň, dessanyň ölemenini.» (A. Atajanow)

Kaş — ters, jet. «Agzybirlik aş getirer, agzalalyk — kaş.» (Nakyl)

Kaşşak [kaşsa:k] — garyp, ýoksul, mätäç. «Kimse kaşşak bolup, kimse baý bolar.» (Magtymguly)

Kaşyk — agaç çemçe. «Gury kaşyk agza ýaramaz, gury söz gulaga ýakmaz.» (Nakyl)

Katra — damja. «Katrasy derde derman, däne-däne zire çay.» (Körmolla) «Bir katra meý berseň lebiň meýinden.» (Şeýdaýy)

Katyl, katl (köne söz) — ölüm, öldürmeklik; ganhor, öldüriji. «Bakmaýyn diýsem ýüzüne, katlyma bolgaý sebäp.» (Mollanepes) «Il içre dogan handyr, şalardan adalatly, Kapyra erer katyl, yslamga mürewetli.» (Mollanepe)

Kaza — ölüm permany (Hudaýyň) «Geçip barýar indi ömrüň mazasy, Ýetip gelýär kem-kem Hakyň kazasy.» («Perhat we Şirin») «Kadyr seniň alnyňa kaza ýazsyn, çopan!»

(«Gorkut ata») «Aýal oňsa hazyna, oňmasa kaza.» (Nakyl) ♦ **Kazaňy almak (okamak)** — öz wagtynda ýerine ýetirilmedik dini işi soň ýerine ýetirmek. «Köpräk eglenenimiň sebäbi, namazymyň kazasyny okadym.» (H. Amanow) «Kazasyny okaýandyr welin, namazyň yzyndan enbiýalaryň hemmesiniň adyny sanap çykýandyr.» (Ata Durdyýew)

Kazasy dolmak (ýetmek) — ölmek, ýogalmak. «Kaza ýetip, şehit ölse, Abraý bile ýoldaş bolar.» (Magrupy) «Ynha, bu bendäniň bu ýerde kazasy dolaýsa, onuň maly-mülki, gör, kimlere nesip etjek.» (Ata Durdyýew)

Kebşirlemek [kevşi:rlemek] — 1. Metaly we ş.m. biri-birine tutduryp seplemek, birleşdirmek. «Şol döwügi seýiklärlik tebip tapyljagyna, şol döwügiň sepini kebşirlejek mummya el ýetjegine onuň akyly çatmady...» (B. Kerbabaýew) 2. (göçme many) Jaýba-jaý goýmak, timarlamak, taraşlamak. «Ol öz oýlan sözlemine kebşirläp ýazyp bilmeýärdi.» (B. Kerbabaýew)

Kebuter [kebu:ter] — kepderi. «Kebuter topukly, maral ýörişli, Täze hilal gaşly, merwerit dişli.» (Magtymguly)

Kejebe [kejeve] — gelin toýunda, gelni atasy öýünden mündürüp alyp gaýtmak üçin düýäniň howudynyň üstünde jaýlaşykly oturar ýaly bezelip gurnalan ýörite çadyr. «Agaýunusyň wagty hoş bolup, ýelmaýa kejebe gurap, ýelmaýany bezäp, deň-duşlary bilen Serçemene geldi.» («Görogly»)

Kejikmek — kesirlik etmek, öz diýeniňi tutup oturmak, keçjallyk etmek. «Kellesiniň kelligine kejikdi, Uzakly gününü dymyp geçirdi.» (Jelaletdin Rumi) «... ol ýumşasa-da ýumşardy. Indi biz ony hasam kejikdirdik. Indi bilmedim-dä, juda kyn bolaýmasa...» (A. Gowşudow)

Keždum — içýan, çyýan. «Guyrugy nayza dek, keždum ondadyr.» (Magtymguly) «Dünýä maly magşar ýylan, içýandyr, Mary-keždum niçik garyndaş bolar.» (Mollanepes)

Kekeç (ýerli gepleşik) — sakynyp gepleýän, sakaw. «Kekeji gyssasaň, o-da ýok.» (Nakyl) «Sakynyp geplemegi aňladýan sakaw we kekeç sözleriniň ikisi-de ses meňzetmesi esasynda döräpdir.» (S. Atanyýazow)

Kekeçlemek [kekeşlemek] (ýerli gepleşik) — sakawlamak, sakynyklamak. «Gyz... gorkusyna öňküdenem beter kekeçläp, görenje zadyny habar berdi.» (N. Saryhanow)

Kelaýy [kela:ýy] aýal-gyzlaryň başyna daňýan ýerligi dürli reňkli, ala-mula ýukajyk ýüpek ýaglygy, öýmesi. «... gürrüňlerinden mälim bolşuna görä, kelaýy ýaly ýüpek mata gyzygyp barýan ekenler.» (B. Kerbabaýew)

Kelek I — şahy ýok, şahsyz (geçi hakynda) «... Eňegi-hä köse, kellesem kelek. Muňa bir şah bilen gür sakgal gerek!» (K. Gurbannepesow)

Kelek II — pyssy-pyjurlyk, erbetlik, jetlik. «Aýrylyp men ganatymdan, ýelekden, Gutulmadym bu söwdadan, kelekden.» (Magrupy) «Taňry iberdi oňa iki melek, Bir-bir ile eýledi dawa, kelek.» (Azady)

Kelekbaz [kelekba:z] — oýunçy, pyrryldakçy, aldawçy.

Keleme I — 12 sagatlyk (dört suw, ýagny, her üç sagatlyk goýberilýän suw bir suw hasaplanypdyr) suw nobaty. «Birje keleme suw üçin, Şirin jandan geçip bilmen.» (Ç. Aşyrow) «Gazy gutaryp, keleme-serkar paýlaşylmaga duranda, suw ýamaşgandan paýlaşyldy.» (B. Kerbabaýew)

Keleme II — 1. Söz, sözlem. «Husnuňa seň baş keleme söz diýsem, Ne jeren gabakly, maral gözli sen.» («Asly-Kerem») 2. Gurhanyň «Alladan başga hudayyň yokdugyna we Muhammediň Allanyň resuly — pygamberidigine güwä geçýärin.» diýen mazmunly «Kelemeýi-şahadat» süresi. «Muhammet: — Bu kelemäni okagyl: «Lä ilähe, illalla, Muhammet Resulalla, eşhedu en lä ilähe illalla we eşhedu enne Muhammeden Resulalla» diýip aýtgyl, musulman bolar sen — diýdi.» («Zeýnelarap») «Ýusup alaýhyssalamdan bu keramaty görüp, hemme permanberdar-mutyg boldular. Keleme aýdyp musulman boldular. («Ýusup-Züleýha») ♦ **Kelemäni öwürmek (çöwürmek)** — dine ynanyňlygyňy, musulmanlygyňy subut etmek üçin, Gurhanyň «Kelemeýi-şahadat» süresini aýtmak; şeýle-de, öz ölümüne boýun alan, ýa-da öňünden duýan musulmanyň sogap üçin kazasynyň

öňüsyrasy şol süräni aýtmasy. «— Men seň han kakaň ýanyňa şaýlanamda, kelemämi çöwrüp gitdim.» (R. Esenow)

Kelew [kelöw] — tentek, kelesañ, kemakyl. «— Guldur kelewräk ýaly bolsa-da, nähili oňat ýigit!» (B. Kerbabaýew)

Kelhemeç — çäýkel, dazarkel. «Meniň ýeke-täk söhbetdeşim garry kelhemeç. Elbetde, ol hapysa. Maslykçy guş bolansoň, üst-başy aňkap dur.» (Hemra Şirow) «Kelhemeçdir poh üstünde jeň eýlär.» (Magtymguly)

Kelp — seret. **Seg.** «Ol ne kelpdir, jenneti, Ol ne guş, ýok gan-eti?» (Zelili) «Kemine bendeýem, kelbi-gedayam, Ya, Apbas Alyya, bagyşla bizni.» (Magtymguly)

Keltekçe — kelte içmek, kelte palto we ş.m. «Olaryň eginlerindäki güne ýalpyldaýan gara gaýyş keltekçeden çen tutup, Amanly olary çekistlerdir öýtdi.» (R. Esenow)

Kement — 1. At, öküz ýaly haýwanlary tutmakda we ş.m. ulanylýan ujy syrtmakly uzyn tanap. «Her biri elliden, altmyşdan ýykyp, Atdan kement zyňyp, tanaplar dakyp.» (Magrupy) 2. (göçme many) Söýgüliniň saçy. «Dal gerdene kement olsun.» («Gül-Senuber»)

Kemine [kemi:ne] — pukara, ejiz; päli pes, kiçigöwünli. «Magtymguly, bol kemine, Şükür et öten demiňe.» (Magtymguly)

Kemmagal [kemmağal] — garyp, pukara. «Dodar baýdan miras galan köne jykyr kemmagal garyndaşynyň maňlaýyndan diredi.» (A. Atajanow) «Bar ýygnany özgelere ýal bolup, Özi galyberer kemmagal bolup.» (Saady)

Kempi, kempik — dişi bolman, agzynyň töwerekleri, dodagynyň gyralary içine ýykylan. «Keýmir onuň dişi dökülen kempi agzyna seredip, has beterrägini diýjegem boldy-da, dilegçi bolany üçin özüne basalyk etmeli boldy.» (Ata Durdyýew)

Kengan [kenğa:n] — rowaýata görä, Nuhuň agtygy Kenganyň nebereleriniň ýaşan ýurdy, Palestina. «Müsürde şa bolandan, Kenganda geda bol.» (Nakyl) «Etdiler Ýusupny Müsürge soltan, Diýdi: «Bolsam ýegdir bir guly Kengan.» (Zelili)

Keniz [keni:z] — şanyň gyzynyň, aýalynyň hyzmatynda duran gyzlar, aýallar. «Ýanyma çagyryp iki kenizim, olara gaharly tutdum-da ýüzüm.» (B. Seýtäkow)

Kent — oba, gala. «Abadan kent tüssesinden belli.» (Nakyl) «Gün çäş galdy, ikisi sürüp, bir kendiň çetinden geldiler.» («Görogly»)

Kepbe — 1. Hyşa, gamyş, ýylgyn we ş.m. ösümliklerden örülen, dokalan tärime meňzeş gurluşyk materialy. 2. (göçme many) Şonuň ýaly materialdan gurnalyp, daşy suwalyp salnan jaý. «Öýüm kepbe bolsun, imanym — ketde.» (Nakyl)

Kepir — süýji suwlarda ýaşaýan teňneli, oňurgaly aw balygy (сазан) «Neolit zamanynda Türkmenistanyň demirgazygynyň ýaşaýjylary çüý, lakga, kepir balyklary garpunlaryň, çeňnekleriň kömegi bilen tutupdyrlar.» (A. Gubaýew...)

Kerç — käselenen gawunyň ýa-da garpyzyň bir bölegi. «Bialaç biziň herimiz bir kerç gawuna elimizi ýtirdik.» (R. Durdyýew «Oragatdy»)

Kerem I — seret. **Keren.** «Näçe kerem aýtdym saňa, «diliňi ýyg» diýip...» (N. Hojageldiýew)

Kerem II — 1. Sahylyk; rehim, şepagat, merhemet; bagyşlamaklyk. «Keremi güýçlüdir, görgül, Doga kylyp, eliň gergil.» (Magtymguly) «Gaharňyza galan guma bulaşar, Keremňize duşan arşa ulaşar.» (Magtymguly)

Keren — sapar, gezek, mertebe, ýola, kere; esse, «Bir keren geçiren yüz keren utar.» (Atalar sözi) «Onuň bilen ylalaşmazlyk mümkin däl, ol mün keren mamla.» (T. Jürdekow)

Kernaý [kerna:ý] — özbek, täjik halklarynyň latundan ýasalan 2-3 m. uzynlykdaky turba şekilli üflenip çalynýan saz guraly. Kernaýyň barmak basylýan deşikleri bolman, ses çykýan tarapy guýgujyň agzy pisint giň we uzaklardan eşidilýän güýçli sesi bolýar. «Kernaý, surnaý ýene top sesi bilen, Ýene şeýtan kimin was-wasy bilen.» (Abdysetdar Kazy)

Kerrew [kerröw] — zordan eşidýän, gulagy agyr, kerri. «... çopanyň dymmalygynyň-da syry basym açyldy, ol kerrew ekeni.» (A. Atajanow)

Kersen — ýogyn söwüdiň düýbünden kesilip alnyp, içi köwlüp, daşy ýylmanyp ýasalan sekirtmeksiz uly gap. «Kerseni düýe agaranyndan dolabara edip, Hally eje-de geldi.» (H. Amanow) «Mawy ortaky öýden bir kersen düýe süýdüni alyp çykdy.» (B. Kerbabaýew)

Kerwen [kerwön] — ýük daşamak üçin tirkeşdirilen hatar (düýe, maşyn we ş.m) «Tomsuň ortaky aýy hem kerwen bolarmy? Ýaz, güýz, gyş aýlary kerwen ýola çykýandyr.» (Ata Durdyýew)

Kerwensaraý [kerwönsaraý] — seret. **Saraý 2.** «Şabähram düýeleriň başyny idip, kerwensaraýyň işigine geldi.» («Şabähram»)

Kesana [kesa:na] — hakyna, nyrhyna, kireýine. «— Eger, şol kesana mülkiýa suw içip ýatanlaram sanaşyga salaýmasalar, saka barar-da oturybereris.» (A. Gowşudow) ◇

Kesanasyna tutmak — kireýine tutmak, hakyny, nyrhyny töläp ulanmak, işletmek. «— Nama aýt, nama aýt, näme, men seniň kesanasyna tutan bagşyňmydym.» («Görogly»)

Kesapat [kesa:pat] — zyýan, zeled; kir, hapa, şyltak. «Köňli gara bilen bolmaňlar ülpet, Ýokar andan dürli-dürli kesapat.» (Magtymguly)

Kesatym — sap ýüpek ýa-da nah gatşykly tarada dokalan mata. «Alatow, daraýy, göwderi, kesatym, sowsany, garma, atlaz ýaly matalardan tikilen lybaslar türkmen zenanlarynyň görküne-görk goşupdyr.» (Z. Altyýewa)

Kesemen: (bir) kesemen çörek (nan) — omrakaý edip döwüp alnan çörek. «Murgabyň kenarynda murgaply daýhan bilen, Bir tünçe gök çay içdik bir kesemen nan bilen.» (K. Gurbannepesow) «Meniň oturan saçagymyň ýanyna gelen mahallary bir okara çorba bilen bir kesemen gara çörek aldym.» («Dünýä edebiýaty» žurnaly)

Kesgin [kesgin] — 1. Berk, pert-pert, çürt-ýoluk, gutarnykly, gümmi-sümmüsiz, göni. (gürrüň, jogap, ýüze çykan ýiti mesele we ş.m) «Mesele şeýle kesgin goýlupdy.» (A. Nazarow) «Ýaşulularyň: «Mekdep guraly, molla bol» diýen sözlerinden kesgin boýun towlady.» (B. Kerbabaýew) 2. Ýiti, ötgür, çapgyn, içinden geçip barýan (sowuk howa, şemal hakynnda)

Keş I — hatar ekilen ekinleriň golaý gapdalyndan suw akdyrmak üçin ýapjagaz, joýa. «Elmydam enjamyň edip, Suw berer men keşden, bugdaý.» (Mätäji)

Keş II — pars dilindäki «çekmek; götermek» manyly «keşi:den» sözünden bolup, özbaşdak manyly käbir sözlere goşulyp, goşulan sözünden aňlanylýan düşünje bilen bagly kär we ş.m. aňladýan kömekçi söz. Meselem: neşekeş, çilimkeş, meňkeş, peýdakeş, arabakeş we ş.m.

Keşer (gepleşik dili) — ikiýaşar erkek düýe. «Ogul bäbegi dünýä inende, onuň adyna Köşek, Torum, Bugra, Iner, Keşer, Düýegurban, Heşdek, Kerwen ýaly atlar dakyp, kuwwatly, gaýratly, mert bolmagy arzuw edýärler.» (O. Kulyýewa)

Keşik — özi, maşgalasy ýa-da özge birisi üçin edilýän iş-aladalar, hysyrdylar, tagallalar. «Agyr keşik başyna düşýär.» (H. Derýaýew) «Artyk gidenden soň, öýüň bütin keşigi

Aýnanyň boýnuna düşdi.» (B. Kerbabaýew) ◇ **Keşigini çekmek** — hyzmatyny etmek. «Myrat jan... hiç bir ýana gitmän, kişiniň keşigini çekmän, hat öwrendi.» (N. Saryhanow) **Keşik** [keşi:k كَشِيك] — garawul, saklawçy, gorayjy. Keşikçi — garawullyk çekyän, nobatçy. «Gonamçylygyň keşigi bilen... ertir özüm sözleşerin.» (H. Derýaýew) «Bilbil aýdar: «Keşigem, bahara gözleşigem, Gülzar üçin aşygam, Bagu-bossan içinde.» (Magtymguly)

Keşkül — derwüşleriň gedaýçylyk edip, ýygnan zatlaryny salmak üçin, suw kädiden we şoňa meňzeşden ýasap, boýnundan heýkelleýin asýan gaplary. Parsça: keşku:l «Ol çaltlyk bilen turup, bu ýere gitmek üçin ýola düşeyin diýip, keşkülini eline aldy.» (Gaýgysyz Abdal) «Golunda käsesi başda keşküli, Synamda goýdular, bir şana geldi.» (Magtymguly «Diwana geldi»)

Keşwer [keşwör] — ýurt, watan, ülke. «Bu keşwer ajaýyp, könlüme ýakdy, Bu niçik mekandyr, bu niçik jaýdyr?» («Zeýnelarap»)

Ket I — käriz; guyy. «Beşir, Beşer atly iki gulama, Ketden gowalaryn tartdy, yaranlar!» (Magtymguly)

Ket II (gepleşik dili) — seret. **Çarpaýa**. «Bekmyrat baý tagtadan ýörite ýasalan ketiň ýanyna Gaýgysyzy «ýör-ýör» bilen alyp bardy.» (H. Derýaýew)

Ketew [ketöw] — atlara, eşek ýaly ýeke toýnaklylara degýän ýokanç kesel, maňka. «Ketew bolsa... onuň bir alajy tapylar-la. Ýöne baýtalyň taýy içinde işini bitiren bolsa, şonda iş kyn bolar.» (Gurbanguly Berdimuhamedow «Älem içre at gezer»)

Kethuda [kethuda:] — obaň, tire-taýpaň baştutany, yaşulusy, hojaýyny. «Atadan nesihat alan ogul kethuda bolar, Eneden nesihat alan gyz keýwany bolar.» (Nakyl)

Käbe [kä:ve] — Mekgedäki mukaddes ybadathana. «Imanym ýoldaş bolsa, barsam, Kábäni görsem.» (Magtymguly) «Käbä gidip gelseňem, öňküje gözün.» (Nakyl)

Kähil [kä:hil] — ýalta, äwmezek, geleňsiz. «Kyýamat gün hemme işi puşmandyr, Hak işine kähil bolsa adamzat.» (Magtymguly)

Kähkeşan, Kehkeşan [kähkeşa:n] — türkmenlerde «Akmaýanyň süýdi» atlandyrylýan köp sanly owunjak bolup görünýän yyldyzlardan emele gelen uzyn yola meňzeyän ýyldyzlar toplумы. «Asmanyň ýüzünden Kehkeşan öçdi, Nägehan üç äre nazarym düşdi.» (Magtymguly) «Kehkeşana çykyp dürli semerler, Müň dürli miweler, horram şejrler.» (Magtymguly)

Käkil [kä:kil] — maňlaýdaky ösdürilen çogdam saç, kekil. «Halka-halka käkilleri zerewşan.» («Saýatly-Hemra») «Öweziň käkilllerine şana urup, ýüzi-gözüne timar berip, kemini goýman... ugratdy.» («Görogly»)

Käl [kä:l] — ozal suw akan çuň bolmadyk uzyn gury çay. «Ýelmaýanyň çöken oýy ýaýbaň käliň ortasyndaky giň meýdança eken.» (O. Klyýewa) «Tut bilen derýa aralygyndaky şortaňsy käli-de ýaş pürli ýylgynlar basyrypdy.» (A. Atajanow)

Kän [kä:n] — tebigy ýerasty baýlygy bolan ýer; hazyna, baýlyk. «Ýagşy ili bilen magtanar, ýer — käni bilen.» (Nakyl)

Kärderi [kä:rderi] — inerden gaýan, arwanadan bolan inen mal. «Kärderi mal ýaly durşuna sesdir, Lagyrdar durar ol jany yzaly.» (M. Seýidow)

Käriz [kä:riz] — dag eteklerinde bir hataryň ugrunda ýerleşýan guýular (dikana) gazylyp, ählisiniň düýpleri biri-biri bilen söw arkaly birikdirilip, beýik ýerdäki ýerasty süýji suwy öz akymyna pes ýerden (jalawadan) çykarýan, esasan, ekerançylyk bähbitli desga. «—

Muhammetguly... kârizden gelýän darajyk salmadan böküp geçdi.» (A. Atajanow)

«Ýegenäniň kârizine gelensoň, Ondan soňra Ýaňgalany alansoň.» (Kätibi)

Käşi [kä:ši] — toýundan ýasalyp syrçalanan gap-gaç, tabak; syrçaly gap. «Dar mejlisde doly berseň käşini, Aşyň iýe bilmez, käşi syndyrar.» (Magtymguly)

Kibit [kivit] — adamyň egni, gerdeni, omzunyň üsti. «Gadymy türki we häzirki gyrgyz dillerinde «gar» sözi goluň kibitden tirsege çenli aralygynyň adydyr.» (S. Atanyýazow)

Kilwan [kilwa:n] — suw bilen, ýel bilen işleýän degirmenlerde galla üwemek işini ýerine ýetiriji, harazman. «Kilwan ondan: — Näme üçin beýdýärsiň? — diýip soranda, Ependi: — Wah, huşum gursun, näme edýänimem bilemok — diýipdir.» («Ependi»)

Kiparlamak [kipa:rlamak] — diňere ýakynlamak, gowşamak, peselmek, ýuwaşamak. (ýagyş, çabga we ş.m. hakynda) «Gar indi birneme kiparlap başlady.» (Ç. Aşyrow)

«Gündiz düşlenip, yssy birneme kiparlar öýdülip, gije ýöremeli edildi.» (A. Taganow)

Kirbeňke [kirveňke, kirvenke] — seret. **Gadak.** «— Bir kirbeňke ýag bersene! — diýip, puluny we käsesini uzadypdyr.» («Ependi»)

Kireň — 1. Kir, hapa, galçak, çyrşak. «Asmanda kireň ýokdy. Ýöne çakyr aýaz güýçlüdi.» (A. Gowşudow) 2. (göçme many) Erbet niýet; nägilelek. «Hat-da ýogam bolsa kalbynda kireň, Halanyp barlanok gönümellerem.» (Saady)

Kişmir — 1. Uzyn ayakly, togalak kelleli möjejik. «Ýylan ogşap aždara, Mur hökümdar kişmire.» (Magtymguly) 2. Tropiki ýurtlarda ýaşaýan, göwresiniň uzynlygy 65 sm, guyrugynyňky 45 sm. çenli bolýan ýyrtyjy haýwan. Kişmir ýylany çalasyňlyk bilen öldürýär we zäherinden hiç hili howatyr etmeýär (маһгуча) «Jan howpundan bolar aklyly haýran, Ýylan kişmir görse, öler biguman.» (Magtymguly)

Kiz [ki:z] — keçe. «Adam bar, per düşek ýanyň agyrdar, Adam bardyr, şal, kiz dyzyna degmez.» (Magtymguly) «Ýele — ýargak, aýaza — kiz.» (Nakyl)

Kok — ýaramaz ys. «Eliňize düşenlerinde, ol haramzada çolugy ýere sokup gaýdarsyňyz, emma şeýle ederseňiz: ys-da çykmasyn, kok-da.» (H. Derýaýew)

Kokamak [kokomok] — güýçli ysyň ýaýramagy, gelmegi; yslanmak, porsamak.

«Bu garyp halymy ataşa ýakar. Her saba, her saba müşk kibi kokar.» (Garajaoglan)

«Müşki-anbar dek kokar içi-daşy, Zikri-Hak bolgaý onuň aby-aşy.» (Azady) «On günden soň ol kokan kelläni eltip, galanyň derwezesinden asdy.» (A. Gowşudow)

Köw I — suw gidip, emele gelen uly köwek, käl. «Çaýyrlý köwdäki tutlugyň duşundan ötüp, Setdar sypjygyň harazynyň ýanynda eňňide inişläp ugrady.» (A. Atajanow)

Köw II: köw salmak — käýarym gelmek, birden gara bermek, köwlenmek. «Han atlylarynyň irde-giçde ýene köw salaýmagy ahmal...» (M. Seýidow) **Köw urmak** — köw-söw etmek, köwejeklemek. «Şol wagt süreniň daşynda köw urup ýören ene möjek hem onuň yzy bilen kürsäp urupdyr.» («Ependi»)

Kowahat — musulmanlaryň urp-adaty, ýol-ýörelgesi. «— Myhmany kowmak? ... Hiý, kowahata sygjak zatmy?» (B. Kerbabaýew) «Puluň üýşen ýerinde kowahat göterilýä, din bozulýa, hak nähaka öwrülýä, nähak — haka.» (H. Derýaýew)

Kowçum — 1. Daşky dogan-garyndaş. 2. Topar, bölek. «Bir kowçum arwahyň gidip alyna, Men ikilik etdim dogry ýoluma.» (Jelaletdin Rumy) «Bize kowçum bolup oturan çarwalardyr kiçeňräk obalar seýrek duş gelýärdi.» («Aziýanyň mawy alyslýklary»)

Koý — goýun. «Är — lebizden, koý — bogazdan.» (Nakyl)

Köje [kö:jö] — jöwen ýarmasyndan bişirilýän nahar. «Garyp aşy ýarma, köje, olam bişer

ýarygije.» (Nakyl) «Hoja görseň, salamlaşyp ötüber, köje görseň, bagryň berip ýatyber.» (Nakyl) «Unaş — içip bolynçaň, köje — göçüp-gonynçaň.» (Nakyl)

Köjelik [kö:jölük] **I** — köje bişirmek üçin gerekli bolan azyk önümleri. «Öýünde ýok köjelik, nämäne gerek **hojalyk**.» (Nakyl)

Köjelik [kö:jölük] **II** — çölün takyr we ala ýerlerinde bitýän kösükli, däneli, şorja mal oty.

Kök — 1. Tärimiň gözenek-gözenek durkuny emele getirýän syrdam agaçlaryň her bir kesişýän ýerinden berkitmek üçin deşip, içinden ötürilýän we iki uýy sypmaz ýaly düwülýän düýän hamyndan ýasalan inçe uzyn tasma. «Kökler tärimi, tärim uklary, uklar taýnügi saklaýar...» (A. Kekilow) «... tärimiň kökleri onuň görejine gülle bolup gezeldi.» (B. Kerbabaýew) 2. Aralary açyk-açyk sanjylyp tikilen tiki.

Köken [kökön] — 1. Sürüdäki goýun-geçiler saglanda, dowary baglanyp goýulýan köp halkaly uzyn ýüp, kökermek üçin ýüp. «Ite palaw bermek, ata hem — kepek, Owlak-guza — nogta, kökene — köşek.» (Zelili) 2. (göçme many) Eliň her baş barmagynyň her birine bilelikde dakylýan ýüzükleriň zynjyr bagjagazlary. «Şol gelin köken ýüzükli uzyn barmaklary bilen Artygyň çäkmenine ýapyşdy, gyzyly sapakly innesini dürttdi.» (B. Kerbabaýew)

Kökermek, kökenlemek [kökörmök, kökönlömök] — owlak-guzulary, goýun-geçileri kökene baglamak. «Ýaş ýigit goýun-guzy kökermegi, atlara, düýelere öz diýenini etdirmegi başarmaly.» («Görogly»)

Kömeç [kö:möç] — sokuda döwlen ýa-da ownuk dogralan et, ýag salnyp, gora gömlüp bişirilýän çörek. «Berseler iýersin ýagly kömeji.» (Atalar sözi) «... bir salym ýatyp dynjyňy al, men saňa bir ýaglyja kömeç bişirip bereýin! — diýipdir.» («Böwenjik»)

Könek [kö:nök] — düýe sagmak üçin ulanylan teletin gap. «Gelin-gyzlar köneklerini heýkelleýin asyp, ur-tut düýe sagmaga girişdiler.» (B. Kerbabaýew)

Köpemek [köpömök] — ýorgan, howut ýaly galyň, küti zatlary kök atan ýaly edip, tikiňleriň arasyny açyp tikmek. «... elinden gelmeýän iş-de ýokdy, howudam köpäbererdi, gaňna-da ýasabererdi...» (A. Kekilow)

Köpüçiş [köpüçi:ş] — howut tikmek üçin ulanylýan temenden ulurak demir gural, uzyn temen.

Kör [kö:r] — düşüňjesiz, a:m. «Mollalar Gurhansyz, pirlar kör boldy, Sahyplar Gurhany — Azadym kany?» (Magtymguly) ♦ **Köre zekat beren ýaly** — biri eden ýagşylygyň bilmedik ýagdaýynda aýdylýan söz.

Köreken [körökön] (ýerli gepleşik) — giýew. «Körekeniň köwüşü ýamak-ýamak, ýar-ýar, Körekeniň bajysy ýaman damak, ýar-ýar.» (Halk döredijiliginden)

Körpe [körpö] — 1. In soňky doglan, bolan (çaga, owlak-guzy we ş.m. hakynda) 2. Heniz ösüp ýetişmedik, ýaş. «Güýz körpe iýmäge arap at ýagşy.» (Misgingylyç) 3. Seret. (paronim.

Körpeç *Körpeçe*. «Adam bardyr körpe ýanyn agyrdar, Adam bardyr, şal kiz ýanyna degmez.» (Magtymguly)

Köse [kö:sö] — aslynda sakgal-murt çykmadyk ýa-da selçen sakgal-murtly. «Akmak aranyňy bilmez, köse — garranyňy.» (Nakyl)

Kösemek [kösemök] — gorsamak, ölçermek; çirkizmek, ütmek (otda), çabratmak (ot) «Kişi eli bilen ot köseme.» (Nakyl) «— Eje jan... meniň senden başga kimm bar?.. Sen maňa rehim et!.. Meni öz eliň bilen oda köseme!» (B. Kerbabaýew)

Kössek [kössök] — 1. Ýabyň, eşegin we ş.m. haýwanlaryň uzaklara gitmezligi üçin, bir art aýagy bilen bir ön aýagynyň (sag ýa-da çep tarapkylar) aralaryny açygrak edip daňylýan ýüp. 2. (göçme many) Päsgeleşlik, aýakbagy. «Aňmyzyň asyryň esasy kösseklerniň birinden doly boşamagy üçin, bu düýpli meseläniň änik-şanigine ýetmek zerurdyr.» (A. Orazberdiýewa)

Kössekleme — 1. Ýabyň, eşegin we ş.m. aýaklaryny kössek bilen daňmak (uzaklara gitmezlik üçin) «Arwanalaryň howutlaryny aýryp, kösseklede.» (H. Haýydow) 2. Geplemegine, ýerine ýetirmegine we ş.m. päsgel bermek, böwet bolmak. «Gelin bir üm bilen, birje söz bilen, Kösekläp biljekdi kelpenleň dilin.» (K. Gurbannepesow) «Ýöne şol usulyň galyplary ýazyjylaryň ylhamyny kösseklede, çäklendirdi.» (O. Ödäýew)

Köst [kö:ss] — kemçilik, nogsan, ýetmez. «Bir näkesiň kösti tokaýa düşen uçgun ýaly, gör, näçe jemendän işini gaýtarýa!» (B. Kerbabayew)

Kösük — gumda bitýän köki (közügi) käşire meňzeş ösümlik. «Gyş ýaza sesin goşar, Bahar kösük ýetişer.» (G. Ezizow) «Ýaş ýuwa ýyg ýapydan, Kösük köwle adyrdan.» (B. Hudaýnazarow)

Köşe [kö:şö] **I** — burç, çet, künjek. «Keşte eýledim çar köşäni.» (Magtymguly)

Köşe [kö:şö] **II** — çuwalyň, torbanyň agzyndaky köji bagyny geçirip köjemek (gözemek) üçin goýulýan halkalar, köjüg.

Kötel [kötöl] — 1. Çykmasy agyr ýapy-ýokary ýol. «Insiz, kötel dag ýodasyny diňe pyýadalap çykmak boljak.» (A. Eýeberdiýew «Türkmen elguşusy») 2. (göçme many) Kynçylyk, azap. «Kötel ýollaň külpetin soň bilersiň, Serdarym!» (G. Ezizow)

Köwkep — ýyldyz. «Köwkeplere yşk berer, ýaryň gözel jemaly.» (Mollanepes)

Köwser [köwsör] — jennetdäki bir çeşme, howuz. «Lebiň köwser, köwser suwun dilemen. Hydyr Sensiz hödür etse köwseri.» (Mäne Baba) «Şeýle diýendirler barça bilimdar: Köwser suwy birdir, sekiz jennet bar.» (Jamy)

Köwük — ýabany pişige meňzeş ýyrtyjy çöl haýwany (manul) «Bu ýerde köwük gezer, Bir ala towuk gezer.» (Halk döredijiliginden) «Onýança-da, ondan towşana görä ulurak, goňrumtyl köwük — çöl pişigi atylp çykdy.» (Hemra Şirow)

Köý [kö:ý] **I** — pikir, oý, hyýal; küý. «Gözüm ýaşı durmaz, gelende köýler, Köňül arzuw eýlär, watanyň, seni!» (Zelili) «Tapmadym, nädeýin, ýok eken öýde, Galdym şol wagtda tükenmez köýde.» (A. Kekilow)

Köý [kö:ý] **II** — köçe, ýol çatrygyndaky köçe bölegi (kwartal); töwerek, daş-töwerek. «Gele-gele iki sagatdan soň, bir köýe geldiler. Köýüň gözegçisini tapyp, sowal berip...» («Arzy-Gambar»)

Köýmet [köýmöt] — toýa, myhmançylyga barlanda eltilýän pişme, byzmyk, süýji-köke ýaly dürli görnüşdäki iýmitlik önüm, sowgat, saçak. «Köýmetsiz gelen söwüşsiz gider.» (Nakyl) «Haýra hossar, Şere garşy bolsaňyz — Zyýarat şol. Görde köýmet küýsemen.» (K. Gurbannepesow)

Kuh [ku:h] — dag. «Kuh erer ýeriň soltany, Göwsünde gurmaş dükany.» (Magtymguly)

Kulak [kula:k] — 1. Garyp-batraklaryň her hili ýol bilen hakyny iýýän, arzan hyzmatyndan peýdalanyp ezyň (ekspluatirleýän) baý, baý-gulak. «Kulak bilmez garyplaryň halyny, Goýunlary garyp, satdy malyny.» (Mollamurt) 2. (taryhy söz) Şeýle günä, aýyplama bildirilip, nähek jezalandyrylan, ýanalan adam. «1917-1930-njy ýyllarda Türkmenistanda baý-kulak diýlip sürgün edilenleriň sany 900 müňden gowrak adamdy. (A. Taganow)

Kurbat, kurbet, gurbat — yakynlyk, çyn dostluk; goňşy bolma, yakyn bolma. «Owwal Huda birliginiň hormaty, Ybraýym, Ysmaýyl babam kurbaty.» («Ýusup-Züleýha») «Gurbaty Ýusup, Züleýha ömri-saly istedi, Sagdyýu-Seýpelmelek Medhaljamaly istedi.» (Kemine) **Kurbat etmek** — yakynlaşdyrmak. «Habybyňy özüňe Kurbet etgen Alla sen.» (Magtymguly)

Kuýaş [kuýoş] — Gün. «Ýüzüňni meňzetdim Aýa, Kuýaşa.» («Saýatly-Hemra»)

Küçen [küçön] — araba, kündä goşulýan malyň gerşini, boýnuny ýaralamazlyk üçin, boýuntyrygyň (hamydyň) iç ýüzünden dolanyp, aýlaw görnüşde goýulýan keçe we ş.m. ýumşak zat, owjun. «Haýsy baýdyr, oňa küçen salypdyr?» (B. Kerbabaýew) «Şazadalaň biri atdan ýykylyp, Ýatypdyr küçen dek iki бүкүlip.» (Saady)

Küdek [küdök] — ýaş, oglan, çaga. «— Eý, küdek, Alyný görüp, tutuşdym diýeniň ýalan eken.» («Zeynelarap»)

Küffar [küffa:r] — seret. **Gäwür.** «Özüňi hak ýola salgyl, Galmagyl küffar içinde.» (Andalyp)

Kükremek [kükürömök] — 1. Esremek, erkegiň tagarçygyny çykarmagy (düýe hakynda) 2. Gaharlanylýan gaty gygyrmak; serhoş, mes bolup, gygyrmak, düblemek. «Iner ýaly kükräp, aňdar dek çişip, Il etin iýdiler, daşlarna üýşüp.» (Mollamurt)

Küla, külah [küla: küla:h] — telpek, baş gap. «Egnimde jindeýi, basda külany, Dilimden goýmanam zikri, senany.» («Görogly») ♦ **Jöwher küla** — ýarag ötmek ýaly ýörite söweş başgaby. «Jöwher küla, demir dony gerekdir.» (Magtymguly)

Külal [küla:l] — toýundan gap-gaç, küýze, tamdyr we ş.m. ýasaýan hünärment, küýzegär. «Köşgün töwereginde hünärmenleriň, esasan hem külallaryň toparlary ýerleşipdir.» (A. Gubaýew...) «Külal gözi laýdadyr, çopan gözi çäýdadyr.» (Gurbanguly Berdimuhamedow) «Çaý — melhem hem ylham»

Küle [külö] — kesik, kelte, jontuk (esasan, it, eşek ýaly haýwanlaryň guýrugy hakynda) «Hemme ýerde diýen ýaly küle ganat bezbeltek toparlary uçup-gonýardy.» (B. Gurbanow) «... küleje selin sübse bilen ojagyň içini süpürdi.» (B. Pürliýew)

Külli [küllü] — hemme, ähli, bütün, barça. «Külli işiň beýany, Kurandadyr, Kuranda.» (Magtymguly)

Kümmet [kümmöt] — mazaryň üstünden salynýan gümmezli jaý, aramgäh. «Beýlekiň bu hala içi gülükdir, Gizlin onuň kümmetine gelipdir.» (Saady) «Salmyşlar üstünde ajap kümmeti, Menzili ymarat Nepes oglanyň.» (Misgingylyç)

Kümsük — ýüregi ak bolman, assyrynlyk bilen iş görýän, misginsokar; ogry, eli egri. «Känem bolsa kezzap, ogry, kümsügi, Erbetler gowulaň çekmez ünsüni.» (Saady)

Künde [künnö] **I** — goşly ýer sürülýän ýönekeý gurluşly azal. «Künde tutup ýer sürüp görüpmediňiz?» (H. Derýaýew) «... başga birleri gylyjyny taşlap, kündä ýapyşdy.» (R. Esenow) «Eşegi-de kündä goşdular — öküzi-de.» (A. Atajanow)

Künde [künnö] **II** — agyr jenaýat edeniň aýagyna salynýan zynjyrlý gural. «Aýagyma künde saldyňlar.» (B. Seýtäkow) «Zynjyr, künde bilen saklarlar seni, Azapda, hasratda-kände, çilimkeş!» (Magtymguly)

Kündelemek [künnölömök] — aýaklaryna künde salmak. «Gözüm ýetýär, bilseň başym alar sen, Ýa kündeläp, meni çäýa salar sen.» (Magtymguly)

Kunjara [künja:ra] — pagta çigidiniň, kenep dänesiniň, kunjiniň ýagy alnandan soň galyndysy, gemresi, sarun. «Tapan çagyň getirersiň diýip, sarun, kunjara, çigitýag berip goýberdi.» (A. Atajanow) «Onuň özi indi bir aýdan bäri kunjara bilen mydar edýärdi.» (B.

Kerbabaýew) «Men kiçijik gyzkam şu juwazyň künjarasyndan köp iýip, aşa düşdüm.» (H. Derýaýew)

Künt: künt etmek — aňyny kütelmek, akyl-huşuny çaşyrmak, tünt etmek. «Mydam ah çekersiň, zehin künd eder, Gündizki hyýalyň gije düş bolar.» (Magtymguly) **Künt bolmak** — künt edilmek, künt ýagdaýa düşmek. (Senden ýaňa zehinim künt bolandyr)

Künre [küñrö] — 1. Jaýyň, haýatyň diwarlarynyň üstünden bezeg üçin gurulýan diş-diş sütünjikler. «Künrelerini hünärli eller bejeripdir.» (B. Seýtäkow) 2. Galanyň her burçunda gözegçilik etmek üçin salnan diň görnüşli berkitme. «Gadym künreler deý gümmezläp galan.» (M. Seýidow) «Ýüzüniň gültaraş nagşy hakynda, Künresinde günün dogşy hakynda.» (Edebiýat)

Künrült — öçügsi, ýalpyldysyz, küljümek (reňk hakynda) «Ol işige arkasyny daýap, künrült agaran kepje sakgalyny ýogyn barmaklary bilen darap, bir salym syn edip oturdy.» (B. Kerbabaýew)

Küpe [küpö] — 1. Arka, ýagyryny, kebzän üstleri. «Hamala, «aziýalyalaryň diňe küpesine däl, aňyna-da ýençmelimiş.» (N. Hojageldiýew «Gokdepe galasy») 2. Dagyň, belentligiň, gerşiň üsti. «...Çykyp kümäň küpesine, Haýbat berip depesine...» (A. Taganow)

Küre [kürö] — kerpiç bişirilýän, demir metallary eredilýän ýer, humdan. «Küräniň agzyndan çykýan dek şemal, Ýüzün-gözün çowläp barýan ýalyndy.» (M. Seýidow)

Kürek [kürök] — 1. Gaýygy elde sürmek üçin, boýy iki metrden uzynrak, tutar tarapy (dessesi) togalak, suwa sokulýan tarapynyň ýasy ýeri 60-70 sm. uzynlykda enjam. «Gaýygy... ýeke kürek bilen kürekläp, zordan gyra çykdyk.» (S. Atanyýazow) 2. Tutuş agaçdan ýasalyp, harman atmak, (**gyzyly** sowrup arassalamak) gar we ş.m. artmak üçin pil görnüşli ýasy, uzyn saply gural. 3. (gepleşik dili) Degirmeniň un ahyryndan, çuwaldan we ş.m. un, bugdaý susup alynýan gysga saply, iki ýan gyrasy erňekli gysgajyk saply susguç. «Taýýar etdi iýerge, çäjige kürek urdy, Ajal guşy kem-kem iýr, sap däne boldum imdi.» (Misgingylyç)

Küren [kürön] — köp öýli, köp ilatly (oba) «Daňa golaý bir küren oba ýetdiler.» (Ata Durdyýew)

Kürmek [kürmök] — köplenç şalynyň içinde gögerýän gara danelije ösümlik we onuň dānesi. «Çigin — şalynyň içinde gögerýän haşal ot we onuň gaty dānesi bu otuň dānesine kürmek hem diýilýär.» (S. Atanyýazow)

Kürs — 1. Metjitde wagyz aýdyjylaryň münberi. 2. Asmanyň bir gaty. «Ýa Arşmy sen, ýa Kürsmi sen, Ýermi sen?» (Magtymguly) «Ýeriň, gögüň, Arşyň, Kürsüň Subhany, Rehm eýleýip, ýagmyr ýagdyr, Soltanym!» (Magtymguly)

Kürte [kürtö] — ez ýakaly, goltugynyň aşagy etegine çenli dilik, bagjyk bilen daňylýan nagyşly çaga geýimi, gurnama kürte. «Goýun-guzy i:njili, Arslan haýbat penjeli, Allalaýyn men seni, Kürtesi doly hünjüli.» («Hüwdi»)

Kürtekçe [kürtökçö] — köýnegiň üstünden geýilýän, syrdalyp tikilen ýeňsiz, kelte erkek geýimi. «... Skobelýew... kürtekçesiniň iliklerini ildirip, özüni tijedi.» (A. Gowşudow)

Kürtük — eti gaýnap bişensoň çykarylyp, çorbasynda jöwen hamyryndan kesilen belkäni gaýnadyp, et bilen belke bir gapda, çorbasy gapdalyndan aýratyn äberilýän nahar.

Kürüm — alaka, ýalman we ş.m. haýwanlaryň gazyp, gumuny daşyna çykaran hini we hinara ötükləri. «... eşegim kürüme büdredi...» (B. Hudaýnazarow) «Syçanyň kürümi diýilýän zat şu meýdanlaryň iň bol zady.» (M. Seýidow)

Küşat [küša:t] — ugruna, şowly (iş, tutum we ş.m. hakynda) «Söwda küşat — ömür zyýat.» (Nakyl) «Seniň işiň küşat boldy, Är-pirleriň nazar saldy.» («Görogly»)

Küşatlyk [küša:tlyk] — işi oňunalyk, şowlulyk, ugrunalyk. «Bal satýan kişiniň şoh-şatlygyna, Işiniň ugruna — küşatlygyna.» (Saady)

Küwh — 1. Seret. **Kuh**. «Göwsün küwhi-Bulgurnyň, gümanym, gary, dilber.» (Mätäji) «Wezir birniçe gün küwhu-sähralarda syýahat kylyp, şäherge geler erdi.» («Asly-Kerem») 2. (göçme many) Göwüs.

Küý — pikir, oý, hyýal.

Kylu-kal [kylu-ka:l] — 1. Bulaşyk gürrüň, garyşyk gürrüň; adamlaryň gürrüňi. «Hezreti Gapbar, eýäm — Züljelal, Ýokdur onuyň birligine kylu-kal.» («Ýusup-Züleýha») «Eý hudaýa, neýleýin, doly başym kylu-kal bilen, Şum nesibem ne belalarga giriftar eýledi.» («Şasenem-Garyp») 2. Galmagal, gykylyk. «Soradylar: «Eý, adam, diý, görem, halyň nedir, Dünýäde haýr etmediň, bu kylu-kalyň nedir.» (Magtymguly) «Yagny, gabra bu jeset giren mahal, Jan gezer bu mertebe bak kylu-kal.» (Azady)

Kysmat — ykbal, ýazgyt, täleý. «Bu dünýä mülkünde soltandyr, şadyr, Kysmatyna kaýyl bolsa adamzat.» (Magtymguly)

Kyssa — 1. (edebiýat) Şygyr bilen däl-de, gürrüň görnüşinde ýazylýan eser, proza. «Nakyllar adaty sözlem görnüşinde gelseler-de, olaryň şahyranalygy kyssadan şygra ýakyn durýar.» («Nakyllar») 2. (göçme many) Gündelik durmuş ýa-da geçmiş barada söhbet, gürrüň; hekaýat, rowaýat. «— Başga näme işimiz bar? Biri-birimiziň başymyzdan geçen gyzykly kyssalary diňleşeris.» (A. Gowşudow) «Gelýär gadymdan bäri, ine, şeýle bir kyssa: Şa öňüne bilbili getirýärler kapasda.» (M. Seýidow)

Labyr [la:vyr] — 1. Deňizde, derýada gämini, gaýygy bir ýerde saklamak üçin, suwuň düýbüne zynjyra baglanyp taşlanýan, arana çalymdaş gaňyrçakly agyr demir. 2. (göçme many) Agram, ýük; dert, azap, jebir. «— Ýigitler! Biz bu gün patyşa labyryny üstümüzden syrmak, töweregimizi torlan möýüň kerebini gyrmak üçin atlandyk.» (B. Kerbabaýew) «Beýle bolanda, onuň jebegesi garyşyp, üstüne sussupesligiň, umytsyzlygyň labyrlary abanýardy.» (A. Kekilow) 3. (göçme many) Gorag, daýanç, arka. «Gämige labyrдыr, derýa näheňdir, Herýan barsa özi Döwletalynyň.» (Magtymguly) ♦ **Labyryny atmak** — 1. Agramyny atmak, ýük bolmak, görgi bolmak, birine garamatyny atmak; düşlemek. «Watanymyzyň gerdene ol uruş agyr labyryny atdy.» (Ö. Gündogdyýew) «Labyryny atjak ýeri — toý obasy heniz daşdy.» (G. Gurbansähedow) 2. Gurşamak, örtmek. «Ilkagşamlar obanyň üstüne agyr labyryny atan gara bulut... daňa golaý dargap başlady.» (A. Kekilow)

Lagman [lağman] — naharyň bir görnüşi (etli, hamyrly)

Lagnat [lağnat] — gargyş, nälet. «Lagnat şeýtana ýaraşar, rehmet — Subhana.» (Nakyl)

Lagnaty [lağnaty] — näletlenen, gargyş siňen. «Şabende diýr ýigit dogsa lagnaty, Möhümiň bitirmez, goýar minneti.» (Şabende)

Lagyl [lağyl] — 1. Gyzyr reňkli gymmatbaha daş (rubin) «Patyşalykda bir ýerde bir dur, zümerret, pöwrize, lagyl, merjen bar bolsa, hemmesi şuna gaş edilip oturdylan.» (A. Durdyýew) 2. (göçme many) Magşugyň gyzyr reňkli dodagy. «Laglyň meýinden gansam.» (Mollanepes) «Ýatlap lagl lebiňi süýt içmezden öň, Gan içmegi edinipdim men kada.» (Jamy)

Lagym [lağym] — arassa ýa-da hapa suwlary akdyrmak üçin ýerasty geçirijileriň ulgamy (seret. **Nagym** sözi bilen kökdeş söz) «Fizika we himiýa okuw otaglarynda suw, lagym

ulgamlary we elektrik togy bilen üpjün edilen tejribe stollary bolmalydyr.» (Mekdep düzgünnamalaryndan)

Lahat — gabyr, gör. «Şahyr Baýly, al nesihat, Ahyry jaýyňdyr lahat.» (Baýly şahyr)

Lakaşa I (gepleşik dili) — 1. Agylyň mal girip-çykýan giň agzynda oturdylýan uzyn we inçe agaçlardan ýasalan tärim pisint germew. «Pirguly bilen ikimiz lakaşany açyp, howlynyň törki böleginden sygyrlarymyzy kowup çykardy.» (S. Atanyýazow) 2. (göçme many) Çagşap dagajak bolup duran öwseleler, öý goşlary we ş.m. köne-sana zatlar.

Lakaşa II (gepleşik dili) — bolar-bolmaz bir topar sürlenişip ýören; saýak-sergezdan; elewke (oglan-uşak; bikärlik edip ýörenler we ş.m. hakynda) «Ol ýere ýygnanan ähli lakaşa, Jyn ýaly çygyrsyp, eňipdir daşa.» (Saady)

Laky-tak [la:ky-ta:k] — halys mejalsyz, ýadaw, sütüni süýnen, haly gaçan; halys alaçsyz galan. «Hüwi deý boldum laky-tak.» (Nurberdi Pomma) «Şol gelşine gumdan çykman, eşegi laky-tak durdy.» («Görogly»)

Lamekan [la:meka:n] — mekansyz, öýsüz; Hudaý. «Mežnun bolup Ezraýyl, Gadam urup lamekan.» (Mollanepes)

Lap [la:p]: **lap etmek** — bolşundan ulaldyp, çişirip aýtmak, gürlemek. «Lap edip dahan doldurma, Jeň nan degil diş üstünde.» (Magtymguly) «Lap etdigim dälidir, bir ajap ýerdir, Meň obamyň gelin-gyzy çeperdir.» (Edebiýat) **Lap urmak (atmak)** — çendenaşa öwürmek, öz güýjünden daşary gidip, men-menlik etmek. «Serçejik lap urýarmyş, Dürli hile gurýarmyş.» (B. Kerbabaýew) «Aryf men diýp, lap urarlar ýalandan, Bellisini aýdar sorsaň bilenden.» (Magtymguly)

Lat-Menat [la:t-mena:t] — Ýslamdan öň araplaryň çokunan butlarynyň ikisiniň ady. «Kapyr aýdar: «Sejde kylgyl, Lat-Menata bende bolgul.» (Andalyp)

Lazym [la:zym] — gerek, zerur, derkar. «— Gyzy halas etmek lazymdyr.» (A. Kekilow) «Emma lazym bolanda ýa-da ýeri gelende adyň, lakamyň hem üýtgemesi gaty aňsat.» (A. Gowşudow)

Leb [lev] — 1. Dodak. «Kem-kemden golaýlap lebiňe lehim, Çabyrap başlanda demiňe demim.» (K. Gurbannepesow) 2. (göçme many) Posa. «Oňuşmaly bordum saçlaryň ysgap, Leb gadagan wagty olam bir hasap.» (K. Gurbannepesow)

Lebiz [leviz] — («dodak» manyly «leb» sözi bilen kökdeş bolup, dodakdan çykan söz, ygrar...) 1. Wada, ygrar, äht. «Lebzini ýuwdan-kapyr.» (Nakyl) «Adamyň eti haram bolsa-da, lebzi halal.» (Nakyl) 2. Söz, dil. «— Oglan, sen hapa bolma, men saňa özüm bir nepes edeýin, tä kyýamat ahyrzamana bolynça adyn ýedi ýaşardan, ýetmiş ýaşara çenli adamlaryň lebzinde gezsini.» («Görogly»)

Leçek — gyňaç, başdaňy, ýaglyk. «Göwher daşa döňüp, pul oldy püçek, Besdir maňa indi bir esgi leçek.» («Ýusup-Züleyha») «Şol döwrüň aýallary sary leçekli uzyn bogmaç (böruk) geýerdiler.» (S. Atanyýazow)

Lek — düzüminde ýüz müňe barabar esgeri bolan (goşun hakynda) «Göroglam galasyna gelip... bir lek goşun jemledi.» («Görogly») «— Tagsyr, halan goşunymdan bir lek goşun berseň, şu hyzmatyňy biz bitirýäs — diýdi.» («Görogly»)

Lekleki — ýumakdan, tüteden, perikden çözlenýän ýüpegi, ýüplügi daşyna sarap keleşmek üçin ulanylýan ýönekeý el guraly, keleşa. Lekleki iki ýan tarapynda ýokarsy haçja görnüşli, tirsek boýly aýagy bolup, bugdaý orýan kombanyň çarhy pisint öz okunyň daşyndan aýlanýar (мотовило) «Leklekini getiriň, Ak bilekden ötüriň.» (Halk döredijiliginden)

Leňner — 1. Guýudan suw çykarmak ýa-da beýiklige bir agyr zady çykarmak üçin ýasalan gural (ryçag) 2. Bir zadyň mäkäm durmagy üçin, ondan asylyp goýulýan agyrlyk, labyr. «Ýedi gat ýeriň leňneri, Dünýäge derkarly daglar.» (Mollanepes) ◇ **Leňner atmak** — ýaýkyldap durmak, yranyp durmak, yraň atmak. «Onda dyzlaryňy gezekleşdirip, çalaja egip, göwräň bilen leňner atyp bentleri ýerine ýetirmeli.» (B. Ýakubowa «Eňek lälesi») «Leňner atyp duran paýapyldan geçjek ýaly ýaýdanýardy.» (Nurberdi Pomma)

Lepbeý — gulluk, bolýar, siziň hyzmatyňyza taýýar. «Lepbeý» — diýip, baýa boýun burardy.» (Nurberdi Pomma)

Let — igenç, teýene, gyjyt, iňirdi. «Duşmanlaryň janyňa köp urdy leti.» (Mollamurt) ◇ **Let iýmek** — birinden azar ýamanyny görmek, hykarat eşitmek. «Köp kişiler teýli nahar, et iýýär, Men biçäre günün-güni let iýýän.» (Saady) «Awçy bir gün et iýer, mün gün let iýer.» (Nakyl)

Leýkin — seret. **Läkin.** «Leýkin Mejnunyň atasy bilmeýä erdi kim, bir eziz perzendi ne sebäpden bela mübtela bolup turar.» («Leýli-Mežnun»)

Läkin [lä:kin] — emma, ýöne, leýkin. «Läkin, baýarlara bir söz — az, iki söz kän bolýar.» (A. Atajanow) «Diri özüm, läkin öli sanmaly, Aňsa öldir, bu dessany ol Fetdah.» (Magtymguly)

Läşeki [lä:şeki] — iýmäge ýaramsyz gawun-garpyz, hesseki.

Libretto [libre:tto] (teatr) — saz eserleriniň (operanyň) sözleri, teksti. «Poemanyň mazmuny Nury Halmämmedowy şeýle bir gyzyklandyrdy welin, ol librettonyň doly görnüşde taýýar bolmagyna garaşman, sazy döredip başlady.» (J. Gurbanowa)

Ligin [liğin] — üsti çöp-çalam bilen basyrylyp, soňra laý bilen suwalyp goýlan saman, galla, kömür we ş.m. tümmekleri. «Saglyk bolsa, biz ynha onuň lignini agtardyp alarys!» (B. Kerbabaýew) «Öten ýylky liginleri, belki bu ýyl ýer hopandyr?» (B. Kerbabaýew)

Likbez [likbe:z] (taryhy söz) — uly ýaşlylara we ýetginjeklere sowat öwredilen mekdep. (ликвидация бездграмотности — sowatsyzlygy ýok etmek) «Hatyja bir hepdeden bäri likbeze gatnamasyny kesdi.» (A. Atajanow) «Likbeziň işini ugrukdyrmajak bolup, baý-mollalar ellerinden gelenini etdiler.» (A. Atajanow) «Ol likbeze ilkinji gatnap başlanlaryň biridi...» (A. Kekilow)

Loly [lo:ly] — bozuk aýal, jelep, kemçin. «Lolyň eşegini suwa ýak-da, hakyny al.» (Nakyl) «Ýaňk-a tüýs ýurtýykan, loludan bolan, Näm üçin tirkeşip ýörsün oň bilen?» (Jelaletdin Rumi)

Lukma [lukmo] — bir ýuwdumlyk, bir agyz (çörek, nahar) «Meni iýmek bilen garnyň doýarmy? Heý, guşdanam awça lukma bolarmy?» (Jelaletdin Rumi) «Bir lukma nan üçin ýaşaran gözler, Çekildi horlukly minnetli sözler.» (A. Kekilow) «Öldürme sen meni. Entek howlukma, Et ýokdur tenimde ýekeje lukma.» (Jamy)

Lutp, lutf [lutf] — seret. **Eltap.** «Kerem diýer, isterem ata watany, Lutf eýleýip, imdi ýola sal meni.» («Asly-Kerem») «Ýyglaý geldik işigiňe, jümle geda, Lutf eýleseň, yüz-mün asy handan erer.» («Hikmetler»)

Luw — balyk. «Luw diýgil, umman ýüzer sen, Deştden goluňy üzer sen.» (Magtymguly)

Lüle [lülö] — gargy, tokurtga, silindr gornüşli içi deşik zatlar. «Suw geler lüle-lüle, Ýar geler güle-güle, Elinde gülli ýaglyk, Galpagyn syla-syla.» (Halk döredijiliginden)

Lüň — ýer paýlaşylanda araçäge guýulýan gum üýşmegi, bellik. (Lüňleri beýgeltdi) ◇ **Lüň çekmek (basmak)** — 1. Ýeri ölçäp, her ýerräklerine gum üýşürüp we ş.m. çägin kesgitlemek, bellik etmek. «... paýlanmaly yerleri ölçäp, luň basyp, haýatdan-haýata,

hatardan-hatara geçip başlady.» (A. Kekilow) 2. (göçme many) Ýerini azaltmak, çäklendirmek. «Baý mülküne döwlet lün çeken wagty, Obanyň gowgasy güýçlendi gaty.» (A. Kekilow) «— ... olaryň mülküne girip, ýerine lün basan-a siz. Düýä münüp, hataba bukulmak nämä gerek...» (A. Kekilow)

Lyka [lyka:] — ýüz, keşp, görnüş. «Barabarlyk ýokdur lyka Saýathan, Çaýlaryňdan uçmah suwy içiler.» (Misgingylyç)

Mada [ma:da] (gepleşik dili) — urkaçy, maçy (eşek) «Bir mada eşek sen, gelip sen deme, Gasygy gam bilen doly, dünýä, heý!» (Magtymguly)

Magallak [mağallak] — 1. Başaşak; beýik ýer, beýiklik. «Magallak birle gaýdyp ýer ýüzüne.» (Abdysetdar Kazy) 2. (göçme many) Yraň atyp duran; ähtibarly däl; gümana. «Magallakdyr tamakiniň imany.» (Zynhary)

Maglum [mağlu:m] — mälim, belli, aýan. «Hasyly umydy bar ekin ekene, Bu işler maglumdyr mähnet çekene.» (Magtymguly) «Emma şol wagt hezret Aly Mergup şahga özüni maglum kylyp, bir gazal okydy.» («Babaröwşen»)

Magallaklamak [mağallaklamak] — abanyp durmak, beýik bolup görünmek, seleňläp durmak. «Buýsançly burçlary asmanda magallaklap duran galanyň içi adaty joşgunly hereket bilen gaýnaýardy...» (A. Gowşudow) «— Metjit, metjidiň iki diňi, hana, özleriniň ýaşayan köşgi magallaklap görünýär.» (O. Ödäýew)

Magrač [mağra:ç, mağra:j] — gök, asman. Dini düşüňjä görä, Muhammet pygamber Byraga münüp, asmana çykypdyr, şoňa hem magrač diýilýär. «Lu ýyly an hezret Magraja çykdy, Ol semadan arslan ýüzügin aldy.» («Nejep oglan») «Magračda pygamber ýüzügin alan, Sejdede oturyp almany bölen.» (Saýatly-Hemra) 2. (göçme many) Taýsyz, tapylgysyz, belent, elýetmez. «Eý, sahyby tahtu täç, janym janyňa mätäç, Eý, görkli ýüzüni magrač, didaryňa muştagam.» (Nesimi)

Magrypet [mağrypet, mağrypat] — 1. Ylym, bilim («magaryf» sözi blen kökdeş söz) «Derwüşler otyrlar törde, Magrypet saçarlar ýurda.» («Görogly») 2. Tanama, bilme, bilmeklik; Allany tanamaklyk hakdaky ylym. «Bendelik kыл Taňryýa şamu-säher, Magrypet tap, bul Hudaýyňdan habar.» (Azady) «Magrypet syryndan habarly aryp, Özün goýar, Haky eder ol taryp.» (Mäne baba) 3. Sufizmde mistiki özüni kämilleşdirmegiň iň yokary etapy. Munda sopy hemme zada öz hakyky bolşy yaly göz etirýär. «Şerigatsyz tarykata ötüp bolmas, Hakykatsyz magrypete ýetip bolmas.» («Hikmetler») «On üçümde guwwas bolup derýa çümdüm, Magrypetiň göwherleriniň syryn tirdim.» («Hikmetler»)

Magsym [mağsym] — günäsiz, päk; işan-pirleriň ogullaryna hormat bilen ýüzlenilende adyny tutman aýdylýan söz. (arapça: ma'su:m) «— Haý, köşegim, magsymjan, gözüňizde gülki bar, ynanmajak bolýamysyňyz? — diýdi.» (H. Derýaýew)

Magşar [mağşar] — kyýamat, ahyret, ahyrzaman; rowaýatlara görä, kyýamatda direlen adamlaryň üýşmeli ýeri. «Bir hat bardyr ol Patmanyň saçynda, Okadalar, magşar halkyn seçende.» (Magtymguly)

Magtanmak [mağtanmak] — öwünmek, öz-özüni öwmek. «Baý magtansa — tapylar, Garyp magtansa — çapylar.» (Nakyl)

Mah [ma:h] — Aý. «Gyzlaryň soltany, gözeller şahy, Asmanyň enweri, zeminiň mahy.» (Mollanepes) ♦ **Mah lyka** — aý ýüzli, görkli, owadan. «Şükri-lilla, sen kibi bir mah lykaga uçradym.» (Andalyp)

Mahbup [mahbu:p] — söýgüli, ýar, dilber. «Ýürek daýanjydyr ogul zürýady, Şirin mahbup erer şünňüň kuwwaty.» (Magtymguly)

Mahluk [mahlu:k] — 1. Ýaradylan, döredilen; Allanyň ýaradan ähli janly-jandarlary. «Jahanda hakyky mahluk adamzat, Her kimiň pähmine girmes bu aňsat,» (Omar Haýýam) 2. (gepleşik dili) Özüni oňarmaz, paňkelle, aňkaw. «Aýu, mahluk, saňa meňzeşe äre baranyndan, gara derýa gark bolaryn.» (Nurberdi Pomma)

Mahy [ma:hy] — balyk. «Derýada mahylar, gökde ýyldyzlar, Ýadyma düşende «ýar» diýen sözler.» («Asly-Kerem»)

Mahy-taban [ma:hy-ta:van] — 1. Ýagty saçýan Aý, dolan Aý. «Garşymyzdan gelen gyzlar, Bir mahy-tabana meňzär.» («Görogly») 2. (göçme many) Aýaýyp owadan gözel, söýgüli. «On dördi gijäň Aýy, mahy-taban gözelim.» (Mollanepes) «Agalar arap ýurdundan, Bir mahy taban getirdim.» («Görogly»)

Maldaýy [ma:llaýy] — düşegi gyzyly, sary we ak çyzmykly tarada dokalan çabytlyk ýüpek mata. «... çaňňaly-çaprazly täzeje maldaýy çabydy uzadanda...» (H. Derýaýew) «Mama iňňeden çykma ýüpek sowsanyň üstünden maldaýy çabyt geýip, gara gülli guşagy biline orandy.» (B. Kerbabaýew)

Mandy [manny] — sürümde sürülmän galan bölejik ýer. (Ýeri mandy galdyrman sürmek)

Manent, manend [ma:nend] — yaly, kimin, meňzeş, kibi, misli. «Horezmin şährine seýr edip bardym, Bir manend tapmadym, her ýana gezdim.» (Mollanepes) «Agzym arzuw eýleýir lagla manend dodaňňy, Gara gözüm garaýyr dowam sen sary, dilber.» (Mätäji)

Manjanyk [manjany:k] — daş we ş.m. zatlary uzaga atýan harby gural. «Manjanykdan taşladylar, ot içinde diýdi: «Hüw», Ol ody Ybraýyma bossan eden Repbim Jelil.» (Aşyky) «Soňra manjanyklardan diňe tarap iki-üç gezek nebitli gazan okladylar.» («Kämil taryh») «Jülgäniň dar ýerine manjanyk goýduryp, ol ýerden-de gala daş zyňdyrdy.» («Kämil taryh»)

Manzar — peýzaž görnüşi; nazar salynýan ýer («nazar» sözi bilen asyldaş söz) «Däde, o suratlarda jandar ýok, hemmesem manzar — dag, derýa, asman, ganatlaryny ýaýyp, çemenzarlygyň üstünden uçup barýan ak guwlar...» (J. Hudaýgulyýew)

Maň — dört ýaşyndaky goýun.

Maňramaz — baş ýaşyndaky goýun.

Maňyzly — 1. İçinde maňzy bolan. 2. (göçme many) Manyly, mazmuna baý. «Alyşir Nowaýy, Magtymguly Pyragy baradaky maňyzly pelsepelerini diňläp: «Bu adam hakdan içen» diýişip dagaşypdyrlar.» (A. Atajanow)

Maral — ene keýik. «Mäleýir maraly çöli Gürgeniň.» (Magtymguly) ♦ **Maral towşan** — ene towşan. «Maral towşan çölde bolar.» (Atalar sözi) (Göwresiniň **ziňňirt**den uluraklygy bilen tapawutlanýan ene towşany awlamaly däl diýen manyda) «Ala tazyň oslugam gerek däl, maral towşanyň — maslygam.» (Nakyl)

Margir [ma:rği:r] — ýylan tutujy, ýylançy adam. «Uzuk owsun ata-ata, gös-göni gelip, margiriň kükregine başyny goýdy.» (H. Derýaýew) «Heniz beýle äpet ýylan görmändik, Margiriňem zordugyna geň galdyk.» (Jelaletdin Rumi)

Masyl — salgyt ýygnaýan emeldar. «Dembe-demden geler masyl, Kylgaly myradym hasyl.» («Zöhre-Tahyr») «Adam ogly ýa-da salsa asylyn, Kaza goýmuş ajal atly masylyn.» (Magtymguly) «Gapyl adam ýa-da salsa asylyn, Pelek goýmuş ajal atly masylyn.» (Magtymguly)

Maşal — şem, gysgarak taýagyň ujuna berkidilen çyra, yşyk beriji otly kesindi. «Bir öýde bar on iki çyrag, Dört maşal, bir ýanar gördüm.» (Magtymguly)

Maşryk — gündogar, ýokary, gündogar tarap. «Isgender maşrykda kylsa-da uruş, Çadyrnyň gapysy magryp taýymyş.» (Saady) «Könlümde ahy-zarydyr, Ýüzleri maşryk sarydyr.» («Zöhre-Tahyr»)

Mat [ma:t]: **mat bolmak** — 1. Gamgyn bolmak, perişan bolmak. «Magtymguly zar aglapdyr mat bolup, Kaýda watan tutduň, gardaş, Abdylla?» (Magtymguly) 2. Küşt oynaýanyň şasy gabawda galyp, hereket edip bilmän utulmagy. «Ruhuňny görse münň şah mat bolur.» («Gadymy türkmen sözlügi»)

Mawut [ma:wut] — syk dokalan galyň, ýüzi üpürjikli (tüýjümek) sap ýün ýa-da ýarym ýün mata. «... öýüň esbasy täzelenip, egin-eşiğiň mawutdan bolaysa nädersiň!» (B. Kerbabaýew) «Sen oňa derrew sowsany köýnek, mawutdan balak tikip geýdir.» (B. Kerbabaýew)

Maý [ma:ý] — ýag. «Ser ornuna bolupdyr paý, Toprak, häke öwrülip maý.» (Magtymguly) «Altyn-kümüş gözleriniň maýydyr, Goç ýigitler bozuk jaýa seretmez.» (Magtymguly)

Maýa [ma:ýa] **I** — bugra bilen inen arwananyň çaknyşmagyndan bolan inen mal. «Çöle çykyp, maýa bozlar, Torum göze ilmeginçä.» (Magtymguly)

Maýa [ma:ýa] **II** — 1. Köpeltmek üçin üstüne goşar ýaly başda goýulýan pul, emläk, mal. 2. Towuklar üstüne guzlar ýaly keteginde goýulýan ýumurtga.

Maýa [ma:ýa] **III** — dymagyň ön tarapyndaky et bilen birleşýän ýeri, barmagyň başy, uçlary. (Külbikäniň maýasyna gyldyrgan batypdyr)

Maýadar [ma:ýada:r] — 1. Ymgyr köp puly, mülki bolan baý, uly maýanyň eýesi, kapitalist. «Iri kärendeçi maýadarlar oba hojalyk işlerinde daýhanlary hakyna tutýardylar.» («Dünýä taryhy») «Barha artýar maýadaryň itligi, Zähmetkeş tenine tagtabitligi.» (Mollamurt) 2. Gurply hojalyk, baý kärhana. 3. Maýa goýýan, maýa ýatyrýan pul eýesi (adam, bank we ş.m)

Maýda — kiçi, ownuk, uşak. «Maýda ýagan gardan gork, gülüp bakan — ärden.» (Nakyl)

Mazamlamak [ma:zamlamak] — zadyňy birine görkezip ýa-da agzap, taryplap, öwünjek bolmak, güjeňlemek. «Känem bolsa altyn, dürün baýlygyň, Mazamlaman ýaşa onuň barlygyn.» (Saady)

Mazlum [mazlu:m] — zulum çekýän, ezilen. «Ähli milletleriň mazlumlary... şol adalatly düzgüni gözleýärler.» (A. Gowşudow) «Bigünä mazlumlaryň gözýaşı meni tutandyr...» (Ç. Aşyrow)

Meges [meğes] (ýerli gepleşik) — siňek. «Nebsiň bir megesdir, mal bir asaldyr.» (Magtymguly) «Meges perwaz edip, aýrylmaz baldan.» (Mätäji)

Mejaz [meja:z] — 1. Hakyky däl, hakykatyň tersi. «Eý, hykarat bile bakan bizlere, Mejaz bilip, münkür bolma sözlere.» (Magtymguly) 2. Öz hakyky manysyndan başga manyda ulanylan söz, aňlatma. 3. Şygryda we prozada sözleri asyl manysynda däl-de, göçme manyda ulanmak sungaty. Emma şol sözüň iki manysynyň arasynda belki bir baglanyşyk bolmalydyr.

Mejazy — hakyky däl, göçme many; hakyky bolmadyk zada degişli. «— Eý söwdügim, biziň yşkymyz owal ýöne bir mejazydy, indi bolsa hakyky yşka öwrüldi.» («Şasennem-Garyp») «Aşyk köýse has magşugy birle köýer, Mejazylar köýmeý durup, jandan doýar.» («Hikmetler»)

Mejime — üstünde çay-naharly gaplary goýup, äbermek we ş.m. üçin ýaýbaň, ýalpak gap. «Ululy-kiçili agaç çanakdan, mejimeden horjuna sygmadygyny önümize alyp gaýtdyk.» (Anna Paýtyk)

Mekejin — ýabany urkaçy doňuz. «Üç jojugyny yzyna tirkäp, garry mekejin ýylgynlaryň arasy bilen holtuldap barýardy.» (B. Kerbabaýew)

Melaýyk [mela:ýyk] — seret. **Melek 1.** «Ol şu hüjresinde ýeke özi otyrka, melaýyklaryň ruhy bilen gepleşip otyr diýýär ahyrym — diýip, Rahym diwal adamlaryň ýüregine howsala salyp goýberdi.» (H. Derýaýew) «Düldül münüp, Zülpükary bilinde, Melaýyklar durar sagu-solunda.» («Babaröwşen») 2. Seret. **Melek. 2.** «Gün görmeýen melaýyklar Ürgenç bile Hotandadyr.» (Magrupy) «Hüýr-periler, melaýyklar, Bizden daş galdy, daş galdy.» («Saýatly-Hemra»)

Melek — 1. Perişde. «Haýbat ile sorgaý ol iki melek, Zarbyndan titrär onuň ýedi pelek.» (Azady) «Perişdä arap dilinde «melek» diýilýändir. Olara gökden orun berildi.» (Rabguzy) 2. (göçme many) Örän owadan, peri. «Sülmürärçe bardyr: duran bir melek. Towlanyp, nâz satar hyzmata derek.» (K. Gurbannepesow)

Mellekçi — ýeri özara ylalaşyga görä kärendesine alan adam. «Mellekçä ýer berseň, ýer eýesini ýerden çykarar.» (Nakyl)

Memleket — ýurt, ülke. «Şükrüm köpdür, dönmek bolmaz ýoluňdan, El göterdim, memleketden, malyňdan.» («Zöhre-Tahyr»)

Memmer — metjidiň diňi, minara. «— Sadagasy gitdigim, Seýidahmet işanyň memmeri göründi — diýip...» (H. Derýaýew)

Memuar [memua:r] — taryhy wakalara gatnaşan adamyň ýatlama görnüşdäki ýazan ylmy ýa-da edebi işi. «Kuropatkiniň memuarlarynyň hem «Türkmenistanyň basylyp alynmagy» diýlip atlandyrylandygy şuny subut edýär.» (N. Hojageldiýew)

Menewşe, melewşe [menöwşö, benöwşö, melöwşö] — 1. Gül ady (fialka) «Ter menewşe nowbaharnyň, Gyzył gülün tiren menem.» («Şabähram») «Toprakdan gögeren näzik melewşe.» (Omar Haýýam) 2. Melä (sarymtyl goňrasa) ýakyn reňk melemtik. «Çyranyň öçügsi şöhlesi öýüň içini melewşe symgylt reňke öwürdi.» (M. Seýidow)

Menzil — 1. Seret. **Mezil.** «Düýe menziline garar, eşek — aýagynyň astyna.» (Nakyl) «Bir menzile gitmez ýükün egrisi.» (Magtymguly) 2. Ýurt, mekan, mesgen, düşelge, öý. «Saňa diýrin, Agaýunus perizat, Bar, Ýunus jan menziliňe bar indi.» («Görogly») «Magtymguly, ne menzildir, durar sen, Ýurt kimiňdir, agyr işler gurar sen.» (Magtymguly)

Menzilgäh [menzilgä:h] — salgy, ýer (adresi, bolýan ýeri hakynda) «Menzilgähiň magraç erur, Başynda göwher täç erur.» («Babaröwşen») «Züleyha diýp Ýusup kimin, Menzilgähim zyndan oldy.» («Şasenem-Garyp»)

Meň — 1. Käbir haýwanlary aldap tutmak, awlamak maksady bilen çeňňegiň ujuna, gapanyň çitigine dakylýan, ýa-da golaýynda goýulýan et bolejiği, gurçuk we ş.m. 2. (göçme many) Aldaw, hile. ♦ **Meň atmak (oklamak)** — hile salmak, aldawa düşürjek bolmak. «Artygyň gowşak salyna kakdy, ona meň oklady.» (B. Kerbabaýew)

Meňiz — seret. **Roý.** «Şadyýan göwün ýüzi güldürer, Gamgyn göwün meňzi soldurar.» (Nakyl)

«Ak meňiz, gaşlary gara sürmeli, Ýöne haýran bolup, garap durmaly.» (Edebiýat)

Merdikär [merdikä:r] (ýerli pleşik) — gazy-haşar işlerinde hakyna tutup işledilýän işçi; zähmetkeş; işeňňir. «Kyrk müňi merdikär, galaň bozdurar, Kyrk müň ýene goly pilli gelmişdir.» («Görogly»)

Merjen — 1. Deňiz düýbünde topbak bolup ýaşayan hereketsiz jandarlar. 2. Şol jandarlaryň çökündilerinden emele gelýän we bezeg üçin ulanylýan açyk gyzyl ýa-da ak reňkli gymmahbaha daş (korall) «Aglap, gözünden merjen ýaly ýaşlary döküp oturan bu gyz geçip barýan ýigidiň nazaryna ildi.» (Rowaýatdan)

Merkep — ulag, münülyň at we beýleki haýwanlar. «Murtazanyň merkebi Düldül gümanly bedew.» (Mätäji)

Mersiýe — seret. **Elegiýa**. «Poemanyň ahyrynda bolsa, Andalyp özüniň oguz elipbiýiniň ýitip gidişi hakyndaky mersiýesini ýerleşdiripdir.» (K. Ataýew)

Merwana [merwa:na] — gep gezdirip, adam arasyny bozýan içigara, arabozar. «Gep gezdirýän merwana hiç wagt goşulmaz sana.» (Nakyl)

Merwerit [merweri:t] — seret. **Dür**. «... sakgalynyň her muýuna bir merweridi zynat üçin asyp turar.» («Zeýnelarap»)

Merz [meriz] — 1. Çäk, araçäk, serhet. «Möminler azmasyn diýp, Şerigat bir merz dälmi?» (Magtymguly) 2. Ekerançylyk ýerindäki suw barmaýan beýik ýer, köne depe; iki atyzyň arasyndaky çil, çäk. «Şu giň medanyň orta gürpünde bir beýik depä meňzeş merz bolup duran köne gala seňnerläp görünýärdi.» (A. Gowşudow)

Mesel — mysal, meselem; nakyl. «Bu dünýäniň meseli bir uly şara meňzär, Weli biziň ömrümüz bir tiz bazara meňzär.» (Ýunus Emre) «Bu gadymdan bolup gelen meseldir, Kirpi ýaryp gider gawun ýagşysyn.» (Magtymguly)

Mesene — degirmen suwuny batly indirmek üçin, beýgeldilen ýap. «Öýde asudalyk, ümsümlük boldy, Misli mesenäniň suwy sowuldy.» (A. Kekilow) «Ilerimiz mesene, Meseneden insene.» (Halk döredijiliginden)

Mesi — ýuka gaýyşdan ädik görnüşli aýaga syrлаşyp duran edip tikilýän we daşyndan galoş geýilýän aýakgap. «Sopuçylygy-da ine, taşlyşym şu — diýip, köwüş mesini-de çykaryp zyňyp goýberdi.» («Görogly») «Hanow işan ýüzüni ýerden galdyrman, mesisine seredip otyrды.» (R. Esenow)

Meslekdeş — ynamdaş, pikirdeş, ýürekdeş, raýdaş. «... barly jenaplar garamaýagyň gamyny iýmezler. Öz meslekdeşleriniň aladasyny ederler.» (A. Atajanow) «Dostlar, meslekdeşler, bu niçik ykbal? Nirde siz boş goýup ala meýdany?» (N. Rejebow)

Messan [messa:n] — peýwagtyna, saýhally, asuda, messana. «Messan basyp, bu kenara aýlandyk.» (Nurberdi Pomma) «Uşbu gülleri görüp, çendan bolar messan jykyr.» (Andalp)

Meşäýyh [meşa:ýyh] — asly arap bolan ýokary musulman ruhnylarynyň wekili, dini taglymatçysy, pir, şyh. «Nepes diýr saglygyň iştär halaýyk, Dogagöý derwüşler, şyhy-meşäýyh.» (Mollanepes)

Meşik — suwuk zatlary guýmak üçin, geçiniň dersinden eýlenmän edilýän gap, tulum. «Bardy ol garypda ýag ýokly meşik, Ana, şony süýrýäp äkitdi pişik.» (Jelaletdin Rumi) «Meşiklerini doldurybam, guýyny orta bilinden gömdiler.» (Ata Durdyýew)

Meşşan [meşşa:n] — patyşa Russiýasynda şäher ilatynyň ownuk söwdagärlerden, senetçilerden, kiçi gullukçylardan we ş.m. ybarat bolan gatlagy, topary. «... bezemen hanymlar, pişesiz meşşanlar seýil bagyna gelen däliris öýtmediler.» (A. Atajanow)

Metgi — masgara, wejera, göz-gülban. ♦ **Metgi bolmak** — masgara bolmak, ryswa bolmak.

Metin [meti:n] **I** (ýerli gepleşik) — degirmen daşy dişelýän gural. «...Ilki daşyň yüzüne hat ýazmakda ulanylýan çekije «metin», «betin» diýlip, soňra bu at hojalyk guralyny — kerkini hem aňlatmaga başlapdyr.» (S. Atanyýazow)

Metin [meti:n] **II** — ýazgy, tekst. «Awesta kitabynyň metinleri — ýazgylary Hysrow Anuşirwan I hökümdarlyk süren döwründe (531-579 ý) barlanypdyr we tassyklanypdyr.» (A. Täjimow...)

Meý — seret. **Hamr.** «Meýhananyň meýin içdim, İçdim gana-gana, begler.» (Aýdyndan)

Mezil — kerweniň ugran ýerinden düşläp, ýük ýazdyrýan ýeri aralykdaky uzynlyk, aralyk (takmynan 20-25 km. çemesi aralyk) «Günde mezil — jana hezil.» (Nakyl) «Aýgören Marydan bir mezil ýoldy.» (B. Kerbabaýew)

Mäde [mä:de] — 1. Ýimit siňdiriji agza, aşgazan. «Bagry çişipdir hem gatapdyr, içegedir mäde haýallapdyr.» (Ata Durdyýew) 2. (gepleşik dili) Işdä, nahar-şam küýsegi. **Mädäňe degemk** — has ýagly we ş.m nahary köp iýmekden işdäň tutulmak, iýmitiň öňaýsyz täsir etmek, ýüregiňe degmek.

Mädemäz [mä:demä:z] — aşgazanasty mäs.

Mähek — altynyň hilini barlamakda ulanylýan gaty dag jisimi. «Derýa görki mähek hem dürri-naýap.» (Mollanepes) «Bil sen mähek daşyň syr saklaýanyň, Bil sen akar suwa kir ýokmaýanyň.» (Saady) «Mähek daşy tyllanyň hilini barlaýandyr, tylla bolsa adamyň hilini barlaýandyr.» (Ata Durdyýew) **Mähek ýaly** — örän düşbi, akyly.

Mähetdel — 1. Sabyrsyzlyk bilen garaşyş, göz dikip garaşyp duran. «Olaryň hemmesi onuň agzyndan söz çykaryna mähetdeldi.» (G. Kulyýew) **Mähetdel etmek** — eglemek, garaşdyrmak, bendiwan etmek. «Näme uly ili mähetdel edip otyrsyň.» (H. Derýaýew)

Mähetdel galmak — garaşmaly bolmak, eglenmeli bolmak. «Bagşy indi näme diýjegini bilmän, mähetdel galdy.» (Edebiýat) 2. Teklip, mürähet edilen dessine, şo bada. «Edenli-diýenli perzentleri hem her işe mähetdel ýapyşar ekeni.» (R. Gylyjow)

Mähnet I — göwresi, gabarasy ägirt uly, äpet. «Stoluň depesinde, çarçuwasy zerli mähnet portret asylydy.» (B. Kerbabaýew)

Mähnet II — 1. Azap, jebir; kest, zeled. «Gelen — döwlet, giden — mähnet.» (Nakyl) «Döwletliden döwlet ýokar, bidöwletden — mähnet.» (Nakyl) 2. Zähet azaby, jepaly iş. «Kişi mähnet bilen mal gazanmasa, Gelen döwletiniň paýany bolmaz.» («Şasenem-Garyp») «Ömür — öwreder, mähnet — baýadar.» (Nakyl)

Mährap [mähra:p] — metjitde namaz okalan çagty ymamnyň durýan ýeri. «Metjidi ýykylsa, mährap tapmas sen.» (Magtymguly)

Mährem — 1. Mähriban. 2. Ýakyn, syrdaş. «Görogly dädem meni ýurt ogly etmek üçin getiripdi, senem onuň jan ynanýan mähremi...» («Görogly»)

Mährewsiz [mähröwsüz] — rehimsiz, ýöwuz; mähirsiz. «Sangysyz uçýan mährewsiz ok gozgalançyny giň meýdanda palaç ýaly ýatyrdy.» (B. Kerbabaýew) «Alabaharyň mährewsiz şemally ertiriniň...» (A. Atajanow)

Mälemez [mä:lemez] — alty ýaşly goýun.

Märekeman [mä:rekema:n] — toýa-ýasa, beýleki üýşmelenlere köp gatnaşyp ýören. «Märekeman ýaşulynyň «ony eýdiň! Muny beýdiň!» diýen sözleri haýbatly çykýardy.» (A. Taganow)

Mäşbürünç [mä:şbürünç] — ýaňy ak girip ugran, agaryp başlan (sakgal hakynda) «Gelen adamlaryň biri mäşbürünç sakgally garaýagyň deşli adamdy.» (T. Taganow) «Halnazaryň mäşbürünç uzyn sakgaly iki egninden galgap göründi.» (B. Kerbabaýew)

Mäşe [mä:şe] — 1. Tüpeň, sapança ýaly ýaraglaryň atamak üçin süýem barmak bilen yza çekilýän ýarym aý şekilli egrije demri, gysylýan gulagy. «Edil şo demde-de gysylýar mäşe. Nabat ýykylypdyr ilkinji okdan.» (K. Gurbanepesow) 2. Hyrlynyň niliniň uç

tarapynyň aşak ýüzündäki ätişgire çalymdaş açylp ýygnaýan aýagy, hyrlynyň atyljak wagty ýere direlýän aýagy.

Mäşewe [mä:şöwö] — mäsden bişirilýän nahar. «Ýag ýaga damar, mäşewä jaz etmez.» (Nakyl)

Mäşirik [mä:şirik] — ikdäki egrilgi yüplügi dokma ýüwürtmek üçin ýörite бүkdürüp, başga bir ige atanaklaýyn saralan süýri ýumak. «Şyhym sülgün başyny aşak salyp, mäşirik ýalyjak kellesini gamly çaykady.» (B. Seýtäkow) «Olar bilen biziň aramyzda mäşirik ýaly iki baka gatnap duran adam bardy.» (A. Kekilow) ◇ **Mäşirigi düz däl** — öz akyllynda däl.

Mätel [mä:tel] (gepleşik dili) — sabysyzlyk bilen garaşyş, göz dikiş, bendiwan, mähetdel. ◇ **Mätel etmek** — garaşdyrmak, eglemek, bökdemek. «... adam bary iş-aladasyny mätel edip, bize bakan garanjaklap-garanjaklap esedýärdi.» (G. Kulyýew)

Mäzleşmek [mä:zleşmek] — gubarlap, ümezläp, ýaşaryp durmak (göz hakynda) «Onuň gözleri mäzleşipdir, damarlary gögeripdir, ýüzüne öliň reňki urupdyr.» (B. Kerbabaýew)

Milady [mila:dy] — hezreti Isa pygamberiň doglan gününden başlanýan hristianlaryň ýyl hasaby; häzirki ulanylýan in ýörgünli bolan grigorian sene hassaby. «Taryhy çeşmelerde dessanyň gahrymanlary Hezret Aly 600-661-nji, onuň ogly Muhammet Hanapyýa bolsa 637-700-nji milady ýyllarynda ýaşap geçendigi aýdylýar.» (N. Gylyçdurdyýew)

Mirap [mi:ra:p] — ekerançylyk etraplarynda, obalarda gazy-haşar işlerine, ýaplara suw paýlamak işine, suw nobatyna we ş.m. gözegçilik edýän ygtyýarly adam, suwuň hojaýyny. (arapça: **mir** — emir, häkim; parsça: **ab** — suw) «Ataň mirap bolandan ýeriň pes bolsun.» (Nakyl) «Gykylyklap hadalaryny bulaşyp duran miraplar olaryň depesinden aýrylmazdy.» (H. Derýaýew)

Mirşep [mi:rşep] — şäheriň gijeki garawullarynyň başlygy. «Mirşep tutup, kyldy bende, Töhmetden zyndana düşdüm.» («Şasenem-Garyp») «— Bizleri mirşeppler tanyp, mundan beter belaga giriftar kylar, gorkarmyz — diýdiler.» («Ýusup-Züleyha»)

Mirşikär [mi:rşikä:r] — köşkte awçylyk işleri bilen meşgul bolýanlaryň başlygy. **Mir** (hökümdar) we **şikär** (aw) sözlerinden ýasalan söz. «Garçgaý, tugundyr guşlaryň başy, Mirşikärler ele almaz her guşy.» (Saýyly)

Misgin [misgi:n] — garyp, mätäç, pukara. «Eger, misgin, eger, baýdyr, Gelene hyzmaty gerek.» (Magtymguly)

Misginsokar [müsmüýnsokor] — assyrynlyk bilen ters iş görýän, hilegärlik edýän, saman astyndan suw goýberen. «Birmahallar dilin keser ekenler, Şeýle müsminsokar gybatkeşleriň.» (M. Seýidow)

Misilsiz — 1. Çendenaşa, deňsiz-taýsyz. «Zamanyň misilsiz zabunlygyna, Eremeýän, gaýta, gyraw baglaýan.» (B. Hudaýnazarow) 2. Şübhesiz, gürrüňsiz, hökman. «... beýik-beýik minaralar geljegiň misilsiz keşbi ýaly howada howalanyp dur.» (S. Annasähadow)

Misren [misiren] (ýerli gepleşik) — boýy 1.5 m. çemesi bir ujy ýasy, bir ujy çiş görnüşli togalak demir (лом)

Miýan [miýa:n, miýa:na] **I** — orta, ara, aralyk. «Müşki tatar buýlym, miýan gerdenlim.» («Saýatly-Hemra») «Aýrallyk düşse miýana, Her bir günüm ýyl mysaly.» (Aşyky)

Miýan [miýa:n] **II** — bil. «... kirpigi peýkam, lebleri handan, apaty-jan, piste dahan, inçe miýan, gül ýüzli, şirin sözli erdi.» («Zeýnelarap»)

Mizan [mi:za:n] — 1. Terezi. «Garajaoglan diýer, sözüň tamamy, Ýüz-mün mizan çekebilmez gamymy.» (Garajaoglan) 2. Gije bilen gündiziň deňleşýän wagty — 22-nji sentýabr gijesi. 3. Şemsi kalendarynyň 7-nji aýynyň ady, güýzüň ilkinji aýy; milady sene

hasabynda 23-nji sentýabr bilen 22-nji oktyabr aralygy, mizan döwri. «Garrylyk ýetişdi mün külpet bilen, Mizan ötdi, hazan geldi, gyş galdy.» (Magtymguly) 4. Ýyldyz ady. ◇ **Mizan terezi** — dini düşünjelere görä, ýogalan adamyň o dünýede sogaby, günäsi ölçelýän terezi. «Taňla magşarda-da sorarlar bizi, Hak mizan terezi gurular bir gün.» (Garajaoglan)

Mollaçar [mo:lloçor] — mollaçylyga ýykgyň edýän, ýaňy molla bolan; sypaty, häsiýeti molla meňzeýän. «Aýalynyň belli günleri sowlansoň, Wellegiň ýanyňa mollaçar agasy gelip, iğenç gatyşykly öwüt berip gitdi.» (K.m. Ataýew)

Mor [mo:r] — gyzgylt-goňur. «Pişge dek mor murtly brigadirdi ol.» (B. Hudaýnazarow) «... uýy çowly, mor sakgally Alty Sopy otyrdy.» (B. Kerbabaýew) «Onuň kiçijik mor gözleri eýýäm Maraly ýerleşdirmegiň aladasy bilen oňa seretdi.» (N. Saryhanow)

Moruk [mo:ruk] — pejiň, ojagyň öýüň diwarynyň içinden geçirilen tüsseçykary; şeýle tüsseçykarly ojak, mory. (Pejiň moprugyny gurum baglapdyr)

Mory [mo:ry] — seret. **Moruk**. «Baýyň morusy gyşyk bolsa-da, tüssesi «dogry» çykar.» (Nakyl) «Molla Oraz bir hüjrede iki bolup ýaşaýardy. Olaryň...ikisiniň birigip bir morusy, bir teşnoýy, bir kömürhanasy... bardy.» (B. Kerbabaýew)

Moý [mo:ý] — çüýşe, çäýnek, käse we ş.m. zatlaryň çat açan ýeri. «Çyzygy dört, üç yeriniň moýy bar.» (Gurban)

Möhre [möhrö] — suw degirmeninde meseneden gelýän suwuň zogdurylyp akýan ötügi.

Möhüt — töhmet, şyltak. ◇ **Möhüt etmek** — töhmet etmek, şyltak atmak. «Belki, bu ýigide möhüt edýändirler» diýen oý bilen... (B. Kerbabaýew)

Mömin [mö:müýn] — 1. Iman getiren, dine ynanyan, Yslam dinine we Muhammet pygambere boyun egyän. «Gaýry diniň işi daýym kesapat, Mömin bende daýym tapar şerapat.» («Babaröwşen») 2. Yslam dinine dogry, ynamly uýýan päk ahlakly musulman, mütmin. «Sogap iş edeniňde guwansaň, günä iş edeniňde hapa bolsaň, onda sen hakyky möminsiň.» («Hadys») «Gaçyp, andan hiç kim tapmaz halasy, Möminler hoş bolar, howl eder asy.» (Magtymguly)

Mön [mö:n] — sadadan ýönekeý, türkana. «Näme mana düşmez mön çagasyran bolýarsyň?» (S. Ataýew) «Seniň ýaly möni görmändim entek.» (G. Geýne)

Möwla [möwla:] — 1. Hudaý, Allatagala, Möwlam. «Çünki, bildiň, hallar beýle bolar ermiş, Gullaryga Möwla hasap kylar ermiş.» («Kyssaýy Ýusup») «Ýarganat diýr: «Ýa Möwla, Saldyň meni bu ýola.» (Magtymguly) 2. Eýe, hojayyn, jenap, aga; yaran, dost, hemayat beriji. 3. Bende, gul; azat edilen gul. «Möwlalar öz hojaýynynda iň gowu häsiýetleriň jemlenmegini arzuw edýär. Eger, hojaýynyň abraýy, mertebesi beýgelse, onuň saýasynda möwlalaryň hem abraýy we mertebesi ýokarlanýar.» (Abu Osman Jahyz «Türkmenleriň mertebesi»)

Möwlana [möwla:na] — biziň agamyz, biziň jenabymyz, biziň yaşulymyz (käbir beyik alymlara, şahyrlara we şyhlar berilýän titul) «Eýýäm, otuz yaşlarynda Jeleddin (Rumy) hemmeler tarapyndan ykrar edilip, Möwlana diýen hormatly lakama eýe bolupdyr.» (J. Tursunow... «Pedagogika») «XIII asyrdan soňra Gündogar ýurtlarynda sowatly-bilimli adamlara (köplenç, din wekillerine), soňra bolsa her bir ylymly adama, şahyrlara hormat üçin möwlana diýen at beripdirler. Wagtyň geçmegi bilen bu söz «molla» görnüşine geçipdir.» (S. Atanyýazow)

Möwlüt [möwlüýt] — doglan günü; eneden bolan ýeri (Muhammet pygamber hakynda) «Möwlüdi, mesgeni, mekany nedir?!» (Şabende)

Möwrit [möwrüýt] — her bir zadyň öz bolmaly wagty, pursady, döwri, müddeti.

«Möwritinde hatynyna ýaramaz, Zäher içip, özün biçer göknary.» (Zynhary)

Muamma [muwamma] (edebiýat) — manysy, düşündirişi syrly, ýaşyryn bolan goşgy.

Mysal üçin, Mätäji söýgülişi Annagüliň adyny «Dilber» goşgusynda şeýle aňladypdyr:

«Elipge» med goýmaly, «dalga» — zir, «nunga» — ziber, «Käbe» — otur, «lam» — säkin, ismiň alsalar habar». «Babyr şygryň gazal, mesnewi, rubagy, matlag, muamma, tuýug, kytga ýaly görnüşlerinden peýdalanyndyr.» (B. Akatow) «Muamma — orta asyr Gündogar halklarynyň edebiýatynda ýörgünli goşgy düzülişiniň bir görnüşi bolup, onuň esasy aýratynlygy belli bir adamyň adyny, taryhy senäni ýa-da bir taryhy wakany duýup bolmaz ýaly edip özünde berkidýänligindedir.» (T. Bekjäýew)

Muezzin — azançy, azan çekyän; namaz wagtyny ygılan etmek üçin, azan çekmäge borçly adam. «Azan» sözi bilen kökdeş söz. «Olar golaý baran wagty hammama, Muezzin çagyrdy ili namaza.» (Jelaletdin Rumi)

Mugjyza, mugjuza [muğjy:za, muğjuýzo] — pygamberler tarapyndan başaryp bilinyän geň işler, olardaky täsin güýç. «Ýusup sadyk ýatyr zyndan içinde, Patyşa bir mugjuz gördi düşünde.» (Magtymguly) «Mugjyza hakynda, gudrat hakynda, Eşdipdim men ertekilen telimin.» (M. Seýidow)

Mugyr [muğuýr]: **mugyra getirmek** — boýun egdirmek, gözünüň oduny almak. «Emma Almazyň agzyndan Eseni mugyra getirjek aýlyk pürkülmedi.» (A. Taganow)

Muhabbet [muhopbet] — söýgi, yşk. «Muhabbet meýinden bir käse bersem, Çakyşdyryp içsek, Ogulnabadym.» (A. Kekilow)

Muhammes [muhommes] — 1. Her bendi baş setirden ybarat bolan şygry. «Onda Hemra jan Banu kenize garap, bir muhammes aýdar boldy.» («Saýatly-Hemra») 2. Goşgy düzülişiniň bir görnüşi, başleme. «Nurmuhammet Andalybyň has meşhur muhammesi «Jykyr» şygrydyr.» (A. Şyhnepesow)

Muhammes — namart, bigaýrat, binamys; gorkak. «Namartlar hem muhammesler — naçarlar, Duzuň iýip, işiň bolsa gaçarlar.» (Magtymguly)

Muhlus, muhlys — 1. Dostlugy, ynanjy, ybadaty päk we tüys yürekden bolan adam. «Gündiz roza, gije bolsa uky ýok, Müňkür bilmez, muhlyslaryň şeki ýok.» (Magtymguly) 2. Yhlas edyän, dogruçyl adam. «Şükürylla tapdym muhlus, Belalardan paryk boldum.» («Babaröwşen»)

Muhtasar [muhtaser, muğteser] — gysga, gysgaldylan, giň däl; gysgaça beýan; az, kem. «Elkyssa, muhtaser, Seýit Beni Amyra bu sözler makul boldy.» («Leýli-Mežnun») «Muhtaseri kelim, şazada Mahmyt hanny munda goýup, indi habarny Rum welaýatyndan eşitgil.» («Asly-Kerem»)

Munakgaş — nagyşlanan, bezegli, owadan («nakgaş» sözi bilen kökdeş söz) «Munakgaş öýlerde, ak otaglarda.» («Saýatly-Hemra»)

Munus [mu:nus] — ysnyşan, gürründeş, dost. «Hemdemim, munusym gaýgydyr-gamdyr, Bize başda Alla beren elemdir.» (Magtymguly) **Munus bolmak** — öwrenişmek, ysnyşmak. dost bolmak. «Munus bolar, dilin bilseň wagşynyň, Hakyn nähak eylemegin goňşynyň.» (Magtymguly)

Muňalmak [muňolmok] — gaýgylanmak, gam-gussa çekmek; kesellemek. «Muňalan — Käbä.» (Nakyl) «Selbinýaz bagynda galdy muňalyp, Galdygy ýadyma düşüp aglaryn.» («Saýatly-Hemra»)

Muňly, muňlug [ǧ] — gaygyly, gamly, gussaly, betbagtlyga uçran. «Döwletýara ýoldaş boldy, Muňly güni syrdaş boldy.» (Magrupy) «Hakykatyň göwherinden alan kişi, Özi muňlug, köňli synyk, gözde ýaşı.» («Hikmetler»)

Mur [mu:r] — garynja. «Osally aňtan kişmir mur ýanynda bellidir.» (Magtymguly)

Mursal — iberilen; pygamber; kitap iberilen pygamber. «— Eý, Musa! Sen pygamber-mursal bolduň. Sen Töwrat ýaly kitabyň eýesi bolduň.» (Rabguzy) «Niçe mursal geçdi, niçe müň nebi.» (Magtymguly)

Muşagra [muşa:ǧra] — sygyr aýdyşma; şahyrlaryň sygyr aýdyşyp ýaryşmasy, döredijilik bäsleşmesi. «Magtymguly ýaly beýik şahyr bilen muşagra aýdyşan Durdy şahyry, Orazmeňli şahyry ýatlamak bolar.» (M. Kösäýew)

Muşdak [muşdok, mušta:k] — güýçli söýýän, aşyk; arzuw, höwesli. «Muştagyňdyr älem-jahan, gara göz.» (Dosmämmet) «Batman özüni bilenden bari, guş-gumrularyň muşdagydy.» (A. Atajanow)

Mutyg [mutuýǧ] — boýun egen, tabyn. «— Beýik imperatoryň mutyg bendeleri onuň emrine etagat etmäge taýyndyr.» (B. Kerbabaýew) «Biz siziň mutyg guluňyz.» (B. Kerbabaýew) ♦ **Mutyg bolmak** — boýun egmek, tabyn bolmak. «Mutyg bolup, Huda emrin tutmaýan.» (Magtymguly)

Muwapyk [muwa:pyk] — laýyk, dogry, mynasyp, ýaraşyp duran, gelişýän. «... Annaýar özüniň agyr göwresine muwapyk bolmadyk inçe sesi bilen gürrüňe goşuldy.» (H. Kulyýew)

Muý [mu:ý] — gyl, saç. «Gijeler tar muýy dek, biliňe çyrmaşyp ýatsam.» (Muhammet Babyr)

Muzd — edilen iş üçin berliýän pul, zat, iş haky, kireý, göz haky. «Hem muzd, hem minnet.» (Nakyl) «Şägirdiň ähli eklenjini halypa çeker eken. Şägirt bolsa özüni terbiýeläniň muzdy hökmünde halypasynyň hojalyk işlerine kömekleşer eken.» (K. Seýitmyradow)

Muzdur [muzzu:r] — 1. Hakynatutma işçi, günlükçi, batrak. «Agzy gowşak muzdur ärlər, Zen sözüne uýar gider.» (Misgingylyç) 2. Satylan, haýyn. «Yşanma sözüne muzdur namardyň, Gullugyn eýlegin goç ýigit merdiň. («Görogly») ♦ **Muzdur bolmak** — müýnli ýaly bolmak, nalajedeýin, özüni oňarmaýan ýaly bolmak, kiçelmek. «Ýüzleri bir gyzaryp, bir bozardy, muzdur boldular.» (A. Gowşudow)

Mübtela [müvtela:] **I** — agyr derde, bela, kynçylyga sataşma, azaba uçrama, hossa galma, derdeser. «Suw seňrikden agansoň, artmasyn mübtelamyz.» (Kemine)

Mübtela [müvtela:] **II** — gümra, başagaý. «... hemişe öz işi bilen mübteladyr.» (A. Gowşudow) «Iliň uruş bilen mübtela bolup ýören wagtynda, oba arasynda ogry-jümrülere näme edilýändir?» (B. Seýtäkow)

Müçe [müçö] **I** — biriniň ýa-da bir zadyň daş gabarasy, göwrümi. «Özüni öz müçesine görä uly görkezmäge ymtylýardy.» (B. Kerbabaýew)

Müçe [müçö] **II** — her ýyly 12 sany haýwanyň birisiniň ady bilen bellenýän gadymy ýyl hasaby; 12 ýyl döwür. «Syçan bolsa düýäniň örküjine, münüp, Aýy düýeden öň görüpdir we müçe ýyllarynyň birinjisine syçanyň ady dakylpdyr.» (A. Mämmetjumaýew)

Müçenek [müçönök] — sakgal-murty timarlamak üçin ulanylýan jübtäk şekilli gyl ýolunýan gural, ýolguç. **Muý** (gyl, saç) we **çinemek** (ýolmak, tändirmek) sözlerinden hasyl bolan söz. «Soň ýaňaklaryndaky, alkymynyň aşagyndaky maýşaryşyp ýatan ysgynsyz gyllary müçenek bilen ütdi. (Ş. Taganow)

Müderriş [müdörrüýs] — medresäniň mugallymy. «Gelene doga ýazyp bermelimişim ýa-da Buhara gidip, ýene pylança ýyl okap, hatm edip gelip, öz medresesinde müderriş bolmalymyşym.» (H. Derýaýew) «Az salymdan bir müderriş içeri girdi.» (N. Altyýew)

Müfti [müftü] — Ýslam dininiň taglymatlaryny, şerigatyň kada-kanunlaryny düşündirmek bilen meşgullanýan ruhany. «Şalarda galmady hökmi-adalat, Bir pul üçin müfti berer rowaýat.» (Magtymguly)

Müjerret [müjöröt] — ýeke, ýalňyz. «Ömrüni öýlenip bilmän ötüren adama müjerret diýýärler... Seniň kakaň bolsa aýal üstüne aýal aldy.» (A. Kekilow) ◇ **Müjerret geçmek (ötmek)** — öýlenmän, durmuşa çykman, ömrüni ýeke geçirmek. «... bütün ömrüni şu tamda ýaşap müjerret geçiripdi.» (A. Gowşudow) «Görýämiň, heý deňlik barmy, garyp ömrüni müjerret geçirýär, baý bolsa yzly-yzyna aýal alýar?» (A. Kekilow)

Müjewür [müjowür] — 1. Öwlüýäni, gonamçylygy goraýan, oňa gözegçilik edýän adam. «Asly han, tä, kyrk ýyla gadar müjewür bolup, şol mazaryň üstünde galyp, pir boldy.» («Asly-Kerem») «Ýarysy melekden, ýarysy jyndan, Müjewürsiz bolmaz üsti atamyň.» (Magtymguly) 2. Goňşy, goňşyçylyk, golaý, ýakyn. «Meniň üçin müjewür sen, Gel, imdi döwran süreli!» («Asly-Kerem»)

Müjgän [müjgä:n] — kirpik. «Gözleriň ogşaydyr mysal jellada, Müjgän tygyň jandan öter, Hatyja!» (Seýdi)

Mülemme [mülömmö] — birgiden, ähli, hemme, bütün; bitewi, tutuş. «... kakam öwselesini tükelläp, ejem öý gamyşynyň mülemmesini mäkäm daňyp ýördi...» (A. Nepesow) «Ýer mülemme bolman, bölek-büçek bolsa, aladasy bijaý kän boljakdy.» (B. Kerbabaýew)

Mülhit [mülhüýt] — ezenegini agdyryp, özüni oňarman ýören. «— Meni ýoldan yzma gaýtaryp: «Bar-da, şol mülhidi alyp gaýt» diýdi.» (B. Kerbabaýew)

Mülkiýa [mülküya:] — mülke degişli; ýerden, suwdan peýdalanmagyň bir görnüşi. «Biziň ýer-suwumyz, özüňiz bilýäňiz, mülkiýa, nesilden-nesle geçip gelyär.» (A. Kekilow) «Bu döwürde ýerden, suwdan peýdalanmagyň mülkiýa, sanaşyk, atlyk ýaly usullary dowam edipdir.» (K. Ataýew)

Müneçjim [münöçjüým] — astronom, astrolog; ýyldyzlara garap pal atýan adam. «Müneçjim ylmyndan kitap açyp men.» («Zöhre-Tahyr») «Müneçjim açdy palymyz, Bizi bagty gara saldyň.» («Şasenem-Garyp»)

Mürçe-miýan [mürçö-miýa:n] — garynja billi, inçe bil (gyz) «Şirin jany bermek gerek, Mürçe-miýan bil üstüne.» («Görogly»)

Mürähet [müröhöt] — hezzet-hormata, hödür-kereme çagyryş, tekliş. «Myrally, seniň bir sapar hem öýüňe mürähet edeniňe men miýesser gelmedim.» («Myrally») «Myhman-mediwan gelende, mürähet etmäge gol harjy-da tapylar.» (Ş. Taganow) ◇ **Mürähet etmek** — hormat-sylag edip, hödür-kereme çagyryş, tekliş etmek. «— Geleweriň-de, geçeweriň — diýip mürähet etdi.» (B. Kerbabaýew)

Mürewwet [müröwwöt] — ýüregi ýukalyk, dözümsizlik, geçirimlilik; adamkärçilik, mylakatlylyk. «Duşmanyň hem düşer bolsa goluňa, Owat başda bir mürewwet gerekdir.» (Magtymguly) ◇ **Mürewwet etmek (kylmak, eýlemek)** — rehimdarlyk etmek, ynsanperwerlik etmek. «Bir dileg dileseň, möhümiň bitmez, Dostuň yhlas bilen mürewwet etmez.» (Magtymguly) «Mürewwet eýlegin gamly gullara.» («Görogly»)

Mürüşgär [mürüşgä:r] — aw edilyän guşlar bilen meşgullanýan, ýyrtýjy guşlary eldekileşdirýän, seýisleyän. «Kyrk guşy gaçyrmadykdan mürüşgär bolmaz.» (Nakyl) «Mürüşgär guşun tanamasa, guş mürüşgäri tanar.» (Nakyl)

Mürze [mürzö] — 1. Kärhanada wezipesi boýunça ýazuw işlerini alyp barýan işgär, kätip, münşi. «— Maňa kömek etjek bolsaňyz, özüňize mürze edip alayyň — diýip, bir gozgandy.» (H. Derýaýew) 2. Şazada; mertebeli, hatyraly adama ýüzlenip aýdylýan söz. «Siz bir emirzada, men bir kemine, Siziň dek ärleriň guly, mürzeler!» (Seýdi) «Her peri düşüğe girmez, beýle bir mürze ýigit.» («Zöhre-Tahyr»)

Müsür — bol hasylly, gülleýän, otluk, läleazar (ýer, öri meýdany hakynda) (Mal bakýan örüsi diýseň müsür eken)

Müşerrep(f) — mynasyp, laýyk (hormata, derejä, peşgeşe) «Müşerrep eýle ýazyňa, Duçar etme gyşlaryňa.» (Mollanepes) «... Hudaýtagala seni jenneti kyldy we tükenmes ulug döwlete mynasyp görüp, müşerrep kyldy... » («Zeynelarap») «Jim» jemalyň kyl müşerref men kibi naçar üçin.» (Gaýyby)

Müşderi [müşdörü] **I** — 1. Satyn alyjy, hyrydar. «Gardaşlarym az bahaýa satmasady, Müşderi hem ökün baha bermesedi.» («Kyssaýy Ýusup») 2. Hyzmatlar öýüne, garbanyşhana we ş.m. iş bilen, işleg bilen gelip-gidip durýan. «Çaýhana ýene bir topar müşderi geldi.» (Ç. Aşyrow)

Müşderi [müşdörü] **II** — Ýupiter planetasy, ýyldyz ady. «Gulagynda asylp dur göwheri, Aýyň degresinde, göýä, Müşderi.» («Perhat we Şirin»)

Müşgil [müşgüyl] — kyn, agyr. «— Biz tarapdan bitjek iş bolsa, näme, onuň müşgili bolmaz, haçan barsaňyz, gapymyz açykdyr...» (A. Kekilow) «Sabyr müşgil işleriň açary.» (Atalar sözi)

Müşgilgüşa, müşgilgüşat [müşgüylgüşa:t] — kyn işi başaryan, kyn işi bitirip bilyän, kyn meseläni çözüp bilyän. («Müşgil» we «küşat» sözlerinden ýasalan söz) «Müsür eziziýem, dilimde ýadyň, Hak asan eýlesin müşgilgüşadyň.» («Ýusup-Züleyha»)

Müşgülkuşat [müşgüylküşa:t] — seret. **Müşgilgüşa.** «Daýyma müşgülkuşatdyr, Işiň düşse är biläni.» (Magtymguly)

Müşk [müşük] — keýigiň belli bir tohumynyň göbeginden taýýarlanylýan gara reňkli, hoşboý madda bolup, onuň bir bölejigini deşip, içinden sapak geçirip, zenanlar boýunlaryndan asypdyrlar. «Onuň göbegini sypalar ýeller, Şonda müşk ysyndan dolar giň çöller.» (Jamy) «Keýigiň göbeginden alnan müşki-de, Taryp edip, kän ýazylýar goşguda.» (Saady)

Müşteri [müştörü] — seret. **Müşderi I. II.** «Ýa pelek hurşydydyr sen, ýa Kamar, ýa Müşteri.» («Zöhre-Tahyr»)

Mütet [mütdöt] — wagt, halat, pursat. «Niçe mütet ýol ýöräp, ol guduga — döwüň mekanyga bardylar.» («Zeynelarap») «— Keýgim, Allanyň haky üçin, bir mütet aýak çekiň!» (A. Atajanow)

Mütgel, mytgal [mütgöl, mytga:l] — nah matanyň bir görnüşi. «Ogly üçin ak mütgelden, Bir haltajyk tikindi.» (K. Gurbanepesow)

Müwessa [müwössa:] — ýerlikli, maksadalaýyk, dogry, makul, laýyk, göwnejaý. «Halnazardan däne dilemäge müwessa goýdular.» (B. Kerbabaýew) «— Biz müwessa bilen Sary agany özümize ýaşuly belläliň!» (B. Kerbabaýew)

Müýn — kemçilik, ýetmez; etmiş, ýazyk; aýyp; çekinjeňlik. «Duýmaýanam bolsaň bu bolşuňda müýn, Seň agyň häki bir göwünlik üçin.» (Jelaletdin Rumi) «Ýamanlykdan öz başyňa müýn geler.» (Jamy) «Söweş günü goç ýigitde müýn bolmaz.» (Magtymguly)

Müýnürgemek [müýnürgömök] — müýnüňi, etmişni, ýazygyňy duýmak, aýbyňy bilýän duýguda bolmak.

Myçmak — 1. Ýaragy çenemän atmak. «... tüpeňini töwhüldedip myçyp goýberdi.» (A. Gowşudow) 2. Ýokary tizlikde gitmek. «Myçýardy parawuz gündogar sary, Ençe wagt boldy ugraly bäri.» (A. Kekilow) 3. Ýalan sözlemek, çypdyrmak. «... golundan gelmejek gürrüňini myçyp goýberendigine puşman edip, delil tapmakçy boldy.» (A. Gowşudow)

Myh [my:h] — çüý. «Çüýrük tagta myh tutmaz.» (Nakyl) «Artyk... ýüzüniň ugruna öýe sümlüp, çekiç bilen myh alyp çykdy.» (B. Kerbabaýew) ♦ **Myh ýaly** — berk, pugta; sagdyn.

Mykraz [mykra:z] — sakgal-murt bejermekde ulanylýan kiçijik gaýçy. «Aşyrmät mykrazdyr müçenegini şyrkyldadyp... sakgal-murtuny timarlap otyrды.» (B. Seýtäkow)

Mylytk — tüpeň. «Bu gezek iki gajaryň ikisiniňem elinde uzyn nilli gara mylytk bardy.» (A. Taganow) «Çeşniň, mylytgyň içini-daşyny artyp, süpürip goýyň.» («Görogly»)

Mynajat [myna:jat] — gijelerine okalýan doga, ýekelikde okalýan doga. «Men ömrüm durkuna Haka ýalbaryp, Mynajat edýäriň göge el serip.» (Saady)

Mynapyk [myna:fyk, myna:pyk] — 1. Ikiyüzli (adam); aydyan sözi bilen edyän işi başga. 2. Ýaranjaň; arabozar; şugul 3. Ýalandan musulman bolup, aslynda oňa garşy hereket edyän, hudaýsyz. «Mynapyklar ýörürler, pysku-pyjur kylarlar, Haram şübhe iýerler, gorkup ýyglar, Hoja Ahmet.» («Hikmetler») «Mynapyk äht baglap, ähdinde dursa, Kör gözi açylyp, lal kalam sorsa.» (Magtymguly) «Alymlar sözüne amal bolmady, Mynapyklar ýaradany bilmedi.» (Magtymguly)

Mynasybet [myna:sy:vet] — bir zat bilen bolan baglanyşyk; bir zada bolan gatnaşyk. «Ol ýalaň bir mynasybet bilen gürrüň berýändir.» (N. Saryhanow) «Soň-soňlar ol baýlyk bilen mertebäniň arasyndaky mynasybet barada öz pikiri bilen Tümen begiň pikiriniň arasynda aslynda hiç hili gapma-garşylygyň ýokdugyna göz ýetirdi.» (O. Ödäýew) «Eýsem, aýry-aýry döwürlerde ýaşap geçen bu iki şahsyýetiň arasyndaky ruhy mynasybet nämäniň esasynda yüze çykdyka?!» (Gazetden)

Mynjama (ýerli gepleşik) — kakmaç ýaly bölüşdirip, gowrup, küýzä salnyp, tetärik (запас) üçin goýulýan balyk eti.

Mysapyr [mysa:pyr] — 1. Ýolagçy, syýahat edyän, sapar edyän. «Mysapyram bu Bagdadyň şährinde, Dowamat köýermen yşkyň bahrynda.» («Zöhre-Tahyr») «Jyda düşüp il-yurdumdan, Mysapyr eylediň meni.» (Magtymguly) 2. Ýola gidende biriniň öýüne myhman bolýan; ýat ýurtly myhman. «Tahyr diýer, mysapyram, özümni, Baş gün saňa myhman edip gelemen.» («Zöhre-Tahyr») «Häli munda ne menzildir kararyň, Mysapyr myhmanym, kandan bolar sen?» («Babaröwşen») 3. (göçme many) Pakyr, biçäre; garyp, pukara, goldawsyz; myzapyr. «Hudaýyny tanaýan bir adam öz obasynyň mysapyryna şeýle kast edermi?» (A. Kekilow) «— Ahaw, adamlar, kim mysapyr bolsa, elinden gelse, şoňa kömek etmeli.» (H. Derýaýew)

Mysapyrlyk [mysa:pyrlyk] — yolagçylykda, syýahatda bolup horlukda bolma, kösenme. «Kenizler hem jogap almak islediler weli, alyp bilmediler, çünki, Tahyr biçäräniň mysapyrlygy zor gelip, gepläp bilmez erdi.» («Zöhre-Tahyr») «Yat illerde mysapyrlyk çekenden, Ursa, sökse, horlasa-da il yagşy.» (Magtymguly)

Mysgal [mysgɑ:l] — 1. 4,26 grama deň bolan agyrlyk ölçegi. «Mysgalyňy aldym manat ýarymdan, Zat goýman aýyrdyň golda barymdan.» (Mollamurt) «Temmäki diyp, her işige yortar sen. Çala owup, üç mysgaldan tartar sen.» (Magtymguly) 2. (göçme many) Agyrlygy aňladýan «ujypsyz», «biraz» manyly söz. «Agrammy mys gala getirdi ýşkym, Men ozal dünýäde iň uly guşdum.» (K. Gurbannepesow) «Bir mys gal şöhraty agzyna atyp, Prospekte sygman gelýär bir adam.» (K. Gurbannepesow)

Mytara [myta:ra] — gaýyşdan, deriden we ş.m. edilen dürli göwrümlü suw gaby. «... emma ol mytarasyndan kružkalara bir zat guýýardy.» (A. Gowşudow) «Teletinden ýörite tikilen suw gabyny — mytarasyny egniden heýkelleýin asypdyr.» (A. Gowşudow)

Myzahar [myza:ha:r] — mätäç, zar, zelil. «... meni hem maňa meňzeş ýüz daýhany näme üçin bir baýa myzahar edýä?» (B. Kerbabaýew)

Myzaýyk [myza:ýyk]: **myzaýyk etmek (bilmek)** — kyn görmek, zähmet bilmek, dert-azar görmek; ynjklyk etmek; göwnüňe almak. «Alaýhan hem bu zatlary myzaýyk edip durmaýardy.» (T. Taganow) «Düýeler, adatda, agyr ýüki, uzak ýoly myzaýyk etmän, egri boýunlaryny dik asmana tutup... gadam urýardylar.» (B. Kerbabaýew)

Myzaýykçy [myza:ýykçy] — sahel zady myzaýyk bilýän, az zada mazaýyk edýän (adam)

Nadyl [na:dyl] — närazy, nägile. «Goja kişi oňa şeýle diýipdir: «Oglum, nadyl bolma beýle» diýipdir.» (Saady)

Nagan [nağa:n] — ýakyn aralyga ot açýan çaklaňja ýarag, sapança. «Alaşa baýyň elinde ýalpyldan nagan has hem howuny basdy.» (A. Atajanow)

Nagdaly [nağda:ly] (zergärçilik) — kejebe görnüşli, ortasy gaşly ýa-da gaşsyz, ýokary başyndaky gupundan sapak geçirip, monjuga dakylýan uly bolmadyk şaý. Nagdalyň ýüzi nagyşlanyp, gyzył çaýylan ýa-da kümüşden ýasalan görnüşleri bolýar. «Işan üç dog a yazyp, birini üçburç epläp, ýüzüne nagdaly çyzdy.» (B. Kerbabaýew)

Nagleýin [nağleýin] — 1. Muhammet pygamberiň aýakgaby. «Nagleýni arşa täçdir, Ady äleme paşdyr.» (Magtymguly) 2. (göçme many) Kābir takwa kişileriň geýýän burny gaýşak köwşi. «Barýar sähra bilen geýip nagleýin.» (Jamy)

Nagyl [nağyl] **I** — nal. «Bedewlere nagyl kakyn, Naýzaga al ýalaw dakyn.» (Seýdi)

Nagyl [nağyl] **II**: **nagyl okamak** — ýerliksiz öwüt-nesihat berjek bolmak, bir zat hakynda bolgusyz zatlary aýtmak. «— Men bihuda ýere siziň başyňyza nagyl okadym öýdýän...» (B. Kerbabaýew)

Nagym [nağym] — bukulmak, içinden bir zat geçirmek we ş.m. maksatlar üçin gazylan ýerasty ötük. «Nagymdan, eger, atly esger naýzasy bilen atyny çapsa hem arkaýyn ýörär eken.» («Ahalyň taryhy») «Duşman nagym gazyp, galanyň aşagyndan deşip girmegi hyýal etse edýändir.» (A. Gowşudow)

Nahan [naha:n] — gizlin, ogryn, ýaşyryn; örtülgi, ýapylgy. «Owal ataň bilinden syzyp nahana geldiň, Atadan enä baryp, bir katra gana geldiň.» (Magtymguly) «Ýer ýüzünde ýaýylyp, ýöripler nahan peýda.» (Magtymguly)

Najagaý [najağay] — aljyraňny, başagaý.

Nakgaş [nakga:ş] — surat çekýän, nagyş bilen bezeýji. «— Mahlasy, han, Nazar türkmeni Orusýede tanadan nakgaş diý-de, gutlar!» (A. Atajanow)

Nakys — 1. Suwumsyz, biderek, içýakgyç (gürrün, pikir...) «— Her zat etse-de, milisiýäniň-ä işini gördüm-ow — diýip, yraň atyp durşuna nakys gülküsini edipdir.» («Türkmen şorta sözleri») «... gaýta, Seýitmyrat begi nakys, akmajyk çaga hatarynda

tutdy.» (A. Gowşudow) 2. Kiçijik, naşyja. «Nakys stakandan onun hatarlap, Çişik çay içýärdi haşylap, derläp.» (G. Seýitliýew)

Nalyş [na:lyş] — nala, ahy-nala, zeýrenç, zarlama, eňreme, aglama. «Derdimi gozgamaň, nalyşym artar, Yrak diýmäň, belki, nesibäm tartar.» («Şasenem-Garyp») «Haýyş edýän, nalyş etmek gabahat, Ýa Alla! Ýa Huda! Özünden medet!» (B. Hudaýnazarow)

Nam [na:m] — at. «Öküz öler, hamy galar, ýigit öler, namy galar.» (Nakyl) «Weziriň bir ogly bar erdi Ziwer nam.» («Gül-Senuber»)

Nama [na:ma] **I** — hat. «Galam alyp, namany gönderdigim bilmezmiň?» (Magtymguly)

Nama [na:ma] **II** — aýdym. «— Asyl, biziň eşidesimiziň gelýäni hem Göroglynyň namasy-da. Göroglynyň aýdymlaryny bilýän bolsaň, aýdaweri.» («Görogly»)

Namartaý — haýasyz, utançsyz, edepsiz. «— Goýup otыр, namartaý. Oba baryny berer weli, ony alyp geler.» (N. Saryhanow) «— Goý-laýt senem, Meret, namartaý! Ýüz kerem bolmaýar diýlip, geçilen bir zady ýene-de getirip orta atýarsyň!» (N. Saryhanow)

Nam-nyşan [na:m-nyşa:n] — birinden, bir zatdan galan alamat, derek, yz, ady-sory. «Ýükün tutup herki erbet gylykdan, Onda nam-nyşan ýok adamçylykdan.» (Jelaletdin Rummy)

Namut [na:mut] — umytsyz; tamasyz. «Hol aňyrda duran namut oglanjyga gara çyny bilen hemle urdy.» (K.m. Ataýew)

Namyrat [na:myra:t] — maksat-myradyna ýetmedik, arzuwy hasyl bolmadyk. «Saňa aşyk bolan ýanar, kül bolar. Zulmuňa dözmeýän namyrat galar.» (Mollanepes)

Nanbaý [na:nma:ý] — çörek bişiriji. «Bir uly nanbaýyň ogly bolupdyr, Olar ony bile alyp gelipdir.» (B. Seýtäkow)

Nar [na:r] — ot, ataş. «Mansur deý dara çekildim, Halyl deý nara atyldym.» («Saýatly-Hemra»)

Nary [na:ry:] — daş, aňry. «Gaçawer, başyň gutar sen, durma mundan git nary.» («Şabähram») «Niçe çekdim hijran bary, Sapar kyldym Rumdan nary.» («Babaröwşen»)

Narynç [na:rynç] — naryň reňkine meňzeş, nar reňkli. «Sürmeli ol gara gözler, Gara hally narynç ýüzler.» (Magrupy)

Naspuruş — nas ýasaýan, nas satýan. «Halwaçylar halwasyny, naspuruşlar nasyny... taryp edýärdiler.» (B. Pürliýew)

Naşta [na:šta:] — 1. Ajöze; ertirlik edinmedik. 2. Ertirlik nahar. «Gel, diwana, saňa naşta getirem.» («Asly-Kerem») «Hoş tämizli beg oglunyň naştasyn, Sygyr yatagynda kylmak yaraşmaz.» (Magtymguly)

Naşy [na:şy] — bilimsiz, düşüncesiz; üşügi pes; başarnyksyz. «Magtymguly, çölde gezen naşyny, Bilik sorma, köp sürdi diýip ýaşyny.» (Magtymguly) «Galynça bir merdiň naşy zürýady, Il içinde galsa ýegdir hup ady.» (Aşyky)

Natuwan [na:tuwa:n] — güýçsüz, biçäre, ejiz. «Nazary rehmet olgul men garyp natuwana.» (Mollanepes)

Naw [na:w] **I** — kesilip goýlan ýogyn, göni agaç«— Naw? Nawy nätjek? ... — Iwan ussa bilen Anton ikisi kantura tilpun çekjek bolýa.» (A. Atajanow) ♦ **Naw ýaly** — uzyn, syrdam, gelşikli daýaw (adamyň boýy hakynda)

Naw [na:w] **II** (ýerli gepleşik) — balyk tutmak we ýük daşamak üçin boýy 10-13 m., ini 4-5 m. çemesinde bolan nowa görnüşli ýelkenli gaýyk. «Ýolagçylar tereň suwda Kä «naw, taýmyl, sal» diýp aglar.» (Zelili) «Ýelkensiz naw ýöremez.» (Nakyl)

Naý I — gargy gamyşdan ýasalan tüýdük saz guralynyň bir görnüşi. «Eşidýäňizmi, siz owazyn naýyň? Olam gussa çekýär adamlar deýin.» (Jelaletdin Rumi) «Alyslardan sesi gelýän naý kibi.» (Saady)

Naý II — aýakly çilimiň, galýanyň we ş.m. zatlaryň tüssesi sorulýan turbajygynyň uç tarapyndaky jüründük görnüşlije göni burny, müşdügi. «Agam çeken çilimne, Naý bolasym geledir, Enem tiken donuna, Boý bolasym geledir.» (Halk döredijiliginden) «Gözlerini süzüp ýatyşy uklap ýatanyňky ýaly bolsa-da, eli şire çekýän naýyny berk tutupdy.» (N. Saryhanow)

Naybaday [na:ývada:ý] — Soňudagynda bir geçelgäniň ady. «Hatarlanşyp kerwen öter, Naýbadaýdyr ýoluň seniň.» (Magtymguly)

Naýşeker — jöweniňkä meňzeş baldagyndan şeker alynýan ösümlik, şekerçiňrik. «Sähra gamyşyndan naýşeker olmaz.» (Magtymguly)

Nayzabaz [naýzava:z] — nayza bilen oynayan, nayza bilen uruşyan; nayzaly esger. «Üç mün naýzabazy bardy nökerden, Tört mün pildary bar gala ýykardan.» (Magtymguly)

Nazarkerde — özüne çekiji, syratly; gujur-gaýratyna synyň oturýan (adam barada) «Ol adam kurortda sataşdy maňa, Nazarkerde adam. Nurana adam.» (K.Gurbanpesow)

Nazyr [na:zyr] **I** — serediji, gözegçilik edýän, garayan; üstünden seredyän. «Sen görmeseň, ol-ha saňa nazyrdyr, Utangyn, eýmengin, goýgun bu işi!» (Magtymguly) **Nazyr bolmak** — nazar salmak, garamak; üstünden seretmek.

Nazyr [na:zyr] **II** — meňzeş, deň, taý, meňzeyän. «Elip» dek, eger, rast bolsaň mydam, Saňa älem içre tapylmaz nazyr.» (Patyşa Hoja «Gülzar»)

Nebat [neva:t] — ösümlik, ot. «Ýerden çykan nebatlar, Gyzyll güller, gök otlar.» (Magtymguly) «Neýsansyz, nebatsyz niçe ýazlar bar, Hoşluk bilen geçen gyşyna degmez.» (Magtymguly)

Nebi [nebi:] — pygamber, enbiýa, mursal. «Barça begler jem olup, perwanadyr daşynda, Ile özün tanatdy Yahýa nebi ýaşynda.» (Mollanepes) «Hümmet senden, Nuhý nebi, Meni ýetir perizada.» («Görogly»)

Neçjar [neçja:r] — agaçdan her hili hojalyk enjamlaryny: äpişge, gabsa, sandyk we ş.m. ýasamak bilen meşgul bolýan senetkär ussa, agaç ussasy, harrat. «Neçjaram işine bent edip başyn, Gije-gündiz ýönar otyr agajyn...» (Jelaletdin Rumi)

Nedir — nämendir? «Burgaýyp sypahy: Eý Kemýa! Beýle gelmäniň sebäbi nedir? — diýdi.» («Arzy-Gammar»)

Nefl, nepil [nefil, nepil] (dini) — artykmaç, hökmany däl. «Hak ýolunda kylgan nefil, parzyny, Ymmatyga haýry-yhsan eýledi.» (Mollanepes) ♦ **Nepil namazy (orazasy)** — parz edilmedik we sogap üçin meýletin okalýan namaz (tutulýan oraza) «Bilgil! Oaza iki dürlüdür. Olaryň biri parz, biri nepil orazadyr.» («Ajaýyplyklaryň düri») «Pygamber alayhyssalam: — Gybatdan saklanmak on mün rekagat nepil namazyny okandan ýagşydyr.» («Ajaýyplyklaryň düri»)

Nejat [neja:t, naja:t] — çäre, çykalga, alaç, gutulma, halas bolma; halas ediji, gutaryjy. «Uly-kiçi halaýyklar: «Ylaha, Tahyra nejat ber!» diýşip, ahy-zarlaşyp durar erdiler.» («Zöhre-Tahyr») «Alladan özgäni nejat diýmedim, Pirimden özgäni ustat diýmedim.» («Görogly») «Näme-de bolsa, bir özüm nejatymy garajak bolsam näderkä?» (A. Kekilow)

Nek — seret. **Nekdogdy**. «Atadan ogul köp dogar, içinde biri nek dogar.» (Nakyl)

Nekdogdy [nekdoğdy] — naýynsap, ynsabyny ýuwdan; ykmanda, nekgende, ýaramaz.

Nekirt — sähet, oňyn başlangyç. «Onuň beýle elleşmegi (Uzugyň Berdi bilen elleşip görüşmegi) türkmeniň täze dörejek adatyna nekirt bolan bolsa gerek.» (H. Derýaýew) «— Bagşy, bu gün toýuň nekirdidir. Hany, üç-dört sany heň hem gaçyraý!» (B. Kerbabaýew) **◊ Nekirt etmek** — haýyrly işe, döwletli tutuma ýa-da uzak ýerlere sapara gitmäge sähetli günü yrym edip, «bismilla» bilen başlan bolmak, gitjek ugruňa pylança ädim ýörän bolmak.

Nektar [nektar:] — 1. Grekleriň ertekisinde hudaýlara baky ömür berýän içgi. 2. (göçme many) Ösümlikleriň gülünden çykýan süýji şire. «Bahar günleri gülläp oturan erik ýa-da ülje agaçlarynyň golaýyna baryp siňe seretseň, olaryň üstünde Erigiň gül ýapragynyň düýbündäki öýjükler nektar diýilýän süýji şire damjalaryny bölüp çykarýar.» (O. Şamyrowa «Biologiýa»)

Nema [nema:] — görkezýän, bildirýän. **◊ Gudrat nema** — gudrat görkezýän. «Hakyň sungy, gudrat nemany gördüm.» (Mollanepes)

Nemek — seret. (paronom) **Ýemek I.** «Şu nemegi haram wezir, Başa işler saldy, şahym.» («Şabähram»)

Nemuna [nemu: no] — görelde, nusga. «Aýlar nemunasy türkmen gyzlaryň.» (B. Kerbabaýew «Aýlar») «Bedasyllaň nemunasy ne ýaman, Gyz pahyra berýan zulmy, eý, aman!» (B. Kerbabaýew «Gyzlar dünýäsi»)

Nepaga [nepa: ɣa] — haýyr, bähbit, nep. «— Nepagasy degmese, garyndaşdan ne peýda?» (N. Hojageldiýew)

Nepagat [nepa: ɣat] — seret. **Nepaga.** «— Aý... «Sopudyrn» diýdiň, «sogandyryn» diýdiň, oýe-hä nepagatyň ýok-da.» (H. Derýaýew) «— Otur öz ojagyň başynda il ýaly. Bir ik ýüp egrid, maňa bir dolak dokasaň, öýüň nepagaty boljak.» (H. Derýaýew)

Nepes — dem. «Aslyň owuç gumdur, dem bir nepesdir.» (Magtymguly) «Kaza ýetişen wagtyndan, Bir nepes aňry ötmeýe.» (Seýdi) «Göýä, ki bilbilem galdym kapasda, Ýarymny ýat edip her bir nepesde.» («Zeýnelarap») **◊ Nepesiňi durlamak** — demiňi dürsemek, demiňi-dynjyňy almak.

Nergiz [nergi: z] — seret. **Nerkes.** «Nergiz gözün, helal gaşyňa gurban.» (Mollanepes)

Nerkes — ak ýa-da sary ýaprakly owadan bag ösümligi, gunçasý göze meňzeş, nerges. «Nerkes gözün ýumup, gyýa bakmagyl, Göz ýaşym, sabr eýle, sil dek akmagyl.» («Şasenem-Garyp»)

Nerm [nerim] — ýumşak, mylaýym. «Nerm dil kyl, döwlet ählin, eý, Huda!» (Azady)

Nerme — döwölüp, doly arassalanmadyk däne gatyşykly saman üşmegi. «Gulgeldi nermäniň gyzylyny bir ýana, samanyňy bir ýana saýlap barýardy.» (N. Hojageldiýew)

Nerme-näzik [nerme-nä: zik] — aýnak, ynýyk, irnik; sähel zada öýkeläp duran (esasan, zenan maşgala degişli)

Nerse, närse [nerse, nä: rse] — zat, haýsydyr bir zat, predmet. «Akar her nerse sil içre.» (Talyby) «Her närsäni bir weç ile ýakar sen.» (Magtymguly)

Nert I — dik ösýän tut çybygy.

Nert II — ýüzünde 24 sany hanajygy (şaşkaň öýjagazlary) bolan ýörite tagtaň üstünde 15 ak, 15 gara şaşka we tas (seret. **Tas II**) bilen iki bolup oýnalýan oýun, nardy. «Beg balasy sadranç oýnar nert bilen.» (Magtymguly) «Bir baý oglunyň elinde, Sadranç oýnap, nert iňnildär.» (Magtymguly)

Neşder — 1. Ujy ýiti dilkaw pyçajyk (скальпель) «Çoh namardam öldürmedim özümni, Neşder alyp çykarmadym gözümni.» (Seýdi) 2. Ary, içýan, möý ýaly çakýan haýwanlaryň

çakýan organy. «Al-elwan sözleri köňlüme hanjar, Owadan ýylandyr, neşderin sanajar.» («Perhat we Şirin»)

Neşeli — 1. Tirýekden, neşeden doýan, kök. 2. Keýipli, gyzykly, lezzetli. «Saňa çykyp kysla seýran, Neşeli, humarly daglar.» («Zöhre-Tahyr») 3. Timar berlen, daş görnüşi gelşikli. «Pezzerip duran neşeli murtuny towlap-towlap döwäýjek bolýar.» (Ata Durdyýew) «Toýda, üýşmeleňde, haçan görseň, neşeli naskädisi elinde bolardy.» (Anna Paýtyk)

Neýsan [neýsa:n] — ýaz aýy; irki ýaz ýagşy. «Neýsan ýagmyry rehmet getirer.» (Nakyl) «Neýsan dek aktyyp gözlerden ýaşym, Neden şum söwdaýa düşüpdür başym.» («Asly-Kerem»)

Nezir — hudaýýoly, hudayyň yolunda bir zat bermeklik, sadaka. «Nezir etmegiň özem bir sogap işdir.» (Ç. Aşyrow) «Garyp üçin Akja gelni nezir ber, Sabr edewer, sagdyr, geler Garybyň.» («Şasenem-Garyp»)

Nezire [nezi:re] — bir şahyryň başga bir şahyra eýerip, öýkünip ýazan eseri. (Nyzamynyň «Leýli-Mežnun» poemasynda ellä golaý nezire ýazylypdyr)

Nezir-nyýaz [nezir-nyýa:z; neder-nyýa:z] — hudaýýoly, hudaý ýoluna sadaka; Allaň razy bolmagyny diläp, berilýän sowgat-serpaý. (seret. **Nezir**; **Nyýaz 1**) «— Men kiçijikkäm, şu işanlara «neder-nyýaz» diýlip berlen bir ýetimje gyz.» (H. Derýaýew) «Olar Aşygaýdyň pire getiren berim-peşgeş, nezir-niýazlaryny berdiler.» («Nejep oglan») «— Ýok, jan dogan, meni «neder-nyýaz» diýip getiren günleri, işan özüne niýetläpdir.» (H. Derýaýew)

Näçaglamak [nä:ça:ğlamak] — näsaglamak, nähoşlamak. «Aldy köňlüm, gitdi aklym ten mydam näçagydyr.» (Magtymguly) «Yagy görende namartlar, Näçaglap owrat görüner.» (Magtymguly)

Näge [nä:ge] **I** — birdenkä, tötänden, duýdansyz. «Näge mertlik etse adam biweji, Her mejlisde ýüz ýol tile getirmiş.» (Magtymguly)

Näge [nä:ge] **II** — näme üçin. «Aždarha, sen näge melul bolar sen, Haýbat bilen maňa nazar salar sen.» (Görogly) «Terhosym bar, gel terk eýle sözüňni, — Näge gerek, hyrydary bolmasa.» (Magtymguly)

Nägehan [nä:geha:n] — 1. Tötänden, birden, duydansyzlykda. «Nägehan gezerdim güli-gülşende, Gülgün ýañaklaryň ýadyma düşdi.» (Mollanepes) «Nägehan geçemde, düşende ýolum, Sährada bir arap gözelin gördüm.» (Garajaoglan) 2. (göçme many) Bela-beter, betbagtlyk, towky. «Nebis seni içiňden ýykjak nägehandyr.» (Nakyl) «Şeýle hem ol uruş diýilýän daşýürek nägehanyň wagşylygynyň ýene bir gezek gözli şaýady boldy.» (A. Taganow) «Inçejik haçja dilini tiz-tizden çykaryp owsun atyp duran ol nägehan bilen aramyz on ädimden kän dälidi.» (W. Ýan)

Nähir, nähr — derya, bulak, çay, aryk. **Daşgyn nähir** — joşyan derya. «Ötmek müşgil bolar daşgyn nähirden, Minnetli aş aýy bolar zäherden.» (Magtymguly)

Niçezar, niçesar [niçeza:r, niçesa:r] — haçana çenli, haçana deňiç, näçe gezek. «Siz aýdyň, niçesar tabynlyga, bendilige çydamak mümkin?» (B. Kerbabaýew)

Nigär [niğä:r] — 1. Surat, nagys, çyzgy. «Horram birle hoş nigärler görkezer siz.» («Kyssaýy Ýusup») 2. Gözel, söýgili. «Ýaşlygymda köňlüm alan nigärim, Kyýamatlyk hemdem bolan dildarym.» (Andalyp)

Nikap [nika:p] — gelin-gyzlaryň ýüzüne tutýan ýuka matasy, perde. «Habar alyň näzli ýaryň näzinden, Ebrişem nikabyn alyň ýüzünden.» («Saýatly-Hemra»)

Nil [ni:l] — ýüň, ýüplük, mata boýamakda ulanylýan tokg-tokga boýag serişdesi. «Beýleki böwürde gyrmyzy boýag, çöpboýa, zäk, nil ýaly gerekli zatlar görnüşi dur.» (Ç. Aşyrow)

◊ **Nili azan** — adamkärçiligi juda pes, häsiýeti, ahlagy ýaramaz. *Boýalýan zat reňkini gowy almasa, nilgär yrym üçin «pylanyň gvyzy gaçypdyr» diýen ýaly ýalan gep, bolar-bolgusyz myş-myş ýaýradar eken. Beýle gürrüňleri üçin oňa «nili azany üçin şeýle gürrüň edýändir» diýip ähmiýet bermändirler.* «Başyna turşy çykanlar, heý, şu galany ýykmak üçin däri tapylarmy? Bu bir nili azanyň gürrüňine meňzeýär.» (A. Gowşudow)

Nilgär [ni:lğä:r] — ýüň, ýüplük, mata we ş.m. boýamak bilen meşgul bolýan, boýagçy. «... egninde nilgäri sopulara meňzedýän şu gök çäkmeni, aýagynda-da şu mesisi bardy.» (A. Atajanow)

Nim [ni:m] — yarym, yarty, iki bölünen zadyň bir bölegi. «Ýañkydan nim käsäni ýarty edip Görogla berdi.» («Görogly») **Nim züryat** — yarym perzent, el-ayaksyz elhenç bolup dogan zat. Rowayata görä, Süleyman pygamberiň dokuz yüz ayaly bolupdyr. Emma oňa ýekeje doly däl çaga nesip edipdir. «Kimdir-ölüp, bir ýyldan soň bilindi, Dokuz ýüzden dogan nim zür nedir?» (Magtymguly)

Nisbet [nisvet] — degişli, baglanyşykly, ilteşikli. «Goç ýigide nisbet dälidir gedemlik, Şir bolsa, barçadan özün kem biler.» (Şabende) **Nisbet etmek** — degişli etmek, baglanyşdyrmak, yönkemek. «Ezraylyny bendäge Nisbet etgen Alladyr.» (Magtymguly)

Nist [ni:st] — yok, yokluk, yok bolan. **Nist bolmak** — yok bolmak. «Niçeler bar ýigitlikde nist bolar, Niçeler bar süren ýaşyna degmez.» (Magtymguly)

Nobur [no:vur] — uly ýap. «Tejen derýasy bir owurt-da suw getirmäni üçin, jarlar, noburlar taňkyrap ýatyrdy.» (B. Kerbabaýew) «Ençe ýerden nobur çekip, jar çekip.» (B. Kerbabaýew)

Nogsan [noğsa:n] — zyýan, köst, zeper; gabahatlyk, erbetlik. «Magtymguly, ýalan-ýaşryk sözleme, Nogsanyň içinden haýyr gözleme.» (Magtymguly) «Bir ýyl geçi bakanyň kyrk ýylky akylyna nogsan ýetermiş.» (Atalar sözi)

Now — täze, ter, her bir zadyň täzesi (new) «Pelek seniň gül ömrüni soldurdy, Hazan degdi, now gunçaňy ýoldurdy.» (Magtymguly)

Nowa [nowa:] **I** — hiç zat, hiç hili zat. «Gury saçağa doga ýok, menden saňa — nowa.» (Nakyl) «Janyňa jan goşýar tämiz howasy, Tozan-totuň asla ýokdur nowasy.» (Ata Salyh)

Nowa [nowa:] **II** — ses, owaz. «Könlüm bozdy bilbilleriň nowasy.» («Leýli-Mežnun») «Sözlese bilbil nowa, geldi gulagma türpe saz.» («Zöhre-Tahyr»)

Nowa [nowa:] **III** — baýlyk, gurp; peýda, haýyr, nep. «Bermegil şeytan lagyndan waswasa, Kyl nowa yhsan nowasyz keslere.» (Azady) ◊ **Nowa bolmak** — nepi degmek, nesip etmek. «Zerewşanly köşgi-eýwan, Öýler saňa nowa bolsun!» («Görogly»)

Nowaly [nowa:ly] **I** — owazly. «Sözlegil agzyňy açyp, Bilbil deý nowaly gördüm.» («Zeýnelarap»)

Nowaly [nowa:ly] **II** — barly, gurply; peýdaly, nepli.

Nowasyz [nowa:syz] — 1. Garyp, zatsyz. «Ata malyna göz diken nowasyz galar.» (Nakyl)

2. Seret. **Binowa II.** «Gazanjyny oda ýakan, Eý, nowasyz humarbazlar! Humar üçin maldan geçen, Eý, nowasyz, humarbazlar!» (Mollamurt)

Nowbahar [nowvahar] — 1. Ýazyň ýaňy başlanan wagty, alabahar. «Täze ter gunça açylmyş nowbaharyň paslynda.» («Şabähram») 2. (şahyrana söz) Ilkinji perzent. «Seýran etseň sowsan-sünbül güllere, Yşka köýen nowbaharyň unutma!» («Zöhre-Tahyr»)

Nowha [nowho] — aglap, zarynlap, derdinip aýdylýan goşgy, ýas goşgy. ◇ **Nowha düzmek (baglamak)** — aglap, zarynlap aýtmak üçin, goşgy, aýdym düzmek, elegiýa düzmek. «Dosmuhammet diýer nowhany baglap.» (Dosmämmet) «Gijeler dynmaýyn nowhalar düzer, Kölleriň içinde garkyldap ýüzer.» («Şasenem-Garyp»)

Nowhager [nowhoger] — nowha edyän, ýashanada ýas goşgusyny aýdyp aglayan. «Söz sözlegil, diliňden dürri-göwher saçylsyn, Eý, nowhager, ýyglagyl, derdi-elem açylsyn.» («Zeýnelarap») «Ot dey gyzgyn demir düşek ornuna, Nowhageriň başy deger burnuna.» (Magtymguly)

Nowhana [nowha:na] — derýadan bölünýän uly ýap, kanal. «Baryp ýetişdiler nowhana olar, Dulandylar şonda pynhana olar.» (Abdysetdar Kazy)

Nöwert [nöwört] (dokmaçylyk) — dokalan matany daşyna saramak, dolamak üçin oklaw, turba pisint enjam. «... goşarlary nöwert ýaly, döşi gapak ýaly...» (T. Taganow) «Gyrmyldan gyr aşar diýen ýaly, şeýdip, ýuwaş-ýuwaşdan gyňajy nöwerdiň daşyna aýlap barýardy.» (Ç. Aşyrow)

Nukaba [nokava:, naky:b] — sopuçylygyň uly pirleri we yolbaşçylary, olaryň sany üç yüz adam. Olara «ebrar» hem diýilýär. «Nukaba diýrler, üç ýüz eren ugraşdy, Çiltende atama nazarym düşdi.» (Magtymguly)

Nukra [nukro] — kümüş. «Gyşyk beklär nukrasyna gaş tapsa.» (Kemine) «Derýa atdy dür nukranyň gaşyny, Haýsy balyk ýuwtdy eziz läşini.» (Mollanepes)

Nukta [nukto] — nokat. «Ak ýüzünde nukta haly, Tahyryň geçer ne haly.» (Mollanepes)

Nurbat [nurvot] — haraý, aman, dat-bidat. «Ýamanlyk eýleýen geler, «Nurbat» diýp, amana, gökleň!» (Magtymguly) «Bir-birini nähek ýere öldirler, Nurbat haýsy, aman haýsy bilinmez.» (Magtymguly)

Nurbatsyz [nurvossuz] — haraýsyz, rehimsiz, amansyz. «Ýarlygy ýörigen nurbatsyz begler, Pukaranyň gözde ýaşyn aňlamaz.» (Magtymguly)

Nygma [nyğma] — owazly aýdym, heň, nagma. «Sazyň zaryn nygmalary Halnazaryň ýüzünde ýagty döretdi, murtlaryny ýylgyrttdy.» (B. Kerbabaýew)

Nykap [nyka:p] — ýüze tutulýan perde, hyjap. «Ýüzüňden nykap aýyr, şöhesi jahan tutar, Ol jemala aşygam, günbe-gün boldum beter.» (Aýdymdan) «Nykabyn göterdi, ýandyrdy Tury.» («Nejep oglan»)

Nysak [nysa:k] — döp-dessur, düzgün; däbe öwrülip barýan täze düzgün, ýörelge. «... heniz otuz ýaşyna-da ýetmedik bir ýigidiň agyr märekede geplemegi aslynda görülen nysak dälidi.» (A. Gowşudow) «— Biz ýaş ýigit döwrümüzde beýle nysaklar ýokdy, inim.» (A. Taganow)

Nyýaz [nyýa:z] **I** — sowgat, serpaý; sadaka. «Gar ýagdy» diýip begenme, aýazy bardyr, «Işan geldi» diýip begenme, nyýazy bardyr.» (Nakyl) «Garajaoglan diýer, okalyň namaz, Haka ýalbaralyň, edeliň nyýaz.» (Garajaoglan)

Nyýaz [nyýa:z] **II** — ýalbarma, ötünç; umyt. «Garyplarnyň müň nyýazy arşga ýeter.» («Hikmetler») «Dildarym dergähinde oldur ejiz nyýazym.» (Mollanepes)

Oazis [oa:zis] — çöl meýdanlarda ösümlükler bilen örtülen bagly-bakjaly, suwly ýer. «Häzirki wagta Murgap oazisinde gowaçanyň, dänäniň, şugundyryň we beýleki ekinleriň ekilip, bol hasylynyň ýygnalmagy üçin, döwlet tarapyndan uly tagallalar edilýär.» (A. Magtymow...)

Ograş [oğroş] (gepleşik dili) — oýnaş, bozukluk edişyän. «Hawa, jelepleriň jelebi, ograşlaryňam iň bir hapysasy, gullara satylan kemçinleriň kemçini, hawa, men etdim

şony!» diýdim-de, gylyjymy alaga-da, gynyndan sogrup, ony öldürmekçi bolup, oňa bakan ýöneldim weli...» («Mün bir gije»)

Ogşamak [oğšomok] — meňzemek. «Daşyndan seretseň garantga ogşap, Ol iki diwana oturan gagşap.» (Saady)

Ojakbaşy [o:jokbaşy] — öýüň gap böwrüne, gap-gaç goýulýan ýerine ýazylyan halyça. «Ynha-da düýnki pullaryň! — diýip, kempir ýalandan, ojakbaşynyň aşagyny sermelän kişi boldy.» (B. Seýtäkow) «Gurt bir ojakbaşyny satyp karta giderdi.» (A. Gowşudow) «Artygyň aşagynda seçekleri gidip, älemine çenli çeynelen, gemrilen ojakbaşy düşelgidi.» (B. Kerbabaýew)

Ok — 1. Iki ujuna tigr geýdirilýän uzyn demir (ось) 2. Goş bilen ýer sürülýän azaly boýuntryk bilen birikdirýän uzyn göni agaç. 3. Dörtburçluk şekilinde salnan binanyň, desganyň bir tarapy, ganaty. (Peliň oky) 4. Juwazyň sokusynyň içinde aýlanyp, künjiniň, çigidiň ýagyny çykarýan agaç. 5. Çelpek ýaýmak we ýaýylan çelpegi daşyna orap, gazana ýazgyn taşlamak üçin ulanylýan inçe agaç, oklawyň bir görnüşi.

Okara [okoro] — nahar iýilýän kiçiräk agaç gap. «Okara — agaçdan köwlüp, oýulyp ýasalýan çanagyň ady.» (S. Atanyýazow)

Okunmak [okunmok] — özüňçe şeýle hasap etmek, öýtmek, oý etmek. «Pökgen seni duşman okunýar.» (A. Gowşudow) «Şazada ymam Muhammet Tugrany kyýamatlyk sinli okundy.» («Zeýnelarap»)

Olduryk [olluruk] — çokaýyň içine selniň palajyny endigan düşäp geýilmegi bilen durabara biri-birine ýelmeşip, sepleşip emele gelyän petek. «Seniň ýeriňden bir olduryk ýaly ýer hem alynmaz.» (B. Kerkebaýew)

Olja [oljo] — 1. Duşmandan üstün çykylanda ýa-da bir oba, ýurt, ötegçi kerwen we ş.m. talananda alynýan zatlar. «Sebäbi, ýigitleri ýaňky kerwenden ýeten ok, däri, tüpeň oljalaryny şähre eltip gelmek islediler.» (A. Gowşudow) 2. (göçme many) Aňsatlyk bilen düşen zat, gazanç, ýeňil düşewünt. «Ogrulara olja bolupdyr goýny, Oň lapy keç bolup, sallanan boýny.» (Jelaletdin Rumi)

Oltaň [oltoň] — 1. Aýakgabyň tutuş aşagyny galňatmak üçin çüýlenýän, ýelmenýän teletin, galyň çeyde daban. «Belorus ussanyň salan oltaňy.» (Nurberdi Pomma) 2. (göçme many) Pese düşen, geda. «Özge ilde soltan bolandan öz ilinde oltaň bol.» (Nakyl) «Söýene soltan sen, söýmedige — oltaň.» (Nakyl)

Oltarmak [oltormok] **I** — aýakgabyň aşagyna oltaň oturtmak, tutmak. «Mürti uzyn gije oturyp, öz köne çokaýyny oltarypdyr, ýamapdyr.» (Anna Paýtyk) «Gijelerine ýetim-ýesirleriň çokaýyny oltarardy, çarygyny çatardy, alkyş alardy.» (Anna Paýtyk)

Oltarmak [oltormok] **II** — öz ýanyňdan pikirlenmek, oýlanmak; özüňçe oslamak, güman etmek. (Bu akyla sygmajak gepi oltarayp tapan kimkä?)

Olum — çeşmäniň, bulagyň içine girip geçmäge, mallaryň suw içmegine amatly bolan giň we çuň bolmadyk ýeri, saý ýeri, güzer. «Oluma ýetiberende, gyz-gelinleriň şadyýan gülküleri, şadyýan deňişmeleri gulagyna ildi.» (Ata Durdyýew) «Ýola ýöriş edende, daglar geçit bersin, suwlar olum bersin.» («Gorkut ata»)

Ommuk — agzy, ernegi, jüründigi döwük, omruk (çäýnek, küýze we ş.m. hakynda) «Külal ommukdan suw iýer.» (Nakyl)

Omrakaçy [omrokoý] — bol, köp, ep-esli. «... çyplak eýerlenen ulaglaryň guýrukлары omrakaçy düwlüp, uýanlary gaňtarylyp goýulýardy.» (B. Kerbabaýew) «Halnazar hamyrly myssyk çöregi alaçaly ýaga omrakaçy batyryp, gäwiş arasynda sözledi.» (B. Kerbabaýew)

«... gelinler allaniçigsi garanajklaşap, ýaşmaklaryny omrakaý ýaşyndylar.» (B. Kerbabaýew)

Omurdan [omurdon] — goluň bedene birigen ýeri, çigin. «— Men onuň beýleki elinem omurdanyndan goparmalydym weli...» (B. Kerbabaýew)

Omuz — egin, gerden. «On tonna şöhraty omzuna atyp, Şonça ýüki duýman gelýär bir adam.» (K. Gurbannepesow)

Or — köşklere, galalara girip-çykylyan gizlin ýerasty ýollaryň agzy, girelgesi. «Or gazdyrdyň, orçulara baş bolduň, Uruş etdiň, emir bilen kaş bolduň.» (Seýdi)

Ora [oro]: **ora bilen geplemek (aýtmak, sözlemek)** — näsypaýy, gödek sözleri medeniýetli, sypaýçylyk bilen aýtmak; göwnüne degmän, mylaýymlyk bilen bir zady anyklamak, aňsyrjak bolmak; şum habary seresaplylyk bilen äşgär etmek, ýañzytmak. (Ol ora bilen geplemegi başaryan sypaýçylykly adamdy)

Oraça [oroço] — tärime derek öreler (daýanç, sütünler) dikilip, onuň hem depesi kese atylan ağaçlar bilen çatylyp, emele gelen töwerek görnüşli örkün üstünde ukar, tüýnük oturdylyp gurulýan boýy pesräk öý, çatma. «Oraçalynyň işigi-de özüniňki, töri-de.» (Nakyl) «Oraçada ne ýapynara bardy, ne düşenere.» (T. Taganow)

Oral [orol] — ýaşy durguşan, gartaşan (aýal) «... semiz, göwüslek... oral aýal altyn dişlerini ýalpyldadyp, içerden çykdy.» (A. Atajanow) «Arpa çörek otdan gorkmaz, oral aýal — ärden.» (Nakyl)

Oran [ora:n]: **oran etmek** — galagop, howsalaly bolmak. «Ejem bolsa aglap, şeýle bir oran edýändir welin, hiý, ýöne goýaý!» (Anna Paýtyk)

Oraşan [oroşa:n] — aýdyň, aç-açan, mälim (esasan, düş we onuň ýorgudy hakynda) «Bu hemmä oraşan, Bu hemmä aýan.» (B. Hudaýnazarow) «Rahat-da ýatyp bilmedi bende, Oraşan zatlary gördi düşende.» (Jelaletdin Rumi)

Oraýany [ora:ýa:ny] — gyzgylt sary reňk. «Akjarýan garyň arasynda mämişi, oraýany, gyzgylt ýaprakly şahalar, gök pürli pudaklar yraň atýardy.» (A. Atajanow) «Penjiresiniň oraýany gabsasynyň bir tarapyny itekläp goýberdi.» (A. Atajanow)

Orda [o:rdo] — 1. Çingiz hanyň imperiýasy dargandan soň, onuň ornunda emele gelen bölek hanlyklar. «Baty han öz ummasyz uly ordasy bilen Demirgazyga täze, öňküden-de aýylganç ýörişe girişdi.» (W. Ýan) 2. (göçme many) Ýyrtyjy haýwanlaryň sürüsi. «... gaýraky obalara azar berýän möjek ordasy hakda aýdylma kemi galmandy.» (Ýusup Gojuk) 3. Topar, ýygyn; duşman leşgerleri; banda. «Pyrgaun öz ordasyna gaýdyp geldi.» (Rabguzy)

Ormaç [ormoç] — çaklaňja dört gulply küýze.

Orramsy [orromsy] — ahlak taýdan bozuk, azgyn, ilden çykan, haramhor. «Ogram özüne osar — orramsam.» (Nakyl) «Ýusup şa Göroglynam özi ýaly orramsydyr — diýip güman etdi.» («Görogly»)

Osal [osol] — gowşak, göwünsiz, tukat; ahmal; bilmän, bilmezden. «Görse, kyrk ýigidi ýakynlaşyp gelipdir. «Aý, gelselerem gaty osal görünýärler» diýip, Görogly oýlandy.» («Görogly») «Häzir at-ýaragly gitseňiz, olar hem osal däl, iki tarapdan berbatçylyk bolar.» (H. Derýaýew)

Otaga [otoğ] — gyzlaryň gupbasyna, tahýasyna berkidilýän per, jyga. «Gamyşlar gyz ýaly tijenip ösüp, Bezenen başyndan otaga asyp.» (R. Seýidow)

Otarmak [otormok] **I** — maly meýdana goýberip bakmak, otlatmak. «Birwagt, oglankak, meýdana düýe otarmaga giderdik.» (A. Kekilow) ◇ **Garyn otarmak** — garnyň doýurmak.

Otarmak [otormok] **II: agza gelenini otarmak** — agzyňa gelenini gürlmek, pikirlenmän (aňsyrman) sözlemek. **Erteki otarmak** — toslap aýtmak, warsaky urmak.

Owa [owo] — gözün almasynyň ýerleşýän çukurjygy, hanasy. «Göz owasy gandan, bak, ýaşdan dolar.» (Magtymguly) «Howsalaly gelniň gamly gözleriniň owasy ýaşdan doldy.» (A. Atajanow)

Owjun — seret. **Küçen.** ◇ **Owjun ýüp** — azalyň okuny boýuntyryga daňmak, berkitmek üçin ýüp.

Owkat [owka:t] **I** — 1. Azyk, iýmit, nahar. «Çarwa arap diýýär: «Düýnki owkady, Iýdireniň «sahy» bolarmy ady?» (Jamy) 2. Gün-güzeran; eklenç. «Tagtyn bir ýönekeý zatdan saldyrsa, Altyn bilen il owkadyn galdyrsa.» (B. Seýtäkow) «Garyplyk bir şum owkatdyr.» (Magrupy)

Owkat [owka:t] **II** — wagt, zaman, döwür, ömür. «Her biriniň bardyr ýüz mün hyýaly, Owkat sürüp, görejegi hal bolar.» (Magtymguly)

Owmaç [owmoç] — dogralan gyzgyn çöregi malyň bişen ergin ýagynda owup taýýarlanylýan iýmit. «Sen dogup sen, hezreti Gurbanmyradyň bagtyna, Ot diýip owmaç dökülgen, süýt geler suw wagtyna.» (Mätäji) «Unumy tükeden unaş, ýagymy tükeden owmaç.» (Nakyl)

Owrat [owra:t] — 1. Ynsanyň görülmesi we görkezilmegi aýp hasaplanýan beden agzalary, uýat ýerleri. «Ýusup ýene: «Eý, doganlarym! Atamyň haky üçin köýnegimi maňa bagyşlaň. Eger, men diri galsam, owrat ýerim ýapylsyn, eger, ölsem, ol meniň kepenim bolsun.» (Rabguzy) «Kişi owratyn kişi ýapan çagynda.» (Azady) 2. seret. (paronim **Arbat**) **Arwat.** «Aşyky diýer owratlar, Ýaramaz derde namartlar.» (Aşyky)

Owsun — seret. (paronim) **Efsun.** «Oýnuň owsun ýaly özüne çekdi, Ýylana ýigrenjim ýadymdan çykdy.» (G. Seýitliýew) ◇ **Owsun urmak (atmak)** — möwç almak, haýbatlanmak. «Aždar kimin owsun ursa, Ganyň garşysynda dursa.» (Mätäji)

Owsunçy — owsun atyjy, özüne dartyjy, maýyl ediji. «Örüm-örüm saçlaryň owsunçy mara ogşar.» (Kemine)

Owşanaklamak [owşonoklomok] — satanyňy giň açyp hereket etmek, ýöremek. «Düýe owşanaklap durdy. Köşek onuň, aşagyna sümüp, guýrujagyny bulaýlady-da düýäň dört emjegindäki el degmedik bol süýtden sorup, sokjap başlady.» (B. Kerbabaýew)

Owuç — seret. **Ýanawuç.** «Guý owujyma, guýaýyn owujuňa.» (Nakyl) «Aslyň bir owuç gum, dem bir nepesdir.» (Magtymguly)

Owuçlamak [owuşlomok] — 1. Owujyňy bir zatdan dolduryp almak, götermek; owujyň bilen bir zady gysymlamak. «— Toba, toba! — diýip, geday ala sakgalyny owuçlady.» (B. Kerbabaýew) «Çopan indi kemsiz agaran sakalyny emay bilen owuçlamaga durdy.» (Ata Durdyýew) 2. (göçme many) Gepleşik dilinde «owuştломok» aýdylýar we «ýaranjaňlyk etmek, ýapjalyk etmek, gylçylyk etmek, onsuny götermek» manyda ulanylýar. (Haçan görseň ýanyndan aýrylman, şonkyny owuştlap ýörendir)

Oýluk [o:ýluk] — çopan-çoluklaryň egnine atyp geýýän ýörite taýýarlanan keçeden tikilen ýeňsiz, uzyn geýimi. «Garynlaryny doýrar ýaly hörek tapsalar hem-de eginlerine ýapynar ýaly oýluk tapsalar, şondan başga eşret gözlänokdylar.» (T. Taganow)

Oýnam [oýnom] — dört birligi aňladýan san, dört. «— Aý, goýsanaýt köpbilmişlik etmäňi! Gowşut diýilýän adam alty sany köki çüýrän tärim bilen on oýnam uga abraýyny çalyşjak adammydyr?» (T. Taganow) «Aşygyň hem bahasy bar, onuň iki oýnamy bir şaýy pula kesilýär, aşygy gutaran iki şaýylyk, üç şaýylyk aşyk alýar.» (A. Gowşudow) ◇

Oýnam barmak — dört barmak (ini)

Oýuk [o:ýuk] — çölde çopan-çoluklaryň beýik alaňyň üstünde daýaw sözenden, sazaktan bir ýerde mäkäm çugdumlap dikip, uzaklardan hem görner ýaly eden belligi, çelgi, ýagny, şol oýukly alaňyň etraplary soň-soňlar hem oýugy ýasan adamyň ady bilen «pylanyň oýugy» diýip tanalypdyr. «Külden depe bolmaz, gardan — oýuk.» (Nakyl)

Ozan [ozon] — saz çalmagy, şowhunly gürrüň, goşgy-gazal aýtmagy başaryan aýdymçy. «Är näkesin — är, jomardyn ozan biler.» («Gorkut ata») «At aýagy — gitgir, ozan dili — ötgür.» (Nakyl)

Öjemel [öjömöl] (ýerli gepleşik) — erjel, tutanýerli. «Hudaýa şükür, sen üşükli, zirek, öjemel, menikli, her edýän işiňe çulum.» (Gurbanguly Berdimuhamedow «Döwlet guşy»)

Öleň [ölöň] **I** — seret. **Böleň.** «Gartaşan bir düýe otlap ýör çölde, Otlap ýör gök ýandak biten öleňde.» (Jamy) «Sen bu gaty ýerde edýärsiň mydar, Öleňleriň bolsa dyzdan oty bar.» (Jelaletdin Rumi)

Öleň [ölöň] **II** — gyzyň durmuş toýunda gelin-gyzlar tarapyndan ýerine ýetirilýän her bendi dört setirli aýdym, halk döredijiliginiň bir görnüşi.

Öndemek [önnömök] (gepleşik dili) — birine bir işi etmekligi duýdurmak, yşarat etmek, habar bermek; ýola salmak, gönükdirmek. «Emma sen ony keçe ýola öndediň.» (B. Kerbabaýew) «... ony öýüne bakan öndedi.» (B. Kerbabaýew)

Öňaldy [öňally] — çöl ýerlerdäki takyra ýagan ýagyş-ýagmyryň suwuny kaklara, ýörite gurlan uly göwrümlü suw howdanlaryna akdyrmak üçin, ters ugra akjak suwlaryň öňüne basylýan bent; şeýle bent gurlan takyr, oba. «Öňaldy — suwy başga ýana akmazlyk üçin öňi beklenilen suwly takyr.» (S. Atanyýazow)

Öňatly — atbaşçylaryň öňüni çekýäni, öňünden gelýänleri. «Şonça baýrak berjek diýip bellärler, Öňatlyny öňbaraga ýollarlar.» (B. Kerbabaýew) «Gelýäler, gelýärler! Hon-ha öňatly tozanlap gelýä!» diýip, çasly gygyrdy.» («Gökdepe galasyndaky söweş»)

Öňbarak [öňmarak] — 1. Atbaşçylaryň ýaryşyp gelmeli pellehanasy (gelnalyjyda) «Öňbaraga barýan ýaly at salyp.» (A. Kekilow) 2. Öňbaraga ilkinji bolup gelen. «Öňbaragyň bir semiz tokly bilen bir tümen pul baýragy bar.» (B. Kerbabaýew)

Öňürdik [öňürdük, öňňürdük] — atyň, eşiňiň öň we art aýaklaryny jüp basman, bir aýagyny öňräk, beýlekisini yzrak tutup deň hereket etmegi görnüşli çapyşy. «Bäşim atyny öňürdigine sürýärdi.» (T. Taganow) «Ol atyny peýwagtyna öňürdigine goýberip, galanyň diwaryna, gürrüňleşip bolar ýaly aralyga gelipdir.» (S. Öwezbaýew)

Öňürdiklemek [öňürdüklömök, öňňürdüklömök] — 1. Öňürdigine çapmak, öňürdigine gitmek. «Anha, gelýär öňürdikläp öňatly» Ýyndam atlar biri-birinden batly.» (B. Kerbabaýew) 2. (göçme many) Birine ýaranyp, ýallaklap, öňünde byzbydyklamak.

Örçeleşmek [ö:rçölöşmök] — biri bilen dikleşmek, ör turup sanaşmak, dawalaşmak.

Örjemek [örjömök] — möwjemek, güýç almak, joş urmak; gazaplanmak, zabunlaşmak.

Ört: ört almak — oda çawlanyp garalmak, ýanmak, köýmek. «Bularyň reňki ört alan töňne ýaly gara bolsa-da, özleri adam ahyry!» (B. Kerbabaýew)

Ötlem [ötlöm] — biri-biriniň içinden geçilýän (ötülýän), ötlem-ötlem (esasan, biri-biriniň içinden geçilýän köp otagly öý hakynda) «Ol öz maşgalalarynyň ýaşaýan ötlem

tamlarynyň birinde ýatyrdy.» (B. Kerbabaýew) «Kitabyň içinden okuň ötleme geçip gidenini anykladylar.» (A. Gowşudow)

Ötleme-ötleme [ötlöm-ötlöm] — seret. **Ötleme**. «Ötleme-ötleme otaglardan geçdiler.» (A. Atajanow)

Ötürimine [ötürümünö]: **ötürimine botlamak (bolmak)** — her ýylda botlap durmak, botlamak. (Düýe ötürimine botlady) (Ötürimine bolan köşek)

Öweý [öwöý] — 1. Hakyky enesi, atasy däl-de, enelik, atalyk edýän. «— Gysgasy, öweý kakam maňa... lak atyp ugrady...» (A. Atajanow) «Eneň öweý bolsa, ataň özüňki bolmaz» diýip eşitmediňmi?» (T. Taganow) 2. Ogullyga, gyzyga alnan; süýtdeş bolmadyk dogan. «Läleazar atly gyzygazy Röwşeniň kakasynyň öweý gyzy.» (B. Hydyrow...) «Aýratyn-da, özünden baş-alty ýaş uly Arslan atly öweý agasy ony öz howandarlygyna alyp, hiç kime ynjytdyрмаýardy.» (R. Sabyrow)

Öwüç — ýokary, iň ýokary, çür başy. «Kuwwatym kemeldi, köneldi dişim, Ýigitlik öwjünde heniz hyýalym.» (Magtymguly) «Muhabbet öwjünde ýar bir «gel» diýse, «Matlabyňy istäp, menden al» diýse.» (Magtymguly) **Öwüç almak** — barha güýjemek, joşmak, hyjuwlanmak, möwç urmak. «... suw gün-günden göterilip öwüç aldy, jarlary, noburlary agzy-burny bilen doldurdy...» (B. Kerbabaýew)

Öwlat [öwla:t] — 1. Perzent, ogul, çaga; nesil. «Ornum tutar öwladym ýok, oglum ýok.» («Zöhre-Tahyr») «Özlerem hoja, pygamber öwlad, asylzada.» (H. Derýaýew) 2. Geçmişde ýaşap geçen keramatly dindarlaryň (Muhammet pygamberiň we sahabalaryň) nesline berilýän at. «Men öwlat bolmasamam, duýgurlyk häsiýetim bar.» (B. Kerbabaýew) «Asly öwlat, ata gyzy, Men şu gün Enäni gördüm.» (Gara Mergen) «Meger, bul oglan Aly öwladym bolgaý.» (Andalyp)

Öwres [öwrö] — sowa, öwürümlü (ýoluň ugrundan sowa ýerleşýän öý, oba we ş.m)

Öwsaýy [öwsa:ýy] — hiç zatdan habarsyz ýaly, hiç zat bilmeýän ýaly, arkaýyn. «Atam, maňa bilim öwretmegiň deregine, öwsaýy ýaly eýýäm uklapdy.» (A. Nepesow) «... ýene-de işi öwüç almansoň, söwdagär bilen öjügip durman, öwsaýy görnüşde ondan idin aldy.» (A. Abdyýewa)

Öwsele [öwsölö] — önümçilik gurallary, hojalykda gerek bolan senetler, abzallar. «Bu betha öýde öwsele goýman dagytjak.» (A. Gowşudow) «... kakam öwselesini tükelläp, ejem öý gamşynyň mülemmesini mäkäm daňyp ýördi.» (A. Nepesow)

Öwser [öwsör] — tüwi, uwjuk yaly däneleri arassalamak üçin ulanylyan giň we yalpak agaç gap. «Häkim bolsaň, halky gün kibi çoygun, Akarda suw, ya öwserde ýel bolgun.» (Magtymguly)

Öýdeniçer [öýdönçör] — öý hyzmatçysy; kesekiniň öýünde buýrulan işi edip güzeran görýän. «— Ýadyňda bolsa, şol okap ýören wagtlarymyz men onuň öýdençeridim...» (A. Kekilow) «Ol öz agalarynyň elinde ýetirmek öýdeniçer hökmünde gezdi.» (A. Gowşudow)

Öýmek [öýmök] **I** — hamyr bölegini elin aýalary, penjeleri bilen iç-içine düýrüp, togalap eýlemek. «... ýugrumyny ýetirdim edensoň, ... kendirigiň üstünde öýmäge başlady.» (N. Hojageldiýew)

Öýmek [öýmök] **II: gan öýmek** — teniň urlan, gapjalan ýerine gan ýygnanyp gögermek.

Öýsün (ýerli gepleşik) — awçynyň suwa gelyän guşlary awlamak üçin, suwuň ýakasynda çöp-çalamdan, agaçdan we ş.m. ýasanan bukusy, öýjük.

Özli [ö:zlü] — aňsatlyk bilen ýolunmaýan, çeyä (hamyr hakynda) «Düýnki getiren bugdaýymyň unundan hamyr edipdir. «Süýgeşip ýatyr. Üzübem bolanok, özli» diýip, enem hasam öwür.» (Anna Paýtyk)

Paç [pa:ç] — bir ýurtdan gelýän ýa-da ýurtdan çykýan harytlar üçin alynýan salgyt, bir döwletiň bakna ýurtlaryndan alýan salgydy. «On sekiz ýyl pajym bardyr, Gaýt, Bezirgen, ýol mundadyr.» («Görogly»)

Pa, paý [pa: paý:] — aýak. «Oýanyp gaflatdan açdym gözümi, Erenler paýyna sürtdüm ýüzümi.» (Magtymguly)

Pada [pa:da] — sygyr sürüsi. «Pada azaşmaz, padyman azaşdyrar.» (Nakyl)

Padar (gepleşik dili) — ýel-guzdan gorar ýaly taşa. (Düýä gyşda iýmit hem padar bolar ýaly ýatagynyň daşyna ýandak petdelerini aýmança edip ördüler)

Padyman [pa:dyma:n] — sygyr çopany. «Sygyr bakar padyman, Tüýdük çalar şadyman.» (Halk döredijiliginden) «Goşun serenjamyn, il serişdesin, Padyman ogluna bilmek ýaraşmaz.» (Magtymguly)

Pagsa [pağsa] — palçykdan salynýan tamlaryň, haýatlaryň 60-70 sm. beýiklikdäki her gaty, gory. «Tap getirip bilmän gara-ýagyşa, Aşaky pagsalar hamyr deň erän.» (B. Hudaýnazarow) «Ine, şonda şykgy toýundan bina edilen gala pagsasyna, göýä, dil bitýär.» (A. Gowşudow)

Pagtabent [pağtavent] — 1. Gülle, seçme deregine pagta, keçe bölekleri salnyp, guş ürküzmekde we ş.m. atylýan peşen. «Atbaşçylar atyp tüpeň pagtabent, Gorkuzsa-da, keseklärler bolmaz pent.» (B. Kerbabaýew) 2. (göçme many) Oňarjak-oňarmajagyny gepleýän badyhowa, lap urup geplegen. «Oraz serdary gördüm. Ondan netije ýok. Güp! Pagtabent...» (A. Atajanow)

Pahna — 1. Dabany, çüwdesi tegelek, ýasy bolup, beýleki tarapy teňäniň agzy görnüşli töňne we ş.m. zatlary jaýyrmak üçin, demirden ýa-da berk agaçdan edilen 1-1.5 garyş çemesi uzynlykdaky şine (klin) «Agajyň pahnasy hem özünden öner.» (Atalar sözi) (Äpet togalak pürsün her ýerräklerine pahna kakyp, deň ikä ýardylar) 2. Palta, çekiç ýaly gurallaryň sapy sypmazlyk, gymyldamazlyk üçin, onuň ujuna kakylýan ýasyja gaty agaç ýa-da demir, şine. (Ýekedabanyň sapyna pahna kakyp berkitdi)

Pajyga [pa:jyğa] — juda gynandyryjy ýagdaý, agyr hasrat, betbagtçylykly waka. «Artyk şol pajyga çydamady.» (B. Kerbabaýew)

Pajyman [pa:jyma:n] — salgyt, paç-hyraç ýygnaýjy, salgytçy, masyl. «Şäherimizde on iki uly bazar bar, islän bazaryňyzda söwda ediberiň — diýip, it ýylgyryşyny eden pajyman kerwenbaşy bilen mähirli hoşlaşdy.» (R. Sabyrow) «Agşamky sadaka gatnaşyjylardan başga-da şäheriň aýry-aýry mähellelerinden aksakgallar, bazarlaryň pajymanlary, mirşeplerdir jarçylar hem çagyryldy.» (Anna Paýtyk)

Pajymanlyk [pa:jyma:nlyk] — pajymanyň kesp-käri, salgyt ýygnaýjynyň wezipesi. «Pajymanlyk edip, baýarlaryň oňünde ýaýaplap ýörmegi uly dereje bilýär.» (A. Gowşudow)

Pajyr [pa:jyr] — 1. Azgyn, azan, yoldan çykan, pyssy-pyjurlyk edýän adam, bozuk. 2. Günäkär, zyna edýän adam. «Alymlaryň sözi pendi-nesihat, Pasyk, pajyrlarga bolmagyn ülpet.» (Magtymguly) «Garrylary pasyk-u pajyr bola, Dilleri, agzalary usýan kyla.» (Azady)

Paluda [pa:lu:da] — 1. Wermişel yaly inçejik edilen krahmala şekerli suw we owradylan buz goşup tayarlanan sowuk içgi, şerbet. 2. Krahmal bulamagy; löt. «Täleýiň ters gelse, bagtyň şor bolsa, Paludanyň peri dişi syndyrar.» (Magtymguly)

Pany [pa:ny] — hemişelik däl, wagtlaýyn; wepasyz. «Bu pany jahanda kim bolsaň, bol sen, Çyn adamsyň diýjek sözüni bilseň.» (Jelaletdin Rumi) «Üşbu ýalan dünýä pany, Hiç kimge bermez wepany.» («Zöhre-Tahyr»)

Paramak [pa:ramak] — 1. Oňaly täsir etmek, ýaramak, ýokmak. «Paramaz bulara nesihat, öwüt», Diýip buýruk berdi şazada ýigit.» (Saady) 2. Düýtmek, çydamak. (Oňa aýakgap paranok, derrew tüýdüp sandan çykarayar)

Parawuz — don, çäkmen, içmek ýaly geýimleriň ýakasynyň gyrasyna, etegine owadanlyk üçin tutulýan insizje donluk mata. «Kaşan parawuzly possun geýnen ýaşulynyň peýda bolmagy adamlaryň gowruny ýatyrdy.» (A. Taganow) «Agzyň parawuzy ýok, diliň — süňki.» (Nakyl)

Paraýyz [para:ýyz] — Yslam dini hakynda bolan bir ylmy kitabyň ady. Tereke meselesine bagyşlanan kitap. «Kakasynyň kömegi bilen könedan okap, mollaçylyga ýetişdi. Onuň sapagy baryp paraýyza ýetdi.» (Ç. Aşyrow) «Özüň ýaramy emleýän, ýalňyşlykdan Alla sowsun, Ýagşy zatlary jemleýän, paraýyzdyr ylmyň gowsy.» (Mahmyt Zamaňşary)

Parlaňküş — ulaldyp gürläýän, lapçy. «... pöwhe, parlaňküş goşgulara döredilen aýdymlardan ýaňa beýnisi şorlan ýaşlar dünýä edebiýaty-ha beýle-de dursun, hat-da nusgawy türkmen şahyrlarynyň, türkmen sowet edebiýatynyň düýbünü tutujy ýazyjylaryň eserlerinden hem bihabar galdylar.» (J. Hudaýgulyýew) «Pökgi Wala parlaňküşlüge saldy: — Päheý, Güljemal eje, sen arkamyzda barkaň, bize dil ýetirjek adam barmy?» (B. Kerbabaýew)

Parsah — seret. **Farsah**. «Gelipsiň niçe parsah ýol ýöräp bes.» (Abdysetdar Kazy)

Parz [paryz] (dini söz) — 1. Yslam dininde hökmany ýerine ýetirilmeli iş. «Allaň parzyn etmän berjaý, Ädim ätdiň bijaý-bijaý.» (B. Hudaýnazarow) 2. (göçme many) Ýerine ýetirilmegi hökmany iş, mukaddes iş. «Süňni sagat, lebzi halal, edep-ekramly, hoş gylyk-häsiýetli, gözəl ahlakly nesil ýetşdirmek her birimiz üçin parz işdir.» (O. Şyhlyýewa)

Pasyk [pa:syk] — azgyn, ýoldan çykan, bozuk; erbetlik, pyssy-pyjurlyk edýän. «Pasygy hajy eýlediň, gullary hoja eýlediň.» (Magtymguly) «Her pasygyň sam-sumuna eýermen, It üýreni bilen, togtamaz kerwen.» (Saady)

Pata [pa:ta:] **I** — 1. Başlangyç, her zadyň başy, giriş. 2. Kuranyň birinji süresiniň ady — «Al-hamd» (Fa:tihe) 3. Doga, alkyş. «Bize pata üçin göterip gollar, Bolmady sizlerden jowap, hoş indi.» (Seýdi) ♦ **Pata bermek** — doga okap, rugsat bermek. «Eýsem, ibereli, synap göreli, «Ämin» diý, tur, oglum, pata bereli.» (Magtymguly)

Pata [pa:ta:] **II** — ýakynda ýogalan adamyň hormatyna doga-dileg edilýän ýer, ýashana. «Adamlar soňra gülüşdiregen adamy hem ýanlary bilen alyp, pata gidipdirler.» («Şorta sözler») ♦ **Patasyny almak** — ölendigi baradaky habary eşidip, ölüm bilen baglanyşykly dessurlary (üçi, ýedisi, kyrky...) berjaý etmek. «Ölenini gözün bilen görmedik, elin bilen jaýlamadyk adamyň patasyny almak ýaly elhenç zat ýok ekeni, Hümmi akga.» (J. Hudaýgulyýew) «Biri: «Patasyny alaýyň, elim bilen jaýladym» diýenmişin, Çary keliň ejesi hem pata almaga derek başyny alyp gidiberipdir.» (Anna Paýtyk)

Paýa [pa:ýa] — miweli agaçlaryň ýykylmazlygy üçin edilýän direg (seret. «pa, paý») sözleri bilen ködeş söz) «Bagynda görseň, paýaňdan as.» (Nakyl)

Paýakeş [pa:ýakeş] — seret. **Paýeki**. «Paýakeş çilim getirdi.» («Görogly»)

Paýandaz [pa:ýenna:z] — 1. Aýak astyna atylýan, düşelýän düşekçe. «Paýandazyň üsti bilen ýöräp, serçemen bagyna girdiler.» («Görogly») 2. (göçme many) Sadaka, gurban; jany-teni bilen berlen, sadyk. «Jan paýandaz olsun häki-paýyňa, Hoş geldiň, Garybym, sapa gelip sen.» («Şasenem-Garyp») «Hyzmatyňda paýandaz gol gowşuryp durar men.» (Mollanepes)

Paýapyl — pyýada geçmek üçin kiçijik köpri, aýakköpri. (parsça: **pa**, **paý** — aýak, **pul** — geçit, köpri) «Ýrga paýyplydan geçdi, şaýola, çaň basan haraza... göz gezdirdi.» (A. Atajanow) «Rejep ony ýabyň paýapylyndan geçirip...» (B. Pürliýew)

Paýaw [paýow] — 1. Akaryň öňi böwetlenenden soňky peselip akýanja suw, akmasy ymykly bes edip barýan suw. 2. (göçme many) Ömrüň, gürrüňiň we ş.m. bir zadyň tamamlanyp barýan döwri, ýeri, soňragy. «Ömrüniň paýawynyň gelip ýetendigini syzan gaplaň, janajygyna tutuş göwresini sandyradyp arlady-da, penjeleri bilen ölüm zarbalaryny saga, çepe, çem gelen ýere paýlap ugrady.» (S. Ataýew) ♦ **Paýaw bolmak** — paýawlap barmak, tamamlanyp barmak, aýaklamak.

Paýeki [pa:ýeki] — hyzmatkär, gul. «Durdy päýeki onuň goňşusydy.» (B. Seýtäkow) «Aşpezler, çaýçylar, paýekiler, kündükçiler oduň üstünden ýöreýän ýalydylar.» (B. Seýtäkow)

Paýmal [pa:ýma:l] — depelenen, aýak astyna alnan; horlanan, ezilen (seret. «**Pa**, **paý**» sözi bilen kökdeş söz) «Kapyrlar her haýsy bir ýana gaçyp, birniçesi aýak astynda paýmal bolup galdylar.» («Zeýnelarap») «Nebs ile şeýtanyň paýmaly boldum, Eýäm, sen lutf edip, gutargyl ondan.» (Magtymguly)

Paýyz I — bat, hyjuw, gylaw. «Bu söz Pökgeniň paýzyny ýatyrdy.» (A. Gowşudow) «Ýaşlygyňda mydam işiň jeň bolar, Paýzyň ýatyp, ol işleriň geň bolar.» («Görogly»)

Paýyz II — azajyk wagt, dem salym. «Gyzym, sen bir paýyz otur, men olardan elegi derrewjik getireýin — diýip çykyp gitdi.» (Nurberdi Pomma)

Paza [pa:za] — azalyň ýere girýän omajynyň ujuna geýdirilýän peýkam görnüşli demir hopba, ýerdemir. «Künde ýykyldy. Paza biriniň aýagyndan düşdi.» (H. Derýaýew) «Soňra ol paza ýaly uly elleriniň çaň-tozuny aýryp durşuna bugdaý oragyna alnyp gidilen ýigdekçe inisini ýatlady.» (A. Allanazarow)

Pazylat [pazyla:t] — artykmaçlyk; bilim, ylym; oňat häsiýetlilik, asylllylyk. «... Allanyň emir we pazylaty, Pygamberiň keremi joşa gelipdir...» («Asly-Kerem») «Agaç ekmegiň sogaby, pazylaty gadymdan bári meşhur we ol çagalykdan aňmyza guýulýan terbiýeleriň biri.» (R. Gylyjow) ♦ **Pazylaty ýok** — artykmaçlygy ýok, derwaýyslygy ýok, ähmiýeti ýok. **Pazylatyny bilmezlik** — ähmiýetli artykmaçlygyny bilmezlik, duýmazlyk, bir zadyň beýleki bir zatdan parhyny duýmazlyk, tapawudyny bilmezlik.

Peder — ata, kaka. «Peder bize miras goýmuş bu derdi.» (Magtymguly)

Pellik — gawun, garpyz, hyýar, kadi we ş.m. ekinleriň pazylyndan, biýarasyndan ýolnup aýrylan ýerindäki düýbi, sapagy.

Pensne [penisne] — burnuň seňriginde ýaýjygyň (пружина) kömegi bilen durýan äýnegiň bir görnüşi. «Hat-da görejiniň durulygyna garaman, özüne meňzeşlere eýerip, pensne-de dakyndy.» (B. Kerbabaýew)

Perenji (ýerli gepleşik) — başatgyç, pürenjek. «Perenjäh ýerden süýrär sen, Sen kime ýüzün бүрär sen.» («Nejep oglan») «Elbetde, alkymy salparyp, ýaşı ellä kowalaşyp barýan Sulaýa hanym başyna perenji atyp, ýüzüne nikap çekenokdy.» (M. Seýidow)

Perik — daşyna kelep geýdirilip ýüpek çözlenýän tara guraly, aýakly ik (прялка)

Peri [peri:] — 1. Ertekilerde aydylyşyna görä, örän owadan gyz şekilinde bolup, perişdeler yaly ganaty bolan mahluk; jyn. 2. (göçme many) Juda owadan zenan; söygüli.

Peri-peyker — peri yüzli, peri surat, owadan görkli (gyz-gelin hakynda) «Ýa gulman, ýa hüýrdür, ýa peri-peýker, Jemaly, şuglasy älemi örter.» («Şasenem-Garyp»)

Perraç [perra:ç] — 1. Jaý arassalaýan, hyzmatkär. «Sakkalar suw sepip, perraçlar ýer süpürüp... meýdany bezediler.» («Şabähram») 2. Nöker, esger. «Togtamyşdan hem Utamyşdan müň maşgalany hanyň ýanyna göçürüp getirmeli, müň sany perraç ýygnap, hanyň ygtyýaryna bermeli edipdirler.» (N. Hojageldiýew) «Bu galanyň müň burçy bar, Her burçunyň perrajy bar.» («Görogly»)

Pers — durk, şekil, görnüş. «Gysýardy ýumrugyn, barha gysýardy. Ýüzüniň, gözüniň üýtgäpdi persi. Göýä gurçuk üçin pudalan tuduň Kellesi ýalydy ýumrugnyň hersi.» (K. Gurbanepesow)

Perseň, parsaň — seret. **Farsah.** «Iki parsaň ýol galanda Helal garşylamaga çykdy.» («Warka-Gülşa»)

Pertöw — nur, yşyk, şöhle, ýagtylyk, ýalkym. «Ahli-tamyg gaýrat ähli bolmagaý, Yşk perisi oňa pertöw salmagaý.» (Azady) «Bir tün säher garyp Mansur köp ýyglady, Pertöw salyp, Alla özi rehm eýledi.» («Hikmetler»)

Perwana [perwa:na] — kebelek. «Bir gije şeý diýdi şeme perwana: Sen näme aglaýan bagryň girýana.» (Saady) «Perwana haýpy geldi. Çyrany söndürdi.» (A. Atajanow)

Perwaz [perwa:z] **I** — jaýyň üsti ýapylanda pürsleriň üstüne keseligine atyşdyryp, ýüzi samanly gara suwag bilen suwalýan tagtalar, wesse.

Perwaz [perwa:z] **II** — 1. Uçma, uçuş, uçmaklyk. 2. (göçme many) Pena, arkadag. «Hanmämmet Atalyk, Orazmämmet han, Illerniň üstünde perwazdyr jany.» (Kätibi) ◇

Perwaz urmak (eýlemek, etmek, kylmak) — 1. Uçmak, asmana galmak, ganat kakmak. «Bilbil perwaz eder gunça güllerde.» («Saýatly-Hemra») 2. Gowy görüp, daşyndan aýrylmazlyk, iki ýana elewräp, oda-köze düşmek, urunmak, kökenek bolmak. «Nirde-de bolsam ýürek, Sähram diýer, perwaz urar.» (A. Atajanow)

Perýat [perýa:t] — güýçli ahy-nala, dat-bidat, ýangynly agy. ◇ **Perýat etmek (kylmak)** — kömek, goldaw, hemaýat diläp (isläp) dat etmek. «Günde perýat edýär, ah çekýär jenan.» (Jamy)

Pesihat [pesi:hat] — çeper sözlülük, edebi diliň normasyna laýyk geplemeklik, pesahat; owadan söz, süýji dil. «Men diydin birniçe pend-i-nesihat, Bilseň nesihatdyr, yogsa pesihat.» (Magtymguly)

Pessewe [pessewö] — han-begleriň, serdarlaryň attutary, jylawdar. «Allamyrat öz pessewesini çagyran bolsa, bizem attutarsyz oňmarys.» (B. Kerbabaýew) «Oraz serdaryň girdeneje pessewesi ylgap diýen ýaly geldi.» (A. Atajanow)

Peş — musulmanlarda molla-müftüleriň ak reňkli uzyn in matadan kellesiniň daşyna sarap geýýän kelle gaby, selle, çalma. «Sopy peşin taşlady, gadym işin başlady.» (Nakyl)

Peşe — çybyn. «Peşeden pil bolmaz.» (Nakyl)

Peşene — gelşik, görk-görmek, syrat. «Gol uzadyp ol gülşene, Ýapraga saldym peşene.» (Mollanepes) **Bet peşene (peşenesiz)** — gelşiksiz, bigörk, bisyrat. «Agaýunus atdan düşüreýin diýip daşary çyksa, syrtynda maýmyn ýaly bolup bir bet peşene kempir otyr.» («Görogly») «Gyzy göz astyna alyp ýören öweý atasy ony özüniň gatnaşýan elli ýaşlaryndaky bir peşenesiz baýa uly puluň hasabyna aýal üstüne berermen boldy.» (R. Sabyrow)

Peşeneli — ýüz-gözi, keşbi gelşikli, nurana (esasan, ýaşuly adam hakynda) «— Gör, nähili peşeneli adam.» (B. Kerbabaýew) «Ak sakgally, ak ýektaýly Azadynyň peşeneli keşbi şahyryň içki hem daşky sypatlary bilen kybapdaş gelýär.» (M. Kösäýew)

Peşşap [peşşa:p] — şalaryň, hanlaryň saklaýan gullukçysy, hyzmatkäri. «Peşşaplar Perhady köp hoşal bolup, Getirdiler şahyň ýanyna alyp.» («Perhat we Şirin») «Patyşanyň gahary gelip, peşşaplara ümläp goýberdi.» («Görogly»)

Pet I — ýüz, meňiz. ♦ **Pete-pet gelmek** — duşmak, ýüzbe-ýüz bolmak. **Petine gar ýagmak** — betbagtçylyga uçramak. «Petime gar ýagdy meniň, Eý, arçyn, öýün ýykylysyn!» (Ç. Aşyrow)

Pet II — matany petlemek üçin, ýörite taýýarlanylýan suwuklyk.

Petigara — ýüzi gara, işi gaýdan, edeni tersine, işi şowuna düşmeýän. «Elbetde, ýagdaýy gowulaşandyr-da, şondan soň ol pişekleriniň birini taşlapdyr.» (J. Hudaýgulyýew)

Peýam, peýgam [peýa:m, peýga:m] — 1. Habar, sargyt, pygam. «Söwdagärden bize peýamy ýetdi.» («Görogly») «Tä ki ol ýardan gelen peýgamy gözlär gözlerim.»

(«Şabähram») 2. Salam, salamnama. «Şeýdaýyga her gün ýetir peýgamy.» (Şeýdaýy)

Peýkam [peýka:m] — 1. Ýaý okunyň ujuna geýdirilýän ujy çiş demir. 2. Ýaýyň oky. «Şo barmana ýaýdan peýkam atyldy, Ýaňky jandar güpür-tapyr ýykyldy.» (Jelaletdin Rumi)

Peýker — 1. Beden, ten, endam. «Perwana dek pyrlanyp, peýker ýanadyr oduma.»

(Mätäji) 2. Şekil, surat, keşp. «Galamyndan dürli çekilip peýker.» («Perhat we Şirin»)

Peýsiz — dowamsyz; ogulsyz. «Pygamber peýsizdir, Süleýman soňsuz, Şoňa meňzär yzy Döwletalynyň.» (Magtymguly)

Peýşin [peýşi:n] — öýleden ikindä çenli wagt aralygy, öýleden soň. «Asmana seretdim, gün eýýäm peýşin.» (K. Gurbannepesow) «Günortan bir at geldi, peýşin bir at geldi, giç peýşinem emini geldi.» («Görogly»)

Peýwendi [peýwönnü] — peýwent edilen, sapylan; peýwent edilen bagyň we ş.m. miwesi.

«Peýwendidir hamyr erik, Alýaňakdyr sary erik.» (K. Taňrygulyýew) «Pürdelmedik peýwendileň astynda, Leyis bolup ýatan sary tudana.» (B. Hudaýnazarow) «Onuň içinde her biri edil towuk ýumurtgasy ýaly guradylan peýwendi erik bar ekeni.» (A. Taganow)

Peýwent [peýwönt] — 1. Bag (ýüp); bagly, baglanyşan, birleşip duran. «Tahyry biçäräniň köňli saňa peýwent erer.» («Zöhre-Tahyr») «Kabylanyň şeýle däbi bardy, bir gijede

doglan oglan bilen gyzy adagly etseler, göbeklerini bir-birine peýwent kylar erdiler we

ikisini bir enekä terbiýelemek üçin berer erdiler.» («Warka-Gülşa») 2. Seret. **Peýwendi.**

«Söýdüm jigim Mäligi, Enesiniň läligi, Gara gözüm Kerim jan Peýwent erik şanigi.»

(Halk döredijiliginden) ♦ **Peýwent etmek** — täze bir gowy hilli miweli bagy kemala getirmek üçin, alabaharyň başlaryna miweli bagyň aşak düýbünden bir ýaňagyny ýüzleýje

çapyp aýryp, başga bir görnüşli miweli agajyň ýaş çybygyny hem şonuň ýaly edip,

ikisinem mäkäm ýabşyryp, daşyna ýörite sargy saramak, sapmak

Peýweste [peýwössö] **I** — bagly, seplen. «Gedalar geldi toý üste, Senem gyz jana

peýweste.» («Şasenem-Garyp»)

Peýweste [peýwössö] **II** — hemişe, mydam. «Ýusup gamyn hatyryndan hiç gidermez,

Peýweste Ýusuby hiç unuda bilmez.» («Kyssaýy Ýusup»)

Päle [pä:le] — 1. (taryhy söz) Patyşa russiýasynyň 1-nji jahan urşunyň yzyndaky

weýrançylyklary dikeltmek işlerinde işletmek üçin, ilata adam salgydyny salyp, toplanan

işçi batalýony we şol ugurda guralan iş. «Pälä-de öz orslaryny alman, musulmanlary alýan

ekenler.» (B. Hudaýnazarow) 2. Wagtlaýyn işe hak alyp işleýän işçi, hakynatutma işçi.

«Ýüz başlyk belledi her işe saýlap, her başlyga berdi müň päle paýlap.» («Perhat we Şirin»)

Päýnek — 1. Gynyň we başga bir zadyň ujuna deşilmezlik üçin, bezeg üçin dakylýan galyň teletin ýa-da demir hopba. «Ýuwaşja titredýär ýüpek köýnegin, Günem lowurdadýar gyljyň päýnegin.» (Nurberdi Pomma) «Uzyn naýynyň ujuna kümüş päýnek geýdirilen neşeli galýanlaryň... tüsseleri... burum-burum köwlenýärdi.» (A. Atajanow) 2. Çäýnegiň ujy döwlen jüründigine galaýydan, peşenden we ş.m. ýasalyp geýdirilýän turbajyk.

Päýnekleme — päýnek ýasap oturtmak, dakmak. «... jüründigi päýneklenen, kä ýeri çeňklenen çäýnek-käsedden başga...» (B. Pürliýew)

Pidýe — seret. **Hedýe**. «Pidýe bolsa, meni etjekler azat», Hatamyň ýanynda ýok eken hiç zat.» (Jamy)

Pilis (ýerli gepleşik) — heň (heňleme) «Kleýonkanyň üstünde içi pilisläp giden käseler, söndürilen çilim galyndylary, otluçöpüň däneleri, ownuk-uşak syr-süplük ýüzi syrylyp-süpürilmänden soň, hasam köne görüňän palasyň üstüne ýaýrap ýatyrdy.» (Ö. Nepesow)

Pinek: pinek atmak (etmek, görmek) — neşe ýa-da temäki serişdelerinden doýup, ýarym ukuly melul halda meýmiräp ýatmak, pinekleme. «Nasyň pinegini görüp, gözünü çalaja süzüp, süýji irkilip barýan garawul it ýaly ýadawdy.» (R. Esenow) «Käte-käte bolsa pinek edip, birdenkä tisginip oýanýarlar-da...» (B. Hudaýnazarow)

Pir [pi:r] **I** — garry (erkek kişi) «Eger, pir sen, eger, ýaş, Kylma syryň halka paş.» (Magtymguly) ♦ **Pirini kädä gabamak** — sypara ýer goýmazlyk, aljyraňňy ýagdaýa salmak. «Şeýdip garyp olary berk darady, Barynyň pirini kädä gabady.» (Saady) «Görogly... seniň bar ülkäni bir kädä gabar, tagsyr!» («Görogly»)

Pir [pi:r] **II** — ýokary dini ylmy bolan Hudaýa ýakyn keramatly adam, öwliýä. «Ak don geýip, selle orap, Her jögi pire meňzedi.» (Seýdi)

Pis [pi:s] — 1. Häsiýeti ýaramaz, gylyksyz. «Ýagşylygy pis bilmez, Är ýanynda bellidir.» (Magtymguly) 2. Deri keseliniň bir görnüşi, alabeder. «Perizat hatyn pis görner, Bir hulky söýmän ýigide.» (Magtymguly) ♦ **Pis açmak** — alabeder deri keseline duçar bolmak.

Pisat [pisa:t] — bozgaklyk, bozuklyk, erbetlik, pislik. «Talyby diýer pisat artar ýyl-ýyldan.» (Talyby)

Pişek I — ýanlyga ýa-da güpä gatyk guýup, ýag (ýanlyk) ýaýmak üçin ujuna atanak görnüşli tagtajak berkidilen uzyn agaç gural. «Ir ýat-da, giç tur, alty pişegi artyk ur.» (Nakyl) «— A gzy, Aýna, içerleri ýygnaşdyr — diýip, pişegini ýanlyga sokdy.» (B. Kerbabaýew)

Pişek II — aýagy maýyp adamynyň ýörände goltugynyň aşagyna gysdyryp söýget edinýän agajy.

Pişmek (gepleşik dili) — 1. Ýanlyk ýaýmak üçin pişegi aşak-ýokaryk yzygyderli gatnatmak, pişeklemek. 2. Guýa sallanan gowany suwdan doldurmak üçin aşak-ýokaryk ikibaka gatnatmak.

Piti — etli, nohutly suwuk nahar, çorbanyň bir görnüşi. «Ryzaguly çemçesini aýlanda, piti ýagly et hem ýeralmadyr nohutdan doly eken.» (Ç. Aşyrow)

Pitik — gapanyň keçesine berkidilýän iki-üç kertiklije kiçijik demir. Aw haýwany üsti toprak bilen gömlen gapankeça basanda, gapanyň dili pitikden sypyp, ony ýazdyrýar. ♦

Pitige münmek — seret. (paronim **Çetik Çitik I.**) **Çitige münmek**. «Araba mündürilenden soň weli, özünü pitige mündirilen ýaly duýdy.» (N. Saryhanow)

Pitne — dildüwşüjilik bilen döwlet häkimiýetine garşy edilyän ýaragly gozgalaň. «... Jüneyit han ýaragly pitne turuzdy.» (R. Esenow) «— Ine, gördüňizmi?! Guşgy garnyzony ýene pitne turzupdyr.» (A. Atajanow)

Pitre [pitire] — her ýyl oraza aýynda (bayramynda) maşgalaň adam sanyna görä berilyän sadaka, baş pitre. «Oraza aýy gelende, daýhanlar dil düwşüp, ekiniň ýaramaz bitenligini bahanalap, Ependä pitre bermezligi karar edipdirler.» («Ependi»)

Piýala [piýa:la] — käse, bada. «Gol uzadyp piýalany sunadyr, Hemra diýer, getir piýala beýle.» («Saýatly-Hemra») «Zyýad han boşadan pyýalasyny ýokaryk oklap gapdy, tirläp gapdy.» (Ata Durdyýew)

Porhan [porha:n] — küştdepdi tansyna meňzeş dürli hereketler, her hili gyk-bak sesler, samramalar, dogajady bilen ruhy keselliniň derdini ýeňledýän, bejerýän tebib. «Hany ol porhanlar, jadygöý goja?» (A. Kekilow) «Boýunlaryndan her hili jäjekler asynan, billerinde keçeden edilen gurjaklar sallanyşyp duran porhanlar oduň töwereginde towsup, ullakan deprekleri ýumruklap ala-zenzele turuzdylar.» (W. Ýan «Baty han») ♦ **Porhan oýnatmak** — dälirän, was-wasy bolan näsagy porhana tebipletmek. «... üçünji biri bolsa «ol hökman kakyn-silkindir, tutan wagty ýa-ha porhan oýnatmak, ýa-da Gara hojama ýykmaq gerek» diýýär.» (B. Kerbabaýew) (**Däli**) **porhan bolmak** — porhana meňzeş hereketler, kelle göçgünlik we ş.m. edip bellemek, däli bolmak. «Azajyk gam gelse gara gaşyňa, Bir güldürjek bolup porhan bolardym.» (G. Seýitliýew)

Porruk — 1. Soganyň boý alan turbajyk şekilli ýokarsy, tohumly gatan ýaşy. 2. Ýeken ösümliginiň (içi boş) köki. «Agaçlaň kökümi, Ahawmy, porruk, Tamdyr odun üçin Bolmaz zerurlyk.» (H. Kulyýew) 3. (göçme many) Içi boş, paklaw (agaç we ş.m)

Post — deri, ham, possun. «Nesiminiň postun soýanda bardyr.» (Gaýyby) «Sryň aýtma dostuňa, saman dykar postuňa.» (Nakyl) «Nesimi dek postun nähak soýdular.» («Hüýrlukga-Hemra»)

Poşaş [pu:şiş] — geým, lybas.

Poşşy [po:şşy] — Gökdepe galasy syndyrylandan 1917-nji ýyla çenli atly goşunda gulluk eden esger, nöker. «— Urşa giden poşşularyň geýimleriniň gaýdyp gelýänem mälim.» (B. Kerbabaýew) «Patyşa hökümeti onlarça ýyllardan bäri türkmen ýigitlerinden... Köşide bir polk jigit poşşy saklaýardy.» (B. Kerbabaýew)

Pöwrize [pöwrüyzö] — gögümtil reňkden açyk ýaşyl reňk aralygyndaky orta gymmat bahaly daş. «Emma pöwrize gaşly ýüzüklere bezelen sülük barmaklary bilen zülpleriniň halkasyny towlan gözel... mugallyma ejaply nüz etdi.» (A. Atajanow)

Pristaw [pri:staw] — rewolýusiýadan ön şäher, raýon polisiýa bölüminiň naçalnigi. «Durunyň pristawy kakamyň jan ýaly dostudy.» (A. Atajanow) «— Hiç hili pitne-de, miting-de ýok bu ýerde, jenap pristaw!» (A. Atajanow)

Proletariat (taryhy söz) — buržuaziýa (agalyk ediji iri hususyýetçi synp, gatlak) tarapyndan ezilýän we ekspluatirlenýän hakyna tutma işçiler synpy. «— Çekil, kulakdan proletariata dogan bolmaz.» (A. Allanazarow) «Proletariat ynkylyby zoraýar, Özleriniň hak-hukugyn goraýar.» (Mollamurt) «Şeýle hem Gyzyly meýdanda dünýä proletariatynyň atasy Leniniň mawzoleýi ýerleşýär.» (J. Hudaýgulyýew)

Puhary [puhory] — jaýyň birnäçe otaglaryny bilelikde ýylatmaga niýetlenip, otaglaryň biri-birisi bilen kesişýän diwarlarynyň çatrygynda gurlan tüssesi morukdan çykýan peç. Bu hili peçleriň diňe bir otagy ýylatmaklyga niýetläp edilenleri hem bolýar. «Tümün diwarynyň ýüzünde gurlan puhary peçde ýylanyp oturdylar.» (A. Gowşudow)

Pul — köpri, geçit.

Pulsyrat [pulsyra:t] — Syrat köprüsi, ýagny, dini düşüňjä görä, jähennemiň üstünde gurlan gyldan inçe, gylyçdan ýiti bolan, üstünden ýykylman geçip bileni Behişde alyp barýan köpri, gylsyrat; dogry ýol. «Pulsyrat üstünde oklarlar seni, Zulmata salarlar, beklärler seni.» (Magtymguly) «Pulsyrat üstünde, heýhat gününde, Sopularny keramatly pir çeker.» (Magtymguly)

Purzur [purzu:r] — 1. Güýçli, zory köp, kuwwatly. 2. Edermen, batyr. «Kany Suhrap, purzur Rüstemi-destan, Agmaly, dönmeli, loly bu dünýä.» (Magtymguly) «Alyny saňa tabşyrdym, medet kyl patyşahym sen, Bu kapyr ajdary purzur, hudawend-a sen, asan et.» («Babaröwşen»)

Puşeş [pu:şeş] — seret. **Poşaş**. «Nepes taryp eýlär hyrka puşeşin, Neýleý, uçurypdyr ol algyr guşun.» (Mollanepes) «Puşeşim gam-gussadyr, men dönmüşem Perhada, heý.» (Magtymguly)

Puşda-puşda [puşdo-puşdo] — çogdam-çogdam, topbak-topbak (saç we ş.m) «Darap-darap goýberseň, ýüzünden puşda-puşda.» (Kemine) «Puşda-puşda bolup, asmandan inen Gün şöhlesi gyzaryp-bozaryp ugrady.» (A. Atajanow)

Put — 16 kg. deň bolan agyrlyk ölçegi. «Bir kilo pagtany artyk bersegem, bir put bugdaýy köp ugratsagam, fronta uly kömekdir diýip, gijämizi gündiz edip ylgadyk ýördük.» (Anna Paýtyk)

Pürgam [pürğam] — örän gamly, agyr gussaly, yüregi gamdan doly. «Yüregim pürgamdyr, gözlerim giryan.» (Magtymguly) «Amalsyzlar kah-kah güler, horram ýörer, Permanyna boýun sungan, pürgam ýörer.» («Hikmetler»)

Pygan [pyğa:n] — seret. **Efgan**. «Ýar eşitsin pyganymy, Terk edem hany-manymy.» («Zöhre-Tahyr») «Ýüregimde ençe pygan, Gözden akdy bulaklap gan.» (Magtymguly)

Pyjur [pyju:r] — 1. Günä, günä iş etme, hak işden boyun towlama. 2. Ýalan sözleme. 3. Zyna etme. Sinonimi: pysk. Köplenç «pysk-u pyjur» (pyssy-pyjurlyk) görnüşinde gabat gelyär. «Eý ýaranlar, dünýäde pysk-u pyjur işim meniň, Dembe-dem hasrat bilen gözden akar ýaşym meniň.» (Magtymguly)

Pynhan [pynha:n] — gizlin, yaşyryn. «Garajaoglan diýer, el alyşaly, Şeýle pynhan ýerde biz dalaşaly.» (Garajaoglan)

Pysk — 1. Bozgakçylyk, ahlaksyzlyk, hudaýsyzlyk. 2. Günä işler. «Bahyl bolan baý adyny göterdi, Pasyklar pysk ile ömrün ötürdi.» (Magtymguly) «... Parz-u sünnetni goýup, pysk etgisi, Ekseri ymmatdan iman gitgisi.» («Hikmetler»)

Pysky-pisat — pyssy-pyjurlyk, bozgaklyk, erbet işler. «Ýaman işler peýda boldy, Pysky-pysat bara döndi.» (Zelili)

Pyýadakazy [pyýa:daka:zy] — musulmançylykda bile durmuş gurjyklara nika gyýylýan pursadynda çatynjalaryň nika razylygyny alýan iki adam, nika şaýatlary. «Iki adam geldi pyýadakazy, Jan doganlar, gören zadym aýdaýyn.» (Durdy Gylyç) «Bellärler iki adam pyýadakazy, Giden bolar gyzdan almaga sözi.» (B. Kerbabaýew)

Pyýala [pyýa:la] — käse. «— Adamlar, men-ä şu pyýalany döwletli içeriň, onuň adamlarynyň aman-esenligine noş etjek.» (A. Kekilow) «Çişde kebab, pyýalada şerapdyr, Içiban mes boluň, tä men gelinçäm.» («Görogly»)

Pyýaz [pyýa:z] — sogan. «Käşiri birle pyýazy kem bolsa armandyr palaw.» (Körmolla)

Raht [yrahyt] — 1. Eşik, lybas, geým. «Gülden puşş ýaraşypdyr, Ajap raht boýlaryňa.» (Magtymguly) 2. Öý goşlary, gerek-ýaraklar. «Tugra gyzym toýlap, rahtym bereýin, Medet kylysyn gelip gaşyma meniň.» («Zeýnelarap»)

Raks [yrakys] — oýun, tans. «Şeýhler durdy, ýigitleri raks etdi.» (Magtymguly)

Ram [yra:m] — werdiş, endik. «— Oglum, Saparmyrat jan, men mekdepde gündelik ýöretmäge ram eden adam.» (O. Ödäýew)

Rast [yra:s] — dogry, hak, hakykat. «Garyp eneň saňa rastyn söýlesin, Aşyklar hakyna gulluk eýlesin.» («Zöhre-Tahyr») «Dost — dost, mamla — rast.» (Nakyl)

Rawy [yra:wy] — rowaýat aýdýan adam, ertekiçi, rowaýatçy, rawyýan. «Emma rawylar ondag rowaýat kylarlar kim...» (Andalyp)

Raý [yra:y] **I** — pikir, oý, isleg, erk-isleg. «— Ak patyşanyň raýyna garap, ençe gezek ýüzläp manat berenler kimler?» (B. Kerbabaýew) «Şu gez ibermeleş, könlüm hoş olmaz, Raýymyz gaýtarma, goýber, Azadym!» (Magtymguly) «Pili raýa salan adam, Seni gurçuk iýesidir.» (Magtymguly)

Raý [yra:y] **II** — maýdal.

Raýdaş [yra:ydaş] — seret. **Meslekdeş.**

Raýyş [yra:yş] — ýap we ş.m. gazylanda iki tarapa çykarylýan gum, üýşürilen gum seňneri. «Ýol kanalyň raýyşyny syrýp gidýärdi.» (B. Hudaýnazarow) «Halha, ýabyň çäýrly raýyşyndan Şalar çagalam höküdikläp barýar.» (A. Atajanow)

Raz [ra:z] — syr, gizlin gürrüň; gizlin zat. «Görkedip ol günde halka didaryn, Budur mümünlerge razy behişdiň.» (Magtymguly) **Raz aýdyşmak** — ikiçäk syr alyşmak.

Reda [reda:] — 1. Derwüşleriň namazlyk üçin egnine atyp gezyän we ýatan ýerinde ýapynja bolýan ýün matasy. «Emma Mejnun boýnuna reda salyp, nusrat we zafary Leyliniň jemagasyna diläp, Hudaýa ýyglar erdi.» («Leyli-Mežnun») «Ri» reda boýnumga salyp ýyglaram Jepbar üçin.» (Gaýyby) 2. Don, din hadymalarynyň geyim üstünden gezyän dony. «Redaly jindeli, egni hyrkapuş, Meniň sahypjemalymny gördüňmi?» (Magtymguly)

Reftar [refta:r] — gylyk, häsiet; tär, hereket, amal etmeklik täri, hereket ediş täri. «Bakyşyňyz jeren kibi, Reftaryňyz maral kibi.» («Saýatly-Hemra») «Gamzasy jan alar, şirin güftary, Könlüme hoş ýakar ajap reftary.» («Şasenem-Garyp»)

Rehil [irehil] — medreselerde, metjitlerde we ş.m. dini ojaklarda üstünde kitap goýup okamaga hyzmat edýän, açylyp-ýapylýan iki sany ýasyja tagtadan ybarat enjam bolup, kitabyň goýulýan ýeri ganata meňzeş, teki ýüňdaragyň söýgetlerine çalymdaş.

Rekegat [reka'at] — namaz okalan wagtda bir gezek eglip galma. «Şonda-da gaharyň ýatmasa eger, Iki rekegat namazyň peýdasy deger.» (Mahmyt Zamahşary)

Resul [iresu:l] — 1. Ilçi, iberilen; biriniň sargydyňy başga birine ýetirýän adam. 2. Pygamber, Huday tarapyndan iberilen. «Bir Alladan özge Hudaýyň ýoklugyna, Muhammediň bolsa Allanyň resulydygyna şaýatdyryn.» («Mün bir gije») **Resul**

alaýhyssalam — Muhammet pygamber. **Resul ummaty** — pygambere uýyanlar.

Ret [iret]: **ret etmek** — bir zady (pikir, garaýyş...) kabul etmezlik, makul görmezlik sebäpli puja çykarmak, inkär etmek. «Baba goturyň maslahaty seniň üçin peýdaly maslahatdy. Sen ony nähak ret etdiň.» (A. Kekilow) «Batyr bu çakylygy halamady, emma çakylygy ret edip biljek kişilerden däl di.» (O. Ödäýew)

Reýis [ireýis] — başlyk; polisiýanyň başlygy; serdar. «Ol ýeriň reýisi: «Eý, şazada, zemistan wagtydyr, Arzyrum sowuk bolar, gitme, janyňa rehim kyl!» diýip, ne gadar nesihat kyldy, emma kabul kylmady.» («Asly Kerem»)

Rähber, rehber [irähver, irehver] — ýolbaşçy, baştutan, ýol görkeziji. «Häzir bolsa türkmen halkynyň rähberi.» (B. Kerbabaýew)

Riş [iri:ş] **I** — sakgal. «Ýow günü gaýrata gatlan, Lagnat goýma riş üstünde. (Magtymguly)

Riş [iri:ş] **II** — ýara, baş. «Tenim riş etdi ol kapyr, ajap birehmi-jellady.» (Andalyp)

Rişwet [irişwöt] — para, par-peşgeş; nähak işi hak etdirmek üçin döwlet işgärine berilyän pul we ş.m. gmmatly zat. «Patyşalar rişwet diýip dem ursa, Pakyrlara gün-nefaga hal ola.» (Magtymguly) «Kazy bolgan alymlar, rişwet alyp ýygganlar, Ondag alym jaýyny, nary-Sakarda gördüm.» («Hikmetler»)

Roý [yro:ý, uro:ý] — ýüz, meňiz. «Aç roýuňy göreý diýsem, Öwrülip uýat eýleýir.» (Magtymguly)

Roz [uro:z] — seret. **Ruz.**

Roza [uro:zo] — 1. Musulman ýyl hasaby boýunça ýylyň dokuzynjy aýynyň ady, oraza, remezan. 2. Gündizine hiç zat iýmän-içmän agyz bekleme, oraza tutma. «Diýrdi: «Dünýä durmaz, ömre baky ýok», Gündiz roza, gije bolsa uky ýok.» (Magtymguly)

Rozugär [uro:zuğä:r] — gün-güzeran, ýaşayyş, durmuş. «Onsoň rozugäriňe kaýyl bolup ýörmeli bolarsyň.» (B. Pürliýew) «Rozygär sen bilen dolanyşmasa, sen rozygär bilen dolanyş.» (Nakyl)

Röwşen [üröwşön] — ýagty, ýagtylyk; nur. «Rysgyňy sat, röwşen al.» (Nakyl)

Röwüş [üröwüş] — 1. Ýagdaý, görnüş, hal. «Bu röwüşde ýedi ýyl tamam boldy.» («Ýusup-Züleyha») 2. Usul, tär, ýörelge. «Bu röwüşleri edil öňden gören ýaly Magtymguly şahyr bize maslahat edip gidipdir.» (A. Atajanow)

Rubab [uruba:p] — göwrümi, esasan, süýnmegräk küýze şekilli, ýörite saýlanyp alnan agaçdan ýasalyan we Aziýa halklarynyň birnäçesinde ulanylýan dürlüçeräk görnüşleri bolan kirişli saz guraly. «Dep-u çeňi-ýu rubaby bolsa, Meý-u nogly-ýu kebaby bolsa.» (Muhammet Babyr)

Ruh [uru:h] — 1. Jan. «... Garaşsyz ýurdumyzyň gazanýan üstünliklerine öz goşandymyzy goşsak, Baýmuhammet mugallymyň ruhy şat bolar.» (G. Ylýasowa) «Ölseň bu gün Babahanyň golunda, Ruhun seýran eder jennet gülünde.» («Zöhre-Tahyr») 2. Seret.

Ruhsar. «Mahym jan bir gije ýatyrka, gözüne bir ruhy päk görnüp: «Eý Mahym jan! Biziň başymyza uly iş düşendir...» diýdi.» («Zöhre-Tahyr») 3. Psihiki ukyp, erk, güýç. «Kim halasa diňe iýip-içmegi, Ruhy göýdükdir, ondan gaçmaly.» (Jelaletdin Rumi) «Indi sapasy bar çeşme boýunyň, Ruh berýär ynsana oýnan oýunyň.» (G. Seýitliýew) ♦ **Ruhy göçgün** — keýpi gowy, şat. **Ruhy göçmek** — jany çykmak; keşbi özgerip, ak ýuha ýaly bolmak. «Piriniň ýüzünden ruhy göçüp, edil ýuwusgadan gorkan ýaly boldy.» (H. Derýaýew)

Ruhy öçmek — ýüzünde gan-pet galmazlyk, ýüzüniň nury gaçmak. «Durdynyň bir hili ruhy öçük, sussy pes görüldi.» (B. Kerbabaýew)

Ruhsar [ruhsa:r] — ýüz, meňiz, roý. «Bir günäh kyldym, geçirgil, boldy ruhsarym gara.» («Zeýnelarap»)

Rupiýa [uru:piýa] — Hindistanyň pul birliginiň ady. «Nedir şanyň Hindistandan alan oljasynyň hasaby 700 million rupiýa barabar bolupdyr.» (B. Meretdurdyýew «Eýran taryhy»)

Ruz [uru:z] — 1. Gün, gündiz. 2. Wagt, zaman. 3. Gün dogandan yaşyança aralyk wagt.

Ruzy [ru:zy:] — basym birinji bogna düşürilip okalsa, «bir gün, günleriň birinde» diýen manyny berýär. Eger, basym ikinji bogna düşse, «rysgal, rysk, gündelik iymit, nesibe,

paý» dien manyny aňladyar. «Mähriban perwerdigärim ryzky ruzy ýetgürip, Nazy-nygmatlar berip, köp lutfy-yhsan eýledi.» (Magtymguly) «Amal kylmaý bu sözge ýolda galgan, Kyýamat ruzyda şermende bolgan.» («Hikmetler») **Ruzy kylmak** — bermek; gündelik naharyny bermek, ryskyny ýetirmek. **Ruzy (rozy)-magşar** — kyýamat günü, ahyrzaman. «Didaryn dilär men tä ruzy-magşar, Maňa bu gün rugsat berer günündir.» («Zöhre-Tahyr»)

Rysk [yrysk] — 1. Gündelik iýmit, Hudaý tarapyndan her gün üçin berilýän iýmit, owkat, azyk. «Baýguşyň rysgy agzynda» (Nakyl) 2. Girdeji, düşewünt; baýlyk, mal-mülk, rysgal. «Ýigidiň rysgy kem bolsa, Ala bilmez zor biläni.» (Magtymguly). «Emel köpeler, rysk azalar.» (Atalar sözi) «Alamanyň ýoly birem bolsa, rysgy aýry.» (Nakyl)

Ryswa [yryswa:] — masgara, biabraý, ýüzügara. «Başyň goşsaň başarmajak işiňe, Ryswa bolup, kakdyrarsyň dişiňe.» (Jelaletdin Rумы)

Ryzk [yryzk] — seret. **Rysk 1.** «Taňry giň eýlese bende köňlüni, Ryzk agzyna girer, tutsa elini.» (Magtymguly)

Saçbag [saçva:ğ] — 1. Aýal-gyzlaryň saçlary çözülmazligi üçin, saç örümleriniň arasyna goşup örýän bagy (bant) «Onuň saçynda beýleki gyzlaryňky ýaly saçbagam ýokdy, gotazam ýokdy, çekeligem.» (N. Hojageldiýew) 2. Gelin-gyzlaryň ýörite kümüş şaýlyklar (seret. **Saçýüzi**) düzülip saçynyň örümleriniň arasyna goşup örülýän bag. «Saçbagyň ujunyň simdir işmesi, Üstünden ýol düşse, kyndyr aşmasy.» (Magtymguly)

Saçlyk [saşlyk] (zergärçilik) — aýal maşgalalaryň arka atýan iki örüm saçlarynyň her biriniň üstünden iki düzüm edip goýberýän bezeg şaýlary. Saçlyk biri-birine gup we şelpeler arkaly birleşdirilen her hili formadaky ýüzi gaşly şaýlardan ybarat bolýar. Onuň dürli görnüşleriniň bolşy ýaly, käbiriniň iki ujunda hem aşagy şelpeli, düwmeli, gupba görnüşli kümüş gotazlar sallanyp durýar. «Olara gupba, maňlaýlyk (egme), teneçir, çekelik, gulakhalka, saçlyk, bukaw, bilezik, kökenli ýüzük we şuna meňzeşler giripdir.» (B. Weýisow)

Saçujy [saçu: jy] — saçbagyň ujuna dakylýan düwme ýa-da saçyň örülmän goýulýan ujjy. «Ertir turup owlak-guza eseder, Esedende saçujusy ses eder.» (Kemine) «Saçujyň şabram-şabram, Sagry üstünde saz bilen.» (H. Derýaýew)

Saçýüzi [saçýüzü] (zergärçilik) — ýüzi gaşly, arkasy guply kümüş manatlykdyr apbasy ýaly şaýlaryň görnüşi. Saçýüzi saçbaga düzülip, saç örülende örümleň arasyna goşulyp örülýär we kümüş şaýlar saçyň örümleňiniň üstünde setirlenip durýar. «Töwerekdäkiler gelniň gaýynenesine: «Gelniňiz-ä saçyny berenok, hany, näme sowgat berýäňiz» diýenlerinden soň, gaýynene saça dakylýan jugur, saçýüzi, saçujy, saçlyk ýaly şaý-sepleriniň haýsy hem bolsa birini getirip... sowgat berýär.» (<https://www.medeniyet.gov.tm/tk/sigle-news/433>)

Sadap — 1. sere. **Dür.** «Muny gören duşman sadap ýaly jowur ak dişlerini görkezip, ýyrşardy.» (A. Nurgeldiýew) 2. Deňziň düybünden alynyp, bezeg üçin ulanylýan ilik we ş.m. ownuk zatlar ýasalyan balykgulak, çaňňalak. «Ussam, sadap goýgun dutar ýüzüne, Ussa, sazým gaýyr gardaş bolaly.» («Görogly») **Sadap diş** — sadap yaly ak, berk diş.

Sadranç [sadyranç] — 1. Küşt. «Sadranç oýnap, bir kempirden sem boldum.» («Görogly») «Küştüň taryhyna degişli kitaplarda sadranç oýny «çaturanga» diýen gadymy hindi oýnunyň esasynda döräpdir diýilýär.» («Sadranç kitaby») 2. Dikelip somalyp duran uzyn zat. «Nobatçy ofiser kabulhanada sadranç ýaly bolup dur.» (A. Atajanow) «Gylyçlynyň arkasynda sadranç ýaly bolşup durdular.» (H. Derýaýew)

Sadylla [sa:dylla:]: (**sary**) **sadylla bolmak (etmek)** — köp garaşyp ýadamak, garaşyp takadyň tükemek; gözün ýolda galmak. «Beýigiň (Skobelýewiň) turaryna garaşyp, sadylla bolşup du:rdular.» (A. Gowşudow)

Sadyr [sa:dyr] — 1. Bir ýerde köp ýatan porsy, hapa suw. «Ol mydar edipdir sadyr suw bilen.» (Saady) «Gaty nan bal bolar açlyk görene, Sadyr suw asaldyr çölde ýörene.»

(Misgingylyç) ◇ **Sadyr atmak (bolmak)** — suwuň köp saklanyp köne, ýakymş tagam döremek. «Suw howuzda sadyr atar köp ýatsa, Porsap gider, heňläp galar kapasda.»

(Jamy) 2. (göçme many) Gödek, erbet. «Obanyň erkekler topary bolsa «Wepadan beýle sadyr iş çykmaz, onuň bir emmasy bardyr» diýip goýdular.» (A. Gowşudow)

Sagadat [sağa:dat] — bagt, şatlyk; döwran sürme. «Eger, bolsaň bir ülkäniň patşahy, Ozal başdan bir sagadat gerekdir.» (Magtymguly)

Sagadatly [sağa:datly] — bagtly, şatlykly, mazaly. «Huda berse, sagadatly bir perzent, Garrygan çagynda ýaş eder seni.» (Magtymguly)

Sagdak [sağdak] **I** (dokmaçylyk) — halynyň gyrasyndaky gölçäniň ortasyna salynýan ownuk nagyş.

Sagdak [sağdak] **II** — ýaýyň, kemanyň ok salynýan gaby. «Sagdagynda segsen okuň bergil maňa.» («Gorkut ata») «Ogul dogsa, sagdak al, gyz dogsa — sandyk.» (Nakyl)

Sagt [sağyt] — durk, sypat, syr-sypat (adam hakynda) «Zorum, kuwwatym ýok, baksam sagtyma, Gerdenime pelek urdy neşäni.» (Mollamurt) «Jully kör menden hem baş beter, tüýs sagty garagol eken.» (A. Gowşudow) «Emma garrylar öz galalarynyň asly sagtynyň berkligi hakynda ownuk gürrüň edenlerinde, muny şeýle düşündirerdiler.» (A. Gowşudow)

Sagynmak [sa:ğynmak] — bir zada ýaýdanyp az-owlak eglenmek, haýal-ýagallyk etmek, garaşmak, säginmek; belli karara gelip bilmän ikerjiňlenmek. «Sag sagynýança, däli ogluny iki öýerer.» (Nakyl) «Bir salym sagynandan soň, ol gaharyny ýuwutdy.» (A. Gowşudow)

Sahaba [saha:va] — Muhammet pygamberi gören egindeşleri we yaranlary, eshap. «Otuz üç müň sahabalar, birniçe bahadyr we pälwan bile niçe gün ýol ýöräp, Rum welaýatyna ýetişdiler.» («Zeýnelarap»)

Sahap [saha:p] — kitabyň, depderiň galyň kagyздan edilen daşy, jilt. «Deriden taýýarlanylýan sahaplaryň reňki hem dürlüdir. İn köp duş gelýäni mawy, gyzyl, sary reňkli sahaplardyr.» (T. Bekjäýew) «Kitabyň öň hem arka sahaplarynda Magtymgulynyň «Turgul» diýdiler» goşgusy arap hatynda bezegleriň fonunda berlipdir.» (A. Mämmedow)

Sahyp [sa:hy:p] — 1. Eýe; hojaýyn. «Magtymguly, budur derdiň, Sahyby gerek her ýurduň.» (Magtymguly) «Ogry galanyna ýanar, sahyp — gidenine.» (Nakyl) 2. Ýokary wezipedäki şahs, emeldar. «...Nan berip gelen myhmana, Sahyp tämiz, akly dana, Atlanyp çyksa seýrana...» (Mollanepes) 3. Dost, yar, söhbetdeş. «Mollalar kuransyz, pirlər kör boldy, Sahyplar kurany Azadym kany?» (Magtymguly) 4. Seret. **Sahaba**. «Özleridir jandan eziz, Hasan-Hüseýin — sahyp tämiz.» («Babaröwşen»)

Sahypjemal [sa:hy:pjema:l] — gözəl, husna baý, görkli. «Tylla... hoşsurat, ýylanyň damagyndan çykan ýaly sahypjemaldy.» (R. Esenow)

Sahypkyran [sa:hypkyra:n] — 1. Bagtly, ykbally; sähetli gün doglan. 2. Dabaraly, güýç-kuwwatly patyşalaryň epiteti (sypatlary, häsiýetleri) «Barýar önlerinde sahypkyrany, Buýsanç bilen ilin Nurberdi hany.» (Abdysetdar Kazy) «Şol sagat döw howadan uçup

geldi, gördi kim, Zeýnelarabyň dyzynyň üstünde bir sahypkyran ýatypdyr.»
(«Zeýnelarap»)

Sakak — 1. Uýanyň, kellekiniň alkym gaýşy, alkymsa (hyzmaty: seret. (paronim) **Irişme**) 2. Düýäniň owsaryna, nogtasyna sypmazlygy üçin alkymynyň aşagyndan aýlanyp iki dulugynyň ýanynda bekerilýän ýüp. 2. Telpek, gulakjyn gaçmazlyk üçin, ýörite edilýän bagjyk. «At öňe okdurylanyndan Ahal ak telpeginiň sakagyny eňeginden geçirdi.» (M. Seýidow) «... ösgün silkme gara telpeginiň sakagyny alkymyndan ildiräge-de, ýeňsä taşlap...» (H. Derýaýew) 3. (göçme many) Söýdüliniň zülpi. «Meniň mährim düşdi, gaşy-gabaga, Alma zenehdana, simin sakaga.» (Mollanepes)

Sakaklamak — 1. Atyň, eşegiň kellekisine alkymsa, sakak dakmak; düýäniň owsaryna, nogtasyna sypmazlygy üçin sakak dakmak. 2. Sakagyndan ýapyşmak, alkym ýüpünden tutmak. «— Atyňyzy sakaklap duruň. Kişňäp zat edäýmesin — diýip buýurdy.» (A. Gowşudow) «Biri gelip onuň atyny sakaklap tutdy.» (A. Gowşudow)

Sakar I — 1. Maňlaýy ak depelli, ak tegmilli (geçi we ş.m. haýwanlar hakynda) «Elip, sakar ýüzli nurly bedewdir.» (Mollanepes) 2. (gepleşik dili) Saçy düşen, takyr, tüýsüz (adamyň maňlaýy saçy hakynda) ♦ **Sakar çäge** — bir tarapy, maňlaýy ak, ot-çöpsüz çäge beýikligi, berki. «Sakar çägäniň ýüzünde ýandyryjy uçganaklar oýnaýardy.» (B. Kerbabaýew)

Sakar II — dini düşünje boýunça ýedi gatdan ybarat bolan dowzahyň bir gatynyň ady. «Sakar diýen jaýa seni salarlar.» (Magtymguly) «Günä baryn etdi undup Hudaýy, Hut sakar dowzahda taýyn oň jaýy.» (Jelaletdin Rumi)

Sakka [sakka:] — suw paylayan, öylere suw eltip beryän, suwçy, köçeleri suwlaýan, suwkeş, saka. «Diyrlermiş, suw bermez düytkeşe sakka, Haýypdyr janyňa, çilim çekmegil!» (Magtymguly)

Saky [sa:ky] — meýlislerde meý, şerap guýup paýlaýan adam. «Saky meý getirer, erenler içip, Olar ah çekerler, zamana galar.» (Mollanepes)

Sakyz — göwen, çomuç we ş.m. ösümlikleriň syzylp çykýan şiresi, şepbigi. «— Ol kakynly aýala aýdyň, her gün üç gezek çomuýyň sakyzyny atsyn hem-de günde on gezek Alham okasyn.» (Ata Durdyýew) «Ependi bir üýşmeleňde sakyz çeynäp oturan eken.» («Ependi»)

Sal [sa:l] **I** — ýyl, ýaş. «Segsene ýetişse sal, Niçik geçer beýle hal?» (Magtymguly) «Altmyşa azm urdy gartaşan salym.» (Magtymguly)

Sal [sa:l] **II** — derýadan geçmek üçin ulanylýan, biri-birine baglanan agaçlar. «Ummanda bir sal men küregim sende.» (Aýdymdan) ♦ **Saly suw üstünde** — kynçylyga, çykgynsyz hala düşmekligiň öň ýüzündäki pursat we şol pursatdaky hasrat, gorky, ünji, alada. **Salyna kakmak** — pikirini bilmek, hörpüni aňmak üçin habar gatmak, taryna kakmak. «Artygyň gowşak salyna kakdy, ona meň oklady.» (B. Kerbabaýew)

Sal [sa:l] **III** — 1. Gyrkylygyň segse arkaly birigýän iki bölekden ybarat bolan taýlary. 2. Gapanyň ýaý görnüşli agzyny berk gysyp durýan ýasy polat ýaýjyk. Gapanyň agzyny açmak üçin onuň salyny aýak bilen basmaly. Gapanyň saly gowşak bolsa, gapana düşen haýwanyň aýagyny sypdyrýar. Uly haýwanlary tutýan gapanyň her gapdalynda bir saly bolýar. 3. Ätişgiriň iki sany egri tutgujy.

Sala [sala:]: **sala gulaç** — gerlip, arka tarapa mümkin boldugyça öwrülen iki elin barmaklarynyň ujuna çenli aralyk. «Sala gulaç boý bardyr, dört barmakdan inli saçyň.» (Mätäji)

Salajan — seret. **Salajyn.**

Salajyn: dilini (agzyňy) salajyn (sala) goýbermek — agzyna gelenini (näsypany) otarmak, aýtmak. «Artyk gyşarylyp ýatan ýerinden dikelip oturdy: — Sen agzyňy salajyn goýberme!» (B. Kerbabaýew) «Zäherli dillerin goýbärler sala, Ýöne sen gidiber öz ýoluň bile.» (Saady)

Salar [sa:la:r] — serdar, başlyk; kerweniň ya-da goşunyň baştutany, serkerdesi. «Bar, seni leşgere salar eýledim, Dogrusy, leşgere serdar eýledim.» (Abdysetdar Kazy)

Salawat [salawa:t] — 1. Muhammet pygambere we onuň nebereleriniň hormatyna okalýan doga. «Gündelik okuw gutarandan son, pygamberiň hatyrasyna salawat aýtmak üýtgemesiz kadady.» (B. Kerbabaýew) 2. Alkyş. «Geçen güne salawat.» (Atalar sözi)

Salgym [sa:lğym] — köplenç, günortanyň tüp yssy wagty uzak aralykdan ýeriň ýüzünde suwa çalymdaş bolup görünýän şekil, sudur. «Suwsana salgym suw bolup görner.»

(Nakyl) ♦ **Salgyma çapmak (kowalaşmak)** — başa barmajak arzuw-isleg bilen nähak zähmet çekmek, biderek hereket etmek. «Salgymy kowalap gezdim şu çaka, Indi dolanaýyn ýurduma baka.» (Jelaletdin Rumi) **Salgym atmak** — salgym bolup görünmek, uzakdan buldurap görünmek. «Şol barmana ol eşegini önüne salyp, garaňkynyň içinde salgym atyp göründi.» (A. Gowşudow)

Salma — ene ýapdan birki gulaklyk suw sowulýan kiçiräk ýap, aryk. «Suw çykardym ýyldyz boýly salmadan, Görkezen görgüsi köpdür jykryň.» (Durdy Gylyç) «Ondan soňra taraz edip her ýerde, Bölüp-bölüp salmalara salynýar.» (B. Kerbabaýew)

Salt (ýerli gepleşik) — seret. **Saltyk.**

Saltyk — 1. Guzlamaýan, guzusyz, gysyr (goýun) 2. (göçme many) Çagasyz, çagasy ýok (aýal) «Ýiti günün şöhesi onçakly gysgalman şol öýe iki sany saltyk aýal geldi.» (B. Kerkebabayew) «Sen bir saltyk heleýi taşlap gidip biljek dälmi?» (T. Taganow)

Samaçaw [samaçow] — boýuntyryk agajynyň öküziň boýnundan sypmazlygy üçin, onuň deşiklerinden geçirilýän we malyň boýnunyň iki gapdalynda durýan 50 sm. çemesi uzynlykdaky ağaç. Samaçawlaryň aşak tarapyndaky kertiklige uçlary öküziň alkymynyň aşagyndan daňylýar. «Boýuntyrygyň samaçawlaryndan hiç biri galman, käbir ýerini sarygarynja ýalapdyr.» (B. Kerbabaýew)

Samyr — derisi gymmat bahaly, sütügi goňur kiçiräk ýyrtyjy haýwan we şol haýwanyň derisinden tikilen. «Olar samyr we senjap tutup, lybas edip, güzeran geçirerdiler.» («Oguznama») «Kimleriň sellesi togalanyp gidýär, kimleriň samyr sopbaşy.» (Ata Durdyýew) «Bahar bolsa güllerini tirerler, Başlaryna samry telpek geýerler.» («Görogly»)

Samyrçuwal [samyrçuwol] — guýy, káriz gazylanda içini dolduryp gum çykarmak üçin ýörite dokalyp tikilen berk çuwal, samyrtorba.

Samyrtorba — seret. **Samyrçuwal.**

Sanaç — geçi derisinden edilen gury zatlary salmak üçin gap, tagar. «... ol kentden eline bir sanaç un alyp, bir çory çykdy hem: «Eý, Nejep jan, bári dur» diýdi.» («Nejep oglan»)

Sandal [sannal] **I** — seret. **Hokga I.** «Sandalyny, geýimlerini çykaryp, gaýygyň içinde goýdy.» (A. Atajanow)

Sandal [sannal] **II** — demir, kümüş ussalarynyň üstünde demir we ş.m. süýmek, ýençmek üçin bir tarapy süýnmek demir ýassygy. «— Öwez, oglum! Meniň ýanymda ne çekiç, ne-de sandal bar.» («Körogly»)

Sandywaç [sannywa:ç, sannyğa:ç] — seret. **Andalyp.** «Sebze içre sandywaç ýüz tilde kylar äheň.» (Magtymguly)

Sangy [sa:nğy] — pikir, hyýal. «Äre sangy getirer, Kyrkdan agyp ýaş gitmek.» (Magtymguly)

Sangysyz [sa:nğysyz] **I** — oýlanyşyksyz, pikirlenmezden, aňşyrman. «Sangysyz dil nämäni diýmez?» (Nakyl) «Sangysyz uçan guş gonalgasyny ýalňyşar.» (Nakyl) «Sangysyz söýüşdim, öýsüz aýryldym, Bagyşlasañ neýlär, ýarym, ýa Jepbar.» (Magtymguly)

Sangysyz [sa:nğysyz] **II** — sansyz, bihasap, köp. «Meýdanda sangysyz köp iş bitirge, Ýigrimi-otuzly ýaşy gerekdir.» (Magtymguly) «Emma wagt gyssag bolany üçin, aýlanyp görmän, töwekgel söwda etjek, sangysyz pul üýşürjek adam tapylmady.» (B. Kerbabaýew)

Sanjak I — aýal geýimleriniň goltugynyň aşagyna, aşyrsyna urulýan bölejik üçburç mata. (Köýnegiň sanjagy)

Sanjak II — seret. **Ýalaw II**. «Sanjak ýaly ýaş gelin ylgap geçdi köçeden.» (K. Gurbannepesow)

Sanmak [sa:nmak] **I** — şeýle diýip hasap etmek, hasaplamak, saýmak. «Soňuny sanandan batyr bolmaz.» (Nakyl) «Adam ogly ýalançynyň ýalanyn, Çyn sanypdyr egri bakyp gülenin.» (Magtymguly)

Sanmak [sa:nmak] **II** — ýetmek, barmak, bolmak; ýa:zmak (wagt hakynda) «Gün al-asmana göterilip, wagt günortana sanyp ýördi.» (A. Allanazarow)

Sanmazlyk [sa:nmazlyk] — hasap etmezlik, saýmazlyk; inkär etmeklik. «Görün, messana basyp, bizleri sanmaz gelin.» (Kemine) «Söweş günü ölümünü sanmaýan, Ganjygada ganly başy gerekdir.» («Görogly»)

Sañ, seň — daş. «Gyzyly sökseň, seň bolar.» (Magtymguly) «Çygy kepemeýän şineller, keçe ädikler gijesine saň (daş ýaly) gaty bolup doňup, urşujylar guta gaplanan ýaly bolup durýardylar.» (H. Ysmaýylow)

Saňsar — 1. Daşlama, daş bilen kellä urma. **Sañ, seň** (daş) we **ser** (baş, kelle) sözlerinden ýasalan söz. «Patyşa... ýasawulyny çagyryp: — Bu ilden çykan haýasyzy saňsar ediň! — diýip buýruk beren.» (Ertekiden) 2. Aklyna degdiren; kelesañ, keleçaw. ♦ **Saňsar daşy** — dini garaýyş boýunça azgyn, bozuk aýaly öldürmek maksady bilen ony näletleýänleriň oňa hersiniň salýan bir daşy. «Bir musulman gaçsa iki käpiriden, Kellesine saňsar daşy gerekdir.» (Magtymguly) «Emma saňsar daşynyň aşagyndan gelni ölümden gutaran goja:...» (Ertekiden) ♦ **Saňsar etmek** — urup, horlap aňkasyny aşyrmak, akyl-huşuna şikes ýetirmek. «Sam ony jady bilen saňsar etmekçi boldy.» («Hatamnama»)

Sap — goşunyň (ýygynyň) hatary, setiri. «Dynçlykda ileri gitsin işlermiz, Gyzyly Goşun sapyn dolmaga geliň.» (Mollamurt)

Sapan — ýüpden örülip, ortasyna daş goýlup, başaşyr aýlanyp atylýan (zyňylýan) ýönekeý ýarag. «Dag halkydyr, sapan atagan bolar, Telbe halky boş söz gatagan bolar.» («Perhat we Şirin») ♦ **Sapandan sypan (dek) ýaly** — bir zatdan gorkusyna ýa-da gyssanjyna juda batly gelýän (ýa-da barýan) «Görnende badyna bir hajymelik, Hut, ýöne sapandan sypan dek bolup.» (Saady)

Saparkeşlik — syňahata ýygy-ýygýdan çykmaklyk, uzak ülkelerde saparda bolmaklyk. «— Eý, gyzym! Zenan taýpasyna saparkeşlik nämübärek bolar — diýip, bir söz aýtdy.» («Zöhre-Tahyr»)

Sapçy — sap atmaga ökde, sapalakçy. «Işan, ahun, molla — sapçy tilkini, Gaçsa-da, gutarma hini biläni.» (Mollamurt)

Sar I — garala ýelekli torgaýyň ululygyndaky guş. ◇ **Sar uçan ýaly bolmak** — topar tutup, birden dagamak. «... çagalaryň hemmesi sar uçan ýaly güsürdäp ýokary galypdyr.» («Ependi»)

Sar II — 1. Deriniň, içmegiň we ş.m. ýylmanak ýüzi, iç ýüzi. «Bir ýatýştelpik tik gytyk deriden, Sary ýumşak bolsun, tüýi — buýraja.» (Molladurdy) 2. Berklik, durk, mäkämlik.

◇ **Sary gaçmak (gitmek)** — düýdülip başlamak, könelmek. «... sary giden telpegiň gasňagyna hem horazyň guýruk ýeleginden birini oturdylar.» («Nejep oglan»)

Saragyz [sa:rağyz] — ýaş, tejribesiz, başarnyksyz.

Sararmak [sa:rarmak] — seret. **Sargarmak**. «Magtymguly, Haka tabşyr özüňi, Her namarda, sarartmagyn ýüzüňi.» (Magtymguly)

Saraý — 1. Uly jaý, köşk. «Alys ýoldan ýadap, gijigip gelen, Sopy bir saraýda düşlärmän bolan.» (Jelaletdin Rumi) «Soltanyndan jyda düşdi, ýyglar boldy saraýyň.» (Magtymguly) 2. İçinde mal-gara daňylýan, saklanýan giden giň howly, kerwensaraý. «Hind ýurdundan Pil getirip golaýda, Saklapdyrlar bir garaňky saraýda.» (Jelaletdin Rumi) 3. (gepleşik dili) Mal bazary. (Saraýdaky jellaplaryň, gassaplaryň kiseleri häçe galňadykça, nebsi hem şonça artýardy) 4. (göçme many) Gorag, berkitme, gala. «Göklen, ýomut, weýran boldy saraýyň, Pelek weýran etdi harlar içinde.» (Magtymguly)

Saraýman [saraýma:n] — saraý sakçysy, saraý garawuly. «Bu çayhanada saraýmanyňky eken.» (Ç. Aşyrow)

Sarç — sähel zada tezip, ürküp duran, tez (haýwan hakynda) «Dag keyikleri gaty sarç we ys algıç bolýarlar.» (A. Gowşudow) «Nedir şa munça-munça sarç bedewleri kân görüpdi.» (Ata Durdyýew)

Sargan [sarğan] — goýnuň owuz süýdünü bişirmezden, sarganmaýa gatyp, uýansoň, suwy tükenýänçä siňňin gaýnadylyp, sarykdyrylyp taýýarlanýan iýmitlik önüm. «Suwy azaladygyça sargan hem saralyp barýardy.» (N. Hojageldiýew) «Geçi süýdünden sargan bolmaz, ýüňünden — ýorgan. (Nakyl)

Sarganmaýa [sarğanma:ýa] — sargan etmekde owuz süýdünü uýatmak üçin goýy serişde. Sarganmaýa owuz süýdini emen we baganasy üçin öldürilen guzynyň çopansöýeriniň (kyrkgaryn) gatларыndan alynýan goýy şire. Bu önümi goýnuň kyrkgarnyny guradyp owradylan bölejiklerinden peýdalanmak arkaly hem taýýarlanylýdyr.

Sargarmak [sarğarmak] — haýsydyr bir ýakymсыз sebäp bilen reňkiň öçüp horlanmak, saralyp solmak, sararmak. «Nuraly düwnükdi, sargaran meňzi gyzardy.» (A. Atajanow)

Sarmaklaşmak — biri bilen salyşmak, tutluşmak, ýakalaşmak, sarmanaklaşmak. «... sarmaklaşyp galyşlaryna ýene rehimsiz dalaşa girýärdi.» (H. Derýaýew)

Sarnamak — boş samahyllamak, birsyhly ýañramak, öz-özi hüňürdemek. «Çaryjyk onuň agzyndan alyp, baryny birden çalasyn sarnap çykdy.» (B. Kerbabaýew) «Sarnaýyp samu-säherler illeri ýatyrmadym, Neýleýin, sabrym bilen hem karar elden gider.» (Mätäji)

Sarnaşmak — 1. Bolgusyz gürrüň edişmek, ýañraşmak. «Bi ýagşylygyňy ýatdan çykarar ýaly bolmady» diýip sarnaşdyrýar.» (O. Ýagmyrow) 2. Biri-biriňe bolgusyz sözler aýdyşmak, sögüşmek, harçaňlaşmak.

Sarwan [sarwo:n] — düýe çopan. «Alalyň düýesin sarwany bile, Hatar-hatar ýükli kerweni bile.» (Magrupy)

Sary [sa:ry] — ugur, tarap. «Şol miweden «alyp gel» diýip bäri, Meni ýola saldy Hindistan sary.» (Jelaletdin Rumi) «Mertler ata çykça, söweş sarydyr, Namarda zyýandyr üsti bedewiň.» (Seýdi)

Saryýag [sa:ryýa:ǵ] — ýazlag möwsümünde sagylýan dowarlaryň süýdünden edilen gatygy ýanlykda pişek bilen ýaýyp, ýüzüne galan mesgäni (gaýmagy) alyp, düzümindäki artykmaç suwuklyklaryny bugdaý yarmasyna ýa-da tüwä (seret. **Derti**) siňdirip sa:planan önüm. «Saryýag — däri ýag.» (Nakyl) «— Gumuň aşagynda gömlen, üstünden üç ýyl geçen saryýag-a bermediler...» (Ç. Aşyrow) «Ite saryýag ýaraşmaz, eşege — zagpyran.» (Nakyl) «Saryýag köp durdugyça tagam tapýar.» (B. Hudaýnazarow)

Saýmak — seret. **Sanmak I.** «Bendäň göwni al-asmanda galypdyr, Özün keramatly kişi saýypdyr.» (Saady)

Saýry — keseki ýerden gelen, ýat, gelmişek. «Araňa saýry goşsaň, aýbyňy açar, Süňňüňe saýry goşsaň, alyp gaçar.» (Nakyl)

Saýyl [sa:ýyl] — mätäç; dilegçi, gedaý gezip ýören ykmanda, sergezdan. «Kimlerde altyn täçdir, Kimler saýyl, mätäçdir.» (Magtymguly) «Men bir diwana saýyl, Sen-sen soltany adyl.» (Kätibi) ♦ **Saýyl bolmak** — mätäç, dilegçi, hantama, zar, umydygär bolmak; şeýle görnüşde bolmak. «Garyplygyň gamy könlün çökermez, Aýal istäp, saýyl bolsa adamzat.» (Magtymguly) «Garryja mamasy ýagşy dileg bilen Permany ugradyp, sekiniň erneginde saýyl bolup galdy.» (A. Gowşudow) «Dilegçi ýaly bir duran ýerlerinde saýyl bolşup durdular.» (A. Gowşudow)

Saýýara [saýýa:ra] — Günün daşyndan aýlanyp, ondan ýagtylyk we ýylylyk alýan asman jisimi, planeta. «Astronomlar Ýer şarynyň ululygy ýaly ýene-de bir täze saýýaranyň bardygyny anykladylar.» (<https://jeyhun.news/tk/taze-sayyara-tapyldy/>)

Saýýat [saýýa:t] — awçy. «Men bir saýýat sen bir jeren.» (Mätäji) «Duzak gurup tutsam giden ýolundan, Saýýat men, toruma düşse bir gelin.» (Dosmämet)

Sazanaklamak [sa:zanaklamak] — janserek bolup durmak, gorkudan ýaña ýaýdanjyramak, sandyramak. «Gara daň bilen sazanaklap, özüni horlap ýörmeseň bolmadymy, oglum?!» (A. Allanazarow)

Saz [sa:z] — giden gür, ösgün gamyşly meýdan, batgalyk jeňňel. «Yzçy yzy Öwejiň kälindäki kiçijik sazyň eteginden alyp bardy.» (B. Kerbabaýew) «— Men saza çykyp göreýin, Aşyr gelmeýärmikä?» (B. Kerbabaýew)

Sazlyk [sa:zlyk] (gepleşik dili) — giden gür, ösgün gamyşlyk, batgaly jeňňellik. «... ok ursaň geçmejek sazlykda mesgen tutdular.» (N. Hojageldiýew) «Yzçy sazlyga baryp ugrandan soň, yzlygy ýitirdi.» (B. Kerbabaýew)

Sazmyk [sa:zmyk] — birsydyrgyn çalymtyl tüsse salgymyna meňzeş (bulut, gubar)

Sebsemek [sevsemek] — bir zadyň gözleginde bolup entemek, bir zadyň ugrunda bolup ylgamak, aýlanmak, alaklamak. «Bir mahallar bir ýigit ajap gyzy ugrunda Ýanyp, öçüp sebsäpdir. Ot döräpdir bagrynda.» (K. Gurbannepesow)

Sebz [seviz] — ýaşyl, gök; ösümlük. «Baharynda bilbil üçin gül aglar, Açylar läleler, sebz olar baglar.» («Asly-Kerem») «Sebze kylan baharymyz geldimi?» (Andalyp)

Sezbekaz [sevzeva:z] — ýaşyl geýimli. «Bir tört atly geldi, bary sezbekaz, Asalary ýaşyl, aty teblebaz.» (Magtymguly)

Sebzepuş [sevzepe:ş] — ýaşyl geýnen; gök örtünen. «O tördüň biri bar, mydam sebzepuş, Kellesi buzdandyr, aýagy otdan.» (Magtymguly)

Sebzezar [sevzeza:z] — otluk, öleňlik. «Çöl tarapyn berk edip, der açar suwa harçen, Zemin sebzezar olup, teninden aýrylar zeň.» (Magtymguly)

Seda [seda:] — ses, üýn. «— Oýlanmak gerekdir ýene-de, belkä?» Seda çykdy ol göwreden birdenkä.» (A. Kekilow)

Sedir: **sedir tüwi** — ýakymly ysly tüwiniň bir görnüşi. «— Naharam iýermisiňiz, sediri tüwüden palaw, işşek etinden piti bar — diýdi.» (Ç. Aşyrow)

Seg [seğ] — it. «Taýaklydan seg gorkar, ylymlydan — beg.» (Nakyl) «Seglere aş eýläp, bazarga salsam.» (Magtymguly) «... uzyn aýakly, arryk seg seňkildäp ýör.» (A. Atajanow)

Segparaz [seğparaz] — ite çokunýan. «Segparaz milleti läşi ýandyrar.» (Magtymguly) «Akmak pälinden myrat gözlär, segparaz — it ýalagyndan.» (Nakyl)

Segremek [seğremek] — doly güýjünde çapman, bökjekläp ylgamak (at hakynda) «Bedew segräp, läşden geçer.» (Magtymguly)

Segretmek [seğretmek] — bökdürmek, bökjekledip ylgatmak, gordurmak (at hakynda) «Segredip seýle çykanda üsti şemally bedew.» (Mätäji)

Sežde — Hudaýa sygnyp aýat-töwwir etme, doga okama. «Olary hemişe rukugda, seždede görersiň.» (Rabguzy) «Bir niçeler mydam kylar tagaty, Niçeleriň sežde alnyna degmez.» (Magtymguly) ◇ **Sežde etmek (eýlemek, kylmak)** — 1. Hudaýa ybadat edip, namaz okalanda adam synasynyň ýedi ýeri bilelikde ýere digip durmak, ýagny: maňlaýy, iki eliniň aýasy, (barmaklary kybla bakyp) iki dyzy, iki aýagynyň daraklygy ýere degip durmak. «Her saba-säherde sežde kylanda, Yranan telleri öresim geldi.» (Garajaoglan) 2. (göçme many) Boyun egijilik bilen hormat edip bas egmek. «Elip dek kamatym ýaýdyr, Sežde eýläp gaşlaryňa.» (Mollanepes) 3. (göçme many) Watansöýjilik etmek. «Saýlap-seçip mün ganatly bedewi, Dagyna-düzüne sežde edeli.» (Türkmenbaşy)

Sekil — at, owlak ýaly käbir haýwanlaryň injiklerinde bolýan ak reňki. «Heleýde akyl bolmaz, eşekde — sekil.» (Nakyl) ◇ **(Saçy) Sekil atmak** — saçy agaryp başlamak. «Ýañ otuz bāşe ýeten geliniň, Saçy sekil atyp, çigni çöküp dur.» (A. Atajanow)

Sekirtmek — aýlanyp çekini (gaýşy, urgany we ş.m) herekete getirýän çarhyň çekisi öz oturýan oýtajygyndan sypmazlygy üçin çarhyň iki tarapyndaky tutuş ernegi.

Selasyl [sela:syl, selä:sil] — seret. **Silsile.** «Bizi bilbil eýläp, özi gül eýläp, Saçlaryn boýnuna selasyl eýläp.» (Mollanepes) «Kylar roza seni tagata maýyl, Salar iblis ganatyna selasyl.» (Azady)

Selbi [selvi] — söwüt, tal. «Örtügi ýaşyldyr, geýdigi ala, Boýy Selbä meňzär kamaty dala.» («Saýatly-Hemra»)

Selle — seret. **Peş.** «Gaba sellän ýa-da bezemen çalmaň, Aklyňa dahylnyň ýoklugyn bilýän.» (Saady) «Her ýetenler: «sopy men» diýr, Gury selle harap eder.» (Seýdi)

Semendi [semenni] — sement reňkli «Atyň reňni gyrdyr, ýa-ha semendi.» (Gurt ogly)

Sement — 1. Gyzyl bilen boz aralygynda bolan reňkdäki at, dor at. «Suw kibi tyg çekip, tündi semendiňi münüp, Ýeldirip her saryga, meniň odum tiz ede sen.» (Muhammet Babyr) 2. Ýüwrük. «Çarhy pelek sement olsun.» («Gül-Senuber») 3. (göçme many) Söýgi joşguny, hyjuwy. «Segredip ýetişdim yşkyň semendin.» (Magtymguly)

Semer — hasyl, miwe; ir-iýmiş. «Dört şahasy bardyr mün elwan semer.» (Mollanepes) «Semer kibi ýüzi, piste dodagy, Ak synasy erer jennetiň bagy.» («Asly-Kerem»)

Semerli — hasylly, miwesi köp bolan, miweli. «Näzenin kamatyň, güler yüzleriň, Bir nowça nahaldyr gülli, semerli.» (Mollanepes)

Sena [sena:] — 1. Doga, alkyş, öwgi. «Säher turup sena kylman, Ýalandan weli bolmagyn.» (Baýly şahyr) «Olar mynasyp däl alkyşa, sena, Hersiniň boýnunda dag ýaly günä.» (Jelaletdin Rumi) 2. Döwlet nyşany hökmünde kabul edilen dabaraly aýdym, saz, gimn. (Döwlet senasy)

Senem — 1. But, butparazlaryň çokunyan yasama hudayy. «Üç ýüz altmyş senem Käbede öldi, Yslam dini soňra kuwwatly geldi.» (Magtymguly) 2. (göçme many) Söygüli, magşuk; gözel; yar. «Badam gabak, alma ýañak, Bir ziba senem islärin.» (Magtymguly)

Senjap [senja:p] — pişikden kiçiräk, uzyn we gür tüyli, uzyn guyrukly gemriji haýwan, awysyýdik (белка); şol haýwanyň derisi. «... sähra tilkileriniň, senjabyň, gunduzyň derileri bularyň elinde jemlenýär.» (D. Kösskow) «Usta Japar işi, senjap jübesi.» (Magtymguly)

Senuber [senu:ver] — 1. Göni ösýän pürli agaç, sosna. «Senuber çekipdir göge boýuny.» («Şasenem-Garyp») 2. (göçme many) Owadan, syratly; söýgüliniň boýy. «Toty, sen özüňni söze çaglama, Senuber, sen boýuň egip aglma.» («Şasenem-Garyp»)

Seňgi-hara [seňni-ha:ra] — seret. (paronim) **Hara II.** «Jürmi-günä boýnumda, göýäki seňni-hara.» (Mollanpes) «Maňa ýol bergil seriňden, Ýa hajary seňgi-hara.» («Zöhre-Tahyr»)

Seňner — 1. Ýörite garym gazylyp, çykarylan gummy öňüne üýşürilip edilýän berkitme. «Öwez... dagyň eteginde üç günläp seňner gazdyrdy.» («Görogly») 2. Uzalybrak gidýän üýşürilen gum beýikligi, depe. (Seňnere çykyp, töweregine garandy)

Seňrik — 1. Burnuň maňlaýa birigýän üst ýüzi. «Goç boljak guzynyň seňrigi tüňni bolarmyş.» (Nakyl) 2. Depäniň, baýryň uzalyp gidýän gerşi. ♦ **Suw seňrikden agmak** — çykgynsyz ýagdaý ýüze çykyp, boljagy bolmak, iş işden geçmek. «Suw seňrikden agansoň, puşýmandan ne peýda.» (Nakyl)

Seňriklemek — abanmak, üstüne abanmak (dag gaýalary hakynda) «Seňrikläp, abanyp duran gaýalar, Öňi-ardy sagy-soly Gürgeniň.» (Magtymguly)

Seňse — güýçli zarbanyň, keselçiligiň täsiri netijesinde huşuny ýitiren, sarsak. «Seňse dek özünden bihabar Perhat.» («Perhat we Şirin»)

Sep I — goşunyň utgaşýan ýeri, sap, hatar. «Duşman sepin gyryp, frontdan geçdik.» (Ç. Aşyrow)

Sep II — durmuşa çykýan gyzyň ene-atasynyň berýän we öz el hünäri bilen edinen zatlar, bukja. «At gylygyndan iýmini artdyrar, gyz gylygyndan — sepini.» (Nakyl) «Gelni gelende gör, sepini — gerende.» (Nakyl)

Ser — baş, kelle. «Serinden dumany gitmez, Eýýam geçip, ýere batmaz.» (Magtymguly)

Serasima [sera:si:me] — haýran, geň galma, aňk-taňk bolup özüni ýitirme. «Hüňkar serasima we howulnäk bolup (gorkup, howpurgap), daryň ýanyna gelip gördi ki...» («Asly-Kerem»)

Serbeser [serveser] — 1. Azat, erkana. «Könlüm, saňa nesihat, gezseň, serbeser gezgin.» (Mollanpes) 2. Boýdan-başa, başdan-aýak, bir ýandan. «Hazan bady urdy güli, kyldy bagy serbeser.» (Magtymguly)

Serdesse — sowuk ýarag hökmünde ulanylýan uýy tommaýly ýogyn taýak. «Sähät äpet serdessesini göge göterdi.» (A. Gowşudow) «Çozan işçileriň serdesseden başga ýaragy ýokdy.» (A. Gowşudow) «Patyşa hem serdessesini alyp, keýigi urup ýykypdyr.» (Ertekiden)

Sere I — süýem barmak bilen külbikäniň gerlen ýagdaýyndaky aralyk we şol aralygy bildirýän ölçeg birligi. **Agsak sere** — orta barmak bilen külbikäniň gerlen ýagdaýyndaky aralyk we şol aralygy bildirýän ölçeg birligi.

Sere I — iň gowy, naýbaşy. «Emeliň seresi güýç.» (Nakyl) «Synamda dagmydyr yşkyň ýarasy? Sen bolup sen aşyklaryň seresi.» («Saýatly-Hemra»)

Serençlemek [serenşlemek] (gepleşik dili) — seret. **Güjeňlemek 2.**

Serent I — dokmada dartynyň öňüni açyp gidýän çybyk. «Dokadygyňça, serent taýagy

şonça uzaklyga itibermeli. Serent taýak erişleriň bulaşmazlygy üçin hyzmat edýär.» (O. Kulyýewa)

Serent II — el degirmeniniň ýokarky daşyny aýlamak üçin daşyň bir gyrasyndaky deşige geýdirilýän el tutar ýaly agaç.

Serheň — polkuň ýolbaşçysy, polkownik; baştutan. «Hüňkär goşun serkerdeleriniň... adyny tutup: «Gulamaly serheň! Hasanaly serheň..!» — diýip gygyrdy.» («Görogly») «Saňa-da Nedir şanyň serheňi hökmünde garap, gazap atyna atlanypdyrlar.» (Ata Durdyýew)

Serhowuz — töweregi bag-bakjaly uly howuz. «Saýat han: — Beýle bolsa, olary çarbagda serhowuzyň başynda ýerleşdiriň, tagamlar bilen hezzetläň! — diýdi.» («Saýatly-Hemra»)

Serig [seri:ğ] — tiz, çalt. «... ylgap barşyna kürüşgesine serig suw guýdy-da...» (H. Derýaýew)

Serindi [serinni] — aýal geýimligi üçin tarada dokalýan nah gatyşykly mata. «Egni köneje serindi çabytly, goşa örüm saçy guşaklygyna ýeten Oguldursun oba adamlary aýtnyşlaýyn aý ýaly owadan gyz bolupdyr.» (M. Seýidow)

Serkar [serka:r] **I** — 1. Rewolýusiýadan öňki döwre degişli bolan 24 sagatlyk (sekiz suw, ýagny, her üç sagatlyk goýberilýän suw bir suw hasaplanypdyr) möçberindäki suw tutmaklyk nobaty we şonça mukdardaky suw; şol nobatda suw tutulýan ýer. «Mirap hem ownuk-uşak harç üçin köpüň suwundan ýene bir ýarym serkar satdy.» (B. Kerbabaýew) «Artyk dagy dört şärik bolup, öz serkarlaryna kyrk batman bugdaý bilen dört batman arpa ekipdirler.» (B. Kerbabaýew) 2. Ýerli-suwly bolmak hukugy bolan adam. «Serkar serkardan pes oturmajak bolýardy.» (A. Gowşudow) «Onsoňam biziň tirämiziň içinde ýigrimi baş serkar bar.» (A. Gowşudow) «Şonuň üçin serkardan bir adam Garrybende ýygandy.» (B. Kerbabaýew)

Serkar [serka:r] **II** — (**ser** — baş; **kär** — iş sözlerinden yasalan goşma at) 1. İş başçysy, işiň üstünden seredýän, gözegçilik edýän. «— Bu gulan bir patyşanyň serkaryndan çykan, ele öwrenişen — diýdi.» («Şabähram») 2. Döwlet işleriniň başlygy, iş dolandyryjy. «Köpelse her iliniň seri-serkary, Nyzamy bozulyp, weyrana gelgey.» (Magtymguly)

Serkarbaşy [seka:rvaşy] (taryhy söz) — suw tutulyşynyň düzgünlerine seredýän ýolbaşçy. «Aksakgallar serkarbaşynyň gumalak hasabyny alyp başladylar.» (A. Gowşudow)

Serkemer — dag biliniň üsti, dag belentligindäki barmasy kyn bolan ýol, ýoda. «Serkemerdir deriň döken, Ýörseň, Hasar dagyndadyr.» (Magtymguly) «Serkemeriň her bir ýoly, Müň asyryň ömür ýoly.» (K. Gurbanepesow)

Sermest — serhoş, keýpli, meslikden kellesi göçgünli. «Hemra aýdar, sermest bolup guçmaga, Hüýrlukga jan, inçe biller amanmy?» («Saýatly-Hemra»)

Serpik — gara öýüň tüýnüginiň üstüne ýapylýan tegelek keçe, we ş.m.. «Serpigi açyk tüýnükden ýekeje ýyldyz akjaryp görüldi.» (A. Atajanow) «Öýüň çykalgy tärimleri, uklary, gamşy, serpigi, üzügi, durlugy — hemmesi maşyna basyldy.» (B. Hudaýnazarow)

♦ **Serpigi çekilmek** — ölmek, dünýeden gaýtmak, aradan çykmak.

Serpinjek — 1. Suw çiliminiň ýokarsyndaky temmäkiniň üstünde goýulýan közjagazlar gaçmazlyk üçin, onuň üstüni örtýän sim torjagazlar. «Aýnabat keteni gyňajyny arkan serpip, başyna serpinjek hökmünde atanda, seçekleriniň arasyndan görünýän alyndaňy, çilimiň serpinjeginiň aşagyndaky köz ýaly lowurdady.» (B. Kerbabaýew) 2. Bir zadyň

üstüne bezeg, gorag we ş.m. üçin ýapylýan örtük. «Şol ýerde üstüne ak serpinjek örtülen üç stol bardy.» (Edebiýat)

Setin [seti:n] — ýüzi ýylmanak, syk dokalan nah mata. «Baýyň setini ýüpek görner.» (Nakyl)

Serbaz [serva:z] — esger, sypaýy (sypahy) «— Ýok, agam, serbazlar beýle batyr ýigidi öldürmez.» (Ç. Aşyrow) «Barat pälwan Ahalyň gylyjyny alyp, atyň önüne kese basan serbazyň ýanyna bardy.» (M. Seýidow)

Serbeser [serveser] — 1. Başdan-aýak, hemmesi, ählisi. 2. Barabar, deň. «Her sözünň ýüz münň gelinge, ýüz münň juwana serbeser.» (Mollanepes) 3. Azat, erkin. «Könlüm, saňa nesihat, gezeň serbeser gezgin.» (Mollanepes)

Sersepil [sersepi:l] **I** — kyrkbogna meňzeş ösümlik. «Pederlerimiz çerkez, borjak, buýan, üzärlük, sersepil, ýowşan, arça, narpyz ýaly ösümlikleriň dermanlyk häsiýetlerini bilipdirler.» (A. Semetowa)

Sersepil [sersepi:l] **II** — bir zadyň ýa-da biriniň gözleginde, soragynda selpeme, alňasak hereket etme. (Çopan ýitigini gözläp, üç gün bäri sersepil) ◇ **Sersepil bolmak** — bir zadyň ugrunda, gözleginde köp gzmek, entemek.

Sertil [serti:l] — örän sypaýy, gelşikli geýinýän.

Sertip [serti:p] — general-maýor, brigada generaly. «Sertip Blokwiile mekir nazar bilen garady.» (A. Taganow) «Ki elkyssa, ýörip sertibi serheň, Ýakynlap bardylar, çün iki perseň.» (Abdysetdar Kazy)

Seruna [seru:no] (ýerli gepleşik) — ak ýa-da mis kündügiň (seret. **Gumgan**) jüründiginiň ujuna owadanlyk üçin oturdylýan togalajyk бүрүнç.

Serwer [serwör] — 1. Seret. (paronim) **Kellek I**. «Ýigidi ar öldir, düýäni — serwer.» (Nakyl) 2. Baştutan; taypa başlygy. «Sensiň bar eýlegen asmany, Ýeri, Men hiç kim, sen bolsa älem serweri.» (Saady) «Atam adyn sorsaň Haýdar diýerler, Medine şährinde serwer diýerler.» («Zeynelarap») 3. Jenap, aga, görnükli şahsyet. «On iki ymam, biri-birinden serwer, Ýedi weli, ýaran bolup, medet ber.» (Magtymguly) 4. (göçme many) İn gowy, naýbaşy. «Günüň serweri — juma, aýyň serweri — remezan, ýylyň serweri — goýun, gijäniň serweri — gadyr.» (Atalar sözi)

Serwi [serwü] — 1. Ýapraklary mydama gök bolan, dim-dik ösyän owadan bir agaç (кипарис) «Günlerde bir gün Ependi bir serwi agajynyň aşagynda oturan eken.» («Ependi») 2. (göçme many) Gözel, söýgüli; uzyn boyly dildar. «Söýdi könlüm seni serwi huraman, bäri gel.» (Şeýdaýy)

Set I — döp, adat, ýörelge. «Halkyň köne urpy, seti ýagşydyr.» (Zelili) «Sebäbi şol adat Ahalda resim edilipdi, set bolupdy.» (A. Gowşudow) «Gadymdan setdir ýagşylyk, Ýagşy zatdyr ýagşy gylyk.» (Magtymguly) «Ýamandan ýagşy set bolmaz, Asly ýagşylar bet bolmaz.» (Magtymguly)

Set II — erbetlik, ýamanlyk, pislik. «Ýagşydan at galar, ýamandan — set.» (Nakyl)

Set III — ýüz (san) «Köýünde köşki-eýwan salsam danyşar-mu sen? Set münň kenize soltan kyslam danyşarmu sen?» (Mätäji)

Set IV — bent, böwet; päsgel. «Sünnüýe sütündir, küfürge setdir, Çalsa tygy-tizi Döwletalynyň.» (Magtymguly)

Seýik — el, aýak döwlende, döwlen süňkүн gapdallaryna goýlup, daşyna sargy saralyp daňylýan tagta bölejigi. «Mergen, elni döwülse, On barmagym bor seýik.» (Halk döredijiliginden) «Ata seýis bol, şikese — seýik.» (Nakyl)

Seýiklemek — seýik goýup baglamak.

Seykin: seykin basmak — sallanyp ýöremek, saýhally ýöremek. «Hemranyň o ýanyndan, bu ýanyndan sallanyp, seýkin basyp geçdi.» («Saýatly-Hemra»)

Seýr: seýr etmek — seýil etmek, seýran etmek. «Tahyryň seýr etmiş pany jahany, Sen deý gözel hiç görmedim illerde.» («Zöhre-Tahyr»)

Sähw — ýalňyş, ýalňyşlyk, nädogrulyk, säwlik. «Allatagala... sähel-mähel sähwe parh goýup duran dälär.» (B. Kerbabaýew)

Säpjetmek [sä:pjetmek] — münülyän aty, düýäni we ş.m. gaty sürmek, haýdatmak. «Säpjedip sürmäge arap at ýagşy.» (Misgingylyç)

Säw [sä:w]: **bir säw bilen** — tötänden, bir söý (sebäp) bilen, saý-sebäp bilen. «Eger, bir säw bilen ara tow düşen bolsa, sylanýan ýaşulular bilen töwelläçy barylýar.» (Gurbanguly Berdimuhamedow «Döwlet guşy») **Säw düşmek** — ýalňyşmak, hata goýbermek, säwlik bolmak; gabat gelmezlik.

Sile [si:le]: **sile balyk** — derýalarda, süýji suwlarda ýaşayan aw balygy, garabalyk (речной судак)

Silsile — zynjyr; bag. «Tabydyň şaýrlar silsile orap.» (Kemine) «Tylla heýkel hem gupba, silsileler dakar sen.» (Mollanepes)

Sim [si:m] — kümüş. «Saçbagyň ujunyň simdir işmesi.» (Magtymguly)

Simap [si:ma:p] — kümüş reňkli suwuk metal, himiki element. «Öwez simap kimin sandyrap, gamyş kimin galdyrp başlady.» («Görogly»)

Simin [si:mi:n] — 1. Kümüşden yasalan zat. 2. (göçme many) Ak; kümüşsöw-ak. «Serwi kadd-u, simin beden, Oldur meni mejnun eden.» («Zöhre-Tahyr»)

Simkeş [si:mkeş] — zergäriň sim süýülyän enjamy. Simkeşiň ini 10-12 sm., boýy 15-20 sm. ýüzi ululy-kiçili deşikli dörtburç galyň demir.

Simtaraş [si:mtaraş] — at nallananda onuň toýnagyny gyrmak, arassalamak üçin oraga meňzeş agaç saply ýiti gural.

Siňli (ýerli gepleşik) — özünden kiçi aýal dogan, uýa. «Indi iki kelme sözi Jemhuryň siňlisi Zeýnelarapdan eşidiň.» («Zeýnelarap») «Agasyny görüp, ini öser, bibisini görüp — siňli.» (Nakyl)

Sir [si:r] — 1. Dok, doýgun, doyan. 2. (göçme many) Bizar, doýgun. «Bu jahanda doýmaz gözün sir bolmaz, Her ýolbarsdan gaplaň bolmaz, şir bolmaz.» (Magtymguly)

Sokarryk [sokorruk] — seret. **Porruk 1.** «Somalyp galan sokarryk ýaly aç-açan görnüp durdy.» (B. Kerbabaýew)

Sokur — gözünüň almasy aýrylan ýa-da içine gidip ýumlup duran kör, garagy gapylan kör. «Yhlas bilen aglasaň, sokur gözden ýaş çykar.» (Nakyl) «Saklygy sokurdan öwren.» (Nakyl)

Soky — içi köwek görnüşde yasalan, köwegine guýlan zatlary ýörite owradyjy enjamy bilen ýençgiläp owradylýan, owulýan enjam. «Agaç gatysy soky bor, adam gatysy — sopy.» (Nakyl)

Sol [so:l] — çep; sag tarapyň garşysy. «Eý, agalar, tarlaň guşum uçurdym, Sag elimden sol elime alynçam.» (Dessandan) «Perwaýyň ýok seniň sagy-u sol bilen, Hepde-ýu gün bilen aý-u ýyl bilen.» («Leýli-Mežnun») «— Baý, iki günden bäri sol gözüm zor çekýädi, sizleri görjek ekenim-ow.» («Görogly»)

Sona [sono] — owadan mäkiýan ördek. «Suwda gezen sonalar köl gadyryny näbilsin, Ärli gezen bikeler är gadyryny näbilsin.» (Nakyl)

Sonar [sonar] — giň otluk meýdan. «Diňe çaýy derläp içen ýolagçylar däl, sonar oty nebsewür gäwüşeýän düýeler-de billerini ýazypdylar.» (B. Kerbabaýew) «... bu jülgäniň sonarynda uly sürüni güýze çenli bakyp boljakdygynyň hasabyny çykarýardym.» («Gökdepe galasyndaky söweş»)

Sopy [so:py] — išan-pire, ahuna gol beren adam, mürit. «Çagyrylmaz jaýda görünme, barma, Başarsaň, sopynyň ýüzüni görme.» (Magtymguly) «Sopy — pirinden, aýal — ärinten.» (Nakyl) ◇ **Sopy syýak** — görnüşi, häsiýeti sopy ýaly, mollaçar sypat. «Bu niçik zalymlydyr, halk era sopy syýak, Kalby gazan dek garadyr, başlarynda selle ak.» (Şeýdaýy)

Sowathon [sowotho:n] — sowadyna çykan, sowatly. «Köp kişiler okap bilse-bilmese, özüne sowathon diýdirjek bolup, gazet geldigi ellerine alyp, ony okaýan kişi bolar ekenler.» («Türkmen şorta sözleri»)

Sowma [sowmo] — sil suwuny belli bir ugra gönükdirmek üçin çekilýän ýap.

Sowut — söweşde, jeňde geýilýän demir don. «Olaryň hemmesi sowut geýnipdir.» (Ç. Aşyrow)

Soý — 1. Jyns, tohum, asyl, özen. «Garajaoglan aslyň — soýuň soý bolsa, Inçe biliň, uzyn boýuň boý bolsa.» (Garajaoglan) **Soý teke** — ig teke, arassa ganly teke. 2. Urug, tire. «Asyl görseň, soý sorama, otluk görseň — suw.» (Nakyl)

Sozan [sozon] **I** — ýeňil ýekenil tüpeň. Esasan, guş awlamak üçin ulanylansoň, oňa guşsozan hem diýlipdir. «Eline sozan aldy, balşewiklere goşulyp, duşmana garşy söweşdi.» (B. Kerbabaýew)

Sozan [sozon] **II** — ädikçi ussalaryň ädik, köwüş tikýän temeni (parsça: **su:zen** — inňe)

Sozanguýryk [sozonğuýruk] — bir toplum ýagdaýda däl, öňli-soňly, üzlem-saplam ýagdaýda bolma. «Gözüm açsam sozanguýruk bedewleň, Şol sozulyp gidip barýar sepleri, Görseňizläň in öndäki üç atyň, Biri bolup haýdap gelýär Kepderi.» (M. Seýidow) ◇

Sazanguýryk bolmak — topar bolup gitmän, üzlem-saplamrak, som-sayak bolup gitmek. «Atlylar hem onuň yzyndan sazanguýruk bolup barýardylar.» (A. Gowşudow) «Şagalaňly çagalar Antonyň yzynda sozanguýruk boldular.» (A. Atajanow)

Sozma [sozmo] — reňklenmedik deriden tikilen keltejik içmek, keltekçe. «Ol egnindäki ýasgynjak sozmasyny arkan taşlap, has batlyrak gygyrdy.» (B. Kerbabaýew)

Sök — seret. **Garaköke**. «Sök gaýnatmak hysyrdyly işdi, onuň üstesine-de söke garmaga talhan gerekdi.» (N. Hojageldiýew) «Ertirden bäri gaýnaýan sök bolsa gazanyň ýarpysyndan aşak düşüp, reňki gyzarypdy.» (B. Kerbabaýew)

Sölite [sölüýtö] — hiç bir işe ukyby bolmadyk, iş oňarmaýan, hasy. «Sölite hatyndan, betlagam ärden, Eýesine yssy haýwan ýagşydyr.» (Magtymguly)

Söw — käriziň guýularyny birikdirýän we suwunyň akyp geçýän ýerasty ýoly, ötügi; ýerasty geçelge, ýerasty ýol.

Söwer [söwör] — gowy, söýgüli, jana-jan. «Söwer bolsaň, muhabbeti az etme, Sen hem söýseň, men hem söýerin seni.» («Saýatly-Hemra»)

Söwüş — myhmanyň hormatyna kesilýän mal. «Myhaman geler alys ýerden, Garşylasaň söwüş bile.» (Magtymguly) «Myhmana söwüş soýmak ärlikden däl, barlykdan.» (Nakyl)

Söý I — sebäp, saý-sebäp. «Aşyr bir söý bilen gijöýlän Meretlere bardy.» (B. Kerbabaýew) «Bir söý bilen aýrylyşdy, Ýar bir ýana, biz bir ýana.» (Mollanepes)

Söý II — söz.

Söýlemek [söylömök] **I** — sözlemek, gelemek. «Görmesem, söýlemen oý bile çenden.» (Magtymguly)

Söýlemek [söylömök] **II** (ýerli gepleşik) — makul bilmek, islemek, halamak. «Men-ä öýlenjek, söýleseň, meniň bilen bol, söýlemeseň, gapdalymda oturyber.» (A. Durdyýew)

Söýünji [söýünjü] — buşluk. «— Haý, Öwez jan, söýünji! Haý, söýünji! Agaň saňa Gülrühjany äkelipdir, söýünji — diýip gygyryp barýar.» («Görogly») «— Söýünji how, söýünji! Olja gidenler aman geldi.» (Nury Altyýew)

Söýünjilemek [söýünjülömök] — buşlamak.

Sözenek [sözönök] (lukmançylyk) — ýokançly wenerik (jyns organlarynyň üsti bilen geçýän) kesel, sözek, merezýel (сифилис) «Sözenek keseli aýal we erkek jyns agzalarynyň zeperlenmesine getirip, önelgesizligiň döremeginiň hem sebäbi bolup bilerler.» (<https://saglyk.org/makalalar/keseller-barada-maglumatlar/>)

Sud [su:d] — peýda, nep, haýyr. «Halal haýsy, haram haýsy, saýlan ýok, Sud haýsydyr, zyýan haýsy bilinmez.» (Magtymguly) «Magtymguly biliň, mundag zamandyr, Hälä sudy bolsa, soňra zyýandyr.» (Magtymguly)

Suhangöý [su:hangöý] — seret. **Suhanwer**. «Suhangöýler köpdür nusgasyn alsaň.» (Baýly şahyr)

Suhanwer [suhonwör] — söz ussady, dilewar. «Suhanwerler märekede, jomartlar aşda bellidir.» (Zelili) «Misgingylyç, eger, bolsaň suhanwer, Sözleseň, sözlegin dürdäne ýagşy.» (Misgingylyç)

Suhlamak [suhlomok] (gepleşik dili) — pyçak, gama ýaly sowuk ýaragy sokmak, pyçaklamak. «Şeýdip, garaňky gijede saklawlaryny suhlarlar, dynarlar, at-ýarag edinerler.» (Ata Durdyýew)

Sulba [sulvo] — 1. Näme-de bolsa bir zadyň çala bildirýän daş görnüşi, garasy, şekili, sudur. «Aňyrdan kimdir biriniň balagynyň uçguryny daňyp gelýän sulbasy göründi.» (A. Allanazarow) «Horlanyp sulba bolup galan hem bolsa, entek onuň demi gelip-gidip dur.» (A. Allanazarow) 2. (gepleşik dili) Şylha, sal-sal eleşan geým. «Egni ýyrtyk sulbaly garry mama ýaşayarmyş, onuň mallary barmyş.» (M. Seýidow)

Suluhmak [suluhmok] — ýadamak, ýadap halys bolmak. «Ýüzüni sallap, suluhyp durdy.» (A. Gowşudow) «Görogly meýhananyň işigine çykyp garasa... bir Gytrat suluhyp dur.» («Görogly»)

Suluw — owadan, görmegeý, nurana. «Her kim «suluw men» diýr, bolmaz ygtybar, Sünbül saçy, gylça bili bolmasa.» (Magtymguly) «Öz söýeniň özüne suluw.» (Nakyl)

Sung [sun'] — 1. Ýaratma, döretme. «Öznüň sungy birle du jahany hasyl etd.» («Ýusup-Züleýha») 2. Amal, iş, eser. «Beýhuş bolup, ýatyp turdum, Hakyň ajap sungyn gördüm.» («Şabähram») **Sungy-Rahman** — Allanyň ýaradyşy, ýaradyş sungaty.

Sunmak [su:nmok] — uzatmak, bermek, hödürlemek. «Elim sunup dilär men, hajatym ylahymdan.» (Magtymguly) «Agaýunus bir käse şerap guýup, öz goly bilen sundy.» («Görogly») ♦ **Boýun sunmak** — boýun egmek, tabyn bolmak. «Nedir bolsa raýatlary günäledi. Boýun sunanoklar, Hudaýa, pygambere hem patyşalara boýun sunmaly ahyryn.» (Ata Durdyýew)

Supra [supuro] — seret. **Desterhan**. «It gözlemez, pişik bakmaz, Supra ýaýylmagan ýerde.» (Magtymguly)

Sur [su:r] **I** — çalymtyk altyn reňk öwüsýän ýokary hilli bagana. «Egniňde ýüpek bar, kelläňde hem sur, Emma diliň nogsanyňy açyp dur.» (Jamy)

Sur [su:r] **II** — ullakan şahdan ýasalan uflenip çalynýan saz guraly, surnaý; dini düşünjelere görä, göýä, kyýamat günü Ysrapyl perişdäniň çaljak surnaýy. «Ysrafyl sur çalar ýeriň ýüzüne, Umytsyz häk tene täze jan geler.» (Magtymguly)

Suraý [sura:ý] — owadan, şöhleli; ýyldyz ady (arapça: **Suraýýa** — Ülker ýyldyzy) «Akmeňli, senden hem bu döwran öter, Suraý gerdeniňde saçlaryň hatar.» (Kemine) «Kaddyň meňzär Suraýa, Ýüzi ogşaýyr Aýa.» (Zelili)

Suraýy [sura:ýy] — suw we çakyr guýulýan uzyn bokurdakly gap, tüň; şeýle tüňe çalymdaş owadan, gelşikli. «Suraýy çilimniň naýy gözel sen.» (Magtymguly) «Suraýy gerdenli, billeri näzik, Gülendam dek perizady görmedim.» («Görogly») «Sen deýin görmedim ulusda-ilde, Suraýy gerdende, bykynda, bilde.» (Kemine)

Suwamaý [suwoma:ý] — bütinleý, tutuş, doly, dos-doly. «Günleň birinde Baky nebisliň aýalynyň kellesi suwamaý kel bolupdyr.» (Ertekiden)

Suwara [suwa:ra] **I** — ylym-bilime ökde, aýratynam, özge dilde gowy gepläp bilýän. «Aýtjak sözlerimi hem içimden gaýtalap, suwara boldum.» (A. Gowşudow) «Şahyryň ylym-biliminiň ýetikligi, arap, pars dillerini suwara bilendigi onuň gelip çykyşy, ýaşayşy boýunça gaty gurply maşgaladan bolandygyny görkezýär.» (A. Şyhnepesow)

Suwara [suwa:ra] **II** — atly, ulagly; çapyksuwar. «Kim bolsa saňa suwara, jygasy ganly bedew.» (Mätäji) «Özüň suwara bolsaň, eşek hem çaparsyň.» (Nakyl)

Suwulmak [suwulmok] — ýeriň ýüzünden süýnüp gitmek, çalt gitmek. «Gelin-ä suwulgan ýaly bolýar-da, suwlup çykyp gidýär.» (A. Gowşudow)

Suý [su:ý] — ugur, tarap. «Gelipdir leşger ile suýy Gürgen.» (Abdysetdar Kazy)

Sümek [sümök] — daralyp, düýrlenip taýýarlanan pişgeden egirmek üçin süýberdilen ýüň; pişge bölejigi. «Ite-de bir sümek bergili.» (Atalar sözi) «Nurjahan süýkdüren sümegini eline orady-da jogap berdi.» (B. Kerbabaýew) «... agyr gazy baldyrlary digər ýaly daýaw ýigitleri sümek ýaly süýndürüp, iňňä sapaýmaly edipdir.» (H. Derýaýew)

Sümme [sümmö] **I: sümme tokaý** — giň, gür tokaý, jeňnel. «Ýaraglanan birnäçe ýigitler kiçijik topar bolup, sümme tokaýyň etegine ýetip barýardylar.» (A. Gowşudow)

Sümme [sümmö] **II** — ýuka metal önümlerini deşýän, ujy inçe, ýokarsy ýognalyp gidýän polat enjam.

Sünnet [sünnöt] (dini söz) — Muhammet pygamberden galan dini däp, adat, kada, düzgün. «Ýagşylar yzynda ýörsem dowamat, Parzy-wajyp, terk etmesem hem sünnet.» (Magtymguly)

Süň(ňi) [süňňü] — 1. Adamyň, haýwanyň bedeni, tutuş synasy. «... çigrek süňňüni galpyldadyp başlapdy.» (N. Hojageldiýew) 2. Adamyň asly, gelip çykyşy (ig, gul, öwlat; binika we ş.m) «Indi süňňüni sorasaň, men açyk bilmeýän, ýöne gaty gul-a dälde welin, sizden pesräk bolsalar gerek.» (H. Derýaýew) «... baraňda beriläýjekmişi ol gyz? Deňň-duşuňmyşmy? Süňňüň deň däl bolsa bildiňmi?» (N. Hojageldiýew) «Süňňi haramylar gaýtmaz raýyndan, Ýaşy gaýdyp sakgal agarmak bilen.» (Zelili) 3. Öýüň, ulagyň we ş.m. tutuş durky. «Onsoňam öýüň süňňüni ussa buýurmaly bolarlar.» (A. Gowşudow) ♦

Adamynyň on iki süňňi — adam göwresiniň on iki bölekden ybarat beden agzalary, tutuş göwresi. «Ädimlerim gowşap gitdi, On iki süňňüm gagsap gitdi.» (B. Hudaýnazarow)

Süňňi agarmak — jebir çekmek, hasrat çekmek. «El iş bilen ekläp, süňňüm agardy, Bir ýowuz sataşan ýaman är bolduň.» (Mollamurt) **Süňňi sagat** — sagdyn bedenli, jany sagat.

Süňşük — tahýa we geýime salynýan nagys. «... ýigitleriň ak gaýma tahýasyndaky «süňşük» nagşy damjanyň şekilindäki nokatlardan düzülýär.» («Medeniýet» žurnaly)

Süre [sürö, su:re] — Kuranyň aýry-aýry babý, bölümi. Kuranyň bir yüz on dört babynyň her birine «süre» diýilýär. «— Ýmam namazda uzyn bir süre okasa-ha, derrew jynyň atlanýberýär — diýip igenmäge başlapdyr.» («Weliler hakda rowaýatlar»)

Sürgüç [sürgüç] — üstünden demir möhür basyp belgiläp berkitmek (plombalamak) üçin ulanylýan reňkli şepbik (plastilin we ş.m) «... oňa dumly-duşy sürgüç bilen peçatlanan bukja getirip gowşurdy.» (B. Kerbabaýew)

Sürme [sürmö] — gözün gyralaryna we kirpiklere, gaşa çalynýan gara boyag. «Syýa gaşa çalyp sürme, Apatdyr gara gözleriň.» (Magtymguly) ♦ **Göze sürme çekmek (çalmak)** — göz gabaklaryna, kirpige sürme çalmak, gözi sürmelemek. «Sürme çalyp gara göze, Bizden ki uýat eýleýir.» (Magtymguly) **Göze sürme etmek** — çenden gowy görmek, eý görmek, gadyryny bilmek, ýitirip tapan ýaly bolmak. «Endamynyň ýylysy gitmedik uzyn etekli bolsa, Akym gözüne sürme etmeýämi?!» (K.m. Ataýew)

Sürmeki [sürmökü] — sürlüp joýasyz ekilýän bakja ekini. «Artyk ondan soň sürmekiniň içine girdi. Onuň biýarasy göm-gök bolup, sary murtlary dik ýokaryk tovlanýardy.» (B. Kerbabaýew) «Aşyr.: — Ýer-ow, Artyk, sürmekä göwnüň ýetdimi?» (B. Kerbabaýew)

Sütük — käbir haýwanyň çöpüriniň düýbünde, guşuň ýeleginiň düýbünde emele gelýän mymyjak ýüň. «Bilini sütük guşak bilen sarapdyr.» (A. Gowşudow) (Geçini öz wagtynda gyrkmasaň, sütüginini dököň)

Süýbek [süývök] — el degirmeniniň aşaky daşynyň ortasyndaky agaja (topaza) kakylýan barmak boýly demir göbek. Süýbek ýokarky daşyň ortasyndaky jykyrygyň deşiginden geçýär. Ýokarky daş jykyryk arkaly süýbegiň daşyndan aýlanýar. «Göz görnügi gabakda, degirmen erki süýbekde.» (Nakyl) «Arabyň yzyndan ýetip urdy naýzany ýagymysyndan. Edil degirmene süýbek kakan ýaly edip, Araby ýere gaýym berçinledi.» («Görogly»)

Süýt: süýdüne bermek (almak) — puly (musulmançylykda haram hasap edilýän) göterimine bermek (almak). «Peýda», «haýyr» manyny aňladýan «sud» sözüniň fonetik (ses) özgermä sezewar bolan görnüşi. «Onuň köpügi süýdüne berip, pul, mal ýygnamakdan başga bilýän zady barmy?» (H. Derýaýew) «Süýde berip, ýygar maly, Garamazlar sagy-soly.» (Zelili)

Süythor [süýtho:r] — prosentine pul beryän adam, peýdasyna pul karz beryän adam. (seret. **Süýt**) «Süythor naýynsaplar halal tyllany Haram peýdasyna berişin görüň.» (Magtymguly)

Syddyk [syddy:k] — («sydk» sözi bilen asyldaş söz) 1. Iň dogruçyl adam, hemişe sözünde tapylyan adam. 2. Dost, yar, yoldaş. «Uşbu sözi kyldy hekaýat olar, Ýusup Syddykydan rowaýat olar.» («Ýusup-Züleyha») «Şeýle hem pygamber alaýhyssalam: «Eger mömin bir meseläni öwrense ýa-da birine öwretse, Taňry oňa ýetmiş syddyk sogabyny berer» diýdi.» (Abu Nasr ibn Muhammet Tahyr Sarahsy)

Sydk — dogruçylyk, yhlaslylyk, päkýüreklilik; ynanç. «Keyik aýdar: «Aglar men, Haka sydkym baglar men.» (Magtymguly) «Zynhar, kast etmegil iýdigiň nana, Köňlün haýra bagla sydkyň — imana.» (Magtymguly)

Sygynmak [syğynmak] — gudratla, keramatla ynanmak, özüni tabşyrmak, ondan kömek islemek. «Görogly beg, sygyn kadyr Subhana, Gytrat münüp, ylgar etsem her ýana.» («Görogly»)

Sylaça — külem barmak, külbike. ♦ **Sylaça ýaly** — boýy, göwresi kiçijik, göýdük (adam)

Symgylt [symgylt] — öçügsi gyzyly reňk. «... symgylt bulut gyzylyt reňke aýlandy.» (B. Kerbabaýew)

Syn [sy:n] — seret. **Syý.** «Kişi atyn münseň, syrtyň galkarak, kişi donyn geýseň, synyň silkeräk.» (Nakyl)

Syndy [synny] — haly dokalanda çitimleriň ösüntgi ýüňüni endigan gyrkyp aýyrmak, tekizlemek üçin gaýçy. Syndyny bir elde sapyndan tutulyp, beýleki eliň başam we süýem barmaklary bilen uzyn sallarynyň ujundaky gaňyrçakdan gysyp işledilýär. «Nika wagty elindedir syndysy, Öýüň artbagşyna geçip ýeňňesi.» (B. Kerbabaýew) «Daýhan ýigde syndyň sesi eşdiler, Ygşyldaýan sesi bolup gallanyň.» (M. Seýidow)

Sypa [sypa:] **I** — düşekläp oturmak, ýatmak üçin, howlyň içinde, bagyň saýasynda palçykdan, gumdan galdyrylan ýer, seki. «Reýhan zaňňar bir beýik sypanyň üstünde harlap ýatyr.» («Görogly») «Görse, ýatan ýeri çarbag, howzuň boýy, sypanyň üsti.» («Görogly»)

Sypa [sypa:] **II** — goşun, nöker. Seret. (paronim) **Sypah.** «... sypalary bilen baş birikdirip, kisä girip ýörmüş.» (B. Hudaýnazarow)

Sypaýy [sypa:ýy] — harby gullukçy. Seret. (paronim **Sypah**) *Sypahy.* «Bir gün ol sypaýylaryny ýygnap maslahat etdi.» («Görogly»)

Syparyş [sypa:ryş] — tabşyryk, sargyt. «Ýedi ýyldyr men aşygam özüne, Syparyş gönderdi maňa bir gelin.» (Dosmämmed) «Syparyşym bolsa ol deňe-duşa, Hyzyr gören gider köp uzak ýaşa.» (Magtymguly)

Syramak I — ýeliň, güýçli şemalyň täsiri bilen sowrulyp ýagmak, sowrulyp bir ýere üýşmek, guýulmak (gar, çäge we ş.m. hakynda) «Garry batyr bolsa eýýäm öküzmi ýa başga janlymy soýup, birnäçe günden bári gum syrap gurap duran gazanlaryny ýuwup atarypdy.» (A. Gowşudow)

Syramak II — seret. **Syrdamak.** «Çepbetow çabydyň önüni syrap oturan Ogulgözel igendi.» (B. Kerbabaýew)

Syrdamak — ýorgan, güpbi we ş.m. zatlaryň içindeki ýüňüniň, pamygynyň ýazgyn, endigan durmagy, düýrülmezligi üçin, tikiňleriň hatar arasyny ýakyn edip, ýüzünden tikmek, çekmek, syramak. «Çarpaý iki adamlyk bolup, üstünde owadan şahy düşekçe, Hurşyt Banuwyň şu egnindäki köýneginiň matasyndan — gyrmyzy gülli matadan syrdalan ýorgan, iki sany ýanaşyk goýlan gök ýassyk bardy.» (M. Seýidow)

Syrt I — beýik ýer, depe. «Alaňdan çykan ýeriňde, iki syrt aňsaň, Saryň goşudy.» (H. Derýaýew) «Şol halatda belent syrtyň üstünden otuz çemesi atly indi.» (H. Derýaýew)

Syrt II — 1. Bir zadyň ýa-da biriniň arka tarap, yz tarapy, ardy. 2. (göçme many) Otyrýer. «Üýr, itim, diňle, syrtyň.» (Nakyl)

Syry [sy:ry] — 16.2 gramdan bir gadaga çenli we ondan-da artygrak mukdardaky agyrylyk ölçegi. «Üç-dört towuk, on syry tüwi bişirdiler.» (B. Seýtäkow) «— Eýse, Köse, saňa iki dokuz tylla bereýin, iki syry nabat bereýin, iki kirbeňke çay bereýin, bir päkize donam edeýin.» («Görogly»)

Syryk [sy:ryk] — öýüň serpigini açyp-ýapmak üçin ulanylýan uzyn, göni agaç. «Duldaky syrygy alyp, serpigi tarpyldadyp açdy-da, tüýnükden asmana garady.» (H. Derýaýew)

Syryljamak — halys ajygyp, nahar küýsöp surnukmak, aç-hor ýagdaýda kösenmek. «Awuna garaşyp, syryljam ýatan, Açlygyndan egbar ýagdaýa ýeten.» (Jelaletdin Rumi)

Syryljamak — birnäçe adamyň bilelikde syryljamagy. «Syryljam galyp bilmän yerinden, Bilýäňizmi, näçe ömürler syndy.» (M. Seýidow)

Syý — don, palto we ş.m. geýimleriň ön tarapky etegi, etegiň aşak burçy, syn. «Iki syýyny biline çaldy-da, gazanlaryny atardy.» (A. Gowşudow) «Artyk terneleriň üstüni çäkmeniniň

syýy bilen örtüpdü.» (B. Kerbabaýew) ◇ **Syýyňy süýremek** — özüni oňarman ýörmek.

«Syýyňy süýräp ýörseň, syýyňdan basjak kändir.» (H. Derýaýew)

Syýa — 1. Gara. «Zemin ýüzün syýa duman eýlediň, Diýgil, pelek, kimni aman eýlediň?» (Magtymguly) 2. Hat ýazmakda ulanylýan suwuklyk. «Bir gün Ependiniň donuna syýa dökülipdir.» («Ependi»)

Syýagüwş [syýa:ğüwüş] — pişikler maşgalasyndan bolan gulaklarynyň uçlary gara ýyrtyjy haýwan, garagulak. **Syýa** (gara) we **güwş** (gulak) sözlerinden ýasalan söz. «Şir ganymy syýagüwş, Şir ýanynda bellidir.» (Zelili)

Şabaz [şa:va:z] — 1. Laçyn, algyr, baz. «Şabaz dek tolgunyp, öňümi kesdiň.» («Saýatly-Hemra») «Garga aýdar: «Ýokdur men dek şabaza», Müň garga ýygylsa degmez bir baza.» (Magtymguly) 2. (göçme many) Batyr, edermen, gerçek. «Köwser sakysyndan şerap içdiler, İçen şabazlara «soltan» diydiler.» («Görogly»)

Şabram [şavram] — seçelenip dökülip duran (saç, seçek, şelpe we ş.m. hakynda) «Puşda puşda seçekleri tylla sümsüläniň şabram şelpelerine meňzedi.» (A. Atajanow) ◇ **Şabram kakmak (çalmak)** — dutary barmaklaryň arasyny açyp çalmak. «Ol tutary emgenmän... şabram çalardy...» (N. Saryhanow) «Görogly sazyň şelpesini şabram kakyp, bir nama başlady.» («Görogly»)

Şabramak [şavramak] — şelpelenmek, seçelenmek. «Mähriniň iki örüm şar gara şabran saçlary partanyň üstüne düşüp durýardy.» (A. Gowşudow)

Şagla [şağla] — 1. Aňyrsy görnüp duran, ýuka, syk dokalmadyk (mata we ş.m) 2. Iri gözli (elek we ş.m. hakynda) «Sebäbi ýeri şagla bolan kaklardaky suwlar tiz siňýän bolsa, ýatyrғыç kaklaryň suwy wagtyň geçmegi bilen sadyr bolupdyr.» (A. Baýramgeldiýew)

Şaha — bap, bölüm; gol.

Şahadat [şaha:dat] — 1. Görkezme, gören zadyňy bildirmeklik, güwä geçmeklik, şaýat. «Ýaranlar, bu gije gördüm jemalyn, Şehidi şahadat Nepes oglanyň.» (Misgingylyç) 2. Şehit bolmaklyk. «Nurmuhammet Andalyp hem bir goşgusynda: «Ol şyh Kubra etdi şahadat meýin noş» — diýmek bilen, onuň şehit bolandygyny ýene bir gezek tassyklaýar.» (D. Kösekkow)

Şahana [şa:ha:na] — şalara mynasyp, şalaryň geýýän lybasy, egin-eşigi. «Ýene şahana halgat puşeş eýläp.» (Abdysetdar Kazy) «Göroglynyň hemme şahana geýimlerini sypyryp alyp... bir çuwala salyp goýdular.» («Görogly»)

Şahandaz [şahanna:z] — aýdym-saz, göwün göteriji, şahyrana deňişmeler bilen wagtyňy hoş geçirýän şadyýan, begençli. **Şoh** (şadyýan, alayaz) sözüne **-andaz** (meşgullanýan, iş salyşýan, ýerine ýetirýän manyly) goşulmanyň goşulmagyndan ýasalan söz. «Mürçe gözelleri şahandaz bolar, Aşyklar ýanynda paýandaz bolar.» (Kemine)

Şahy [şa:hy] — dürli reňkdäki ýüpek mata. «Şahy köýnek misli älemgoşardy.» (B. Hudaýnazarow) «Şin» — şahy donlaryň ýaraşar saňa, Gatbar-gatbar geýip gitseň her ýana.» (Mollamurt)

Şahynşah [şa:hynşa:h] — şalaryň şasy. «Hindistany basyp alanymyzda bize şahynşah, ýagny, şalaryň şasy diýen belent mertebe berildi.» (Ata Durdyýew) «... peşgeş berlen Meleguş Nediriň başyny aýladymy, garaz, Keýmiriň şahynşahdan dilegi bitdi.» (Ata Durdyýew)

Şal [şa:l] — ýün mata; ýün matadan tikilen geým-gejim. «Esgi şaldan artyk puşeş geýmedi.» (Magtymguly) «Gamza tygyny gezenip, Hülle geýer şal üstüne.» («Görogly») ◇

Şal kiz — ýün keçe. Tassyklaýjy mysal: seret. **Körpe.**

Şaldyr [şallyr] — eşek sürmek, urup haýdatmak üçin ujunda zynjyrjygy bolan taýajyk. «Mawy şaldyryny eşegin boýnuna urdy-da, gykylyk etdi.» (B. Kerbabaýew) «Kümüş göwüsbentli gyr atyny säpjedýän bezemen Alaşany gördi-de, elindäki şaldyryny gaharly bulaýlady.» (A. Atajanow)

Şalman — demir ýol relsleriniň aşagyna goýulýan ýogyn dörtgyraň agaç, beton, şpal. «... adamlar ýola şalman atýardylar, relsleri goýup, çüý bilen berkidip, otly ýöräbermeli edip gidýärdiler.» (A. Gowşudow)

Şaly [şa:ly] — tüwi ekini; ýygnalyp, entek gabygy döwülmedik tüwi. «Owal-a şaly satandan ýagşysyn almak gerek, Gaýnagan suwga salyp, hem bir zaman goýmak gerek.» (Körmolla)

Şam [şa:m] **I** — 1. Agşam, ilkaşam. 2. Agşam nahary. «Agtanyň iýimsiz, özüniň şamsyz galan günleri-de az däl di.» (B. Kerkebabaýew) «Goňşudan gelen şam bolmaz, o-da wagtynda gelmez.» (Nakyl)

Şam [şa:m] **II** — seret. **Şam-şerif**.

Şamar [şa:ma:r] — 1. Uly ýylan; ýylanlaryň ulusy, şasy. 2. (göçme many) Gyzyň örülen uzyn gara saçy. «Genç-hazyna saklawyň sallanypdyr şamaryň, Ol şamaryň, astynda ýatypdyr goşa naryň.» (Magtymguly)

Şamçyrag [şa:mçyra:ğ] — 1. Gijelerine yşyk, ýagty berýän owadan çyra. «— Ine, meň şol garaňky gijede alan daşlarym diýip, üç sany daşy görkezzen. Bularyň biri gyzyly, biri göwher, biri-de şamçyrag eken.» («Gojanyň pendisi» erteki) 2. (göçme many) Ýolgörkeziji. «Hakykatdan-da, bu nakyllar akyl-paýhasyň gönezligi, ümmülmez baky hazyna, durmuşda ýaşamagy öwredýän ýolgörkeziji şamçyrag.» (E. Atdaýew...)

Şamlamak [şa:mlamak] — 1. Agşam düşmek, iňrik garalmak. 2. Agşamlaryna otlamak (mal hakynda) 3. Giç dogmak (Aý hakynda) «Daňyň oň ýanlarynda dogýan şamlan Aý ýaňy ýerden saýlanypdy.» (A. Gowşudow)

Şam-şerif [sa:m-şeri:f] — Siriýanyň gadymy ady, Şam. «Şam-şerif diýerler jaýyň ýagşysyn.» (Magtymguly)

Şana [şa:na] — darak, başdarak, saç daralýan gural. «Käte öýmesini başyna orap, Käte şana bilen zülplerin darap.» (Mollanepes)

Şapak — Gün dogmazyndan öň ýa-da Gün ýaşandan soň, onuň dogýan hem ýaşýan ýerinde emele gelýän gyzyly reňkli ýaýbaň tebigy ýalkym. «Myradyň şapagy ilkinji gezek hyrydar synlany üçindir.» (B. Kerbabaýew)

Şapalak — 1. Eliň açyk ýagdaýyndaky iç ýüzi, şapbat. «Şapalak ýüzli ýaşuly gürrüňe goşuldy.» (Edebiýat) «Başy agyran şapalak iýer, içi agyran — topalak.» (Nakyl) 2. (göçme many) Kakyp siňek öldürilýän tutarly maýyşgak enjam.

Şasuwar [şa:suwa:r] — at çapmaga ökde; batyr ýigit. «Tahyr atly şasuwardan aýyrady.» («Zöhre-Tahyr»)

Şatyr — 1. Şalaryň, han-begleriň, emeldarlaryň ýanyndaky üşüklü, aň-düşünjeli ýumşa gaýym hyzmatkär. «— Baba, özüň hyzmatdan galyp garrapsyň, men täzeden şatyr boljak bolup ýörün.» («Görogly») 2. (göçme many) Ähli işe çydamly, jany berdaşly, ýadamazak (adam hakynda) (Şatyr adam)

Şehit [şehi:t] — 1. Söweşip ýurduny, dinini goramak ýaly hak işiň ugrunda gurban bolan musulman, we şol söweşde urşa ýaramly bolman, urşuň, gyrgynçylygyň pidasy bolan maýyplar, garrylar, aýallar, çagalar. «Gygyldeşyp surnaý-kernaý kakylady, Şehit diýip, bir ýanyndan çykyldy.» (Kätibi) «Kimi şehit boldy, kimseler — gazy.» (Mätäji) 2. Çölde

suwsuzlykdan, dürli tebigy betbagtçylyklardan bialaç, armanly ölen, ýa-da (remezanda...) agzy beklikä ajaly ýetip ýogalan adam.

Şam-şerif [sa:m-şeri:f] — Siriýanyň gadymy ady, Şam. «Şam-şerif diýerler jaýyň ýagşysyn.» (Magtymguly)

Şebnem [şevnem] — gije çygy, agşamlaryna düşýän gyraw. «Gyzyl gül üstüne şebnem düşüpdür, Gel, ikimiz zowky-sapa süreli.» («Saýatly-Hemra»)

Şejagat [şeja:’at] — batyrlyk, edermenlik, gaýratlylyk. «Eline bermişler uçmahyň gülün, Ol şiri şejagat Nepes oglanyň.» (Misgingylyç) «Ol batyrlykda mün adama, şejagat babynda Rüsteme barabar erdi.» («Zöhre-Tahyr»)

Şejer — daragt, bag. «Musa hany, ol gury asany şejer eden.» (Andalyp)

Şejere — nesliň taryhy ýazgysy; nesil daragty. «Men hojadyryn» diýen sözüne-de aňyrdan gelýän şejeresini görkezme, hiç kim ynanmaýardy.» (H. Derýaýew) «Men Keymiriň diňe akdaşajakly nesillerinden olaryň şejeresini ýazyp aldym.» (Ata Durdyýew)

Şel — ysmaz keseli (паралич) «Niçäni şel kyldy, niçäni maýyp.» (Mätäji) ♦ **Şel açmak** — ysmaz keseline duçar bolmak.

Şelaýyn [sela:ýyn] — sypaýysyraýan süýji dilli, ýallak-ýullak. «Bimamla mylaýym gerek, güýji asgyn — şelaýyn.» (Nakyl)

Şelpe I — zenanlaň bezeg şaýlarynyň aşak etegindäki pişme görnüşlije, ýokarsy guply, ýüzi güberçekli we dakynylanda sähel gymyldy-herekete şabrap duranja bölejig. «Şelpe dek şabradyp zülpi taryňy, Messana-messana gez, Sonam, bu gün.» (G. Seýitliýew)

Şelpe II — dutar çalnanda gapagyna kakylýş usuly, tilsim. «Bekmyrat baý dutarda haýsy heňiň çalynjakdygyny, taryň çekilişinden, birinji şelpäniň kakylýşyndan bilýän adamdy.» (H. Derýaýew)

Şemhal [şemha:l] — oky agzyndan gaplanylyp, gapdalyndan pelte bilen ot berlip atylýan, on iki garyş çemesi uzynlykda bolan niliniň içine uzaboýuna aýlanybrak gidýän hyr kesilen gadymy tüpeň. «Ýene niçe top-u şemhallaryny.» (Abdysetdar Kazy) «Syryk boýly uzyn nilli şemhallaryny ýere düşürüp, onuň aýaklaryny ýere diräp, towkuldadyp birnäçe gezek atdylar.» (A. Gowşudow)

Şemle — ýüňden mata, ýaglyk. «Al-ýaşyl geýinip, kümüş guranda, Şitde şemle inçe bile oranda.» (Kemine)

Şempa [şempa:] — arassa ak, dury ak (esasan, telpek hakynda) «Şempa telpek başynda, Gyz-gelinler daşynda.» (Hüwdi)

Şems — Gün.

Şemşat [şemşa:t] — ýapraklary kiçijik, tegelek we ýaldyrawuk, hemişe gök salyp duran örän gaty agaç. «... her güle gol uzatsa, şemşat, serwi, semen, we ragnaýy-zyba her reň güller «Leýli meni alsyn hoşlap» diýip... erdiler.» («Leýli-Mežnun»)

Şemşir [şemşi:r] — gylyç. «Tug göterip kyldyň söweş, gol urup sen şemşire.» (Magtymguly) «Gelgende kapyrlar soldady, şahy, Düzdüler şemşire, güllä ýigitler.» (Mätäji)

Şep [şeb] — gije, agşam (bu söz edebýatlarda, esasan, «şeb» ýazylyp goşma sözün bir bölegi görnüşde gabat gelýär. Seret. **Şebnem**) «Bendelik berjaý kyl, hak ýady birle ruzu-şep, Zikrini tähir (**täbhi:r** — gaýra goýma, gijä galma) edip, diýmek ne hajat munça gep.» (Şeýdaýy)

Şerapat [şera:pat] — abraý, hormat; dereje, mertebe. «Iki dünýäde ýagşynyň şerapaty ýokar gider.» (Aşyky) «Ýagşydan şerapat ýokar, ýamandan — kesapat.» (Nakyl)

Şereket — deň hukukly gatnaşyjylardan düzülýän köpçülikleýin (önümçilik, söwda we ş.m) bileleşik. «Şereket size tohum berdi, paý berdi, Arzan nyrhdan mata berdi, çay berdi.» (Mollamurt) «Bugdaý ekip, harman etdiň üýşürip, Şerekete ber, zyýadyn süýşürip.» (Mollamurt)

Şerh — düşündiriş, beýan. «Magtymguly, sözüm gysga, şerhi köp.» (Magtymguly) ◇ **Şerh etmek (eýlemek)** — düşündürmek, düşündiriş bermek. «Şerh eýlesem, begler, namart sözünü, Bir jomardyň hümmetine kast eder.» (Magrupy)

Şerigat [şeri:ğat] — Yslam dininiň kada-kanunlaryny öz içine alýan maglumatlaryň jemi. «Kim etse ogurlyk, zalymlyk, gybat... Jezaga laýykdyr» diýýär şerigat.» (Saady) «Seýdi diýer Şerigaty, Niçe molla harap eder.» (Seýdi)

Şerim — haýa, uýat, utanç perdesi, hyjalat. «Mollada berim bolmaz, gedaý-da — şerim.» (Nakyl)

Şerip [şeri:p] — şanly, şöhratly, gadyrly; eziz, sylagly. «Şeripdir asly zatymyz, Ýüwrükdir biziň atymyz.» (Garajaoglan) «Siz Nedir şanyň goşunynyň arasynda bolup, Buhara şeribi, mukaddes Hywany hem gyrgynçylyga hem talaňçylyga berenmişiniz.» (Ata Durdyýew)

Erzi-şerip — şöhratly ýer, şanly mekan; Mekke-Medine. «Gelsin diýip habar gelgeç habypdan, Byrag münüp çykdyň erzi-şeripden.» (Magtymguly)

Şerte — bije, nesibe. «Küýüm kämildedir, gözüm mertdedir, Şum şertämden hiç bir merdan tapylmaz.» (Magtymguly)

Şetdat [şetda:t] — işlenilýän zady (demir, agaç we ş.m) gysyp saklamak, almak üçin gural, isgenje (тиски) «Sary onuň kellesini goltugyna düşenden edil şetdan gysan ýaly etdi.» (H. Derýaýew) ◇ **Şetdat ýaly** — düşbi, akyly; işe ukyply (gyz) «Mollanyň içerde el-ayak bolup ýören şetdat ýaly gyzyny Tatýana öňem bir ýola gördi.» (A. Atajanow)

Şeýda [şeýda:] — ysga düşüp akylyny ýitiren, hetdenaşa aşyk. «Aşyky, bir şeýda bilbil, Han Enar açylan ter gül.» (Aşyky) «Bag içre saýraýan şeýda bilbiller, Torgaýça ýok gonar güli bolmasa.» (Magtymguly)

Şibil [şivil] — göz keseli (gyzaryp, çişip) (тpaxoma)

Şibit [şivit] — owunjak pür ýaprakly, ýakymly ysly işdä açar ot (укpон) «Ol şibit, ajytere, keber, reýhan, tarhun diýen ýaly dürli-dümen gök otlar satylýan hatara ýeten ýerinde...» (A. Atajanow)

Şikat [şika:t] — şikaýat, närazylyk bildirme, zeýrenme. «Ýagny, bir mal bolmasa ondan zekat, Taňryga eýlär eýesinden şikat.» (Azady) «Menden şikat eder elim gerenim.» (Magtymguly)

Şikeste [şikesse] — döwür, synyk; jebir, sütem gören; haly harap. «Şikeste halymdan habar bilmäge, Tüni derýa, senden Garyp ötdümi.» («Şasenem-Garyp») ◇ **Şikeste hat** — arap hatynyň ýazylyşynyň bir görnüşi. «Şol keşdeler, göýä diýersin, «men saňa razy» diýen şikeste hat ýaly çyrmaşyp ýaryr.» (B. Kerbabaýew)

Şikär [şika:r] — aw, awlag. «Ana, ýaş şazada gelýär şikarden.» (B. Seýtäkow)

Şikwe [şikwö] — seret. **Şikat.** «Kyýamat gün şikwe eder elinden, Zekatsyz ýygylan maly bendäniň.» (Magtymguly)

Şilliň — inçeden uzyn (adam)

Şimir [şimr] — 1. Hezret Alynyň ogly ymam Husaýny öldüren adam. «Şimr ile Ýezit berdi jepny.» (Magtymguly) 2. (göçme many) Ganhor adam, näletlenen adam.

Şine [şi:ne] **I** — ösümligiň tohumyndan ýaňy ösüp başlan baldajyk.

Şine [ʃi:ne] **II** — piliň, paltaň we ş.m. sapyna berklik üçin kakylýan ujy ýasyja agaç ýa-da demir, pahna.

Şireke, şireki [ʃi:reke, ʃi:reki] — içirginiň üstünden, eýeriň aşagyndan ýazylyýan, dürli nagyşlar salnyp dokalýan seçekli at julunyň bir görnüşi. «Heý, üsti şirekisizi, başy kümüş uýansyzy, alagaýyşsyzy barmy?» (H. Derýaýew)

Şirmaýy [ʃirma:ýy] — piliň süňkünden edilen, ýasalan. «Bir gezek bir adam ýanyma geldi, Hem şirmaýy darak sowgat äkeldi.» (Saady)

Şirni — tudana mürepbesi. «Çöp-çalamdan we ýaprakdan arassalanan tudanalardan şirni diýip at berilýän goýy we süýji mürepbe gaýnadylardy, galanynam serip, tutmeýiz (kişmiş) ederdiler.» (S. Atanyýazow)

Şiše [ʃi:şe] — çüýşe. «Dil daşdyr, köňül şişedir.» (Seýdi) «Şişe dek synykdyr köňlün, hyýalyň, Açylmaz gunça dek näzik nahalyň.» («Zeýnelarap»)

Şitde — bezelen zynatly guşak. «Meni şitde kimin ora, Biliňe gurban bolaýyn.» («Nejep oylan»)

Şiwe [ʃi:wö] **I** — edebi diliň bir pudagy, ýerli gepleşik. «Edebi dil teke şiwesiniň aşgabat gepleşigi esasynda kemala geldi.» (S. Nyýazow «Türkmen dili») «Belli bir sebitiň çäginde ýerleşen ilatyň özboluşly gepleşi bolan bu şiweler aslynda taýpa dilleridir.» (B. Weýisow)

Şiwe [ʃi:wö] **II** — owadanlyk, gözellik; näz etme; näzirgeme, işwe. «Dilber şiwe bilen janym alyp sen, Kyýan-kyýan bakyşyňa dözmenem.» (Dosmämmet) ♦ **Şiwe kylmak (eýlemek)** — näz-kereşme etmek, näz etmek, aýnamak. «Şiwe kylyp, janym otlara ýakdy.» (Talyby) «Niçik şiwe eýläp, aklým aldyrdyň, Bendi-zynjyr aýagyma saldyrdyň.» («Zeýnelarap»)

Şogap, ortaşogap [ʃoğa:p, ortoşoğa:p] — derýanyň suwunyň çekilmegi bilen suwuň ortasynda galan gury ýer, ada; Amyderýanyň esasy hanasy bilen arnalarynyň arasyndaky ululy-kiçili adalary, ýerleri. «Hol şogapda gazlar otyr daransyp.» (Paýzy Oraz) «Amyderýanyň esasy suw ýoly bilen arnalarynyň aralygyndaky ululy-kiçili adalara ýerli gepleşikde şogap diýilýär.» (S. Atanyýazow) «Batga bataýmasa, olaryň şogapdan çykyp biljek ýeri ýok.» (S. Atanyýazow)

Şoh — şadyýan, degişgen. «Ýigit ýa şoh gerek, ýa ýok gerek.» (Nakyl) «Bal satýan kişiniň şoh-şatlygyna, Işiniň ugruna — küşatlygyna.» (Saady) «Hemaýyň şoh gürründen soň, Osipow Ezize ýüzlendi.» (B. Kerbabaýew)

Şow I — göni, düz tekiz (ýol, ýap we ş.m. hakynda) «Şow akýan ýapdaky bir gamyş ýaly, Titreýärdi, degip yşkyň şemaly.» (A. Kekilow)

Şow II — suw degirmeninde ýabyň beýgelýän ýerindäki, mesenäniň ön ýüzündäki degirmeniň işledilmejek wagty suwy kesä sowulýan ýap.

Şowk — 1. Meýil, höwes, güýçli arzuw. «Jemal bir jilwe berdi, İçim şowka doldurdy.» (Magtymguly) 2. Keýp, isleg. «Bir gün ataň şowk etdi, Sulbundan joşa yetdiň.» (Magtymguly)

Şöwür: şöwür çekmek (etmek, bermek) — 1. Agşamdan tä ertire çenli ýatman ýol geçmek, gezmek. «Menzilme-menzil, ýapyma-ýapy şöwür çekýärdi.» (N. Altyýew) «Şöwür çekip meýdanda, çölüstanda ýazlaýyp.» (Baýly şahyr) 2. Gijäni uklaman geçirmek. «Uýaň bilen ol Gylyç, Suw başynda şöwür etdi.» (Nurberdi Pomma) «Uky mesgen tapman ýanar gözlerde, Şatlyk şöwür çekdi güler ýüzlerde.» (A. Kekilow)

Şrift — çaphanada hat ýazmak, çap etmek üçin, kesgitlenen ululykdaky ýüzi harp şekilli, suratly metal we ş.m. bölejigi. «Asla, seniň arada öz terjime edip beren jarnamaňam şol şriftler bilen ýygdyk.» (A. Atajanow)

Şugla [şuğlo] — ýagty, şöhle, ýalkym, «Ak dişleriň döküler, şugla gider gözüňden.» (Magtymguly)

Şul — suwjaryp ýaşarýan göz keseli, şikesi. «Sygyrly öýde şul bolmaz.» (Nakyl)

Şully — şul keseli bilen kesellän. «Onuň bir gözi çala görýärdi... oňa gözi şully paýtunçam diýerdiler.» (A. Kekilow)

Şuňkar [şuňka:r] — awa salynýan ýyrtyjy guş, elguş. «Muhammetni biliň, kim misli şuňkar, Hatyja ony görüp bolandyr zar.» («Hikmetler») «Uçurdum golumdan şuňkar guşumy, Janym gurban täze gelen now güle.» («Saýatly-Hemra»)

Şura [şu:ra] — zähmetkeşler häkimiýetini amala aşyryýan we sosialistik jemgyýetiň syýasy guramasynyň formasy bolan döwlet häkimiýetiniň organy, sowet; şol organyň, sowetiň başlygy. «— Hany, şuralaryň özem-ä garyplara ýer-suw paýlajakmyş diýýärler...» (A. Kekilow) «— Tanaňokmy-aýt? — diýip, şuradan bir müçe uly mirap ýene-de sakawlady.» (A. Atajanow)

Şütür, şutur — düýe. «Salyh pygamber şütüri.» (Zelili) «Saparkeşler uzak ýoldan gaýdanda, Agyr ýükli şütürlerin haýdanda.» (Magtymguly)

Şybga [şyvğa] — iýerlik zat, iýmit. (Ähli gazanjyny şybga harçlady)

Şybyk [şyvyk] — baş tarapyndaky oýmak ýaly okarajygyna temmäki guýulýan, beýleki tarapy müşdük pisintli çilim çekilýän enjam. «... küti dodaklaryndan uzyn şybyklaryny aýyrman... tüssesini asmana burugsadyp... gülşüp otyrlar.» (N. Saryhanow) «Pereňli molla... közjagazy eline alyp, şybygynyň üstünde goýdy.» (A. Taganow)

Şypyrma — etegine (gyrasyna) tüýleri seçelenibräk duran bagana tutulan, depesiniň tüýli ýüzi içine öwrülip goýun derisinden tikilen, köplenç ýataňda geýilýän peslewräk telpek, çöwürme, ýatystelpek. «Eşekli ýaşulynyň başy şypymalydy...» (T. Taganow)

Şyrdak — depesine mata tutulyp tikilen bagana telpek. «Üstüne ýabşyrgyn gara begresden, Şyrdak etgin gotazlyja, zerlije.» (Molladurdy)

Taba [ta:va] (ýerli gepleşik) — nahar bişirilýän ýalpak gap, saç. «**Çeburek** — «Gazanda, tabada ýaga bişirilýän gutap» manysynda... bu türki söz aslynda «içbörek» bolmaly sözün biraz üýtgän görnüşidir...» (S. Atanyýazow)

Tabamak [ta:vamak] — ýaňy ösüp başlamak, çykyp ugramak (murt, sakgal barada) «— Wiý, gatyrganmaweri, kakasy. Oglanlyk edendirler-dä! — Eňegine sakgal tabanam oglan bolarmy?» (B. Kerbabaýew) «Ýaňyja murty taban nätanyş ýigide Şemseddin birhili şübhe etdi.» (B. Kerbabaýew) «Ol ýigit ýaňy taban murtunyň ujuny ýokary gaýtaryp...» (A. Gowşudow)

Tagaçjyp [tağaçjyp] — geň, täsin, ajaýyp, üýtgeşik. «Şerh eýleşem, şahym, biziň illeri, Gör, neneň tagaçjyp illeri bardyr.» (Magrupy) «Ýedi ýaşda Ýusup gördi bu düýşi, Ýaranlar, tagajjyp Allanyň işi.» (Magtymguly)

Tagarçyk [tağarçyk] — erkek (düýe) lummurdap esrände, bir ýan erninden şar ýal çişip çykýan böwenjik, haltajyk. «Tagar» sözi bilen kökdeş söz. (Erkek dübläp, tagarçygyny çykaryp başlady)

Tagbyr [tağvy:r] — ýorgut (düýşüň düşündirişi) «Münetjimler bes, bar idi gaşynda, Her haýasy bir tagbyr aýtdy, ýaranlar.» (Magtymguly)

Tagça [tağça] — öý goşlaryny: kitap, öwsele we ş.m. goýar ýaly diwarda edilen tekje, diwar şakafjygy. «— Öwez ýerinden turup, tagçada bir Gurhan bardy, Gurhany alyp: «Aga geleýin» diýip, üç mertebe togap etdi.» («Görogly»)

Tagsyr [tağsy:r] **I** — günä, ýazyk, etmiş; kemçilik, hata. «Halypasyz ussa bolmaz, tagsyrsyz — molla.» (Nakyl) «Bu iki arada meniň tagsyrym — günäm ýok ahyry.» (A. Gowşudow)

Tagsyr [tağsy:r] **II** — keramatly dindarlara, belent derejeli adamlara (patyşalara, işan-molla we ş.m) ýüzlenilende hormat edilip aýdylýan söz. «— Tagsyr, biz satlyk gyz, çory diýip gelemzak, Görogly bizi gudaçylyga iberdi.» («Görogly»)

Tagta [tağta] — dagyň, baýryň üstünde düme ekin ekmäge ýaramly düz, tekiz giň meýdan. «Ol ýere atan tohumyň yrýa gitmeýärdi welin, ol tagtanyň ýol ýagdaýy gaty kyndy.» (A. Gowşudow)

Tagtyrowan [tağtyrowa:n] — üstüne mündürüp, göterip gezdirilýän kejebe, tagt. «Soltan Mahmyt ertesi tagtyrowana münüp, meýdana seýle çykýar.» («Ybraýymyň gülşeni») «Şol wagt Pazl tagtyrowana mündi. Esgerler tagtyrowany göterip, Mamunyň tagtynyň ýanynda goýdular.» («Wezirleriň öçmejek yzlary») «Göwsümdäki goşa narym seniňdir, Synam saňa tagtyrowan, Garybym.» («Şasenem-Garyp»)

Tagzym [tağzy:m] — hormat, baş egmeklik. «Mustapa han taýýar bolup, Hüňkäriň önünde tagzym edip durdy.» («Görogly»)

Tahallus [tahallu:s] (şahyrana söz) — lakam. «Ýöne «Naýza» Ýanar Ýaýlymyň tahallusy diýýäler.» (A. Atajanow)

Tahammyl [tahammul] — çydama, kynçylyga döz gelme, takat etme. «Gähi, Hudaýa şükür edip, sabr-tahammyl kylar erdi.» («Zeýnelarap») «Mahym nalaç bolup, tahammyl etdi.» («Zöhre-Tahyr»)

Takal — manysyz, ugursyz, boş gürrüň. «Maňa şu mahal boş takal gerek däl — diýip, Ýatmaz Haldanyň üstüne azgyryldy.» (O. Ödäýew) «Galtamanyň howaýy takaly Alaşanyň wawwaly janyna ýakmady.» (A. Atajanow) ♦ **Takal okamak** — bolgusyz ýañramak.

Takalaň (gepleşik dili) — ösümlik, ot bitmedik giden düz meýdan, takyr ýer. (Şor takalaň ýer)

Takdyr [takdy:r] — ykbal, täleý, kysmat, ýazgyt. «— Gülruhjan, aglama, Hudaý tagalanyň takdyryna boýun bolan ýagşydyr, aglamak aýyp bolar.» («Görogly») ♦ **Takdyra ten bermek** — kysmatyna kaýyl bolmak, ýazgyda boýun bolmak.

Takga — birbada, tarpa. «Tilkiniň şol ýerde takga jany çykypdyr.» (Ertekiden)

Takwa [takwa:] — hudaýhon, namazhon, dindar. «Husyt takwa kişi ile ýagydyr, Beyle kesden serhoş jomart gowudyr.» (Saady) «Dinsizden erbetdir betgylyk takwa.» (Saady)

Takyrýorga [takyrýorğo] — ýapyrylyp örän çalt ýöreyän, gumda ýaşayan aw guşy.

Talaban [talava:n] — hakynatutma hyzmatkär, batrak. (seret. **Talap.** sözi bilen kökdeş söz) «Baýlar münlerçe talabanlar tutup, gaza iberýä.» (H. Derýaýew)

Talap — iş, zähmet; gazanç. «Kakasy talap gözläp nirelerdedir aýlap-ýyllap çykar giderdi.» (N. Saryhanow) «Owganystan, Eýran, Bulujystan ýaly yerlerden özleriniň ilini-gününi, ýaş çagalaryny terk edip, talap gözläp, bu bazara giren adamlaryň aňyrsy-bärsi ýokdy.» (H. Derýaýew) ♦ **Talap etmek** — kireýne iş etmek, gazanç etmek.

Talagar, talagyr [talağa:r, talağy:r] — egri, nädogry; (aýlanýan, pyrlanýan zat hakynda) goýan ýeriňde rahat durmaýan (gap-gaç we ş.m. hakynda) (Talagyr ik) (Talagar jam)

Talak — musulmançylyk däbine görä, erkek adamynyň öz nikaly aýalyny düýbünden

boşatmak, terk etmek, aýrylyşmak üçin «talak» diýip, üç gezek gaýta-gaýta aýdýan sözi. «Paýansyz perzendi alyp neýläýin, Baryp hatynlary talak eýläýin.» («Hüýrlukga-Hemra») «Är öldi, hatyn — talak.» (Nakyl)

Talaş [ta:laş] — erjeşme, salyşma, dalaşma. «El götergil beýle nāhak talaşdan, Puluň köýer, janyň ýanar bu başdan» (Magtymguly)

Talaşmak [ta:laşmak] — 1. Erjeşmek, dalaşmak, jyrjaşmak, tokuşmak. «Heleý hem «är» diýip talaşar, hem — «tör» diýip.» (Nakyl) «Gullar hojasyna kylmaz endişe, Özüni tanamaz, talaşar başa.» (Magrupy) 2. Oýun edişmek, oýnaşmak, basalaşmak. «Gaşy, gözi garaşadyr, Gol salyban talaşadyr.» («Leyli-Mežnun»)

Talawlatmak [talowlotmok] — dik tutup, eýläk-beýläk hereketlendirmek, bulaýlamak. «Dordepel kellesini dim-dik tutup, talawladyp, alma gözlerini töwereğine dikýärdi.» (A. Gowşudow) «Sygyrlar bolsa öz otlaryna gelen eşegi gabany, şahlaryny talawladyp, ýerlerinden turdular.» (A. Gowşudow)

Talgat [talğat] — daş görnüş, owadanlyk, görk-görmek, keşp. «Höwesim bar talgatynda, Mydam ýörsem söhbetinde.» («Görogly») «Bir apytap talgaty, husny mesyhy, Bir şirin dilliniň dagy men, dagy.» («Şasenem-Garyp»)

Talh — ne ajy, ne-de süýji, tagamsyz. «Suw porsy hem talhdy.» (N. Altyýew) «Batmanyň owkadyny talh eden şol sāherki çaknyşykdan soň bular... gepleşmediler.» (A. Atajanow) «Şeker talhdyr, nabat ajy, Sensiz geçe ýyllar, Öwez.» («Görogly»)

Talhan — gowrulan un ýa-da gowrulyp sokuda owradylan gowurga; şeýle-de, şolara toşap ýa-da şeker erginini goşup taýýarlanan tokga-tokga iýmit. «Öňki gije gar sepeläp, ýeri talhan çalnan ýaly çalardypdyr.» (B. Kerkebabaýew) «Guluň kemeri — arkan, höregi — talhan.» (Nakyl) «Şol üwelen gowurga häzirki gazandaky gaýnaýan söküň talhanydy.» (B. Kerbabaýew)

Tamam [tama:m] — bütin, ähli, bary, tutuş, tükel. «Boýnuna gol salsaň barly, semerli, Altyn-kümüş tamam endamy zerli.» (Kemine)

Tamman [tamma:n] — balak, içki balak. «Iýmäge-içmäge zar eken. Tammanjygynyň agzy dar eken. Ulusyna gargar eken, kiçisine sargar eken.» (B. Kerbabaýew «Erteki däl, hakykat») «Suw görmän, tamman çykarma.» (Nakyl)

Tamug [tamu:ğ] — seret. **Tamy.** «Tamug gorkup inmiş ýeriň teýine.» (Magtymguly)

Tamy — günäsi sogabyndan köp bolup, dünýäden öten adamyny o dünýäde jezalandyrylýan ýer, dowzah, jähennem, tamug. «Para tamynyň gapysyny hem açar» (Atalar sözi)

Tana [ta:na] **I** (ýerli gepleşik) — göle. «— Oglum, tanaň otugandyr, derrew sygryňy soý.» («Görogly»)

Tana [ta:na] **II** — burnuň deşikleri. «Bir namardyň, mal-jahazy ösende, Tanasy ýellenip, özüni tanymaz.» (Şeýdaýy)

Tanap I — ýüň, çöpür, zygyr süýümlerinden işilip taýýarlanylýan ýüp, bag.

Tanap II — gektaryň başdan bir bölegine deň bolan ýer. «... dört-baş tanap ýerimiz bolaýsa, birki ýyldan gurplanaýjagymyzy bilýän-le.» (B. Pürliýew) «Agdarylan ýer ýalpyldaýan gün astynda, ummasyz mähnet haly ýaly gyzaryp ýatyrdy. Artyk öz ýanyndan «bir ýarym tanap bar bolsa gerek» diýip çak urdy.» (B. Kerbabaýew)

Tanbur [tanbu:r] — üç kirişli, çirtilip çalynýan, kädisi armyda meňzeş, sapy uzyn saz guraly. «Gopuz, naý, tanbur, gyjak, berbet, (barbat) rubab bilen hemme könlüllerden gam zeňini sap etdiler.» («Warka-Gülşa»)

Taň [ta:ň] **I** — geň, täsin, juda bir adaty bolmadyk zat. (Geň-taň göremizok) «Görümsize kömeç, köse äre sakgal taň.» (Nakyl)

Taň [ta:ň] **II** — gowy, ýagşy. «Garaz, Gülsoltanyň birnäçe ýyllap dul oturmagy işan-mollalar üçin taň zat boldy... Olardan doga alyp, aklyk getirýän dullaryň sany-sajagy ýokdy.» (A. Gowşudow) «Gylyç mergeniň aw awlap, läş getirip durmasy bir taň zatdy.» (A. Gowşudow) ◇ **Taň etmek** — gowy etmek, ýagşy etmek, oňarmak. «Wah, süýrediler, taň etdiler, soňky onuň bilen kowalaşyp ýörmeleri näme?!» (H. Derýaýew) «Halaşypsyň, taň edipsiň. Beýdip ile gep ýassygy bolup ýörme» diýdim.» (K.m. Ataýew) ◇ **Taň abraý bolmak** — tötanlikde, aňsatlyk bilen abraýa eýe bolmak, körabraý gazanmak.

Taňla — 1. Ertir, erteki gün. «Taňla bu wakaga puşeyman kylar sen.» (Seýdi) 2. «Nebsim geldi gaşymga, Awy gatdy aşymga, Taňla muňlug başymga, Ne gelerin bilmes men.» (Şeýdaýy) Kyýamat, ahyrzaman; o dünýe. «Sabyrly gul taňla görer jenneti.» (Seýdi)

Tara — ýüpek, nah mata dokalýan ýönekeý gural. «... meňzedip aýtsam, taranyň ikibaka argaç geçirýän mäkisi bolmaly.» (B. Kerbabaýew) «— Dilşat näme işleýär, Nuraly? — Tara dokaýar. Sygyr sagýar.» (A. Atajanow)

Taraşa — çapylyp, ýonulyp, taraşlanyp aýrylan agaç bölegi, gyryndysy, ýonuşga. «Toýhananyň oduny, Taraşamy, haý, öleň?» (Halk döredijiliginden) «Ganatly göge uçdum, Bir täsin jaýa düşdüm, Tamdan taraşa düşdüm...» (Halk döredijiliginden)

Taraz — ýabyň, derýanyň suwunyň bölünýän ýeri, saka. «Aňyrdan lummurdap, uly nobur ýap gelýärdi. Taraza gelibem, bāşe bölünýärdi.» (Anna Paýtyk) «Ýaş balamyň haky üçin, Baryp taraz suwun deňle.» (Ç. Aşyrow)

Tarhan — özerkli, özygtyýarly, öz islegine görä hereket etmäge hukukly. «On iki ymamyň tarhany, Bolan ýa hezret Alydyr.» («Görogly») ◇ **Hakyň tarhany** — Hudaýyň in halan adamy. (Rowaýata görä, Meşrep diwana (Babarahym Meşrep) Hakyň tarhany bolupdyr)

Tarlaň — laçyna meňzeş guş. «Eý, ýaranlar, tarlaň guşum uçurdym. Sag elimden sol elime alynçam.» («Asly-Kerem») «Tarlaň ýerini sar (guş) tutmaz.» (Nakyl)

Tarpa-taýyn [tarpa-ta:ýyn] — seret. **Tarpatyl-aýyn**. «... tarpa-taýyn bir gün Ogulbossan eje, ertesini Öwezli aga aradan çykdy.» (N. Saryhanow)

Tarpatyl-aýyn — göz açyp-ýumasy wagt, gaty çalt; şol bada, duýdansyz, takga, tarpa-taýyn. **Tarpa** (göz gabaklarynyň bir gezek açylyp ýapylmasy) we **aýyn** (göz) sözlerinden ýasalan söz. «Jebraýyl Alaýhyssalam bir tarpatyl-aýn içinde Medinede häzir bolup, Allanyň peýamyny ol büzrukvara (hormatla) aýdyp...» («Asly-Kerem»)

Tarykat [tary:kat] — ýol, meslek, ugur; sopuçylygyň üç sany ugrunyň ikinjisiniň ady. «Şerigatdan, tarykatdan beýan boldy, Hakykatdan Gurhan sözi kelam boldy.» («Hikmetler»)

Tas [ta:s] **I** — tabak, gap, çanak. «Agyz açdym, göz ýumdym, Gol sundum tasa garşy.» (Magtymguly)

Tas [ta:s] **II** — taraplarynda birden alta çenli nokatlary bolan nard oýnunyň kubikleri.

Tasatdyk — sadaka berme, hudaýýoly, tasatlyk. «Zynhar, toý-tasatdyk bolsa, Oturmagyn kör biläni.» (Mätäji)

Tasma — inçeden uzyn edilip gyýlyp alnan ham, gaýyş. «Her ýere barsam nyşana bolar» diýip, döwüň boýnundan bir tasma dilip aldy.» («Zeýnelarap»)

Tasyl — 1. Ugur, tär; bir işi etmegiň ugur-ýoly. «Galkan ýigide galadyp, Taslyny bilmesen, beladyr.» («Görogly») 2. (göçme many) Häsiýetli aýratynlygy boýunça ugry,

ugur-ýoly, özboluşlylygy (adam hakynda) «Her taýyndan baksañ, tapdyrmaz tasly, Manysy azajyk, sözi ep-esli.» (Mollamurt)

Tawyl [tawy:l] — seret. (paronim) **Tewil**. «... Hudaýtagalaga mynajat kyldy: Ýa Iläh-ä, meniň ömrüm tawyl et.» (Andalyp)

Taýhar — iki ýaşynyň içindäki ýaş eşek. **Taý** («ýaş» manyda gelen) we **har** (eşek) sözlerinden bolan söz. «Taýhar ýaşyna ýetenem bolsa, örän kiçijikdi.» (H. Derýaýew) «... ol gapyda duran taýhary gaňňalady.» (N. Hojageldiýew) ♦ **Göklän taýhar ýaly** — ulumsy, gopbam. «Göklän taýhar ýaly tumşugyny ýokary tutýan baýlar hem ýok däldi.» (H. Derýaýew)

Taýlak (ýerli gepleşik) — köşeklikden ötüşen ýaş düýe. Taýpar, taýhar, taýçanak sözlerindäki ýaly «taýlak» sözünüň hem «taý» bölegi «ýaş» diýen manyny aňladýar.

Taýly [ta:ýly] — 1. Taýy bar bolan, jübüt. «Taýly çyragym söndi, galdym weýran içinde.» (Aýdymdan) 2. Yzly-yzyna, gaýta-gaýta, iki gezek. «Ýañagyndan taýly gezek ogşady, Çünki, enesinden tamasy şody.» (A. Kekilow)

Taýmyl — boýy 3-4 metre, ini 50-60 santimetre barabar bolan, esasan, awçylykda ulanylýan diňe deňizde ulanylýan bir orunlyk gaýyk. «Taýmyl münüp gördüm sapa-seýliňi, Guwwas bolup ýüzüp gördüm hezliňi.» (Türkmenbaşy)

Taýpar — ýaňy münüş öwrenen taý. ♦ **Taýpar çekmek** — çekinmek, üýşenmek. «Taýpar çekip ýan bermez sen, Orazym.» (Kemine)

Taýpartmak — sakgal-murtuňy syrmak (esasan, goýberilen sakgal hakynda) «Çerkez işan Eneküti çykan badyna, murtlarynyň düýbünden päkini salyp, özüni özi taýpardyp goýdy.» (H. Derýaýew)

Taýpy — alçysy we towhasy sürlüp ýylmanan aşyk. «Eňegi taýpy aşyk ýaly ýülmekdi.» (M. Seýidow) ♦ **Eňegi taýpy** — sakgalsyz. «Olaryň arasynda taýpy eňeklerem, gyrçuw sakgallaram... bardy.» (H. Derýaýew)

Tebät, tebähet [tevä:t, tevähət] — işdä, mädä, nahar-şam küýsegi. «Tebäti alan ýylan etini iýer.» (Nakyl) ♦ **Tebähedi göçen** — 1. Doýdum-doldumy ýok, horan, ýalmawuz, ýalmap-ýuwdyp barýan hajymelik. 2. (göçme many) Nebsine «haý» diýip bilmeýän.

Tebg [tevğ] — 1. Gylyk, häsiýet, tebigat. «Kesel bolýar tebgý ýuka niçeler.» (Mollamurt) 2. Zehin, ukyp. «Tebgy belent, özi akyly, huşly, Ýany mirşikärli, gollary guşly.» (Seýdi)

Tebitlemek [tevitlemek] — gyzgyn ýagda daglamak, bişirmek.

Teblebaz [televa:z] — ýörite bakylyp idedilen, seýislenen. Tassyklaýjy mysal: seret. **Sebzebaz.**

Tebsinmek [tevsinmek] — süýşmek, yrgyldamak, gymyldamak, herekete gelmek; urunmak. (Onuň dodagy tebsindi) «... açgöz mallar ondan-oňa nebsewürlik bilen tebsindi, emma agzy gök ota degmän...» (B. Kerbabaýew)

Tebsiremek [tevsiremek] — gaty suwsamak, teşnelikden ýaña agzyň, dodagyň kepemek. «Suwsuz galdym, tebsiredi dodagym.» (Seýdi) «Dodaklarym jarsa-jarsa ýarylyp, Sataşypdym oňa tebsirän çagym.» (M. Seýidow)

Tedbir [tedbi:r] — 1. Cäre, alaç, çykalga. «Olary birle geňeş kylmak gerek, Ondan ol iş tedbirin bilmek gerek.» (Azady) «Şu söze patyşanyň gahary gelip: — Men sizlerden tedbirini soramasmen! Bu sözleri aýdanyňyz üçin, sizleri hem öldürermen!» («Zöhre-Tahyr») 2. Pikir, aňlaýyş. 3. Karar, meýil (план) «Äleme hökm eden isgender soltan, Ajal tedbirine tapmady derman.» (Magtymguly) ♦ **Tedbir etmek (eýlemek, tapmak)** —

kynçylykdan çykalga tapmak, çäresini, alajyny görmek. «Hajatym ber, ýa, Hak, eýle tedbirim.» (Magtymguly)

Tedrim [tedri:m تدریم] — 1. (ýerli gepleşik) Azal degmedik, öň ekilmedik ýer. 2. (göçme many) El degmedik, çykmadyk gyz. «Magtymguly, ýarytmadyň, Bir tedrimde darytmadyň, Perzent pohun arytmadyň, Mydam işim symyş bile.» (Magtymguly)

Tek — 1. Başlangyç, düýp, teý, asyl. «Diýer Kerem, janym tekin, Ol kesipdir ganym tekin, Ýar edipdir munuň tekin, Begler, siz görmediňizmi?» («Asly-Kerem») 2. (gepleşik dili) Bir desganyň, gurluşygyň başlangyjy bolan binýat, düýp, sütün. 3. (göçme many) Toplanan pul, gor, maýa.

Tekeltgi — atyň gerşine salynýan içirginiň üstünden, eýeriň aşagyndan atylýan gaýýşdan, teletinden ýasalan esbap, ýona. «Tekeltginiň gadyryny eýesi bilmez, at biler, ýagşy ýigidiň gadyryny obasy bilmez, ýat biler.» (Nakyl)

Tekepbir [tekepbi:r] — men-men, ulumy, gopbam, gedem, hondanbärsi. «Tekepbirden Taňry bizar.» (Nakyl)

Tekrarlamak — gaýtalamak. «Kany batyr bolsa «iş bitenden soň meniň galama gelmeli» diýip tekrarlaýardy. (A. Gowşudow) «Özüniň biderek oturmagy halamaýandygyny, bir zatlara güýmenmek isleýändigini tekrarlap ah çekýärdi.» (Ata Durdyýew)

Tekýe [tekýe] — 1. Bir zada arka berme, bir zady arka söýget edinme. «Oturlar tagt üze tekýe kylyp, Her birisi horramy-şadman bolup.» (Azady) 2. Daýanç, arkadaýanç. «Tekýe kyldym daýym namy Allany, Hemaýat eýledim hak Mustapany.» («Babaröwşen») 3. (göçme many) Ýassyk. «Dokuz gabat çymylgany taşlap, başuja dokuz tekýe, aýaguja baş tekýe taşlap...» («Görogly») «Ol şol ýapgyt daşyň ýüzüne bagryny berdi-de, horjunyny hem gursagyna tekýe etdi.» (A. Gowşudow) («Tekge» sözi bilen asyldaş söz)

Tekýegäh [tekýegä:h] — seret. **Tekýe 2.** «Senden özge ýok penahym, tekýegähim, Gije-gündiz dilegenim iman erer.» («Hikmetler») «... patyşanyň ýanyna bardy we: «Eý, patyşa, biçäreleriň tekýegähi sensiň!» diýip, bir söz aýtdy...» («Zöhre-Tahyr»)

Telek — ýalňyş, galat. «Soňra bolsa bu pikirini telek hasap edip, onuň ýanyna gitmegi öz-özüne maslahat berýär.» (A. Kekilow) «Däliniň mün gepi telek hem bolsa, birisi gerek.» (Atalar sözi)

Tele-tut — ynjalyksyzlyk, birahatlyk, alada, ünji; hysyrdy, tagalla. «Araby oýatmanyň tele-tutunda bolubersin.» («Görogly») (Garry tele-tuta başlady)

Telär [telä:r] — 1. Ekerançylyk meýdanlarynda üstünde kölegelemek, dynç almak üçin wagtlaýyn gurlan aýakly seki; bassyrma. «Biz teläriň kölegesinde üýşüp otyrdyk.» (N. Saryhanow) «Ertesi gün Meret gelip, uýan-gamçysyny teläriň agajyndan ildirende, gün ortadan agypdy.» (B. Kerbabaýew) 2. Üstünde ýüpek gurçugyny idetmek ýa-da nämedir bir zatlary sermek, ýaýradyp goýmak we ş.m. üçin krowata çalymdaş seki. «Gelin-gyzlar teläre Gurt serýändir ýazlaşyp.» (B. Hudaýnazarow)

Tellemek (gepleşik dili) — bölmek, böleklere bölüşdirmek. «Ony telleýän Artyk bolsa, üleşdirýän Aşyrdy.» (B. Kerbabaýew) «Mal geçirmek üçin sähedin belläp, Gaýdarlar bar zadyn ýerbe-ýer telläp.» (B. Kerbabaýew)

Temek I — tüpeňiň peşeni ýa-da hyrly ýaly agzyndan ok salynýan tüpeňler doldurylanda, däri ölçeyän ölçeg oýmajygy.

Temek II (gepleşik dili) — tumşuk, burun. «Naşyja temegini çayly käsäme sokjak boldy...» (B. Hudaýnazarow) ◇ **Temegini asmana (göge) tutmak** — ulumsylyk etmek. «Tagtda men» diýip, göge tutup temegin, Pukaralaň göwünlerine degmegin.» (Saady)

Temmelemek — seret. (paronim: **Temme 1**) **Temme urmak**. «Olar şol wagt birnäçe talyp bolup, başga bir hüjrede içinden temmeläp, arak içip otyrdylar.» (A. Gowşudow)

Tenekar I [teneka:r] — 1. Metal zatlary seplemek, kebşirmek üçin ulanylýan himiki element. 2. (göçme many) Ýsnyşdyryjy, ýakynlaşdyryjy, baglaýjy. «Magtymguly han şol ýerde oturyp... halk bilen sowet arasyny kebşirleýän tenekar bolmalydy.» (B. Kerbabaýew)

Tenekar II [teneka:r] — şypa beriji, derman. «Lukman hekim ýöne ýere aýtmandyr, Çölün howasyna tenekar diýip.» (M. Seýidow)

Teneşir — ýogalan musulmany ýuwmak däbi; merhumy ýuwulýan ýörite agaç seki. «Öldür nebsiň dilegini, elit teneşir üstüne, Ýogsa şeksiz ölersiňiz, saňa perman bolar gussal.» (Ýunus Emre) «Suw getirerler ýuwmaga, kepen saralar kowmaga, Agaç ata mündirerler, teneşire düşdi köňül.» (Ýunus Emre)

Tenha [tenha:] — ýeke, ýeke-täk, ýalňyz. «Köňül aýdadyr ölmesen, Lahatda tenha galmasaň.» (Magtymguly) «Ýaradan kadyr Hudaýyň, Tenha özi galajakdyr.» (Magtymguly) «Tenha özüm urşaryn — diýip, ýekeje özi atlanyp, kowup gidiberdi.» («Görogly»)

Tenşoý [tenšo:ý] — el-ýüz ýuwulýan. «Hüjrä girilýän ýerde tenşoý adynda bir peslik bardy.» (B. Kerbabaýew)

Teň I — 1. Dar, syk. «Dünýä ýüzi ele girse teň görner.» (Magtymguly) 2. Az, kem. «Tetärik kem, wagt teň, menziliň ýrag, Ýetdirmez özüňe zarp urmak bilen.» (Zelili)

Teň II — erbet, agyr, ýaman, çykgynsyz ýagdaý. «Teň bolar gözeliň haly, Deň bilen duşdan aýrylsa.» (Misgingylyç) «Aw oňmasa, awçy haly teň bolar.» (Seýdi)

Terenjemen — ýandak şekeri, baly. «Läle-reýhan açylan terenjemen isteseň.» (Kemine)

Tereň — çuň, çuňňur. «Tereň derýa, haýбатыňa guwanma, Wagtyň ýetse, gury, ýer dek bolar sen.» (Magtymguly) «Tereň suwlar bulanmaz.» (Nakyl)

Terhos [terho:s] — isleg, haýyş, towakga. «Gowşursa gözəl ýara, Budur Haka terhosym.» (Magtymguly) ◇ **Terhos almak** — islegini, haýyşyny bitirmek, töwellasyny almak, ýalbarmany kabul etmek. «Köp ýygylsa, terhos almaz, Aňrys bolman ýigide.» (Magtymguly)

Terjiman [terjüma:n, terjuma:n] **I** — terjimeçi, dilmaç; beýan edýän. «Togrul beg oňa terjimanyň üsti bilen puşdun dilinde ýüzlendi.» (O. Ödäýew)

Terjiman [terjüma:n, terjuma:n] **II** — gurban, pida. «Aman, eý, söwdüğim, aman, Serim ýoluňda terjiman.» (Misgingylyç) «Ýoluňda bu jan, Başym terjiman.» (Zelili)

Terkidünýä [terkidünýä:] — dünýäniň aýşy-eşretinden ýüz öwren, göwnüçökgün. «Men siziň ýaly harsydünýä däl, men terkidünýä. Şol zerarly bu eşrepileri saňa bagyş edýän.» (Ata Durdyýew)

Terpenmek — 1. Gymyldamak, gozganmak. «Eger-de, şu üýşüp ýatan küti-küti papkalara dil bitäýse... Köpetdagy yerinden terpendirmegi ähtimaldyr.» (A. Kekilow) 2. Tisginmek, ziňkildemek. «Aý özüni öwülýäniň üstünden gelen hasap edip, şu ýere ýetende ürken ýaly bolup bir kürtdürüp terpendi.» (A. Allanazarow) «Gorkudan ýaňa ýürek hem terpenmesini goýan ýaly boldy.» («Türkmençe-rusça sözlük» 1968ý. 629 sah)

Tersa [tersa:] — hristian, dini başga; dinden çykan. «Men şony dini başga tersalara gözüm düşmesin diýip edýäriň ahyry.» (H. Derýaýew) «Men olaň göwnüne tersa kişidim, Dinden çykan bozgaklaryň başydym.» (Saady)

Tersokan [tersoka:n] — doga okan bolup, jadygöýlik edýän, ylmyny azgynlyk etmeklige gönükdiren jadygöý. «Ylmyň düýp-teýkaryna ýeten jadygöýmiş, tersokanmyş» diýen ýaly myş-myş ýaýrady.» (A. Taganow)

Tesbih [tesvi:h, tesvi] — 1. Hudaýy ýatlap namaz, doga okama, Allany alkyşlama. «Jindeleri pür-selah, tesbihleri «Illallah» («Hikmetler») «Eýleşen tesbih eminlikdir saňa, Aýşy-eşretler ýeter senden ýaňa.» (Azady) 2. Doga okalanda hasaby ýöredilýän ýüpe düzülen ýörite monjuk. «Däneýi tesbih alyp, ilin gözüne sopy sen, Nebsi-betniň alnynda, tersa-jöhidiň kowmy sen.» («Hikmetler») «Elinde tesbisi, başynda selle, Hüşürim diýip, berdim baş düýe galla.» (Mollamurt)

Teslim [tesli:m]: **teslim bolmak (eýlemek)** — boýun bolmak, tabyn bolmak; bermek, tabşyrmak. «... Oraz serdar... ýeňijileriň önünde boýun egmek, ak baýdak galdyryp, teslim bolmak küýüne düşdi.» (B. Kerbabaýew) «Meni duşmanlaryň elinde zebun, haly harap eýleme» diýip, şol bada mübärek janyny Haktagala teslim eýledi.» («Arzy-Gammar») «— Eý, halaýyklar! Meniň hakyma bir doga okaň, men Haka jan teslim edeýin, bu meniň maksadymdyr.» («Zöhre-Tahyr»)

Teşe — çüwdesi çekiç, beýleki tarapy ýasy, uzyn egmegräk kese agyzly agaç ýonmak, oburyp köwmek we ş.m. üçin ulanylýan gural. ♦ **Paltada-teşe bolmak** — tersleşip agyzlaşmak, sanaşmak.

Teşekätmen [teşekä:tmen] — gysgajyk saply kätmen.

Teşnaw [teşna:w] — el-ýüz ýuwmak üçin ýörite edilen çukurja ýer. «Işikden giren ýerinde, çep burçda bişen kerpiçden ýasalan teşnaw, onuň üstünde kündük durdy.» (B. Seýtäkow)

Teşnek (ýerli gepleşik) — gawun-garpyzyň güllüje düwünçegi.

Teşnelemek — ösmegini bes edip mürrelmek (ekin hakynda)

Tenşoý [tenşo:ý] — el-ýüz ýuwulýan. «Hüjrä girilýän ýerde tenşoý adynda bir peslik bardy.» (B. Kerbabaýew)

Teşwüş — alada, ünji, gorky, howp, başagaýlyk. «Balasyny ýaşka aldyran kişi, Hasrata gark bolup, çeker teşwüş.» (Saady) «Aýan kylyň bu işi, Artar älem teşwüş.» (Mollanepes)

Teýdar [teýda:r] — jaýdar. (Tüpeňiň gundagy çekgesine teýdar degdi)

Teýeneli — igençli, inirdili; närazyçylykly. «Bir syrly, teýeneli gürrüň aýdýanyny Köse aňdy.» («Görogly»)

Teýim: teýim etmek — 1. Musulmanlaryň suwsuz ýerlerde täret gylmak zerurlygy ýüze çykanda elini guma, topraga oýkap ýuwunmagy. «Golaýynda gözi düşmese suwa, Takwa kişi teýim edýändir guma.» (Saady) 2. Güm etmek, owarra etmek, yitirim etmek.

Täbigk [tä:vik] — bir aýagyny göteribräk ýöreyän, aýagy şikesli. «Sen, oglum, olaryň (ogurlap sürülen düýeleriň birisiniň yzy hakynda) täbikdigini nähili bildiň?» (Ç. Aşyrow)

Tähsin [tähsi:n] — täsin, geň. «Ondan soň Jemhur alty inisi bilen şazadanyň eden işine tähsin-u aperin galdylar.» («Zeynelarap»)

Täjijhoraz [tä:jijhoraz] — güli horazyň kekejine çalymdaş gyzyň reňkli ösümlik. «Gyzlar täjijhoraz ýaly gyzyň öwsüp, şol oglanlara ogryn nazar aýlaýardylar.» (B. Hudaýnazarow)

Täkmekli [tä:kmekli] — aýratyn özboluşly häsiýeti bolan küýli, jynly ýaly köpçülik bilen

pikirdeş bolmadyk; bir kadaly häsiýeti bolmadyk. (Orazberdi mugallym goňşy obasyndaky täkmekli demir ussasyňyň uguny ýekeläp, dilini tapmagy başaryardy) «— Ýok, bu täkmekli däl. Täkmekli bolsa, ugruny tapmak aňsat bolardy.» (A. Gowşudow)

Tälkewli [tä:lköwli] (gepleşik dili) — degişli, dahylly, hileli, şarikli. (Mende kişi tälkewli zat bolmaz, bu iş gurallarynyň hemmejesi özüme degişli) «Edipsiň, taň edipsiň, ýeri, men tälkewli zada el degirmän näme?» (N. Hojageldiýew)

Tärim [tä:rim] — gara öýüň uklaryny göterip duran tegelek görnüşi emele getirýän gözenek-gözenek diwary, ganat. «... egrije taýagyny duldaky tärimе söýäge-de, oýlugyny beýle ýanynda goýup...» (H. Derýaýew)

Täsip [tä:si:p] — 1. Gaýrat; namys... «Mert çeker täsibin, ilin ýuwurdyň.» (Magtymguly) «Bara-bara köňül geçer, Täsiби ýok, arsyз ärden.» (Magtymguly) 2. Öz dinini, milletini ekary tutup, özge dindäkilere, milletlere duşmançylyk bildirme. «Tutan işi barmaz başa, Täsipli bolan ilin.» (Şabende)

Timisgenmek [timisgenmek] — bir zady aňtap ýörmek, bir zadyň ugrunda ysyrğanyp ýörmek. «Dumly-duşdan timisgenip gelen açmaňyz gelmişekler halkyň ganyny sorup, tylla ýygnaýarlar.» (B. Kerbabaýew)

Tin [ti:n] (ýerli gepleşik) — köpük, teňne. «Gabak şyhdan güzeran-girdeji bir tin peýda ýok!» (H. Derýaýew) «Tatýana ölçeqli alapasyny, in soňky tinine çenli açjak mekdebine sarp etmegi ýüregine düwdi.» (A. Atajanow)

Tintemek (gepleşik dili) — aňtamak, yzarlamak; pursat aramak. «Häzir sorap, tintäp görsem, munuň dogany... ýa-ha atylandyр, ýa-da türmede çüýrändir.» (B. Kerbabaýew) «Häzir polisiýanyň derňewi, tintewi-de onuň üçin howp dälди.» (B. Kerbabaýew)

Tir [ti:r] — 1. Ok. «Gazap bilen gezediň kemany tiri, dilber.» (Mätäji) 2. Nyşana ok atylýan ýer.

Tirendaz [ti:renna:z] — atyjy, mergen. «Ondaň soň derwezeleri gömdürip, tirendazlary çykaryp, taýýar kylyp goýdular.» («Zeynelarap»)

Tireparaz [ti:reparaz] — öz tiresiniň bähbidini has ileri tutýan, beýleki birentek tireleri ýigrenýän.

Tirik [ti:rik] — diri, janly, öli däl. «Any öldürmeý, tirik tutup getirse, özüm öldürsem.» («Babaröwşen») «Garyplaryň işi daýym solukdyр, Tirik ermes garyp, misli ölükdir.» («Hikmetler»)

Tirme [ti:rme] — sütükden egrip dokalýan nepis ýüň mata. «Kim tirme şaly gözlär.» (Magtymguly)

Tirmek [ti:rmek] — ýolmak, ýygmak. «Degresinde biter baglar, Tirseň, Hasar dagyndadyр.» (Magtymguly) ♦ **Gülüni tirmek (çürtmek)** — in gowularyny saýlap alyp gönenmek. «Berdinazar diýer tирerler gülün, öpmäge gyz ýagşy, ýatmaga — gelin.» (Berdinazar)

Tişi, dişi — urkaçy, inen. «Çopany özünden bolanyň guzusy tişi dogar.» (Atalar sözi) «Karun mülkün alsa, bir är ýa tişi, «Pulum az» diýip, her gün çeker käýişi.» (Mollanepes) «Ne mahlukdyр, ne erkekdir, ne dişi?» (Magtymguly)

Titir — daglykda we çölün ala, takyr ýerlerinde bitýän, bedesi mal üçin ýokumly bolan, baldaklary, pürleri suwly, şo:ra meňzeşräk gyrymsy köp ýyllyk ösümlük. «Düýäni gotur öldir, goýny — titir.» (Nakyl)

Toba [to:vo] — puşman etme, pälinден gaýtma; ýoluňy düzetme. «Ýetmiş ýaşap, ýat etmezler tobany.» (Magtymguly) «Toba — doklukdan, dawa — ýoklukdan.» (Nakyl)

«Sadaka belany iýer, toba — günäni.» (Nakyl) ◇ **Toba etmek (kylmak)** — päliňden gaýtmak, etmişine ökünip ahmyr etmek, gaýtmyşym diýmek. «Toba kyldym, öten işe Tahyr jan, Gel, guzym, sen meni azat eýlegin.» («Zöhre-Tahyr») **Toba getirmek** — ýola salmak, eden işine ökündirmek, amana getirmek, mugyra getirmek.

Togap [toğa:p]: **togap etmek** — 1. Musulmanyň Käbä zyýarat edip, onuň daşyndan çep egnine tarap ýedi gezek aýlanmagy. 2. (göçme many) Eziz görüp daşyndan aýrylmazlyk, kökenek bolmak; mukaddes hasaplap, bir zadyň daşyndan aýlanmak, maňlaýyňa degirmek. «Enesi näsagdy, takwa sopy hem, Enesini togap ederdi her dem.» (Jamy)
Toka [toko] — guşagy, çekini çekdirip, ujunyň jebis durmagy üçin sokulýan, geýdirilýän gaýyş halka. «Gulhan... ellerini kemeriniň tokasyndan aýryp, bir gerindi.» (B. Hudaýnazarow)

Tokar [tokor] **I** — (esasan, deňeşdirilende ulanylýan söz bolup) uly, iri; ýokary (göwre, gabara, agram, ýaş we ş.m. hakynda) «Tokar guzuly goýunlar hol ýapydan tozan turzup, yzlaşyp indiler.» (H. Derýaýew)

Tokar [tokor] **II** — keýik çagasy, owlgy. «Keýikler guzlaşar, tokarlar böker.» (Edebiýat)

Tokunmak, tokuşmak [tokunmok, tokuşmok] — talaşmak, dalaş etmek, çaknyşmak, uruşmak. «Ýel boldum, ýüwürdim Ýeriň damarna, Nazarym tokundy Arşyň kernerne.» (Magtymguly) «Bu gün baryp, tokuş eýle ajdara, Öz hudaýyň ýaryň bolsun, Kaşamşam!» («Babaröwşen») «Dana şalar çirk getirip adyna, Tokunmandyr raýatlarynyň zadyna.» (Saady)

Tolarsak [tolorsok] — düýäniň, sygryň aýaklarynyň dyz hamy we ondan edilen çaryk.

Topaz [topoz] **I** — el degirmeniň aşaky daşynyň deşigine kakylýan togalak agaç. Topazyň daşynda barmak boýly demir göbegi (süýbek) bolup, ýokarky daşyň jykyrygynyň içinden geçýär.

Topaz [topoz] **II** — uly malyň aşygy. «Oýnadylar aşyk, Saldylar topaz.» (K. Gurbannepesow)

Topby — 1. Aýallaryň bezäp başyna geýýän örme gaby, börük we ş.m. beýigräk kelle gaby. 2. (ýerli gepleşik) Çagalaryň gulakly, ýyly baş gaby. «Biziň illeriň sopusy, Başynda mahmal topbusy.» («Görogly»)

Torba [to:rvo] — ýörite dokalan ýa-da brezent we ş.m. galyň berk matadan tikilen içine zat salmak üçin kiçirak halta, haltajyk. **At torba** — içine arpa we ş.m. guýup, aty iýmlemekde bagyny atyň iki gulagynyň ýeňsesinden asylyp, agzyna geýdirilýän inçeden uzyn torba. «Kany batyr gowakdan iýmden doly bezegli bir at torbany alyp çykdy.» (A. Gowşudow) «Ýöne özi Gowşut han Marynyň daşyna gala saldyranda, at torba bilen gum daşany çala ýadyna düşýändigini aýdýardy.» (A. Atajanow) **Çemçe torba** — susak, çemçe, oklaw ýaly zatlary salnyp, öýüň gap dulunda tärimden asylyan kiçiräk torba. «Seçekleri gyrlan çemçe torba gapböwürde garnyny gäberdip, iki elini gerip ýatyrdy.» (B. Kerbabaýew) **Suwluk torba** — içine iýer-içer ýaly önümleri — azyk-suwluklary we ş.m. ojuk-bujuk zatlary salyp, ýanyň bilen göterilýän torba. «Ýumurtgany, iň ýagşysy, ejemiň suwluk torbasyna salarys.» (B. Kerbabaýew)

Torbalyk [to:rvoluk] — 1. Torba dokamak, tikmek üçin gerek bolan zatlar. 2. Atyň iýmlenýän wagtynda iki gulagynyň ýeňse tarapynda at torbanyň bagynyň asylyp durýan ýeri. «Artyk onuň torbalygyny, depeliniň töwereklerini, gulaklarynyň düýplerini gaşaşdyrды.» (B. Kerbabaýew)

Torç I — balygyň arkasynda çykyşyp duran guýruk tarapyna gyýyk süňkjagazlar, gerşindäki ýüzgüç, ürküç. «Arkasynda torjy, göýä, bir ýylan, Pyçgydyr kesmäge ömür nahalyn.» («Perhat we Şirin»)

Torç II — depelenme, depeşek. «— Sadagaň gideýin, Artyk jan, iki günden bäre üstümüz uly torç.» (B. Kerbabaýew) ◇ **Torç etmek** — köp depelemek, basgylamak, depeşek etmek. «Hyýaryň terje biýaralary aýagymyzyň astynda torç bolýar.» (Anna Paýtyk)

Torgaýlamak [torgoýlomok] — iri-iri, petde-petde bolup şemala gaýmalap ýagmak (gar hakynda) «Gar bolsa guşuň yelegi ýaly ýokardan torgaýlap inip dur.» (Ç. Aşyrow)

Torguş [torguş] — jüýjekä höwürtesinden alyp ulaldylan, meýdandan tor gurmak we ş.m. dürli tärlər, tilsimler bilen tutulyp, eldekileşdirilen elguş, tor. «Hepbigе düşen torguş ýaly sandyraýan Çerkez ýyldyz ýagtysyna gorkuly gözjagazyny petredip, olaryň ýüzlerine seretdi.» (B. Kerbabaýew) «Meýdanda tutulan guşa «tor» diýilýär.» (A. Eýeberdiýew «Türkmen elguşçusy»)

Tot — daş-töweregi, howany gurşap alan duman, çañ, tozan. «Günüň haýsy görnüşde ýaşany mälim bolmaýşy ýaly, zyndan şapak-da peýda bolman, birhili symgylt tot tutdy.» (B. Kerkebabaýew) «Gün totuň içinde gyzaryp, eňegini ýere berdi.» (B. Kerbabaýew)

Totam [totom] — işan, hoja we ş.m. aýalynyň hormatlanyp tutulýan ady; tagat-ybadatdan başga zady bilmän, ömrüni müjerret ötürip ýören terkidünýä zenan. «Ýogsamam, men ärsiz gezer ýaly totam däl — diýenden, işan hüwläp galdy.» (H. Derýaýew) «Gabak işanyň aýaly Eneküti totam... em eden bolup goýberýärdi.» (H. Derýaýew)

Totuýa [to:tuýo] — sürme; gözün görgürligini artdyryýar diýen ynanja görä göze sürtülýän daş we ş.m. «Tapa bilseň hakykatyň merdini, Çeşmiňe totuýa kylgyl gerdini.» (Magtymguly) «Totuýa eder men basan tozuňny, Men seniň özüňe gurban bolaýyn.» («Görogly»)

Towakga [towokgo] — haýyş. «Hawa, märekanı arçyn ýygnan bolsa, elbetde, bir towakga bilendir-dä?» (B. Kerbabaýew) ◇ **Towakga etmek** — haýyş etmek. «Ýene şeýle diýdi: «Edýän towakga.» (Jamy)

Towar [towor] — 1. Buýra-buýra, burum-burum (saç, gulpak) «Ol ýigidiň saçlarynyň towaryn, Biraz salym görmämde-de oňaryn.» (Saady) «Seniň ala-böle üýtgeşik, illeriňkiden owadan, towaryp duran gulpagyň bardy.» (A. Gurbanow) 2. Keykerip duran; geň galýan ýaly üşerme, diňşirgeme. (Towaryp durşy hiç zatdan habarsyz ýalydy)

Towar [towa:r]: **towar owlak** — bary ýogy ýekeje dowar, mal (dowar-owlak) «Heý, baýtalçaňdan başga towar owlagyň barmy?» (B. Kerbabaýew) «Birinji taýdan, galyň tölemäge Aşyrda towar owlak ýokdy.» (B. Kerbabaýew)

Towazyg [towa:zyğ] — 1. Pespälik, kiçigöwünlilik, ulumsy däl. «Bir pakyra kim towazyg eýlese, Lutp ile, ýumşaklyk ile söýlese.» (Azady) «Tekepbire — tekepbir, towazyga — towazyg.» (Nakyl) 2. Birine hormat goýmak üçin aýaga galma, towazyg-tagzym. «Ymlak aldyna çykyp, gol gowşuryp, towazyg bile salam berdi.» («Zeýnelarap»)

Towça [towço] — urgan üçin özbaşdak işilen ýüpün bir dini.

Towuş, tawuş (ýerli gepleşik) — ses, owaz. «Garyp atly meniň oglum gidipdir, Ogluma meňzedi towuşyň seniň.» («Şasenem-Garyp») «Eýwanda tawuş eşdildi... sesi eşiden Artykgül eýwana okduryldy.» (A. Atajanow)

Towza [towzo] — 1. Bugdaýyň başy. «Towzaň bir garyşdan, bugdaý.» (Mätäji) 2. Kilwanyň zähmet haky. «Bu oglan atasyndan miras galan degirmenini işledip, şondan düşýän towzanyň hasabyna ýaşayan eken.» (Ertekiden)

Toý — 1. Söweş, jeň. «Il bilen gelen toý-da — baýram.» (Nakyl) «Toýa ugradyk» diýip, bir haty geldi, şondan soň-a entek hat ýok, sakgaldaş.» (B. Hudaýnazarow) «Mertler jeňde — toý içinde, Aç börüdir — koý içinde.» (Magtymguly) 2. Ýaramazlaryň toplanýan ýeri, bozuk jaý, jelephana. «Ýüwel aýal gyzyny toýa getirer.» (Atalar sözi)

Toýhana [toýna:na] — 1. seret. (paronim) **Pelle I.** «Ertesi daň bilen at çapylýan ýeriň toýhanasyna märeke ýygnanyberdi.» («Görogly») 2. Toý bolýan ýer, jaý. «Toýhananyň çorbasy Şor bolmasyn, haý öleň. Baryp görüň giýewi, Kör bolmasyn, haý öleň.» (Halk döredijiliginden)

Toýry — düýe münlende ulanylýan çig hamdan örülen ýogyn gamçy.

Toz [to:z] — tozan, çaň. «Halyň tozy tükenmez, dälň — sözi.» (Nakyl)

Tök — tohumсыз, kişiligi bolmadyk (adam) «— Men tökdürin diýýäriň, siz bolsa öwürüp-çöwürüp, ýene-de «näçe çagaň bar?» diýen soragy berýärsiňiz.» (A. Kekilow)

Töňürtge [töňürtgö] — gurap galan töňňe bölegi. «... obanyň atgaýtarym golaýynda... töňürtge gazmaga ugrady.» (B. Kerbabaýew)

Töp I — suwy, şiresi sykylyp alnan gök-önümleriň we ş.m. löti; suwuk naharlaryň jazy, löti. «Duzy azdyr, töpi suwun goýaltmaz, Garyplaryň içen aşy gurasyn.» (Gurt ogly)

Töp II — zagara balyklar maşgalasyndan bolan ýasy bedenli, ownuk teňňeli balyk (лещ)

Töre [törö] — hanyň, emiriň ýokary derejeli abraýly adamy. «Akmagyň aty çyksa, özüni töre saýar.» (Nakyl) «Ile döwlet geler bolsa, bagşy bilen ozan geler, Ilden döwlet gider bolsa, töre bilen tozan geler.» (Halk döredijiliginden)

Törpi [törpü] — iri dişli ige.

Tötek [tötök] — seret. **Zagara I.** «Permanyň önünde tötek bilen zirk ýaly gatyk goýdular.» (A. Gowşudow)

Töwra [töwra:]: **bir töwra** — häsiýeti del, üýtgeşik, özboluşly (adam) «Durdam bir töwra adam-da, heý, şo salpaýaklara-da ynanaýmak bolarmy?» (R. Esenow)

Töz [tö:z] — ýumry, sähelçe çiş. «Birisiniň mämeleriniň tözi bar... Ýene biriniň ýañagynda közi bar.» (Ata Durdyýew)

Trilogiýa — bir awtoryň mazmun hem-de ideýa-çeperçiligi taýdan bitewüligi bolan üç eseri (romany, drama eseri) (Ç. Aşyrow «Ganly saka» trilogiýasyny ýazypdyr)

Tubi [tu:bi:] — 1. Jennete baranlaryň saýasynda döwran sürýän agajy. 2. (göçme many) Gelşikli uzyn boý, katdy-kamat. «Kamatyň tubudyr, goýnuňda nardyr.» (Mollanepes)

Tugdar [tu:ğda:r] — baýdak göteriji. «Moýsepit serdar Babahanyň tuguny nazarlap baryp, bir gylç urdy, tuguny tugdary bilen bölüp oklady.» («Zöhre-Tahyr»)

Tugun [tu:ğun] — elguş, laçyn. «Balaman bakyşly tugun tap bolsun.» (Zelili) «Özi hoş gylkly, goly sazlydyr, Algyr laçyn guşly, tugun bazlydyr.» («Şasenem-Garyp»)

Tugýan [tuğya:n]: **tugýan etmek** — joşmak, gozgalaň tapmak; baş bermezlik. «Takat gerek her gep gelip geçmäge, Köňül tugýan eder göwher seçmäge.» (Allaguly Allahy)

Tula [tulo] — 1. Tazynyň ganjygy. «Aýal okap kazy bolmaz, tuladan — tazy.» (Nakyl) «Itiň balasyny tula azdyrar, Hojasy geçirer, bende ýazdyrar.» (Magtymguly) 2. Aýal maşgala degişli sögünç söz. «Özi küýki, ýöne hyýaly gala, Ine, şeýle jandar eken ol tula.» (Jamy)

Tulluk — hamdan, deriden edilýän suw gaby, mytara.

Tulpar [tulpor] — 1. Köplenç ertekilerde duş gelýän söz bolup, hamala, münläp gylýalyň içinden nega-da birisi çykýan üsti rahat, ýakymly bolan hyýaly at. «Ýüzden ýüwrük çykar, münden — tulpar.» (Nakyl) «— Tulpary nireden tapaýyn, mama jan? — Kimiň ýylkysy

müň bolsa, şonuň içinde bolarmyşyn.» («Görogly») 2. Gylýalyň kiçijik müçeli tokgaja tohumy. ◇ **Tulpar ýaly** — etli-ganly, dolmuş (ýaş-ýetginjek gyz hakynda)

Tumaga, tomaga [tumoĝo, tomoĝo] — 1. Täze tutulan ýyrtyjy guşuň eldeki bolýança görmezligi, görüp ürkmezligi üçin, başyna geýdirilýän gelşikli tikilen gaýyş gap. (seret. **Tumak II** bilen kökdeş söz) «— Samsyklamasana, gowusy sen ak garçygaý aw guşuňa tumagyňy geýdir, ýogsam, ejiz ýeriňden goparyp alaýmasyn! » («Alp Arslan» romany) «G. P. Dementýew türkmenlerde tumaganyň laçynlara we gyrgylara däl-de, diňe bürgütlere geýdirilýändigini barada ýazypdyr.» (B. Atanyýazow) 2. Seret. **Otaga**. «Başynda top jyga, tylla tomaga, Bili gülgün Saýat hanym bar indi.» («Saýatly-Hemra») «Tawus tumagalym, sona Selbinyýaz.» («Saýatly-Hemra»)

Tumak [tumok] **I** — ulumsy, gedem, gopbam, tekepber. «Onuň özi çepkisije bolsa-da, tumagy (manysy we ses düzümi boýunça ýakyn: seret. **Temek II**) örän ýokarydy... gopbamjady. (B. Kerbabaýew) ◇ **Tumak baglamak** — gomalyp gabarmak, tekepberlik edip, hondanbärsi bolmak, tumaklamak. «Bedasyl ýigide ýetişe beglik, Tumak baglap, hatyrasyn jem biler.» (Şabende)

Tumatk [tumok] **II** — telpek, gulakjyn.

Tumar [tumor] — 1. Gelin-gyzlaryň boýnundan asyp dakynýan uly üçburç bezeg şaýy. 2. Doga, Gurhanyň süresi. «Seýidahmet išan derrew içmek üçin doga, dakynmak üçin tumar ýazyp berdi-de:.. — diýip goýberdi.» (H. Derýaýew)

Tumaýak [tümwaýak] — maşgalasyz-zatsyz biçäre adam; hiç zatsyz garyp. «... sähra türkmenleri dünýäden perzentsiz geçmegi gaty ýokuş görýärdiler, tumaýak bolmagy aýylganç gargyş sinmegiň netijesi hasaplaýardylar.» (A. Taganow) «— Onuň entek başlän-üçlän dowary bardyr-haw, hemme kişi özüň ýaly tumaýakdyr öýtme!..» (B. Hudaýnazarow) ◇ **Tumaýak galmak** — ähli baýlygyňdan, zadyňdan mahrum bolup, garyp galmak, tozmak.

Tur [tu:r] — 1. Dag. 2. Sina ýarymadasynda bir dagyň ady. «Tur dagynda duranlar, Niçe gaýyp erenler.» (Magtymguly) **Tury-Musa** — Musanyň mynajat etmäge giden dagy, şol ýerde ol Alla bilen gepleşenmişin. «Baryp, raz aýdyşan Sina dagynda, Tury-Musa Kelimulla haky üçin.» (Magtymguly)

Turap [tura:p] — gum, toprak, ýer. «Sünküň sürmä döner, teniň turaba.» (Magtymguly)

Turunç — apelsine meňzeş turşy iýmiş. «Näzli ýaryň synasynda, Turunçmydyr, meýmunmydyr?» (Misgini)

Tusmak [tusmok] — tutmak; kesmek, öňüni almak. «Altmyş ýaşda, nowruz günü, luw ýyly, Turdy, ajal ýolun tusdy atamyň.» (Magtymguly) «Şatyr bolup ýoluň tusup, Ganym bolup üstüň basyp.» («Görogly»)

Tutgun — tutulan, ýesir; bagly, baglanan. «Dünýe görmeý, tutgun galsaň bir künçde, Bady-paý dek ýer yüzüne ýeldim tut.» (Magtymguly)

Tuwak [tuwok] — ýaňy bolan çaganyň daşyndaky, yüzündäki örtgi. ◇ **Ýüz tuwagy** — ýüzüň nury, şöhesi. «Kesarkajyň gül yüzüniň tuwagy, Gara batyr atly är ýatyr munda.» (B. Jütdiyew) **Ýüz tuwagy edinmek** — birini gowy adam, gowy işgär we ş.m. hökmünde öňe tutmak. (Onuň ýüz tuwagy edinýäni ýeke sendiň)

Tuwulga [tuwulĝo] — бүрүнçден edilen depesi süýri söweş başgaby, sopbaç. «Tuwulga, çaraýna, boz sowut bile.» (Kemine)

Tüjarat [tüja:rat] (gepleşik dili) — söwdagärlik, täjirlik. («tüçjar», «täjir» sözleri bilen kökdeş söz) «Hem zyýarat, hem tüjarat.» (Nakyl)

Tükel [tüköl] — 1. Hemme, ähli, bütünleý. «Agzymyz bir etsek tükel ärsary, Duşman geçebilmez derýadan bäri.» (Seýdi) 2. Sany, mukdary dogry, ýerbe-ýer. «— Juma aga, başyň dik, malyň tükel oturanmysyň?» (Ý. Berdiýew)

Tümen [tümön] **I** — Eýranda on riala barabar pul birligi. «Soran bolsa, synam içre suzlar bar, Ýüz tümenden ýegdir, niçe sözler bar.» (Magtymguly) «Şol wagt ýesiriň ýokary baş bahasy Eýran tümeninden iki ýüz, ýüz elli tümen hasaplanýardy.» (A. Gowşudow)

Tümen [tümön] **II** — düzüminde on müň esgeri bolan goşun, leşger. «Abdylmälik han şu pikir bilen bir tümen goşun jemläp, Nyşapura, ol ýerden hem Hindistana sary jihada ugrady.» (O. Ödäýew)

Tümen [tümön] **III** — raýon (etrap), uýezd. «BHSR-iň (Buhara Halk Sowet Respublikasy) düzümindäki Türkmen oblasti-da welaýatlara, tümenlere, kentlere bölünýärdi.» («Türkmenistanyň taryhyndan materiallar»)

Tümenbaşy [tümönmaşy] — on müň esgerden ybarat goşunyň serkerdesi, tümenbegi. «Her on esgere bir onbaşy, ýüz esgere ýüzbaşy, müň esgere müňbaşy, on müň esgere tümenbaşy belläpdirler.» (R. Gylyjow) «— Hä, Abdylmälik emiriň tümenbaşynyň gyzy diýsene.» (O. Ödäýew)

Tüneke [tünökö] — galaýy; ýuka ýasy demir we şeýle demirden ýasalan. «**Setil** (ärsary, olam, günbatar ýomut) — suw daşamak ýa-da içinde suw we ş.m. zat saklamak üçin tüneke (galaýy) demirden silindr görnüşli ýasalýan, ýarym aýlaw saply, tutarly gap.» (B. Baýjanow)

Tünt — boş, aňsyrmaýan, tüntaw (adam) «Patyşaň alkyşy nämä degmeýär, tünt heleý!» (Ertekiden)

Tüp — goşun, goşun saplary, agyr goşun. «Alla diýp at salyp, belent haýkyryp, Gorogly tüplerin bozdugyn diýrin.» (Mollanepes) «At salyban, agyr tüpler bozardym, Sabr edebilmedim, dilimden boldy.» («Görogly»)

Tüpgen [tüpgön] (gepleşik dili) — orruk-ortara, mesgen, düýpgoş; bol ýer, köplük ýer (ordaň, sülsadyň we ş.m) «Atyny dogry ýagynyň tüpgeniniň dikilen ýerine baka sürüpdür.» (A. Gowşudow)

Türpe, turpa [türpö, turpo] — täze, ýaş; geň, täsin, haýran galdyryjy. «Dünýä görki näzeninler, ne janlar, Nadana ýolukdy türpe jenanlar.» (Magtymguly) «Bir türpe seýrandyr üsti bedewiň.» (Seýdi)

Türpek [türpök]: **ak türpek** — ganatynyň perleri bekemedik bir ýaşyna çenli bolan elguş, balaguş. («türpe» sözi bilen kökdeş söz) «Ýetilmemiş şuňkarym, gamyş ganat ak türpek.» (Magtymguly)

Tüte [tütö] — daşyna sapak saralýan içi deşik gargy ýa-da kagyzdand gatlanyp ýasalan gysga turbajyk, tegek.

Tüwelek [tüwölök] — terne. «Mämeleriň mazymy, ýa Hytaýyň tüwlegi.» (Mätäji)

Tüýnük — gara öýüň uklaryny birleşdirýän ýokarky tegelek bölegi, tüsseçykary. «Serpigi açyk tüýnükden ýekeje ýyldyz akjaryp görüldi.» (A. Atajanow) ♦ **Towşan tüýnük galmak** — öý-öwzarsyz galmak, maldan-başdan çykmak.

Tüýs — hakyky, barypýatan, aňrybaş; asyl. «Tüýsi dür toýnakly, pyýala gözli, Gargy deý gulakly, elip dek ýüzli.» (Mollanepes) 2. (göçme many) Seret. **Ig.** «Almaz, kümüş mis görüner, Dula gynak tüýs görüner.» (Magtymguly) ♦ **Tüýsi üýtgän (bozuk)** — 1. Niýeti, matlaby ýaramaz, gylyk-häsiýeti, bolşy erbet. «— Aý, tüýsi bozuk zaňnar, onda ol bar,

munda bu bar diýip, gep ýasap oturma bu ýerde!» («Görogly») 2. Oslagsyz mahal görk-görmegi erbetleşen, ýüz-gözi, jynsy üýtgan (syrkawlykdan, maşgala ýagdaýdan...)

Tyg [ty:ğ] — 1. Gylyç, pyçak we ş.m. ýaraglaryň kesýän tarapy, ýüzi. «Ýüzündäki tyg yzyna, ýaralara garamazdan, onuň sowatly bolandygyny bilmek kyn däl di.» (A. Taganow) 2. Sowuk ýaraglaryň umumy ady. «Tyg uran tygdan öler.» (Nakyl)

Tyl [ty:l] — frontuň yz tarapy, urşuň bolmaýan ýeri. «Indi olar duşmanyň tylyndady.» (A. Gowşudow)

Uçganak [uçğonok] — 1. Ýagýan garyň ýa-da şoňa meňzeş zatlaryň gaýysyp ýören owunjak bölejikleri. 2. Kätä süňňüň gowşan halatlary oturyp-turanynda gözün önünde az wagtylyk gaýmalaşýan ýyldyrawuklar. 3. (göçme many) Gözlerindäki dogumynyň, gujur-gaýratynyň bardygyny bildirýän alamat. «Göreçlerdäki ýanýan uçganaklar pursady goldan bermezlige ündeýärdi.» (B. Kerbabaýew)

Uçganaklamak [uçğonoklomok] — 1. Uçganaklar gaýmalaşmak. «Jülgäniň hemme ýerinde gar uçganaklaýardy.» (Žurnaldan) 2. (göçme many) Silkinjiräp bökjeklemek, galpyldyly çalasyn hereketde bolmak. «Öwezmyrat batyr uçganaklap bir ýerde durmak islemeýän atynyň başyny çekip durşuna käýinjiredi.» (A. Gowşudow) ♦ **Göz uçganaklamak** — 1. Gan basyşy pes bolan, başy aýlanan we ş.m. halatlarda gözün önünde uçganak görünmek. 2. Dogumlylyk alamatyny gözünden aňdyrmak. (Gözleri uçganaklap duran türgen)

Uçramak [uçuromok] — sataşmak, duçar bolmak, sezewar bolmak. «Saýat han diýer, çykdyň çar бага seýle, Uçradym bir derde, belaga beýle.» («Saýatly-Hemra»)

Uçur — 1. Wagt, mahal, çag; çen. «...Bir sapar garaňky düşer-düşmez uçurlarynda ýeke özüm şäherden gelýärdim.» (A. Kekilow) 2. Töwerek, ugur, tarap. «Eger, men ýalňyşmaýan bolsam, çopanlaryň goşy şu uçurda bolmaly.» («TD-niň sözlügi» 1962 ý. 580 sah.)

Uçursyz [uçursuz] — çensiz, çakdanaşa, has kân, juda, örän. «Ertekiniň baş gahrymany Aýazhan garyp, ýöne welin, oňa uçursyz pähim-paýhas hem danalyk berlipdir.» (B. Hydyrow...)

Uftada [ufta:da] — 1. Ejiz, biçäre. «Seni istäp geldim, galdym belada, Zyndan içre galyp, boldum uftada.» («Zeynelarap») 2. Kiçigöwünli, pespäl. «Toba bir ýüpdür, tutar uftadalar, Hem zelili kim, bolan awaralar.» (Azady)

Ugrubir [uğruvi:r] — derrew, bahym, ýüzüniň ugruna. «... ýerinden turup, özüniň tamyň üstündedigini huşuna gelmän, ugrubir gidiberipdir.» («Ependi») «Bar, ugrubir atyň eýer-esbabyny getir!» (B. Kerbabaýew)

Uja [u:jo] **I** — oňurga süňküniň art uýy, guýryk ýagynyň içine girýän ýeri, ujoňurga (haýwanlarda) «Ýegen — uja ýagy.» (Nakyl)

Uja [u:jo] **II** — beýik, belent, ýokary (dag hakynda) «Ujaly, gaýaly daglardan aşdym.» («Saýatly-Hemra») «Uja dagdan onça üýn düşen kibi.» («Saýatly-Hemra»)

Ujal [ujol] — 1. Ýer sürlende azalyň yzynda galýan kiçijik ýaba meňzeş yz, zolak. (Ujalyň içi bilen ýöräp barýardy) «Tommugy ujal bozar.» (Nakyl) 2. Uzap giden aňnatlyklaryň arasyndaky peslik ýer, çöketlik.

Ujallamak [ujollomok] — tohum sepiljek ýere çäk çekmek, çygyr etmek. «Ujallap peliň başyna, Tohum goýbermän daşyna.» (Mätäji)

Uk [u:k] — aşaky ujuny tärimiň heregine, ýokarky ujundaky balasyny tüýnügiň gözlerine ötürip berkidilýän boýy 2,5 m. çemesi inçe egmek agaç. Gara öýüň 76-dan 88-e çenli

uklary bolup, olar öýüň üstki bölegini emel getirýär. ◇ **Uguny ýekelemek** — göwnünden turaýjak sözleri aýdyp, pälinden gaýtarmak, sen-sen edip yrmak; ataň ýagşy, eneň ýagşy etmek. «Şol ýagdaý Mawynyň uguny ýekeledi.» (B. Kerbabaýew) «Ýöne welin, Garagyz hem gowaça ýekekleýär, hem ugumy ýekeleýär.» (K. Gurbannepesow)

Ulama [uloma:] (dini) — alym, köp bilýän. «Patyşa ähli ulamalary köşgüne ýygnapdyr.» (Rowaýatdan) «Ulama azsa, geň bolar.» (Talyby)

Ulturatmak [u:lturotmok] — uwlundyrmak, çürkemek, awundyrmak. «... bazarçylary ulturadyp ýörenelere-de gözi düşdi.» (H. Derýaýew)

Uluň — gawun, garpyz, kädi ýaly ösümlikleriň töweregine ýaýraýan gollary. «Uluňsyz, bogunsyz ýumşak ot iýse.» (Talyby)

Umga [umgo] — ýabany dag tekese. «Keýikmi ýa umgamy, gulanmy, aýrakmy, parhy ýok, atymyna geler welin, gaplaň şu ýigitleriň eňsi ýaly arlap eňer, edil towşan turan ýalydyr.» (M. Seýidow) **Umga ýaly** — uly, daýaw. «Umga ýaly dört-baş öý hatara egin kaklyşdyryp oturdy.» (B. Kerbabaýew)

Umma [umma:] — 1. Daş, gaty uzak. «Gyş ýeňsani berip, ummaga gaçdy.» (A. Kekilow)

2. Köp, artyk. ◇ **Ummadan aşmak (çykamak)** — 1. Uzaklara aşmak, ýetmek, gitmek. 2. (göçme many) Köp bolmak, juda artmak. (Bergimiz ummadan aşandyr-la)

Urgan [urgon] — ýüňden, ýüplükden, we ş.m. işilip edilýän ýogyn tanap, berk ýüp. «Urgan bilen araba mäkäm saradylar.» («Gorkut ata») «...tekesakgal diýen ösümlikden örülen urgan bolsa öýüň biline guşak bolup... has jebisleşdirýär.» (A. Kekilow)

Urna [urno] — 1. Tikilýän geýimlik mata we ş.m. azlyk edende ýetmez ýerine urulýan, seplenýän mata we ş.m. bölegi. 2. (göçme many) Öňki işiň, derdiň üstüne goşulýan iş, alada. «Bu-da urna bolup, birleşse bary, Bagyşlaň, elbetde, men günäkäri.» (A. Kekilow)

Ury — galla gömlüp saklanýan çukur, parhaw. «Obada ölüm howpuny unudanlar baýlaryň urularyny ýarýardylar.» (B. Kerbabaýew) «... Halnazaryň urularynyň nirededigini aýt!» (B. Kerbabaýew) «Ury adam boýy goldurdan çuňňur bolup, onuň içinden ýetmiş düýä golaý bugdaý çykdy.» (B. Kerbabaýew)

Usurgamak [usurgomok] — dürli sebäbe görä, ysgyn-mydary gaçyp, az wagtlyk alasarmyk ukuda, bihuş ýaly bolmak. «Ýasawullar: — Häý, dinden çykan päleket, sendenem bir Hudaý bormy? — diýip, urup-urup usurgadypdyrlar, soňra-da süýräp, emiriň köşgüne eltipdirler.» («Ependi») «Ol bir hili usurgan ýaly bolup, düşegiň üstüne süýndide, ep-esli wagt gymyldysyz ýatdy.» (B. Kerbabaýew)

Usýan [usýa:n] — 1. Baş götermeklik, pitne, gozgalaň. «Diýer: «Hakyň alnynda men usýana gelmişem.» (Mollanepes) 2. Günä, ýazyk, hata iş. «Ýyl-ýyldan usýanym artyp baradyr.» (Magrupy) «Garadyr ýüzleri, mundadyr usýan, Günäsin bagyşlaň, ýa şiri Subhan.» (Magtymguly) «Hasylym usýandyr gendeligimden, Ölüm asan erer zindeligimden.» (Magtymguly)

Utun — çarh oturtmak üçin, guýynyň agzynyň iki gapdalyna ýapgyt edilip dikilýän agaç, sütün. «Oýuň ortasynda garalyp görünýän guýynyň utunydy.» (T. Taganow)

Uwjuk — 1. Ownuk däneli jöweniň bir görnüşi. 2. Çäji saýlanan gallanyň galyndysy. 3. Tüwiniň ownugy.

Uýan [uýon] — atyň kellesine geýdirilýän agyzdyrykly, alkymşaly gaýyş nogta, kellekiniň bir görnüşi, esbap. «Jigi, bu ýabynyň uýany bilen gamçysyny ber, men şu taýyk gyssag baryp geljek — diýdi.» (A. Durdyýew) «Edilmedi han, serdaryň diýeni, Gyryldy atlaryň rişme, uýany.» (Mämmetmyrat)

Uýgun [uýğun] — uýýan zady, makul hasaplaýan zady, laýyk. «Kimiň saly uýgun ummanda akdy, Kimse arz eýledi, kim hana bakdy.» (Magtymguly) «Şu gün tabşyrrar men amanat janym. Bir uýgun deňize düşendir koňlüm.» (Mollanepes)

Uzatmak [uzotmok] (gepleşik dili) — ugratmak, ýola salmak, bir ýana ibermek. «— Galandar, «Uzdandan ýoldaş bolmaz» diýenleri, saňa jogap, gaýdyber.» («Görogly») «Men bolsa han bir ýumşa uzadaýmanka, ogluňyzyň salamyny gowşuraýyn diýdim.» (Ata Durdyýew)

Uzur — ötünç, etmişň, ýazygyň üçin ötünç sorama. «Uzury günäsinden ýaman.» (Nakyl) «Aşyr in soňunda, çay başynda Artykdan uzur ötündi.» (B. Kerbababayew) «Indi baş egip, ondan uzur ötünmelimi?» (B. Kerbababayew)

Üçek [üçök] (ýerli gepleşik) — tamyň üsti. «Gat-gat düşek düşäp üçek üstünde, Mest olup, agdarlyp ýatanyň galdy.» (Magrupy)

Üdek [üdök] — dag eteklerinde 3-4 m. çuňlukda içine örüm edilmän, käse görnüşde gazylan guýy. «Üdek guýulary bir, bir ýarym duşak boýundan suw berip, ömri uzak bolmandyr. Şol sebäpli hem ony gazanlarynda çöwlük, örüm ýaly guýy enjamlary ulanylmadyr.» (A. Baýramgeldiýew)

Ülemek [ülömök] — ýetdik paýyny bermek. «Nigäriň gaşynda ant içdi çomak: «Nejebiň aşyk däl, bir aşyksumak. Ol her gün mün gyza üleýär göwnün...» Nigäriň göwnünde döredi düwün.» (K. Gurbannepesow)

Ülňi [ülňü] — 1. Tikiçilikde we ş.m. biçilýän geýimiň, ýasalýan önümiň ölçeg nusgasy. «Öten günün belgisi ýok, daz bürügniň ülňüsi ýok.» (Nakyl) (Telpeklik baganany ülňi boýunça ölçäp kesmek) 2. Önümiň öz aýratynlyklary, häsiýetleri we hili boýunça edilýän talaplary kanagatlandyryýan nusgasy. «Baýmuhammet Atalyýewiç bize... edebiýaty dünýä ülňülerine laýyklykda öwrenmegiň ýollaryny salgy berdi.» (J. Allakow) ♦ **Agyz ulňuny (ülňünü) bilmek (aňmak)** — niýetini, pikirini, maksadyny bilmek. «Senem öňküler ýalymy, ýa başga bir töwra zatmyň, agyz ulňuňy bileli?» («Görogly») ♦ **Köne ülňi** — lenç edilen ýörelge, täzeçilige ýykgyň etmän, şol bir hili işleme, ösüşsiz, yzagalak ýörelge.

Ümürsin [ümürsün] — gür gögeren, tutuş bitip oturan. «Niräňe baksan, durşuna ümürsin tokaý bolup duran daglar!» (O. Ödäýew)

Ümüş: ümüş mal — owlasy, guzusy ölen dowar. «Şonuň üçinem Ýagmyr ümüş mal ýaly ýüzünü aşak salyp ýördi.» (B. Kerkebabayew) «A gyz, ol ümüş mal ýaly, birhili tünt-le!» (B. Kerkebabayew)

Üňürsiz [ünürsüz] — 1. Alymsak, nebsine «haý» diýip bilmeýän, gözüne ýaran zatlary alasy gelip duran, ünürsi ýok. (Öýüne boş barmagy halamaýan ünürsiz adamdy) 2. (göçme many) Horan, doýanyňy bilmeýän, hajymelik. (Üňürsiz adam mürähet ederiňe-de garaşyp durmaz, diläp iýer welin, iýer)

Üňüz — akması birwagtlar kesilen derýaň köne sudury galan hanasy, orny. «Üňüz ugrundaky maly saklamak örän kyndy...» (H. Garabayew)

Üre [ürö] — gurşun, sink, galaýy we ş.m. metal galyndylaryndan eredilip alnan hili pes çal reňkli metal.

Ürjemek [ürjömök] — hereketi artmak, gatnawy köpelmek, güýjemek, gazaplanmak. (Aýalynyň ürjap durmagy myhmanlarynyň ýuwaş-ýuwaş dargamagyna sebäp boldy)

Ürküç (ýerli gepleşik) — balygyň arkasyndaky ýüzgüji, torç.

Ürpünjek [ürpünjök] — gyňajyň kellä atylýan burçy. «Onuň adam ýüzünü görmän, ürpünjek atynyşyp oturan bibileriniň arasynda-da günlük göreşi aşaklykdan gaty zor

gidýardı.» (H. Derýaýew) «Ýöne biriniň ýüzi ürpünjekli bolansoň, bibileriň biridir çaklady.» (H. Derýaýew)

Üsser [üssör] (gepleşik dili) — uly; asgyn däl, üstün. «Kazyhanada oturanlar mergeniň bu üsser geplemegini geň görüp, hyşyda-wyşy boluşdylar.» (Ata Durdyýew) «Olaryň erkiniň güýji gowşak bolup, özünden üsserleriň we ezyňleriň önünde müzzerýärler.» (B. Basarow «Pedagogik psihologiýa»)

Üşbu [üşvu] — ýakyn aralygy görkezýän «şu», «bu» görkezme çalyşmalary bilen manydaş söz. «Üşbu dünýä reýhan bu gün.» (Magtymguly)

Üwmek [üwmök] — 1. Tümmek edilip üýşürilip goýlan üýşmek. «Akmaýa aşagy belkeli, üsti üwmek etli kürtük alyp gelende, Atabaý oňa:.. — diýip degdi.» (B. Kerbabaýew) «Sapa bukjasyndan çyzgylaryny çykaryp, üwmek çägän üstüne ýazdy.» (A. Nepesow) 2. Bir ýere üýşüp duran, köp mukdarda toplanan. «Garageldi diýýäniň bol tezege gonýan owunjak üwmek tomazajyklar dälmi?» (B. Kerbabaýew)

Üwmelmek [üwmölmök] — üwmek edilmek, üýşürilmek. «Gapagyň üstünde mähnet ýagly çörek, çöregiň üstünde bolsa omaça, gapyrga, goýun kellesi üwmelgidi.» (B. Kerkebaýew)

Üý (gepleşik dili) — malyň gol, but, oňurga, süňkleriniň bölekleriniň birleşýän ýeri, bogny. (Üýünden ýazdyrmak)

Üýn — ses, seda. «Garyndaş garyndaşyň üýnüni garaňkyda tanar.» (Nakyl)

Üzeňni [üzöňnü] — 1. At, eşek münlende aýagyň burnuny otürüp basylýan ýeri ýasy, ýokarsy ýarym aýlaw şekilli demir esbap bolup, gaýyş çekilere baglanyp, (seret. paronim: **Çekilik**) eýeriň iki ýan gapdalyndan asylýar. «— At ürkende agdaryldym, aýagym üzeňnide galdy.» (B. Hudaýnazarow) «Artyk üzeňnisine galyp gygyrdy.» (B. Kerbabaýew)

2. Tarada mata dokalanda gozagyň içinde iki aýak bilen gezekli gezegine aşak basylýan güle bagynyň halkalary. (Hyzmaty: seret. **Güle II**) ◇ **Üzeňnisinden üç geçmek** — birine ýaranmak, ýaýaplamak, ýallaklamak. «Kolhozuň başlygyndan kineli, gaharly adamyň paýzyny ýatymaga, zerur halatynda, üzeňnisinden üç geçmäge ökdelligi bellidi.» (T. Jumageldiýew)

Üzre [üzrö] — üstünde, üst. «Bilgil, uzak gitmez aýy dostlugy, gahry gelse, depäň üzre daş döker.» (Magtymguly) «Synam üzre çapraz ýara çekilmiş.» («Şasenem-Garyp»)

Üzük — gara öýlerde uguň tutuş üstüne ýapylýan keçe. «... tüýnügiň çagarygyndan, üzük we serpigiň ýyrtyklaryndan ýyldyraşyp görünýän ýyldyzlary...» (N. Saryhanow)

Wadaryg [wa:dary:g] — (waý)arman, haýp, gyanç. «Görmeý ölsem ýarym, armanly öler men, wadaryg.» («Zeýnelarap») «— Wadaryg-a! — diýip, Nedir erbet çakynyň hakykat bolandygyna bir ah çekdi.» (Ata Durdyýew)

Wajyp [wa:jy:p] — 1. Yslam dininde parza ýakyn, ýerine ýetirilmesi hökmany amallar. «Gardaşa rehim eýlemek wajyp erer, Ömri birle ryzkyny hem artdyrar.» (Azady) 2. (göçme many) Aýratyn möhüm, juda zerur, hökman. «Paryz, wajyp tagamy dost bilen iýmek, Özüni süýt bilgil dostuňy gaýmak.» (Kätibi)

Wakyga [wa:kyga] — waka, hadysa. «— Wakygalara gowy düşüňýän adamlaryň aňlyşyna görä, urşuňam, häkimiýetiňem möhleti gutaryp ýören bolara çemeli.» (B. Kerbabaýew)

Wakyp [wakyf] — din wekillerini habardar edip, satylmazylyk şerti bilen köpçüligiň peýdalanmagynda ömürlük goýlan, bagyşlanan mal, mülk we ş.m. zat. «Wakypflardan girýän girdeji talyplaryň harajadyna kemsiz ýeterlikdi.» (B. Kerbabýew) ◇ **Wakyp etmek**

— dini düşünje boýunça bir zady köpçüligiň haýryna bermek, bagyşlamak. «Soňra iki uly ýaby we Zöhräniň bagyny aşyklaryň ýoluna wakf etdi.» («Zöhre-Tahyr»)

Wakyp [wa:kyf] — bilýän, habarly; ägä; düşüňän. «Muhalyf (ters, garşy) bolma, gel, Haka mutug bol, Gapyl bolma, bu hallara wakyf bol.» (Gaýgysyz Abdal) «Eý, ýigit, wakyf ol, garryp bara sen.» (Muhammet Babyr)

Warak — kitabyň, depderiň we ş.m. içindäki kagyzlarynyň biri, tagta kagyz, sahypa. «Namaza çenli ýene birki warak okamagy niýet edip, kitaby gaýtadan eline aldam-da, ýene Hanaly beg ýadyna düşüp, gaşyny çytdy...» (Ata Durdyýew)

Waraklamak — kitabyň, depderiň we ş.m. sahypalaryny agdaryşdyryp çykmak, gözden geçirmek. «Men derrew onuň sahypalaryny waraklap çykdim.» (N. Saryhanow)

Warys [wa:rys] — («miras» sözi bilen kökdeş söz bolup) mirasdüşer, mirasdar, ölen adamyň malyna eýelik etmäge hukukly. «Gazdyryp gabryňny goýgaýlar seniň waryslaryň.» (Gaýyby) «Warys oldy, gör, muny, Hatam kylan yhsanyna.» (Mollanepes)

Wasl — gowuşma, ýetişme, duşuşma. «Balahusn: — eý, Şabähram, meniň waslymy isleseň, tä ähti-peýman edýänçäň, meniň saňa boýun egmekligim kyndyr — diýdi.» («Şabähram»)

Was-was — sähel zat üçin uly alada bilen, öz-özünden dowla düşme we ş.m. ruhy kesel. «Hazan uran şeytan was-wasa men özümi aldyraýypdyryn» diýen öý bilen «tüf-tüf» etdide, tokmaklap urýan gursagyna tüýkürdi.» (B. Kerbabaýew)

Wasyl [wa:syl] — ýetişen, gowşan (maksadyna, ýaryna) «Seniň yşkynda köýen göwher-käne seretmez, Janana wasyl bolgan şirin jana seretmez.» (Mollanepes)

Wysal [wysa:l] — duşuşma, söýgülä gowuşma; hasyl bolma. «Düşdi ýaryň hyýalyňa, Ýeteýin diýp wysalyňa.» («Şabähram») «Göwün guşum wysalyňa zar boldy.» (A. Kowusow)

Webal [weba:l] — günä, ýazyk, tagsyr. «Onuň webalyny men öz boýnuma göterýärim.» (B. Kerbabaýew) «Şu günden şeýläk öljek orsuň türkmeniň gany, webaly şol pisiň boýnuna, batyr.» (A. Gowşudow) ♦ **Webala galmak** — zyýana galmak, kynçylyga sezewar bolmak.

Weç — 1. Tär, ýagdaý, alaç, ýol, wejh. «Her närsäni bir weç ile ýykar sen.» (Magtymguly) 2. Zat, derek, ugur, hiç bir jähetden. «Aýnanyň soragy Mama hiç bir weçden täsir etmedi.» (B. Kerbabaýew) 3. Maza, ugur; piň. «... ýeke galan sokarryk ýaly Nobat mirabyň-da weji bolmady.» (B. Kerbabaýew) «Wejine saýmaz dünýäni, zagaradyr iýýäni.» (Nakyl) ♦ **Wejiň geçmek** — ugruň geçmek, heziliň bolmazlyk; kuwwatdan düşmek.

Wehim — gorky, çekinme, ätiýaç etme. «Göwher imanyň nyşany — Wehim gözden nem getirer.» (Aşyky) «Wehime düşeniňki ýa mal gorkusyndan, ýa jan gorkusyndan.» (Nakyl)

Weli — dost, ýakyn (Hudaýa); keramatly, öwlüýä. «Hak söýüpdür Aly deýin welisin, Gadym setdir yzzat etmek ulusyn.» (Magtymguly) «Bar, namazhon, takwamyşyň diýeli, Şonda-da, däl-ä sen pir ýa-da weli.» (Jelaletdin Rumi)

Wenezzyna [wenezzyna:] — nikasyz doglan, çöpdüýbi, zyna döli. «Diýdi: «Sopy ýoldaşyňyz, elbetde, Barypýatan wenezzyna, bihepbe.» (Jelaletdin Rumi)

Werd — üznüksiz doga; namazy gaýtalap oturma, Kelamyň sözlerini aýdyp, gaýtalap oturmaga werdiş bolma. «Baýguş aýdar: «Derdim bar, Tesbihim bar, werdim bar.» (Magtymguly)

Werdiş, werziş — türgenleşik endigi, bir zady köp gezek gaýtalap endik etme, ram.

«Tekiz aýtymda werziş geçirip ýören, elleri ýalaňaç gylyçly kazaklaram... duran-duran ýerlerinde doňup galdylar.» (A. Atajanow) «Ýüke werziş bir boz eşek, Bolaýyn diýseň öýlengin.» (Magtymguly)

Wesile [wesi:le] — 1. Gural, esbap, serişde. 2. Esas, sebäp. «Anjaýyn görmedim ähdi-wepaňy, Bir wesile bilen ýagy bolan ýar.» (Mätäji)

Weýil — 1. Heläkçilik, ýamanlyk ýetişmek; gaýgy-gam, betbagtçylyk. 2. Jähennem; jähennemde bir ýeriň ýa-da guýynyň ady. «Weýil» diýgen jaýda tütüniň çykar, Kabul bolmaz gözde ýaşyň, nas atan.» (Magtymguly) «Resul alaýhyssalam aýtdy: — Haktagala dowzahda bir jaý ýaradypdyr. Ol jaýda bir guýy ýaradyp goýupdyr. Ol guýynyň ady Weýildir.» («Ajaýyplyklaryň düri») «Ýedi gat ýerde kylmyş sakar dowzahy, Weýildir guýusy, syçjyn bulagy.» (Magtymguly)

Wujut, wüjüt [wuju:t, wüjüt] — 1. Barlyk, bar bolmaklyk, bar bolma (существование) «Özün bilen kişi boldy habardar, Ol Hak bir wujutdyr, bil, ne kim bar?» (Gaýgysyz Abdal) 2. Göwre, beden. «— Ozal ebedinde Allatagala adamzady enesiniň wüjütinde katra suwdan surat eýlän wagtda, onuň sanalgysyny sanap, maňlaýyna ýazyp goýarmyş.» (H. Derýaýew) ◇ **Wujuda gelmek** — döremek. «Wujuda gelmeýinçä, kimse Haky bilmedi.» (Ýunus Emre) **Wujut şähri** — barlyk dünýäsi. «Guwwas, bahryga girdim, wujut şährini gezdim.» («Hikmetler»)

Wüşi [wüşü] — gözi şully, kirpikleri düşüp, dyrtaryp duran.

Yba [y:va] — utanma, çekinme, aljyrama. «... yba bilen duran ýaş gelniň şol halatda...» (H. Derýaýew) «Çyra yba kylar, ýel sesin aňsa.» (Mollanepes)

Ybadat [yva:dat] — Hudaýa sygnyp doga, namaz okama. «Akmagyň ybadatyndan alymyň ukusy gowy.» (Atalar sözi) «Hudaýa iň gowy ybadat — zähmet.» (Atalar sözi)

Ygtykat [yğtyka:t] — bir düşüňjä bolan ynam, ynanç; dine çyn ýürekden bolan ynam. «Baga geldim men ar üçin, Köp ygtykatym bar üçin.» («Görogly»)

Ygzaz [yğza:z] — hormat, sarpa. «Müsür halky tamam ygzaz bile Züleýhany hem depin kyldylar.» («Ýusup-Züleýha»)

Yhsan [yhsa:n] — ýagşylyk, haýyr, saawat. «Goç ýigitler yhsan etsin, Yhsan reýgan gitmezmiş.» (Magtymguly)

Yk [y:k] **I** — jaýyň, haýatyň we ş.m. şemal degmeýän tarapy, ygyşak, y:klym. «Sörtük ýeli üstüni basan wagty, süri... yga tarap yňyp gitdi.» (Edebiýat)

Yk [y:k] **II** (ýerli gepleşik) — süriniň başyny çekýän jaňly teke, serke. «— Ana, otyr garnyny gäberdip, eňnereden doýan yk ýaly bolup — diýip, Ogulnyýaz kellesini silkip, eli bilen Bekmyrat baýy görkezdi.» (H. Derýaýew) «Ýa, walla, Motdy, seniňem diliň edil ygyň şahyna berkidilen jaň ýaly birsyhly jyňňyrdap durmasa, dem alym salym dymaryň ýok.» (B. Kerbabaýew)

Ykarat [yka:rat] — seret. **Hykarat**. «Kany batyryň sözündäki ykaraty duýan Pýotr gyssanmaç gürlledi.» (A. Gowşudow)

Ykrar [ykyra:r] — wada, lebiz, äht. «Adalatly şada bir bolar ykrar.» («Zöhre-Tahyr») ◇

Ykrar etmek — dogry, hakyky diýip bilmek, tassyk etmek.

Ylgar [ylğa:r] — hüjüm, hüjüm edýän; at salyp barma. «Münüp sürseň geçir wagtyňy hoşdan, Ylgar etsen, ýetir ýakyna daşdan.» (Misgingylyç) «Meni söýenler köpdür, yzymdan ylgar gelmesin, seni tutup öldürmesinler.» («Gorkut ata»)

Yllat — dert, kesel, şikes. «Pakyr, misgine berer yllaty.» (Zynhary)

Ylymdar [ylymda:r] — ylymly, alym. «Bu bolsa Hoja Ahmediň öz zamanasynda iň bir parasatly, dana hem sopusylygy esaslandyrmak ugrunda ylymdar pir bolandygyny aňladýar.» (G. Amangulyýewa)

Ymmat — 1. Bir pygambere uýýan adamlar, ummat. «Muhammet ummaty malsyz bolmasyn, Malsyz bolsaň, dogan-gardaş ýat bolar.» (Magtymguly) «Tillerinde daýym zikri-senadyr, Pygamberimiz ummatlarga penadyr.» («Babaröwşen») «Musa alaýhyssalam ony görüp: «Eý, Taňrym! Sen meniň ummatyma näme berersiň?» diýdi.» (Rabguzy) 2. (göçme many) Il, ýurt. «Heý-de Taňra uýmadyk ymmatdanam, ildenem il, millet bolarmy?» (D. Nuryýew) «Biziň ýaly ymmatda barmyka?» (A. Durdyýew)

Ymyzganmak [ymyzganmak] — az wagtlyk uklamak, çala irkilmek. «Umsagül öz ýanyndan «Ymyzganyşyň şol bolsa, ýatyşyňa duşmakdan Alla saklasyn» diýip haýykdy.» (B. Kerbabaýew)

Ynak — geňeşçi; ynanylan; han-begleriň bile oturyp-turýan adamlary, dostlary, ýoldaşlary. «Gazan begiň ynagy, boz aýgyrly Birek çapar ýetdi.» («Gorkut ata»)

Ynkylap [yňkyla:p] — bir synpyň, toparlanyşygyň häkimiýeti zorluk bilen ele almagyna alyp barýan jemgyýetçilik-syýasy gatnaşyklarda düýpli öwrülişik, rewolýusiýa. «Oktýabr ynkylaby fabrik-zawodlary işçilere, ýerdir-suwy daýhanlara hemişelik berdi.» (A. Kekilow) «Ynkylapdan ozal türkmen kimdi? Gözi bagly, ganaty gyrlan sähra guşudy.» (A. Atajanow)

Yns-jyns [yns-jyns, ynys-jynys] — ynsan, jyn we ş.m. mahluklaryň umumy ady. «Ynsu-jyns halyma toba eýledi.» (Magtymguly) «Ynsyň-jynsyň patyşasy, Ol hem zenbil dokap geçdi.» (Magtymguly) ♦ **Yns-jyns ýok** — hiç kim ýok, janly-jandar ýok.

Yňramaz — 7-8 ýaşly goýun.

Yrada, erada [yra:da, era:da] — isleg; emir, buýruk. «Men çykmyşam Käbe diýip erada, Barça gulny Hak ýetirsin myrada.» («Görogly») «Ryswa bolmadymy köp asylzada, Dälmi, eýsem, bu Taňrydan erada?» (Mahmyt Zamaşary)

Yrak [yra:k] — daş, uzak, ýyrak. «Senem öz ýanyňdan Hudaýhonsyrap, Ynsanlyk borjuňdan düşüpsiň yrak.» (Jelaletdin Rumi) «Uzak gije şagal mesligin gurap, Duýup özlerini howpdan yrak.» (Jelaletdin Rumi) ♦ **Ýer gaty-da ýol (gök) yrak** — öz güzeranyň özüne bagly, hiç zatdan dalda ýok. «Arzy halyň kim diňlesin, Ýer gaty-da, ýol yrak.» (Edebiýat)

Yrgaý [yrğaý] — dagda bitýän gyrymsy agaç. «Dag jülgelerinde dürli iýmişli agaçlar bilen bir hatarda garagaç, kerkaw, ýemşen, sep, yrgaý, seýrek ýagdaýda çynar agaçlary ösýärler.» (A. Magtymow...) «Agajyň gowusy yrgaý, Her kim öz nesibin görgeý.» (Aýdymdan)

Ysyrga [ysyrğa] — gulakhalka, teneçir. «Gulagym dynmajak bolsa, altyn ysyrgam ýitip galsyn.» (Nakyl)

Yşanmak — ynanmak, ynam etmek. «Ogul-gyza yşandym, gyşda ýowşan düşendim.» (Nakyl) «Yşanma sözüne muzdur namardyň, Seniň balaň meniň balam dälmidir?» («Görogly»)

Yşarat [yşa:rat] **I** — içki duýgyny aňlatmak üçin edilýän ýüz, göz, el we ş.m. hereketi, üm.

Yşarat [yşa:rat] **II** (gepeşik dili) — ýigrenji, nejis. «Öwýän ýeriň bolsa beýle bolçulyk, Ýöresiň ýokdy-la yşarat bolup.» (Jelaletdin Rumi)

Yştan (ýerli gepleşik) — balak, jalbar (штаны) «Bu tarapda ýemenliler näderini bilmän, «telpek» diýip, yştan geýip, «yştan» diýip, telpek geýip, hemme janyndan umydyňy üzüp... tertipsiz halda jeň meýdanyna häzirlenip başladylar.» («Warka-Gülşa») «Tapan geýer iki yştan, tapmadygyň syrty yştan.» (Aýdylan söz)

Yzgyt [yzgy:t] — hyr, mähir, mylakat.

Yzhar [yzha:r]: **yzhar eýlemek (kylmak, etmek)** — beýan (mälim, äşgär) etmek; aýtmak. «Men sepil bir ýar üçin, arzymny yzhar eýleşem.» («Şabähram») «Emma şahy Helal gyzynyň hiç kime göwnemesligini hem Warkanyň zeberdest pälwan ekenligini yzhar etdi.» («Warka-Gülşa»)

Yzzat — hormat, sylag, hezzet, gadyr. «Bir kişi yzzatyndan, Bedasyl özün beg saýar.» (Magtymguly) ◇ **Yzzat etmek** — hormat etmek, gadyr etmek, sylamak.

Ýaban [ýa:van] — meýdan, çöl, sähra. (parsça: beýa:ba:n) «Söwdügim ýabanda galmyş.» («Leýli-Mežnun») «Yabandaky suwsuz aryga ogşar, Her kimiň sahawat-haýry bolmasa.» (Magtymguly)

Ýaby [ýavy] — iş maly hökmünde ulanylýan gylýal. «Garybyň tapdygy, ýabynyň çapdygy.» (Nakyl) «— Iş ýabylaryny alyp gitmeli, tohum atlary daga äkidip, döwege goşmak bolmaz.» (A. Gowşudow)

Ýabzal [ýavza:l] — (ýaby sözi bilen kökdeş söz bolup:) 1. Tohum at bilen tohum däl baýtaldan bolan urkaçy gylýal. 2. Syraty, häsiýeti we ş.m. hili pes, ata-enesi näbelli urkaçy gylýal. «Saý atly, ýabzal atly, ýoz atly — hemmesi jemlendi.» (A. Gowşudow)

Ýagallak [ýağallak] (gepleşik dili) — alkymynyň aşaklary, boýunlarynyň ýüzi bilen gyllary çogşup duran, tüýlek. «Tüýi boýnuna çenli tutup duran ýagallak biri: ... — diýip, ýogyn sesi bilen gygyrды.» (A. Gowşudow) «... ýüzi jožžuk ýaly gyzył ýagallak we özüni ulumsy tutjak bolup dyrjaşýan çal pyýadany görkezdi.» (N. Saryhanow)

Ýaglaw [ýa:ğlow] — pyçagyň sapynyň tyg tarapyna berkidilýän ýasy demir ýa-da bürünç, gülbent. «... jöwher pyçagy esgeriň çep pilçesiniň aşak ýanyndan ýaglawyna barýança ornaşdyrды.» (H. Amanow) «Ussalaryň aýtmagyna görä, ýaglawсыз pyçak bilen haýwanyň damagyny çalmak döp-dessura laýyk däldir.» (B. Atanyýazow)

Ýagma [ýağma] — talaň, çapawullama, tараç. «Ile ýagma degse, çyk sen söweşe, Görogly dek esräp girgin döwüşe.» (Magtymguly)

Ýakut [ýa:ku:t] — gyzył, mawy, ýaşyl, sary reňklerde bolan (zergärçilikde şaýlara gaş edilýän) gymmatbaha daş. Onuň gyzył reňkli we ýaldyrawugy örän gymmatly hasaplanýar (яхонт) «Alaşanyň külbikesindäki ýakut gaşly tylla ýüzügiň lowurdysy gözüni deşeyin diýdi.» (A. Atajanow)

Ýal [ýa:l] — käbir haýwanlaryň boýnunyň üstünde zolak bolup ösýän seçelenip duran ösgün gyl. «Ýaly güri ýaryşa bolmaz, sakgaly güri — geňeşe.» (Nakyl) «Ýaman aty ýal basar, bikäri — hyýal.» (Nakyl) ◇ **Ýalyň agarmak** — ýaşyň bir çene barmak, garramak.

Ýalakça — 1. Käkilik höwürťgesi. 2. Degirmende üwelen unuň syrygyp dökülýän yerindäki agaç gap, nowa.

Ýalama I — düz, tekiz, şyr. «Ýalňyz gyz — ýalama düz.» (Nakyl)

Ýalama II — yssydan dodagyň ýanmagy netijesinde emele gelýän ýara. «... dodagy ýalamanyň yzyndan ýumrugyny gezedi.» (B. Kerbabaýew)

Ýalaňgat [ýalaňnat] — 1. Ýeke gat, içliksiz (halat, don we ş.m. hakynda) «... Çerkez işan... ýalaňgat dönuň içinde galpyldap durды.» (H. Derýaýew) 2. Bir gat, ýeke din (sapak,ýüplük we ş.m. hakynda)

Ýalaw [ýalow] **I** — örän güýçli we ýiti ýagtylyk berýän enjam (прожектор) «Tutulýan ýalawlar dumly-duşa ýagty salýardy.» (A. Gowşudow) «Göýä ýyldyrym deň çawlar ýalawyn, Duýgy ele alar aklyň jylawyn. (A. Kekilow) ◇ **Ýalaw ýaly** — juda ýiti, kesgir. (pyçak we ş.m)

Ýalaw [ýalow] **II** — baýdak, tug, alam, sanjak. «Ala ýalaw boz başlylar, Geliň, begler, döwüşeliň.» («Görogly»)

Ýalawaç [ýalawa:ç] — pygamber. «Ybraýymyň ogly erdi Yshak Möwla sawçysy, Müň ýalawaç dogdy ondan barçanyň ol başçysy.» (Rabguzy)

Ýalçy I — işlemegi söýmeýän, ýal ýagysy, ýalhor, mugthor. «Şol wagt daşardan işanyň ýalçylaryndan biri gelip, Orazsoltan ejäni çekip daşary çykardy.» (H. Derýaýew)

Ýalçy II — dagyň kem-kemden beýgelip gidýän ot-çöp bitmedik ýylçyr ýüzi. «Mesgen tutar çarwadarlar, Ýalçysynda ýatar marlar.» (Magtymguly)

Ýalmawuz [ýalmowuz] — juda horan, ýalmap-ýuwdup barýan, doýmaz-dolmaz.

«Abandy baglara ezraýyl bolup, Ýalmawuz gurçuklar, ýowuz ylhanat.» (M. Seýidow)

«Söksem, bir ýalňyz, sökmesem, bir ýalmawuz.» (Nakyl)

Ýalpoş [ýa:lpo:ş] — atyň boýnuna ýapylyp, çybyn-çirkeýden goraýan eşik.

Ýalynç — seret. **Ýalynja.** «Ile gülkünç bolandan, äriňe ýalynç bol.» (Nakyl)

Ýalynja — ýalynjaň, ýaranjaň, ýarymsak. «Gula gullukçy bolma, gyrnaga — ýalynja.» (Nakyl)

Ýamyz — haýwanlaryň art aýagynyň iç ýüzi. «Ýat itiň guýrugy ýamzynda.» (Nakyl) ◇

Guýrugyňy ýamzyňa gysmak — gorkyňa dymyp ýörmek, ätiýaç etmek, gorkmak.

«Bilseň duşmanyňdan geljegňi asgyn, Ýat it deň guýrugyňy ýamzyňa gysgyn.» (Saady)

Ýanagaç [ýa:nağaç] — 1. Düýä odun ýüklenende howudyň (ýyrtylmazlygy üçin) iki ýan gapdalyna kese berkidilýän goşar ýogynlygyndaky agaç. «Taýýarja odunyň arasynda düýäni çökerip, dikligine çykalan odunlaryň ýanagaçlaryny çatdygy boldugydy.» (N. Hojageldiýew) 2. Gaňňanyň gürlükleri arkaly birleşdirilýän taýly agaçlary. 3. Teläriň iki tarapyna goýulýan agaç.

Ýanamaçy [ýa:namaçy] — özi saz çalman, sazandanyň gapdalynda ýanaşyp aýdym

aýdýan bagşy. «Ýazgeldi Kuwwadow... konsertlerde, toýlarda Gurt Ýakup, Berdi

Öwezmyradow, ýanamaçy bagşy Sähet Gultakow... ýaly bagşylara sazandarlyk edipdi.»

(O. Annanepesow) «Tüýdügiň sazandarlyk etmeginde aýdymlyry ýerine ýetirýän bagşylar «ýanamaçy» diýlip atlandyrylýar.» (J. Gurbanowa...)

Ýanamak [ýa:namak] **I** — 1. Gapdalyna getirmek, ýanaşdyryp goýmak. «Alaşasyny inere ýanap durup, hatapdan Göroglyny çözmäge durdy.» («Görogly») 2. (göçme many)

Hudaýyň, pygamberiň, öwlüýäleriň, öten-geçen ata-babalarynyň we ş.m. ady bilen

ýanaşdyryp at goýmak. Meselem: Allamyrat, Muhammetguly, Şyhmyrat we ş.m. «Ýanap onuň adyna, Guşlaň perizadyna» Diýip, agam ol gyzyň, Sona dakdy adyna.» (Edebiýat) 3.

Ýanyň ýatyp, çagasyny emdirmek. «Sadap çagasyny ýanap, tirseğine daýanyp ýatyrdy.» (B. Kerbabaýew)

Ýanamak [ýa:namak] **II** — birini nähak ýerden günäkär etjek bolmak, azar bermek.

«Görogly meni ýanap başlady, bir sapar baramda, «paç» diyip bir horlady, ýene bir sapar baramda, «hyraç» diyip bir zat tapdy.» («Görogly»)

Ýanaral [ýanara:l] — ses özgermesine sezewar edilip ulanylan «general» sözi. «— Jenap ýanaral, galany topa tutmagyňyzy bir azajyk wagtlaýynça bes ediň.» (N. Hojageldiýew)

Ýanardag [ýanarda:ğ] — depesinden wagtal-wagtal juda ýokary gyzgynlykdaky läbigi

tebigy zogduryp duran dag, baýyr (вулкан) «Yşgym egilmese, ýanardag ýaly partlar duraryn.» (O. Ýagmyrow)

Ýanawuç [ýa:nowuç] — bir elni içi, owuç, goşawujyň ýarysy, owuç. «Başganyň ýanawujyndan suw içen ganmaz.» (Nakyl) «... suw çilimiň başyna Ketdegorganyň ak temmäkisinden bir ýanawuç guýup otlady.» (H. Derýaýew) «Ol jübüsinden bir ýanawuç kümüş pul çykaryp, tebibe berdi-de...» (Ç. Aşyrow)

Ýangyt [ýanğyt] — aýdymyň, sazyň in oňarylyp ýerine ýetirilýän ýeri, in lezzetli ýeri. «Şükür ýaňky heňin ýangydyňy janagyrylyk bilen berdi.» (N. Saryhanow)

Ýanjamak [ýa:njamak] — gaýtalap, nygtap durmak, köp gezek aýtmak. «Biz bu ýerde onsuz hem düşnükli meseläni ýanjab oturmagy artykmaç hasaplaýarys.» (A. Aşyrow)

Ýanjyk [ýa:njyk] **I** — heýkeliňki ýaly gerdenden aşyryp, ýanyň boýnuňdan asylyp, ýanyň bilen göterilýän we gerekli goş-golamyňy atylýan gaýyş we ş.m. gap. «Kimi bukaw berýär, kimisi — gönjök, Kimi dagdan berýär, kimisi — ýanjyk.» (Nurberdi Pomma) «Papagy bilen ýanjygyny ýaşajyk talyň şahasyndan asan podpolkownik daşardaky stolyň başynda öz-özi bilen küşt oýnap otyr!» (A. Atajanow)

Ýanjyk [ýa:njyk] **II** — 1. But süňküniň çanaklyk bilen birleşýän gapdal tarapy, ýanbaş. 2. (göçme many) Jübi, jalbaryň gapdal jübüsi. «Poşşy oňa ýanjygyndan çykaran hatyny uzatdy.» (B. Kerbabaýew) «Puluň bolsa ýanjykda, işin biter her çakda.» (Nakyl)

Ýankejebe [ýa:nkejebe] — üstünde agyr syrkawý ýa-da gölegi (meýit) ýatyryp, düýä ýükläp äkitmek, getirmek üçin, agçdan ýasalan enjam. «Halnazaryň meýdini ýankejebä salyp alyp geldiler.» (B. Kerbabaýew)

Ýanlyk [ýa:nlyk] — gatyk, gyr (çomuç) toşaby ýaly suwuk zatlary guýmak üçin, geçi derisinden edilýän gap. «Tärimiň başlarynda aslyşyp duran... ýanlyklar-da duran-duran yerinden gymyldaşan ýaly boldy.» (N. Saryhanow) «Ýaman ata ýal bitse, ýanyňa ýanlyk baglatmaz, Ýaman kişä mal ýetse, ýanynda goňşy baýnatmaz.» (Nakyl) ♦ **Ýanlyk ýaýmak** — bujaklary aşak edip asylan ýanlyga dowar süýdünden taýýarlanan gatygy guýup, pişegi ikibaka, aşak-ýokaryk gatnatmak (gatygyň mesgesini ýüzüne çykarmak maksady bilen) «Bar, sen gazanyň aşagyna ot ýakyber; saňa ýanlyk ýaýmak agyr bolýa; ýanlygy men özüm ýaýaryn — diýip, Orazsoltan ejäniň elinden pişegi aldy.» (H. Derýaýew)

Ýanöre [ýa:nö:rö] — seret. (paronim) **Öre 2.** «Jykyr, seniň ýanöräni ýykaýyn, Suw almasyn, tokurtgaňy dykaýyn.» (Durdy Gylyç)

Ýantylamak — gapdallaýyn hereket etmek; gapdallap ýöremek, gitmek, gapdalyndan aýlanbrak barmak.

Ýanyşdyrmak — edilen ýagşylyga ýagşylyk bilen jogap bermek, deregine zat bermek, ödemek. «— Gazak dogan, seniň bu eden ýagşylygyňy nädip ýanyşdyrarkam?!» (A. Allanazarow)

Ýaňlyg [ýa:ňlyğ] — ýaly, kimin, dek. «Ýar aklyny aldyrmyş, Diwana bolan ýaňlyg.» (Misgingylyç) «Aýnymaz aýnyň seniň köwkebi ýaňlyg pelegiň, Guýrugyň gamyşga manend, gargyga ogşar gulagyň.» (Mätäji)

Ýaňlymak — ýalňyşmak, hata goýbermek. «Är ýaňlyp gola düşer, guş ýaňlyp — tora.» (Nakyl) «Sopular ýaňlyp, aýtmaz dogany.» (Magtymguly) «Dil ýaňlylar, dogrusyny diýer.» (Nakyl)

Ýapaga [ýapağa] — taý, taýçanak. «Baýtal ýapagasyn çekermiş çöle, Eşek kürresini küle getirmiş.» (Magtymguly)

Ýapyşak I — 1. Maýsa meñzeş çogdam ösýän, sünbüle meñzeş gylçykly baş çykarýan

haşal ot, götinsümer; bürmek. «Muny bir ýerde ýitiräýmesem, gapdalymda ýapyşak boldy halys...» (O. Ödäýew) 2. (göçme many) Bit. ◇ **Ýapyşak ýaly** — sypdyrman, yzyndan galman ýören; irizegen, bizar ediji.

Ýapyşak II — aýdylmagyna görä, enäniň enelik agzasynyň bir ýerinde ýapyşyp galyp, bimhal, ýagny, wagtyndan soň jan girip dogulýan zürýadyň asly bolan tohum, sulp. «Ýapyşak diýip bir zat bar. Ol enäniň garnynda galyp, birnäçe wagtdan soň oňa jan girip bilýä...» (Öwezmyrat Ýerbendi) «Emma aýal «ýapyşagym bardy» diýip, hilegärlik etdi.» (B. Seýtäkow)

Ýarly [ýa:rly] — 1. Biçäre, alaçsyz. «Ýarly bolsaň-da, arly bol.» (Nakyl) 2. (göçme many) Garyp, misgin. «Ýarly ýamanar-da, guwanar.» (Nakyl)

Ýarlykly [ýa:rlykly] — (seret (paronim) **Ýarlyk I**) ýarlygy bar bolan. «Patyşa gaşynda il bähbidin arar dilleri, Ol gadymy ýarlykly begleriň ýöretgen ýollary.» (Mollanepes) «Öýi öýden ýokary, Özi hanyň nökeri, Handan gelen ýarlykly, Ak öýleri durlukly.» (Hüwdi) ◇ **Ýarlykly garyp** — juda garyp, ile belli garyp. «Siz bir ýarlykly garyp, soň üzülip bolmaz — diýýär.» («Kemine bilen Pir») «Birçak bir ýarlykly pukara bardy, Ýagyr eşegini baýlyk saýýardy.» (Jelaletdin Rumi) «Düýnki ýarlykly garyp, ýerli, suwly, mally...» (R. Esenow)

Ýarmak [ýa:rmak] — pul, metal pul. «Ýusup: «Sadyk gul men» diýdi merdana, On sekiz ýarmakga satdy, ýaranlar!» (Magtymguly)

Ýartmaç [ýa:rtmaç] — donuň, çäkmeniň iki gapdalynyň (ýanynyň) aşak başyndaky kiçeňräk dilik ýer. «Harmandäliniň... donuň ýartmajyndan çykyp duran dutaryň dessesine gözi düşdi.» («Görogly»)

Ýary — ýargak; ýuka, çeye ham. «Nepes peşşabyň ýarynyň deşigi ýaly sowuk gözlerinden gys ýeli öwürdi.» (R. Esenow) «Et bilen ýary, iýmek bilen diri.» (Nakyl)

Ýasaw [ýasow] **I** — tertip, nyzam; sap, hatar. «Birisi nuh edip, äre ýetişse, Ol gün ýasaw tapar bary gyzlaryň.» (Kemine)

Ýasaw [ýasow] **II** (gepleşik dili) — adamynyň häsiýetiniň, daş görünüşiniň özboluşly aýratynlygy, ýaraýşy (ýaradylyşy), bolşy. «Altynjan bolsa öz ýasawy boýunça, näme etse-de, şony edip biljek däl di.» (O. Ödäýew)

Ýasgynjak [ýasgynjak] — seret. **Ýelbegeý**. «Şol mahal donuny eGINE ýasgynjak atynan Hoşly molla işikden girdi.» (A. Gowşudow)

Ýataşärik [ýatasä:rik] — özgäniň gazanjyna, abraýyna goşant etmezden şärik bolýan, hukukly bolýan, mugthor. «Ine bu duran salpy murtam ýataşärik, galtamanbaşy.» (N. Altyýew) «Hemmesi şonuň bilen bilikli ogurlyk edýär, olam şolaryň ýataşärigi.» (A. Gowşudow)

Ýatystelpek — seret. **Şypyrma**. «Göroglynyň... donuny ýasgynjak alyp, ýatystelpeginini başyna geýip, meýhananyň agzyna kiçiräk keçe taşlap, oturan wagtydy.» («Görogly»)

Ýaýjyk [ýa:ýjyk] **I** — seret. **Bukaw II**. «Biri çep tarap ýaýjyk süňküne çalaja degip, ... beýlekisi gursakdan parran geçipdir.» (A. Kekilow)

Ýaýjyk [ýa:ýjyk] **II** — burum-burum towlanan, ýygrylyp-ýazylyp maýyşgaklyk berýän çeye polat sim (пружина) «Maşynyň ýaýjykly oturgyjy ony ýokaryk bökdürýärdi.» (A. Gowşudow)

Ýaýmak [ýa:ýmak] — 1. Seret. **Ýanlyk ýaýmak**. «— Näçe ýaýsaňam suwdan süýt alyp bolmaz, hanym, Bilim türkmenе başartmaz.» (A. Atajanow) 2. Aýtmak, aýdysdyrmak, eşidişerler ýaly etmek; jar etmek. «Magtymguly, ile ýaýdyň nesihat, Zynhar, ýaman bilen

bolmagyn ülpet.» (Magtymguly)

Ýaýyn I — teňnesiz murtly balyk, lakga (com)

Ýaýyn II — ýazylyp ýatan, açyk, giňiş. (Ýaýyn ýer)

Ýazan [ýa:zan] — gaýalykka erkekden çykmanyk (höwre gelmezlik, ýylmak we ş.m. sebäplere görä) (inen düýe hakynda)

Ýazlag [ýa:zlağ] — ýaz aýlary dowarlary bakmak, owlak-guzy almak, ene mallary sagyp, dürli süýt önümlerini öndürmek üçin, wagtlaýyn göçüp barylýan ýer, öri meýdany.

«Gyşlakdan ýazlaga gonup-göçer sen, Şekerler iýer sen, şerbet iýer sen.» (Mollanepes)

«Eýläk atyp Garagumň gyşyny, Ýazlag wagty görseň çopan goşuny.» (K.

Gurbanepesow)

Ýeg [ýeğ] — gowy, oňat. «Samsyk baýdan ýegdir akyly gedaý, Her kimi päline duş eder Hudaý.» (Saady) «Özi hükar, agalary beg idi, Bize beren nesihat ýeg idi.» («Saýatly-Hemra»)

Ýegana [ýeğ:na] — ýeke-täk, ýalňyz. «Husn ählinde sen özün ýeke, ýegana, dilber.» (Mollanepes) «Könelişen sözler ähli söz toparlarynda hem duş gelýär:.. sanlarda: «ýek, çar, ýegana, tehha, ikewi...» (N. Nartyýew) «Bu töwhitde bütün älem ýegana, Bir boldy hemme, galmady bigäne.» (Gaýgysyz Abdal)

Ýegençi [ýeğençi] — aýal doganyndan bolan gyz, ýegen gyz. «— Al, ýegençi, muny saňa daýzaň iberdi — diýip... bir öýme ýaglygy tutdurdy.» (N. Saryhanow)

Ýegesi [ýeğesi] — jöwen unundan bişirilýän bulamak. «Öýündäki düşegin borýa, iýýäniň ýegesi bilen tötek bolsa, şanyň gyzyna, hanyň gyzyna seretme.» (O. Ödäýew) «Eger, tötek, ýegesi bermese, olar aç öler.» (O. Ödäýew)

Ýegdeklemek [ýeğdeklemek] — ýegşeribräk çalt-çalt ädimläp gitmek, ýöremek.

«Gutlymyrat onuň ýanyna ýegdekläp geldi.» (A. Gowşudow) «Aýnabat oklaw ýaly çiliň üstünden ýegdekläp barýardy.» (B. Kerbabaýew)

Ýegre [ýeğre]: **ýegre dost** — ýürekdeş dost, jana-jan dost, çyn dost. **Ýeg** (gowy) sözünden ýasalan söz. «Ah, ol Muhammetguly han gajaryň ýegre dostudyr-ow.» (Ata Durdyýew) «Aýyplaşma, indi seni terk edýän, Öz ýegre dostlarmyň ýanyna gidýän.» (Jelaletdin Rumi)

Ýegsan [ýeğsa:n]: **ýegsan bolmak** — düp-düzi bolmak, ýok bolmak. «Ýere ýegsan bolup, ýer dek bolar sen.» (Magtymguly)

Ýek I — ýeke, bir. «Akpamygyň ogly men, Ýek ýagyryň ýegeni men, Altyn aşygym alçy gop!» («Edebiýatdan hrestomatiýa»)

Ýek II — 1. Erbet, ýaman, pis. 2. Şeýtan, melgun. «Bilmiş (bilýän, bilimli) ýek bilmezek kişiden ýeg.» (Nakyl) ♦ **Ýek görmek** — ýaman görmek, ýigrenmek.

Ýekberdem — aw awlanylanda münülýän bir adamlyk gaýyk. Bu söz «ýekmerdem» sözünüň fonetik (ses) özgermä sezewar bolan görnüşi bolup, parsça: **ýek** — bir, **merd** — adam, kişi; edermen, batyr ýaly manylary aňladýar.

Ýektaý [ýekta:ý] — içliksiz ýeke gat, ýalaňgat don, halat. «Onuň üstündenem ak ýektaý ýasgynjak atynypdyr.» (B. Hudaýnazarow)

Ýelbegeý [ýelbeğey] — ýeňlerine ellerini sokman, egne atylan, ýasgynjak; oraman başa atylan (öňi açyk, ýel çalyd duran manyda) «Küleçe, mawut ýelbegeý, Gyrasy ýere degmegeý.» (Halk döredijiliginden) «Saçlaryndan ak görnen başyna ýelbegeý ýaglyk atynan salyhatly Aýşa-da, belki, rus ýa tatar diliniň mugallymy bolara çemelidi.» (B. Kerbabaýew)

Ýelgamak [ýelġamak] — 1. Ýele tutanyňda pyrlanýan çaga oýnawajy. 2. Terslin-oňlyn edip bekerilen ganata meňzeş sallary (gulaklary) arkaly ýeliň güýjünden hereket alyp, özüne berkidilen okuny aýlamak; şeýle-de, dürli herekete getirjiler arkaly mehanizmlaşdirilip, howany özüne dartmak ýa-da üflemek işini ýerine ýetiriji enjam. 3. (göçme many) Örän ýeňil; çalasyn. «Garyp oglan demir dyrnak bolar, baý ogly — ýelgamak.» (Nakyl) ◇ **Ýelgamak ýaly** — çakgan, çalasyn, ýeňil gopýan, ökjesi ýeňil. «Gylyç molla bolsa oňa ýaranjak bolup, hemişe onuň töwereginde ýelgamak ýaly pyrlanýardy, buýran ýumşuna loňkuldap ylgaýardy.» (A. Gowşudow)

Ýelgoruk [ýelġoruk] (gepleşik dili) — 1. Tüpeňiň, sapaň mäsşesiniň daşyny gurşap duran halka çalynda aýlaw demir. «Ýelgoruk... tötänlikde mäsşäniň gysylmazlygyny üpjün edýär.» (B. Atanyýazow) 2. Welosipediň, motosikletiň we ş.m. tigirleri aýlananda, tigire ýelmeşip sowrulýan tozandan, palçykdan goraýan tigriň üstüne ýakyn berkidilen ýarym aý şekilli ýasy şaý, ganat (крыло)

Ýelharaz — ýelgamaklary arkaly ýeliň güýjünden hereket alyp işleýän degirmen, ýel degirmeni.

Ýelmaýa [ýelma:ýa] — ertekilerdäki ýörände, göýä, aýagy ýere degmeýän ýyldam maýa. «Seýran etse jahany, Ýelmaýasy ýel jigim.» (Hüwdi) «Ýelmaýalara kejebe gurap, Aýsoltany äkitjek bolup gelýän ekenler.» («Görogly»)

Ýelmek — kowalamak; ýüwürmek, ylgap ýörmek, legzan urmak. «Awaralyk eýläp, ýelmek ýaraşmaz.» (Magtymguly) «Tükenmez derdiň yzyndan Ýeleýin diýseň öylengin.» (Magtymguly)

Ýeňsikçi — her hili ýeňilkelilik edýän (esasan, birine meňzejek bolup) kelesan, guşkelle, degdi. «Ýeňsikçiňki ýeke gün, ýetip barsa — ýedi gün.» (Nakyl) «Öň gyjالاتçym bir ataňdy, indi senem ataň gapdalyndan ýeňsikçi bolup ýetişipsiň.» (H. Derýaýew)

Ýerçilim — bir ujuna temmäki guýup, beýleki tarapyndan sormak üçin palçykdan lüle görnüşinde ýasalýan ýasy çilim. «Ol edil ýerçilim çekýän ýaly bolup, ýatan giýewisine içini hümledig seretdi.» (N. Saryhanow)

Ýerdöle [ýerdölö] — esasan, mal salyp gyşlatmak üçin, ýerden gazyp üsti basyrylan döle. «Sebäbi, ýerdöle adam boýandan hem çuňňurdy.» (B. Kerbabaýew)

Ýerküme [ýerkümö] — ýaşamak üçin ýerden gazylyp gurlan jaý. «Ýerkümelerden adamlar yzly-yzyna çykyp başladylar.» (B. Seýtäkow) «— Oglum, bir ýerküme gaz, onuň üstünem gaýym basyr-da, taýyň ýeriň teýinde kyrk günläp bak.» («Görogly»)

Ýetimoltaň [ýeti:moltoň] — çokaýyň, aýakgabyň dabanynyň aşagyna urulýan bölek oltaň, ýama. «Çokaýyň, çarygyň täzeligine garamazdan, olaryň başlyklarynyň aşagyna ýyrtylmazlyk we ökjeleriniň gitmezligi üçin täze teletinden ýama tutupdyrlar. Bu ýamalar «ýetimoltaň» diýlip atlandyrylypdyr.» (J. Işankulyýew) «Aýnanyň ýanyndaky yzlaryň ikisi hem çokaý yzy bolup, onuň biriniňkide ýetimoltaň bardy.» (B. Kerbabaýew)

Ýoby [ýo:vy] — gürrüňi kesä çekmegi; götergiläp oýnamagy, üstünden gülmegi aňladýan söz. «Özüň bilmez nadan ýobulap öter.» (Magtymguly)

Ýogla [ýoġlo] — deňizdäki ýelsiz, asuda howa. «Ýogla wagty Aýyň ýagtysynda deňiz suwunyň endigan agaryp görünýändigini, kümüş reňklidigi üçin, oňa akýogla... diýýärler.» (S. Atanyýazow)

Ýolaýyrt [ýo:laýyrt] — ýoluň aýrylýan ýeri, ýoluň ikä ýä-da birnäçe bölünýän ýeri, aýyrt, çatryk. «Ýolaýyrttan näçe daşlaşdyklaryça, bularyň şonça hem aralary açylýardy.» (H. Derýaýew) «Bu inçejik ýol bilen birnäçe wagat ýöräp, gijöýlänler bir ýolaýyrtta duş

geldiler.» (A. Gowşudow)

Ýolukmak [ýolukmok] — sataşmak, duçar bolmak, duşmak, uçramak. «Ýolugan döwrandyr, «sürgül» diýdiler.» (Magtymguly)

Ýon [ýo:n] — bil oňurganyň iki gapdaly. **Ýon eti** — oňurganyň iki gapdalyndak et.

Ýona [ýo:no] — atyň, eşegiň arkasyna, oňurganyň gyrasyndaky ýon etlerine, ýon damarlaryna zeper ýetmezlik üçin, gaňňaň ýa-da eýeriň aşagyna goýulýan esbap, galyň gat-gat keçe, teletin, tekeltgi. «Ýagra ýona ýaraşmaz.» (Nakyl)

Ýonaçy [ýo:noçy] — ýona, içirgi, tekeltgi ýaly esbaplary ýasamak, bejermek bilen meşgullanýan ussa. «Hezreti Lukman hebeşi guldy. Onuň hojasy ýonaçydy.» (Rabguzy) «Inçeden uzyn, arryk ýonaçy şyrdagy bilen derini süpürdi, myssa ýylgyrdy.» (A. Atajanow)

Ýondamar [ýo:nnamar] — oňurganyň uzaboýuna iki gapdalynda bolýan çeyre we süýngüç ýognas damar, siňir. «Emma Kelek baý daşyny aldyran ýekegapan ýaly agdarylyp, dünđerilip, biriniň ýondamaryny owkalady, biriniň ýüzüni dyrnady.» (B. Kerbabaýew)

«Öwez jan atdan düşüp, ýondamaryny tutup, arkasyny owkalamaga oturdy.» («Görogly»)

Ýonutgy [ýo:nutgy] — agajyň, demriň, teletiniň we ş.m. ýonulyp aýrylan ýuka, insizje bölejikleri, gyryndylary, ýonuşga. «Onuň bulaşyk gara saçlarynda agaç ýonutgysy, gamyş tozgasynyň übtügi hem başga dürli-dümen zatlar görünýärdi.» (B. Kerbabaýew)

Ýoňsuz — 1. Köp, esli, birnäçe, dowamly (wagt) «Ýoňsuz wagtdymyp oturandan soň... nämedir hüňürdenip, öýüne gitdi.» (A. Kekilow) «Nähilidir bir ýiti tyg onuň jigerini para-para edip kesişdirýärdi, ýoňsuz yza çydamadyk jiger çirkin gygyrýardy.» (O. Ödäýew) 2. Uly, ep-esli, giň, köp, uçursyz. (göwrüm, meýdan, mukdar, gabara) «Teňňäň şyňňyrdysy gulagna gelip, Ýazdy, ýoňsuz sylag hantama bolup.» (Jelaletdin Rumi)

Ýorga [ýorğo] — 1. Atyň çapman, ylgap, ýortup ýöreýşiniň bir görnüşi. Ýorga ýöreýşinde at öňki we yzky sag aýaklaryny bir wagtda, öňki we yzky çep aýaklaryny hem bir wagtda göterip hereketlendirýär. 2. Çapman, ýorga ýöreýşini edýän, ýorgalaýan üsti rahat at. «Taý azgyny ýorga bor, är azgyny — molla.» (Nakyl) «Ýorgany öw-de, aty mün.» (Nakyl)

Ýorgun [ýorğun] — ýadaw, argyn, dynç däl. (Onuň ýüzi ýorgun göründi)

Ýorgut [ýorğut] — görülen düşüň manysy, alamaty hakynda çen edilýän pikir, düşündiriş, beýan, tagbyr. «Ýamanyň ýorgudy yüzünde.» (Nakyl) (Bu ýerde niýeti, päli manyda)

Ýorka [ýorko] — 1. Gözüň görejiniň önüni örtýän ýukajyk barda, perde. 2. (göçme many) Ýuka, galyň däl. «Egninde ýorka çäkmen, bilinde kendir guşak.» (Körmolla)

Ýortmak [ýortmok] — ylgamak. «Ýortan ozar, ýatan tozar.» (Nakyl)

Ýorulmak [ýorulmok] **I** — düşüň yorgudy kesgitlenmek, tagbyry aýdylmak, bilinmek.

Ýorulmak [ýorulmok] **II** — ýadamak. «Assa giden ýorulmaz.» (Nakyl) «Ýöremekden ýorulmandy hiç haçan.» (B. Kerbabaýew) «— ... meň ýanyma hiç kesi goýberme. Ýaman ýoruldym...» (A. Atajanow)

Ýow — 1. Yagy, gany. «Ýow ýolugyp, ýowuz mylytk atylsa, Kimi ölüp, kimseleri tutulsa.» (Mätäji) 2. Uruş söweş, jeň. «Tazy awda synalar, ýigit — ýowda.» (Nakyl)

Ýowamak [ýowomok] — täsir edip bilmek, ýakyn gelip bilmek, ýakynlaşmak, ýokuşmak. (Oňa kesel (ýowamaz) ýowasy ýok)

Ýowuk — ýakyn, golaý. «Barlynyň ady ýowuk, ýoklynyň ýüzi sowuk.» (Nakyl) «Haýyr işlere ýowuk, şerden daş özüm.» (Seýdi) «Nobat geldi, döwür döndi ýamana, Ýowuk gelmiş, görüň, ahyrzamana.» (Aşyky)

Ýoz — gysyr we erkek goýun, geçi. «Şu ýoz mallaryň arasynda özüniň ýigrimiden gowrak goýny bar.» (M. Seýidow)

Ýozulmak [ýozulmok] — esremekligi galmak, esremeklik döwri tamamlanmak (erkek düýe hakynda) (Erkek ýozulypdyr)

Ýörme [ýö:rmö] **I** — sapak. «Ýören aýaga ýörme çolaşar.» (Nakyl)

Ýörme [ýö:rmö] **II** — goýnuň içegesine ownuk dogralan bagröýkeni, ýüregi dykylyp taýýarlanylýan iýmit, şöhlät.

Ýöwsel [ýöwsöl] — gowşak, çekinjeň; edensiz. «Perman ýöwsel jogap berdi.» (A. Gowşudow)

Ýufar, ýupar — müşk, atyr, ýakymly ysly madda. «Ýufar alyp, köp sylaglap, Sepdi, oýan, Mollanepes.» (Mollanepes) «Ýupar ysy ýakymly, ýaşyryp saklap bolmaz.» (Nakyl)

Ýurdagaýdar [ýurdoğaýdar] — iner bilen kärderiden bolan häsiýeti ýaramaz düýe (erkek) «Inerden, elbetde, ýurdagaýdar göherdem dogýan oguşýa-da?» (B. Kerbabaýew)

Ýuwa [ýuwo] — ýabany sogan. «Hojamşükür hanymyz, ýuwa, ýelmik nanymyz...» (Halk döredijiliginden)

Ýuwmarmak [ýu:wmorlomok] — ýaramaz hereketi, ýagdaýy, aýby ýumaşadyp görkezmek, ýuwup-ýaýmak, günäsiz görkezjek bolup çalyşmak, aklajak bolmak. «Näçe kerem siziň gabahat etmişiniz ýuwmarmandy, günäňiz geçildi!» (A. Atajanow)

Ýuwusga [ýuwusgo] — jeset ýuwlan suw. «Ýuwusgadan gorkan dek, Girdi gaçyryp ganyn.» (Nurberdi Pomma)

Ýülmek [ýülmök] — sürlüp (sürtülip) ýylmanak bolan, ýylmanak. «Ýöne weli şojagaz ýülmek galama höküm edip bilmek... kynrak.» (B. Kerbabaýew) «Eňegi taýpy aşyk ýaly ýülmekdi.» (M. Seýidow)

Ýürek [ýürök] — içinde arkaýyn oturar ýaly, palasdan, keçeden ýorgandan we ş.m. düýäniň howudynyň üstünde edilýän aýlaw. «Gelni eltip, Ýazmyradyň aýaly bilen bir ýürege saldylar.» (N. Hojageldiýew) «Düýäniň howudynyň iki ýanyna gyzyly halyk gerlip, palasdan edilen ýüregiň üstüne çykjak bolanda, Meret Mamanyň elinden çekdi.» (B. Kerbabaýew) ♦ **Ýürege ýükläýmeli (mündüräýmeli) bolupdyr** — ýetişipdir, durmuşa çykarmagyň wagty bolupdyr.

Ýüwel [ýüwöl] — ýeňles, kelpen, süwümsiz. «Belki, olaryň hiç birem bu ýüwel heňi höwes bilen diňleýän däldir.» (H. Amangeldiýew) «— Olara ýüwel, ýeňles ýa-da şoňa meňzeş at dakmak aklyma-da gelmeýärdi.» (H. Amangeldiýew)

Ýüwse [ýüwsö] — tikiň tikilende iňňäni sanjýan barmaga geýdirilýän gaýyşdan ýa-da gat-gat matadan syrdalyp edilen enjam, oýmagyň bir görnüşi. «Iňňe, ýüwse, sapak, aýna-darak ýaly ownuk-uşak zatlary satardy.» (B. Seýtäkow)

Ýüwüş — galam; galamgap. «Gizlin ýatan sözler ýüwüş galamda, Kagyza geçýändir wagty gelende.» (Saady) «Mürze... ýeke dyzynyň üstünde ýüwüş galam bilen ýazmaga otyrды.» (B. Kerbabaýew)

Ýüz: ýüz görüp gapyrga syrmak — seret. **Gapyrgalamak.** «Derňew organlary bulardan ýüz görüp, gapyrga syrmasa gerek.» («Tokmak» žurnaly)

Ýüzük — 1. Seret. **Çeke.** «Ýüzük oýnamak üçin iki topara bölündiler.» (T. Jumageldiýew) 2. Keçe-keçe oýnunda gizlenýän ýüzük, çakgy we ş.m. şertli predmet, zat. «Onuň bu nazary Alaşa: «Ýüzük sende, çykar ýüzügi!» diýäýjek ýaly bolup göründi.» (A. Atajanow)

Ýygyn [ýygyn] — goşun. «— Aý, zaňňar Arap, munça ýygyn gitse, munça alaman gitse, onda sen nämäme derkar.» («Görogly»)

Ýygynçak [ýyğynçak] — kiçijik goşun, az sanly goşun. «Kelhanyň... ýygynçagynyň baryny birden gabap aldy.» (B. Kerbabaýew)

Ýylançyr [ýyla:nçyr] — suwulgandan ulurak, hamy ýaldyrawuk süýreniji. «Ýylançyr ýaly gyr at, Dört tarapa seredýär.» (A. Alamyşow) «Şol ellerde ýylançyr dek ýalpyldap, Uzyn gije jorap çişini oýnaýar.» (M. Seýidow)

Ýylgaý [ýylgäý] **I** — elmydama, hemişe, ýylyň-ýylyna. (Ýylgaý beýle bolup durasy ýok)

Ýylgaý [ýylgäý] **II** — ýylgyna meňzeş agaç ösümligi.

Ýylky — sert. **Gylýal**. «Alaý-şulay!» diýip sözlär, Ýorga münüp, ýylky gözlär.» (Magrupy)

Ýylkyban [ýylkyva:n] — atbakar. «Ýylkyban — çopan ýylkyny tükelläp görse, jeren baýtal ýok, bir gunanča ýok.» («Görogly»)

Ýylmak — golaýda höwre gelip gaýan düýäni goňşy sürüdäki başga bir erkegiň täzedan basmagy, dürli keselçilikleriň bolmagy we ş.m. sebäplere görä, şol höwre gelen düýäniň sökmegi, gysyr galmagy. (Gaýalyk ýylypdyr)

Ýyrak [ýyra:k] — seret. **Yrak**. «Çekdigimdir derdi-pyrak, Ýeňnem düşdi menden ýyrak.» («Görogly»)

Zada [za:da] — özbaşdak ulanylman, käbir sölere goşulyp, goşulan sözünden aňlanylýan düşünjeden emele gelen, doglan, dörän we şol düşünje bilen bagly bolan manylary aňladýan söz bölegi. (parsça: **zaden** — dogan, doglan, dörän) «Hyzmat kylsaň, bolsun bir asylzada, Ata-babasyndan beýik begzada.» (Magtymguly)

Zag [za:ğ] — garga. «Deň görmezler bilbil bilen zaglary, Yşkyň ýüregime saldy daglary.» (Mollamurt)

Zagara [zağara] **I** — jöwen unundan bişirilän çörek, tötök. **Jugara** (jöwen) sözünden özgerip hasyl bolan söz. «Tüýnügňizden tütün çyksyn, Zagaraňyz bitin çyksyn.» (Halk döredijiliginden) (Jöwen ununyň hamyry özli (çeýe) bolman, bişirilende pytragan bolýar) «Zer zoruňky, zagara — körüňki.» (Nakyl)

Zagara [zağara] **II** — süýji suwda ýaşayan teňneli, gyzylymtyl balyk (karp)

Zagpyran [zağpyra:n] — sary reňkli, hoşboý ysly ösümlük (şafran) «Zagpyran dek sargarypdyr ýüzlerim.» (Magtymguly)

Zagyp [za:ğyp] — aýal, naçar. «Ýigidiň üçdür myrady, At, zagypdyr, zürýady.» (Magtymguly) «— Öwez diýeniň enesi bamy? Buldur gassabyň zagypy, o haýsy ýerde? — diýip sorady.» («Görogly»)

Zahym — yara, baş. «Erte garnyň doldurarlar ataşdan, Zahmy çykmaz, galar janda, çilimkeş.» (Magtymguly)

Zahymdar [zahymda:r] — yaraly, yaradar. «Elkyssa, Kerem bu sözleri diýenden soň, Allatagalanyň gudraty joşa gelip, perrendeler ýere inip, çünk we çañnal bilen jellatlaryň gözlerini çykardylar.» («Asly-Kerem»)

Zak [za:k] — seret. **Zag**. «Eneň zak, ataň zak, nirden dogduň beýle ak?!» (Atalar sözi)

Zakgun [zakgu:n] — 1. «Kuranda» yatlanan yapraklary naryň yapragyna meňzeş, güli sary, miwesi gara reňkli örän aýy bolan we «o dünýäde günäkärlere berler» diýlip gorkuzylýan mifiki (hyýaly) ösümlük, zakgum. «Dowzah diýenim içi otdan we zakgundan doly ýerdir — diýdi.» («Ajaýyplyklaryň düri») 2. (göçme many) Zäher, awy. «Ne ýüzüňi çytdyň, ne aýy diýdiň, Bu zakguny nädip bildirmän iýdiň?» (Jelaletdin Rumi) 3. (göçme many) Hiç zat. «Iýmäge bolsa gaty tötökden başga zakgunam bermerin.» (N. Saryhanow)

Zakyja [za:kyja] — ýlpyldawuk gara ýelekli kiçijik garga, zakyja garga. «Gyş şaýyny dakynypdyr agaçlar, Keýpi kök böküşýär zakyja guşlar.» (A. S. Puşkin)

Zanbur, zenbur [zenbu:r] — ary. «Zanbur çykyp seyrana, Gezer döwran içinde.» (Magtymguly) «Toty hemrahyndan, zenbur şekerden, Bilbil gülüstandan ayrilmadymy?» («Görogly») **Zanbury-asal** — balary.

Zant [zann] — päl, pygyl, matlap; dogabitdi häsiýet. «Ýöne saňa ata-babaňdan galan asyl, zant şolaryň derejesine ýetmäge ýardam berer.» (O. Ödäýew) «Zandy egri gaýtmaz raýdan, Elli-altmyş ýaşy bile.» (Aşyky)

Zaňňar — 1. Gaýyň bilen itiň garnuwyndan bolan dogumly haýwan. 2. (göçme many) Dögumly, başarjaň; ýeser. «Çardagly Çandibilinde Görogly diýen bir zaňňar döräpdir diýip eşidýän.» («Görogly») «Genjim bir nebsine ejiz zaňňar.» («Görogly»)

Zark — gereginden artyk berk tutýan, özünden bidin hiç zat etdirmeýän. (Ol gaty zark adam) (Öz çagalaryny zark tutýar)

Zarpçy [zarypçy] — önümçiligiň öndebaryjysy. «— Gyzyt tagtanyň ýüzüne «Zarpçylar», gara tagta-da «Ýaltalar» ýazylypdyr.» (A. Atajanow)

Zat [za:t] — asyl, gelip çykyş, dogup-döreyiş. «Günä etmek agyr gelermiş dagdan, Bolsa başdan zaty ary bendäniň» (Aşyky) «Hatyn alsan garap algyn zatyny.» (Nakyl)

Zaw [za:w] — gaýanyň uly çat açan ýeri, dagyň içginligine çuň köwelip duran ýeri. «Aždarha eýelär zawuň ýagşysyn.» (Magtymguly)

Zebur [zebu:r] — Dawut pygamberiň dini kitabynyň ady. «Isaý ogly Dawut älemni sürdi, Hak aňa Zeburyň kelmyn berdi.» (Magtymguly) «Töwratda, Zeburda we Injilde Resul alayhyssalamyň sypaty ýazylgydy.» (Rabguzy)

Zekat [zeka:t] — Şerigata görä, gurby bar musulmanlaryň öz umumy baýlyklarynyň kyrkdan bir möçberdäki bir ýylda töleýän salgydy, sogap üçin mätäje (we ş.m. zekat düşýäne) berýän puly, maly. «Zekattan kesildi molla-işanlar, Ilatda bulara galmady sanlar.» (Mollamurt) **Zekat düşmek** — zekat almaga hukugy bolmak.

Zemin — ýer, ýer togalagy. «Ýerden örkün üzüp gökde gaýmagyn, Özüni zeminiň oky saymagyn.» (Saady)

Zemistan [zemista:n] — gyş. «Zemistanda gujagyna girmeli, Aga jan, Arabyň gyzyn bereýin.» («Görogly») «Ýagşy aýal öý bossany, ýaman aýal — zemistany.» (Nakyl)

Zemmer — agaçdan ýasalyp, iki adam bolup göterilýän dört sany tutary bolan ýük daşalýan enjam. (nosilka) «Soň bolsa ýorgany we düşegi bilen bile zemmeriň üstüne berkidip, hormatly kazynyň huzuryna getirdiler.» («Mekir hatyn»)

Zemmirek — topuň (ýarag) kiçiräk görnüşi. «Niçe kim mün dagy şemhallaryny, Niçe top-u zemmirek barlaryny.» (Abdysetdar Kazy) «... göwnüni bire baglap, ... zemirregini bir sapar boşadyp goýberdi.» («Görogly»)

Zen — zenan, aýal. «Namart otyr, geňeş eýläp zen bilen, Goç ýigitler zen geňeşin aňlamaz.» (Magtymguly) «Ýagşy zen suhanwer bolsa sypaýy.» (Mollanepes)

Zenehdan [zenehda:n] — eňek; alkym. «Zenehdanyň «nun» kimin, nukta içinde haldyr.» (Mollanepes) «Al ýanak, kirpigi ok, alma zenehdan, bäre gel.» (Mollanepes)

Zeň — pos. «Altyna zeň ýokmaz, asyl aýnamaz.» (Aşyky)

Zeňni — ýylçyr gara reňkli adam. «Sap urdy batyr beňniler, Döwüşe çykdy zeňniler.» (Magtymguly)

Zerefşan [zerefşa:n, zerewşa:n] — tylla sepilen, altyn çaýylan. «Sen neçün aglar sen, telleriň ýaýyp, Zülpi zerefşanym, ýene geldiňmi?» («Görogly»)

Zereň I — 1. Kök, saz (şäht hakynda) «Çeşme deý gök ýelleň keýpi zereňdi.» (N. Rejepow) «Ýagşy ýoldaş bolsa, keýpiň zereňdir.» (Zelili) 2. (gepleşik dili) Başarjaň, ökde, ýiti; çalasyn, çakgan.

Zereň II — kerkawlar maşgalasyndan bolan agaç. «Guýnynyň başynda boý alan zereň hasratly ýatlamalaryny oýardy, hyýalyny ýene Moskwanyň eteklerine uçurdy.» (A. Atajanow)

Zernigär [zernigä:r] — altyn çaýylan. «Hünkar bir kasry-zernigäri olar üçin gaýryp, Asly hanyň elini Kereme berip, ybadathanadan çykardylar.» («Asly-Kerem»)

Zerre — her bir zadyň juda ownuk bölejigi. «Men bilmedim, mende zerre günä ýok, Hatam bolsa geçgin, günäým, Döndi.» (Zelili) «Inçe bil gara gaş bolsa ýanynda, Zerre gamyň bolmaz şirin janynda.» (A. Kekilow)

Zerrin [zerri:n] **I** — 1. Gyzyldan, altyndan, zerden. «Warka köp hormatlar edip, zerrin kürsi getirip, onuň üstünde oturdylar.» («Warka-Gülşa») 2. Tylla yaly, altyn yaly; zer sepilen ýaly. «Eýa, dostlar, pelek zulüm eýleşip, Bazarymdan zerrin mallar dargady.» (Magtymguly)

«Tahyr şahana geýimlerini geýip, zerefşan käkilleri arkasyna taşlap, zerrin gultpaklaryny çekgesinden goýberip, Mahym janyň ýanyna bardy.» («Zöhre-Tahyr»)

Zerrin [zerri:n] **II: zerrin bolmak** — bir zatdan gowy doýmak, gerk-gäbe bolmak. «Iýip-içip, halys zerrin bolupdyr, Howzuň gapdalynda uklap galypdyr.» (K. Gurbannepesow)

Zeýn — bezeg, zynat. «Şalaryň salary, Yslamyň zeýni, Emriňe mutyg et Eýran zemini.» (Magtymguly) **Zeýn-essema** — asmanyň bezegi. «Nuktaýy halyň ýüzünde misli zeýn-essema.» («Zöhre-Tahyr»)

Zähre — öt haltasy ♦ **Zähresi ýarylmak** — birdenkä gaty gorkmak, allaniçigsi bolmak.

Zikge — eredilen metaldan ýasalyan pul. (arapça: **zekke** — tagmalaýyş) «Öňler «leşgerlere hak tölemäge zikge ýetenok» diýer zeýrenerdi. Indi bolsa zikgesine, eşrepi-tyllasyna ýer tapanok.» (Ata Durdyýew) ♦ **Zikge kakmak** — pul ýasamak. «— Men Eýranyň soltany, Türküstanyň soltany, Hindistanyň soltany we Owganystanyň soltany. Men adyma zikge kakdyrdym. Metjitlerde adyma hutba okalýar.» (Ata Durdyýew)

Zikr, zikir [zikir] — 1. Ýatlama, ýat etme. «— Ýok, oglanlarymy özüň ýaly dili dogaly, şamu-säher Taňrynyň zikrini aýdýan päk adama ynanasym gelýär.» (Ata Durdyýew) 2. Hudaýyň adyny we epitetlerini gaýtalama. «Zalymlar unudar zikri, Allany, Arzan alyp gymmat satar gallany.» (Magtymguly) ♦ **Zikir çekmek (etmek, eýlemek)** — Hudaýyň, öwliýäleriň adyny tutup, olary ýada salyp, doga okamak. «Magtymguly, Alla adyn zikr eýle, Ýamana sabr eýle, ýagşa şükr eýle.» (Magtymguly)

Zillet — seret. (paronim) **Zille II.** «Ne boldugym bilmezem, içden çykmaz zilleti, Penasyndan Allahym, maňa eýle minneti.» («Ýusup-Züleýha») «Dertdir bu janyň zilleti, Saglyk onuň soltanydyr.» (Magtymguly)

Zinde [zinne] — diri, janly. «Köpi ölüp galdy, az çykdy zinde, Arkaç indi uwla-uwla, Seyidi!» (Zelili) «Söýgüsi ýürekde, derdi jandadyr. Her kişi kim, hak zikrinden zindedir.» (Magtymguly)

Zinkeş [zi:nkeş] — atyň eýeriniň çekisi. (parsça: **zin** — eýer, **keşi:den** — çekmek, dartmak) «Zinkeşi zerbapdan olgan gyrgyzy jully bedew.» (Mätäji) «Köýnekçesin etsem zerden, Zinkeşin tylla eýerden.» («Görogly»)

Ziňnirt I — ýokarsy çürelip duran, zömmek (konus) «Kelländäki zürrük, ziňnirt poş näme?» (M. Tuwakow)

Ziňňirt II (gepleşik dili) — erkek towşan.

Zire [zi:re] — köp däneli, dänelek, däne-däne bolup duran. «Katrasy baldan zyýat, däne-däne zire çay.» (Körmolla)

Zireh, zirih — 1. Gysga ýeňli köynek ölçeginde bolan ownuk polat halkalaryndan dokalan ok-yarag geçmeyän gadymda uruş eşigi; sowut. «Jüpbe, jöwşen, zireh, sowut, Keserli gylyç, arap at.» (Magtymguly) 2. Halka, halka görnüşli ysyrğa.

Zirek [zi:rek] — ýiti pähimli, aňsryşy, syzgyrlygy, üşügi güýçli. «Pelek mydam zirekleriň boýnun burar, bilin eger, Nämynasyp deýýuslara bagt güler, degim deger.» («Mün bir gije») «Soltanyň zirek akylyna haýrandyryn.» (Dessandan)

Zoly [zo:ly] — howply tussaglaryň boýnuna salynýan uzyn zynjyrlý demir halka. Zolynyň zynjyry elindäki ýa-da aýagyndaky gandala birikdirilýär.

Zom [zo:m] — 1. Iş edende gödek, gödeksi, ýerliksiz güýç sarp edip dyzap duran (zomamak, zompa sözlari bilen kökdeş söz) 2. (göçme many) Gönümel, öwrümsiz, zoňtar, iň soňky diýjegini başda diýýän. «Mollany a:m ýeňer, amy — zom.» (Nakyl)

Zowal [zowa:l] — 1. Zelel, zyýan, heläkçilik. «Kemlik eyle, kemal bar, Menlik etme, zowal bar.» (Magtymguly) «Jyda düşdüm diýban gamgyn bolmagyl, Men-menligiň ahyr zowaly bardyr.» («Şasenem-Garyp») 2. Garşylyk, päsgelçilik, tälkew. «Hiç zatdan jinnek deý görmän zowaly, Dabyrapdyr Allaň gazaby ýaly.» (Jelaletdin Rumi) 3. Hasabat; jogapkärçilik; günä. «Kimde-kim panyda aý doýursa, Bakyýa baranda zowaly bolmaz.» (K. Gurbannepesow) 4. Ýok bolma, daşlaşma; aýrylma. «Eziz ömrüň zowaly, Eltip göre salandadyr.» (Zelili)

Zulmat [zulmot] — 1. Tümlük, garaňkylyk. «Zulmat içre goýduň suwuň ýagşysyn.» (Magtymguly) «Gündogardan zulmat göterilipdir. Çöpleriň başy saýgarardan geçipdir.» (B. Kerbabaýew) 2. (göçme many) Agyr kynçylykly döwür; jebir, sütem, zulum.

«Hökmürowan Soltan, biz sary gara, Çekýänim zulmatdyr, ýüregim ýara.» (Jamy)

Zulmaýy [zulma:ýy] — inçeden uzyn (barmak hakynda) «Zulmaýy barmakdan dürler dökerler, Zehin goýup, ajap keşde çekerler.» (Aýdymdan) «Artyk Aýnanyň zulmaýy barmaklaryny oýnaşdyryp, «Aýna» diýip pyşyrdady.» (B. Kerbabaýew)

Zülpe [zülpö] **I** — gapynyň, äpişgäniň we ş.m. açylmazlygy üçin, bir tarapy gaňyrçaklyja demir ildirgiç; kilt, zülpe. «Işigiň zülpesi ildirilgi däldi.» (H. Derýaýew) «Babaguly çalasyňlyk bilen baryp, gapynyň zülpesini halkasyndan ildirdi-de, oňa çöp ötürdi.» (S. Atanyýazow)

Zülpe [zülpö] **II** (weterinariýa) — düýäniň üsgülewükli öýken keseli.

Zülpükär [zülpüka:r] — Hezret Alynyň gylyjynyň ady. «Aly Zülpükaryň çalanda bardyr.» (Gaýyby)

Zümerret [zümörröt] — aýyk ýaşyl reňkli gymmatbaha daş (izumrud) «... ýaşyl zümerretten äleme röwşen berip duran bir şähre gözleri düşdi.» («Şabähram»)

Zünçek [züňçök] — ýandagyň, buýanyň dänesi.

Zünnar [zünnar:r] — gadym döwürde musulman ýurtlarda ýaşaýan otparazlaryň, butparazlaryň özleriniň haýsy dindendigini bildirmek üçin guşanyň guşagy. «Syýa zülpi zünnarymga ýetişdim.» («Gül-Bilbil»)

Zygyr [zy:ğyr] — dänesinden ýag, baldagyndan süýüm önümleri alynýan medeni ösümlik. «Käşiru-künji, zygyr, şaly ajaýyp aş bolur.» (Andalyp)

Zym — howa şarjagazy (oýnawaç) «...pökgi ýaly togalak zym hem ýasap goýupdyr.» (Ertekiden) ♦ **Zym uçan ýaly** — yzsyz-sorsuz ýitirim bolma, zym-zyýat bolma.

«Keselhanada bolma, öýde bolma, zym uçan ýaly, niredäkä?» (N. Baýramow) «— Wah... aýtjak zadyň birden kelläňden zym uçan ýaly bolýar.» (A. Kekilow)

Zyna [zyna:] — keseki maşgalasyna ýakynlyk etmeklik, azgynlyk, bozuklyk. «Aýtmawer gybat söz, etme zynany, Dowzahyň oduna duş eder seni.» (Magtymguly) «Her ýigidiň asly bolsa zynadan, Ölinçä elini çekmez günäden.» (Seýdi)

Zynat [zy:nat] — bezeg, serenjam, owadanlyk. «Aýal azsa, zynat getir, garynja azsa, ganat getir.» (Nakyl)

Zynhar [zynha:r] — 1. Ätiýaçly bol, ägä bol, habardar bol. «Zynhar, düşmäň namartlaryň goluna, Öldürseň-de, nähek, ganyna degmez.» (Magtymguly) 2. Asla, hergiz, hiç wagt.

«Magtymguly, niçik geçer rozugär, Haka şükr et, barma namarda zynhar.» (Magtymguly)

Zynharlamak [zynha:rlamak] (gepleşik dili) — bir zady halys ýürekden özelenip haýyş etmek, boýun burup ýalbarmak, zarynlamak, bir hili ejizlän ýaly bolmak. «— Baý, Köse, zynharlaýarsyň-ow — diýip, Görogly sürüp gidiberdi.» («Görogly»)

Zyýapat [zyýa:pat] — myhmançylykda edilýän hezzet-hormat, oturylyşyk. «... muny çarwa baýlary zyýapata çagyrandyrlar, şoňa barýandyr bu.» («Görogly») «Baýlar zyýapatyn berdi karzyna.» (Zynhary)

Zyýada [zyýa:da] — seret. (paronim: **Zyýa**) *Zyýat*. «Adamzatdyr ähli mahlugyň başy, Zyýadadyr onuň akly, huşy.» (Omar Haýýam)

Edebiýatlar:

Türkmen diliniň sözlügi. 1962 ý.

Türkmençe-rusça sözlük. Moskwa 1968 ý.

Türkmen diliniň düşündirişli sözlügi 2016 ý.

A. Meredow, S. Ahally. Türkmen klassyky edebiýatynyň sözlügi. 1988 ý.

G. Ataýew. Türkmen diliniň hünärmentçilik leksikasynyň sözlügi. 1982 ý.

Begenç Atanyýazow. Türkmen diliniň awçylyk leksikasy. 2018 ý.

S. Atanyýazow. Türkmen adam atlarynyň düşündirişli sözlügi. 1992 ý.

Türkmen sowet ensiklopediýasy. 1983 ý.

S. Ahally. Mahmud Kaşgarynyň sözlügi we türkmen dili. 1958 ý.

Uly rusça-türkmençe sözlük. Moskwa 1987 ý.

Türkmen diliniň frazeologik sözlügi. 1976 ý.

S. Atanyýazow. Türkmen diliniň söz köki sözlügi. 2004 ý.

M. Kösäýew. Edebiýat barada söhbet. 1972 ý.

S. I. Ožegow. Slowar ruskogo ýazyka. Moskwa 1983 ý.

B. Atanyýazow. Türkmen diliniň awçylyk leksikasy 2018 ý.

S. Atanyýazow, Ö. Gurbanow, P. Esenow. Halk geografik adalgalarynyň şözlügi 2013 ý.

Türkmen diliniň gadymy sözlügi.

